
دەردەم

گۇفارىكى تايىمەتە بەرمەگىزان و كەلتورى بىيانى
دەزگاي چاپ و پەخشى سەردەم دەرىدەكەت
ژمارە (8) نىسانى. 2000 - سالى دووم

خاوەنى نىمىياز : شىركۇ بىكەس

سەرنووسەر : رەووف بىگەرد

بەريۆەبەرى نووسىن : ئازاد بەرزنجى

دەستەى نووسىن :

رئىين ھەردى

شوان نە ھەد

شاھۇ سەعيد

دەرىنئانى ھونەرى : قادىر مىرخان

ناونىشان :

سلىمانى - فولكەى يەگگرتن

دەزگاي چاپ و پەخشى سەردەم

تەلەفون : 29839 يان 4347

بۇ پەيۋەندى كىردن لەدەرەۋەى ولاتەۋە

سەنتەرى سەرجىنار

Tel: 0044 162 84 86008

Fax: 0044 162 84 77660

بەرگ : ئۇفستى دلىر

سەرۆد

ژمارە (8) نیسانی 2000 سالی دووهم

■ فیکرو فەلسەفە 7

- نۆگست کۆنت ب2... لويس ئەي. کۆسەر (و: د. ئەلبېرت عيسا) 8
سنوورەکانی مەعریفەي فەلسەفەي... بېرتراנד رەسل (و: عەتا قەرەداخی) 33
رەچەلەکانی ناین لە منالدا... ئیلکایند (و: یاسین قادر سەعید) 42
کۆمەلگەو دەسەلات... جۆرج تەرابیشی (و: شوان ئەحمەد) 52

■ رەخنەو تۆزینەو 59

- پۆشنیرو تاراوگە... ئەلیاس خوری (و: ئەنوەر حەمە سالیج) 60
لەستایشی پوون و پەوانیدا... ئیفۆر براون (و: شیرزاد حەسەن) 65

■ لەنەدەبی گەلانیو 71

- بەردی مەتاو—شیر... ئۆکتافیاز (و: یونس پەزایی) 74
چەپکە گۆلنکی چکۆلە... کورتە چیرۆکی: گابریل گارسیا ماریکیز (و: جەمال ئەحمەد زادە) 97

■ گفتوگو 103

- لەگەل کۆرنلیۆس کاستوریادیس دا... رامین جەهانپەگلو (و: رەووف بێگەرد) 104

■ فایلی ژمارە (قوتابخانەي فرانکفۆرت) 115

- وشەپەک بۆ ئەم فایلە... سەردەم 116
قوتابخانەي فرانکفۆرت (دیدي رەخنەگرانە) حوسین بەشیریە (و: سەردەم) 118
بنەما فەلسەفەکانی تیۆرەي رەخنەي... محەمەد نۆرەدین ئەفایە (و: شاھۆ سەعید) 131
هۆرکهایمەرو قوتابخانەي رەخنەي... ئالان تۆرین (و: بېروا عەلەدین) 160
رەخنە لە کۆمەلگای مینگەلی... ستیوارت ه. هیوز (و: رینبێن هەردی) 174
لە "فرانکفۆرت" دەو بۆ "فرانکفۆرت"... (و: ئاوات ئەحمەد) 206
مارکۆزو قوتابخانەي فرانکفۆرت (گفتوگو)... برايان ماگی (و: ئازاد بەرزنجی) 233

■ ویتستگەکانی سەردەم 247

- هایدگەر و هانا ئارینت (248)، دیموکراسی و پادیکالی (250)، تریفەي تەنیايی (252)، مالتاوايی لە پابردووم (255)، نامەپەک بۆ شیرکۆ بیکەس (261)، پۆژەلاتی خۆر... پۆژناوای مانگ (264)، کاپتن لەخویندا (274)، هەپاجکردنی تابلۆپەکی سیزان (278).

ئىمەو بەجىھانى بوون

كۆمەلگاي ئىمە، وەك ھەر كۆمەلگايەكى پەراوېز، ھەمىشە لەبەردەم دڵە راوگىنى دياردەو پووداۋە فېكرى و تەكنەلۇژياكانى دنيادا لە گىژەنى قېوول كەردن و پەت كەردنەۋەدايە، كە دەشيت پىكھاتە ئاينى و چىنايەتتەكەي دەۋرى سەرەكى لەم حالەتەدا بېينن. قېوول كەردن وەك ھەزرى سەردەم و بە پىرەۋەچوونى ئەو داھىنانە فېكرى و تەكنىكىيانەي كە دنيان بۇ مەۋق كەردۆتە گوندىكى بچووك و قېوول نەكەردنى يانى دواكەۋتن و خۇھىشتنەۋە لەنىۋ بەستەلەكى ئاين و بىرە كۆنەپەرستەكاندا. پەت كەردنەۋەشى وەك خۇ بەستەۋە بەو كەلتورو پىشېنەيەۋە كە بە درىژايى سەدان سال مىژۋى ئىمەي بەرھەم ھىناۋەو، تا پادەي بە پىرۆز راگرتن و دەست كارى نەكەردنى بەھاكانى كارى لەسەر كەردوۋەو خۇي لەسەر پاهىناۋە. كە لە حالەتى قېوول كەردندا ھەموو ئەو تايبەتمەنديانە لەكىس دەچن. ديارە ھەر لايەنەو پاكانەو پاساۋى ئامادەي خۇي ھەيە، ھەندىك قېوول كەردنەكە بە بەشىك لەو پوانىنە بەجىھانى بوونە (عولمە) دەزانىت كە دەشيت بى وىستى خۇشمان بىتە ناو ژيانى: ئابورى، سىياسى، روناكبىرى، كۆمەلەيتى و... ھتە مانەۋەو كەلە خۇدى خۇشىدا لە بەرژەۋەنديماندايە. چونكە نە تايبەتمەنديەكى شارستانى گەۋرەي خۇمان دەۋرىنن، نە

ئەو كىلتۇرەنى كە تىكەل بە كىلتۇرىكى شىۋىنراۋى كە سانى تر- تەنەت نە يارەكان- بۈە،
نە ئەو مەدەنىيەتە نەپسكاۋەش كە ھىشتا كۆمەلگى كورد نەك نەگە يىشتۈتە پراكتىزە كوردنى
بەلكو زوربەى خويندەوارەكانىشى لە خەسلەتەكانى نەگە يىشتوون.

ئىمە لەبەردەم باھۇزى ئەم بەجىھانى بوون و سىستەمە نوئىيەدا كە دەشىت سەراپاگىر بىت
و، ئەو بۇچوونە بەر تەسكەى پارىزگارى كورد لەو مېژوۋە كۆنە بۇمان ھەيە پاراپىن، چونكە
لەلەيەكەۋە سىروشتى خودى مروڭ، سىروشتىكى كۆمەلەيەتە، ئەۋىش لە راھاتن و ژيانى بە
كۆمەل و خۇبەستەۋە بە داب و نەرىت و بە پىرۇزكراۋەكانىيەۋە خۇى دەنۇنىت و، ئى لادانى
بە تاپۇۋ ناچۇر دەزانىت، لەلەيەكەى ترەۋە پىكەتەى كۆمەلگەيەكى ناسەقامگىرى پىر لە
كىشەى چىنەيەتى و مەزەبى و پاشماۋە و بۇماۋە ھەرە قوۋلەكانى ھەر لەو كاردانەۋانەدا
خۇى دەبىنىتەۋە، لەم جۇرە كۆمەلگا خۇرەلاتىانەدا ئەم بىرو بۇچوونانە تا پادەيەكى زۇر
لەسەر ھەموو ئاستەكان خۇيان نەمىش دەكەن و، دەيان فاكترى ئاكارى و ئاينى و دەرونى
ئى بەرھەم دىنن، بە تايەتەش كە ھەندىك لەو بەلگەنە قەناعت بەخش بن بە بەشىكى كۆمەل
و پەيۋەندىان بە ئايندەى سەرچەم مروڭايەتەۋە ھەبىت لەسەر ئاستەكانى: بەختەۋەرى
مروڭ، يەكسانى، پاكۇدانى پىژىمە توتاليتارزەمەكان، چاك كوردنى بارى ئابورى و. ئەمەيان
ۋەك بانگەشەۋ، پەرەسەندن و بەرھەم ھىنانى ئەم دام و دەزگاۋ كەرەسەى قىر كوردنەنى كە لە
خودى ئەو ۋلاتانەۋە -خۇراۋا- بەرەۋە دەزەۋەى خۇيان و بە تايەت بۇ ۋلاتانى پەراۋىز
رەۋانە دەكرىن، ۋەك پراكتىزە. تەنەت لەناۋ خودى ئەو ۋلاتانەدا كە بانگەشەى بىرى
بەجىھانى بوون دەكەن و لافى خۇشى گوزەرانى ئى دەدەن جىاۋازى لە ژيانى چىنە
جىاۋازەكانىدا زۇرەۋە لەو پەرى سەرمایەدارەۋە تا ئەم سەرى بىرسى دەگرىتەۋە.

ئەۋەى جىئى سەرنجە لە دوو ئايدىاي جىاۋە ئەم بىرە رەت دەكرىتەۋە، كە ھەردووكيان لە
توندو تىژترىن ھەلۋىستى بەر يەكتر كەوتىندان و ھىچ پىكيان ناگەيەنىت و تەنیا لەسەر ئەم
رەت كوردنەۋەۋە بە دوو تى پوانىنى جىاۋاز يەكانگىرن. يەكەمىان ماركسىستەكانە كە
بەجىھانى بوونەكە بە پىلاننىكى تازەى ئىمپىريالىزم دەزانن و، ھەر خودى سىستەمەكە بە
پىرۇسەيەكى بىرى سەرمایەدارى دادەنن بۇ زىاتر كوردنى چەۋسانەۋە ھەزار كوردنى گەلانى
دى لە پىناۋ كۆلۇنىال كوردنىكى ترى بە بەر نامەۋ ناۋىكى مودىرنەۋە.

دوۋم:- لەو رەت كەرەۋانە- ئەو مەزەبىانەن كە مەترسى لەناۋچوونى كىلتورى ئاينىان
لەۋىۋە دەبىنن و، ھەست بە نەمانى بەھا پىرۇزەكانىان- كە لە ئاسمانەۋە ھاتوۋە- دەكەن و

وهك خويان دهليښ: پشت له رابردوويان ناكهن، هم هوله لای ئيسلاميهكان بههيزتر
دهبينريت و عهربه ناسيوناليستهكانيش كه مانه وهو تايبه تمه ندى خويان هر له
پوانگه يوه ههست پي دهكهن لهم په وتی روت كړدنه ويه دا به شدارن.

ئيمه كورد- وهك نه ته ويه كي چه وساوه له سهر ئاستی ثابوری و قهواره ی نه ته ويه و
فيكری- كه م وينهين، ئيستايش له سهرانسهری كوردستاني گه ورده هه زاران بي سواده
هه ژارو رهنجه برمان هه يه. تا ئيستاش فلهسه فیه كمان نيه كه رهنك پيژي ژيان و ژايندو
وجودمان بيت و، بتوانين له ويوه دهست به كاری بهرنامه ی سياسي، پوناكبيری، كومه لایه تی
خومان بين، بهرنامه ی ژايندو چاره نووسی كورد له چوارچيويه خه يالكي په تی- ئه ويش
ته نيا له سهر ئاستی تاكه كان نهك حيزب و پيڅراوو ده زگای فيكری- تي نه په پيوه. و تا
چه وسا به وي كاملی لایه نی مادی و پوحيما ن، ئه میان به لایهك.

به لای دووهدا: كورد ته نانه ت له سيستمه مزه به كشدا هر په راويژ و پاشكو بووه.
ئه وده دی گه لی كورد به بيانوی ژاينه وه سته می لی كراوه، شهر ی بو خه لكی تر پيكر اوه،
پيگا له بير كړدنه وهو داهينانی گيراوه، قفل له عه قلی دراوه و له دهستكه وته كانی ژاين-
به لایه نه مادیه كه يدا- بي به شكراوه چ ميلله تيكي دی ئه وي پي نه كراوه. كلتوری ژايني بو
كوردیك ئه وده پيژوژ و پر بايه خ نيه كه بو عه ربه يك هه يه يان بو توركيك كه له هيه چه وه
ئيمپراتوريه تيكي پي دروست كړد، هر ئه و كلتوره ش بوته به هانه بو داگير كړدی ولای
كوردو به ژور به برا كړدی نا بهرام به رو چه وساندنه وي سهدان ساله ی. كه ئه مه له خويدا
بوته هو ی ئه وي كه سايه تی كورد كه سايه تيكي به رده وام پاپاو له رزوك و بي ئيراده بيت
قه اړه ی گه وړه ی ئيستای عه رب- چ وهك جوگرافيا ی ولاته كه ی و چ وهك ژماره ی خودی
ه- له ژاينه كه يه وه سهرچاوه ی گرتوه. ئه گينا نه بيا بانه گرم و پووته له كه ی له چياو
پي دهشته كانی كورد جواترو به پژوین تره و، نه دوشاوی خورما ی عه قل و ئيداره يشيان له
هنگوينی خه لكی دی شيرين و ره سه نتر بوه، هر هم فاكته ره پوزه تيغه بو عه رب بوته هو ی
بچوك بوونه وهو قووتدانی ولای كوردو كه م كړدنه وي ژماره ی دانيشتوانی و به سه رها ته
مه رگباره كانی.

ليړده دا، لهم دوو پيانه دا، ئيمه چی بکهين؟ ئيمه له هه موو حالیکدا به وته كه ی مارکس:
بيجگه له ئاره قه ی ناوچاوو كوت و په يوه نده كانی دهست و قاچمان چيمان له کيس دهچيت؟
ژيړ دهسته یی، هه ژاری، نه خوینده واری، بي فيكری و بي کيانی، دلّه پاوكي میژوو كړدی

سەدان سالتەي ترس و تۆقىنى قىرکردن و كىمىيىباران، پىلانى ھەموو پۇژە بۇ نەھىشتىنى بوونى نەتەوھىمان، ھەموو ئەمانە لەناو ناخى مرقى كوردا بەردەوام لە زاووزىدان، ئەم پىكھاتە دەرونيە كەلەكە بووى رووداوو كارەساتە جگەرپرەكانى ميژوى كۆن و نويمانە، من بىگومانم لەوستان و بى جوولەيى و بى دەربەستى و بەشدارى نەکردنمان لە رەوتە خىراكى ئىستاي دنيادا لە گرىنى ئەم چەق بەستن و تەلىسمى خۆبە ھىچ زانىنە دەرنەچىن و، لەوانەيشە ئەوھى ماومانە لە دەستى بدەين، ميژوى مرقايەتى برىتيە لە بەشدارى كردن و چوونە ناو كىشەكانەو، ئەگىنا لە شويىنى خۆتدا دەپووكييتەو، تاقە شتىك بۇ ئىستاي كورد ھەولدان و بەشدارىە لەو رەوتە خىرايەي بە جىھانى بوونەدا-لەگەل ئەوەشدا كە ھىشتا سىمايەكى تەواو ئاشكرای نيە- و خو فرىدانه ناو گىژەنەكەيەتى، يان خىراتركردنى چوونەو پىشەوەو ئامادەبوونيەتى.

چونكە من بىگومانم، كورد لە -سىروان- يش بدات لە ئىستاي ھەر چاكتەر دەبىت و، ئەگەر ئەمە نەكات لە ھەزارەي سىيەميشدا ھەر بەبى پىناسەيى دەمىنيتەو.

سەرنووسەر

فكر و فلسفه

■ ئوگست كۆنت ب 2. لويس ئەي كۆسەر

■ سنوورەكانى مەعريفەي فەلسەفەي پېرتراند وەسل

■ رەچەلەكانى ئايىن لەمناڤا ئىلكايند

■ كۆمەلگەو دەسلەلات لە تيۆرەكانى پەيمانى

■ كۆمەلەيەتيدا جۆرج تەرابيشتى

نۆگست كۆنت

ئۆگست كۆنت

■ لويس. ئەي. كۆسەر

● و. لە ئىتالىيە: د. ئەلبېرت عيسا

- بەشى دووم -

3- دەقى فېكرى

ئۆگست كۆنت بە دۇنيايى ئەو ئەۋەپەي رۇشنىگەرى (التۇيرىيە illualiaism) بۈۈكە ترادىسىيۇنى (Tradition) فەيلەسۇفەكانى پېشكەۋتنى سەدەي ھەژدەھەمى بەردەۋام پېدا، بە تايىپەتى ئەۋەي كە پەيۋەندى بە بېرى تورگۇت (Turgot) و (كۆندۇرسى Condorcet) ۋە ھەبۈۈ، لەگەل ئەۋەشدا ئەم خالە كە بېگومان راستەۋخۇيە ۋە لە خۇيدا لادانئىكى گەۋرەيە لە رېگاي بېرى (فكرى كۆنت دا. لە راستىدا ئەم بېريارىك بۈۈكە دەچۈۋە ۋە سەر ترادىسىيۇنى (Tradithion) دى بۇنالدو دى مېتر (Debonald) و (Demailtre) كە دۇئىكى تەۋاۋى روانگەي فەردانىيەتى (individualist) كۆمەلى مۇقايەتى بۈۈكە لە سەدەي ھەژدەھەم بە تەۋاۋى بلالو بۈۈۋەۋە. خاۋبۈۋەۋە تېكشكانى

پېشپەۋى كۆمەلەيەتى ئەۋ سەردەمە، ئەمى بېزار كەردبۈۈ ۋە ھەروەكو بېريارە ترادىسۇنالىستەكان داۋاي دروست كەرنەۋەي كۆمەلى ئەخلاقى ئەكەرد. بە قېزكەرنەۋەي لەۋ "ئەناركيەي (فوضى) كە رۇژ لە داۋاي رۇژ كۆمەلى تېك دابۈۈ" پالى پېۋە ئەنا بەرەۋ پشكىننىكى بەردەۋامى پېرەۋ. پشكىننى پېرەۋ ھەمۈۈ دېرەكانى ئىشە گەۋرەكەي داگېر كەردبۈۈ.

لەگەل ئەۋەشدا، ئەۋانەي داۋاي خۇي كە قەسەيان لە سەر ئىشەكانى (كۆنت) كەردۈۋە، ئەم لايەنەي ئىشە گەۋرەكەيان روۋنە كەردۈتەۋە ۋە ھېلىيان نەھىتاۋە بە ژۇر تەۋۋمى ترادىسىيۇنى رۇشنىگەرى بۇ سەر بېرەكەي.

ئۆگست كۆنت لېبرالى بۈۈ، بەلام ئەمەي كە وتمان ھەرچەندە لايەننىكى راستى تېدا ھەيە، كەمتر دەتۈۋانرى بەرگى لى بېكرىت: كەمتر لە ۋە دوۋشەي كە وتمان. راستە كە لە كاتىك لە

شیکردنه وهی زیاتری نهم مهسه له یه له
نه نجامی نهم په رتوکه ده چټه ده ری و وا به
باش ده زانری که تنها هندی لایه نی بی ری نهم
نووسره به شیوه یه کی قول روون بکړته وه.

3-1- ترادیسیونی پیشکوتن

له سالی 1750 بارون Anne Robert Teagues Turgot، وه زیری داهاتوی لویسی
شانزه هم، که نه و کاته ته منی سیوسی سال
بوو دوو کونفرانسی له سؤربون به ست که به
گوړه ی قسه کانی Frank Manuel داده نرین به
"یه که مین و گرنګ ترین ره نگدانه وهی چرخه
تازه کی نایدیولوی پیشکوتن" (84).

به دانانی پیره وی سروشت (که به شیوه یه کی
نه به دی خوی به قه ده ر خوی ته) به رامبه ر زانی
مرفایه تی، تورګوټ Turgot نه یوت: "میزوی
مرف... له سده یه که وه بق سده یه کی دی
نه گوړی... ه موو چرخه به ستر او ته وه به
یه کتیه وه به هوی چنه فاکتور و نه نجامیکه وه
که حال ته نیستای جیهان ده به ستنه وه به
دوخه کانی پیشووه وه" نامرزی په یوه ندی و
نووسین دوو شتن که به هویانه وه خه لکی
کولتوری خویان ده گوړنه وه و "ه موو فورمه
تاییه تی کانی زانین ده گوړن بق که نجینه یه کی
گشتی و ه موو نه وه یه که نه یانگوړی ته وه بق
نه وهی داهاتو ه روو کو پاشماوه ی میراث کی
به رده وام که ده وله مند ده کړی له لایه ن
دوړینه وه کانی ه ر سده یه که به م شیوه یه
په گزی مرفایه تی... وه کو ته نها کوی فراوان
ده رده که وی که وه کو ه موو فدریک (که سیک) به
قونغاغی مندالی و به پیشکوتن و تندا
تیده په ریت (85).

کاته کانی ژیانیدا و به تاییه تی سالانی گه نجی،
کونت زور زور بیرپاره لیراله کان، به تاییه تی
زانایانی نابوری، Jean Baptiste say و
Adamsmith کاریګه ریان له سهری هه بوو.
نه توانری نه و ترادیسیونه باس بکړیت که کونت
پتیه ی به ستر ابو وه، بق نمونه هندی له
نووسینه کانی کانتی (Kant) ی نه ناسی وه کو
نه و نووسینه به پیتیه "بی ری مرفایه تی گشتی
(Univrsal) له روانګه ی جیهانه وه" و به
"نزیکترین میتافیزیک له فلسفه ی پوزیتیفه وه"
حسابی بق ده کړد، له سالی 1824 له
نووسینکیدا ده لیت نه گه ر پیش نه وه
بیخونایه ته وه "زور ماندوو نه ده بوو" (83).

کونت خوی به درېزه پتیه ری ترادیسیونی
زانستی بیکون (Becon) و دیکارت داده ناو، له
راستیدا روانګه ی کاتولیکی بوسق (Bossuet)
زور کاریګه ری کړد بوو سهری و مونتسکیو
(Moutesquieu) و هیوم (Hume) و کوندییاک
(Condillac) و نایدیولوزه کان و زوری زانا
سروشته کانی سهرده می نیوتن (Newton) یش
له نووسینه کانی دا به ناشکرا دیار بوون.
بیګومان، ده توانری بگوتری که قه رزاری نقد
پیره وی (فکری) بوو، به لام له به رنه وهی خوی له
هیچاندا نه ده دوزیوه، بی ری جیاواز جیاوازی
پیکه وه کزکړده وه پوخته یه کی دروست کړد بوو
که بوو به هی خوی نه م پوخته یه ده توانری
بوتری به رامبه ر نیشه گه وره کی سان سیمون
نه وه ستیته وه که به شیوه یه کی بنه پته کی کاری
کړد بوو سهر کونت. هه ر له که نجیه وه تا سیو
پینچ سالی (له و ته منی که نیتر وازی له
خویندنن نویسنی خه لکی دی هانی)، کونت له
زور سهرچاوه وه نیلهامی وهرده گرت. له م
سهرچاوه یه زور لایه نی ه لېژارد و تیه لکشی
کړد به نووسینه به رزه کی خوی.

تورگوت Turgot دلتيا بوو كه پيشكه وتن بهرده واهه و هيچ وهستانك له تشنه سهندى ميراتى فيكرى روئادات، هرچه نده زانست و نه خلاق و نه كنه لوزى و هونه نه توان به ريتى جياواز جياواز پيشكه ون، بهم شيوه به پيشكه وتنى نايه كسانى بى پتپه وى كاتى دروست ده كن، به لام زانسته كان و به تايبه تى زانستى ماتماتيكى هه ميشه پيشپه وى پيشكه وتن بوون. ره و تى به ره و پيشه وه چوونى زانست به هيچ شيوه به ك ريگه ي پيناگيريت.

نه و گرنگه ي دراوه به بوونى په يوه نديه كى توند له نيوان سهرده مه جياوازه كانى مرؤفايه تى و نه و نه كنده ي كه خراوه ته سهر له سهدا سهدى تشنه سهندى كه له پوورى كولتورى و بپوا به ده سلاتى زانست كوى زؤربه ي ره گزه سهره كيه كانى سستمى كوتنى دروست ده كن و، كوت ده كن به بهرده واهده رى نه و تراديسيونه ي كه تورگوت Turgot ده ستى پى كرده وه.

هه ره وه كوت قهرزى كى گه وړه ي هه بوو بهرام بهر ماركي ز جان نه نتوان كه ريتاى كوندورسنيشه وه (Jean Antonine Nicolas Condorcet). له نو سينه كى "كورته ي ا لويه كى ميژوويى پيشكه وتنى رؤحى م فايه تى" له و كاته دا نو سراه كه له ده ست پؤلىسى رؤبسيپر Robes Pierre پايده كړد، كوندورسنى نه و بىرى پيشكه وتنى هيتايه كايه وه كه تورگوت Turgot ناماده ي كړد بوو نه بيه سته وه به و زنجيره دريژه ميژووييه ي كه ده گاته پياوى تازه ي عه قلانى: "به چه ند پله به ك كه هه ستى پى ناكه ين له پياوڼك له ناو سروشته نه گه ينه درنده و له درنده شه وه و بؤ رؤشنگر و Eulero و نيوتن Newton⁽⁵⁶⁾.

هه ره وه كو تورگوت Turgot، كوندورسنى بىرى له وه نه كرده وه كه نه توانى پرؤفه پيشكه ش بكات سه باره ت به به نه نجام گه يشتنى پيشكه وتن كه له رابردودا بووه، نه يوت كه دور نيه له كاتيكى تايبه تيدا له داهاتودا نه م پيشكه وتن بى سنور نه بى. هه ره وه كو Turgot، كوندورسنى زانست و نه كنه لوزى داده نا نه ك ته نها وه كو چه ند نامرازك كه مرؤفايه تيان به ره و پيشه وه برده وه، به لكو وه كو زؤر ره گزى (element) گرنگى پال پيوه نه رى پيشكه وتنى داهاتوو. هر چؤنك بيت، له كاتيكدا Turgot دلتيا بوو له وه ي كه هاننه كايه ي بهرده واهى مرؤفى زؤر زيره ك بزوتنه وه ي پيشكه وتن گه شه پنده دات، كوندورسنى condorcet بىرى نه كرده وه كه به په ره وړه كړدن و فيزكردنى خه لك له لايه ن ده و له ته وه، نه توانى ژماره ي زانا هؤشياره كان زياد بى و به و شيوه به ريتى پيشكه وتن گه ليك خيرا تر بكرته وه.

بؤ كه لك وه رگرتن له Nuora Aflantide نه تله سى تازه ي بيكون Bocon، كوندورسنى پلانتيكى ناماده كړد بوو تيايدا ده رى خستبوو كه له ناو كومه لى زانستى تازه ي داهاتودا، زانا چاكه كان، له سهر بناغى هاوكاريه كى دوو لايه نه نيشيان له نيوان خؤياندا دابه ش كړد بى و به و شيوه به بهرهمى زانستيان چاك كړد بى: نه م پياوانه ي زانست له داهاتودا سهر كړدايه تى مرؤفايه تى ده كن. مرؤفايه تى له گه شه سهندى ناسايى خؤيدا به شيوه به كى خاوتر پيش ده كه وى نه گه ر نه و پياوانه نه بن كه ناماده ن بؤ به پيوه بردنى زانستى و خه لكى ناسايش رؤزك له رؤزان په سهندى نه م سهر كړدايه تبه ده كن بؤ نه وه ي بگه نه فؤرميكى ديكه ي كامل بوون. هه ندى نايه كسانى هه ر بهرده واه ده بن، به لام

تەۋاۋكەرەكەي De bonald و يارمەتى شەتۇبىراندى (Chteaubriand) شاعىر بوو سەيرى ئەكردن⁽⁸⁶⁾.

ئەم ستائىشەي كۆنت پاساۋى خۇي ھەبوو: كۆنت زۆر قەرزى ئەم دۇشمانەي وادو بەلئىنى رۇشنگەران (تنویرى illamialism) بوو و بە قەدەر ئەوانىش قەرزى "رۇشنگەرى" خۇي بوو.

ترادىسۇنالىستە گرنگەكان ھەموو كۆچپان كرىبوو لە نىۋان ئەمانە ھەندىكى تىا بوو كە دۇى شۇپشەكەي نەبوون، بە لايەنى كەمەۋە لە سەرەتادا. بۇ نمۇنە دى مىستىرال de Maister لە سالانى يەكەمى شۇپشدا بە دۇست و لايەنگرى ياكوبىيەكان دادەنرا. بەلام لە قۇناغى رادىكالى دوايىدا ھەموو ھەلوئىستيان گۇپى، چونكە لە ھەندەرانەۋە شتىان دەنۇوسى، رەخنىيان لە ھاۋنىشتمانەكانيان ئەگرت سەبارەت بە ھەلە لە ھەلسوكەۋتپاندا. ۋەكو كاتۇلىكى پەرۇش و رىالىست، تاك گەرايەتى و سىكۇلارىزم و مافى سروسشتيان بە دەرپرېنى نىشى شەيتان دادەنا لە قۇناغى دوايى شۇپشدا دەرەكەوت.

لە روانگەي ئەۋانەۋە، ئەگەر كۆمەلگايەك بىناغەكەي پېك نەھاتىي لە ھەندى پەيۋەندى ئەخلاقى تەقلىدى ئەۋا ئەندامەكانى پىكەۋە نەبەسراۋنەتەۋە. بە بى ژىرارىكى و دەسەلاتىكى پەۋاى توند، كۆمەلگا دەبى بە شتىكى شىۋاۋ و بى كەلك: كۆمەلگايەك يان كۆپەكى ئۆرگانىيە (عضوى) يان ھېچ نە. ھەۋلەدان بۇ دامەزاندنى ژيانىكى كۆمەلەيتى لەسەر بىناغەي پەيمان لە نىۋان خەلكدا و، ياخود دروستكردى كۆمەلەك لە سەر بىناغەي مافى سروسشتى فەردى رەنگدانەۋەي لووت بەرزى ياخود شىتى ياخود ھەردووكيانە. خەلك زىاتەر ئەركيان ھەيە نەۋەك ماف.

لەبەرئەۋەي مۇقايەتى ئەگاتە پەيەكى بەرز، ئەم نايەكسانىيە ئەۋەندە نازار و ئەشكەنجە بۇ ئادەمىزاد دروست ناكات.

مۇقايەتى حوكم دەكات لە دەيەمىن چەرخى مېژوۋى مۇف (كۆندۇرسى نۇ چەرخى سەرەكى لە مېژوۋى پېشۋى مۇقايەتى جىا كرىبەۋە). بە بەرپەرچدانەۋەي دوا پاشماۋەي باۋەپى پىروپوچ و بالادەستى دەسەلاتى قەشايەتى و بە داننان تەنھا بە دەسەلات و ئەركى بەرزى زانست، خەلكى چاكتر دەبن و دەبن بە ھاۋلاتى سەرىست و ەقلانى. پېشكەۋتنى بىرى و رۇخى شان بە شانى يەكترى دەپۇن و رىتمى گەشى دۇزىنەۋە و داھىئانى زانستى پېشكەۋتنى گىشتى گەشە پىدەدەن.⁽⁸⁷⁾

ئەم پەيۋەندىيە توند و تۆلەي نىۋان كۆنت و بىرە سەرەكەكانى نووسەرى كورتەي تابلۇيەكى مېژوۋى پېشكەۋتنى رۇخى مۇقايەتى بىگومان زۆر روۋن: كۆنت خۇي، زۆر جار دانى بەۋەدا ناۋە كە زۆر قەرزى كۆندۇرسىيە لەگەل ئەۋەشدا دوو دۇگمى سەرەكى كۆندۇرسىيە پەسەند نەدەكرد: باۋەپ بە تاك گەرايى (Individualiem) و يەكسانى رىژەيى.

سىستىمى بىرى كۆنت چوارچىۋەيەكى زۆر ژىرارىكى و دار بە تاك گەرايى و نايەكسانى بوو: بەم شىۋەيە، گرنگى تەۋاۋى سان سىمۇنى روۋن ئەكردەۋە، بەلام ئەك بە پەيەكى نىزىمەر لە بىرەۋەرە ترادىسۇنەلىستەكان.

3-2 ترادىسۇنى پىرەۋ:

زۆر جار كۆنت سەرسامى گەۋرەي خۇي بەرامبەر ترادىسۇنەلىستەكان دەرەبىرى ۋەكو "ئەۋ خويۇندىگا نەمرەي كە دەكەۋتە.. ژىر سەرۇكايەتى مېستىر de maistre كە

نامانجی تاییه تی سووکایه تی پیکردنی ترادیسیونالیسته کان، رووسو (Rousseau) و کوندورسئی (Condorcet) بوون. یه که میان دهیوت که مرؤف باشه له سروشتدا؛ له نووسینه که ی به ناوی نیمیل (Emile) دهیوت: "هه موو شتی که له لای دروستکاری شته وه دیت باشه، به لام خراب ده بیته له کاتیکدا ده چیتته دهستی مرؤفه وه".

دی بونالد De Bonald، له وه لامدانه وهیدا دهیوت که کۆمه ل پیش هه موو شتی که، به واتای شه وه ی که کۆمه ل مرؤفی چاک کردوه و راسته وخو کۆمه له که نهاده میزادی دروست کردوه. "نیمه خراپین بو سروشت" و "نه گه ر باش بیت نه وا به هوی کۆمه له وه یه. درنده یه (وه حشیه که) مرؤف نیه، ته نانهت مرؤفیکیش نیه له سه ر ناستی منال. ته نها مرؤفیکسی شیواوه" (59).

کوندورسئیش Condorcet خه وی به وه وه ده بیینی که کۆمه ل چاک بکات له ریگای مرؤفه وه؛ نه م شتی وه بینینه به لای ترادیسیونه لیسته کانه وه شتیکی پووجه ل بوو. دی بونالد de Bonald دهیوت: "کوندورسئی ده یه وی که خه لکی کۆمه ل چاک بکن، به لام من به پی به وانه وه ده لیم که ته نها کۆمه ل مرؤف چاک دکات چ له ناستی فیکریه وه و چ له ناستی ماد وه" (60) به لای ترادیسیونالیسته کانه وه هه له ی سه ره کی روشنگری شه وه یه که کۆمه ل ده خه نه ژیر خزمه تی نامانجه کانی مرؤفه وه. دی بونالد de Bonald دهیوت: "مرؤف بوونی ته نها بو کۆمه له. کۆمه ل په روه رده ی دکات له باوه شی خویداو بو خو" (61).

چ له روه ی لژیکیه وه و چ له روه ی نه خلاقیه وه، وه وه ی کۆمه لایه تی پیش وه وه ی فهردییه.

به رامبه ر روانگی عه قلانی و سوودی کۆمه ل وه کو کۆیه که له خه لک (فرد) که خه ریکی دواکه وتنی نامانجه تاییه ته یه کانی خو یانن، ترادیسیونالیسته کان چه مکی گروپی کۆمه لایه تی داده نین. نه مان ده لین که شوپش نه و گروپه ناوه راسته ی له ناو برد؛ به بی نه م گروپه هیچ شتی وه کۆمه لیک ناتوانی بوونی هه بی، چونکه نیشی تاییه تی شه وه یه که دلنایی نه دا به خه لکی و ده یان پاریزی و به ره و نامانجه کانی خو یان ده یانبات.

(دی بونالد) دهیوت که خیزان ناوکی سه ره کی کۆمه له. له کۆمه له خیزانیه کان گروپی گه وره ده بنه وه نه مانیش له نیوان خو یاندا چه ند په یوه ندیه کی ژیرارکی دروست ده کهن که ده سه لاتی رۆحی پاپا و ده سه لاتی کانی (Temporal) پاشا نه مینتته کایه وه. به بی ده سگای نایینی که پیره وی هه لویتست و هه نگاری فهردی به رپی راستی خو یاندا ده بن، هیچ کۆمه لگایه که نامینی؛ به بی ناین هیچ کۆمه لگایه کی نه خلاق و جودی نیه و به بی نه م هیچ زیانیکی کۆمه لایه تی ناتوانی به رده وام بیته. دوور له و په یوه ندیانه ی که به شتی وه یه کی نه خلاق فهردیکی گوشه گیر و له ژیر ته وژی چاوچنۆکی پاره په یدا کردندا.

له روانگی ترادیسیونالیسته کانه وه، نه و نهاده میزاده ی که دووره له روشنگریه وه له سه ر ناستی کۆمه لایه تی، له راستیدا هه ست به هیچ ناکات.

ته ندروستی کۆمه ل ته نها به پی ره وی جیا جیا وه به ستراره ته وه که پتیکه وه کۆمه لگا دروست ده کهن. به لای ترادیسیونالیسته کانه وه کۆمه ل وه کو کۆمه لی (چه رخی ناوه راست) کۆمه لیک ده سه ته جه معی یه. له گه ل شه وشدا

پټويسته هر ناوا بوتړي که هر تراديسيوناليسته کان نه بوون وشي کويان (Pluralism) به کار ده ميتا؛ نه چمکه له لايان زور له ليبراله کانيشه وه به کارده ميترا. هره وکو خيزان، چين، تيره و کومه لگای ناوچي به شي تايبه تي ده سه لاتي خويانيان هه بوو؛ له سره رژده يه کی به رزتر، که نيسه و ده وله تيش ده سه لاتي خويانيان هه بوو. به قه دهر نه وهی که نه م ده سنگاو نه م گروپانه ده توانن له داهاتودا، نامانجي خويان به جي به يتن، به قه دهر نه وه هارموني و نارامي کومه لايه تي به رده وام ده بيت. پيړه وي کومه لايه تي که به رده نجامی گوراني باشه، هاوسه نگيه کی لاوازی هه يه و خه لگی ده توانن تيکی بده ن دري به رزه وده ندي خويان. تراديسيونه ليسته کان نه و قسه يه ی شه کسپيريان دووباره ده کرده وه "له کاتيکدا که ژيرارکی تیک ده چي، هه موو پرژه يه ک بي هيز ده بي" (82).

پيړه و ژيرارکی و کومه لگای نه خلاقی ده سه لاتي روجی و گرنگی گروپ به سر تا که که سدا، نه مانه ن بابيه تي تراديسيونه ليسته کان که پيکه وه له گه ل نووسه ري تر ده نگدانه وهی (صدی) خويان له بيري کونت دا نه دوزنه وه، له راستيدا، که مجار هه يه که ته وژمی نه وان له ستاتيکی (وه ستانی) کومه لايه تي خوي نه دوزيته وه. هه رچونيک بيت، کونت نه يده توانی هه لوپستي کونه په رستي نه وان په سه ند بکات، له به رنه وهی ده بوايه له داهاتودا به شوين کومه ليکی ته ندروستيدا بگه رايه، نه وه که له کومه لي سده ده کانی ناوه راستي رابردوو. هه رچنده رای له گه ليان بوو سه باره ت به سه رساميان بو ده ستکاری پاپای سده ده کانی ناوه راست و ناوبانگی که نيسه، به لام نه يده ويست

واز له وگه شبينه ي خوي به يتي که له روشنگريه وه وه ري گرتبوو. به بي نه وهی ده ست به رداري هيوای پيړه وي کومه لايه تي بيت، کونت به بيري پيشکه وتنه وه به سترابوه وه. ري زي ده گرت و سه رسام بوو له روانگی تراديسيونه ليسته کان سه باره ت به کومه لگای نورگانی (عضوی) رابوردوو، به لام نه يده زانی که نه م روانگی به توانای نه وهی نه بوو به شيوه يه کی گونجاو دان بنيت، به هاوبه شي هيزه تازه ره خنه ييه کان که له و کاته دا دهر ده که وتن.

بو نه وهی شوړشی پيشه سازی تبيگات، کونت به گونجاوی زانی له بيري نيکونوميسته کان (Economists) نزيک بيته وه، ره کو نادم سميت (Adam Smith) و (Jean Baptiste say) و له بيره وه ره رامياريه کانی ليبراليزمی فره نسی که بيريان نزيک بوو له نيکونوميسته کان، نه مانه هه موويان شيته لي شوړشی پيشه سازيان کردبوو به شان و باليدا ده هاتن.

3-3 تراديسيوني ليبراليزم:

زور جار کونت ري زي خوي به رامبه ر به نادم سميت و زوريه ی نه وانه ی که له دواي نه وه وه هاتبون دهر يپي بوو. نادم سميتی به "فيله سووفی به ناوبانگ" له قه ل م ده داو "شيتل کردنه و چاکه کی سه باره ت به دابه ش بوونی کاره وه" (83) "خويندبووه وه، له گه ل نه وه شدا، له گه ل نه و بيره ی نه بوو که نيمانی به توانای خوریکخستنی (Auto Regolantation) بازارپه وه هه بيت؛ به رامبه ر نه م بيره ی سميت و پارتيزانه کانی، پسپوي خوي هه بوو.

ته ماشای پريسنيپی Laissgfaire ی وه کو نامرازیک بو "ريکخستنی نه نارکی" ده کرد. له

کاتیکدا نیکونۆمیسته رامیاریه کان ته ماشای
 "نه بوونی پتویستی بۆ ده ست تپوهردانی
 ریکه ریان وه کو دۆگمیک جیهانی"⁽⁶⁴⁾ ده کرد.
 کۆنت له لای خۆیه وه ئه وانی به دۆژمنی دیاری
 کراوی جیهان بینینه که ی خۆی ده زانی.

قه ناعه تی کۆنت به وه ی که دابهش بوونی کار
 نه نجامی چاک به ره م دین، راسته وخۆ له سمیته
 وه بۆی ماوه ته وه وه کو سمیث بیرى ده کرده وه
 که فۆرمى پیشه سازى دابهش بوونی کار ده بیته
 هۆی هاتنه کایه ی فۆرمیکى هاوکارى کۆمه لایه تی
 زۆر به کار، که پال به مۆقه وه ده نى تا به
 شیوه یه کی بى سنوور به ره مه که ی زیاد بکات.

به لای سمیته وه، میلله تیک وه کو تاقیگه یه کی
 گه وړه وایه که له ناویدا هه موو که سیک به
 شیوه ی خۆی هاویه شی ده کات له گه شه پیدانی
 ده وله مهندى هه مووان دا؛ سه باره ت به م تیزه
 کۆنت هه چ جیاوازیه کی بیرى ده رنه ده برى.⁽⁶⁵⁾

بیگومان شتیکی راست نیه نه گه ر بگوتری که
 کۆنت ناگادار بوو سه باره ت به نه نجامه
 خراپه کانی دابهش بوونی کارو لایه نه چاکه کانی
 له هه مان کاتدا؛ وه نه مه شی ته نها له
 خۆینده وه ی نیکونۆمیسته کانه وه وه رگرتبی،
 وه کو سیزمۆندی Sismoudi که ره خنه یان
 بوو له بیروپای لیبرالی. وه هه روه ها به رامبه ر
 ئاده م سمیثیش که وه کو سه رچاوه یه کی ریکو
 پیک ته ماشای ده کرد: نه گه ر خۆینه ره کانی
 ده وله مهندى میلله تان خۆیان نه به سستبیته وه به
 خۆینده وه ی دوو یان سى په پتووکى نیشه که ی
 (وه ک زۆربه یان وایان کردبوو) و تا پتجه م
 په پتووکیان خۆینده بیته وه، نه وا ده یان توانی زۆر
 په خنه بگرن، هه روه کو سیزمۆند، سه باره ت به
 بیره که ی له دابهش بوونی کاردا:

"له گه ل ته شه نه سه ندنی دابهش بوونی کار
 نیشی زۆربه ی نه وانه ی که ده ژین به نیش کردن،
 واتا زۆربه ی خه لکی، تپه ر ناکات له چه ند
 ئۆپیراسیۆنیکى (operation) ئاسان، زۆر جار
 دوو یان سى ئۆپیراسیۆن... ئاده میزادیک
 که زۆربه ی ژیا نی ده باته سه ر به نه نجامدانی چه ند
 ئۆپیراسیۆنیکى ئاسان و نه نجامه کانی شیان هه ر
 هه مان شتن، هه چ فرسه تی به کاره یانی زیره کی
 خۆی بۆ هه لئاکه وى وه یاخود ناتوانی خه یالی
 خۆی بخاته کار... بیگومان، نه وه ی که عاده تی
 نه وه به کاره یانیه ون ده کات، به شیوه یه کی گشتی
 ده بی به کابرایه کی بى میثک و نه زان تا نه و
 سنووره ی که ده توانی بیته بوونه وه ریک"⁽⁶⁶⁾ نه م
 نیعتیارانه، ره ش بیخانه سه باره ت به نه نجامی
 دابهش بوونی کار که وه کو روونه بلأبوونه وه و
 گه شه یان پى هیئرا له لایه ن ریفۆرمیسته
 سۆسیالیسته کانی دوایى و چه پر وه
 کاتۆلیکیه کانه وه، له نووسینه سه ره کیه کانی
 نیکونۆمیسته رامیارى لیبرالیه کان ده رناکه وى؛ له
 به رنه وه له کاتیکدا که کۆنت هه لویستی
 پۆزیتیفى به رامبه ر دابهش بوونی تازه ی
 پیشه سازى کار ده برى، یاخود که هه لویستیکی
 ره خنه یی وه رده گرت سه باره ت به نه نجامه که ی
 له سه ر ریزه ی مۆقایه تی، له گه ل بیره کانی سمیث
 جیاوازی نه بوو.

لایه نیکى دیکه هیه که کۆنت به قه رزاری
 نیکونۆمیسته لیبرالیه کان ده رده خات: به دانانی
 به کاریکتیه رى بنه رته ی و دروستکهرى نیشی
 "پیشه سازه کان" یاخود به واتا تازه که ی هى
 خاوه ن کارگه کان. له م باره یه وه، کۆنت دواى جى
 پى قوتا بیه فه ره نسیه که ی سمیث نه که وت:
 Jean Baptiste say که نوسراوه که ی به ناوی
 کورته یه ک سه باره ت ئابووری سیاسى بۆ یه که م

چار له سالی 1803 ده رکهوت و به شیوه یه کی سهره کی بلوکرده وهی نه و بیرانه بوو که له ټینگلته رده وه ده هاتن. له گه ل نه وه شدا کاتیک سمیث سهرمایه داره کانی وه کو کاریگری سهره کی به رهم داده نا به تنیشت کارکه رو خاوه ن زهویه کان، سهی say به لایه نی که مه وه له م رووه وه تیپه پی نه م بیره ی ده کرد و سهرمایه داری له خاوه ن کارگه جیا ده کرده وه و هیلې به ژیر نیشی تاییه تی خاوه ن کارگه ده میتاو روله کی روون نه کرده وه. به لای نه وه وه سهرمایه دار نه و که سهیه که به رهم و دابش بوون ده با به پړوه و ئیداره یان ده کات: خاوه ن کارگه له ړنگه ی چالاکې پیښه واو به پړوه بردن بو (سهی say) ده بی به ته وهری راسته قینه ی سیستمی تازه ی پیښه سازی.

ناده م سمیث باسی لایه نه دوستگه ره کانی کاری کردبوو و (سهی say) نه وه ی راست ده کرده وه ده بیوت که نه وه ی پټویسته وا به ناسانی ته نها کار نه، به لکو "پیشه سازیه" وانا به کیتی دوستگه ی کارو سهرمایه یه. (سهی say) ده بیوت خاوه ن کارگه نه و که سهیه که ده ست پټشکه ری ده کات بو دوست کردنی نرخ له ړنگای به کاره ټانی گونجاوی فاکته ری به رهمه وه. ته نها له کاتیکدا به رهمه میکی پیښه سازیمان ده بیټ که ماده یه کی خام پړوسه یه کی گورانی به سهردا هاتبیټ که له ړنگه ی نیښتیکی ړنکخراو و راست و خاوه ن کارگه وه. (67)

(سهی say) ته نها وه سفینکی ساردی رولې تازه و دوستگه ری "پیشه سازیه کان" (وه کو ناوا بانگی نه کردن) نه ده کرد، به لکو به پیچه وانه وه ستایشی نیښه کانایانی ده کردو به پاله وانی جیهانی پیښه سازی له قه له م ده دات، که نه و

کاتانه تازه که وتبوونه بازارې نابوری وه. ته ور می بو سهر نووسه رانی سهرده می خو ی زور قول بوو، به تاییه تی بو سهر بیره وهره رامیاری لیرالیه کانی پاش که وټنی به که م نیمپراتوریه (1830-1814). به م بو نه یه وه بینامین کونستان (Benjamin constant) بو نمونه توانی بنووسن: "مولکایه تی پیښه سازی، نامرازکی چاک کردنه وه ی کومه له له چوارچپوه گشتیه که یدار به م شیوه یه ده توانی ده ست نیښانی ره گزی پوزیتیف بکری وه کو ړنکخه ریکی ره گزی مروثایه تی (68) 11

له و کاته ی که سان سیمون و سان سیمونیه کان بیرې رولې دوستگه ری نیښی خاوه ن کارگه یان خسته بوو و گه شه یان پندا، ده توانی بوتری که له وانه کونت، له ژیر چاودیری ماموستای جارانی، له سهره تادا نوسراوه که ی (سهی say) به خوشیه وه خویندبیته وه و به بن هیچ سهرنجیکی ره خنه یی. نه گه روابن، نه وا روونه که ستایش کردنی رولې خاوه ن کارگه له وه ی سان سیمون دا، له بیره لیرالیه که ی (جان بابتیست سهی) Jen-Baphiste say وه رگبراو. به دلنیا یی کونت لیرالی نه بوو، به لام له زور لایه نه وه، نیښه که ی له ژیر سیبهری ناده م سمیث و ماموستا فهره نسبه که ی خو ی دا نه دوزیته وه.

3-4 کاریگری سان سیمون:

ده توانین له نووسینه کانی سان سیمون چه مکی زانستی پوزیتیفی مروف و په یزه ی ژیرارکی زانسته کان بدوزینه وه، هرچه نده له ناو فورمیکی غه یری سیستیماتیک و زور جوړ ته نها به شیوه یه کی سهره تایي هن.

زانینی زانستی سروشتی له سان سیمۆن دا هینشتا سهره تایی بوو: له گه‌ل نه وه شدا، هه ندی له نووسینه کانی له وانه‌ی کۆنت ده‌که‌ن و نه مه‌ش شتیکی سه‌رسو په‌ینه‌ره و نه مه‌ به‌ره‌مانه‌ش له سه‌رده‌می ئیمپراتۆریه‌دا نووسراون. نه و کاتانه سان سیمۆن ده‌یوت: "هه‌موو زانسته‌کان له سه‌ره‌تایاندا له سه‌ر گریمانه‌ت نه وه‌ستیته‌وه، به‌لام پله‌ی به‌ری پێره‌وی شته‌کان سه‌لماندوویه‌تی که هه‌موویان ده‌بن به پۆزیتیف". سان سیمۆن ده‌یوت زانسته‌کان له سه‌ر ئاستیك پێش ده‌که‌ون که ده‌جولینه‌وه له پله‌یه‌کی شتیه ناسان بۆ پله‌یه‌کی زۆر ئالۆز. کاتی هاتوو زانستیکی مرفۆف دروست بیه که هه‌مووی پۆزیتیف بیت و به شتیه‌یه‌ک بیت شوێش بخاته ده‌ستگا نه‌روپیه‌کانه‌وه. "نه‌خلاق له داهاتوودا ده‌بن به زانستیکی پۆزیتیف و سیاسه‌ت و هه‌روه‌ها فه‌لسه‌فه‌ش؛ سیستیمی ئاینی چاک ده‌کریت و ده‌ستگای قه‌شه‌کان رێک نه‌خریت و دروست نه‌کریته‌وه. به‌لام له‌به‌ر نه‌وه‌ی نه‌م ده‌ستگایه‌ کۆیه‌کی زانستیه، ریکخسته‌نه‌وه‌ی ته‌نها واتای ریکخسته‌نه‌وه‌ی کۆی زانستی ده‌گه‌یه‌نی"⁽⁶⁹⁾. نه‌م باباته‌نه زۆر و ده‌توانری زۆری تریش بوتری.

له نووسینه‌کانی سان سیمۆن نه‌ک ته‌نها سه‌ره‌تا‌کانی فه‌لسه‌فه‌ی گشتی پۆزیتیفیزم نه‌بین، به‌لکو زۆر له بیر تایبه‌تی کۆنتیش ده‌بین.

گرنگی‌دان به رۆلی پێشه‌سازه‌کان له به‌رپۆه‌بردنی ئیداره‌ی کاتی (temporal) کۆمه‌ک و بایه‌خ دان به دامه‌زراندنی ده‌سه‌لاتیکی رۆحی که ته‌دریب به پێشه‌وایه‌کی پیاوی زانست و جیاوازی کردن (له ناو چه‌رخه‌ میژوه‌کاندا) له نێوان چه‌رخه‌ ئۆرگانیه‌کان (عضوی) و

ره‌خنه‌یه‌کان و هه‌روه‌ها هوشیاری سه‌باره‌ت به دانانی بناغه‌ی یه‌کتیه‌کی ئۆرگانی تازه‌ پاش نه‌وه‌ی که ئیشی ره‌خنه‌یی رۆشنه‌گه‌رو شوێش ته‌واو ده‌بیت و بایه‌خ‌دان به پرینسیپی نه‌خشه‌ کێشان و کاری نه‌ندازیاری کۆمه‌لایه‌تی وه‌کو گوزارشتیك بۆ ره‌تکردنه‌وه‌و تاوانبارکردنی نه‌نارکی (فوضی)و، جه‌خت کردن له پێویستی بوونی ژێزارکی و گرنگی رۆلی دروسته‌گری ده‌سه‌لات. نه‌مانه‌و زۆر شتی تریش چه‌ند بابته‌ی کۆنتین (conte) که له نووسینه‌کانی سان سیمۆندا نه‌دۆزینه‌وه له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا جیاوازیه‌کی زۆر هه‌یه له نێوان بینینی ساز سیمۆن و کۆنت، هه‌ر بۆ نه‌وه‌ی ته‌نها بابته‌یك بۆ نمونه به‌یتینه‌وه، ده‌توانین بڵێین که ساز سیمۆن نه‌ریستۆکراسی له هه‌موو چه‌وه یۆتۆپیه‌کانیدا نه‌وه‌ی له بیر نه‌چوه که گرنگیه‌کی زۆر به‌ ویستی تاکه‌ که‌س بدات که خۆی خۆی ته‌واو ده‌کات.

نه‌وانه‌ی که دوا‌ی بیره‌که‌ی که‌وتبوون و نه‌م هه‌لوێسته‌یان گه‌شه‌ پێدابوو، هتایان به ژێر گرنگی سه‌ربه‌ستی (رزگاری Liberation) جنسی و زیندوو کردنه‌وه‌ی جنسیان هتایوو. کۆنت که کوپی فه‌رمانبه‌ریکی حکومی ساکار بوو به پێچه‌وانه‌وه، وه‌کو پیاویکی داهاتوو بیه‌ش له هه‌موو خۆشیه‌کی جه‌سته‌یی و نه‌خلاق و پر له خۆشه‌ویستی (Abnegation) و ده‌ست به‌ردار بوونی به‌رژوه‌ندی خۆی، به شتیه‌یه‌کی ته‌واو خۆی ته‌رخان کردبوو بۆ نه‌وی دی (Totality)⁽⁷⁰⁾.

3-5 تیپینییه‌ک له سه‌ر کۆنت و کیتلیت

(Quetelet)

له کاتی گه‌شه‌پێدانی به چه‌مکی زانستی سروشتی، کۆنت زاراوه‌ی "فیزیای کۆمه‌لایه‌تی"

دامیناؤ به شیوهیه کی دیاریکراو له نووسینه کانی سالی 1822 به کاری هینا. به به رامبه رینیکی زاراوه یی و نزیکی بیرى کونتی دهیوت: "نیستا نیمه فیزیایه کی ناسمانیمان هیه، فیزیایه کی نه رزشی و فیزیایه کی میکانیک و کیمیاوی فیزیایه کی روه کی و ناژه لی؛ بۆ نه وه ی سیستمی ناسینی سروشتی ته و او بکه یز، پتویستیمان به فیزیایه کی کۆمه لایه تی هیه که له دوی هه موویانه وه دیت.

مه به ستم له فیزیای کۆمه لایه تی نه و زانسته یه که بابه ته که ی تاوتووی دیارده کۆمه لایه تیه کان ده کات"⁽⁷¹⁾.

دوی چهند سالتیک کۆنت وازی له دهسته وازه ی "فیزیای کۆمه لایه تی" هینا بۆ نه وه ی نیولۆژیزمیک به کار بهیتن به ناوی "سۆسیۆلۆژی". وازی له به کارهینانی نه م دهسته وازه یه هینا نه وه که له بهر نه وه ی بۆ لیکۆلینه وه ی کۆمه ل نه نالۆژیک له گه ل جیهانی ئۆرگانی دا زیاتر به پیته وه که ل جیهانی مادی، به لکو له بهر نه وه ی نه م دهسته وازه یه له لایه ن نامارناسی به لجیکی (نه بۆلف کیتلیته وه) به کارهینرابوو. نه بۆلف کیتلیت نهیده زانی که له لایه ن کۆنته وه به کارهینرابوه.

له سالی 1835 په رتووکیکی ده رکرد به ناوی "سه باره ت به مروف و پیشکەوتنی تواناکانی"، "کۆنته یه که سه باره ت به فیزیای کۆمه لایه تی".

نیتر له بهر نه وه ی له سیستمی کۆمه لایه تی کیتلیت Quetelet، ریژه ی ناسایی دابهش بوونی دیارده کۆمه لایه تیه کان گرنگی "مروفی ناسایی" ده خسته بهر پوو و نه مهش تیزی کۆنتی به درۆده خسته وه سه باره ت به ژێرارکی، به م شیوه یه کۆنت خۆی به که م داده نا نه گه ر سیستمی خۆی جیهانه کردایه ته وه له وه ی

کیتلیت، له بهر نه وه وشه ی دووفاقه ی سۆسیۆلۆژی به کارهانی.

پتویسته نه م رووداوه باس بکریت، هه ر بۆ نه وه ی جاریکی تریش ده ربخړی که چۆن بیراری بیراره کان کاریگه ری به کتریان له سه ره و، به رژه وه ندیان وا پتویست ده کات که بیرى خۆیان له وانی تر جیا بکه نه وه. له گه ل نه وه شدا نه وه ته نها مه سه له یه کی زاراوه یی نیه. نه وه ی شایانی باسه له کاتیکدا کیتلیت چه مکی "فیزیای کۆمه لایه تی" به کارده هینا بۆ نه وه ی میتۆدی نه زمونگه ری لیکۆلینه وه پیشکەش بکات، تا له ریگای نه م میتۆده وه بتوانی هه لسوکه وتی مروف به هۆی له یه کچوونیکى ناماریه وه ده ربخات. کۆنت به میتۆدیکى جیاواز نه وه ی ده رحست: له ریگای میتۆدی فه لسه فه ی هاوشیوه وه (Aualogy).

نه م خالانه به سن بۆ نه وه ی بزانی جیاوازی هه ربووکیان چهند قووله، به تایبه تی له بواری ناقاره فیکریه کانی نه وسایاندا؛ له ناو بیرى سۆسیۆلۆژیدا کیتلیت و کۆنت دوو جه مسه ری یه که پێچه وانیه یه کن، له بهر نه وه شتیکى باشه که هه ریه که و زاراوه یه کی جیاوازی به کارهیناوه.

4- ده قی (context) کۆمه لایه تی

له و چه رخی که کۆنت تیدا ژیاوه، جه وت ریژیمی رامیاری و ژماره یه کی دیاری نه کراو له سه ره له دان و ته قینه وه و راپه رین، یه که به دوی یه کدا هاتن: بۆ پتر له 50 سال فه ره نسا پشیتی روی تیکردبوو، که مجار نارامی به خۆیه وه دیوه. زۆریه ی شۆپشه کان له نه نجامی هۆکاری رامیاریه وه رویان نه نه دا، به لکو له نه نجامی تیکچوونی پتیه وه ی نابووری و کۆمه لایه تیه وه بوو؛ نه وه له کاتیکدا فه ره نسا بووبوو به

گۆڭرەپانی گۆڭرانی خیرا و بەردەوام و هاتنە کایە ی شۆږشی پیشەسازی.

هەرچەندە لەم کاتەدا فەرەنسا سەرچاوەی بێ پێرەوی و ناشوب بوو بەلام لە هەمان کاتدا سەنتەری بێهاوتای ئەوروپا بوو کە هیچ ولاتێک شانبەشانی نەدەووەستا لە رووی پیشەکەوتنی زانستییەوه. لە ماتماتیکدا و لە هەموو زانستە سروشتییەکاندا، لێکۆڵەرەوه فەرەنسییەکان لە پیشەوه بوون؛ نەک تەنها ئەمانە هاوبەشی سەرەکی خۆیان لەوەدا بوو کە لە داھاتوودا کار بکاتە سەرگەشەپێدانی زانستی لە ئەوروپا، بەلکو داواشیان ئەکرد هەموو ئەو هەولە زانستیانە یەکتەری بگرن و پەرش و بلاونەبن وەکو لە رابووردوودا هەبوو.

(جۆرج سەبیین George sabine" لە کاتێکدا باسی تەشەنەسەندنی باوەرپگەری (doctrine) "مافی خودایی پاشای" ئەکرد کە لە لایەن (بۆدینەوه Bodine) لە فەرەنسای سەدە ی شانزەھەمدا نووسرابوو، ئەوەی روون ئەکردەوه چون "کۆماری" بۆدین دوا ی چوار سالی لە (قەسابخانەکە ی) سان بەرتۆلۆمی نووسراوه لەکاتی نوپەری شلەژاوی و زۆران بازی جەنگی ئازانی کە بناغە ی بینای کۆمەلگای فەرەنسی خستبوو لەرزین. (سەبیین sabine) وای بیر ئە کردەوه کە (بۆدین Bodine) رۆل و دەسەلاتی پاشای ستایش ئەکرد بۆ ئەوەی کۆمەلگایەک کە ئەوسا لەناو شەپۆکی ئەھلی گەوزا بوو بیکۆتایی بگاتە شیوەیەک لە پێرەو و ئازامی و ناسایش⁽⁷²⁾. لەسەر ئەم ئاستە دەتوانین میولی کۆنت سەبارەت بە پێرەو تێبگەین؛ لەگەڵ ئەوەشدا کۆنت لە چەرخێکدا دەریا زانست تیایدا زۆر پیشەکەوتنی بەخۆوه بینی بوو، دەیتوانی مەسەلە ی پێرەو و ترادیسۆنی رۆشنەگری

سەبارەت بە پیشەکەوتنی زانستی پیکەوه گرێ بدات.

کاتێک کۆنت لە دایک بوو، فەرەنسا لە لایەن ئەنجومەنی پێنج ئەندامەکانەوه حوکم دەکرا، کە پێک هاتبوو لە تیرمیدۆرەکان و ناوەندەکان پاش رووخانی رژیمی تیرۆری (terror) و (تۆقاندنی) رۆبسییز. لە ماوەی دوو سالدای، ناپلیۆن لە رنگی کودەتاکە یەوه بوو بە قونسول؛ پێنج سالی پاش ئەوەبوو بە ئیمپراتۆری فەرەنسییەکان. پاش بەزینی ناپلیۆن لە سالی 1814، برای لویسی شانزەھەم، کە (لە ناو برابوو) لە ژێر ناوی لویسی ھەژدەھەمدا گەراپەوه فەرەنسا. سالیێک دوا ئەوە، ناپلیۆن رای کردو ئیلە ی بەجێھێشت، ئەو سەردەمە کورتە ی دەسەلات خۆی دەستی پێکرد بە گشتی پێی دەوتری "سەد رۆژەکە"؛ لە مانگی شەشەمی 1815 جازیکی کە وازی لە حوکم هانی و دیسانەوه تاجی پاشایەتی لویسی ھەژدەھەمی خرایە سەر. دیستۆراسیۆن، ئەو سەردەمە ی ئەکەوتتە نیتوان حوکمی ئەو و حوکمی براکە ی (کارل) وە کە لە پاش ئەو هات ھەتا سالی 1830 بەردەوام بوو. لەم سالیەدا شۆږشی لۆلیۆ لەسەر تەخت ھێنایە خوارەوه و لویس فیلیپی (دوقی ئۆرلێیان) ی ھێنایە سەر حوکم. شۆږشەکە ی فیبرایەری 1848 کۆماری دووھەمی ھێنایە کایەوه. ئەم کۆمارە زۆرکەمی خایاند؛ لە دیسەمبەری 1851، لویس ناپلیۆن، کە لە سالی 1848 وە سەرۆک کۆماری فەرەنسا بوو، لە رنگای کودەتایەکەوه دەسەلاتی دکتاتۆری وەرگرت. لە سالی 1852 ئیمپراتۆریەت دامەزرا و ناپلیۆنی سێ کرا بە ئیمپراتۆر. ئەم سەردەمە ی گوشاری سیاسی و راپەرینی میلیلی ھاوکاتی شۆږشی پیشەسازی بوو. بە رێکەوت تەنها لە فەرەنسایەکی سالیەکانی پاش کەوتنی ناپلیۆندا بەرپا بوو.

له سالی 1816 تا 1819 پيشه سازي لوكه ي
 فهرنسي سن قات زيادي كرد: له سالی 1817 له
 شاري ليون 7000 حوت هزار كارگه ي حيريری
 هه بوو، له سالی 1832 بوون به 42000 هزار. له
 نيوان 1818 و 1828 بهرهمي ناسن دو قات
 زيادي كرد (73). له سالی 1832 ته نها 525
 مه كينه ي هه لم هه بوو له هه موو فهرنسادا (له
 1818 زياتر له 200 دانه نه بوون) به لام له 1841
 ژماره يان گه يشتبووه 15000 هزار مه كينه ي
 به جوړه (74).

له به شي به كه مي سرده مي نوزده هم چيني
 تازه ي كريكاري فهرنسي ورده ورده و به
 به حمهت سهري دهرده خست! نه م چينه
 تاراده يه كي زور دريژ بووه وي پله جياوازه كاني
 پيشه وهره يه كان و نيشكه ره ده سته كان بوو.

زوريه ي كريكاران هيشتا له كارگه ي بچووك
 نيشيان نه كرد، به لام له ناوه پاستي سالاني چل
 نه و كريكاران ه ي كه له كارگه پيشه سازيه كاني
 زياتر له (ده) كريكار نيشيان نه كرد، ژماره يان
 گه يشتبووه يه ك مليون (75).

مووچه يان جياواز بوو له شوينيكه وه بو
 شوينيكی تر و له نيشيكه وه بو نيشيكی تر
 ده گورپا، وه كو جوړی نيش له ناو شار ياخود
 نيشی كريكاريكي پيشه سازي، ياخود كريكاريكي
 كشنوكال يا به شيويه كي گشتي مووچه زور
 كه م بوو، به تاييه تي بو كريكاري ناو لانيكان
 بارودوخه كه زور دژوار بوو. له كاتيكدا
 پيشه وهره كان كه له ناو شار نيشيان نه كرد پينك
 هاتبوون له نه ريستوكراسيه كي نيش، كريكاري
 كارگه كان له هه ژاريه كي زور قولدا ده ژيان.
 بارودوخى نيش و ته ندروستي له ناو كارگه
 تازه كاندا ترسپنه ر بوون: به دريژايي ر ژاني نيش
 كه له كاتي خویدا، له دوكانه خيزانيه كاندا قبول

ده كرا، له كارگه پيشه سازيه كان له بهرگري
 قهواره ي مروف چوو بووه دهره وه. له سالی
 1820 به ولاره مووچه به شيويه كي نيشگار زور
 كه م بوو بووه وه.

له سالی 1830 ناو ريشم چنه كان له شاري
 ليون مووچه يان له يه ك له سه ر سبي 311 نه وه ي
 سالی 1810 تيپه پي نه ده كرد. نيكوتوميسنه كان
 نه وه يان ده بيني له سالاني ريستوراسيون
 (Restauration) ريژه ي مووچه ي سالاني
 كريكارديك له چوار سه د بو پينج سه د فرانك
 ده گورپاو مووچه ي پتيويستي خيزانيكي سر
 نه فري پينك هاتبوو له 900 فرانك. كه واته
 خيزانيك ته نها كاتيک له دۇخى هه ژاري رزگاري
 ده بوو نه گه ر ژن و مناليش نيشيان بكردياه.
 ژماره ي پياو و ژن له بارودوخى هه ژاريه كي
 وه هادا بوو كه ده بوايه يارمه تيان بدرياه. نه م
 ريژه يه زور زيادي كرد به تاييه تي له و شوينانه ي
 كه بهرهمي پيشه سازي به شيويه كي بهر ده وام
 ده ستي كرديوو به زياد بوون.

له سالی 1828 له 224 هزار كريكاري
 هريمي ژوړوو ده بوايه 163 هزاريان له لايه ن
 نورگانه خزمه تگوزاريه كان وه يارمه تي
 بدرانايه (76). هه روه ها بارودوخى پيشه وهره
 كونه كانيش ترسناك بوو: نورگانه خزمه ت
 گوزاريه كان ده بوايه به شيويه كي گشتي
 يارمه تي 700000 هزاريان بدياه، له سالی 1833
 و چواره سال دواى نه وه نه م ژماره يه دو قات
 زيادي كرد (77).

له نيوان 1830 و 1848 هيشتا كريكاره
 تازه كاني پيشه سازي نه گه يشتبوونه نه وه ي كه
 بين به پيشه وای بزوتنه وه شوپشگيره كان، له بهر
 نه م هويه چيني كريكار به شيويه كي سه ره كي
 له قهواره ي پيشه وهره سه ربه خوكان و كريكاري

رژانه و خه لکی نا پسپۆردا مابوووه. شیوهی ده‌ریزی ناپه‌زایی کرێکاری کارگه‌کان له راپه‌ڕینی له پڕ دابه‌ش کردنی مه‌کینه‌کان و مه‌ندێ کاری له‌م بابه‌تانه‌ خۆی ده‌بینیه‌وه. له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا، که کاتی خۆی ده‌هات، نه‌وان ده‌بوون به‌ پێشه‌وای بزوتنه‌وه‌ رامیاریه‌کان که رێکخستنیان به‌هێز تر بوو له‌ پایته‌خت و سه‌نته‌ره‌ پێشه‌سازیه‌ گرنگه‌کانی وه‌کو شاری لیۆن⁽⁷⁸⁾.

بۆریۆنه‌کان له‌ نه‌جای قه‌یرانیکی رامیاری و ناپه‌زایی میلیی سه‌باره‌ت به‌ نزم بوونه‌وه‌ی پله‌ی نابووری که‌وتن "میلله‌ت یاخود" کرێکاره‌ مه‌ژاره‌کان" که (به‌ریکاریان) (متراسیان) Barricade) دروست کردبوو، ته‌نها له‌ پێشه‌وه‌ره‌ سه‌ریه‌خۆکان یاخود له‌ کرێکاری رژانه (وه‌کو جاران) پێک نه‌هاتبوون، به‌لکو له‌ کرێکاری کارگه‌ش⁽⁷⁹⁾ که له‌ سالی 1848 رۆلی زیاتریان له‌ خه‌باتدا هه‌بوو.

فه‌ره‌نسا پاش شۆپش کۆمه‌لگایه‌کی بۆرجوازی بوو که‌ رۆیه‌ی پێکهاتبوو له‌ "ده‌وله‌مه‌ندی تازه‌"؛ به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی نه‌مانه‌ چه‌ند که‌سیک بوون به‌ته‌نها خۆیان دروست کردبوو و پێکهاتبوون له‌ چینه (مه‌ژاره‌کان) و له‌ ده‌وله‌مه‌ندبوونیان قه‌رزاری ده‌وروپشت و کولتوری خه‌زان نه‌بوون؛ نو‌قسانێ خوو‌ره‌وشت به‌ری و نو‌سولی (اصول) ژانیان هه‌موو جارێک به‌ ئینێرژیه‌کی بێ‌هاوتاو باوه‌رکردن به‌ خۆ پڕه‌کرده‌وه‌.

به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی، به‌ خه‌لکیکی بێ‌ ته‌کی‌ت و ئێسک گران داده‌نران به‌پاده‌یه‌ک که به‌ل‌زاک Balsac له‌ "کۆمیدی مروف" دا به‌ شیوه‌یه‌ک وه‌سف کردوون که‌ دژواری خۆی به‌رامبه‌ریان ده‌رده‌خات.

به‌ پێچه‌وانه‌ی چینه‌ سه‌رده‌سته‌کانه‌وه‌ که ژانیکی بیتامیان نه‌برده‌ سه‌ر، نه‌م خه‌لکه‌ تازه‌ ده‌وله‌مه‌ندبوونه‌ رۆژ نیشیان نه‌کرد بۆ نه‌وه‌ی شویتی خۆیان بکه‌نه‌وه‌، به‌م شیوه‌یه‌ بوو بوونه‌ خاوه‌نه‌ به‌غیره‌ته‌کانی کارگه‌ی سه‌رده‌می تازه‌؛ بانگیان به‌پۆه‌ نه‌برد و هێلی شه‌مه‌نده‌فه‌ر و کارگه‌ی تازه‌یان دروست نه‌کرد. رۆریان، به‌ تابه‌تی مه‌ندێ له‌ خاوه‌ن بانکه‌کان هۆی که‌یان هه‌بوو که‌ پالی پێوه‌ ده‌نان بۆ نیشکردن. له‌به‌رته‌وه‌ی به‌چه‌یان پڕۆتستانت یاخود جوو (یه‌هودی) بوو، رۆژ نیشیان نه‌کرد و به‌ شیوه‌یه‌کی تابه‌تی ماندوو ده‌بوون بۆ نه‌وه‌ی به‌ کۆکردنه‌وه‌ی داروشت و مه‌ک پۆزیسیۆنی که‌مایه‌تی خۆیان پڕ بکه‌نه‌وه‌.

به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی نه‌مانه‌، هه‌ندیک له‌و لایه‌نه‌ گرنگه‌ی سه‌رده‌مه‌که‌ی کۆنت بوون، و نه‌و کاتانه‌ش بوو که‌ به‌ هاتنی له‌ شارۆچکه‌وه‌ بۆ پارێس خۆی له‌ خۆبندگای پۆلیتیکنیک ناوونوس کرد و بوو به‌ بیرمه‌ندیک له‌ پارێسا.

4-1 نه‌وه‌ی کۆنت "مه‌ینه‌تی سه‌ده‌"

کۆنت که‌ له‌ سه‌رده‌می رێستوراسیۆندا پێکه‌یشت، هه‌ندێ نه‌هامه‌تی مادی و رۆحی بینی. نه‌و فرسه‌ته‌ی که‌ بۆ نیش لوابوو له‌ سه‌رده‌می شۆپش و ناپلیۆندا رۆژ که‌م بوو بوو، چونکه‌ رۆژ پۆستی رامیاری و نیداری له‌ لایه‌ن خه‌لکی که‌نجوه‌ داگیر کرابوون. له‌و کاتانه‌دا رۆژ بواری نیش نه‌بوو، چونکه‌ به‌ریز بوونه‌وه‌ی نه‌و گه‌نجانه‌ی که‌ له‌ سه‌رده‌می ئیمپراتۆریه‌تدا دانرابوون نه‌یده‌هه‌شت نه‌ پۆستی تازه‌ به‌تال بیتو، نه‌ نه‌و که‌سانه‌ به‌ریزبنه‌وه‌ که‌ له‌ دوایدا نه‌و پۆستانه‌یان داگیر نه‌کرد. زیاتر له‌وه‌ش، نه‌و کۆچکه‌رانه‌ emigres که‌ له‌ هه‌نده‌ران

ليسته‌ی نو زانا به ناوبانگانه‌ی لهم خویندنگایه دا
 وانه‌یان وتوه‌توه سه‌رسوپه‌ینه‌ره: له نیوان
 یه‌که‌مین ماموستایانی زانستی ماتماتیک و فیزیا
 نه‌مانه بون: Fourier, Monge, Lagrange, Bertholet, Poinsot
 دوهم که له به‌شی دوهمی حوکی ناپلیون
 وانه‌ی ده‌وتوه پیک هاتبون له Possion
 Fresnel, Arago, Gay - Lussac, Ampere
 cauchy.

هرچه‌نده خویندنگاکه پرپو له زانای
 زانستی به ناوبانگ، به لام به شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی
 خوی خویندنگای زانستی پراکتیکی بو؛ وانه‌کان
 پیک هاتبون له ژومیتری و سه‌فی و هونه‌ری
 ناراسته‌که‌ر (نه‌خشه‌یی) و به جیاوازی له‌گه‌ل
 خویندنگای نورمال که له همان کاتدا
 دامه‌زباووه و خویندکاره‌کانی دهرده‌چوون وه‌کو
 نه‌ندازیاری مه‌ده‌نی یان سه‌ربازی نه‌وه‌ک
 زانای تیوری⁽⁸²⁾.

نه‌گه‌ر راست بیټ که زۆربه‌ی خویندکاره‌کان
 ده‌بون به خه‌بیری نه‌ندازیاری و ماتماتیکی
 پراکتیکی، نه‌وه‌ش راسته‌که که مایه‌تیه‌کی زۆر
 که‌م قبولی هیوای ئیشیکی نورمالیان ده‌کرد،
 باوه‌ریکی تازه‌و پیره‌ویکی تازه‌یان کۆده‌کرده‌وه
 له‌گه‌ل رۆحیکی پۆرتیفیست و زانستی بۆ نه‌وه‌ی
 ببن به چاکساز له سه‌ر بناغه‌ی زانستی: نه‌مه‌یان
 خویندبو له خویندنگا.

جگه له ئوگست کۆنت، چه‌ند خویندکاریکی
 تری لی‌بو، وه‌کو Prosper Eufautin قه‌شه‌ی
 داهاتوری که‌نیه‌ی سان سیمۆنی و Victor
 cousideraut نوینه‌ری داهاتوری باوه‌رپه‌گی
 (doctrine) فویدیمن (Fowrier) و play
 Frederice Le کۆمه‌لئاس و چاکسازی کاتولیکی
 و سه‌ده‌ها له‌وانه‌ی که له دوا‌ی باوه‌رپه‌که‌ی سان
 سیمۆن که‌وتبون و زۆر له قوتابیانی کۆنت⁽⁸³⁾.

له کاتیکدا کۆنت چووه خویندنگای
 پۆلیتیکنیک، زوو گروپپیکی گه‌نجی نه‌م
 خویندنگایه‌ی دۆزیه‌وه له گه‌لیاندا توانی بیرو‌پا
 بگۆرته‌وه. گوهی Goulier که تاوتویی ژیا‌نی
 هه‌ندئ له براده‌رانی کۆنتی کردبوو، ده‌ریده‌خا
 که ژماره‌یه‌کی زۆر خویندکار هه‌بوو (وه‌کو سان
 سیمۆنیه‌کان و نه‌وانه‌ی دوا‌ی تیۆره‌کانی
 که‌وتبون) خه‌ریکی ئیش بون له سه‌ر ناستی
 چاککردنی (اصلاح) کۆمه‌لایه‌تی. به‌م شیوه‌یه له
 کاتیکدا کۆنت گه‌یشه پاریس گروپپیکی گه‌نجی
 ناسی که له هه‌موو لایه‌کی فه‌ره‌نساوه هاتبون
 (وه‌کو نه‌و) زۆر به ته‌ق‌لاو جۆشیکی زانستیه‌وه
 وه‌کو چاکسازیک ئیشیان ده‌کرد. ته‌بیژیکی
 زیره‌ک به‌ناوی نه‌لبیرت تی‌بۆدئ Albert thi
 baudet توانی تپینی بکات که چۆن نه‌م
 گه‌نجان وایان ده‌زانی له توانایاندا یه "ئاینیک
 دامه‌زیتن به همان شیوه که له خویندنگا فیزی
 دروست کردنی پردیک ده‌بون"⁽⁸⁴⁾ هه‌رچه‌نده
 نه‌م دا‌پ‌شته‌ن شیوه‌یه‌کی گالته‌جایی
 (Csarcastic) پیشان ده‌دات، به لام شتیکی زۆر
 گرنگ روون ده‌کاته‌وه؛ واتا نه‌م پیاوانه
 نه‌ندازیاری کۆمه‌لایه‌تیان (ته‌نانه‌ت نه‌ندازیاری
 نه‌م ئاینه تازه‌یه‌یان) و له قه‌له‌م ده‌دا که زۆر
 جیاواز بیټ له شیوه‌ی ئیشکردنی له ناستی
 نه‌ندازیاری مه‌ده‌نی‌دا؛ بۆ دروستکردنی
 ستروکتوری تازه‌ی فیزیایی یان کۆمه‌لایه‌تی،
 ته‌نها نه‌وه‌نده‌ی نه‌ویش که پراکتیکی یاسا‌کانی
 زانست بکری‌ن.

له نیوان نه‌و ماموستا به ناوبانگانه‌ی که له‌م
 خویندنگایه وانه‌یان ده‌وتوه، زۆربه‌یان
 بایه‌خیکی چاکیان دا به زانسته‌که و هه‌ندیکیان
 خویان ته‌رخان کرد بۆ ته‌عمیم کردن
 (geueruliyetion) و هه‌لیان دا که نه‌و

بۆشاییه پېر بگه نه وه له نیتوان زانسته سروشتیه کان و زانسته کۆمه لایه تیه کان، له سه ده ی تۆزده هم دا خویان به به رده وام پیوه ری نه و ناره زووه کورت کهره داده نا که نیتنسیکلۆپیدیای دیدرو و (Diderot) و دله مبیتر (d'Alembert) باسی کردبوو. له زانستی فره نسی به شیوه یه کی گشتی و به تاییه تی له نیتوان زاناکان شیوه مه ستیک بلاو بوویه وه که نه مه ی دهرده پری: کاتی نه وه هاتووه که نۆر له به شه کانی زانست بخزیده سه ر به شه کانی لیتکۆلینه وه (که تا نیتستا جیا بوون) و سیستمیکی زانستی یه کگرتوو دابنریت که زانسته سروشتیه کان و زانسته کۆمه لایه تیه کان پیکه وه بیه ستیت. سییه ستیان شارلیتی sebastian charlety ده لیت: "زاناکانی هم نه وه یه نیشیکی گهره یان کردبووه یاخود ناماده یی نیشیکی گهره نه که ن که جیهان بینینیک پیشان ده دات نزیک به وانه ی تیوریه کۆمه لایه تی و رامیاره کانه" (86).

زاناکانی نه و سه رده مه هه ولیان دا بوونی په یوه ندیه ک دهربخه ن له نیتوان نه و دیاردانه ی که تا نه وسا به جیا ته ماشا ده کران و باسی یه کیه تی سه ره کی نیتوان هه موو هیزه سروشتیه کانیا ن نه کرد. زیاد له وهش هه ندیکیان، به تاییه تی نه وانه ی که خه ریکی خویندنس یاساکان بوون نیتیمعالاتیان (Probaility) نه کرد، بگه نه گریمان کردنی hypothesize له یه ک کردنی سه ره کی یاساکانی سروشت و نه وانه ی که هوکمی زیانی ناده میزاد ده که ن.

هیچ مایه ی سه رسوپرمان نیه که گه به پۆلیتیکنیکیه کان، مامۆستای خویانیان داده نا به و که سانه ی که له رنگه ی نیش و وانه و تنه وه، مۆدیلی جیهان بینینیکی کۆکه رو کورت که ریان پیتشکه ش نه کرد.

وه هه روه ها مایه ی سه رسوپرمانیش نیه که لیتکۆلینه وه یان له مه ر نو سه ره مۆدیرنه کانی زانسته کۆمه لایه تیه کانه وه کردبئی، وه کو Jean Baphista say، به هیوای نه وه ی که له وانه وه فیزی جوونی یاسا کۆمه لایه تیه کان بپن (86).

خویندکاره کانی پۆلیتیکنیک که نازاریان هه بوو به هۆی "نه هامة تی سه ده" وه، هه ولیان ده دا به هه ر شیوه یه ک بیت له جیاتی ئیمانی ئایینی ون بوو شتیکی که دابنن: ئیمانی که بناغه که ی ده سه لاتی زانست بیت؛ له هه مان کاتدا ویستیان باوهش به چه ندین باوه رگه ی چاکسازیدا بکه ن که هه رچۆنیک بیت، پیک هاتبوو له هه موو مه فاهیمه کانی زانیاری کۆمه لایه تی. فردریک هاییک Frederic Hayek به م شیوه یه ی خواره وه نه مه روون ده کاته وه.

"له وئ جۆرنیکی پوختی نه دنازیار دروست کرابوو؛ شیوه ی بینین و به رزی خواری (ambition) و گه یاردانی (Limitation) تاییه ته کانی بوون.

نه و رۆحه کورت که ره ی که نه یده توانی واتایه ک بدۆزیده وه بۆ هه موو نه و شتانه ی که نه نجامی پیلانیکسی ویستراو بوون و نه و خۆشه ویستیه ی بۆ رنکخستن که له دوو سه رچاوه ی پراکتیکی سه ریازی و [پراکتیکی نه دنازیاری هه ل ده قولا و نه و به باش زانینه جوانیه که بۆ نه و شته ی به شیوه یه کی ناگایی conscious دروست کرابوو، به به راوردی کردن له گه ل نه و شته ی که به "شیوه یه کی ساکاری ته شه نه ده سینئ"؛ هه موو نه مانه وه کو هیزتیکی ده روونی تازه ده هاتنه پیتشه وه و ده خرانه سه ر جۆشی شوپشگپرا نه ی گه به پۆلیتیکنیکیه کان و له گه ل رۆیشتنی کاتیشدا نه م هیزه ده روونیه جیتی نه وانیشی ده گرتوه" (87).

[هروه، کؤنت له روانگه تاييه تيه کانی چالاکيه کانی ده مینیت هره وه کو نویت هریکی تاييه تی نه وهی خویندنگای پؤلیتیکنیک]. ثم خویندنگایه ناو وه وایه کی بیری بۆ ساز کردو توانی له ناویدا گه شه بدات به تیروانی تاييه تی خوی، له ریگای په یوه ندیه کانی له گه ل براده ره کانی هه مان بیرو باوه ریان هه بوو، له گه ل نه وانی که په لیان له وه به رزتر بوو.

هه رچه نده هه مان خۆشه ویستی گه بجه کانیا ن نه بوو، به لام پالیا ن پیوه ده نان بۆ نه وهی پیش بکه ون. له نیوان نه وه که سانه ی (به ژماره که م بوون) کؤنت توانی په یوه ندی خوی له گه لیاندا په ره پیبدات و له و ته مه نه ی مابوی له ژیانیدا، نه وانه بوویونه خویندکار وه ندیکیشیان له مامؤستایانی بوون.

له کاتیکدا بۆ په که م جار هه ولیدا که جه ماوه ریکی کراوه بدۆزته وه بۆ بیره تازه کانی، په که م نیشی که به ناوی "سیستیمی رامیاری پؤزیتیف بوو، نارد بۆ کۆنه براده ره خویندکاره کانی پؤلیتیکنیک و مامؤستایانی وه کو Ampere و Hachettxe و Gay-Lussac و Poisson⁽³⁸⁾. هه رچه نده خویندنه که ی نه واه نه کرد، به لام به دریزترین به شی ژیا نی، نیمزای نامه کانی به م شیوه یه ده کرد "توگست کؤنت، کۆنه خویندکاری خویندنگای پؤلیتیکنیک"

4-3 کؤنت به بی هه فاللی خویندنگا:

له وه ساله کورتانه ی که له خویندنگای پؤلیتیکنیک بریده سه ر، کؤنت نه وه شانسه ی هه بوو توانی دوا ی چه ند مۆدیلتیک بکه وی که پیکهاتبوو له هه فالانی که له گه لیا هه مان به هاو هه مان خه ویان هه بوو، له وه که سانه ی که ناماده بوون بۆ گو ی گرتن له بیرو بۆ چوونه کانی، به لام

له وه سالانه ی پاش خویندن ژیا نیکی دراماتیکی برده سه ر چونکه نه یده توانی هه مان په یوه ندی و هه مان پالپشتی بیری هه بی.

نۆدیه ی نۆدی نامه کانی نه وه ده گه یه نن که له کاتی قۆناغی په که می هاوکاری کردنی له گه ل سان سیمۆن دا نۆر به خته وه ره بووه، به وهی که په یوه ندیه کی بیری به هیزی په یدا کردبوو له گه ل مامؤستا پینگه یشتوو هه یدا؛ له گه ل نه مه شدا نه وه سه رده مه ی که کؤنت سان سیمۆنی دانا به مامؤستای خوی کورت بوو؛ مشقومی شاراوه له سه ر نه وهی کامیا ن پیشینه ی فکریان هه یه، په یوه ندیه کانیا نی سارد کرده وه وه نه مه ش بووه هوی برینی په یوه ندی به یه کجاری. [له وهی نه کرد مه حال بیت په یوه ندیه کی راسته قینه دروست بیت له نیوان نه وه که سانه ی که له دوو نه وهی جیاواز بن وه ره ویکیشیان دوو پیکهاته ی کۆمه لایه تی و، بیری نۆر جیاوازی هه بوویت].

له ریگای سان سیمۆنه وه، کؤنت چه ند رۆژنامه نووس و نووسه ری پیشکه وتووخواز و لیبرالی ناسی، بیگومان که لکی له گۆرینه وهی بیرو باوه ر له گه لیاندا وه رگرت، له گه ل نه وه شدا کاتیک په یوه ندی له گه ل مامؤستا که ی خۆیدا بیری، نۆدیه ی په یوه ندیه کان نه مان له وه به و لاوه، کؤنت نۆر به گرانی توانی نه وه براده رانه بدۆزته وه که له گه لیاندا بتوانی بیرو باوه ری به راورد بکات له سه ر ناستیکی به کسان.

مه ندیکان وه کو کۆمه لئاس بلینفل BLANVILLE، بۆ زیاتر له چاره که سه ده یه که له گه لیدا بوون، به لام نه م براده ره ش له کۆتاییدا بچیا. هه ر له سه ره تای چالاکیه فیکریه کانیه وه، کؤنت هه نی خویندکاری راکیشا بۆ لای خوی، به لام نۆدیه یان تا ماوه یه کی که م له گه لی بوون، وه کو: گۆستاف نییشتالی (Gustave d'Eichthal) لای.

هه‌رچه‌نده له سالانی بیست و بۆ ماوه‌یه‌کی کهم پتی سهرسام بوو، به‌لام دواي نه‌وه به جیئی هیش و شوین سان سیمۆنیه‌کان کهوت، زیاتر له‌وه‌ش زۆربه‌یان له هه‌مان رێژه‌ی بیری نه‌وه نه‌بوون.

کۆنت براده‌ری نه‌بوو ته‌نانه‌ت له جیهانی نه‌کادیمیشت؛ وه‌کو دوايی باسی ده‌که‌ین هه‌رگیز نه‌گه‌یشته پۆزیسیۆنیکی نه‌کادیمی به‌رده‌وام که پتی پتیدات که‌ک له به ده‌ستگا‌کردنی په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ڵ هه‌فالانی وه‌رگریته. (نه‌مه زۆر باو بوو له نیوان پروفیسۆری زانکۆکاندا). کۆنت هه‌تا دوا ساته‌کانی ژیا‌نی بئ به‌ش بوو له گۆرینه‌وه‌ی په‌خنه‌وه‌ه‌سه‌نگاندن که به نامرازتیکی بنه‌په‌تی و پراکتیکی نیوان لیکۆله‌ره‌وان ده‌ژمێردرێن.

به‌ دلناییه‌وه کۆنت به‌ ته‌واوی له ده‌ره‌وه‌ی جیهانی نه‌کادیمی نه‌ده‌ژیا وه‌کو داروین (Darwin) و نیچه (Nietzsche) که زۆربه‌ی ژیا‌نیان له ده‌ره‌وه‌ی نه‌م جیهانه (واته جیهانی نه‌کادیمی) ده‌برده سه‌ر؛ له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا له که‌ناری جیهانی نه‌کادیمی ده‌ژیاو نیشه‌که‌ی زۆر حسابی بۆ نه‌ده‌کرا. هه‌رچه‌نده به‌ شتیه‌یه‌کی به‌رده‌وام په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ پروفیسۆره‌کانی‌دا هه‌بوو، به‌لام زۆر له‌وان به‌ که‌متر ته‌ماشای ده‌کرا: خوێندکاره‌کانی تاقی نه‌کرده‌وه بۆ نه‌وه‌ی بزانی چه‌ند له‌وانی که‌ فیژیوون، یاخود وه‌کو دووباره‌که‌ر، وانه‌ی مامۆستا‌کانی دووباره ده‌کرده‌وه. به‌ به‌رده‌وامی نه‌خرايه پۆزیسیۆنیکی نزمه‌وه، له‌ کاتی‌کدا که‌ هه‌ولی ده‌دا بیست به‌ پروفیسۆری زانکۆ له‌به‌ر نه‌وه‌ ناچار بوو به‌شی زۆری ژیا‌نی به‌ که‌ساسی به‌ریته‌ سه‌ر و نیشی مارجینال (Marginal) بکات و بیست به‌ یاریده‌ده‌ری نه‌وانه‌ی که‌ زۆر زوو هه‌ستی کرد له‌سه‌ر ناستی زانستی له‌ونزمتر بوون.

چه‌ندین سال تا کۆتایی ژیا‌نی، کۆنت پڕۆسه‌یه‌کی به‌ کۆمه‌لایه‌تی کردنی زووی ته‌واو کرد: هه‌لوێستی خۆی پیشان ده‌داو گوزارشتی له به‌هاکانی خۆی نه‌کرد. له‌ کۆتاییدا بۆی ده‌رکه‌وت بۆ هه‌میشه ناتوانی له‌سه‌ر ناستی ده‌ستگای رۆلی خۆی ببینن، بپاری‌دا رۆلیک بۆ خۆی بدۆزێته‌وه: رۆلی پیغه‌مبه‌ر. به‌لام پیغه‌مبه‌ره‌کان که‌سانیکی ته‌نیان و ده‌بی خه‌لکیان هه‌بن که دوايان بکه‌ون و په‌یوه‌ندیه‌کی زۆریان له‌گه‌ڵ نه‌وانه‌دا نیه که له‌ ناستیا نین.

له‌و سالانه‌ی دوایدا، کۆنت، هه‌رچه‌نده قوتاییه‌کانی ده‌وریان دا‌بوو و زۆر خۆشیان ده‌ویست، به‌لام به‌ بئ براده‌ر مایه‌وه. جار جار براده‌ری له هه‌مان ناست په‌یدا نه‌کرد: له هه‌موویان گرنگتر نه‌و په‌یوه‌ندیه‌ بوو که له‌گه‌ڵ جان ستیوارت میل (Jean Stuart Mill) به‌ستی که له‌ گه‌لیدا بۆ چه‌ند سالیکی زۆر نامه‌ گۆرینه‌وه‌یه‌کی زۆر له‌ نیوانیاندا هه‌بوو، له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا، ده‌توانی بوترئ که نه‌م په‌یوه‌ندیه ماوه‌که‌ی کورت تر ده‌بوو نه‌گه‌ر (میل Mill) له‌ نزیکی کۆنت بژیايه نه‌وه‌ک له‌ ئینگلترا.

ورده‌ ورده‌ پاش نه‌وه‌ی کۆنت په‌یوه‌ندیه‌کانی له‌گه‌ڵ هاوکاره‌کانی پچرا و له‌ لایه‌ن پیاوانی به‌ناویانگی زانسته‌وه ره‌خنه‌ی لیکرا. کۆنت زۆر جار خۆی له‌ شانۆی بیری سه‌رده‌مه‌که‌ی ده‌کشانه‌وه.

[به‌ محروم بوونی له ره‌خنه‌ی هه‌فاله‌کانی، ورده‌ ورده‌ ده‌هاته سه‌ر نه‌وه‌ی رازی بیت له ره‌زانه‌ندی کۆیله‌یی خوێندکاره‌کانی: سروشتی سه‌یری زۆر له‌ بیرو باوه‌ره‌کانی نه‌م دوايه‌ی تاپاده‌یه‌ک، نه‌نجامی نه‌م خۆکێشانه‌وه‌یه‌ بوو له هه‌فاله‌کانی: نه‌مه‌ش تا پاده‌یه‌ک ویستی خۆی بوو].

4-4 گهران به دواى جه ماوهر دا:

له سه رده مى هاوكارى سان سيموندا، كؤنت ده ستي كردبوو به پيدا كړدنى جه ماوهر ړك له نيوان نووسه ر و رځنامه نووسه ليبراليه كان و نوينه ره گرنه گه كانى جيهانى كار و رامبارى. نووسراوى گرنكى بلاوده كړده وه، له پيشدا به ناوى سان سيمون و دوايى به ناوى خويه وه. سهرنجى خوينه ره ليبراله گرنه گه كانى گوفاره كانى راكيشابوو؛ زياتر له وهش پياوانى زانست كه ناسيبوويان له خويندنگاهه و كه سانى ترش كه له وه دواو بينيويان زور به ورياييه وه گوځيان لى پاده گرت. كه له سالى 1824 په كه م نووسراوى سيستمه كه ي (systeme) بلاو كړده وه، كڅيځى Cuvier به ناوى نه كاديمي زانسته كانه وه نامه يه كى پياوه لدانى بو نووسى؛ زانا فهره نسيه كانى وه كو Poinsot و بليښفيل Blainvill و بروځلى Broglie و Flourens چې پله يان بو نيشه كه ي ليدا، زاناي نه لدانى نه ليكساندر بون هومبولد Alezander Von Hambolt به جوش و خروش وه لاسى دابه وه. پاش شكاندنى په يوه ندى له گه ل سان سيمون، گوځ گر ه كانى و وده وده كه م بوونه وه، چونكه له لايه كه وه كؤنت توانايه كى رووخينه رى هه بوو كه دؤست و دوژمنى بيزار نه كړد و له لايه كى ترش وه ملامانيكه ي له گه ل سان سيمونيه كان به شتويه كه بوو له گرنكى نه ركه كه ي كه م ده كړده وه، جكه له و هاوكاريه كورته ي له گه ل بلاو كړاوه تازه كه ي سان سيمونيه كان "به ره م هينه ر"، كؤنت به شتويه كه ي به رده وام هيچ هاوكارى رځنامه يى نه دوزيه وه هيچ گوځ گر يكي نه كاديمي نه بوو، چونكه هر چ نيشيكي بكر دايه له خويندنگاهه ياخود له ريگاي وانه ي تايبه تى ياخود له ريگاي

نيشه نزم و مؤتوتونه كه ي خويندنگاي بوليتيكنيك، نه يده توانى به به راوردى بير و باوه په كه ي بكات: هه ميشه بير و باوه پى ليكول ره وه كانى ترشيان كو نه كړده وه، نه مه شتيك بوو كه كؤنت هه ميشه رقى لتي بوو، زياد له هر شتيكى دى.

به دوركه وتنه وه ي له ده قى ده ستيگايى، بريارى دا كؤرسيك له وانه ي گشتى بكاته وه بو نه و گوځ گرانه ي پيك هاتبون له پياوانى به ناوبانگ. له نيو نه و گوځ گرانه ش گوځ گر يكي گرنكى دوزيه وه. له گه ل نه وه شدا، زوو نه خوش كه وت، له وانه يه له به رنه وه بووييت چه ند سالتيك بوو كه دور بوو له م جيهانه و خوى به كه م ده زانى. يان ده كريت بليين نه وه وه لى پتويست بوو سهرفى بكات بو نه و نيشه، به شدارى كړد له رووخاندنى، بيگومان دواى ماوه يه كه له وانه وتنه وه.

پاش نه وه ي كه چاك به وه وه وده ستي كړده وه به وانه وتنه وه ديسانوه، له نيوان خويندكاره كانى چه ند پياويكي به ناوبانگ ده هاتن بو كؤرسه كه ي، له نيوانياندا چوار نه نداسى نه كاديمي زانست. "يه كه م وانه ي" زوو له له گوفارى نينسيكلو پيډى بلاو كړايه وه و به مه ش دواييه كانى كؤرسه كه ي وه كو ناميلكه ي بچوك ده ركه وتن. له گه ل نه وه شدا نه م سهركه وتنانه زور ده واميان نه كړد. يه كه م فؤلومى Volume كؤرسه كه ي له لوليتوى 1830 بلاو كړايه وه (نه و كاته بوو كه شوږش ده ستي پيكر دبوو) سهرنجى زور كه سى رانه كنيشا. هر زوو پاش نه وه چاپه مه نيه كه نيغلاسى كړد. بيگومان نه م بى شانسپه په يوه ندى به بارودخه كه وه هه بوو، به لام پاش ماوه يه كى زور كه م بو كؤنت ده ركه وت كه به شتويه كه ي ته واو جه ماوه رى نه و بير و

باوه‌پړه‌ی ون کړدېوو که له پېشدا سهرنجی راکښابوو. ورده ورده که به‌شه‌کانی تری کورسه‌که‌ی بلاوده‌کرانه‌وه، زږبه‌ی نه‌و پیاوه زانستیانه‌ی کؤنت حسابی بؤ کړدېوون دږی وه‌ستانه‌وه. که شه‌ش فؤلومه‌که‌ی کورسه‌که‌ی بلاوکرانه‌وه له ناو سهرجه‌م چاپه‌م‌نیه‌کانی فهره‌نسادا هیچ شوپنیک بؤی کؤنه‌کرده‌وه له ناو فؤلومیکي گه‌وره‌دا.

له ناوه‌پاستی سالانی حه‌فتا، ئیمیل لیتری **Emile Littré**، که خویندکارنکی تازه‌بوو له ناو کوفاری **Le National** شه‌ش وتاری گرنکی کؤنتی بلاوکرده‌وه و به‌م شیوه‌یه‌ توانی سهرنجی خه‌لکی بؤ فله‌سه‌فه‌ی پؤزیتیف رابکښش.

ورده ورده خویندکاری تر له فهره‌نسا گرنکیان به‌ بیري کؤنت دا و له ئینگل‌تراش که‌سانی وه‌کو میل **Mill** و جورج لويس **George Lewes** هه‌سټیکي باشیان پیشانی په‌یامه‌که‌ی کؤنت دا. له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا، که کؤنت ناینی مرقفایه‌تی په‌سند کړد، [نم هه‌واداران‌ش وازیان لی‌هانی؛ کؤنت نم هه‌لوپست‌ی وه‌ها دانا که (بیرناس) گوئ گرنکی دامه‌زراو نین].

له وکاته‌وه رپوی کړده جه‌ماوه‌رنکی تر. هه‌ر له دیسه‌مبه‌ری سالی 1830 داوای له کؤمه‌له‌ی پؤلیتیکنیکي کړد که کؤرسټیکي سهریسه‌ست له نه‌ستروټومی سهره‌تایی بکاته‌وه، ده‌بویه بؤ ماوه‌ی هه‌ژده سال خه‌ریکی نم کؤرسه‌بویه. گرنکی له‌مه‌دا بؤنه‌وه بوو که گوئ گری نه‌کادیمی که‌م ده‌بوونه‌وه.

جه‌ماوه‌ری نم کؤرسه‌ پټک هاتبون له پیاوی نیمچه‌ رؤشنبیر؛ نه له ناستی نه‌ودا بوون. نه‌له‌و به‌رتر بوون له پؤزیسیوني زانکوبیدا.

نیر کؤنت ستایشی چاکی کړیکاره پارسیه‌کانی نه‌کړد که به‌شی زږی

جه‌ماوه‌ره‌که‌یان پټک ده‌هینا. ("به‌شه‌کانی تری جه‌ماوه‌ره‌که‌ی پټک‌هاتبوو له کویه‌کی زږر جیاواز به‌تاییه‌تی زږیه‌یان پیر بوون")⁽⁸⁰⁾.

["به‌شانسه‌وه... نه‌بوونی ژیر- کولتورنکی خویندنگایی، وایان لیده‌کات... که راسته‌وخو رؤحی راسته‌قینه‌ی تازه‌کړده‌وه‌ی فله‌سه‌فی وه‌رگرت هه‌رچه‌ند به‌ شیوه‌یه‌کی په‌رش و بلاویش بیټ. نه‌مه‌ش ناتوانی به‌ شیوه‌یه‌کی ناسان تیبینی بکړت به‌ ته‌واوی له لایه‌ن نه‌و بیره‌وه‌رانه‌ی که زږر نازان و خویان له جیهانی نه‌ده‌ب دا ده‌بؤزنه‌وه... له نیوان نه‌و رؤشنبیرانه‌ی له ئیشیاندا زږر له سهر فله‌سه‌فه رانه‌هینراون نه‌و کړیکارانم بؤزه‌وه (سه‌عاجی، میکانیک، کړیکاری چاپه‌م‌نی،... هتد) که تا ئیستا ریزنکی پاکیان هه‌یه... بؤ نم فله‌سه‌فه‌ تازه‌یه "]⁽⁸⁰⁾.

له‌به‌رنه‌وه‌ی له لایه‌ن رؤشنبیره‌کانی ناستی خویه‌وه قبول نه‌ده‌کړا، نم فله‌سه‌فه‌ که ریزیان لینه‌ده‌گرت جه‌ماوه‌رنکی دیکه‌ی په‌سند کړد که زږر ه‌خنی لی نه‌ده‌گرت و پټک‌هاتبون له خه‌لکټک که له رؤشنبیریدا له وکه‌متر بوون.

وه‌کو ته‌واوکه‌رنکی وانه‌ زاره‌کیه‌کانی، کؤنت له سالی 1844 نووسراوټکی بلاوکرده‌وه به‌ ناوی "کورته‌یه‌کی فله‌سه‌فی سه‌باره‌ت به‌ نه‌ستروټومی میلی" که دواتر ناسراوه به‌ "باسټک له سهر رؤحی پؤزیتیف" له‌م ئیشه‌ گه‌وره‌یه‌دا شیوازی کؤنت گؤپاوه و به‌ شیوه‌یه‌کی زیاتر وه‌ک له ئیشه‌کانی دوایدا به‌دی ده‌کړت جیاواز له‌گه‌ل کؤرسه‌که‌ی و ئیشه‌کانی پټشووی که به‌ شیوازنکی وشک و نارامی و میتؤدی نووسراون بؤ نه‌وه‌ی سهرنجی رؤشنبیره‌کان و که‌سانی زانست رابکښش، شیوازی تازه‌ی بارگاوی به‌سؤزو رټک و پټک نیه. له‌وانه‌یه‌ یان به‌ نه‌نقه‌ست

يان به بى ويستی خۆى ھەولئى دابىئى كە كار بىكاته
سەر جەماوەرەكەى بە شىئەيەك كە لە
رابووردوودا بە ھەمان رىژە ئەو ھى نەكرد بۆ
سەرنج راکىشان. وردە وردە كە ھىواى
جەماوەرىكى ھەمان ئاست وازى لى دەھىنا،
شىوازو بىرەكەى زياتر لاواز دەبوون. ھەولئى ئەدا
روو بىكاته جەماوەرىكى فراوانتر كە پىنكھاتبى لە
خویندەوار و نەخویندەوار، كرىكار و بىرىار.
ياخود ھەموو مۇقايەتى. بەلام لە مەشكيدا ئەو
چەند كەسانەى قسەى بۆ دەكردن زياتر دەبوون،
ئەو كەمتر دەيتوانى سەرپەرشتى بىرو
شىوازەكەى بىكات: لەگەڵ دووركەوتنەو ھى لە
كۆنترۆلىكى كۆمەلەى تەبىئى بىرەكەى، كۆنترۆلى
بەسەر بىرەكەى خۆيدا وىن كەردبوو. [لە كاتىكدا
لە نووسىنەكانى پىشەو ھى لەو ھى نەكرد كە
رەنگى پىتەرەوى دىكارى باخچەىكى جوانى
جۆرى ھەرەنسەى بەنەو، ئىشكەى دواىى لە
نازەلىكى دىرەندەى جەنگەلى قاپى (Tropical)
دەچو] لە كۆتايىدا، پاش سالى 1849، كۆنت بە
تەواوى پەناى بردە بەر ئەو رىبازە ئاينەى كە
دايمەزدانبوو و دىلباى پىدەبەخشى.

ئەم جىھانە گەرم و داخراو و لىلەى ئاينە
مۇقايەتەكەى كۆنتى ئەشاردەو ھەو ھەو جىھانە
دژەى بى باوەرەكان كە دەورى دابوو. لە وتارى
يەك شەممانى كۆشكى پاشاىى و Royal-Palais
لەو وانانەى كە لە مالىەو دەپوتەو بە
خویندەكارەكانى و، لەو نامانەى كە دەينارد بۆ
ولاتى ترو بۆ پىاوانى دەسەلات بۆ ئەو ھى بېرى بە
خەلكى بناسىن سەبارەت بە ئاينە تازەكەى،
كۆنت ھەمىشە زياتر شتى سەیر سەبرى دەوت.
[لەبەرئەو نەبى سەرمان سوپمىن ئەگەر
ئەوانەى دواى ئەكەوتبوون بە شىتبان لە قەلەم
دابىت]. لەوانەيشە كە لەم سالانەى دوايىدا بە

راستى شىت بووبىت. ھەرچۆنك بىت بە
خۆكشانەو ھى تەواوى لە بىروپاى ئەو سەردەمەى
كە تيا دەژياو (ئەبى بىرمان بگەوتتەو كە لەبەر
ھۆى "تەندروستى عەقلى" كۆنت لە مېژبوو
نووسىنى خەلكى ترى نەدەخویندەو ھەو) [و بوونى
بە يەككە كە جەماوەرەكەى پىنكھاتبى لە چەند
كەسىكى ئاست نزمى خویندەوار كە بە اعجابەو ھەو
تەماشايان ئەكرد، ئەم شتانە دەتوانن تا پادەيەك
ھۆى شىت بوونى شى بگەنەو].

ئىتر پاپاى پۆزەيتىفىزم دەستى كەردبوو بە
تېرھايشتن دژى ئەو رۆشنېرانەى كە نەيدەتوانى
بىيان گاتى دژى "ئەوانەى كە پىتيان دەوتىرى
پۆزىتېفىست و خۆيان بە رۆشنېر دادەنن (و) لە
ھەموو كەسەك كەمتر رۆشنېر".⁽⁹¹⁾ ئىتر كۆنت
دەپوت كە كرىكارەكان "ھەلوئىستىكى سىروشتيان
ھەبوو تا بىن بە يارىدەدەرى دەسەلاتى
رۆحى"⁽⁹²⁾. باوەرى بە ھەستى سەرىلكى
(Spontaneous) دەروونى ساكار ھەبوو ياخود
بەو ھى كە ئەوان و ايان دەزانى وابن. لە نىوان ئەو
خویندەكارانەى لەم سالانەى دوايىدا چۆكيان ئەبرد
لەبەر پى پاپا، ئەوانە بوون كە مىكانىك و
دارتاش و شاعىرى بى شانس و ھەرمانبەرى
كتىبخانە و خویندەكارە كۆنەكانى خویندەنگاى
پۆلىتېكنىك و ئەوانە بوون كە لە دوايىدا ئەبوونە
پىاوى سىاسى.

ئەو بانگەوازەى دەپويست پارەو يارمەتى بۆ
كۆنت كۆبكەتەو لە دوا سالانى ژيانىدا، لە لاين
ئەم كەسانەى خوارەو ھەو ئىمزا كرابوو:

Kh. Jundizill پروفىسۆرى ماتماتىك؛
Belpaume پىنەجى؛ Fill مىكانىك؛
Pascal خویندەكارى ھەلسەفە؛ ch. Robin دكتۆرى
پزىشك؛ F. Maguin دارتاش؛ Litter نەندامى
ئىستىتوت؛ Second دكتۆرى پزىشك؛

Contreras خوتندکاری کولیزى پزیشکی؛
 Francelle سه عاتجی؛ پروفیسوری
 ماتماتیک؛ A. Ribet خوتندکار لسه
 کولیزى یاسا⁽⁹³⁾

که قسه ی بۆ نهم برادره جیاواز جیاوازانه
 نه کرد، کۆنت زمانیکی ته مومژاوی و بارگاوی
 به کارده هینا که له گه ل نه و شتوازی جارانی که
 شتوازیکی وردو پوخته بوو جیاواز بوو، کاتیک بۆ
 قه ناعت پتهیتانی خوتندکاره کانی ناستی خوی
 به کارده هینا، بۆ قه ناعت پتهیتانیان له
 چوارچینه یه کی عه قلانی دا. به لام، نیتسا به هوی
 دوری له سه نته ری راکتیشانی روشنبیری و
 داگیرکردنی پۆستیکی نزمه وه له ناو نه و
 کومه لگایه ی که تیا یا ده ژیا وای له کۆنت کردبوو
 تا پاده یه کی نۆر ببی به یه کتیک نۆر سه یر له
 نووسین و وتاره کانیشی دا.

[کۆنت کاتی گنج بوو، له وانه یه ههستی به وه
 کردبێ که پتویستییه کی تازه ی به باسیکی
 روشنبیری و نه خلای کورت هه بووین، له و
 شیوه یه ی که نه ویری لی نه کرده وه. نه ک ته نها
 سان سیمۆن، به لکو چه ند روشنبیریکی
 بچوکتیش هه ولیان نه دا نهم پتویستییه پر
 بکه نه وه وه له مه شدا کۆنت به مه له دا نه چوو بوو].

[له گه ل نه وه شدا، له وه ش ده چیت کۆنت
 دواکه وتبێ له به رامبه ر پتویستییه کانی سه رده می
 خۆیدا له وه پی "نه هه مه تی سه ده" دا کۆنت
 شتی زانستی نۆر قورسی ده نووسی و گۆره پانی
 به جیده هیشته بۆ ژیا نه وه ی نه خلای سان
 سیمۆنیه کان و نه وانه ی که لاف و گه زانی
 زرگارکردنی کۆمه لیان لیده دا].

[له دوا ییدا پاش فشاره کانی سالی 1848
 بۆلی تازه ی پیغه مبه ری ناینی وه رگرت، فه ره نس
 به سه ندی نه و شتانه ی کردبوو که ده بوا به

بببونا به به عاداتی ئیمپراتۆریه تی لو یس
 نابلیۆن و نه وانه ی که دوا ی ناینی تازه
 که وتبوون].

له کاتیکدا که سان سیمۆنیه کان روشنبیری
 گه نجه فه ره نسیه کانیا ن راده کیشا، کۆنت بوو بوو
 به وه ی که وتاری بۆ که سه ساکار و لاوازه کان
 ده دا. ریتا زه که ی سه رکه وتنیک ی گه وره ی له
 نه مریکای لاتینی به ده ست هینا؛ له وێ روشنبیره
 لیبراله کان و پیاوه سیاسیه بلند بینه
 بۆر جوازیه کان ده یان توانی بۆ به جیهیتانی
 ئامانجه کانی خویان به کاری به یتن. به لام له
 فه ره نسادا (خستنه پوو و داواکردن) (عرض
 وطلب) هه رگیز نه یان ده توانی بگه نه (ته وازنیک).

هه رچه ند کۆنت توانی کاریک ی نۆر قوول بکاته
 سه ر نه وه کانی تری زانسته کۆمه لایه تیه کان (بۆ
 نمونه، Durkheim, Lucien Levy- Brahi,

Taine, Reuan) و هه رچه ند به شیک له
 په یامه که ی له لایه ن چه ند که سیکه وه وه رگیرا،
 خه لکی راستره وه وه کو Charles Maurras،
 خه لکی چه پره و و نۆر روشنبیری کۆری سیه م،
 به لام به هیه شتیه وه نه بوو به وه ی که وه ک
 خوتندگایه کی کۆنتی (Comte) گه وره بانگ
 بکری له سه ر ناستی روشنبیریدا.

نه وه ی که توانی بژی و به رده وام بیت
 میتۆده که ی بوو نه ک تاییه تی ناوه رۆکی
 ریتا زه که ی و کاریگه ری گه وره شتی هه بوو به
 باشیش بلاو بووه⁽⁹⁴⁾.

5- پوخته ی باسه که ی:

به راستی عه قلی کۆنت نۆر داهیتنه ر بوو
 [سۆسیۆلۆژی ناتوانی بگاته سه رچاوه ی نهم
 داهیتانه (Creatiwlty)، به لام ده توانی یارمه تی
 شیت ل کردنه وه ی شیوه و چۆنیه تی ئیشکردنی
 نهم زیره که ی بادت].

[کۆنت که له هه لومه رچیکى نامه موارد لابه لا هاتبوو بۆ پاریس، زۆر شانسی هه بوو له وه دا چونکه پاریس سه نته ری ژبانى رامیاری و رۆشنیری بوو].

[به په روه رده بوونی له خۆتندنگایه کی زانستی زۆر گرنگ و به کردنه وه ی بۆ کاریگری مامۆستا و هه فاله زیره که کانی، کۆنت به شیوه یه کی ته و او خیرا ناماژه رۆشنیری هه کانی وه رگرت]. کۆرس و وان ه و گفتوگۆی لابه لا، هه مو نه مانه نه زمونیکی گرنگ بوون بۆ دروستکردنی قه واره یه کی رۆشنیری نه م که نه ج که له دوایدا ته و او کرا به هۆی هاوکاری کردنی له که ل سان سیمۆن دا.

کۆنت له سه رده میکی ره خه یی پر له راپه رین و نه نارکی (فوضی) و ونیوونی ئیمان و باوه ردا خۆی دروست کرد. ئا له م سه رده مه دا بریاری دا سیستمیکی فه لسه فی دروست بکات که مۆفایه تی به ره و ده قتیکی ئۆرگانی بیات و له وه شی نه کرد نه م مۆفایه تی به ته وای تا نه و کاته لی بییه ش بووی: له هه موو نیشه گه رده که یدا داوایه کی به رده وامی پیپه وه ی نه کرد له که ل نه وه شدا، نه م زانا پیشکه وتن خوازه به ته وای قه ناعه تی به وه هه بووه پیپه ی تازه نابن ته ماشای که پانه وه بکات بۆ رژی می کۆن (Ancien Regime) به لکو ده بۆ ته ماشای داهاتوو بکات و وه کو سان سیمۆن، کۆنت کوپری رۆحی condorcet de Maistre بوو.

[کۆنت زۆریه ی ژبانى له لیواری ده سگای نه کادی می برده سه ر و له م ناسته دا بۆ به ش بوو له کۆنترۆلی هه فاله میتۆدی هه کانی: ئه که ر له لایه که وه نه م بارو بۆخه بتوانی تا پاده یه ک شیه ته لی نازایه تی و غیره تی بکات و هیلاکسی رۆشنیری ده ربخات، له لایه کی تره وه ده توانی هیل به یتن به ژیر هۆی روخاندنی نیشه

گه رده که ی له و سالانه ی دوایدا. دووری له و هه فالانه و نه بوونی جه ماوه ریکی به رده وام له سه ره تادا، بواریان نه داوه به و کۆنته ی که گوئی لی نه گیراوه له به ر قه ره بالقی باب ته نه کادی می که یه وه، به ته نیا خه وی خۆی به رته پیشه وه: له که ل نه وه شدا خۆی له دوایدا نرخیکی گه رده ی دا]

[ئیه ر به دوو شیوه ده بیته نه م پیاوه ببینین: دروستکه ری یه که م کورته ی سۆسیۆلۆژی ناماده کرد و نه وه کانی دوا یی نه توانن پشت گویشی بخن ته نانه ت به رامبه ر نرخیکی که ده بی بیده ن: هه ژار بوونی میراتی به شیوه یه کی فراوان: نه و پیاوه بچووکه به شیوه یه کی ئاینی خوتبه ی بۆ جه ماوه رده که ی ده دا که پیکهاتبوو له دارتاش و رۆشنیری فاشل: نه و رۆحه به په رۆشه ده یو یست یه ک ببین بداته رابردوو و داهاتوی مۆفایه تی: نه و پیره ترسینه ره که ئامۆزگاری زاری (قیصر) ده دا که سه رزه نشت (cehsure) توند تر بکات بۆ نه وه ی دوو چاری بیری تیکده ر نه بیته وه⁽⁹⁸⁾].

[وا بزانم چاره نووسی سۆسیۆلۆژی که خه ریکی شیه ته لکردنه وه ی لیالی کۆمه لگای مۆدی رنه، نه و زانسته یه که ره گی خۆی له نیشه گه رده که ی پیاویکی ئاوا هاوژ (contraictory) دا کو تبه وه وه کو نیگارێک که له جانق بیفرۆنتی Giano Bifronte نه کات.

نه که ر نه و ئاوا بوو بوو، به چه ند پارچه یه ک له نه نجامی پێداویسته یی دوو فاقه یی (پێپه و پیشکه وتن)، ئیه ش ئیستا به و ده رده وه ده تلپینه وه].

په راوێزه کان:

- کاغه زێک له ئیشتاله وه 53-EICHTAL
E. littr. Auguste compte et la philosophie Positive. Cit P.P 150-151.
54-F.E.Manual, I profeti di Parigi cit. P.41.
55-I bed. P.p. 51-52.

75-I bid, P. 213.

76-G. de Bertier de sauviguy. *La Restauration*. Sit. P. 255.

77-S. charlety. *La Monarchie de Juiillat*, cit, P. 216.

78-E. J. Holsbawn, *the Age of Revolution*, new york, Mentor Books, 1967.

79-I bid. P. 166.

80-G. de Bartien de savvigny *Les tauration*, cit, P.P. 238-239.

81-I bid. P.P 239-240.

82-F. A. Hayek. *The couater revolutuon of saeucy*. New york the Free pre 1952.

83-I bid and in H. Goulhier, *La jeuname j Augaste comte cit vol. I. P.P 146* and in *La vie Augste comte cit. P. 56*.

84-H. Gouhier. *La jewneve di Auguste comts cit. Vol. I. P. 146*.

85-S. charlety *La Restauration*. Vol. IV. Cit. P.. 223.

86-H. Goulhier, *La Jeunem, Augste comte*, cit, vol. I. P. 152.

87-F.A. Hayek, *Labuso della ragione*, cit. P.P. 136-137.

88-H. Goubier, *La Jeuuesse Aaguste comty. Cit. Vol. I. P. 146*.

89-H. Gu hier, *La vie d'Augste comte*, cit, P.219.

90-I bid. P.P 218-219.

91-I bid. P. 277.

92-M. Leroy. *Histoire des idees socales cn Fraruce*, paris Gallimard, 1954- vol III. P. 234.

93-E. Littré. *August comte et La philos phie Positive*, cit, P.P 600-601.

94-G. charlenton. *Pasitivist thought in France during the second Empine*, ox ford, clareudon. 1959.W.M simon, *European positivism in the ninteenth ceutury*, I thaca, coruell universty press 1963.

95-A. comte, *systeme de Politigve Positive cit vol, III. P. 29*.

نیم باسه له

Lewis A. coser. "I maestri del Pensiero socio logico" IL Mulino, Bologne, 1983.

وهر گیراوه

56-I bid. P. 97.

57- نو به شعی که په یوه ندی هیه به تورگوت و Turgot و کوندرسی (condorcer) وه لـــم په پتووکې خواړه وه که لکم لّ وه رگرتووه:

F.E. MANUEL, *I Porfeti diparigi....*, Ct., Vo II, P. 605.

58-A. COMTE. *SYSTEME....*, CIT, Vol... III, P. 605.

59-L. de Bonald, *old, oeuvres, paris, J. P. Migue*, 1864, vol. III P.P 360..36

60-L. de Bonald, *the'orie du puovov 3 voll. S. E, 1976 Vol. III.supplemnt. p.51*

61-L. de Bonald, *the'orie du Pouvoiv ... vol. I. Prefation, p5*.

62-R. Nisbet, *the sosological Tradition*. New york. Basc Books. 1966...

R. Nisbet, *Tradition and Revolt*, New york, Random House, 1968.

D. Baggs, *Les idees Politigues en France sous La Restauration*, Paris PUF, 1952.

J. Godechot, *La contre- revolution*, Paris, Puf, 1961.

R. Soltau, *Freuci Political (Thought in the ligh century*, New york. Russel and Russel 1959.

63-A. comte, *corso....*, cit, vol. I.P.187.

64-I bid, P. 191.

65-C. Gide and Rist. *Histoire des doctrines economiques Paris. Sirey*, 1959. P. 63.

66-A. smith, *An Inquiry in to the Natore and causes of the wealth of Nations*.

67-I bid. P.P 123-124 and M. Girard, *Le Liberalisme eu Fransi de 1814 a 1848*. Paris. Les cousde sorbonne, s. d. P.P. 86-87

68-I bid. P. 157.

69-F.E. Manuel. *The New world of Heury saint- simon*.

Cit. P.P 133-136.

70- F.E. Mauael. *I Profotidi Parigi*, cit. P. 254.

71-A. comte. *Cours....*, vol. I, P. 12.

72-G. sabine, *A History of Political Thought*, new york Holt Rinehart and wiston, 1061.

73-G. de Bertier de sauviguy *de juillet*, vol. Paris, Hachette, 1921 D. 187.

74-Charlety *Lamonorchie de juillet*, vol. II, paris, Hachette 1921. P.187.

سنوورەکانی مەعریفەیی فەلسەفەیی

■ بێرتراנד ڕەسل

● و. لە ئینگلیزییەوه: عەتا قەرەداخی

مەعریفەیه نەبێت کە میتافیزیک بە دەستی دینیت. هەرۆها سەلماندنە پیشنیارکراوەکان لەبەر تیشکی یاساکانی لۆژیکدا کە پێی وایە ئەم جۆرە شتە دەبێ هەبن و ئەو جۆرانە ی تریش دەبێ نەبن توانای دەرخستنی هەلسەنگاندنێکی وردی رەخنەییانە ی نیه.

لەم بەشەدا ئێمە بە کورتی ئەو جۆرە ڕێگایە وەرەگیرین کە تیایدا ئەم جۆرە لێکدانەوهیە تاقی دەکرێتەوه ئەویش بە بۆچوونیکەوه کە داخۆ ئەوهی ئێمە دەیخوازین دەشن پەسەند بێت.

لە سەرەدەمی نویدا نوێنەری گەورە ی ئەم جۆرە روانینە کە ئێمە خوازیاری هەلسەنگاندنەن هیکلە (1770-1831). فەلسەفەیی هیکل هێجگار گرانبە و ئەوانە ی لە بارەیهوه دەوێن جیاوازی لەوانە ی کە راشی راستەقینە ی ئەم فەلسەفەیه دەکەن. بە پێی راشەکردن، مەن ئەوهی لە

لە هەموو ئەوهی کە تاكو ئیستا لە بارە ی فەلسەفەوه گوتومانە، ئێمە بە دەگمەن خۆمان لە قەرە ی زۆر بابەت داوه کە پانتاییەکی فراوان لە نووسینە فەلسەفیهکان داگیر دەکەن. زۆریە ی فەیلەسوفەکان یان بەشیکی زۆریان دان بەوهدا دەنێن کە بە هۆی بەلگەهێنانەوهیەکی میتافیزیکانە ی پیشترەوه دەتوانن شتی لە جۆری دۆگما بنەرەتیهکانی ئایین و عقلائیەتی گەوهەرییانە ی گەردوون و وههمیهتی بابەت و ناپاستی هەموو خراپەو گوناھێک و... بسەلمێن. گومانێ تیدا نیه کە ئاوات خواستن بۆ دۆزینەوه ی هۆ بۆ برهههێنان بەم جۆرە تیزانە پە یام یان سروشتی سەرەکی زۆر خۆتندکاری تەمەن درێژی فەلسەفە بووه... بە برههه ی مەن ئەم ئاوات خواستە شتێکی بۆش و بێ مانایە، چونکە وا دەرەدەکەوێت ئەو مەعریفەیه ی کە پە یوهندی بە گەردوونەوه هەیه بەشیۆهیهکی گشتی ئەو

سەرجه‌م قسه‌که ره‌کان نه‌گەر زۆربه‌ش نه‌بن
وه‌ری ده‌گرم نه‌وه‌یه که شایانی بایه‌خێک بیت
یان جۆره‌ گرنگیه‌کی فه‌لسه‌فی بیه‌خشیت. تیزی
سه‌ره‌کی هه‌گه‌ل نه‌وه‌یه که هه‌ر شتێک "ته‌واو"
نه‌بیت نه‌وه‌ به‌ ئاشکرا بریتیه‌ له‌ به‌ش یان
پارچه‌و به‌ ئاشکراش به‌بێ به‌خشینی به‌های ته‌واو
پیتی له‌لایه‌ن ره‌گه‌زه‌کانی تری دنیاوه‌ توانای
بوونی نابیت.

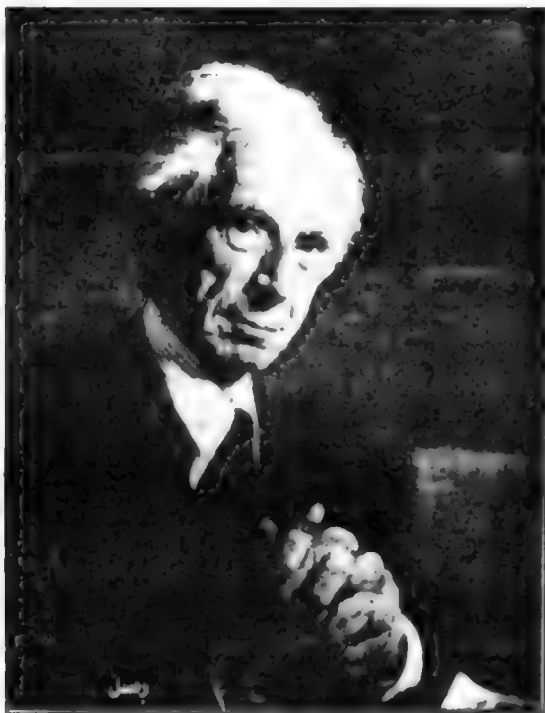
نه‌وه‌وه‌ک توێکاریکی به‌راوردکار چۆن له‌
پارچه‌یه‌ک ئیسقاندا ده‌زانیت که نه‌وه‌ ده‌بێ چ
جۆره‌ گیانه‌له‌به‌رێک بیت، به‌م جۆره‌ به‌پیتی
تێڕوانینی هه‌گه‌ل میتافیزیک له‌هه‌ر شتێکدا به‌شتێک
له‌ راستی ده‌بینیت، به‌شتێک له‌ هه‌موو نه‌وه‌
راستیه‌ی که به‌لایه‌نی که‌مه‌وه‌ ده‌بێ له‌ هه‌تله‌
سه‌ره‌کیه‌کانیدا هه‌بیت. هه‌ر به‌شتیکی به‌ ئاشکرا
جیاکراوه‌ی راستی وه‌کو نه‌وه‌ی بووه‌ هۆی
په‌یوه‌ستکردوه‌ به‌ به‌شی دواتره‌وه‌، له‌
به‌رامبه‌ردا به‌شی دواتریش په‌یوه‌سته‌ به‌ نوای
خۆیه‌وه‌.. تاد، هه‌تا به‌م شێوه‌یه‌ هه‌موو
گه‌ردوون پێکدێت یان رێکده‌خه‌رت.

به‌ بۆچوونی هه‌گه‌ل نه‌م ناته‌واویتییه‌ سه‌ره‌که‌
به‌هه‌مان شێوه‌ له‌ دنیای فیکره‌ دنیای شته‌
به‌رجه‌سته‌کانیشدا ده‌رده‌که‌وێت. له‌ دنیای
فیکردا نه‌گەر هه‌ر بیرۆکه‌یه‌ک وه‌ربگریت که
نه‌بستراکت یان ناته‌واو بیت، نه‌وا نه‌گەر
ناته‌واوویه‌کی پشت گوێ بخه‌ین نه‌وه‌ له‌
تاقیکردنه‌وه‌دا بۆمان ده‌رده‌که‌وێت که ئێمه‌
ده‌که‌وینه‌ نێو ململانێ و دژایه‌تیه‌وه‌. نه‌م
ململانێو ناوکۆخه‌ش له‌ به‌دواچووندا نه‌و بیرۆکه‌یه‌
ده‌خاته‌ به‌رامبه‌ری خۆیه‌وه‌ یان دژی خۆیه‌وه‌، بۆ
رزگاریوون له‌وه‌ش ده‌بێ ئێمه‌ بیرۆکه‌یه‌کی نویی
که‌مه‌تر ناته‌واو بدۆزینه‌وه‌ که نه‌ویش بریتیه‌ له‌
فیکره‌ی بنه‌رته‌ی ئێمه‌و دژی نه‌و فیکره‌یه‌.

نه‌م فیکره‌ نوێیه‌ سه‌ریاری نه‌وه‌ی که
ناته‌واوویه‌کی که‌مه‌تر له‌ چاو نه‌و فیکره‌ی که له‌
سه‌ره‌تاوه‌ ده‌ستمان پێکده‌که‌چی له‌گه‌ل
نه‌وه‌شدا ده‌شتی وه‌ها بیه‌نریت که هه‌یشتا
فیکره‌یه‌کی به‌ ته‌واوی ته‌واو نیه‌، به‌لام
ده‌گوازیته‌وه‌ بۆ دژه‌کی ده‌بێ له‌
کۆبوونه‌وه‌یه‌کی نوێدا له‌ گه‌لیدا یه‌کبگریت. به‌م
رێگایه‌ هه‌گه‌ل هه‌نگاو ده‌نیت هه‌تا ده‌گات به‌
"فیکری ره‌ها" که به‌ تێڕوانینی نه‌و فیکری ره‌ها
ناته‌واوی تیدا نیه‌و دژی نیه‌و پێویستیشی به‌
په‌ره‌سه‌ندنی زیاتر نیه‌. فیکری ره‌ها دیسان
له‌ باروگونجاوه‌ بۆ وه‌سفکردنی راستی ره‌ها.
به‌لام سه‌رجه‌م فیکره‌ ناته‌واوه‌کان (نزه‌کان)
ته‌نیا وه‌سف راستی ده‌که‌ن وه‌کو نه‌وه‌ی که له‌
نیمچه‌ روانین یان بۆچوونیکه‌وه‌ ده‌رده‌که‌وێت،
نک وه‌کو وه‌سف نیه‌و که‌سه‌ی که له‌یه‌ک کاتدا
هه‌موو لایه‌نیکی نه‌و شته‌ پێکه‌وه‌ وه‌سف ده‌کات
یان ده‌یخاته‌ پوو.

به‌م شێوه‌یه‌ هه‌گه‌ل ده‌گاته‌ نه‌و نه‌جامه‌ی که
راستی ره‌ها یه‌ک سیسته‌می رێکخراوی ته‌نیا
پێکدێت، نه‌ په‌یره‌وی شوێن و کات ده‌کات، نه‌
له‌ هه‌یج ئاستێکدا خراپ و دژتوه‌، به‌لکو
به‌شێوه‌یه‌کی گشتی سیسته‌میکی عه‌قلانیو
رۆحانیشه‌.

هه‌ر ده‌رکه‌وتنێک بۆ دژایه‌تی کردن له‌
دنیا به‌کدا که ئێمه‌ په‌ی پێ ده‌به‌ین ده‌شتی به‌
شێوه‌یه‌کی لۆجیکی سه‌لمینریت. له‌به‌ر نه‌وه‌ -
هه‌گه‌ل بپروای وایه‌- که نه‌وه‌ به‌شێوه‌یه‌کی
هه‌مه‌لایه‌نه‌ به‌نده‌ به‌ پوانینی به‌ش به‌ش بووی
ئێمه‌وه‌ بۆ گه‌ردوون. نه‌گەر ئێمه‌ گه‌ردوونمان
به‌گشتی بیه‌نیایه‌ وه‌کو نه‌وه‌ی ته‌سه‌وری ده‌که‌ین
که (خودا ده‌یه‌بینی)، نه‌وا شوێن و کات و باباته‌ و

خراپه و دزټوی هممو ململانن و کښه کانیان ديار
نده ماو له جياتي نه و ململانن و کښه شانه نيمه
په کښه کې ته وای نه مری نه گړپای روحپانه مان
ده بیني.

له م چه مکه دا شتيکی له جوری بلندبون هم په
که نکولی ل ناگرت و نيمه ناواتي نه و دی بڼ
ده خوازين که په زامه ندی به ده ست بهیڼو
سره پای نه و ش کاتن گفتوگو کړنه کان بڼ
پشتگیری نه و به وریای تاقی ده کړنه و، نه و او
ده ده که ویت که بڼ له خوگرتنی گریمانه زږ
تیکه ل و پیکه له کان و زږ نیشاندراوه کان بیت.
نه و بنه ما سره کیه ی که سیسته مه کی له سر
داده مه زری نه و ده په که چ شتيک ناته و او بیت، نابڼ
خوی به پیښت به لکو پیویستی به پشتگیری
شني تر هیه پیش نه و دی بگانه ناستی "بون"
ناشکرایه که هر شني په یوه ندی به شته کانی
ده ده و دی خوی وه ه بیت ده بی ه ندی
سره چا و دی سه بارت به و شتانه ی ده ده و دی
خوی له سروشتی خویدا ه لگرتیت، ه ده ها
ناتوانیت بیت به و شته ی که ده بی بیت نه گړ
نه و شته ده ده کیانه بونیان نه بیت. بڼ نمونه
سروشتی مړوف له یاده و دی به شته کانی تری
مه عریفه ی خوی و له خو شه ویستی و رق و... تاد
پیکدیت، به لام به گوړه ی نه و شتانه ی که
ده یانزانیت یان خوی ده وین یان رقی لټپانه،
نه و نه یوانیوه بیت به و دی که خوی هیه. نه و
مړوف به شپوه په کی بنه په تی به ناشکرا بریتیه
له به شتيک: و ده کو پرک له بری گشتی راستی
و ده گړاوه له وانه یه له نیو خویدا بریتی بیت له
ناکړکی و ململانن.

سهرجه می نه م تیوانینه ده که ویته سر
بیړوکی "سروشتی" شتيک نه گړچی و

ده ده که ویت که مانای "هممو راستیه کی له
باره ی نه و شته و" ه لگرتیت. بیگومان نه و
حاله تی که راستیه ک شتيک ده به ستیت به
شتيکی تره و ده دروست نابیت نه گړ شته کی تر
خوی بونی نه بوویت. به لام راستی ده رباره ی
شتيک بریتی نیه له به شتيک له شته که خوی،
نه گړچی پیویسته به شتيک بیت لټی. به پی نه و
به کاره ټپانه ی سره و ده ده بی نه و راستیه به شتيک
بیت له "سروشتی" نه و شته. نه گړ مه به ستمان
له سروشتی شتيک هممو راستیه کان بیت
ده رباره ی نه و شته، نه و به ناشکرا ناتوانین
"سروشتی" نه و شته بناسین ه تا سرجه م
په یوه ندیه کانی نه و شته به تیکرایي شته کانی
تری گړونه و نه زانین. حق نه گړ و شته ی
"سروشت" له م پوانگه یوه به کاره ټپرا نه و ده بی
نيمه په ی به و ده به یین که ده شني شته که بزانتیت
یان بناسریت له کاتیکدا نه گړ "سروشتی" نه و
شته ش نه زانراو بیت یان له ناستیکی ترده به

هواوی زانراو نه بیت. تیکه ل گردنیک هیه له
تیوان مه عریفه ی شته کان و مه عریفه ی راستیدا
کاتی وشه ی سروشت به کارده هینین.

ده شی ئیمه به وه رگرتن، مه عریفه له باره ی
شتیکه وه وه ریگرین ته نانه ت نه گه ر زانیاری زۆر
که میتمان له باره ی نه وشته وه هه بیت. هه روه که
له پووی تیوری شه وه پتویستمان به وه نیه هیچ
زانیارییه که له باره ی نه وشته وه بزانیین. به م
شیوه یه هۆگری له گه ل شتیکدا به پیی نه و
بۆچوونه ی سه ره وه مه عریفه له باره ی سروشتی
نه وشته وه له خۆی ناگریت یان پیشکه ش ناکات.
له بهر نه وه یه که م: ناسینی شتیک له پووی
لۆجیکیه وه مه عریفه له باره ی په یوه ندیه کانی نه و
شته وه له خۆ ناگریت. دووه م: مه عریفه له باره ی
هه ندیک له په یوه ندیه کانی نه وشته وه نه مه عریفه
له باره ی هه موو په یوه ندیه کانی نه وشته وه نه
مه عریفه له باره ی "سروشتی" نه وشته وه به
پتی نه و تیروانینه ی سه ره وه هه لئاگریت.

بۆ نموونه ده شی من زانیاریم له باره ی دان
نیشه که مه وه هه بیت، نه م زانیاریه ش ده شی
هه مان شیوه ی هه ر زانیاریه کی تر که به وه رگرتن
شیاره ته واو بیت به پیی زانیینی هه موو نه وه ی که
دکتۆری ددان ده توانی له باره ی هۆی نه و ددان
نیشه وه پیم بلیت، هه روه ها به پیی زانیینی
سروشتی نه و ددان نیشه یه به و تیروانینه ی
سه ره وه، به م جۆره راستیه که ی نه وه یه نه وشته
که په یوه سته بوونی هیه مانای نه وه نیه که
بیسه لمینیت له پووی لۆجیکیه وه نه و
په یوه سته بوونه پتویستن هه ر بۆ گوتن له تاکه
راسته کدا که نه ویش نه وشته یه که هیه ئیمه
ناتوانین به و نه جامه ی بگه یین که نه وشته ده بوا
نه و په یوه سته بوونه جۆراوجۆرانه ی هه بوایه که له

راستیدا هیه تی. نه مه ش ته نیا بۆ به دوا داچوون
ده رده که ویت چونکه ئیمه پیشتر ده یزانیین.

نه مه ش روونی ده کاته وه که ئیمه ناتوانین
بیسه لمینین که گه ردوون وه کو یه که یه که تاکه
سیسته میکی هارمۆنی پیکدینیت وه کو نه وه ی که
هیگه ل بهروای وایه گه ردوون نه و سیسته مه
پیکدینیت. نه گه ر نه توانین نه مه بسه لمینین نه و
دیسان ناتوانین نا راستیتی کات و شوین و
خرابی و درزوی بابته بسه لمینین، نه مه ش
له لایه ن هیگه وه له خاسیته عه قلانی و به ش
به شیه کانی نه م شتانه وه به ره م دیت. به م
شیوه یه ئیمه به جیده هیلترین بۆ تووژینه وه ی
به ش به شی دنیا هه روه ها تواناما نیه که
خاسیته کانی نه و به شانه ی گه ردوون برانین که له
نه زموونی ئیمه وه دووین. نه م نه جامه مابه ی بین
نومیدیه بۆ نه و که سانه ی که هیواکانیان له لایه ن
سیسته مه کانی فه یله سووفانه وه به رزکارونه ته وه
نه و له گه ل شتواری خویندنه وه ی و زانستیانه ی
سه رده می ئیمه دا پیک و گوتجاون، هه روه ها
له لایه ن سه رجه م تاقیکردنه وه ی نه و مه عریفه ی
مروغه وه که له به شی پیشتردا باسکرا به هیز
ده کریت.

به شتیک زۆر گه وری هه ول جیگا تموجه کانی
میتافیزیکه کان که له لایه ن هه ولی سه لماندنی نه م
یان نه و خاسیته دیارانه ی دنیای راسته قینه وه
په ره یان پیدراوه له خودی خویاندا نا کۆکی بوون
و راست نه بوون. سه رجه م مه یلی فیکری نوئ
زیادو زیاتر له ناراستی نیشاندانی نه وه دایه که
ناکۆکیه داخواه کان وه م بوون و شتیک هتجگار
که م ده سه لمینریت وه کو پیشینه یی له
ناکۆکیه کانی نه وه ی که پتویست ببیت.
روونکردنه وه یه کی چاکی نه مه له لایه ن کات و
شوینه وه پیشکه ش ده کریت. کات و شوین وا

که‌رت ده‌کریت و هر که‌رتیکش ده‌شی دیسان
 که‌رت بکرتیه‌وه. به‌م جورده ماوه‌کان بی سنوور
 که‌رت ده‌کرتن. هاوشیوه له‌کاتدا هرچه‌نده
 کاته‌کش بچوک بیت ده‌شی له‌نیوان دوو
 چرکه‌ساتدا کاتیکی تره‌بیت و ناشکرایه که له
 نیوان نه‌و دوو چرکه‌ساته‌شدا ساتی تره‌یه.

به‌م جورده کات و شوین واده‌ده‌که‌ون که
 به‌شیوه‌یه‌کی بی سنوور شایانی که‌رتیون بن.
 به‌لام وه‌کو دژوه‌ستانی نه‌م راستیه ناشکرایانه -
 مه‌ودای بی سنوورو دابه‌شبوونی بی سنوور-
 فه‌یله‌سوفه‌کان به‌ئاراسته‌ی نیشاندانی نه‌وه‌ی که
 کۆکردنه‌وه‌ی بی سنووری شته‌کان بوونی نیه
 گفتوگویان ده‌کردو په‌ریان به‌گفتوگۆش ده‌دا.
 مه‌روه‌ها ژماره‌ی خاله‌کان له‌شویندا یان
 چرکه‌کان له‌کاتدا ده‌بی سنووردار بن. به‌م
 شیوه‌یه ناکۆکی له‌نیوان سروشتی ناشکرای
 شوین و کاتدا له‌نه‌شیانی چاوه‌پوانکراوی
 کۆکردنه‌وه بی سنووره‌کاندا ده‌رکه‌وتوه.

کانت یه‌که‌م که‌س بوو جه‌ختی له‌سه‌ر نه‌م
 ناکۆکیه‌ کردو نه‌شیانی کات و شوینی به‌نه‌جام
 هیناو ناشکرای کرد که نه‌ه‌شیانه‌ ته‌نیا شتیکی
 زاتیبه‌وله‌سه‌رده‌می نه‌ویش‌ه‌وه نقد له
 فه‌یله‌سوفان بپوایان وابوو که شوین و کات
 ته‌نیا دیمه‌ن (روکه‌ش) و خاسیتی دنیا نین
 وه‌کو نه‌وه‌ی له‌راستیدا هه‌یه. نیستا سه‌رباری
 قه‌رزارباری بۆ کارگه‌رانی بواری ماتماتیک و
 به‌شیوه‌یه‌کی له‌به‌رچاویش بۆ جورج کانتو -که
 ده‌ری خستوه نه‌شیانی کۆکردنه‌وه بی
 سنووره‌کان هه‌له‌یه‌ک بوو. نه‌مانه له‌راستیدا
 ناکۆکی خودیی نین به‌لکو ته‌نیا ناکۆکی تایبه‌تین
 زیاتر له‌وه‌ی که لایه‌نگریتی عه‌قلی تووندوتیژ بن.
 له‌به‌رنه‌وه‌ی هۆیه‌کانی حسابکردنی کات و شوین
 وه‌کو (وه‌هم) بوون به‌شتی ناکرده‌ییو له‌ویش‌ه‌وه

ده‌رده‌که‌ون که مه‌ودایان بی سنووره،
 به‌شیوه‌یه‌کی فراوانیش شایانی دابه‌شبوون.
 نه‌گه‌ر به‌درژی هیلتیکی راست به‌هر ئاراسته‌یه‌ک
 رینگابکه‌ین، نه‌واسته‌مه‌ بپوا به‌وه‌ بکه‌ین که له
 کۆتایدا ده‌گه‌ین به‌دوا خال، واته به‌خالیک که له
 دوا‌ی نه‌وه‌وه هه‌یجی تر نه‌بیت... ته‌نانه‌ت
 بۆشایش بوونی نه‌بیت. هاوشیوه‌ی نه‌م بۆچونه

نه‌گه‌ر له‌خه‌یالدا به‌ره‌و دواوه یان به‌ره‌و پیشه‌وه
 له‌کاتدا رینگابکه‌ین نه‌واسته‌مه‌ بپوا بکه‌ین
 به‌وه‌ی که ده‌گه‌ین به‌یه‌که‌م یان دوا‌ین کات که
 له‌دوا‌یه‌وه هه‌یج کاتیکی بۆش نه‌بیت. به‌م
 شیوه‌یه بۆمان ده‌رده‌که‌ویت که کات و شوین دوو
 ره‌ه‌ندی بی سنوورن.

دیسان نه‌گه‌ر هه‌ردوو خالیک له‌سه‌ر هیلیک
 وه‌ریگرین، به‌ناشکرا ده‌رده‌که‌ویت که ده‌بی
 خالی تر له‌نیوانیادا هه‌بیت هرچه‌نده‌ دووری
 نیوان نه‌و دوو خاله‌که‌میش بیت. هه‌موو دووریه‌ک

یه کیکیش له سه رچاوه گه وره کان بنیاده
مینافیزیکه کان وشک ده کات.

سه ریاری نه وهی ماتماتیکه کان قابل نه بوون
که شوین به و جوړه نشان بدریت که به
شیوه یه کی گشتی شیاوه. ماتماتیکه کان
ناشکرایان کردوه که زور شیوهی تری شوین
به هه مان پتوانه شیاو ده بیت به و جوړه که
لوجیک ده توانیت نیشانی بدات. هه ندی له
به لکه نه ویسته کانی نه قلیدس که و دیارن بؤ
هه سستی گشتی پتویست بن، هه نه و به لکه
نه ویستانه ش پتیشتر له لای فیهله سووفه کان و
دانراون که پتویست بن، نه و نیتا بؤ دارشتمی
رووی ده رکه و تروی خویان له گه ل هؤگری نیته
په یوه ست به شوینی راسته قینه وه ده ناسرین،
به لام ناشیت له هیچ بنه مایه کی پتیشینه ی
لوجیکانه وه ناساندن به ده ست بهینن. به ته سه ور
کردنی دنیای جوړاوجوړ، نه و دنیایانه ی که
تیا یاندا نه م به لکه نه ویستانه هه ل،
ماتماتیکه کان لوجیکیان به کارهیناوه به
مه به سستی هه لوه شانده وهی هه سستی گشتی یان
به مه به سستی نیتحالی جیا کردنه وهی (زور - یان -
که می) سه رجه م شوینه کان له و شوینه ی که
نیمه ی تیدا ده زین.

هه ندی له م شوینانه تارپاده یه ک جیاوازیان
هه یه له شوین له تیروانینی نه قلیدسیانه وه که
تیا یدا دووریه کان به و جوړه ی که نیمه ده توانین
بیان پتوین ناشیت به سه رنجدان و لیورده بونه وه
دیاری بکړن، گه رچی شوینی راسته قینه ی نیمه
به جوړیکي ورده کاریانه شوین بیت له روانگه
نیقلیدسه وه یان هه جوړیکي تر بیت له شوین.
به مجوره هه لویسته که به ته وای هه لده گه ریته وه
یان پیچه وانه ده کړیته وه، پتیشتر نه وه ناشکرا

بووه که نه زمون و تاقیکردنه وه یه ک جوړ
شوینی بؤ لوجیک به جیتیشته وه، هه ر خودی
لوجیکیش ناشکرای کردوه که نه م ته نیا شوینه
شتیکي نه شیاوه. نیتا لوجیک زور به ش له
شوین ده رده خات و به و جوړه ی که ده ش له
نه زمون و تاقیکردنه وه دووریان ده خاته وه و
نه زمون و تاقیکردنه وه ته نیا به شیوه یه کی
هاوبه ش بریاری نیتوان نه و شوینانه ده دات.
به مجوره کات مه عریفه ی نیمه له باره ی
شتیکه وه له چا و نه و مه عریفه یه ی که پتیشتر
چاوه روانکراوه که متر بوویت... نه وه ده ش
مه عریفه مان له و باره یه وه به شیوه یه کی به ریلو
زیاد بکړیت. له بری به ندرکدن له نیو چوار
دیواریکي ته سکدا که ده شیا هه مو نه نیتیه کانی
نیو نه و چوار دیواره ناشکرا بکین، نیمه خزمان
له دنیایه کی کراوه ی ته و شویدا ده بینینه وه.
له دنیایه کدا که زور شت به نه زانراوی
ده مینیتنه وه چونکه زور شت هه یه که ده بیت
بزانرین.

نه وهی پرویداوه له باری شوین و کاتدا نه وه
بؤ مه و دایه که و هه روه ها به ناراسته کانی تر
رویداوه. هه ولدان بؤ وه سفکردنی گه ردوون به
نامرازی پرنسیپه پتیشینه کان شکستی هیناوه.
لوجیک له بری نه وهی وه کو پتیشتر بیت به
به ریه ست له به رده م شیان (نیتحالات) دا بووه به
بنه مای گه وره ی ره ها کردنی خه یال و چه ندین
نه لته رناتیف نیشان ده دات که نریک ده کړیته وه
له هه سستی گشتی دور له بیرلیکردنه وه و تیرامان،
هه روه ها نه رکی بریاردان به جی ده هیلیت بؤ
نه زمون و تاقیکردنه وه له کاتیکدا که بریاردان
شیاو بیت له نیتوان هه مو نه و دنیایانه دا که
لوجیک بؤ هه لبراردنی نیمه پتیشکه شیان ده کات.

بەم شێوەیە مەعریفە بەگوێزەیی ئەو شتەیی کە بوونی دەبێت، دەبێتە شتێکی سنووردار بۆ ئەوەی کە ئێمە لە ئەزمونەوه فیتری دەبین نەک بۆ ئەوە کە بە راستی ئێمە دەتوانین تاقی بکەینەوه، لەوەدایە کە ئێمە بینیمان، زۆر مەعریفە کە بەوە سفکردن پەيوەندی بەو شتەوه هەیه کە ئێمە ئەزمونێ راستەوخۆمان لەگەڵیاندا نەیه، بەلام لە هەموو حالەتێکی مەعریفەدا بە ڕێگای وەسفکردن ئێمە پتوێستمان بە هەندئ پەيوەستکردنی گەردوونی هەیه کە توانامان بداتێ لەم یان لەو زانیاریەوه بۆ بەرەم هێنانی بابەتێک یان (شتێک) لە جوێری تایبەتی کە لە ڕێگای زانیاری ئێمەوه ئاماژەیی پیکراوه. بەم شێوەیه لەگەڵ بەهێندگرتنی بابەتە (شت) فیزیکیەکاندا بۆ نمونە ئەو پرنسپییە کە زانیاری حسی نیشانی بابەتە فیزیکیەکانە خۆی بریتیه لە پەيوەستبوونیکی گەردوونیانە، هەروەها تەنیا لە خاویێ ئێمە پرنسپیه دایە کە ئەزمون و تاقیکردنەوه توانامان دەداتێ بۆ وەرگرتن و بەدەستھێنانی مەعریفە پەيوەست بە بابەتە فیزیکیەکانەوه. هەمان جێبەجێکردنەکان بۆ یاسای هۆ یان بۆ بەرزکردنەوهی ئەو شتەیه کە ئەوەندە گشتی نیه بۆ ئەو جوێرە پرنسپیانە وەکو یاسای هێزی راکێشانی زەوی.

پرنسپیه کانی لەجوێری یاسای هێزی راکێشانی زەوی دەسەلمێنرێن، یان زیاتر بەهۆی یەکگرتنی ئەزمون و هەندئ پرنسپیی زیاتر چاوەڕوانکراو. بەم شێوەیه مەعریفە زانیی دەروونی ئێمە کە سەرچاوەی هەموو مەعریفەیهکی ترمانە لە بارەیی راستیه کانهوه دوو جوێر:

مەعریفە ئەوا ئەزمونگەرانه کە لە بارەیی ن و هەندئ خاسی شتە تایبەتیه کانهوه

پێمان دەلێت کە ئێمە لەو شتە ناگادار دەبین، هەروەها مەعریفەیهکی پیشینهیی ئەوا کە پەيوەندیه کانی نێوان بەشەکانی گەردوونمان پیشکەش دەکات و توانامان دەداتێ بۆ شت وەرگرتن لەو راستیه تایبەتیانە کە لە مەعریفە ئەزمونگەریاندا پیشکەش دەکرێن. هەمیشە مەعریفە داپۆژاوی ئێمە دەووستیتە سەر هەندئ مەعریفە ئەوا پیشینهیی و هەروەها بەشێوەیهکی ناسایی دەووستیتە سەر هەندئ مەعریفە ئەزمونگەریانە.

ئەگەر ئەوەی لەسەرەوه گوترا راست بێت ئەو بەشێوەیهکی بنەرەتی مەعریفە فەلسەفی جیاوازی نیه لە مەعریفە زانستی. هێچ سەرچاوەیهکی تایبەتی ژیری نیه کە لەبەرەمی فەلسەفەدا کراوه بێت، بەلام بۆ زانست مەسەلە کە جیاوازی ئەو دەرئەنجامانەشی کە فەلسەفە بە دەستی دینییت بەشێوەیهکی رادیکالانە جیاوازی نیه لەو دەرئەنجامانە کە لە زانستەوه بە دەست دیت ئەو خاسیتە بنەرەتییه فەلسەفە کە فەلسەفە دەکات بە بابەتێکی لیکۆلینەوه کە جیاوازی بێت لە زانست بریتیه لە پەرخە. پەرخە بە شێوەیهکی رەخنەگرانه ئەو پرنسپیانە تاقی دەکاتەوه کە لەزانستداو لە ژبانی پۆزانەدا بەکارهێنراون. ئەمەش توێژینهوهی هەر ناکۆکیە کە دەکات کە دەشی لەم پرنسپیانەدا هەبێت و تەنیا کاتێک پەسەندیان دەکات کە وەکو ئەنجامی بەدوادا چوونیکی رەخنەییانە بێت و هێچ هۆیهکی رەتکردنەوهشیان دەرئەکەوتوو، ئەگەر وەکو ئەوەی کە زۆرییه فەیلەسووفەکان برۆیان هەبووه، ئەو پرنسپیانە کە گرنگیان بە زانستەکان داوه لە درێژەپێدانی ناپەيوەست دەریاز بوون توانایان هەبوو کە مەعریفە

پټويسته به به شټك له و مه عريفه وه دهست پټ
 بكات كه نه وانه ي رووبه پووي يه كده بنه وه
 به شداري تيدا ده كن. هيچ گفتوگويه ك به
 گومان كړنې ته واوه وه دهست پټناكات.
 له بهر نه وه نه و ره خنې مه عريفه كه فلسفه
 به كاري دينيت نه گر هر نه نجاميك به دهست
 بيتيت نه و ناشيت نه و مه عريفه به مه عريفه يه كي
 روخيته ر بيت. هيچ گفتوگويه كي لوجيكانه
 به دري نه م گومانگه راييه ره هايه به ره و پټشه وه
 ناچيت. به لام كاركي هينده گرانيش نيه كه
 ببينيت گومانگه راييه كي له م جوړه (نادرست)
 بيت. گوماني ميتودپانه ي ديكارت كه فلسفه ي
 نوئ له وه وه دهست پټده كات له م جوړه گومانه
 نيه به لكو زياتر جوړه ره خنې يه كه كه نيمه
 جهخت ده كه ين بؤ نه وه ي بيتته گه وه ري
 فلسفه. گوماني ميتودپانه ي ديكارت له
 گومان كړن له هر شټك كه وا درده كه وټ كه مه عريفه
 گومان پټكه اتوه. نه و يش به له سر وه ستاني
 هر به شټكي ناشكراي مه عريفه به پرسپار كړن
 له خوي داخو له پټچه وانه كړنه وه دا ده توانيت
 دنيا بيت كه به راستي نه وه ي زانيوه. نه مه ش
 نه و جوړه ره خنې يه كه فلسفه پټكديني،
 هه ندئ مه عريفه وه كو مه عريفه ي بووني زانياري
 حسيما ن به ته واوي وا درده كه وټ كه هيچ
 گوماننكي تيدا نيه، هر چه نده به هيمني و به
 ته واوي نيمه هه ولبددين بيخه ينه نيو سنووي
 گومانه وه.

له گال به هيزگرتني نه م جوړه مه عريفه يه دا،
 ره خنې فلسفه ي داواي نه وه ناكات كه نيمه له
 بهر بوون دور بخاته وه، به لام بؤ نمونه جوړه
 پرواي واش هه يه - وه كو نه و پروايه ي كه گوايه
 بابه ته فيزيكيه كان به ته واوي زانياري حسي نيمه
 كوده كه نه وه و پټكي ده هينن و نه م زانياريه
 حسيانه ش پاريزگاريان ليدنه كړيت هه تا نه و
 كاته ي كه نيمه ده كه وينه پټچه وانه كړنه وه يان،

به لام ده شپينزين كه ورده ورده ديار ناميتين و
 له ناو ده چن كاتې كه ده بنه بابته ي
 به دوا د اچوونكي داخراو. نه م جوړه بروا
 فلسفه فيانه داواي ره تكدنه وه مان ليدنه كه ن تا
 نه و كاته ي هه ندئ هيلي نوئي بؤ پالپشت كړدنيان
 نه و زرينه وه. به لام به گويزه ي ره تكدنه وه ي نه و
 بروايانه ي كه وا درناكون له رووي هر ناپه زايي
 بوونيكدا كراوه بن، هر چه نده ش له نزيكه وه نيمه
 تاقبيان بكه ينه وه نه وه هر په سندن درناچن و
 ناشين به و شته ي كه فلسفه به رگريان لي
 ده كات.

به و ته يه كي تر مه به ستي ره خنې نه وه نيه كه
 به بئ هؤ برياري ره تكدنه وه بدات، به لكو
 مه به ستي ره خنې نه وه يه كه هر به شټك له
 مه عريفه ي ناشكرا به پټي جديته ي خوي دابنريت
 و بنرخينريت. هه روه ها ره خنې له هر شټك
 له وانه ي كه هيشتا وا درده كه وټ كه مه عريفه
 بيت له خوي ده گريت كاتې كه نه م دانان و
 نرخاندنه ته واو ده بيت. به مجوره هه ندئ مه ترسي
 مانه وه ي هه له پټويسته ناسايي وه ريگيريت
 چونكه مرؤف شاياني هه له كړنه. ده شټي
 فلسفه به شپوه يه كي په سندن داواي نه وه بكات
 كه مه ترسي هه له كه م بكانه وه و له هه ندئ
 حاله تيشدا نه و مه ترسيه زؤر به بجوك پټشكه ش
 بكات به جوړيكي نه و تو كه له پووي پراكتيكيه وه
 به هاي نه بيت. له دنيا يه كيشدا كه ده بئ هه له
 رووبدات ناشيت نه و مه ترسيه له وه كه متر
 بكرينه وه. هه روه ها به رگريكردني وريايانه ش له
 فلسفه ناشيت له وه زياتر پټشكه ش كرابيت.

سهرچاوه:

Bertrand Russell- The prablems of
 philosophy
 London- Oxford University press- 1957-
 p.p.141-152.

په چهله که کانی ناین له مندالدا

■ نیلکایند

● و. له ټینگلیزیهوه: یاسین قاسم سعید

که سهوه، نهک کومه لگا، شی بکه مه وه. هیوادارم
بتوانم نه وه پوون بکه مه وه که ناین سه ره پای
هیله کومه لایه تیه که ی، هیلکی فهدیشی هیه و
ده توانریت سه رچاوه که ی له نیو توانا کانی
پتویستی مه عریفی دا بدوزرینه وه، که له په وتی
گه شه کردنی عه قلی دا دهرده که ون. به پاده ی نه و
پانتاییه ی که ناین له ناو هه وله کانی کومه لگا له
پیناو چاره سه رکردنی نه و کیشانه ی به هوی
توانا کانی پتویستی فهدیه وه دروست بوون،
داگری ده کات، نیمه مافی نه وه مان هیه باسی
په چهله که کانی ناین له مندالدا بکه یین.

من لیږده دا وه سفی چوار له توانا کانی
پتویستی مه عریفی ده که م، له گه ل په چاو کردنی
نه و ته م نه ی که بوی که مین جار تیا یدا
دهرده که ون، نه و کیشانه ی سازان که نه و
توانایانه دروستی ده که ون، نه و چاره سه ره
برامبه رانه ش که له لایه ن ناینه وه خراونه ته پروو.

هه موو ده زگا کومه لایه تیه کان، زانستی بن،
هونه ری، یان ناینی، ده توانریت دابنریت به و
سازاندنه دهره کیانه (externalized
adaptation) ی خزمه تی هه ردو تاکه که س و
کومه لگا ده که ن. له گوشه نیگای تاکه که سه وه
ده زگا کانی چاره سه ری ناماده کراو پیشکش به و
ململانی حه تمیانه ده که ن له گه ل واقعی
کومه لایه تی و مادیدا هیه تی و له په وتی زیاندا
نیخه ی مروف ده گرن. ده زگا کومه لایه تیه کان
به هوی هه وله سازینه ره کانی کومه لگا و تاکه
که سه وه ده ست پیده که ن و گه شه ده که ن. به م
شیوه یه، پتویسته هه ر لیکدانه وه یه کی ته وای
په چهله که کانی ناین، مامه له له گه ل پرۆسه کانی
سازاندنی هه ریک له تاک و کومه لدا
(Processes of adaptation) بکات.

له م به شه دا، پیشنیاری نه وه ده که م،
په چهله که کانی ناین ته نها له گوشه نیگای تاکه

به شتيكي نه نجامگيري نه نووسراوده ش، مه سله ي بڼه اوتاي سازانه نايښه كان له كوشه نيكاي تاكه كه سوه چاره سر ده كات.

سره مونداني تواناكانې پټويستې مه عريفي له مندا لدا

كاتيك وده سفې گه شه كړنې عقلې مندا ل ده كه ين، وده سف كه مان به قورسي، به ناراسته ي بهر مه كاني پياښي (Piaget) ده چه ميته وه. نو تيوريكي گشتي ده رياره ي تواناي عقلې (Intelligence) هتيابه كايه وه. تيايدا بيركړنه وه ي نه رزه كان (adults) له نټو فراوان بوونكي له سره څوې توانا عقلېه كاني مندا لدا، سره چاوه ده گړت. سره نجام، پياښي نامارزه ي به وه دلوه كه هره يه كيك له توانا عقلېه نوټكان له گه ل څويدا، پټويستې ناسيني څوې له رنكي كې كړداره وه (action) ه لده گړت و، له چوارچټوه ي نه و ناسينه دا له گه ل واقعه مادي و كومه لايه تيه كاندا ململاني ده كات. هره يه كيك له م جوړه ململانيه له ناو نه و گړانكاريه بونياد ناسايانه دايه كه ټيمه ناوي گه شه كړنيدان ل دهنين، له بهرامبه ردا رنكيه بق ململاني نوټو گه شه كړنې زياتر له ناو ديايك تيكيكي بڼ كوتايي خوش ده كن.

هر چه نده له وانه يه وا بيته بهر چاو تيوريه كې پياښي بوري جټه جټكړنه راسته وڅوكانې له نټو په رده سندنې نايښا بيت، به لام بيجه له چه ند گوتارنكي كه مي پټشينه ي (پياښي 1923، 1930) تاكو ټيسټا مامه له ي له گه ل نه و كټشه يه دا نه كړدوه.

سره راي نه وه، وا دټه بهر چاو، نږيه ي نه و په گه رزه هاو به شانې كه له نټوان نږيه ي

نايښه كاندا هن، چاره سهرې گونجاوي هه نديك له و ململانيانه ده كن كه تواناكانې پټويستې مه عريفي پياښي له رهوتې ناسينياندا دروستې ده كن. من به م شټوه يه كټشه كه ده بينم و به پټويستيشي نازنم بزنانين گه ر پياښي بوايه چون چوڼي مامه له ي له گه ل نه م مه سله يه دا ده كړد.

به رله وه ي زياتر له سره باسه كه مان بهر ټين، نه شټ لټره دا چه ند پوونكړنه وه يه ك له سره چوڼيه تي بهر مه هټناني تواناكانې پټويستې مه عريفي له لايه ن كټشه كاني سازانه وه، (Problems of adaptation) كارنكي به كه لك بيت. هر له و ساته وه ي مندا ل فيري زمان ده بيت و تيگه يشتنې سره تايي ده رياره ي هويه تي (Causality) به ده ست ده هټنيټ، قوناغه به ناويانگه كې بوجي (Why) له دايك ده بيت. هر نوو زانراوه كه دايك و باوك نه و جوړه پرسيارانه نانرخټن، به تاييه تي كاتيك به شټوه يه كي به رده وام دوپاره ده بنه وه. ده شټ هه وله كاني مندا ل له پټناو تيگه يشتنې هويه تيدا، ململاني له گه ل دنياي نه رزه كاندا بهر مه به ټنيټ. به ه مان شټوه، كاتيك مندا لتيكي چوار پټنج سالانه ده ست ده كات به ناسيني نه و توانا ده ركه وتوه تيايدا، بق مامه له كړن له گه ل په يوه نديه كاني چه نديتي، جاريكي تر نه م ناسينه ده بيته هوي دروست بووني ململاني له نټوان نه و نه واني تر دا.

بايه خ پيداني به رده وامي مندا ل به مه سله ي كي زياتري پټيه (Who has more?) ماپي بيژاريه له لاي دايك و باوكي يان كه سوگاري. به كورتي، هه موو توانايه كي مه عريفي له ناخي څوياندا، نه و ناكارانه ده وروژنن كه ده توانن ململاني له نټوان مندا ل و ده وروپه ره مادي و كومه لايه تيه كه يدا بهر مه به ټن.

قۇئاغى مندالى و گەران بەدوای پاراستندا:

لەيەك دوو سالى يەكەمى ژياندا، مندال گەشە يەكى ئاشكراو راستەقىنە بەخۆيەو دەبىنيت. دەبىنيت، ئەو مندالەي كە تا دويتى ئۆرگانيزمىكى پشيو و كاردەرەو يەكى سەرەتايى بوو، لەو ماوہ كورتەدا بۆتە كيانيكى پىك و پىكى، قسەگەرى، نىمچە كۆمەلايەتى (Semisocialized) وەھا، كە لە پووى عەقلىو لە ئازەلە ھەرە پىنگەيشتووەكانى جۆرەكانى تر، پىشكەوتو ترە. لەوانەيە لەناو دەستكەوتەكانى ئەم قۇئاغەدا، ھىچ شىتەك ئەوئەندەي ئەو دۆزىنەو يە گرنگى گشتى نەبىت، كە مندال بۆي دەردەكەوئىت بابەتەكان (شەكەكان) نەگەرچى لەبەردەم ھەستيارەكانىشدا نامادە نەبن، بوونيان پارىزراو دەبىت، واتە دۆزىنەو يە ئەوئەي كە "بابەتەكان پارىزراون".

سەبارەت بە نەرزە، كە لەلای ئەو جىھان و خود بە شىوہەيەكى ئاشكرا سىنوربەند (demarcated) كراو، شىتەكى گرانە ئەو ھەلوئىستەي مندال وئىتابكەين. ئەوپەرى نرىك بوونەو ھەمان لىي برىتتە لە ھالەتەك لە زىندەخەو (reverie) يان نىمچە و شىيارى (Semiconsciousness) كاتەك سىنورەكانى بەناگايى دەلەرىنەو و خۆشمان چوارەور دراوین بە ھەمان ئەو وئىنانەي ھەستىيان پى دەكەين. ئەمە ھالەتە سەرەدەيەكەي مندالە، كە بە بۆچوونى ئەو سەراپاي و شىيارى گرانە لەو زىاترىت كە كۆمەلە وئىنەيەكى تەژمەو بە زنجىرەيەكى كت و پى، بەدوای يەكترىدا دىن. مندال تەنھا بە شىوہەيەكى لە سەرخۆ دەست دەكات بە جياكردنەو يە كردەو ھەكان لە شەكەكان

(things) و پاشان جياكردنەو يە نىوان شەكەكان خۆيان، بۆ نمونە دەم و چاوى مرۆف. بگرە كاتەكىش كاردانەو بەرامبەر دەم و چاوى پوودەدات، بە شىوہەيەكى گشتى لە دوو ھەمىن و سىتە ھەمىن مانگى ژياندا، ھىشتا ئەو و شىيارەي نەبە كە دەم چارەكە بوونى ھەيە، نەگەر لەوئى نەمايەت. بۆ نمونە، ئەو مندالەي كە بە پووىەكى خۆشەو بۆ ئەو نەرزەيە دەخەنيت كە لەلای بىشكەكەيەو تىي دەپوانيت، لە ناكاو و پىك دەگرىت كاتەك كە نەرزەكە بە جىي دەھىلەت و لە بەرچاوى و ن دەبىت. لىرەدا مندالەكە ناگرى بەلكو بە جۆرىك ھەلسوكەوت دەكات وا دەزانيت نەرزەكە لە بووندا نامىنيت. (Piaget 1952) مندال تەنھا كاتەك بەرەو كۆتايى سالى دوو ھەمى دەجىت بەلگەي ئەو ھەمان دەداتى كە لەلای ئەو بابەتەكان نىستە ھەن و بەدەر لە ئەزموونى ھەستكردنى راستەو خۆي، بوونى ھەمىشەيى تەواو سەرىبەخۆيان ھەيە. لەم تەمەندەدا، مندال بەدوای شەكەكاندا دەگەرەيت، بۆ نمونە، شكولاتەيەك، كە لەو ھەپش لىيان شارەدۆتەو.

ئەم و شىيارە ھەمىشەيە يان پاراستنى بابەتەكان، لە كاتەكدا پوودەدات كە پرىكخستە پەرەسەندووەكانى ھەلس و كەوت دەبنە مايەي سەرھەلدانى وئىناكردنە ناخودىەكان (internal)، يان وئىنەي شەكە بزرەكان كە لە ئەنجامى پاراستنىانەو بە دەست دىن.

تواناي پىك ھىنانى بابەتە ھەمىشەيەكان توانايەكى گرنگ، چونكە مەرجىكى سەرەكى ھەموو ئەو چالاكەيە قەلىبانەيە كە لە دوايدا دىن. ھەموو چەمكەكانمان بە شىوہەيەك لە شىوہەكان يان لە شەكەكانەو دەست پى دەكەن ياخود بە دەورىاندا دەسوورپنەو، لەبەر ئەو ناسىنى

سروشتی همیشگی نه و بابۀ تانه، به شیوۀ یه کی گشتی داده نریت به خالی دهست پیکردنی گه شه کردنی عه قلی. هرچونیک بیت، همیشگی بابۀ تانه یه که مینی زور له و جورده همیشگی یانه یان پاراستنانه یه که ده بیت منداال پیک بهینیت. کاتی توانا نه قلبه کان فراوانتر تووشی هه لویتستی تازه ده بیت که هاوتهرین له گهال ونبوونی شته کاند، هرچند له ناستیکی نه بستر اکتیانیه به رزتردان. وه هممه کانیش (Illusions) لیره دا جیگایه کی خویان هیه. که وچکیک له ناو په رداخه ناویکدا وایت به رچاو که چه ماوه توه، له پویشتماندانا مانگ وایت به رچاو به دواماندا دیت و، خوریش وایت به رچاومان که به دوری زهوی دا ده سوپیتته وه. کیشی له م چه شنه خویان له ناستی کومه لایه تیشدا دهرده خن. بو نمونه ده بیت منداال فیتر بیت جیاوازی بکات له نیوان داوه تیکی پاسته قینه بؤمانه وه له مالی هاوپتیه کداو، داوه تیک که له پاستی دا دهرکردنیک به نه ده بانه یه. له م جورده حاله تانه دا پتویسته منداال جیاوازی بکات له نیوان هوک ش (appearance) و واقعه (reality)، له نیوان چونیته هاتنه به رچاوی شته کان و چونیته پاستی هه بوونیان. به م شیوۀ مندالی شایه تی له سر، دهرکه وتنی توانایه کی عه قلی نو، توانای مامه له کردن له گهال بابۀ تانه بزره کان (absent objects) و پتویستی به رامبره که ی (Corresponding need)، له گهال گه پان به دوا ی پاراستندا، گه پان به دوا ی همیشگی دا له ناو جیهانیکی پر له گوراند، ده دات.

یه کیک له و کیشانه ی پاراستن که سهره نجام ده بیت هه موو منداالیک پوویه رووی بیتته وه و هه مووشیان خویانی له گهالدا بسازین، نه و دوزینه وه یه که نه وانیش و خوشه ویسته کانیشیان هر هه موو ده بیت بمن. به پتچه وانه ی پاراستنی بابۀ توه، که سهره تا ساته وه خقیه و تانه له دوا پیدا سیفته ی همیشگی وه رده گریت، منداال به و باوه رده وه دهست پنده کات که ژیان سهره دی و نه مره و نه چه سیته، کاتیک بوی دهرده که ویت ژیان فانیه، ده بیت بیتته کوتا. له دوا ی به ده سته تانی نه و توانا مه عریفیه سهره کیه، منداال به په روشه وه هه ولی به ده سته تانی نه و نامرازه ده دات که به هویه وه بتوانیت نه مری ژیان بپاریزیت، نه و خولیا یی له منداالیه وه له گهالدا ده سته پنده کات تاکو مردنی لئی جیانا بیتته وه.

له زوریه ی کاتدا، ململانی نیوان گه پان به دوا ی پاراستن و حتمیه تی مردندا، هه تاوه کو قونای هه رزه کاری، ناویتته بوونی ته واوه تی به خوره نابینیت. نه و زاینه ی که مرفی لاو ده چیتته ژیر سایه یه وه، چاره سهریکی ناماده کراو ده خاته پور. نه مهش خوی له نیو چه مکی خودا یان روح دا خوی حشارداوه، که تاکو نیستا بؤته وه لامی که ونی ناین سه باره ت به کیشی پاراستنی ژیان. خودا نه و پاراسندنه ته واوه یه که سنوره کانی بوشایی (Space) و زه من (time) و هه بوونی جهستی تیده په ریتیت. که سی لاو له پزگی په سه نکردنی خوداوه، له و نه مریه (immortality) دا به شداری ده کات و لیره وه کیشی پاراستنی ژیان چاره سهره دات. هر

حاله ټيكي تايه تي په سه ندكردني چاره سهری
 ناینی، به ژماره یه کی زږد له فاکتوره که سړو
 سوسیکلتوریه کان (Socioculture) دیاری
 کراوه. نه وهی که من لیره دا چه زده کم چه ختی
 بڅه مه سر نه وه یه ناین چاره سهری کی
 ده سته به جی پیشکesh به وکیشه مړویه ده کات
 که له وه ده چیت کیشه یه کی که ونی بیت و له
 ږنگی خولای گه پان به دوی پاراستنی زیان و
 راستی مردنه وه خوی دهرده خات.

قوناعی مندالی پیشینه و گه پان به دوی وینا کړندا:

به هه مان شپوهی قوناعی مندالی، قوناعی
 پیش قوتابخانه ش به کیکه له گه سه سندنه
 عه قلبه خیراکان و سنوورکی به رفراوان له
 ده سته و ته زه ښه کان، به خوه ده بینیت. له
 هه مووشیان گرنکتر، کارامه یی به کارهینانی
 زمانه. که نه مه ش پووده دات، منال زږد له
 قوناعی نواندنې شته کان له ږنگی وینه
 نه قلبه کانه وه تیده په پیت و زمان زنجیره
 هیمایه کی ناشنایه که وینه یه کی فیزیکی نه و
 شتانه له گه ل خویدا ه لنگریت که ده یانوینیت.
 نیستا مندال ده بیت هه ول بدات فیری وینه کردنی
 هه مو نه و بابه ته نه بیت که به گرانې له به که مین
 سالی زیانیدا پیکي هیناون. له گه ل نه وه شدا، نه م
 په یوه ندی کردنه ته نه به هوی نواندن له ږنگی
 زمانه وه نایه ته دی، هیماکان ده توان به جوری
 کاریکه نه هندیک لیکچرون هه بیت له نیوان خویان
 و نه و بابه تانه ی ده یانوینن. له م ته مه نه دا مندال
 بابه ته یاری ناساکان ده خولقتینیت، پارچه

ته خته کان ده گوریت بؤ به له م و به رده شپوه
 نانه ندازه ییه کان بؤ ناول (پیاړی 1951).
 هه روه ها له م ته مه نه شدایه مندال جلوبه رگی
 نه رزه کان له به رده کات و یاری مال و قوتابخانه
 (house and school) ده کات، هه مو نه و
 هه لسو که وتانه - کارامه یی به کارهینانی زمان و
 به شداری کردن له چالاکیه یاری ناسا
 سیمبولیکه کاند- به لگن له سر دهرکه و تنی
 توانایه کی معریفی نوی، توانای به کارهینانی
 نامازو سیمبوله کان، هه روه ها به لگن له سر
 سهره لدانی پتویستیه تی نویش، پتویستی گه پان
 به دوی وینا کړندا.

به هه مان شپوهی گه پان به دوی پاراستندا،
 گه پان به دوی وینا کړندا، که له قوناعی پیشینه ی
 مندالیدا به رجه سته ده بیت، به دریزه ی زیان
 به رده وام ده بیت. له هه ریه کی له خاله کانی
 په رده سندنندا، که سی لاو په روشی نواندنې
 ناوه پړکه کانی فکرو نه وانه ی ده ورویه ری فیزیای و
 کومه لایه تیه. له گه ل گه شه کردنی هه ر زانیاریه کی
 وردتر سه باره ت به خودو جیهان، قورمی وردتری
 وینا کړندا له دایک ده بیت. نه ک ته نه ژماره ی
 وشه کان به شپوه یه کی ناناسایی فراوان ده بیت،
 به لکو په روشیه کی سهره تایش له پیناو
 به ده ستهینانی نامازی نوی وینا کړندا به دی
 ده که مین، وه ک ماتماتیک و هونه ره گرافیکه کان.
 له گه ل نه وه شدا، هه تاوه کو مندال زیاتر
 وردبیت وه له و گه پانه ی به دوی وینا کړندا،
 نه نجامه کانیش زیاتر دور له قه ناعت دینه
 به رچاو.

بق نمونه، په کيک له هوځيانه ې که وا له منډال دهکات زږيه ې کات له پولي پتنجه مدا واز له وینه کيشان بهنيت برتیه له و دژوايه ې که له نيوان نه و شتانه دايه ښاره زړوي وینه کيشاني دهکن و نه و وینه ې کيشاويانه. بهه مان شيوه منډالک گه شې ې جه سته يو عه قلی ته و او بېت به وه ده زانیت زمان له باشترین حاله تيدا ښامرازکی پنگره له به رده م گواسسته وه ې بيرککه کان و به شيوه يه کی ناو مېدانه ناله باره بق ده برپنی هه سته کان.

سه باره ت به و که سه لاوه ې خودای په سهند کړدوه، گه پان به دواي وينا کړدندا، چه ند کيشه يه کی تايه تي ده خولقيتيت. نه گره نه و نايه ته نها چه مکی خودای ده سته به رکړدو هيچي تر، نه و نه و که سه له خسته پړوي توانای تپه پړندا (transcendent) تووشی گومراهی ده بېت و سهری لي ده شيوت. سهره پای هه موو شتيک، نه و شته ې که ساته وختی و بئ شوين و جه سته يي نيه، چون ده تواني به رجه سته بکړي. له گه ل نه مه شدا، نايين له چه مکی خودايه ک زياتر ده سته به ر دهکات، نايين ده سته به رې وينا کړدنه کاني تپه پړنیش دهکات. له نايه سه ره تاييه کاندا (Primitive religions) وينا کړدنه کان بریتی بوون له ته و ته م (totem) و به کان (Idols)، له کاتيکدا له نايه ښاکرا (revealed religions) هاوچه رخه کاندا، تپه پ له پتگی کتيبه پيروزه کانه وه، وینه کاني خو ې به رجه سته دهکات.

له گه ل نه وه شدا، ليره دا جاريکی تر، هه روه ک حاله ته کی چه مکی خودا، په سندرکړنی تاکه

که سی چاره سهری نايینی به چه ندين فاکنه ر دياری کراوه و له حاله تيکی تاييه تيدا به ناسته م ده توانريت په نجه بخريته سهر نه و فاکنه رانه. نه وه ې ليره دا پتويسته جه ختی بخريته سهر، نه وه يه هه ر کاتي خودا په سندرکراو مه سه له ې وينا کړدن سهر نه نجاميکی حه تي گه پانه به شيوه يه کی گشتی به دواي وينا کړدندا.

قوناغی منډالې و گه پان به دواي په يوه منډيد:

له قوناغی ته مهنی قوتا بخانه دا (School-age-epoch)، منډال بق په که مين جار له ژيانيدا ده که ویته ژير کاريگري فيرکړدنه په سميه کانه وه و ده بېت ناستيک له زانياری تيکسته په سميه کاني قوتا بخانه و هه نديک کارامه يي تاييه تيش وه ک خويندنه وه و نووسين به ده ست بهنيت.

به ده سته يانی نه و جوړه زانيارiane سيستمی عه قلی وا ده خوازيت به راورد ناکريت له گه ل نه و سستمه عه قلیه ې نه رزه کار که زانياری ده گويزيته وه يان ده يگه يه نيت. نه و جوړه سيستمه له ده ورويه ری ته مهنی شش سالي دا ده رده که ویت، "ته مهنی عه قل" يي ته قلیدی. نه و تويزينه وانه ې له سهر منډال کراون نه وه يان ده رخستوه که نه مه کتومت نيشانه يه کی گونجاوی ده سته و ته کاني نه م ته م نه يه. ته نها له م ته م نه دايه منډال توانای پيکه يتانی نه نجامگريه لوزيکيه کاني ده بېت (واته بزانيت نه گره A گوره تر بېت له B و B گوره ترييت له C، نه و پتويسته A گوره تر بېت له C،

نەگەرچى A و C بە شىۋە يەككى پاستەوخۇش بەرورد نەكرابن) و بتوانىت چىنە پۆلن (Nest Classes) بىكات (واتە بزانىت، بۆ نمونە، كوپان+كچان= مندالان و، مندالان-كوپان=كچان و هند...) (ئىلكايند 1961، 1964، پىيازى 1952)

بەككە لە سىماكانى ئەم توانا نوپىيەى نەجامگىرى لۆزىكى ئەۋەيە، مندال لەم تەمەندەا

هەول دەدات دياردەكانى دنيا بە شىۋە يەككى سىستىماتىكى پىكەۋە بىبەستىتەۋە. مندال لەم قۇناغەدا دەيەۋىت بزانىت چۆن چۆنى شتەكان كاردەكەن، چىە سەرچاۋەكانيان و، لەچى پىكەا تەۋون. ئىستا چەمكەكانى بۆشايىو زەمەن فراوان بوون و مندال دەتوانىت زەمەننىكى مېژوۋىسى بەدەستېھىتتە و بزانىت مەۋە دورەكانى ئەو دىو سنورى و لاتەكەى خۇى، ولاتانى بىگانەن. ئەۋكاتە بە هەستىكى تەۋا پاستەقىنەۋە هەول دەدات لەگەل پەچاۋكردنى زەمەن و بۆشايىو ھۆيەتىو پەچەلەكدا، شتەكان پىكەۋە بىبەستىتەۋە. لەبەرئەۋە، ئەشېت شتىكى گونجاو بىت لەژىر ناۋى تواناى عەقلى پراكىتىكى (the capacity for practical reason) دا باس لەو توانايە بگەين، كە پروپۇشى قۇناغى تەمەنى قونابخانە دەكات. بەھمان شىۋەش پىۋىستى بە ھاۋەلەكەشى لەژىر ناۋى گەپان بەدۋاى پەيۋەندىدا (the search for relations).

ئەو قۇناغەى باسما ن كەرد لە مندالىۋە سەرھەلدەدات و بە درىزايى تەمەن بەردەوام دەبىت. لەگەل پىكەبىشتەن كامل بوونى لاۋدا، پەيۋەندىەكان بەو شىۋەيە ھەوليان بۆ دەدرىت كە لە لايەكەۋە كەسكە بە دەۋرۋەرى

كۆمەلەيەتى و فېزىكىۋە بىبەستىتەۋە لە لايەكى ترىشەۋە شتە دنيايىەكان (worldly things) و پوداۋەكان پىكەۋە بىبەستىتەۋە. سەرھەى ئەۋەى ئەم گەپانە بەدۋاى پەيۋەندىدا، لۆزىيەى كات مایەى پەزەمەندىە، لە ھەندىكە حالەتیشدا دەبىتە مایەى ناۋمىدى. چەندىن پوداۋەيە لە ژياندا ناتوانىت بە سادەترىن شىۋە پىكەۋە بىبەستىتەۋە بۆ نمونە پىچ و پەناكانى قەدەر (quirks of fate) و كارەساتەكان، لەو جۆرانەن بەرھەلستى ھەولەكانمان دەكەن. لۆزىيەى جار ۋەلامىكى لۆزىكى شك نابەن سەبارەت بە پىرسىارى (بۆچى ئەمە بەسەر مندەات؟) لەبەر ئەۋە، وپراى ئەۋەى گەپان بەدۋاى پەيۋەندىدا يارمەتى تىكەبىشتەن دەدات، لە ھەمان كاتدا ئەۋەش بۆ وشىارى زىياد دەكات كە مەۋف تاج پادەيەك ناتوانىت بزانىت.

لەننۆ كەشى ناينىدا، دەبىنن ئەۋلاۋەى چەمكى خوداۋ وپناكردنى كىتېبە پىرۋزەكەى پەسەند كىردۋە، دوۋچارى كىشەى خستە پەيۋەندى خود لەگەل تىپەردا بۆتەۋە. لىرەدا، سەرلەننۆ لە حالەتى نامادەنەبوونى چارەسەرىكى نامادەكرادا، ئەشېت ئەۋكەسە سەرى لى بىشۋىت و چارەسەرى كىشەكە بە شىۋەيەكى كاتى بەكاربېھىتتە. ھەر چۆنكە بىت، ئاين دەستەبەرى ئەۋناۋەندە دەكات كە بە ھۆيەۋە تاكە كەس بتوانىت پەيۋەندى لەگەل خودادا بىكات، چۆنكە نەھنى پىرۋزى خواپەرسىتى بۆ دەخاتەپوۋ. بەۋپىيە، لە پىگەى خوداپەرسىتىۋە كەسى لاۋ دەتوانىت بە شىۋەيەكى پاستەوخۇ پەيۋەندى لەگەل تىپەردا بىكات. بۆ دلىيى، پەسەندكردنى ۋەلامەكانى

شیکردنه وه یان. یه کتیک له کاره پال‌ه‌وانیه‌کانی تر بریتیه له توانای پیکه‌یتنای نمونه‌ی بالا یان نه و ه‌لویتسانه‌ی پیچه‌وانه‌ی راستین، تیگه‌یشتنی کومه‌لگا یوتوپیا بیه‌کان، هاوړی نمونه‌ی بیه‌کان... هتد، سه‌ره‌نجام، نه‌رزه‌کار به پیچه‌وانه‌ی منداله‌وه، ده‌توانیت ه‌موو فاکتوره‌ شیاوه‌کان له به‌رچاو بگریت و به‌ شتوه‌یه‌کی سیستماتیکي پاده‌ی شیانان تاقی بکاته‌وه (نینه‌یلده‌ره‌ پیاړی 1968).

ناوه‌ریکی ه‌موو نه‌م ده‌ستگوتنه‌ عه‌قلیانه، بریتیه له توانای پیکه‌یتنای و بیرگردنه‌وه له‌ناو سنووری نه‌و تیوره‌ ده‌سته‌لاتدارانه‌دا که‌وا له‌ که‌سه‌که‌ ده‌کن نه‌ک ته‌نها له‌ په‌یوه‌ندی‌ه‌کان به‌لگو له‌ هوکاره‌ دیاریکه‌ره‌کانیشیان تیښگات. گه‌ر لیکچوونیکي بایولوژی به‌کاربهنین، ده‌لین له‌ کاتیکدا که‌ مندال بایه‌خ به‌ جوړه‌ جینه‌کان (genotypes) ده‌دات، نه‌رزه‌کار بایه‌خ به‌ جوړه‌ ده‌ووبه‌ریه‌کان (phenotypes) ده‌دات، نه‌و پرنسیپه‌ دیاری کراوانه‌ی که‌ چه‌ندین دیارده‌ی به‌پوکه‌ش جوړاوجوړ پیکه‌وه‌ ده‌به‌سیتیته‌وه. له‌به‌رنه‌وه‌ شتیکي سروشتیه‌ نه‌گه‌ر ناوی پیک ه‌یتنای تیور (theory construction) له‌ توانا عه‌قلیه‌که‌ی نه‌رزه‌کارو، گه‌پان به‌دوای تیگه‌یشتن. (Search for Comprehension) له‌ پتویستیه‌ هاوه‌له‌که‌ی بنین.

به‌ ه‌ه‌مان شتوه‌ی تواناکانی تر، گه‌پان به‌دوای تیگه‌یشتن به‌ درزایی ژبان ده‌مینیته‌وه، ه‌رچه‌نده‌ له‌ ه‌ریه‌کتیک له‌ قوناغه‌ جیاجیاکاندا شتوه‌یه‌کی تاییه‌ت به‌خووه‌ ده‌بینیت له‌ خولی ژباندا. گه‌پان به‌دوای تیگه‌یشتن دا وه‌ک تواناکانی تر، ه‌رگیز سه‌ره‌کوتنی ته‌واو به‌خووه‌ نابینیت،

ثابین به‌و کتیشه‌یه، جاریکی تر، له‌ لایه‌ن که‌سی لاوه‌وه له‌ ریگه‌ی چه‌ندین فاکتوره‌ی جوړاو جوړه‌وه‌ دیاری ده‌گریت. له‌ راستیدا، ه‌ندیک له‌ توپزینه‌وه‌کانمان (نیلکایند & نیلکایند 1962، لونگ، نیلکایند & سپیلکا 1967) نامازه‌ به‌وه‌ ده‌دن که‌ زوری‌ی لاوان خوداپه‌رستی په‌سمی (formal worship) په‌ت ده‌که‌نه‌وه، به‌لام خوداپه‌رستی تاکه‌ که‌سی (individual worship) یان له‌ لا په‌س‌نده‌و به‌شداري تیا‌دا ده‌کن. له‌لای نه‌و ه‌رزه‌کاره‌ی که‌ خوداو ویناکردنه‌ پیروزه‌کانی نیوکتیبه‌ پیروزه‌که‌ی په‌س‌ندکردوه، ه‌سه‌له‌ی په‌یوه‌ندی‌کردن به‌خوداوه، ه‌سه‌له‌یه‌کی حتمیه‌و شتواری چاره‌سه‌رکردنه‌که‌ی به‌لاوه‌ گرنگ نیه.

قوناغی ه‌رزه‌کاری و گه‌پان به‌دوای تیگه‌یشتن:

گوپانکاریه‌ فیزیکی و فیزیولوژی‌ه‌کان له‌ ه‌رزه‌کاردا، زور ناشکران و به‌رده‌وام ته‌ژمی نه‌و گوپانکاریه‌ هاوشانه‌ پر مه‌ترسیانه‌ ده‌کن که‌ به‌ هو‌ی عه‌قله‌وه‌ تووشی ه‌رزه‌کار ه‌اتوون. وه‌ک یه‌کتیک له‌ نه‌نجامه‌کانی نه‌زمون و کامل‌ بوون، سیستمیکي عه‌قلی وه‌ها له‌ دایک ده‌بیست که‌ ده‌ستی که‌سی لاو ده‌گریت نه‌و بیرگردنه‌وه‌ زیره‌کانه‌یه‌ به‌ نه‌نجام بگه‌یه‌نیت که‌ لوژیکه‌ بناغه‌یه‌کی مندال تیده‌په‌رینیت، یه‌کتیک له‌و بیرگردنه‌وه‌ زیره‌کانه‌یه‌ی که‌ خو‌ی له‌نیو توانای به‌خوداچووننه‌وه‌ (Introspection) دا ده‌رده‌خات، بریتیه‌ له‌ پامان له‌به‌رده‌م ه‌ست و بیوکه‌یه‌کدا وه‌ک بلایی بابته‌ی ده‌ره‌کین (external objects)، پاشان پشکنین و

هه موو هه ولئیکى نوئ پەردە لە سەر تەلیسمینکی نوئ لە بەردەم تینگە یشتندا پادە مالتیت. لە ئاستە پووی تاکە کە سیشدا هەمان شت راستە.

بۆ زیاتر پوونکردنەو، هەرچەندە نەرزەکار لەم قۆناغەیدا چەمکێکی کەسایەتی وەهای لەلا دروست بوو کە دەبێتە مایەى تینگە یشتنیکى قوول لە خەلکی، بەلام خالە لاوازه کانی مرقوف (human foibles) و حالەت نەشازەکان بەگژ ئەو گشتگیریه بەرەتسکارانەدا دەچنەو. سەرەپای ئەو ئەم توانا تازە دۆزراوێه یاریدهی بەخۆدا چوونەو (self-scrutiny) دەدات، لێره شدا هەرەسى بەردەوام بەدی دەکەین.

لە مەملەکەتى نايندا، کێشەى تینگە یشتن بە شیوێهەکی سروشتى لە لای ئەو کەسانە سەرەلەدەدات کە وێناکردنە پیروژه کەى خوداو نهێنى پیروزی خواپەرستیان پەسەند کردووه، کە دەرھاویشته کەى سەر سوورمان و بێئومیدیە. سەرلەنوئ ئاین لە پێگەى کۆمەلە نەفسانەو خەرافەو میژوویە کەوێ چارەسەریکی وەها نامادە دەکات کە بێنە ئامرازێک بۆ تینگە یشتن لە خودا.

لە ئاینە هاوچەرخەکاندا، چارەسەرکردنى کێشەى تینگە یشتن لە پێگەى تیۆلۆژى (لاهوت) (theology) یەوێ دەستەبەرکراو. هەرچۆنێک بێت، لەوانەیه بەهۆی پینگە یشتن ئەو دەمەتەقن تیۆلۆژیانەى (لاهوت) ئەمڕۆمانەو بێت کە لاوان بە شیوێهەکی زۆر گرانتر لە جاران چارەسەرى ئاینى بۆ کێشەى تینگە یشتن پەسەند بکەن. گەر مەسەلە کە سەبارەت بە تاکە کەس وەهابێت، کەواتە هه موو ئەو کەسانەى خوداو خواپەرستیان پەسەند کردووه، دەبێت پووبە پووی کێشەى

تینگە یشتن ببنەو، بەچاوپێڕین لە چۆنیەتى چارەسەرکردنى.

ئەنجامگیری

لەوانەیه ئەو باسەى پێشوو گەلێک پرسى یارى زیاتر بورژوئینیت، وەك لەوانەى کە تا ئیستا وەلامى داوونەتەو، من هه ولە داوێ نەخشەیه ک بۆ پوونکردنەوێ ئەو هاوچەشنیه ئاناساییه نیتوان چەندین توانای پتویستى مەعریفى سەرەکی و پەگەزە گرنگەکانى ئاینى دەرگاناسا (institutional religion) پێشکەش بکەم.

دەشیت بڵێن ئەم هاوچەشنی و گونجاندنە شتێکی پێکەوت نیه و نایینیش لە لای غۆبەوێ بۆ ئەو دروست بوو چارەسەرى ئەو کێشەى سەران سەران دەستەبەر بکات کە لە پێگەى ئەم توانا پتویستەتانهو (needed capacities) دەرکەوتوون. هێندەى راستى ئەو ئەنجامە، مافى ئەو هەمان هەیه قسە لەسەر پەچەلە کەکانى ئاین لە منداڵدا بکەین.

ئەو درووناسانەى سەرقالی لیکۆلینەوێ دیاردەى ئاینین (بۆ نموونە: تۆلپۆرت 1960، دەنلاپ 1946، جیمس 1902) هەر هه موویان لەسەر ئەو راستیه کۆکن کە پەگەزى ئاینى بێ هاوتا لە ئارادا نیه.

هێندەى مرقوف بتوانیت دەرکی پێ بکات، ئەو پالەروویژدان و سۆزێ کارتیگەرێه عەقڵیانە لە ئارادا نین کە بە شیوێهەکی بۆماوێی ئاینى بن. ئەوێ زانایان لە سەرى کۆکن ئەوێه پەگەزە ئاینیه کان تەنها لەو کاتانەدا دەبنە پەگەزى ئاینى کە لەگەڵ دیاردەیه ک لە دیاردەکانى نايندا یه کیان گرتووه. لێره دا هێچ شتێکی وەها

نه و تراوه له گال نه و هه لویسته دا هاورډ
بوه سنیته وه که من خوم ته واوله گالیدا کؤکم.

سهره پای نه و بؤچوونه ی که پیی وایه
په گزی دهر وونی بن هاوتا له نارادا نیه، شایه نی
نه و گریمانه به دور ناگیریت (سازانه ناینیه بن
هاوتا کان) له نارادابن. سازانه کان نه به تنه
بؤماوه یین و نه تنه له دهر ویره وه ده ست
که وتوون، به لکو بریتین له دهر هارویشته کانی تاکه
که س یان کارلنکی کومه لایه تی. هه موو سازانیک
بریتیه له پتیکهاته یی جیگه په نجه کانی
ده ویره، بؤ ماوه یی به سهره وه یی، و له هه مان
کاتیشدا ناتوانریت به تنه بگه پرنرتته وه سهر
هیچ به کیک له وان به تنه. هه مان شت سه باره
به سازانه ناینیه کان پاسته. چه مکی خودا، یان
به شپوه به کی گشتی تر، چه مکی تپه، نه گهر
سهرچاوه که ی له ناو دیارده ی مردندا نه بیت،
ناتوانریت بگه پرنرتته وه سهر گه پان به دوا ی
پاراستندا. به پیچه وانه وه، نه گه پان به دوا ی
پاراستن و نه دیارده ی مردن هیچیان له خودی
خوایندا ناینی نین، سهره پای نه وهش که ده توان
به باشی به شداری له به ره مهینانی په گزه
ناینیه کاندای بکن. وه که به ره مهینه ریک یان
داهینه ریکی ناوازیکی موسیقی یان تابلویه که،
تپه په لکوی به ره می هه موو به شه کانی خوی
گوره تره.

هه روه که زوو ناماژه مان پیدای په سه ندکردنی
چه مکی خودا یان روح وه که پاراستنیک ته واول،
ده سته جی ده ست ده کات به له نه ستوگرتنی
کیشه ناینیه په سه نه کان بؤ توانا
دهر که وتوه کانی تری پتویستی. له به رامبه ردا،
نم کیشانه ده توانریت له پنگه ی نه و پتیکهاته

ناماده کراوانه وه چاره سهر بکریت که له لایه ن
ناینی ده زگاناساوه پتیکه ش ده کریت، بؤ
نمونه کتیه پیژده کان، سهر وته کانی
خواه رستی، سیولوزی. له به رنه وه له ناسته
نیگای تاکه که سهره، چه مکی تپه په کتومت خوی
له نیو جه وه ری ناینی تاکه که سیدا چه شارداوه.
هه رچه نده له هه مان کاتدا، نه گهر خودا
بونیا دیک تاکه که سی بیت یان نه و بونیا ده بیت
له پنگه ی ناینی ده زگاناساوه به ده ست هاتبیت،
هه میشه نه و خاوه ن بریاره، پتویستی تاکه
که سیه تاییه تیه کان و پاستیه نااساییه کان
به دهر له وهی که خوی په یدای کردبن
تیده په پرنیت.

سهرچاوه:

The Origins of Religion In the Child p,97-

104

*نه و ناینی که باوه په وایه به شپوه به کی پاسته وخو
revealed religions له لایه ن خوداوه فبری مروف
بکریت.

كۆمەلگەۋ دەسلەلات

لەتئۆرەكانى پەيمانى كۆمەلەيەتىدا

■ جۆرج تەرايىشى

● و: شوان ئەحمەد

مومارەسە كىردىنى سىياسەت ۋەكى خۇى كە ھەيە .
بەم پىيە دەكرىت نىكولۇماكىفيل (1469-
1527) بە باوكى دامەزىنەرى نۆيگەرى سىياسەت
دابىننن . خاۋەنى كىتپى "مىر" بەر لە ھەر شىتىكى
دى بايەخ بە تەكنىكى ھوكم دەداۋ، بەلای
ئەۋە ۋە گرنگ ئەۋە نىە بېرسىن: مىر بۆچى ھوكم
دەكات؟ بەلكو پىرسىارەكە ئەۋەيە كە چۆن ھوكم
دەكات؟ واتە بە بۆچۈنى ماكىفيل ئەۋ كارەى
سىياسەتى لەسەر دروست دەبىت ۋ دامەزاندنى
دەۋلەتى لى دەكەۋىتەۋە بە شىۋەيەكى گشتى
كارىكى ناۋەخلاقىيە . لەبەرئەۋەى مىر بۆ
ھوكمكىردن ياخود بۆ دامەزاندنى دەۋلەت
پىگاجارەيەكى دىكەى لە بەردەمدا نىە، جگە لە

ئەۋەى فىكىرى سىياسى لە سەردەمانى كۆن ۋ
ناۋەپاست دا پىيەۋە سەرقال بوۋ، سۆراخكىردنى
باشترىن سىستىمىك بوۋ بۆ ھوكمپانى كىردن بە
بۆچۈنى ھەريەك لە ئەفلاتون ۋ ئەرسىتۆ، ياخود
گەپان بوۋ لە دوى (يۆتوپىيا) بە دەرىپىنى
فارابى .

بەلام فىكىرى سىياسى سەردەمى نۆى
دابىرلىكى لەگەل ئەم بۆچۈنەدا دروستكىرد بە
ئارپاستەيەكى گەلىك واقىيەى تردا . ئارپاستەيەك كە
كارى گەپان ئەبوۋ لە داپەرۋەرتىن سىستەكان
ۋ ئەۋەيان كە زياد لە ھەر سىستىمىكى دى
دەقاۋدەقى فەزىلەتن، بەلكو ئەركى گەپان بوۋ لە
چۆنىەتى مومارەسەكىردنى ھوكم ۋ

به کارهیتانی هیز یان فه تحکردن نه بیټ. دهره وهی سنووری دهسه لاتیدان. له هه ردوو
 به کارهیتانی هیز له هه ریمانهی به میراتی بوی حاله ته کش دا وهک یهک میر بۆ نه وهی دریژه به
 جیماره وه فه تحکردنیش له و ناوچانهی له دهسه لاتی حوکمرانی خوی بدات ده بیټ هیزو

نه رستوو نه فلاتون

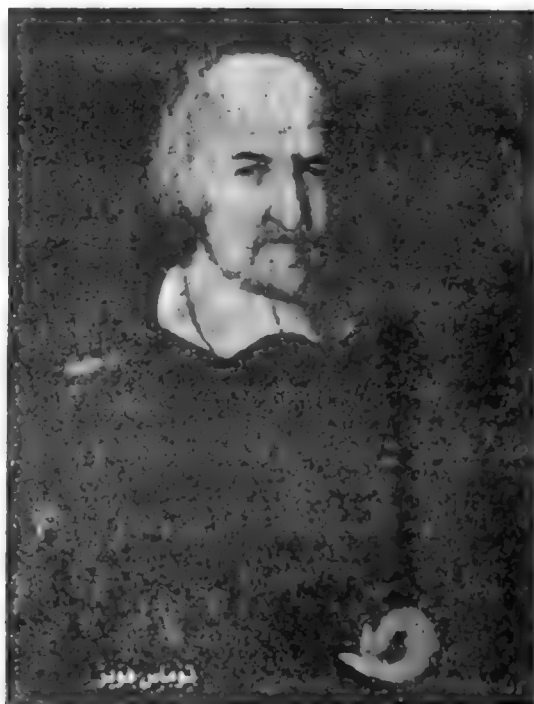
فرت و فیل به کار بهیتیت.

به لام بچی هیزو فرت و فیل؟ له بهر نه وهی
نه وانهی حوکم ده کریتن مروفن و مروفیش
خه سه له تیکی شه پانگیزانهی هه یه، وه
بوونه وه ریکی سروشتی له هه موو شتیکی
نه خلای یان کومه لایه تی دامالراوه. له کاتیکدا وا
پتویست ده کات "میر" وینهی خوی بشارینه وه
ته نها به ده مامکی شکوداری و فزیله ته وه
ده ریکه ویت، نه و مه حال به تاییت گه
حوکم پانیکسی تازه بیت ره فتهاره کانی خوی
پابه ندی هه موو نه و بنه ما چاکه خوازانه بکات که
ده سته و دایه ره که ی لیتی چاوه پوان ده کن. نه و
بق نه وهی له سهر کورسی ده سلات بمینیتته وه
وه ک ماکیا فیل له نه سکی هه ژده هه می "میر" دا
باسی ده کات، هیچ پنگا چاره یه کی دیکه ی له
به رده مدها نیه جگه له وهی که (دژ به مروفایه تی و
دژی بنه ماکانی سۆز به زه میو، بگره دژ به
ناینیش) ره فتهارو هه لسوکه وت بکات. میر گه له
توانای دا بوو پتویسته له سهر پنگای خیرو چاکه
لانه دات، به لام هاوکات نه وه شی له سهره له کاتی
پتویست دا (بزانیت چۆن پنگای خراپه
ده گرتته به).

به م جۆره سیاست له گه ل ماکیا فیل دا له
هه موو پاساو و به هانه یه کی تیولۆزی یاخود
میتافیزیکی به تال ده کرتته وه. له کاتیکدا له وه
ده رده چیت که وه کی نامرازیک به ده سستی
خواوه نده وه بمینیتته وه، له هه مان کاتدا له وه شی
ده که ویت لافی ده ست پاکیتی لی بدات. له بهر
نه وهی ده سلات دیارده یه کی ته و او ئینسانیه،

نه و ته نها له پی هیزو خویته وه به ده ست دیت و
پاریزگاریشی لی ده کرتت. به لام ناخو
پوتکردنه وهی سیاست له و به هایانه جۆره
پاکزکردنه وه یه کی نیه؟ سیاست دوا ی نه وهی
هه موو به رگه ناینی و نه خلای و
میتافیزیکایه کانی له خوی دامالی، ده بیتوانی
ده ست به خویندنه وه یه کی بپنج و په نای خوی
بکات. له گه ل هاتنی ماکیا فیلش دا بواری نه وه
ده ره خسیت تا سیاست په لکیش کرتته ژیر باری
شیکاریی بابه تی و زانسترو دوا جار په خنه
لیگرتنیش وه. سهره پای ره خنه ی توندی
نیوه نده ناینیه کاتولیکی و پروتستانییه کان
پیکه وه له کتیبی "میر"، به لام دوا جار له
سه ده کانی دواتردا بووه کتیبی ژورده سهری
سهرجه م سیاستمه داره گه وره کان: شارلی
پینجه م و هنری چواره م و ناپلیون و تالیران.

په نکه تۆماس هۆپز (1588-1679)
گه وره ترین دریزه پیده ری نه و دیدگا ره شبینی
ماکیا فیل بیت له سه ده ی شازده دا. نه م
فه یله سووفه سیاسیه ئینگلیزه وه ک ماکیا فیل له
پرانسپی (شه ره نگیزی خراپه کاری) سیاست و
خودی مروفه وه ده سستی پیکرد. به لای هۆپزه وه
مروف بوونه وه ریکی خۆپه رسته و غه ریزه یه کی
دپندانه ی هه یه. به و پتیه ش که مروف (گورگه بق
برای خوی) نه و پنگا چاره یه کی تر نیه جگه له
ده ست تیوه ردانی به رده وامی ده سلاتی سیاسی
له کاتی پتویست دا، له پی به کاره یانی
توندوتیژی و هیزه وه بق پنگا گرتن له وهی کومه لکه
بیتته گۆپه پانی (شه پی هه مووان دژ به

فەرمانه‌کانی دا له ناستی پتووست دا نه‌بووه. به پێچه‌وانه‌ی ده‌وله‌ته دیسپۆتیزمی و په‌هاکه‌ی هۆپزه‌وه، ده‌بینین ده‌وله‌تی لۆکی ده‌وله‌تێکی لیبرالیه‌و ده‌سه‌لاتیشی سنووردار و دیاری کراوه. پتووسته ده‌وله‌ت به که‌مترین شتیه‌ ده‌ست له کاروباره‌کان وه‌ربادات، تا بۆ خوشی نه‌بێته (ئه‌ژدیهايه‌ک) و کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی هه‌للووشیت. لێ‌ره‌وه لۆک مافی یاخی بوونی فەرده‌کان له ده‌وله‌ت به مافیکی په‌وا ده‌زانیت، گه‌ر هاتوو ده‌وله‌ت له سنووری خۆی چووه‌ ده‌ری. هاوکات له‌گه‌ڵ نه‌مانه‌شدا لۆک به‌که‌م که‌س بوو که ئاوپی له مه‌سه‌له‌ی لێک جیاکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاته‌کان دایه‌وه، به مه‌به‌ستی پزگرتن له زیاده‌پوایی ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌ت.

ئه‌و داوای جیاکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی یاسادانانی له ده‌سه‌لاتی جێبه‌جێکردن له ده‌سه‌لاتی (فیدرالی) ده‌کرده‌وه، واته‌ ئه‌و

هه‌مووان). بۆ نه‌مه‌ش ده‌وله‌ت و ته‌نها ده‌وله‌تی خاوه‌ن هیز ده‌توانیت کۆمه‌لگه‌یه‌کی سروشتی درنده به کۆمه‌لگه‌یه‌کی مه‌ده‌نی ژیا‌ری بگۆڕیت. راسته هۆپز باس له په‌یمانێکی کۆمه‌لایه‌تی ده‌کات، په‌یمانێک که فەرده‌کان پێکه‌وه به خواست و ویستی خۆیان ده‌یه‌ستن به مه‌به‌ستی ده‌ست نیشانکردنی که‌سی فەرمانپه‌وا، به‌لام ئه‌م په‌یمانه له ناوه‌پۆکدا په‌یماننامه‌ی ملکه‌چیه‌: چونکه فەرده‌کان به پتی شه‌وه ده‌ستبه‌رداری مافه تایبه‌تیه‌کانی خۆیان ده‌بن له به‌رامبه‌ر شه‌و ناسایش و دلتیاییه‌ی که‌سی فەرمانپه‌وا بۆ خۆیان و مو‌لک و مالاتیانی دابین ده‌کات. که‌واته ئامانجی وه‌ها په‌یمانێک که‌م‌کردنه‌وه‌و سنووردارکردنی ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌ت نه‌یه، به‌لکو پاساو هێنانه‌وه‌یه بۆ سروشتی په‌هاو بێ سنووری شه‌و ده‌سه‌لاتی ناوی ده‌وله‌ته، تا موماره‌سه‌ی خراپه‌یه‌کی که‌متری پتی بکات بۆ خۆ به‌دوورگرتن له شه‌پو به‌لایه‌کی ئۆرتروگه‌وره‌تر. نوێنه‌ری بۆژوازیه‌تی ئینگلیزی جۆن لۆک (1633-1704) ئه‌م ئیشتاکالیه‌ته‌ی هه‌لگیرایه‌وه. لای لۆک شه‌و په‌یمانه‌ی ده‌بێته مایه‌ی دامه‌زراندن و هێنانه‌ ئاری ده‌وله‌ت کارێکه‌ خه‌لکی به په‌زامه‌ندی خواستی خۆیان نه‌جامی ده‌ده‌ن، ئامانجیش لێی دانانی شه‌و سزایانه‌یه که ده‌وله‌ت ده‌یه‌سه‌پێتی به‌سه‌ر هه‌ریه‌کێکدا که ده‌ست درێژی بکاته‌ سه‌ر ژیا‌ن و مو‌لک و مالاتی خه‌لکانی تر. به‌م پێیه‌ش نه‌وانه‌ی له په‌یمانامه‌که‌دا به‌شدان مافی شه‌وه‌یان هه‌یه‌ لێی بکشیته‌وه، هه‌ر کاتێک هه‌ستیان به‌وه کرد که‌سی فەرمانپه‌وا له جێبه‌جێکردنی شه‌رک و

ستوونی) و تیۆریای (لیک جیاکردنه وهی
 ناسۆیی) دهسه لاتەکان. له سه ر ناستی ستوونی
 پتۆیسته دامه زراوه کانی کۆمه لگه ی مه دهی
 تایبه ته ندیتی خۆیانیا ن هه بیته و، سه ریه خۆیی
 پێژه یی خۆیا ن بپاریزن وه ک نوێنه ری
 فه رده کانی کۆمه ل له به رامبه ر دهسه لاتێ
 سیاسیدا. ناسۆییش پتۆیسته له دهسه لات
 جیا بکریته وه بۆ: دهسه لاتێ یاسا دانان،
 جێبه جێکردن، قه زاشی، به مه به سته ی پێگرتنی
 پێشو وه خته له نه گه ری هاته نه نارای دهسه لاتێ
 دیسپۆتیزمی. چونکه سه روشتی دهسه لات
 وه هایه زیاده پۆیی له به کاره یانان و به
 گه ر خستنی دهسه لاتدا بکات، بۆیه ده بیته له
 پتی لیك جیا کردنه وه ی دهسه لاتەکانه وه، له سه ر
 هه ردوو ناستی (ستوونی و ناسۆیی) به دهسه لات
 پتی به دهسه لات بگیریته و سنووردار بکریته.

جان جاک پۆسۆش (1712-1778) لای
 خۆیه وه له پێگه یه کی ئایدیالیانه وه بپێکه ی
 په یمانی کۆمه لایه تی دا رشت. لای پۆسۆ په یمانی
 کۆمه لایه تی په یمانی ئازادیه و، شێوازیکی
 کۆبوونه وه ی سیاسیه که فه رده ئازاده کان له
 چوارچێوه ی ئیراده یه کی گشتی دا پێک ده خات.
 ملکه چکردن بۆ ئه م په یمانه له لایه ن
 فه رده کانه وه به مانای ملکه چکردن دیت بۆ
 خودی خۆیا ن و، وه ک پێشتریش ئازادی خۆیا ن
 ده بیته و سه ریه ستیا ن پارێزوا ده بیته.

گوێرا په لێ کردنی یاسا به و پێیه ی په یمانه که
 رێکی ده خات، بۆ خۆی بریتییه له ئازادی، به لام
 ئه م ئازادیه ئازادیه کی نه قلانیه (ئازادی

دهسه لاتێ نه رکی به پێوه بردنی په یوه ندیه
 نێوده وه لته یه کانی له نه ستۆدایه وه ده توانیته
 بپاری شیه پو ناشتی ش بدهات. هاوکات داوای
 نه وه شی کرد دهسه لاتێ ده ولته له دهسه لاتێ
 کلێسا جیا بکریته وه، به مانای جیا کردنه وه ی
 دهسه لاتێ سیاسیه به شێوه یه کی گشتی له
 دهسه لاتێ ئایینی - به مه ش لۆک به یه که م
 تیۆرسینی عه لمانیه ته ده دریته قه له م-.

له فه ره نساش شارل مۆنتیسکیۆ (1689-
 1755) گه راپه وه سه ر هه مان بپێکه ی لیك
 جیا کردنه وه ی دهسه لاتەکان به مه به سته ی
 ده سه به رکردنی دیموکراسیه تی ده ولته و ئازادی
 هاو لاتیان. تایبه ته به م مه سه له یه ش دوو
 بۆچوونی خسته پوو: تیۆریای (لیک جیا کردنه وه ی

هاولاتی که له و جیگایه دا ده و سستی که نازادی نه وانی تری لیه ده سپیډه کات). نه مانویل کانت (1724-1804) مه زنه فیله سوفی نه لمانیا له سه دهی هه ژده دا، که رایه وه سه ره مان تیزه که ی هویز که ده لیت: مرؤف له دؤخی سروشستی دا خۆپه رستی و شه پانگیزی به سه ریدا زاله. به لام کانت له بری نه وهی دژایه تی نه م دؤخه به ده وله تیک بکات که خاوه ن ده سه لاتیکی په هابیت، به ده وله تی یاسا که وته دژایه تیکردنی. یاسا به فیعلی پنی وایه مرؤف شه پانگیزه وه که نه وهی هویز وینای کردوه، به لام هر یاساشه مرؤف ناچار ده کات پنگای سه ره ست و نازاد هه لېژنیت. نه مه ش مانای وایه یاسا ده توانیت نه نانه ت حوکمرانی که لیک له نه هریمه نیش بکات. له به رامبه ر دؤخی شه پو پشیوی دا که دؤخی سروشستی به، حاله تی یاسایی ده توانیت نه که ته نها ناشتی و نارامی له نیوان فرده کاندا بیتیته دی، به لکو له باری دایه له نیوان نه ته وه کانیشدا نه و کاره نه نجام بدات. کانت بؤخوی بیر یاریکی گ ردوونی بوو، له گه ل نه ویشدا چه مکی (ده وله تی 'اسا) ده لاله تی پراوپری خوی وه رگرت، وه که د له تیک بؤ ناشتی و نه قل و نازادی.

سان سیمون (1760-1825) نیلهام به خشی سه رده می پیشه سازی نوو باوکی بؤخی ته وای ناچاره سوسیالیسته کان، که وته په خنه گرتن له وهی ده ولت به ته نها ده زگایه کی سیاسی بیت و، له بری نه وه فورمیکي نابووری-کۆمه لایه تی پیشنیارکرد. به برپای سان سیمون له گه ل شوپشی پیشه سازیدا نیتر سیاست ناراسته ی

میژووناکات، به لکو نه وهی به م کاره هه لده سستیت نابووریه. بویه ده بیت سیاسی ته داران جیگاکانی خویان بؤ نابووری ناسان و ته کنزکراته کان چۆلېک، تا خه ون و ناواتی مرؤف لایه تی به یننه دی له وهی نیداره ی شته کان جیگای مرؤف له حوکمرانی دا بگرته وه.

به پیچه وانه ی نه و توپزه کۆنه ی سیاسی ته دارانه و که جگه له خۆسازدان و خۆته یارکردن بؤ جهنگ بۆلئیکي دیکه یان نه بوو، نه وای چینی حوکمرانی نوو، که پیویسته ته نها له به ره م هینه ران بن، جگه له چه سپاندنی ناشتیه کی کۆمه لایه تی و نیوده وله تی نه خشه و پلانئیکي دیکه یان نابیت.

کارل مارکس (1818-1883) میراتگری (زانستی) سوسیالیزمی یۆتۆبی، چینی به ره مه یننه ران وه ها ده ستیشان ده کات که ته نها بریتین له پرۆلیتاریا، نه رکی پرۆلیتاریاش له میژوودا پامالینی کۆمه لگه ی چینایه تی و سه ره و نکومکردنی ده وله ته (ده وله ت بؤخوی نامرازئیکي سیاسی به بؤ هیمه نه کردنی چینی بۆژوا به سه ر کۆمه لدا)، مارکس نه م نه رکه ده خاته نه ستوی چینی پرۆلیتاریا و به کاری نه وی داده نیت. مارکس به نیعلانکردنی نزیک بوونه وهی له ناوچوونی ده ولت، راسته وخو خوی خسته به ره ی دژ به هیگل، چونکه هیگل بنه مایه کی فله سفی تا ناستی په رستن و ستایش بؤ ده ولت داپشتبوو، به و پتیه ده ولت بالاترین نمونه ی به رجه سته بوونی نه قل له میژوودا (به تاییه ت له فورمه پروسیه کی) دا.

فلادیمیر لینین (1870-1924) خۆئیندکاره پوسیه گهره که ی مارکس، سه بارهت به تیۆریای ده ولهت دواچار به لای هیگل دا شکانديه وه نهک مارکس. واته تیۆوانینی بۆ ده ولهت هیگلانه بوو زیاد له وهی مارکسی بیئت. ئه گهرچی لینین له پووی تیۆرییه وه حه تمیه تی له ناوچوونی ده وله تی پاگه یاند له گه ل سهرکه وتنی به کجاره کی شۆرشی به لشفه دا، به لام ئه و سستمی حوکه می خۆی تیۆریزه ی بۆ کردو بنه ما زانسته ی کانی بۆ دارپشت (واته دیکتاتۆریه تی پرۆلیناریا)، به وه گه پشت داکۆکی له ده ولهت بکات له فۆرمه ههره نیستبدادیه درزو و سته مکاره که یدا. له میژوودا پووی نه داوه که ده ولهت کۆمه لگه ی مه ده نی سهرییه ته وه، وهک ئه وه ی له سایه ی ستالینه ت دا پوویدا.

نائومه دی ئه زموونی به لشفه ی که له پووی میژووییه وه هاوشانی ئه زموونی ههره ک له فاشیزم نازیزم بوو، وه کی په رچه کرداریک دواين گه وه قوتابخانه ی له قوتابخانه کانی فیکری سیاسی به ره مه مه ئینا: ئه ویش قوتابخانه ی فرانکفۆرت بوو.

ئه م قوتابخانه یه له سالی 1931 دا دامه زراو، بۆ ماوه ی نیو سه ده به ره مه فیکریه کانی له نیوان ئه لمانیای زیدی خۆیان و ولاته یه کگرتوه کان له تاراوگه به رده وامیته هه بوو. قوتابخانه ی فرانکفۆرت له پتی بیریارانی وه کی هۆرکهایمه رو ئه دۆرتوو مارکۆز و فرۆم و هاپرمازه وه تیۆریه کیان دارپشت که له فه سه فه ی سیاسیی دا به (تیۆریای په خنه یی) ناوبانگی

ده رکرد. ئه مه ش تیۆریایه که پێکه وه ههره ک له دیسپۆتیزمی ئایدیۆلۆژی سستمه تۆتالیتاریه کان و (دیسپۆتیزمی ته کنۆکراتی) کۆمه لگه خۆرناواییه پێشکه وتوووه کان په تده کاته وه.

پووخانی دیواری به رلین و بلۆکی سۆسیالیزم بوونه مایه ی ئه وه ی جاریکی تر ئیعتبار بۆ فیکری دیموکراسی بگێردریته وه، به تایبه تی له فۆرمه نیو لیبرالیه که ی دا. به لام تالی و ناوه مواری ئه و ئه زموونه ی پوسپای دوا یه کیه تی سۆفیه تی جارن، نیشانه ی پرسپاریکی تازه دروست ده کات سه بارهت به وه ی که ده وتریت سهرکه وتنی دیموکراسیه ت کۆتایی میژووه.

سهرچاوه:

رۆژنامه ی (الحیاه) ژماره (13074)-

1998/12/20.

رەخنەۋ ئۆزىنەۋە

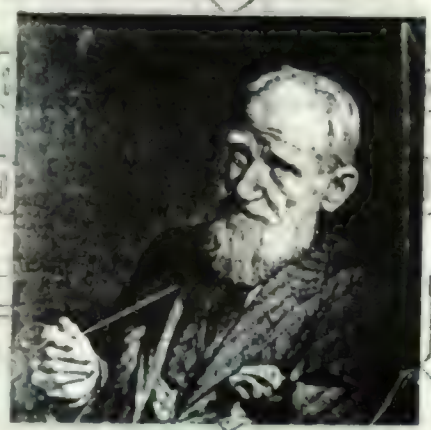

ئەلباس خورى

ئۆشنىپىرو تاراۋگە

ئىقۇر براون

لەستايىشى روون و پەوانىدا

روشنیرو تاراوگه

■ ئەلیاس خوری

● و. لە ئینگلیزییەوه: ئەنوەر حەمە سەلح

ئەوێ هەستی بزواندم لە بارەى ژيانى ئەو
خەلکانەوه کە بە پەچەلەك سەر بە گوندەکانى
جەلێلن و لە سالى 1948وه بەزۆر لە ماله‌کانیان
وهدەر نراون بـە تەنها هەر بیرەوهریە دوورو
درێژەکانیان و پەيوەندیان نەبوو بە زەمەنەوه،
بەلکو لە سەرووی هەموویەوه گەردبوونەوه‌کانى
ئێوارانیان بوو لە دەورى تەلەفزیۆن.

زۆر فیلمم بینی، بەلام من وەك بینەرێكى
بینگانه هەرگیز وێنەكە لەگەڵ خۆزگەکانمدا
یەك‌ئنگیر نەدەبوو: نە وێنەى گروپەكان هیچ
شتێك جگە لە وێنە نزیك گیراوه‌كانى پوختسارو
بابەتەكان.

لە راستىدا بەرھەمھێنە كامیارییەكە كە پاش
سالانیكى زۆر ژيان لە تاراوگە شادومان بوو بوو
بە وەرگرتنى مۆلەت بۆ سەردانى ولاتەكەى تا
خالى بەرجەستە بسوون لە بابەتەكان ورد

بە گوێرەى بۆچوونى ئەلیاس خورى،
پۆشنیبری عەرەب تاراوگەيەكە. چۆن هەزو
تاراوگەى پەكترى دەولەمەند دەكەن؟ چۆن
لێكدانەوه بۆ ئەو باشوورە دابەشبوو* دەكات
كە خۆى بەشێكە لێى؟ لەم كایەدا تەنها یەك
تاكە كەسیتى (figure) دەردەكەوێت، ئەویش
ئیدوارد سەعیدە، كە بە كارەكانى 30 سالى
پاڤردووى بەشدارىكردووه لە نەخشاندنى
پەخنەيەكی دوانى (double) كلتورى خۆرئاوا
جیهانى عەرەب.

كاتێك سەرقالى ئامادەكردنى لێكۆلینەوه
بووم بۆ ئەو پۆمانەى كە دەینوسم (لە ماوه‌ى
سێ سالى پاڤردوودا) دەبوو زۆر جار سەردانى
خێزانه ئەلەستینیەكانى كامپەكان بكەم، بە
تایبەتى ئەوێ بورج ئەلبەراجنە.

بوږووه، وهكو نه وهی پڼگه به کامیراکه بدات
 دیمه نه که هه لوشیت و زالبیت به سریدا، تاوه کو
 ببووه به شینکی ته واوکه ری چاو. نه و قسانه ی نه م
 خه لکه له گه ل په کتر ده یانکرد کاتی دانیشتن
 به رامبه ر په کتر له به رده م ته له فریوندا
 پانوراماکی ته واوکرد.

هیشتا سه رسو پمانه کم گه وره تر بوو ته نانه ت
 کاتیک بوشم ده رکوت ژماره په کی نوری
 بینره کان سر به هه مان نه وهی من بوون. له بهر
 نه وهی نه وان له ده روهی ولاته که یان له دایک
 ببوون: نه وکات له خوم پرسى: چوڼ یاده وه ریی
 تاراوگه دروست بوو؟ گویم له چیرکه کانیاں بوو
 له باره ی وردو درشتی ژبانى لادیه ک که
 نه یان بینیبوو، نه و مالانه ی هه رگیز تیا یاندا
 نه ژبا بوون، نه و شه قامانه ی هه رگیز پیا یاندا
 گه شتیان نه کړدبوو.

نه و په یوه ندیه ی له نیوان وینه و شه کاندا له
 دایک ده بوو یارمه تی دام بؤ بینینی تاراوگه به
 پوانینیکى نویوه: نه وه ته نه ا به هوی
 وشه کانه وه په که وینه ده توانیت خوی ته واو
 بکات، هه روه ک نه وهی وشه کانی هه موو پوژده کان
 که لینه کانی واقعیکی ناته واو پر بکه نه وه و به م
 جوړه له پڼگه ی یاده وه ریه وه سرش بدون
 به ژبان.

نه و پوژده، ټیگه یشتم له و شته ی که نور
 زه حمه ت بوو له ساگا (Saga) (و: چیریکى
 نه فسانه نامین) هه له سستینو پومانه کانی
 که نه فانیو هه بیبو یا خود جه برا، ټیبیگه م.
 سه ره پای جیاوازی شتوانی نه ده بیات، هه موویان
 له یه ک خالی سه ره کیدا په کده گرنه وه نه وه

خالنکی ترسناکه که هه موو نه لیگورو سیمبولیزم
 تیایدا جیگه ی نه وه ده گرنه وه که پاسته قینه یه،
 که تیایدا که سه کان شه که تن و سیمبوله کان
 جیگایان گرتوونه ته وه بؤ وه سفکردنی ژبانیاں.

به هوی خویندنه وه وه، نه م "که سانه"
 قوناغیکى دووه می ژبانیاں ده گوزه ریتن، قوناغیک
 که له پومانه که دا نه گوزه ریتر اوه.

نایا چیریکى هه موو نه وانیه ی له تاراوگه دان
 هه ولدانیک نیه بؤ دوزینه وهی نه و فیله ی که
 یارمه تی تاراو کراو ده دات بؤ شکاندنی
 ته ریکه که یو بیتوانا ییه که ی بؤ قسه کړدن، به
 یارمه تی زمانیکى هاو ته ریب؟

له نواندنه کانی پوښنیردا**، نیدوارد سه عید
 جیاکاریه ک داده مه زینیت له نیوان تاراوگه ی
 به کومه ل و تاکه که سى دا، له نیوان خه لکیک که
 ناچار کراون خویان دابچن له ژینگه که یان و
 پوښنیریکى تاراوگه بوو، که داهینه رى خوی
 له گه ل ژینگه ی نویدا ده گونجینیت، به لام
 سه ره پای چالاکی پوښنیریی هه ژینه ریی، نیدوارد
 سه عید له بیری ده چیت یان با بلین له بیری
 چو- قسه له باره ی پوښنیریکه وه بکات که
 تاراوگه ی خوی ده دوزینه وه وه لیده برژیریت. هه ر
 نه م نیختیاره شه که پڼگه ی ده دات په خنه په کی
 دوانی به رامبه ر نه و درو کومه لگایه هه بیت که
 به شیکه لیتان.

نه مېو، نه م حالت - که نور ده گمه نه - خالی
 وه رچه رخانیکى په کالاکه ره وه ده نوینیت.
 جوړیک له دوپه گى (hybird) نه فریتنه ر
 ده نوینیت که نه زمونی تاراوگه و کوچکردن
 ناوینه ده کات.

له سەر ئاستى پۇشنىبىرى، ئۇ زىمىنىڭ پىششىقلىقى دەكات كە لە پەوتى گىشى لادەدات. ئۇ پىيازە مەيلىكى ھەيە بۇ پۇلېن كىرنى پۇشنىبىرىنى ئۇمۇ بۇ دوو پۇلى جىاواز: يەكەمىيان پۇشنىبىرى مېدىيە. پۇشنىبىرىكى تايىبە تەندە كە بەگەشە سەندوى خۇى وەكو پۇشنىبىرىكى "كردەيى" دەگوزىتەو، لەبەرئەو دەبىتە وىنەيەك بۇ پۇشنىبىرىك، ئايدۇلۇزىي زالىش دەبىتە گوتارى.

جۇرى دوو مېش ئۇ پۇشنىبىرى بىدەنگىيە، لە تاراوگە دەزى گەر تەنانەت لە ولاتى خۇشى بىمىتتەو.

وا ديارە ئۇم دوو پۇلېنەي پۇشنىبىرى ھالى ھازر دەستىيان گىرتىت بەسەر وىنەي پۇشنىبىردا. پۇشنىبىرى خۇرئىاوا، وەكو ئەركىكى كۆمەلەيتى، لەسەر لىتورى لەناوچووندايە بە قازانچى پۇشنىبىرى پىسپۇرە.

پۇشنىبىرى جىھانى سى، زىياتر زىياتر بەرەو بىدەنگىيەكى پەھامىل دەنەت لە ساتە سەركوتكەر بارودۇخە دىندانەكاندا، كۆنترۇلكراو لەلايەن كوشتوبەرە بە كۆمەلەيەكان وزىندانەكان كە زىياتر لە گىر دەچن.

لە كىتەبەكەيدا، ئىدوارد سەعيد قىسە ناكات لەسەر نىختىارى كەسى، بۇ بوون لە تاراوگەدا.

ئۇم پەخىنەگرو ئەكادىمىيە تاراوگەي فەلەستىنى پاش شەپى شەش پۇزەي ھەلبۇزارد، نەك تەنھا لەبەرئەو خۇى بە پەچەلەك فەلەستىنىيە، بەلكو لەبەرئەو ئامانجىكى دادپەرورەي لە خۇگرتوۋە.

ئۇو لە نىزىك بوونەو لەم ئامانجەش بوو، كە سەرلەنۇئى ئاشكرا كىرنەو ەي رۇلى پۇشنىبىر پوۋىدا.

ئۇمۇ جىھان ھەندىك جارىيە كىرتوۋ ە ھەندىك جارىيە پارچە پارچەيە. يەكگرتوۋە بەھۇى ئابوۋرى جىھانگىرى ە ھەزىمىنى مۇدىلىسى ئەرەبىكى كۆنترۇلكراو لەلايەن مېدىاۋە، پارچە پارچەشە لە باشور بەھۇى قەسابخانەكان وشىتالىبۇنى كۆمەلەيتى (Social disintegration)، كە تىايدا گەرپانەو بۇ سەرچاۋە ەردەگىپىرەت بۇ ھەندەمىتتالىزىم.

لە يەكگرتندا پىداگىرتنىك ھەيە لەسەر پىرسى شوناس كە لەكاتى قەيرانە ئابوۋرىەكاندا تاۋدەسىتتە. ھەستى پەگەز پەرسىتى بەرزەبىتەو دزى كۆچبەرەن ە پەشەكان ە مېنە بىتەزەكانىش.

لە شىتالىبۇنىشدا، ەھمى پەچەلەك ناسى ھەيە، ەك شوناسىك كە شەرىعت دەداتە قەسابخانە ەزىگەرى پەگەز پەرسىتى داخراۋ بەناۋ خۇيدا.

ئۇمۇ شوناس ەك چەمكىك خۇى گۇپوۋە بۇ چەمكىكى ئالۇز. لەلايەكەو ەولدانىكە بۇ گىشتىگىر كىرن ە سەپاندنى يەك تاكە مۇدىل ەكو نۆنەرى شارىستانىت. لەلايەكى تەرەو ەولدانىكى بەرگىرەرانەي ئاتەواۋ ە بى ەودەيە كە مېزەكەي دەگەرتتەو بۇ ئەفسانە، بۇ ئاين، بۇ دانىيانانگەرى confessionalism ەك گوزارشتىك بۇ غىبابى قەيرانە مېزىۋىيەكان كە لە باشوردا دەزى.

ئىدوارد سەعيد ئامانجى فەلەستىنىۋى شوناسى فەلەستىنى ەلبۇزارد، ئامانجىشى پىرسەيەكە بۇ كۆنكرىت كىرنى ەزى فەلەستىنى ەكو شەرىك لە پىناۋى پىزگارى مۇقۇداۋ نەك

ته‌ن‌ها وه‌ك شه‌پ‌يكي نه‌ته‌وه‌يي نيوان دووگه‌ل كه
بۆ زه‌وى و مافه‌كانيان و ميژوو ده‌جه‌نگن.

ئه‌م تويزينه‌وه‌يه پ‌يگه‌ي خو‌ش‌كرد بۆ
نووسيني دوان له‌ به‌ره‌مه‌كاني: (پۆژه‌ه‌لات
ناسي و كلتور و ئيمپرياليزم) ده‌نگه
سه‌ره‌كيه‌كانيشي ديارى كرد له‌ كتيبه‌كه‌يدا (پاش
دوا ناسمان، فه‌له‌ستيني ده‌ژى) وه‌ه‌روه‌ها
پرسياره‌ كلتوريه‌ كورته‌كانيشي له‌ ناوه‌پاستى
به‌ دوا‌داچوونه‌كه‌يدا به‌رزكرده‌وه‌ له‌ وته‌يه‌كدا
كه‌ نوينه‌رايه‌تى په‌راويژ خراوه‌كان و بي‌زراوه‌كان و
لاوازه‌كان ده‌كات.

له‌م ره‌خنه‌ دوانيه‌دا، ئيدوارد سه‌عيد نه‌بووه
نيچيري فيله‌كاني لايه‌نگيري له‌ جيهاني سته‌م،
وه‌ك چۆن نۆز پۆشنبيري خۆرئاوا و ايان
به‌سه‌ره‌ات.

ئه‌وه‌ه‌رگيز جيهاني ستي به‌ نه‌فسانه‌يه‌ك يان
به‌ خه‌ونيكي شوپشگيرانه‌ دانه‌ناوه‌، به‌لكو وه‌ك
تيكه‌له‌يه‌ك له‌ حه‌قيقه‌ته‌ كۆمه‌لايه‌تى و سياسى و
پۆشنبيري پ‌ له‌ هاودژه‌كانه‌.

له‌ هه‌مان كاتدا ئالوده‌ نه‌بوو به‌ فايروسي
پاريزگاري كردن له‌ بنه‌ماكان، به‌ پ‌يچه‌وانه‌ي نۆز
له‌ پۆشنبيران كه‌ ده‌نالتين به‌ ده‌ست هۆكاري
كه‌له‌كه‌ بوونه‌كاني خه‌له‌تاندن و نشوست و
ديكتاتوره‌كان، يان وه‌كو كاردانه‌وه‌يه‌ك بۆ
تاوسه‌ندنى فه‌نده‌ميتتاليزمي ئيسرائيل.

له‌م پ‌رۆسه‌يه‌دا بوو كه‌ تاراوگه‌ دوانيه‌كه‌ي
له‌دايك بوو. په‌نگه‌ كه‌سيك بپرسيت: "شوئينى له
تاراوگه‌دا چيه‌؟" ئايا ئه‌وه‌ ته‌ن‌ها ويته‌يه‌ك نيه‌ كه
ناته‌واوه‌، ويته‌يه‌ك كه‌ له‌ ويته‌يه‌كي فيديۆي
واقعيك ده‌چي‌ت كه‌ كاميرا به‌ ته‌ن‌ها تاراوه‌يه‌ك

ده‌يگريت؟ يان وردتر بلتين، ئايا كۆششيك
ناشكرا ده‌كات بۆ ته‌رحكردنى نۆزتيك به‌و
پ‌يگه‌يه‌ي كه‌ ويته‌كه‌ خۆي دروست ده‌كات،
له‌به‌رته‌وه‌ش ئايا بانگه‌يشتيكه‌ بۆ شكاندنى
بيده‌نگي و سمينى ياده‌وه‌ري پابردوو به‌ زمانى
نيستا؟

ده‌توانين كۆچكردنه‌كه‌ي سه‌عيد بخه‌ينه‌ پ‌يزى
پ‌رۆسه‌ي ئه‌و كۆچه‌ كلتوريه‌ يه‌ك له‌ دوايه‌كه‌ي
كه‌ گيرايه‌ به‌ر له‌ لايه‌ن پۆشنبيري عه‌ره‌به‌وه‌ له
كۆتايى سه‌ده‌ي نۆزده‌هه‌مينا؛ له‌ كۆچكردنى
نوسه‌ره‌ لوبنانيه‌كانه‌وه‌ بۆ ئه‌مريكا و كۆچكردنى
ئه‌له‌فغاني بۆ پاريس، تا ده‌گاته‌ كۆچى به
كۆمه‌لى ژماره‌يه‌ك له‌ پۆشنبيري عه‌ره‌بى
تاراوگه‌، بوو.

زۆلى سه‌ره‌كي ئه‌م كۆچكردنه‌ برىتى بوو له
په‌خنه‌كردنى ده‌سه‌لات و كلتور له‌ جيهاني
عه‌ره‌بدا، بۆ بلاوكردنه‌وه‌ي هه‌رزكى نويى
شوپشگيرانه‌ و مۆديرن بوو.

ئه‌وه‌ي كۆچى سه‌عيديش پ‌يشكه‌شى ده‌كات
ئه‌م په‌خنه‌ دوانيه‌يه‌..

له‌ لايه‌كه‌وه‌ په‌خنه‌ي هه‌يه‌ له‌ خۆرئاوا و
ستراكتوره‌كاني چه‌پاندن و به‌خۆر ئاوايي كردن.
له‌ خويندنه‌وه‌يه‌كي قوولى ميكانيزمه‌كاني
هه‌ژموني خۆرئاوا به‌سه‌ر و لاتانى جيهاني سى‌دا،
ئه‌مه‌ ده‌كات.

له‌ لايه‌كي تره‌وه‌، په‌خنه‌ ده‌گريت له‌ كلتوري
ده‌سه‌لاتى جيهاني عه‌ره‌ب، فيلمه‌كان ويته‌ي ئه‌م
تاراوگه‌ فه‌له‌ستينيه‌ گه‌وره‌يه‌ ناگرن. به‌لام پ‌ي
له‌سه‌ر پاستيه‌كي بنه‌په‌تى داده‌گرن، ئه‌ويش
ئه‌وه‌يه‌ ئه‌و خه‌لكانه‌ي له‌ خه‌يالي خوياندا ده‌ژين
له‌ ده‌ره‌وه‌ي هه‌موو ويته‌كانن.

چونکه نه و كه سه ی تاراوگه كراوه خۆی ده دزیته وه له شوینی خۆی له تاراوگه دا به هۆی دروستکردنی زمانیکى نهینیه وه، كه خه یاله كه ی ده نووسیت، یاده وه ری ده پارێزیت و مافی ژيانیشی پته و ده كات.

كلتور چیه كه ره هه ولدانێك نه بیته بۆ وه رگێرانی نه و زمانه نهینیه بۆ زمانیکى دوا و ناویته کردنی به رده وامی له پرۆسه یه کی په خه یی دوانی دا، په خه یه كه له چه پاندن كه هه ولده دات خه یال پابمالیت، و په خه له وه هم كه یاده وه ریه كان وه رده گێریت بۆ میژوو و شوناس، بۆ په چه له كێكى جینگیره ئالوگۆپكه ر.

كاتێك نه م پرسیارانه له خۆمان ده كه یین، نابیت له بیرمان بچیت كه تاراوگه ی هه ره گه و ره، تاراوگه ی نه وانه یه كه هیشتا له ولاتی خۆیانن. نه وه نه و جینگه یه یه كه كلتور تیایدا له پشت ناسته نگه كانی ترس و بێده نگیه وه گه مارۆ دراوه و تیایدا وشه كان ده گۆرین بۆ نازار، بۆ نه وانه ی هه ولده دهن بۆ شكاندنی ته ریکى زمان، هه ولده دهن نه ندیشه سه ره ست بکه ن و -بۆ جاری یه كه م.. مافی قسه کردن به ده ست به یتن. له کۆتایی کتێبه کهیدا، ئێدوارد سه عید به زینی خواکان پاده گه یه نیت.

به لام خواکانی ده سه لات و هه ژموون تیک ناشکینرین، تا پۆشنبیر سه رکه وتوو نه بیته له پوو به پوو نه وه ی نه و ده سه لات -هه موو جوړه کانى ده سه لات- به ناویته کردنی وشه کانى له گه ل پیتمی بێده نگى هه موو نه وانه ی ناتوانن قسه بکه ن.

تییینی:

* لێره دا وشه ی (باشوور) نه و دابه شکردنه جوگرافیه نابوو ریه سیاسیه کۆمه لایه تیه نوێیه ی جیهانه بۆ باکووری ده وله مندو پیشکه وتوو له کلتور و نابوری زانستدا له گه ل باشووری دواکه وتوو و پاشکۆ له جیانی خۆرناواو خۆمه لات.

The Representations of the Intellectual **

ناوی کتیبیکى ئێدوارد سه عیده .

سه رچاوه:

گۆفرای rive ژماره 71 ی سالی 1997.

فایلی ژماره (9)

تاییه ت ده بیته به:

(فرۆید و

فرۆیدیزم)

چاوه پێی هاوکاریتانین.

له ستایشی پوون و رهوانیدا

■ نیقور براون

● و. له ښنگلیزیه وه: شیرزاد حسنه

له م سهرده مه دا قسه ی نه دهب له سهر نه وه نیه
تو وه کو نووسر مه به ست و نیازت چیه، ههر
نوو سهریک که زوری بق هات، ده توانیت بڼ پاکانه
شان هاته که ټنډو بلڼ: نه وه ی ده ښووسم ههر
نه وه یه، خو ټنه ریش بق خوی سهر به سته چون نیازو
مه به سته کانم شی ده کاته وه. ده کړی نووسر وه ک
نه و ژنه سک پرې هی لی بڼ که به سهرنج و
تیبینیه کانی خوی ناوسه. ده کړی خو ټنه ر نه و
مامانه بڼ که له و زان و له دایک بوونه حالی بڼ و
یارمه تی نووسر هه که ی بدات. گهر وه ک نووسر
بته ویی ناشکراو پوون بدوی، پټویست ناکات
به دوا ی بلیمه تی یان موعجیزه به کدا بگه رتی.

پرسته په کی له و بابته له لایه ن (تس. نیس.
نیلپت) وه و تراوه، نه و کاته که شانوگه ری
(ناهه نگی کوکتیل) ه کی له (هارکوت، بره یس) له
فیستیقای (نیدنبره) ی هونه ری (1949) دا پتیشکه ش
کرا. شانوگه ریه که، پاشتر له له نده ن و نیویورک

به و په پی سهر که وتنه وه خرایه سهر شانق. دیاره
نمایشه که ی نیویورک وه ک بزانه تا راده یه ک ده قیتی
ناسانتری لی هاتبووه به ره م و کلک و گوئی کرابوو.
به لام نه وه یان شاعری کی وه ک (تس. نیس.
نیلپت) ی لال نه کرد له وه ی وه لامی نه و خه لکه
بداته وه که به وه تاوانباریان کرد که وه ک نووسر
نه م و مژاویه، نه م له وه لامی نه وه دا وتی که
نووسر له ژیر هیچ مه رجیکدا نانوسر و ناچار نیه
که زیاد له پټویست خوی شی بکاته وه. نه رکی
نووسر ههر نه وه یه که بیرو بوجوونه کانی، هه ست
و نه ستی، خه یال و ختووره کانی بخاته به ر چاوان:
نومیدیش ده کړی که بق ههر لیدوان و توژینه وه و
شیکردنه وه یه ک، خه لکی ده بڼ بایی نه وه نده
هوشیار بڼ که یارمه تی خویان بدن له تیگه یشتنی
ههر ده قیتک.

من وای ده بینم که نه م جوره قسه کردنه دوو
حالاته ده رده خات:

بەکارهێناوه، بەلام داپشتنی دەمەتەقییەك لەنتوان
چەند کارەكتەریك بە زمانی شیعرا، گەر بیت و ڤوون
و ڤهوان نەبن، هەر دەكا هەلاتن لە جۆره
بەرپرسیاریەك و نەركێك كە نووسەر مەرجە لە
ئەستۆی خۆی بگرت.

"سويفت" زێرهكانە لە پێناسەیهكیدا بۆ
(شێوان) دەڵێ "چەند وشەیهكی گونجاو لە شوێنی
گونجاودا" بۆ ئەم پێناسەیه من ئەوەی بۆ
دەخەمەسەر "بیرۆپای گونجاو لە نێو سەتەمێکی
گونجاودا". بۆ ئەوەیان هیچ مەحالیك لە ئارادا نیە.
گەرەترین نووسەرانی پەخشان، لەلای من، لەم
سەردەمەدا، نووسەرانیکی وەك "بێرناردشو" و
"سۆمەرست مۆم" ن. نایا هیچ كامێکیان
پستەیهکیان نووسیوه كە وابێ خەلك تێی نەگاو
ئەم و مژاوی بێ؟

گەرتو "ئەنتی-شو" بیت، دەتوانیت بێرناردشو
بەو تەوانبار بگیت كە جگە لە شتی پڕووجووج
هیچی نەوتوو، بەلام بۆ یەك چركەسات دابامێنی
تاوەكو بگیت بەو حەقیقەتەئێ كە ئێو ج جۆره
پڕووجییهكی مەبەست بوو. گەر بە دیقەتەو
زۆر بە ڤوونی ڤوانینە ئەو شتەئێ كە پێتی دەوترێ
ئەزموون و حیکمەتەكانی ژيان، لەو تێدەگەین كە
پوختەئێ كارەكانی "سۆمەرست مۆم"، لەوانەش -
دەبێ ڤۆژ، كارێكە كە تا ئەمڕۆكە تێپەر نەكراوه.
دووبارە دەبێتێنەو كە تۆ وەك خۆیتەر، هیچ مەرج
نیە، لەگەڵ ڤرپارو بۆچوونەكانی ئەودا یەكدی
بگرنەو، یان لەگەڵ ئەو بەهایانەئێ كە ئەم ڤرپار
پێیان بوو، بەلام زۆر بە وردی لەو تێدەگەئێ كە
ئەم وەك نووسەر قسەئێ لەسەر كام حوكم و بیرو
بۆچوونێك كردوو، بەواتا جیهان بینیەكی ڤوون و
ناشكرای هەبوو.

با ئێستا نموونەیهك لە نووسینی نووسەرێكی
لێل و ویل بێتێنەو كە بەپای من هیچ پاساوێك بۆ
ئەم جۆره نووسینە نیە. رۆماننوسیێكی وەك
"مستەر هینری گرین" لەمڕۆكەدا، بە پێوانەئێ

نەلیوت

تەمبەلئێ، یان قسەیهكە لە ڤووكاری
سۆزدارییەو نزیكە. قسەیهكە لەسەر ئەوەئێ ناخۆ
نووسەر لەسەر عەرشی خۆی دابەزێ یان نا.
ئەمیان ڤەییوەندیدارە بەوەئێ كە نووسەر بزانی
چۆن بێر دەكانەو، چێ لە مێشكدا هەبەو چۆن
چۆنیش دەری دەبێ. دوا جارێش، مستەر ئیلیت
هەولئێ ئەوەئێ دەدا كە كۆمەلێ گرفت و كێشەئێ
تایبەت بە خولقی مۆڤ و ڤەییوەندیەكانی بخاتە
نێو دووتویی دراмаكانی، ئەم هەولئێ دەدا ڤۆلی
حەكیمێكی دەروونناس بدا بە مامۆستایەكی
ئەخلاق. ئەم وەك شاعیرو نووسەر بەتەنها
نەدەهاتە پای ئەو بیرو بۆچوونانەئێ كە لە قوولایی
زۆحدا قوولایی گریان وەناگا بێنێ، بەلكو هەولئێ
دەدا باس لە چارەنووس و خەلاس بكات، هەموو
ئەو مەسەلە گەرەو ڤرپایەخانەئێ كە هەقی ئێمەیه
بە ڤوونی ڤاوبۆچوونی ئەو لەمەڕ ئەو مەسەلە
مەزنانەدا چۆنە. راستە كە ئەو لە نووسینی
شانۆگەرێكی شیعردا هەر زمانی گفتوگۆئێ

خوینده وارانسی سەر دهسته و پۆشنهیرانی پلهیهك
 حیسابیکی قورسی بۆ دهكړئ، پهنگه له بهرنه وه
 بڼی كه زۆر به فیزه وه پزیمان و سینتاكس و
 خالبه ندی پەت ده كاته وه سووك سهیری نه م
 مه سه لانه دهكات. نه وه تا لیره دا، نمونه یه كه له
 پسته به كي درژزی نه ودا ده خهینه به رچاوتان كه له
 لاپه په ی به كه می چیرۆكینکی خۆی دا هیه، نه و
 چیرۆكی زۆر ستایشی كراوه، بڼه فیزانه، ناوی
 لئاوه "هیچ":

[هوسا ته به توویشی بوو، ناخو ژنه نه ووی بهیر
 كه وتبږوه كه پیاوه كسی دهیوت و دهیوت وه،
 كه واته پتچاوانه ی نه می وت، كایرا پوه و لای
 پرشنکی به تینی په نجره كه پوهی وه رگنیز، ته و او
 تاريك داده مات كه فرمیسکی غه مهینی سەر
 شوو شعی په نجره و شه قامه كانی زیرابه كان هه ركه
 له نزيك ئاگرى ژنه كه دانیشتموو چونكه "جین"
 هه زى له زه رده په پى تاريكى ئیواره بوو،
 گلوپه كان داناگترستینى تاوه كو وای لى دى به ریښی
 خۆی نه بینى كه ده جوولی، كه چى له دهره وه
 گلوپنكى سەر شه قام زه رده ده چنوه، له ناو
 هه زاره ها دلوپه بارانی سەر شوو شعی په نجره كه
 دهره وشایه وه، ئاگره كه گول بوو، (پینیلوپ) یش
 هاته ژوره وه.]

شت هه یه له وه ناپنكتر؟ له به رده م بابه تىكى وا
 منالاندا، پر له شوان، له پال خهراپ به كار هیتانی
 خالبه ندی، قوتابهك پتی وه پس ده بۆ و سهرى لى
 تىك ده چى. نووسهرى نه م په ره گرافه هه ر له
 خو به وه و بڼی په روا فاریزه ی فېر داوه، هه رچى
 یاساو پتسای داږشتن هیه، حیسابى بۆ نه كړدوه؛
 نه و جوړه یاسایانه ی بۆ نه وه دروست بوون كه
 یارمه تی خوینه ر به دن بۆ تیگه یشتن له و بابه تانه ی
 كه ده یخوینتته وه، بۆ نه وه نه كراوه كه نووسه ر
 پتیا ن سه غله ت بڼ. من وهك خوینه رىك بابه تىكى وا
 بڼ سه روبه ر پەت ده كه مه وه چونكه ناچیتته
 میتشكه وه.

پاشان با ئاوپنك له نووسینىكى (مستهر تى.
 ئیس. ئیلیهت) بدهینه وه كه له ژۆر ناوی (چه ند
 سه رنجىك پوه و پیناسه كړدى كه لتووړ)
 نووسیه ی تى. جارى سه یزىكى نه و ناو نیشانه بكه
 كه دیاره جوړىك له لیلو تر سنوكى ده نویتى. نه و
 نایه وى وا خۆی ده ربخات كه پیناسه ی (كه لتووړ)
 بكات، به لكو له كتیپىكى (124) لاپه په بییدا خه خن
 به ده وری نه و پیناسه یه دا گیرى خواردوه. له م
 كتیبه دا پسته ی ئاواهی به دی ده كه ی:

[له پوانگه یه ی كه من ده پوانه كه لتووړ ناين،
 هه ول ده دم كه ئامازهى پى بكم، زۆر له وه
 قورستره كه دلنیا بم له وه ی خنوم ده یگرم و
 ده یگه م، مه گه ر به چه ند سهره قه له مېك، دهنه
 زه حه ته له هه موو مانا شاراره كانی تن بگه م.]

ئیسناكه له وه تن گه یشتن كه نووسه رىك له و
 بیرو بۆ چوونه یدا به ته نها ده توانى هه ول بدا ئامازهى
 بۆ بكات، پاشان خۆی دانى پيدا دهنى كه ناتوانى
 له و پوانگه یه ی خۆی تى بگات، بۆیه من رای بۆ
 ده چم كه هه قه نه و نووسه ره هیم و بڼ دهنگ بڼ
 تا له وسه ر لیشتیوانه قوتارى ده بڼ و به رچاوى پوون
 ده بیتته وه. ئایا هیچ كه سىك خه یالى بۆ نه وه ده چى
 مامۆستای فیکرو زمانى ئینگلیزى ئاواهی ده مى
 ته ته له بكاو به م شپوه یه ش له تر بدا؟ به لام له وه
 ده چى دان پیا نان به ناتوانا ییدا مانایه كى قوولتر
 بیه خشن، لىلى له بیر كړنه وه داو ته مو مزله
 نووسیندا له برى نه وه ی نوچدان بڼ، بووه به
 په وانبیژى.

كه س نیه بتوانى وای بنوینى كه زۆر به ی نه و
 شیعره نووسراوانه ی كه له دوا چاره كى نه م
 سه ده یه دا بللۆ بوونه وه: ته م و مزاولى نه بوون. هه ر
 له سۆنگه ی نه مه وه یه كه له (به ریتانیا) دا
 ژماره یه كى زۆریان به كه لكى بازاپ نه هاتن. زۆر له
 چاپگه رانى (له ندن) نا پازى بوون و وتیا ن "شیعر
 چاپ كړدن مال ویرانیه"، دیاره به ته نها یه ك دوو
 شاعیرى وهك (ئیلیهت) هه لاویرد "نیستنا"

کرايوون. (نه نجوومه نى هونه) له لايه ن کومه لى شاعير که ته ووايک به م حاله هه لچوو بوون، داواى يارمه تى ليکرايوو که هه تا زووه فريابکه وي، به لام نه و نه نجوومه نه ش سرگرمى نه وه بوو که چو ن چو نى خواوده نده کاني شيعرو ستران و هونه، که خه ريکه زه ردو سيس ده بن و ده مرن: زيندوو بکاته وه. ناخو ده کړى نه و ديوانانه له سره حيسابى گيرفانى خه لکى چاپ بکړين و بلاو بينه وه؛ له کاتيکدا که خه لکيک ناماده نيه بيانکړي و بيانخو ينيته وه؟

به رگرى کردن له شاعيرانى (ته موم) په رست که پريمان و ماناو سينتاکس په تده که نه وه، بوته مه سه له يه کى زور تيکه ل و پيکه ل، به تاييه تى نه وده ختې دونيابه ک ويته ي ده سترکو و ساخته و ناجوره فرې ده دهنه نيو دو تو يى شيعره کانيان. هه نديک له وانه ي ده بنه پاريزه رى نه م جوړه شاعيرانه، هه ر له بنه په تده وه تو مه ته که په ت ده که نه وه نکولى له وه ده کن که شتى وا هه بن، نه وانه ي که له گوراني بيژاني "سپاسمودست" تى ناگه ن و ناتوان نه و قسه تيکه ل و پيکه لانه شى بکه نه وه، تاوانى نه وه يان ده خريته پال که يا نه وه تا ته مبه لى يا خود گيلن؛ يان هه ردو وکيان به يه که وه. گله يى له و خو ينه ره که لله به ردينه ده کړى که ميتشکى نه وه ي نيه وينه جياوازه کاني نه و شيعرانه به سه ريکه وه به پيخراوى ببينى، مه ته له کاني هونه هه لبينى، له ناو نه و توونى باباى شيعره دا پى ده ربکاو له ماناى وشو پسته کان تى بگات. بيانوويه کى ديكه نه وه يه که نه م سه رده مه وه ها تيکچو وه و شله ژاوه و کيشه پاميارى نابوورى نه خلاقى و ساى کو لوزيه کاني، وه ها شالوزو تيکه ل بوون که زور زه حمه ته بو هه ر که سيک که له گه ل سه رده مه که ي خوى دا راستگو بن، بتوانى واريک و په وان ته عير له و سه رده مه و ته له زگه و قهيران و کيشه هه لاوساوه کاني بگات.

بيانووى يه که م نکولى کردن و ره تکر نه وه يه کى زور په تى گونا ميکه، که دياره بيانوويه کى وا له هو لى دادگادا سه رى تاوانبار رزگار ناکات. دووه مين بيانوو جهخت کردن و به رگرى کردن له بن به هره يى و ثيفليجى هونه رى. جاريکى تر مه سه له که ديته وه سه ر قسه کردن له دابه زينى نو سه ر له سه ر عه رشى خوى. هه رچه ند کيشه کانمان شالوزتر بن، وا پتويست ده کاو واش چاوه پى ده کړى که عه قله کان بابى نه وه نده ي به توانا بن، وه ک نه شته ر تيز بن و بچه ناو جهسته ي گرفته کان و سندانه کان ببينى، ده بنى وايى که ماناو گوه رى شته کانمان بده نى و له قسه ي پړو پوچ رزگارمان بکه ن، ناوکمان بده نى و په لک فرى بده ن.

يه کيک له خووه کاني نه و که سانه ي که ناتوان هه ست و نه ستى خو يان ده ربين نه وه يه که خو له ژير وشو رسته يه کى زور دريژدا ده شار نه وه، که دواچار ده که ونه دواى مؤده و بازپگه رى نه و پوزگار ه. له م بواره دا فه لسه فه ي بوونگه رايى - وجوديه ت - وای به سه رها ت و ده کړى بلين نمونه يه کى ناشکراى نه م حالته بوو. هه رکاتيک يه کيک ديته به رده م و پيم ده لى بوونگه رايى -

سومرست موم

وجودیت- ئاواو ئاوايه، دياره ئو كه سه چاوه پيئه
كه من سه ري نه وازشي بق دانه ويئم و به و پرشي
سه رسامي و ترسه وه گويي لي بگرم، كه چي من
يه كسه ر مل ده خمه به ر ملي و داوي لي ده كم كه
پينا سه يه كي -بوونگه رايي- م بق بكات. وه لي من
له هه موو ژيانما ساده ترين وه لامم ده ست
نه كه وتوه كه پازيم بكات.

ئو نه كترو ده ره پنه رانه ي سه رگه رمي
كار كردن له و شاتوگه ريانه ي بوني بوونگه رايي -
وجوديت- يان لي دي خه لكيني زور سه ين، گه ر
پتيان بلتي واز له و گاره گاره بينن و مه به ستان
له م هه رايه چيه ؟ ريك و ره وان نيازتان چيه ؛ ئو وه
ده ريپن، ئو وا به ته واوي ئه بلق ده بن و سه ريان لي
ده شيوئ. به پيي ئو نه زمونه ي من هه مه
ره خنه گران و نو سه رانيكي زورمان هه ن كه له م
دوخه نابوخته دا ده زين، به ناوي ئه وه ي ده چنه
قولا ييه وه، خو له ته مومژنكا ده شارنه وه،
ئاوا هيش پتر خويان و ده قه كانيان له لاما ن، ئالوزتر
ده كن، به تاييه تي كه ده يانه وي له روج و گه وه رو
ماهي ته شته كان نزك ببنه وه، بويه كه داويان لي
ده كن ئه وه ببينن كه ده قاو ده ق مه به ستiane، لال
ده بن و هيچيان پي ناگو تري.

هه ندئ جار به ره مه پنه ناني ده قى ته مومژاوي،
ده بن به رينگه يه كي كورت بق جورنك له په يدا كردني
ناو شو ده ته له لاي خه لكى، چونكه نه وسا ئو
نو سه ره و ده قه كه ده بنه جتي مشتومر، خوشتان
ده زانن كه مرقف گيانله برنكه زور عاشقى گفتوگو
ده مه ته قتيه. كاريني فره به خيرو قازانجه كه سيك
بتواني له رتي نووسيني شيعرنك، شاتوگه ريه ك يان
كتيبيك خوي بكا به سه ريا سي سه رميزو خوانه كان،
شه و چه رهي هه موان. بق ئو كه سانه ش كه
مامه حه مبي ده كن و ده يانه وي واپيشان بده ن
كه روشن بپن و له دونيا حالي ن؛ زور خوش ده بن
چه نه بازي بكن و به تو بلين كه نه وان ده قاو ده ق
ده زانن نيازو ئامانجي نو سه ره كه چي بووه، توش

چونكه نازاني مه سه له چيه، ناشته وي و اخوت
پيشان بده ي كه ده يزاني، بويه ناچار ده بيت وه
كه سيكي ساويلكه و گيل گوي بگريت و سه ر
بله قيني. له راستيدا ميژوي ئو كه س و
نو سه رانه ي ده يانه ي خويان زلتر پيشان بده ن
له وه ي كه هه ن، نه وانه ي كه له نيو ته مومژدا خويان
ده شارنه وه واي ده نوين كه گه وه ريان پشتوه،
نه وانه ي خو ده به نه پيشه وه و ماستاو سارد
ده كه نه وه، نه وانه ي به درق لاسايي له خويان
گه و ده ترو مه زتر ده كه نه وه، نه وانه ي خو له مه زنه
نو سه ران ده به نه پيشه وه تا ناو په يدا بكن،
نه وانه ي فيزيكي به تال به و كه سانه ده فرقشن كه
گوايه له خويان بچوكتن، نه وانه ي خويان لي
ده گوپي و كه چي هيچ نين.. بق نه وانه و بق شتي له و
بابه ته چه ندين كتپ به شي ناكات تا ئو ميژوه
وه كو خوي بنووسينه وه.

ئو و رزگارهي شاعريكي وه "رؤبرت
براوننگ" رايگه ياند كه به ته نها خوي، وه
نو سه ر، ده تواني له مانا شاراوه كاني هونراوه ي
"سورديلو" تيگات كه دياره هي خوي بوو، به لام
هه ر خوي به خوينه راني وت كه مه غزاو ماناي
قه سيده كه ي خوي له بير چوته وه، له و وه خته دا
به م قسه يه ي بواريكي باش و كاتيكي خوشي بق
ده ورو به ره كه ي ره خساند، له و سه ر ده مه دا هه ر
هه موان كه وتنه به زمي هه له پنه ناني مه ته لي ئو
قه سيده يه و شكاندني ته ليسه كاني، نه و په ي
بليمه تي و توانو زنگي خويان به كار ده هينا له و
مانايه تيگن كه شاعير خوي بپري چوته وه.

كه س نيه نكولي له وه بكات كه شاعير هه مان
حاله تي نو سه ري په خشان نازي، ئو پتر له سه ر
ئو شتانه كار ده كات كه به هه ر پينچ هه سته كه
ده ركيان پيده كات، كه واته ئو له سه ر هه سته كان
ده له وه پي، نه ك له سه ر بپروكه و چه مكه كان، پتر
ريگريك له به رده مي شاعيردا نيه كه نه تواني
وتنه يه كي روون سه باره ت به هه ست و نه ست و

بېننارد شو

خه لکي هه ميشه له وونه رمنه ندو نووسه رانه نزيك ده بڼه وه که ده يانگن به خواوېني نه و ماناو مه غزا يانه له دوو توپي به ره مه کانياندا هن. نه و هونه رمنه ندانه هوشيارى نيازو مه به سته کاني خوى نه بڼو نه زاني، هه لگري چ فله سه وه بڼه مايه کي فيکري و هونه ريه، ده کړي پتي بو ترې که سيکه خو ده نو يني، يان خو وه لکيشه. خو گره له نيازو پازو مه به سته کاني خوى ناگدار بڼو به لام نه تواني ده ريان بڼي، نه وه جگه له هونه رمنه نديکي بڼ تواناو بڼ به هره هيچي ديکه نيه. هيوادارم که منيش ريک و په وان قسه کاني خوم کړد بڼ.

سهرچاوه:

Highlights of Modern Literature

Edited by: Francis Brown

Published in New American Library/

pages (36-39)

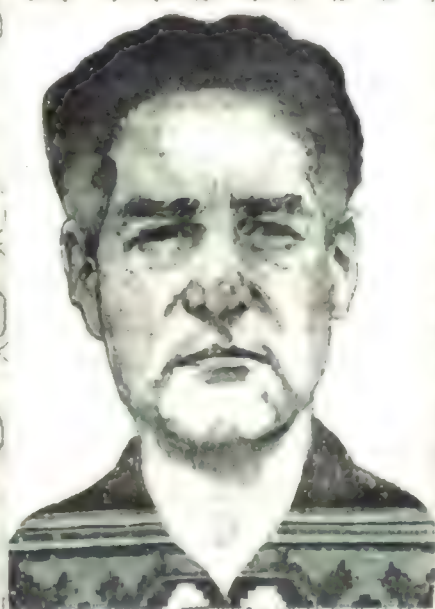
سوزى خويمان پي ببه خشى، هه ست و سوزيک له پتي وشه وه به نيتمه بگات.. دياره کارامه ترين شاعيرانى سهرزه مين توانيويانه نه وه بگن. نايا نيتمه ناگامان له وه يه که شاعريکي رومانسي وه ک "کيتس" چوڼ چوڼى سه يري (بولبوله کي) کړدوه يان له بهرام بهر (گوزده يه کي يوناني) دا چ هه ستيکي هه بووه؟ بېگومان هه ست به و حاله ته ي شاعير ده که ين. ده باشه خو (کيتس) پتيويستي به وه نه بووه جه ننگيک له دږي (سينتاکس-پيکها ته يان به کاره ينيانې وشه يان ده سته واژه له رسته دا) به رپا بگات، نه و نه هاتووه بونياني رسته تيک بدات، نه و نه هاتووه گوډ بڼ زمانه وان هه لېکه نڼو له پتي (سروده کان) په وه بڼ مهرگي ماناو ري زمان بلاورينيته وه.

نه و کانه ي گوڼم له هونراوه رهش و پېر خه موکيه کاني (نڼي. نڼي. هاوسمان) ده بڼ، قه ت پتيويستم به وه نايڼ سهرى خوم بخورينم، يان بيم خاولي ته پېکه م و بيخه مه سهر ته ويلي گهرم و ميتشم بگوشم تا بتوانم ماناو مه غزا له شيعريکي (تينيسن) ده ريڼم. هه ندي جار عه قلى داهينه روا کارده کات، وا خيرا که ده سته کاني فرساي هه لپشتني بيروبوچوونه کاني ناکه وي، وای لي دي که ويته و خوازه و ليکچوون و وه سغه نه ده بڼو هونه ريو نيميجه کان وا به ناو په کديدا ده چن که هه ر ده لتي به ناو په کديدا چووني فارگونه کاني شه مه نده فريکه له رووداو يکدا.

هه نديک له به ره مه هه ره جوان و گه وره کاني "شکسپير" وا دپته به رچاو. به لام دواچار ده لپين که هيچ شاعريکي گه وره داهينه ر، گره داهينه ر بڼ، ته م و مژواي نيه.

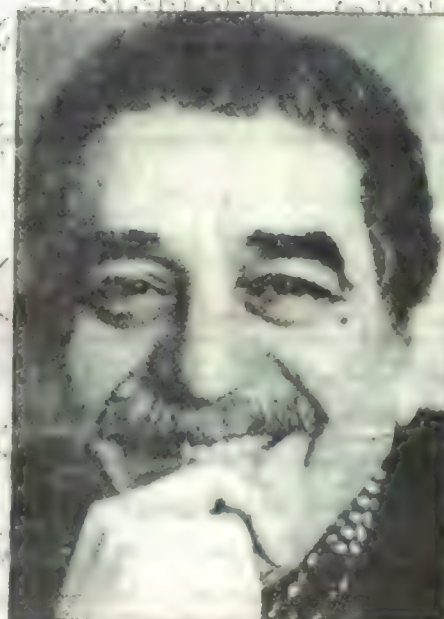
خه لکي به گشتي، جگه له و که سانه ي که به درو خو به زاناو دانا ده زانن، هه ر هه موان حه ز ده که ن گوڼ له و هونه رمنه ندانه بگن و نه و نووسه رانه بخوينه وه که ته واو ناگاي له تواناي عه قلى و هونه ري خو يانه و زالن به سهر نامراهه کاني ده ريڼين،

الله تەدەبی گەلانیوە

ئوكتافيو پاز

گابریل گارسیا مارکیز

بەردی ھەتاو (شیعر)

چەپکە گۆلیکی چکۆلە

بەردى ھەتتاو

■ ئۆكتاڧيۇ پار

● و. لە فارسييەو: يونس رەزايى

بەردى ھەتتاو لە چەند رىستەيەكدا كورت ئاكرىتمە. چونكە ۋەك ئەۋاۋى شىعرە شاكارەكانى ئەم سەدەيە، ساختومانىكى ۋاى ھەيە كە خۇي رەخەنگرى خۇيەتى. يەكەن لە ئايەتەندىيەكانى ھونەرىي بەرھەمىكى ئاۋا، ئەۋەيە كە رەخەنگرى پىشمىي لە ئاستيا ۋەك بوۋنەۋەرنىكى زىيادى ئەيىزى. ئەنبا شىك كە لە دەستى دى ئەۋەيە، شىۋەيەك بۇخۇندىنەۋى شىعرە كە پىشپار بكاۋ ئىتر يىدەنگ بىن. يانى دەبىن ھىچ نەلەن. بۇيە تىكا دەكەم دۋاى خۇندىنەۋى ئەم پىشەكە، لە بىرى بەرنەۋە. بە ۋاىيەكى تر، ئەۋە ۋەك بەسرھانى ئەۋ ھەكايەتخۋانەي لىدى كە لىيان پىرسى كەي دەگەيتە كاكلى مەبەست! كوتى: كاكلى مەبەست ھەر ئەۋەيە. شىغرى پار بەسرھانىكى بىن كوتايە لە ھەكايەتخۋانەي بىن كوتايە.

چىروكەكەي، بەسرھانەكانى تر دوۋپات دەكەتەۋە، كە خۇي ئەيىتە ھەكايەتى، ھەكايەت بىزەكان. پىرسار: كەن چىروكەكە دەست يىدەكا! دىسان پار لە ۋەلامى ئەم پىرسارەدا، ئا ئەۋ جىيەي كە لە ھەر شاعىرىكى ئۇيخۋاز چاۋەرى دەكەن ئىزىك بۇتەۋە. چونكە ھەر شاعىرىكى بەتۋانا، دەلى ۋەلام ئەۋەيە، ۋەلامىك وجوۋدى يىە. جگە لە نىشانەيەكى پىرسار (1) يا لەمەر "بەردى ھەتتاو"دا، نىشانەيەكى ۋەك (2) كە خۇيەر بۇ دىسان خۇندىنەۋە، بانگەشتىن دەكا. ئەۋ شىعرە بە شىۋەي "Fingan's Wake" (1) ۋەتراۋە، كە لە مەبەين ويىتىنى كوتى ھەموو شىك و بە تەنگەۋە بوۋن بۇ يىدەنگى مۇتلەق ۋەك "تراپىستەكان" (2) دەلەن! لە ھاتۇچۇدەيە. ئەۋە شىغرىكە ھەموو كەس يىداۋىستى بە ھۇيىنەۋەي ھەيە، پىرسار: ئاخۇ (دائەش) ۋەھا ھەستىكى نەبوۋ! ۋەلام: بەلەن، ۋايە. ئەگەر تارىفەكتان دەۋى من ئەلەيم "بەردى ھەتتاو" شىغرىكە بە شىۋەي "ھىراگلىتوس" (3) ھەروەھا شىغرىكە "مارتەن بۇير" (4) پەسەندى كىردوۋە، كەرتى دەربازبوۋن لە ناھومىدى ئەگىزسانىيالىستى لە دىتەۋەي خۇ لە خەلكدا ئەزانى. ھەر بۇيە ئەۋە شىغرىكى سىياسە. ئەگەرچى كارىكى بە - نىشانەدانى ھاسانى بەشەردۆستانو ئازادى خۋازانە يە، ھەروەھا ئەۋ شىغرى، ۋەك زۇرەي شىغرىەكانى پار، شىغرىكە باسى نەخەۋەن دەكا.

"نۇوسراۋى دۇنالد گاردنەر، ۋەركىرى ئىنگلىزى شىغرىەكە"

بهردی ههتاو

بیهک له بلوور، سپی چناریک له ناو
فواره بهکی که له گهت که سا - دهیچه مینینه وه
داریک سه ما که به لام بهگی له قوولاییدا
بهستینی چومی که پیچ دهکانه وه، نه پواته پیشین
به سه ر خویا نه چه مینه وه و نه خولیتنه وه
گشت ده میکیش به پیره به:
کویره پئی کوژاوهی نه ستیران
یا به هارگه لی که بی په له تیپه پین
ناوی له ژیر جوتی پیلووی نووقاودا
که شهوتا به بیان ریساله تی لی هه لده قولی
بوونی ته نیا له دووپاته ی شه پۆلان دا
شه پۆل به دوی شه پۆلا دیو هه مووشتن داده پۆشن
ناقاریکی سه وز که کوتایی نیه
وه کوو تریفه ی گر شه داری باله کان
ساتی له جه رگه ی ناسمانا لیک نه کرتینه وه،
کویره پیه کی زور به رین له قوولایی بیابان دا
له پۆزانی داهاتوو،
پوانینی زیت و خه مینی پۆزه رهشی،
وهک بالنده بهک که گورانیه کانی دارستان نه که نه بهرد،
نه و دل خوشیه بی هویانه ی
له چل و پۆپه شاراو ده کانه وه به سه زمان دا نه بارن،
ساته کانی نوور که بالنده به ده نووکه وهی نه گرن
نه و مزگینیا نهش که له پی دهستانیان لیورپژ کردووه.
بوونیک وهک هیرشی به هه لکه وتی گورانی
وهکو بایهک له ناوری دارستانا دهنگی هه لپیی،
پوانینی زیت و بهرده وام که توقیانوس و

چپاکانی دنیا به خاوه هل نه واسن،
 قه وارده يك له نور له ناقيقه وه تپه پښ،
 ده ست و پټيك له نور، زگي له نور، كه نارده كان،
 پړه و زيكی تاوه سووت، له شې هاوړه نگی هور
 هاوړه نگی پوژ، كه به په له بهره و پيش ه نكاو هلدننن،
 زه مان بروسكی لي نه بټه وه و بارستانی هه به،
 نئستاش دنیا له وديوی له شې توره دياره و
 له پوونی توره به روونه.

من له قولای ته لاره کانی دهنگه وه تنده پېرم،
 له نټو بوونه وهری دهنگدانه وه نه خلیسکټم
 وه کوو کوپړی به پوونیدا تنده پېرم
 له دهنگ دانه وه په کی مه حف بووه وه، له گه پانه وه په کی تردا
 له دایک دهیم.
 ناخ دارستانی نه ستونه به جادوو رازوه کان
 من له ژیر میچه کانی نووره وه
 پټی نه که مه نټو دالانه پرشنگ داره کانی پایز،

من به نټو له شې تودا وا تنده پېرم، هه روه کو به نټو دونیادا
 زگت گورده پاننکی تاوه سووته
 مه که کانت دوو په رستگه ی دهسته خوشکن، که تټیاند
 خوینت پاریزه ری رازه هاوهیله کانی خوبه تی
 نیگا کانم وهك لاو لویك ده تالینه بالاته وه
 تو نه و شاره ی که ده ریا گه ماروی داوی
 نه و قه لایانه ی نور دووله تی کر دوون.
 هاوړه نگی هه لووژده، شورده کات
 هاوړه نگی پړه زو بالنده گه لیکه
 وه به ر پقی نیوه پویه كه وتوون، که هه موویانی بولای خوی راکټشاوه،
 چه شنی نیشتیاکانی من جل پوشیو

وەك ئەندىشەى من ھەوت و وقوت تىدەپەرى،
 من بەنىو چاوەكانت دا تىدەپەرم ھەروەكو بەنىو ئاودا
 جووتى چاوكە بەروەكان بۆ خواردنەوہى خون خوى ئەخزىننە پالەوہ،
 بلىسەيەكيش كە بەر ئەبىتە گيانى بالندەى بال زىرپىن،
 من بەنىو تەوتىلتدا تىدەپەرم وەك بەنىو مانگدا
 بە ئەندىشەتدا ھەروەك بەنىو ھەوردا
 بەنىو لەشتدا وەك بە خون و خولياتدا،

كىلگەى گەنەشامى داوینت كە رویشكە دەكاو دەنگ ھەلدەبەرى
 داوینى بلوورت، داوینى ئاوت،
 لىوت، قزت، نىكات،
 شەو بە گشتى دادەبارى، پوژ بەگشتى
 سىنگم بە قامكە ئاوەكانت ھەلنەبرى،
 بە دەمى ئاوت چاوەكانم ئەبەستى
 لە ئىسقانما دادەبارىو، لە سىنگمدا
 ئاويلكە دارى، ريشەكانى ئاوەزى تا قوولايى خاك بەرەو پيش ئەبا،

وەك چۆمى، ھەموو درىژاييت دەپنوم
 لە لەشتەوہ تىدەپەرم وەك لە دارستانىكەوہ
 وەكوو كوێرە رىيەك لە كۆسارا سەرگەردانەو
 كوت و پەپ بە ھىچى كوتايى دى،
 من بەسەر لىوارى تىغى ئەندىشەتدا پى دەپنوم و
 لە گەشاوہى تەوتلى سەپىتدا سىبەرم ھەلدەوہرىو لەت ئەبى،
 لەت و كوتەكانم دەخەمە سەرىك
 بى لەش بەرپى خۆما تىدەپەرم، بەپرس و پا
 بە كوێرە كوێر،

دالانە بى كوتايىەكانى بىرەوہرى،
 ئەو دەرگانەى بەرەوى ھۆدەيەكى چۆلا كراونەوہ

که له وا هه موو هاوینه کان پیکه وه نه رزین،
 له وئ گه وه ری تینویتی له ناو وه نه سووتین،
 پوومه تی، هه ر که وه بیری دینمه وه مه حف ده بیته وه،
 دهستی که هه ر وئی ده که وم کوت کوت نه بی،
 تالیک که جالجالو که کان له ناوا وه دا
 به سه ر بزه ی ساله های سالی رابر دوویاندا ته نیوه،
 له گه شاوه بی ته ویلما ده که ریم
 نه که ریم بی نه وه ی شتی ببینمه وه، له ساتیک ده که ریم و
 روخساریکی پر له برووسکه و ده راوکی
 که نه خزینه نیوان لق و پوپه به خسیره کان له شه ودا،
 روخساری باران له باخی سیبه ره کاندای
 ئاوئیک که به قوشمه بی له ته نیشتمه وه تیده په پئی،
 نه که ریم بی نه وه ی بدۆز مه وه، به ته نیا ده نووسم
 که سئ لیره نیه، رۆژ به ر ده بیته وه، سال ده که وئ
 من له که ل سات به ر نه بمه وه، نه که ومه قوولاییه کانه وه،
 کویره رپییه کی نادیار له سه ر ئاوینه کان
 که وینه ی تیکشکاو ی من دوویات ده کاته وه
 پئی نه نئیمه سه ر رۆژه کان، سه ر ساته سواوه کان
 پئی نه نئیمه سه ر بیری سیبه ره که م
 نه من بو دیتنه وه ی ساتی، به سه ر سیبه ره که ما تیده په پرم،

من له و ساته ده که ریم، له دل نه ستینیدا بالنده به که
 من هه تاوم له کاتژمیر پینجی ئیواره دا ده وئ
 که هیدی نه که وینه سه ر دیواری به ردی پاژوه،
 زه مان خه رمانی میوه کانی پیده که یاندو
 ساتیکیش قه له شتیان نه برد، که وره کچان به هه له داوان
 له قوولایی گول ره نگیا نه وه نه هاتنه ده ریخو
 له حه ساره به به رد هه لچنراوه کانی قوتا بخانه دا بلاو نه بوونه وه،
 به کیان بالا به رزتر له پایز

به کراسی نووره وه، له ژبیر ئاسمانه وه له نجه ی نه کرد
فهزا ده ئالایه بالای،
به پیستیکی ههنگوینی و پوونا کتره وه دایده پووشی،

به وریک هاو پهنکی نوور، مامزیک ی پهنک خه نه یی
که شه وگه پان وه دوی که وتوون
کیژیک که نیگای لی دزیمه وه،
به سهر به رزینی مانگه شه وی
باراننکی سه وزدا خوی چه ماند بووه وه،
پووی بی نه ژماری گه وره کچ!
ناوتم له بیرچووته وه، ملوسینا (1)،
لورا، نیزابیل، پیرسه فوونه (2)، ماری
تو هه موو پوویه کانی و هیچ کامیان
تو هه موو ساته کانی و هیچ کامیان
دارو هه ور له تو ده چن،
تو هه موو بالنده کانی و نه ستیره یه کی به ته نیا
تو تیژایی شمشیری
نه و کاسه خوئینه ی جه لال به ده ستیه وه گرتوو ده بیا
لاولویکی، نه چینه پیش و پوچ له نامیز ده گرتی
له په گه وه ی هه لده کشی و له خوی جیا ده کاته وه.

ده ستنوو سی ئاور له سهر به رد
قلیشی له به رددا، شای ماران،
نه ستونی له مز، کانی یه که له به رددا،
خه زمانه ی مانگ، هیلانه ی هه لویان
تووی ده م با، پنجه دپووی مه رگ هینه ر
که سزای هه میشه مانی خوی نه به خشن،
شوانکاره ی کیژوله ی ده ربه ندی زه ریاو
دیده بانی ده ربه ندی مه رگ

لاولوی ئاویژان له هەلدیری خەوالودا
نیلۆپە پی ئاویژان، گیای ژاروی
گولی رابوون، هینشووی ژیان،
خانمۆلە شمشال ژەن و برووسکە
لقی له یاسە مەن، خوئی نیو برین،
چلە گولنکی سوور بۆ پیاویکی زامدار
بەفری تەموز، مانگی ئاویژان بە دارەو
دەستنووسی زەریا لە سەر بەردی پەش
دەستنووسی مەتاو، دەنکی مەنار، گولە گەنم،

پووی بلیسە، دزراو و قووت دراو
پووی تازە لاو
گە پجاری نەو سالانە ی بە سەماو وەکو تاپۆ تێپەرین
وا گە پجاری پۆزگە لیکە، نەسووپتەو بە دەوری ئەو حەوشەو
حەسارە دا،
سات ناوری تێپەرئەبی و پوخسارە زۆرەکانی ناو
ئەبنە یەك پوخسار
مەموو ناوێکان ناویکن
گشت سیماکان سیمایەکن
مەموو سەدەکان، ساتیکن و
مەتاکوو سەدەهای، سەدە
جووتنی چاوپێ بە داهاو دەگری.

شتیکم لە سەر پێ نیه جگە لە ساتی
کە ئەوشەو لە گەردوی خەونی
وێنە پێکەووە شەتەك دراوێکاندا یەو
بە ناخۆشی لە خەون مەلبراو،
کە لە خۆرا ئەوشەو بە تالانی بردو
وشە یەك کە پیت بە پیت مەحف بوو تەو

نه وساته‌ی زه‌مان له ده‌روه
ريخوله‌كاني نه پيژيټه خواريږو
دونيا به پټي پيلانيكي كوشت و بړو پيشه‌كي
ده‌رگه‌كاني پوځ ده‌كوتې،

ته‌نيا له ساتيكا كه شاره‌كان، نيوه‌كان و گوله‌كان
يا هر نيشانه‌به‌كي ژين،
به‌سه‌ر ته‌ويلي موني منا نه پزين
نه وساته‌ي مه‌لپړوكاني گه‌وره‌ي شو
نه‌نديشه‌ي من ټيكنه‌شكيني، نيسقانه‌كانم ټيكنه‌هارې
خوټنم هټورو هټورتر نه‌جمي
دانه‌كانم نه‌سوټن و
پيلووه‌كانم به‌هه‌ورداده‌پوشرين و پوځو سالة‌كان
قورسايي ترسي بي جټي مه‌لده‌چن،

نه وساته‌ي زه‌مان باوه‌شپنه‌كه‌ي
توند، توند به‌ده‌ستيه‌وه ده‌گرېږو
له‌پشت وینه‌كانيه‌وه شتي ناجمي
سات له‌خوي دا نه‌بزويو هر خول ده‌خوا
له‌و جټيه‌ي وا مردن له‌هه‌موو لايه‌كه‌وه گه‌ماروي دده
شيويلكه‌ي خه‌مين و به‌باويشكي شو و
قسه‌توورده‌بي مانا‌كاني مردني سه‌ماكه‌ر، هه‌ره‌شه‌ي ليده‌كه‌ن،
مه‌رگي زيندو، پړودا پوښيو
سات له‌ناو دلي خوي دا نه‌تليته‌وه،
به‌چه‌شني مستيكي قووچاو
لوډه‌يه‌ك ميوه‌له‌ناوه‌وه نه‌گا
خوي له‌ناخه‌وه نه‌خواته‌وه، ده‌قه‌لشي و ده‌كرتته‌وه.
ساتي پړون ده‌رگه‌له‌خوي داده‌خا
له‌ناوه‌وه نه‌گا و

له قوولاييه كاندا پيشاڅو دهكا
 له ددروني منا نه گوروڅو هه موو له شم دانه گرځي،
 لق و پوپه فيداره كاني من ده خنه ددرووه
 نه نديشه په ره وازه كانم ره وه بالنده ي نه ون
 هه والي له ددماره كاندا ده گه پځي،
 له داري تيگه يشتندا، له ميوه ي به بوني زه ماندا،
 هو نه و ژيانه ي ده بڼي تو بژين
 تو ژياون

زه مانځي كه ديسانووه وه كوو ددريا ده شكځي و
 ده كه ويه دوور ولاتان بڼه وه ي سهر و دسورپڼي،
 نه و ساته ي تتيه پي هيچ ساتي نه بوو،
 نښتا نه و ساته ده گاتي، به هتوري هه لده ناوسي
 له ناو ساتيكي ترا ده توقن، نه وسا خيرا ون ده بڼي.

له شه وگاري شوره كات و به رددا
 كه به نووكي نادباري چه قو بلوق دهكا
 به ده ستنووسنيكي سوورو نالوز
 له سهر پيستم دهنووسي و نه و زامانه
 وهك كراسي گر گشت له شم دده پوښن
 گر ددگرم بڼي نه وه ي بسووتيم، له ناو ده گه پڼم و
 له چاو ده كانتا قاني ناوه، چاو ده كاني تو به ردن و
 مه مك و زگ و برژانگيشت به ردن،
 ده مت بوني خاكي لڼدي،
 ده مت بوني ژاري زه ماني لڼدي
 له شت بوني چالنيكي دهورگيراو ددها،
 دالانځي له ناوڼه كه چاو ده تينه و كاني من دوپات ده كانه وه
 دالانځي كه به رده وام
 بو جڼگه ي روڼين ده گه رڼه وه.
 من كوڼرم و تو ده ست گرتووم

له نټو راپړوه تاريكه بڼه ژماره كانه وه
 بهر و ناوړه ندى جه غزم ده بهى، شه پټول دده دى
 وډك رووناكى بليسه يه ك له ته شوټيه كا به سټيټي
 وډك تيرټيټى به سهرى زيندوويى پيستنې هله دده كنى و
 خوليا يه ك بالاي دار بو به ند كراوى مه حكوم به مرگى هه يه،
 نهرم و ټول وډك قه مچرو، به رز
 وډك چه كنى بهر و مانگ خرابيته سهر پټي
 لټواري تيژى وشه كانى تو سينگم هله دده پټي
 له خه لكم هله دده پټي به تال جيم دټلي،
 تو بير و هره كانه به كه يه كه ليدده سټيټي،
 من ناوى خوم بير چوته وه،
 هاوړ لاند له ناو به رازد كانه وه ده پر مينن
 يا له ژير هه تاوى دولټيكى قوولدا له پټي كه وټوون وده سوټين،

جگه له زامنك هيچم لي نه ماوړه وه
 دهر به ندى كه كه سى لټوه تينا به پټي،
 بوونيكى بڼي روچنه، نه ند يشه يه ك كه نه كه رټته وه و
 خوى، خوى دوپات ده كاته وه، ده بټيه ناوټنه و
 له بهوونى خوى دا خو نه دټور پټي،
 وه خو هاتنه وه يه ك، به چاوى پشكو توره وه قوچاوه
 نه پروانتيته به خورا هاتنه وه يو ميند ده پروانتي
 له بهوونيا نومم ده بڼي:
 من خه رمانه ي پووله كه كانى نه توم ديت
 له بهر بهوونى بهر به ياندا مه بله وسه وزى نه نواند، ميلوسينا
 له نټو نوټنه كاندا په پكه ت خوار دبوو، خه وټبووى
 ساتيكيش وه خه بهر هاتى وډك بالنده يه ك قيژاندت و
 بو هه تا هه تايه كه وټيه خوار پټي، سووتايى بووټيه خه لووز،
 جگه له هاوار پټي هيچم لي به جټي نه ما،
 له كوتايى سه ده كانه وه له خوم ده پروانم

نزيك بين و به كوخه كوخ له نيو كوكا يه ك
 وینه ی كړن و له میژینه دا نه گه ریم:
 هیچ شتی دهست ناكه وئ، تو كه س نه بووی،
 ته پوله خوله میښ و گه سكه كوله يه ك
 چه قویه کی ژدنگاوی و په پړیكي توز ته كاندن
 پیستی كه له سر تیغیكي له نیسغان دانا شراو هلو اسراوه
 میښووه تر یی یه کی وشك ه لكه پاو، گورپكي رهش و
 له قوولایی گورپش دا
 چاوانی کیژی كه ه زاران سال له مه و بهر مرد،

چاوانی كه له قوولایی چالی دا نیژاون،
 چاوانی وا له وئ پرا بؤ لمان وهر ده سووړین،
 چاوانی منالان هی پیره دایکی
 كوپه جوانكیله كه ی وهك باوگنكي لاو ده بیښی،
 چاوانی دایكانه ی كچپكي ته نیا
 له باوگی دا ساوایه کی كوپ ده بیښی،
 چاوانی كه، له قوولی چالی ژینه وه
 وه دواي نیمه ده كه ون و خویان قوولایی مه رگنكي دین.
 - به لام نا؟ ناخو كه وتنه نیو نه و چاوانه
 ته نیا رپی گه پانه وه بؤ سر چاوه ی راسته قینه ی ژین نیه؟
 كه وتنه خوار، گه پانه وه، خه ون به خووه دین
 مه بوونی ژیانتيكي تركه خه ومان پتوه ده بیښی
 چاوانی داماتوویه کی دی، پوهه مه وړیكي تر، مردنی مه رگنكي ديكه
 نه و شه و مه موو نه و شتانه به پيداویستیم پښانه و
 نه و ساته ش بئ پړانه وه ده كړینه وه و بوم لیک ده داته وه
 له كوئی بووم، كئ بووم، ناوی تو چیه،
 ناوی من چیه:
 داخو بؤ هاوین
 گه لاله یه كم داده پرشت - بؤ مه موو هاوینه كانیش -

ده سال له مه و بهر له شه قامی کریستوفر
 له گه ل فیلس که دوو قوولایی له پوخسار ابو
 پاساریه کانیش ده هاتن پووناکی لی بخونه وه؟
 ناخو کارمن له ریغورما به منی وت
 "مه وایه کی فینکی مه یه، لیره مه موو دم په زیږه"
 یا له گه ل که سنی تر نه دوا
 یا من له خورا شتیګ ده لیم که س نه یوتووه؟
 ناخو نه وه من بووم له شه وی ره شمال به سهری ناکساکادا ده پویشتم،
 چه شنی داریکی سه وزو په ش،
 وهک بای سه رشیت له گه ل خوم ده دوام و
 که نه شگه پامه وه دیوه که م - دیوه که ی جاری جارنم -
 ناخو نه وه من بووم له ناوینه دا خوم نه دیت؟
 ناخو مه لاتنی رورمان له نوتیل و پنیته وه دیت؟
 که له گه ل دارشابه پوه کانداه سه مای ده کرد،
 ساتی قزت داده هینا وت "تازه زور درنگه" و
 من په له یه کم به سهر دیواره وه دیو هیچم نه کوت؟
 ناخو پیکه وه چوینه ناو بورجیکه وه مه تاومان دی
 نه چوراپه پشت په وه زه کانه وه؟
 ناخو له بیداریتا تریمان خوارد؟ له پپوته
 گوئزمان کری؟
 ناوو شوینه کان
 شه قام، شه قام، پوخسارو گورپه پان و شه قام
 ویسته گه کانی هیللی ناسن، پارک، هوده تاکه که سپه کان
 په له کانی سه ریوار، یه کئی قژی دادینن،
 یه کئی له په نا منه وه ستران نه چرپن، که سنی پووشاک له بهر دهکا،
 هوده، شوین، شه قام، ناو، هوده،

مه درید، 1937

له گورپه پانی دل نانجل

ژنان منال له کول به له نجه ولاره وه گورانيان ده گوت
 ساتي هاوړه کان بيستران و ناژيره کان نالانديان،
 ماله کان له ته پ وتوزدا به چوکدا هاتن،
 قه لا دوولت بوو، بېرده رگاگان تيك پمان و
 گژه بای لاساري ماتوپي فروکه کان:
 دوو کهس به روکيان داپړو دلداريان کرد
 تا له به شي بڼې پرانه وه يي نيمه پاريزگاري بکن
 له به شي نيمه له زده مان وله به هشت
 مه تا بچنه قولايي پيشه مانه وه، فريامان که ون،
 مه ميراتي زیندو که نه وه پیکراني زین
 مه زاران سال له وه پيش لتيان دزيووين،
 نه وان جله کانيان مه لدړيو ناويزاني به کدی بوون
 چون ساتي له شه پروته کان به يک ده گن
 مرقه کان له ده ست زده مان راده گن و زامدار ناکرتين
 هيچ شتي ده ستي پتيان پاناکا، نه وان ده که پينه وه بېرده و سرچاوه ی خويان
 له وي من و تو يک نيه، سبه ی، دويني، ناويک نيه .
 راسته قينه ی دوو مرقف روحيکه وله شيک
 هو بوونی پیک...
 له وشارانه ی که دهنيرين
 موده کان ليک دوور ده که ونه وه
 موده و شه قامه کان، ناوکه ليکيش سوزيکی وه ک زاميان مه يه،
 موده يک په نجه ره ی بېرده ديوه کانی تر ده خريته سرپشت
 هر به و کاغزه ديواره په رنگ دواوه وه،
 له و جتيه دا که پياويکی قول مه المايو مه وال کانی پوژ ده خوينتيه وه
 يا ژنيک جل نوتوو ده کا
 موده يه کی پوه و خور
 که لق و پوپي دار مه لووژه سيه ريان بو کردوه
 ديويکی تر:
 له دهره وه دايه بارانه

چه سارتيك و په يکړي له زهر د اناشراوی سې منال،
 موده گه لي که وډک پاپوره به جم و جوله کان له دوورگي نووردان
 يا وده کوو ژير د هرياييه کان:
 بیده نگی پره ده ستنی و له نیو شه پوله سه وزه کاندایلاو ده بیتته وه،
 ده ست له هر شتی نه دین وډک فوسفور نه دره وشیتته وه
 نه و که لاوانی سره تیان تیا نیژراوه، وینه ی خاورو خیزان به کومه ل،
 که نیستا پرنکیان د ژراندووه، قالبه شپو وږه کان
 ږکه و موده به ژوماره کان
 هه موو پوویان گورپاوه و بالیان لي پواوه
 هر نه خشکی له گه چ دارپژراوه و وړیکه
 هه موو دهرگه کان به پووی زه ریادا نه کړینه وه، به پووی مټرگه لان و ناسماندا
 هر مټرک خه یالی میوان داریه که
 هه موو چه شنی سه د فی نووقاون، زه مان له خورپاگه ماروی داون
 نیدی نیستا نه زه مان ماوه، نه دیوار، نه نیا فه زماوه فه زما
 ده سته کانت ناواله که و نه و سامانه
 وده سر یه ک نئ،
 میوه کان لیوه که، له ژیان بخو
 له ژیر داری پاکشی، ناو بخووه،
 هه موو شتی پووی خوی گورپووه و پیروزه،
 هر ژوریک ناو دندی دونیایه
 نه مه یه که م شوی ده ستنی کشت شتی که، پووی سره تابه،
 ساتی دووکه س نه ویندارانه یه کیان خوش دهوی، دویا له دایک ده بی،
 دلوپن نوور له نه دهره وونه پوونه کانه وه دیت و
 موده وډک میوه یه ک ده کړیتته وه
 یا وډک نه ستیرده یه ک هه پره تی بیده نگی دا نه توقو و
 یاسایه کیش که مشکه کان لموزیان تی وده راوه،
 په رژی نی ناسنی بانگ و به ندیخانه کان،
 په رژی نی رازاندنه وده ی نیداره و چه ساری تنیل دپرو،

مۆرى كاتۇچۇسى، نەشتە رو سىخە كان
 دلدانە وەى چەك بە ئامە نىگىكى بەردە وام
 دووپشكى بە پلەى دوكتۇراو دەنگىكى شىرىنە وە،
 پلىنگى كىلاوى ئاۋرىشم لە سەر،
 سەرۋكى لىژنەى گىياخۇران و خاچى سوور،
 ئىستىرى پەرەردە و فىرکردن،
 تىمساحىكى داپۇشراو بە پۇشاكى فىرپەس،
 باۋكى خەلك، سەرۋك، كۆسە ماسى،
 مىعمارى داھاتوو، بە رازى بە جلى شەرە وە،
 خۇشە وىستى تاقانەى كلىسا
 كە بدانە دەستكردە پەش ھەلگە راۋەكانى
 لە ئاۋى پىرۇزدا نەشواو
 دەجىتە پۇلى زوبانى ئىنگلىزى و دىموكراسى،
 دىۋارگەلى كە نادىترىن، دەمامكىكى پروكاۋىش
 مەۋفى لە مەۋفىكى تر جىادەكانە وە و
 لە خۇشى،
 شتە كان گىشت ھەلدە وەرن.
 لە ساتىكى بەرپىلاۋا ئىمە بىر لە تاقانەىى لە كىس چوۋمان دەكەينە وە،
 بىر لە دەستە و نەژتۋى رىكى مەۋف بوون،
 لە شىكروگە وەردى مەۋف بوون،
 گە وەردى نان بە خىشە وە و، ھەتاو و مەردن بەش كردن،
 مەۋجەزەى لە بىر كراۋى زىندوۋى:
 خۇشە وىستى جەنگە، كە دوۋكەس بەكتر لە ئامىز بگىرن
 دۇنيا نەگۈپى، ئارەزوۋەكان قەلە و دەبن
 نەندىشەكان پان و پۇر دەبنە وە
 لە سەرشانى بە خىسەرەكان بالەكان چىرۋە وەردەكەن،
 دۇنياش راست ترو ھەست پىكراو تر دەبى،
 شەراب نەبىتە وە بە شەراب
 نان بۇنەكەى جارانى خۇى نەداتە وە و ئاۋىش ئاۋە،

خوشه ویستی جهنگه، هه موو ده رکه کان ده خاته سه ر پشت،

تو ئیتر سییه ریکی ژوماره دارنی

ئه ربا بیککی بئی چاوو پوو مه حکوومت کا

به زنجیری تا هه تایی،

دو نیا سه راپا ده گوپئی

که دوو مرۆف به چاوی ناسینه وه له به کتر بپوانن

خوشه ویستی دادرینی کراسی هه موو نیویکه له به رکه سیک:

ئه لۆئیز وتی "لینگه پئی بیجه نه شه مه ی تو"

به لām پیاوه خۆی به دهستی یاساوه دا

ئه وی خواست و ئه وانیش له جیاتی خه لات

یه خته یان کرد،

چ پیرۆزه تاوان و

خۆ کوشتنی ئه وینداران، خوشک و برا

که وهک دوو ناوینه شه یدای ویک چوونی خویان بوون

له گه ل یهک ده ست تیکه ل ده که ن،

چ پیرۆزه نانی بئی ئا بپوویی خواردن،

زیناکردن له پێخه فی خۆ له میشدا

چ به رزه ئه وین و شه للاقیک له چه رمی خاو

ورپینه ی لاو لوی ژاراوی،

نیربازیکیش، که به جیی مێخه ک تف له به ر ئێخه ی ده دا،

چ شیرینتره بوونه به رد له جیی به کومه ل

له وه ی خۆ به ده ست ئه و ماشنیه وه ده ی

که شیه ی ژین مه ل ده مینجی، وهک هه ویر مه لی ده رپێژیو

له ساتی بئی تاقه تیدا

به ئه به دییه ت دا رهبازین ده کا

له ساته کان به ندیخانه ساز ده کا

زه مان ده کاته قه ره پوولی مسی و بئی با به خ؛

چ باشه پاکی و گولێکی نادیار

که به ته نیا له نیر لوق و پۆپه کانی بیده نگیا وێستاوه، و

نه لماسی سه ختی پاکان و توبه کاران
که نیشتیاکان ده پالتیوئو زه مان چهک و چور دانه دا،
زه ماوه ندی هتورئو رابوون،
دوژ دامان له نئو گوله کانیدا گورانی ده لئ
هر ساته ی گولیکه له بلوور،

جیهان یه که یه که ده مامکه کان له پووی هه لده گریو
له ناوه ندیشا، پووناکی دهر ده که وئ،
نه و که سه ی پئی ده لئین خودا، بوونی بئ نئو و شوینی خوی
له به تالی نه ندیشه دا ده بارئینئ، بوونی بئ سیما
له خویا راده بئ، هه تاوئ له نئو تاوه کان،
هه لچنرانی حزره نئوه کان:

دوای ورینه که م ده که وم، به وه تاغ و شه قامه کاند،
به کویره کویر، ده چه نئو راپه وه کانی زه مانه وه،
له پلیکانه کان ده چه سه رو دیمه خوار،
بئ بزوتن ده ست به دیواره کاند، دینم،
نه که ریمه وه سه ر خالی ده ست پیکردن
له روخساری تو ده که ریم
ده چه نئو کولانه کانی بوونمه وه
ژئیر هه تاوئیکی بئ زه مان،

له په نا منه وه، توش وهک داریک پیاسه نه که ی،
وهک چۆمئ هه نگاو هه لده بپی،

چه شنی گوله که نم له ده ستمدا نه پوئی
وهک سموره له ده ستمدا هه لده لری
وه کوو هه زاره ها بالنده هه لده فپی
پیکه نینت به سه رم دا نه پری
سه رت وه کو نه ستیره یه کی بچوکه له ده ستمدا،
ساتئ به پیکه نینه وه نارنج ده خوی
دونیا دیسان سه وز نه نوئینئ

دونيآ سه راپا ده گويي

دوو کهس به گنيزي په کتر بگرنه باودهش و

له سر ميگره لان راکشښ، ناسمان دښه خواري،

داره کان قوته قوت ده کهن، له فزا زياتر هيچ نيه

هر پووناکي و بڼدهنگيه،

شتي جگه له فزا نيه

که نامنيزي ناواله په تاکو و هلوي چاو به ناويدا ه لفرې،

هوي سپي ه وړه کان کوچ ده کهن

لهش له نگر نه گري، روح بابه وان ه ل نه دا،

که ژوکو ده که وښه به بين نيمه و ناومان و

له سه وزايي و شينايي سه رچاوه دا نو قم ده بين،

زده مان موته قه، هيچ شتيک واوه نايه

جگه له خودي زده مان و پووباري به خته و هري،

هيچ شتيک تينا په پي، بڼدهنگي، چاو ده تروکني،

(بڼدهنگ: له و ساته دا فريشته به ک ه لفرېوه

به که وړه يي ژياني سه دان ه تاو)،

ناخو نه وه هيچ بوو تڼده په پي، ناخو نه وه ته نيا چاو تروکانتيک بوو؟

-ميوانداري و دوور خرانه وه، په کم دلړه شي،

نيستقاني شيوتلکه ي کهر، دهنگي خنکاوو به تال

تاوانباري شله ژاوو سه رشيت

که ده لتي له سارايه کي خو له ميشيدا که و تووه،

هاوارو زريکه ي "ناگامنون" (3) و

"کاساندر" (4) که به رزتر له لوفه ي ده ريا

نزاو هاواره کان دوپات ده کاته وه،

سوقرات، شه تکه دراو به زنجير (ه تاو ه ل دي،

مردن و دخه به رها تنه: "کريتنو" (5) به قه به ري باوه ي نيکسولا پيوسه وه (6)

من ژاني ژيان چاکي کرده وه")،

چه قه له کا ولاشه کاني نه ينه وادا

دريژده به قسه کانی نه دا، تابويه ک که پروتوس (7)
 شه ویک پيش تیک هه لچوون ديتی، موکتزوما
 له سهر نوینی پر له دپووی بی خه ویدا گینگل نه دا،
 روبيسپیر به سواری که ژاوه وه به ره وپیری مهرگ نه چی
 سه فهریکی بی کوتا، که سات به ساتی دیتراو،
 به باشی ناسراوه،
 نیسقانی شتویله کی له رتوکی خوی به دهسته وه گرتوه،
 چورکا جووه ته نیر به رمیل که به وه
 ده لئی له سهر ته ختیکی نه رخه وانی دانیشتوه،
 "لینکولن" که هه نگاهه کانی پيش هه لبران بژیراوان
 نه چی بو دیتنی شانتو،
 شه قشقه قی مردنی "تروتسکی" وه کوو به رازیکی غه زریو ده نالینتی،
 "مادرو" (8) و پرسپاری که کهس وه لاسی نه داوه:
 نه وانه بوجی ده مکوژن؟
 تووک و نزاو بیده نگی تاوانباره کان،
 سوفی و شه یتانیکي داماو
 گورستانی قسه دووپاته و ته خوشه کان
 که سه کی مانا به په نجه گوره کانیا ن نه ده نه وه
 ورینه، هاواری سهرکه وتن،
 ده نگیکی سه یرو سه مهره که ساتی مردن لیمان هه لده ستیو
 کوته ی دلی ژینی ساواو
 شه قه شه قی نیسقانه کان، که له کتیشه دا به سهر به کا ورد نه بن
 رده می پیغه مبر که کهف هه ل ده خرپنتیو
 هاواری نه و هاواری جه لادو
 هاواری مه حکومتی نه وان،
 بلنیه به،
 چاوه کان، و نه وانیش بلنیه که لیکن نه و پئیانا نه روانی،
 گوی بلنیه به که و ده نگی ناخیشی بلنیه،
 لئو زوخالی قال بئوه به و زوبان داخیکی ناورینه،

لیکڅشان و پیاوځی که وهشتی نه که وځی،
 نه ندیشه وشتی که بیری لی ده که نه وه، که سنی بیرده کاته وه خوی بلنسه به،
 هه موو شتیک له سووتانه، دنیا بلنسه به که،
 هیچ شتیک له خورا ناوړ ناگریو هیچ شتیکیش
 جگه له نه ندیشه بلنسه لی هه لناستی و دوکه لی:
 چه لادو مه حکرومی نیه و ته نیا
 هاوار

له پاش نیوه پویه کی هه ینی دا و بیده نگی
 بیده نگی که خوی به چه ند نیشانه یه که داده پوشتی،
 بیده نگی که بڼ نه وه ی بدوځی قسه نه کا، ناخو هیچ نالی؟
 هاواری مروفه کانیش شتی نیه؟
 ناخو ساتی زه مان تیده په پځی، شتی رانا بځی؟

- هیچ شتی تینا په پځی، ته نیا هه تاوه
 پیلووی که رمی لیک نه نن؛ به هیوری نه جولیت، هیچ شتی،
 هیچ قوربانیه که نیه
 زه مان قهت قهت بو دواوه ناگه رپته وه
 مردووه کان له و جیبی به مه رگه وه به سراون ده میننه وه
 قهت به مردنیک دی نامرن،
 هه رگام به ندی جووله و ناکاری خویانن، که ده ستیان پتیا ناناگا،
 نه وان له ننیو ته نیایی و مردنیا نه وه
 به بڼی روانین و بڼی نیوپر لیمان ده روانن،
 مردن بوته په یکه ری ژیانیا ن،
 نه وان هه موو دهم له و جیبی نه ناست نه به دیته دا هیچ نیه،
 هه ر ساتی له ناست نه به دیته دا شتی نیه،
 شای سینه ره کان کوته ی دلت ده پڼوځی
 دواڼ ناکارو بزوتن، شتیوه ی زبری ده موجاوت،
 خه ته جوړاو جوړکانی
 پروت ته واو داده پوشتی،

ئىيمە مىراتى مىژۋىي ژيانىكىن
 ژيانىك، نە ژياو و بىگانه، كە كە مەر ھى ئىيمە يە
 -توخوا ژيان كە ى ھى ئىيمە بوودە؟
 كە ى ئىيمە نەودى بە راستى ھەين، ھەين؟
 زەو يەكى خۇراگرمەن نىيە،
 ئىيمە ھە رگىز شىتى جگە لە گىژىو بە تالايى نىن،
 دەمگەلى كە لە ئاۋىنە دا گە شاودەن، داخۇرپان، قىزىكردنەودە،
 ژيان ھى ئىيمە نىيە، ھى مەۋفە كانى ترە،
 ژيان تە نىيا بۇ كەس نىيە ئىيمە تىكرا ژيانىن
 -نانىكى بىرژاۋ بە تىنى تاۋ بۇ خەلكى
 بۇ ھە موو نە وانە ى كە خودى ئىيمەن-
 مەن ساتى ھەست بە بوون دەكەم كە خەلك بىم،
 ئاكارى مەن گەر ھى خەلك بىن، بە شى مى پىئودە يە،
 بىن شىك بۇودى ھەبىم، دەبىن بە شىك لە خەلك بىم
 ھە تا لە خۇم بىيمە دەرى، دەبىن خۇم لە بالاي خەلكا بىيىمەودە،
 خەلكى كە نەبەن مەن، ھە ر نىن
 خەلكى كە بە تەسەلى بوونم نە دەنى
 مەن نىم، مەنىك لە ئارادا نىيە، نەودى ھە يە، ھەر -ئىيمە يە-
 ژيان بوونە خەلكە، ھەنگاۋى بەر زترە، ھەنگاۋىكى نە ولاترە،
 لەوبەرى مەن و تۆۋە دايمە ئاستۆيەك ھە يە
 ژيان كە ئىيمە لە ژىن ھەلدە بىرپەنە ناسمان دەكە،
 سىمايە كمان بۇ دادە پىژىو تىكى دەشكىنى،
 بىرسى بوون بۇ زىندوۋىي، ھۆ مردن، نانى گىشت مەۋفەكان،
 نەلۇنىز، پىرسە فوونە، مارى،
 پەۋت بىئۆينە
 ئىستەك دەتوانى پەۋى راستە قىنە م بىيىنى، پەۋى كەسى تر،
 پەۋى مەن بەردەوام بالانۆينى پەۋى ھە موو مانە،
 پەۋ دارو نانەوا،
 شۇفەير، ھەۋرە مەلە وان،

پوخساری هه تاو دهر به ند پیدروو پابلو

پوخساری هاو به ششی ئیمه به ته نیایی،

وه ناگام بینه من تازه له دایک بهوم:

ژین و مهرگ

له تودا ناشت ده به وه دهسته ملان، شۆره ژنی شه و

قه لای پر تریفه و زولال، شازنی سپیده

که وره کچی مانگ، دایه که وره ی ناوه کان،

له ششی دونیا، مالی مردن،

له ساتی له دایک به ونمه وه تا ئیستا به رده وام له دارپاندام

من نه که ومه قوولایی خۆمه وه بی نه وه ی بگه مه به وه

له چاوه کانتدا په دیدام که، خۆله بابرده وه که م بینه و

خۆله مێشه که شم به گشتی خرکه وه،

ئیسقانی له ت و کوتیشم

وتیک خه وه و لیکێ گری ده.

وجودم به ده مینه، له خاکی خۆتدا به منیژه

ده، لیکه پێ، بیده نگیت نه ندیشه ی له خۆدا ئالوز

هتورکاته وه:

دهسته کانت ناوه لاکه

هو خاتوون که تقوی پۆزه کان ده چینی،

پۆزه نه مره، هه لدی، بالاده کا

له دایک به وه و قهت شه که ت نابن

هه ر پۆزه ی له دایک به وننیکێ نوویه، هه ر هه له اتنێ له دایک به ونن،

منیش هه لدیم

ئیمه هه موومان له که ل دینه ده ر، هه تاو به به ووی هه تاوه وه هه لدی

خوان به به ووی خوانه وه هه لدی،

به به ووی هه موو پیاوانه وه،

ده روزه ی به ون هه لم ستنه و له که ل وه ره ده ر،

لیکه پێ با به ووی نه و پۆزه ببینم،

لنگه پئی با پروی نه وشوه ببینم،
هه موو شتی نه گوپئیو پیکه وه نه لکتی
رپچکئی خوینی پرد، کوته ی دل،
بمبه بۆ نه و په پری شه و
بۆ نه و جییی که من توم و
نیمه یه کین،
بۆ ولاتی که هه موو دهروونه کان پیکه وه شته ک دراوڼ:
دهروازه ی بوون، بوونت به ربللوکه و راب
هوت بگورده، پهنگه توش هه بی،
دهست له نازاری رووت ودریده، سه ره لبره
تا چاوت به پروی مندا بپشکوئی، که نه پوانینه روخسارت،
هه تا ده مه ده می مهرگ له ژیان بپوانی،
پرویی زه ریا، نان، تاشه به رد و کانی
سه رچاوه یه ک، که پروی نیمه له روخساریکی بئی ناویدا
نه فووتی، بوونی بئی روخسار،
حوزوریکئی له تاریف نه هاتو له نئیو حوزوره کان..

ده مه ویی دریزه ی بده م و بچه پیش، به لام بپرستم ئی برا:
هه ر سانه به نئیو سانه کانی تردا ده جمئی
من خه وه به ردینه بئی خه ونه کانم دیت
وه ک به رده کانیش له کوتایی ساله کاندا
زه مزه مه ی خوینی خومم بیست
که له ده ماره کانی به وره ورتیده په پری، زه ریا به واده ی نووره وه
دهنگی هه لبریبوو،
یه که یه که دیواره کان قه لشیان نه برد،
گشت ده رکه کان نه شکان و نه که وتنه سه ر پشت
هه تاویش له سه ر ته ویلما ده توقی و
پیلوو قووچاوه کانمی نه بزوت،
قوناغی بونمی نه دپی

من له خټوم پزگار ده‌کرد،
 منی له خه‌وی حه‌یوانی سه‌ده به‌رینه‌کان ده‌رده‌کیشا
 جادووی ناوینه‌کانیشی، به‌شورشه‌وه راده‌بوون،
 بیه‌ک له بلوور، سپی‌چناریک له ناو
 فواره‌یه‌کی که له‌گه‌ت که -با- ده‌یچه‌میښته‌وه
 داریک سه‌ماکه‌ر به‌لام ره‌گی له قوولاییدا
 به‌ستینی چۆمی که ویک دئی، نه‌پواته پیتیش
 به‌سه‌ر خویا نه‌چه‌میته‌وه و نه‌خولیته‌وه
 گشت ده‌می‌کیش به‌ریوده‌یه:

په‌راویزی پښه‌کی:

- *1- رومانیکي جیمس جویسه.
- *3- Trappist، هیندی له مسیحیه‌کان که باوهریان به‌بیدمگی همیشمی هیه.
- *3- فیله‌سوفیکي یونانییه‌ر باوهری به "دایمه‌گۆران" هیه.
- *4- فیله‌سوفیکي نه‌گزستانسیالیسته.

سیانزهمین له‌گه‌ریتته‌وه... ئه‌وه هه‌مان یکه‌مین:
 به‌رحوا میش هه‌ریک شته- یا رهنکه هه‌ر له‌و ساته‌بی:
 ناخوتق شازنی، هو، یکه‌مین و دواپن که‌س؟
 ناخوتق سولتانی، هو تا‌قانه‌و دواپن خوا؟
 (به‌شئ له‌شیعری "نارتمیس" به‌رهمی ژرار دونرئال)

چهند یاداشتیک:

1- میلوسینا: ژنیکی په‌ریزاده له‌ئه‌ده‌بی سه‌ده‌کانی ناوه‌پاستی فه‌رهنسادا، که ده‌بیته
 ژنی شوالیه‌ریموند. به‌و هه‌رجه‌ی می‌رده‌که‌ی له‌پۆژیکي تایبه‌تی هه‌وتوودا چاوی پیتی
 نه‌که‌وئ. سه‌ره‌نجام ریموند به‌پیتی هاندانی براکه‌ی، هه‌ر له‌و پۆژه تایبه‌ته ده‌جیته‌پس‌و
 شوینی میلۆسینا له‌حه‌مام دا ده‌بیینی، که نیوه‌ی له‌شی ماره. ریموند ده‌بیینی و تاوانی
 به‌تفه‌پی به‌کئ له‌کوچه‌کانی نه‌خاته‌پال نه‌و ماره‌وه، میلۆسینا وه‌ک نه‌ژدیهایه‌ک راده‌کاو
 له‌وه‌به‌دوا هه‌ر ساتی ده‌می مه‌رگی به‌کئ له‌خزمه‌کانی دئی، به‌و شیوه‌یه‌ له‌دیوه‌خانی

"Lusignan" دہر دہ کہ وی، نہ فسانہ ی میلوسینا وہ ک ٹوسقوورہ ی "Urvasi, Prvavas"

ہیندی دہ چی۔

2- پیڑسہ فونہ: خواوہندی دونیای پڑجہ کان و هاوسہری خوی دونیای مردوہ کانہ، کہ
ہادس ہالی گرت و بردیہ دونیای ژیرہ وہ۔

3- ناگامفون: شای ناراکواس و سہر کردہ ی سوپای ناتن، لہ شہ پی تیروادا کہ کاتی
کہ پانہ وہ ژنہ کہ ی دہ یکوژی۔

4- کاساندرا: عازہ بی کہ ہہ والی غہ بی ہہ بوہ، کچی پہریام بوہ، شای تیروادا
خوشکی پاریس بوہ۔

5- کریتو: هاوالیکی سوقرات بوہ۔

6- ٹیکسولا پیوس: خواوہندی پزیشکی لہ نہ فسانہ یونانیہ کان دا۔

7- برؤتووس: سہ ناتوڑیکی رومیو یہ کئی لہ قاتلہ کانی ژولیوس سہزارہ۔

8- فرانسیسکو مادرو: سہ رۆک کۆماری مہکسیک بوہ (1873-1913)

سہرچاوہ:

سنگ آفتاب، اوکتاویوپاز، ترجمہ احمد میر علانی، / چاپ دوم 1371.

□

چه پکه گولیکی چکوله

■ گابریل گارسیا مارکیز

● و. له فارسییه وه: جه مال نه حمده زانه

مارکیز

شه مه نده فهره که له و تونبلی له دلی گاشه
به رده کاندایندرابوو به لاره لارهاته دهرو پیکای
کتلکه بهرین و وه که یه که کانی گرت بهر. هه وای
شیدارو له شنه ی ده ریاش خه بهرئ نه بوو. هه وای
قورس و خه فیه به په نجه ره که دا ده هاته ناو
واگونه که. له سه ر جاده ی باریکی قه راخ هتلی
ناسنه که. چه ند عاره بانه یه کی پر له هیشووی
سه وزی مؤز ده بینرا، که مانگا به دوا ی خۆیدا
پایانی ده کیشا. نه و بهری جاده که، له نئو زهویه
بئ بهر مه مه کاندای لسیزه و له وئ چه ند
نووسینگه یه کی کاری لبوو که پانکه ی
کاره بایان تیادا دامه زرابوو، چه ند بینای خشت و
چه ند خانویه کیش ده بینرا که له تارمه کانیاندا
کورسی و میزی چکوله ی سپی ریز کرابوو.
سه عات یازده ی به یانی بوو به لام هیشنا کهرما
توندی نه کردبوو.

ژنه که گوتی: "باشتر وایه په نجره که پتوه بدهی، د هـنا قـزـت به په شایي دووکه ل په ش د هـبـیت".

کچه که هـولـی دا په نجره که پتوه بدها، به لام نه لقی شوو شه که ژه نگی هـتـابـوو و نه ده جوولا. له م تـنـیا واگړنی دهره جه سـئـیه دا، جگه له وان که سی تری تیا نه بوو. دووکه لی لوکو مؤتیف له په نجره که نه ده بړا. کچه که له سر کورسیه که ی هـسـتا. هرچی هـیـان بوو و نه یان بوو، واته نه و زه رفه نایلونی به خوارده مـنـی تـیـدا بوو و له گـل نه و چه پکه گولـی پـوژـنا مـه یان تـیـوه پـنـچـابـوو، داینا نه سر زه وی و له سر میزه که ی نه و بهر، دوو له په نجره که، به رامبه به دایکی دانیشـت. هـر دووکیان جل و بهرگی هـزارانه و ساده ی تازه یان له بهر دا بوو.

کچه که دوازه سالتیک ده بوو، یه که م جاریشی بوو سواړی شه مـنـده فـهـر بـیـت.

ته مـنـی ژنه که، به و دهماره مه یلو په شانـه ی پشت چاوی و به و جهـسـته له پـو لاوازه ی و به و کراسه شـرـوـلـی به ری، نه و نه ده زور بوو پـئ نه ده چوو دایکی کچه که بیت. ژنه که دانیشـتـبوو، برپړه ی پشتی له پشتی میزه که توند کړد بوو و جانـتا (ویژنی) یه توپخ هـلـدراوه که ی به هـر دوو دهـسـت له باوه ش گرتـبوو. گه وره یی تیکه ل به په ریژنی که سیکی هـبـوو که به هـزار ی پاهاتبی.

سه عات دوازه نیتر ته و او گه رمی کړد بوو. شه مـنـده فـهـره که نزیکه ی ده دقیقه به مه به سـتی ناوگرتن له ویستگه یه که و هـسـتا که به چوار دهریه وه هیچ شارک نه ده بینرا. له و بیده نگی تیکه ل به نه نیه دا، کینگه کان دیمه نیکی جوان و دلگیریان هـبـوو؛ به لام هـوای مـهـندی واگړنه که بونی چهرمی تازه ی لـدـهـمات. شه مـنـده فـهـره که به خیراییه کی که م ده پوی. له دوو شاری وه یک وه سـتا، که خانوه داریه کانی په نگی پوونیان هـبـوو. ژنه که وه نه وزی داو پاشان خوی

لی که وت. کچه که که وشه کانی له پـئ داکه ند و به و نه و نه ده سـته که پویشـت تا چه پکه گولـه که بخاته زه رفی ناوه که وه.

که گه پایه وه شوینه که ی خوی، دایکی چاوه پئی ده کرد تا شـتـیک بخون. ژنه که له تکی پهنیر و پارچه یه که نانی کابه و کولیچه یه کی دا به کچه که و هر به و جوړه به شی خوی له زه رفه نایلونی که ده رهنـیا. کانی ناخواړدن، شه مـنـده فـهـره که زور له سرخو به سر پردیکی ناسنیدا گوزهری کرد و به شارک دا وه دوو شاره که ی پيشوو، تپه پی. به لام له مهیدانی نه م شاره دا کومه لیک خه که ده بینرا. تاقمی نورکیسترا له ژیر تیشکی هـتاودا ناوازیکی خوشیان لیده دا. له و لاکه ی تری شارش، کینگه کان به ده شـتـیک کزتا ییان ده مات که له بی نازی دا شه قار شه قار بـبوو. ژنه که ده سـتی له خواردن کیشایه وه.

گوتی: "پیلوه کانت له پـئ بکه".

کچه که چاوی له دهره وه کرد؛ جگه له ده سـتی خو لکراو شـتـیک نه ده بینرا. لیره دا خیرایی شه مـنـده فـهـره که زیادی کرد. پاروی ناخـری کولیچه که ی خسته وه ناو زه رفه نایلونی که و پیلوه کانی له پـئ کرد. ژنه که شانـه که ی دایه ده سـتی.

گوتی: "قزت دابینه".

نو کاته ی کچه که زولفه کانی شانـه ده کرد، دهنکی شوونی شه مـنـده فـهـره که ش به رز بووه وه. ژنه که عاره قی ملی وشک کرده وه و چه وری دم و چاوی به ده سـتی سـپی. که کچه که له شانـه کـردنی زولفـه کانی بـوو وه شه مـنـده فـهـره که ش به ته نیشت خانوه کانی قه راخ شارکدا گه وره تر و خه مبارتر له شاری پيشوو، تپه پی.

ژنه که گوتی: "نه که کاریکت هـبـه هـر نیستا بیکه. د هـنا دوا یی بـوت نیه له هیچ شوینیک ناو

بخوبه وه، ته نانت ته گه ر له تینوویه تید/ بشمری. به هیچ جوریکیش نابئ بگری".

کچه که سه ری له قاند، وشکه بایه کی سوتینر، له گه ل شووتی شه مهنده فیهو ته قه ته قی واگونه کونه کان، به په نجه ره که دا هاته ناوه وه. ژنه که زه رفه نایلونیه که و باقی خوارنه که ی کۆکرده وه و خستیه ناو جاننا ده ستیه که ی. بۆ کاتیکی که م، له و به ره هتاوی سئ شه ممه ی مانگی شووت دا، له پشت په نجه ره که وه، دیمه نیکی ته واو له شار بینرا. کچه که پۆژنامه ته ره کانی که ناویان لی ده چۆرا له گوله کانه وه پتچا، که می که له په نجه ره که دور که و ته وه و چاوی بریه دایکی. ژنه که به بزه وه لای دایه وه. دهنگی شووتی شه مهنده فیهو که به رز بۆوه، خیرایی که م بووه وه و توژیک دواتر وه ستا. ویستگه که هینده چۆل بوو بالنده بالی لی نه ده دا. نه و به ری شه قامیش، له نپو شوسته که دا که دار چواله کان سیبهریان خستبووه سه ر گازینۆی بلیارد ناوه لا بوو. گه رما هه موو شاری له خۆ گرتبوو. ژنه که و کچه که له شه مهنده فیهو که دابه زین، له ویستگه ی شه مهنده فیهو که، که کاشیه کانی درزیان بردبوو و گیا له ملاو له ولایانه وه هاتبوونه ده ر، تی پهرین و چوونه نه و به ری شه قامه که که سیبهر بوو.

نزیکه ی سه عات دوو بوو. شار له و ده مه دا، له به ر بن هیزی نیوه پۆخه یی ده کرد. دوو کانه کان، دایره کان و خویندنگه ده وله تیه کان هه موو له سه عات یازده پا داخرا بوون و تا نزیکه ی سه عات چوار، که شه مهنده فیهو که ده که و ته پئ، نه ده کرانه وه. ته نیا هویتلی به رامبه ر ویستگه ی شه مهنده فیهو که و ناد ی خوارنه وه و گازینۆی بلیارد و نووسینگه ی ته له گرافی ته نیشست گۆپه پانه که کراوه بوون. خانوه کان، که زۆربه یان به شیوه ی خانوه کانی کۆمپانیای مۆز دروست کرابوون، ده رکه کانیان له ناوه وه

داخستبوو و، په رده کړکړه ییه کانیان دادابوو وه. ناو ماله کان هینده گه رم بوو که به شیکیان نانی نیوه پۆیان له نپو حه وشه دا خواردبوو. چهنه که سیکیش کورسیه کانیان پال دابوو به دیواره کانه وه و هر له وی له نپو شه قامه که دا له ژیر سیبهری دار چواله کاند خه وتبوون.

ژنه که و کچه که هه ولیان ده دا به ژیر سیبهری دار چواله کاندا بپۆن. بن شه وه ی خه و له که سیک تیک بدن هاتنه ناو شاره که و یه کسه ر به ره و مالی قه شه پۆیشن. ژنه که به نینۆک له توپی سیمی ده رکه که ی دا، که می که وه ستاو دیسان به نینۆک لی دایه وه. دهنگی فیهو فیهو پانکه له ناو ماله که وه ده هات. هیچیان گوئیان له دهنگی پتیه که نه بوو. جیره ی هیواشی ده رکه که یان گوئ لیبوو و نه وه نده ی پئ نه چوو که دهنگیک به سل کردنه وه وه له پشت ته لبه نده که وه گوئی: "کتیه؟" ژنه که هه ولی دا له پشت ته لبه نده که وه سه یر بکات.

گوئی: "نیشم به قه شه یه".

"هه ر نیشتا خه وتوو".

ژنه که پئی داگرت: "نیشی په له م پتیه تی".

له شیوه ی قسه کردنی ژنه که دا هیمنی ده خوینزایه وه.

ده رکه که به بن دهنگی که می که کرایه وه و ژنیکی قه له ویچکه ی که می که به ته من ده رکه و ت په نگی به پتسته وه نه مابوو، زولفه کانیشی په نگی په ش و خۆله میشییان هه بوو. چاوه کانی له پشت چاویلکه نه ستوره که یه وه چکۆله تری ده نواند. گوئی: "وه رنه ناوه وه". و ده رکه که ی ته واو ناوه لا کرد.

چوونه ژوریکه وه که پر بوو له بۆنی مه ندی گول. ژنی ماله که نه وانی بۆ لای میزه داریه که بر دو نیشاره ی کرد دابنیشن، کچه که دانیشست، به لام ژنه که جانتا که ی توند به هه ر دوو ده ست

گرتیبوو و گیز و ویز و وستابوو. هیچ دهنگیک به رزتر له دهنگی فیه فیه پانکه که نه ده بیسترا. ژنی ماله که دیسان له کۆتایی ژووره که ده رکوت. زۆر به هیمنی گوتی: "ده لێ پاش سعات سێ بینه وه. تازه پێنج ده قهیه راکشاوه".

ژنه که گوتی: "شه منده فیه که سعات سێ نیو پێ ده که ویت".

وه لاهه که کورت و نیشانهی متمانه به خۆبوونی پتوه دیار بوو به لام هه هه مان شتیهی هیمن و خوشی هه بوو. ژنی ماله که بۆ یه کهم جار بزه گرتی.

گوتی: "زۆر باشه".

کاتی که ده رکوت که بۆ جاریکی تریش پتوه درایه وه، ژنه که له تهنیشت که کهی دانیششت. ژووری باریکی میوان بێ نرخ و خاویژ بوو. نه و بهری نه وه حاجه ره یه ی ژووره کهی کردبوو به دوو که رتوه میژنکی ساکاری لی بوو بۆ نیش کردن که پوو میژیه کی مشه مای له سه ر بوو و له سه ر میژه که ش ماشینیکی کۆنی چاپ له تهنیشت ئینجانه ی گوله که ده بینرا. قه فیه ی بایه گانی که نیسه که یان له تهنیشت میژه که دانابوو. پوهانی نووسینگه که ده ری ده خست که قهیره که چیک نه ویتی پێک و پێک کردوه.

ده رکوتی کۆتایی ژووره که کرایه وه و نه م جار ه یان قه شه، که چاویلکه که ی به ده سه سه ر خاویژ ده کرده وه ده رکوت. ته نیا نه و کاته ی چاویلکه که ی له چاو کرد ده رکوت که برای نه و ژنه یه که ده رکوتی کرده وه.

پرسیاری کرد: "چ نه مرتیکان مه یه؟".

ژنه که گوتی: "کلیله کانی قه برستانمان ده ویتی".

که که گوله کانی نابوو سه رکۆشی، دانیشتبوو و قاجی له سه ریه ک دانابوون قه شه

سه ره تا سه یری نه و دواتر سه یری ژنه کی کردو پاشانیش له پشت ته لبه نده که وه چاوی له ناسمانی پوون و بێ هه ور بهی.

گوتی: "به م گه رمایه باشتر وابوو ئارامتان بگرتایه تا پێژ ناوا ده بوو".

ژنه که بێ نه وه ی قسه بکات سه ری پاوه شانده. قه شه که هاته نه مبه ری پلیکانه که و له نیو که ننۆره که دا ده فته ریکی یادوه ری، که به مشه ما به رگی گیرابوو، له گه ل قه له مدانیکی داری و شووشه یه کی موره که بی هه لگرت و له پشت میژه که دانیششت. ده سه کانی گه لیک تووکن بوون و، به مه بێ مووی سه ری قه ره بوو ده بووه وه.

پرسی: "ده تانه ویتی بچه سه رکام قه بر؟".

ژنه که گوتی: "قه بری کارلوس سینتینو" (۱).

"کێ؟"

ژنه که دووپاتی کرده وه: "کارلوس سینتینو".

قه شه دیسان تی نه گه یه یی.

ژنه که هه ر به و ناوازه پیتی گوت: "نه و دزه ی حه و توویه ک له مه ویتیش لیره کوژرا. من دایکی نه وم".

قه شه هه ر له سه ریه وه تا قاجی ته ماشای کرد. ژنه که به سه برو حه سه له و به بێ گه ردی چاوی تێبێ. قه شه که سوو بووه وه. سه ری داخست و خۆی خه ریکی نووسین کرد. زانیاری له ژنه که ده پرسسی و له شوینه به تاله کانی سه ر په ره که ده ی نووسی و ژنه که ش، بێ نه وه ی په له بکات، ورده کاریه کانی وابه حه سه له بۆ شیه ده کرده وه ده تگوت له پووی شتی که وه ده یخوینتیته وه. ورده ورده قه شه ده م و چاوی ئاره قه ی لی نیششت. که که نه لقه ی پیلای قاجی چه پی کرده وه. پاژنه ی پیتی به هیواشی ده رهیناو پیتی خسته سه ر شولی میژه که. پاشان خه ریکی قاجی راستی بوو.

کاره ساته که دوو شه ممه ی حه وتووی پیشوو،
سه عات سئ، دوو سئ کۆلان نه ولاتر پرووی دابوو.
پیشیکا، نهو بئووه نه تنه یایه ی که له خانوویه کی
پر له شرو شالاتدا ده ژیا. له ننو لیزمه ی دهنگه
دهنگی باراندا گوئی له دهنگی که سئیک بوو، که له
دهره وه پرا هه ولی ده دا به ته وژم دهرکه کی
پیشمه وه بکاته وه. ژنه که له سر جیگا هه سنا، له
ناو سنوو قه که یدا له دوری ده مانچه یه ک گه پرا که
له زه مانی سه ره ه نگ (تورنلیانو بوویندیا)⁽²⁾ وه
که س ته قه ی پئ نه کردبوو، بئ نه وه ی چراکه
هه لبات چوو ژووری میوان. نه وه ی پئنویتی
ژنه که ی ده کرد دهنگه دهنگی قفله که نه بوو به لکو
ترسئیک بوو که بیست و پئنج سال ته نیایی له
دهرویندا که له که ی کردبوو. له زه ییندا نه تنه
شوینی دهرکه که به لکو مه وای نیوان زهویه که و
قفله که ی هه لسه نگاند. ده مانچه که ی توند به
هه ردوو ده سستی گرت، چاوه کانی لئک ناو ده سستی
به ماشه که یا نا.

یه که م جار بوو که له هه موو ته مه نیدا ته قه ی
ده کرد. دهنگی ته قینه وه که هئور بووه وه، جگه
له چپه ی نم نمس بارانی سه ره ریانه گله که
شتیکی تر نه ده بیسترا. پاشان دهنگی زرينگه
ناسای که وتنی شتیک له سه ره هیوانی چیمه ننو و
دهنگیکی نرم و خوش به لام زۆر بئ هئیزی هاته
گوئ: "ناخ، دایکه". نهو پیاوه داماوه ی که
پۆزی دواپی له پیش ماله که دا که وتبوو و میتشکی
پزابوو. کراسئیکی فلانئیلی خه ته پرهنگاو
پرهنگ و پانتۆلئیکی ناسایی له بهردا بوو، که له
جیی قایش ته نافئیکی لی به ستبوو. پیللوی له پئدا
نه بوو. له و شاره شدا غه ریب بوو.

قه شه که ئیشی نووسینه که ی ته واکرد. له
ژیر لئیه وه گوئی: "گوت ناوی کارلوس
سینتینئوس بوو".
ژنه که گوئی: "سینتینئو ئایالا"⁽³⁾. تاقانه کویم بوو.

قه شه جارئیکی تریش چوو بۆ لای که ننۆره که.
دوو کلیلی گه وری ژهنگای له پشت دهرکه که
هه لواسرابوو. کهچه که له خه یالی خوی دا ده بیته یایه
پیش چاوی که کلله کانی (پهته ی پرۆنن،
هه روه ک دایکیشی له منالی دا وای هئینابوو
به رچاو، هه روه ک نه و رۆژه که قه شه ش
هئینابوو به رچاوی خوی. قه شه کللیکه کانی
هه لگرت، له سه ر نه و ده فته ره کراوه ی که له سه ر
پلیکانه کان دانرا بوو، روو له ژنه که، ئیشاره تی
کرد به شوینئیک له سه ر نه و په ریه ی که تازه
نووسیووی و گوئی:
"ئیره ئیمزا بکن".

ژنه که جانتا که ی نایه بن بالی و ناوی خوی به
خه تئیکی ناخۆش نووسی. کهچه که گوله کانی
هه لگرت، نه رمه نه رمه هاته ته نیشته پلیکانه که و
چاوی بریه دایکی.

قه شه هه ناسه یه کی هه لکئیشاو گوئی: "قه ت
هه ولتان نه دابوو بۆ رینگای راست رینوئینی
بکن؟"

ژنه که که ئیمزا که ی ته واکوو، گوئی:
"مرۆفئیکی زۆر باش بوو".

قه شه له پیشدا چاوئیکی له ژنه که کرد و
پاشانیش چاوئیکی له کهچه که کرد و به
سه رسوپمانئیکی ئیماندارانه وه وای به بیردا هات
که نه وان نیازیان نیه بگرین و فرمیسک برێژن.
ژنه که هه ر به و ناوازه درێژه ی پئدا:

"پیم ده گوت که قه ت دزی له خه لکی داماو
نه کا. نه ویش به قسه ی ده کردم. نه و جا بۆت باس
بکم، قه دیم هه ر جار که ده چوو بۆ بۆکسئین،
نه و نه ده ی مستاوئ ده گوت که سئ شه و و رۆژ
هئیزی نه بوو له جیگا که ی هه ستن".

کهچه که به دوا ی قسه کانی دایکی که وت و
گوئی: "ناچار بوو هه موو ده انه کانی بکئین".

ژنه که گوتی: "راسته. نه ورژانه هر پاروویه ده مخوارد تامی نه و مستانه ی دده که شه وانی شه ممه له سر و چاوی کوره که م ددر".

قه شه گوتی: "ناکړی له خواستی خودا تنی بگه ی".

به لام نه م قسه یه ی زږد به دلدیاییه وه نه ده گوت: هم به هوی نه زمونی زږده وه که تا راده په ک تووشی گومانی کردبوو، هم به هوی گه رماوه. پتی گوتن که ده بی سر و چاویان داپوشن بۆ نه وه ی تووشی نه خووشی تاوه سووت نه بن.

به دم باویشک ووه نه وزه وه چهند ده ستوریکی دا که چن قه بری کارلوس سینتینو بدوزنه وه. کاتی گه پانه وه ش پتویستی نه ده کرد له دهرکه بدن، کلپلکه یان ده خسته ژیر دهرکه که وه، نه گه ر بوشیان بلوایه، هر له وی که میک پاره یان بۆ که نیسه داده نا. ژنه که زږد به وردی گوئی له فرمانه کانی گرت و بۆ نه وه ی بزه بکات سوپاسی کرد.

قه شه پتیش نه وه ی دهرکه بکاته وه که سیکی بینی که لوتی به ته لبه نه ده که وه نابوو سهیری ناو ماله که ی ده کرد. له دهره وه ی ماله که ش تا قمیگ منال وه ستابوو. دهرکه که به ته وای کرایه وه، مناله کان بلاوه یان کرد. به پتی عاده تی جارن له و سه عاته دا که س نه ده هاته ناو شه قام به لام نیستا نه ک ته نیا مناله کان به لکو چهند که سیکی گه ورده ش له ژیر دار چواله کانداه ستابوو.

قه شه سهیریکی ناو شه قامه که ی کرد که گه رما گرتبوویه خوی و مه سه له که تیگه یی. دهرکه که ی به هیواشی پتوه دایه وه. بۆ نه وه ی سهیری ژنه که بکات، گوتی: "توزیک راوه ستن".

خوشکی قه شه، که هیله کتکی ره شی به سه ر کراسی خه وه که ی دا له بهر کردبوو، زولفه کانی به سه ر شانی دا بهر دابوو وه، له ناو دهرکه ی کزتابی ژورده که دهرکه وت. بۆ نه وه ی قسه بکات سهیری قه شه ی ده کرد.

قه شه گوتی: "چ باسه؟"

خوشکه که ی له ژیر لیوه وه گوتی: "خه لکی بینویان".

قه شه گوتی: "چاک وایه له دهرکه ی حه وشه که وه برپن".

خوشکه که ی گوتی: "نه ویش هر وایه. هه موو له پشت په نجره کانه و کربوونه تهره"

ژنه که وا ده هاته بهر چاو که تا نه و کاته بیری لی نه کرد بیتوه. هه ولی دا له پشت ته لبه نه ده کانه وه سهیری شه قامه که بکات پاشان چه پکه گوله که ی وه رگرت و بۆ لای دهرکه که بوی. کچه که دوا ی که وت.

قه شه که گوتی: "بوه ستن با خور ناو یی". خوشکی قه شه، که له کزتابی ژورده که دا بی جووله وه ستابوو، گوتی:

"گه رما ده تانکات به که باب. بوه ستن چه تران بده من".

ژنه که گوتی: "سوپاس، ناو ناسوده ترین". ده ستی کچه که ی گرت و پتی نایه شه قامه که.

سهرچاوه:

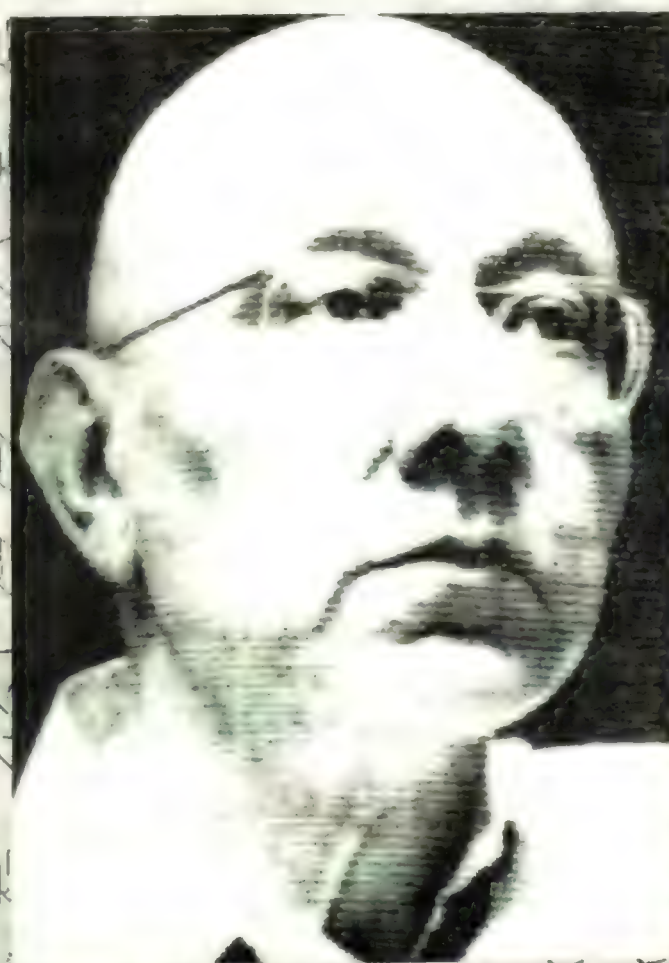
کتبی "پرنده گان مرده" نویسنی گابریل گارسیا مارکز- وه رگرت بۆ فارسی: احمد گلشیری- تهران 1373. وه رگرت بۆ کوردی: جه مال نه حمده زاده.

په راویز:

- 1- Carlos Centeno.
- 2- Aureliano Buendia.
- 3- Ayala.

گفتوگو

■ لنگه‌ل کورنلیوس کاستوریا دیس دا
سارادانی پرامین جه هانبه گلو

گفتوگوییەك لەگەڵ:

"كورنلیۆس كاستۆریادیس" دا

■ رامین جەھانبەگلو

● و: رەدوف بێگەرد

دوگماكەى ماركسىزم رزگار بكات. ئەو هەر لە سەرەتای چالاكى سیاسیدا، بەجۆرىكى ئاناسایی، رەخنەى توندى لە بیروكراتىيەتى كۆمونیستی تێكەڵ كرد بە بەرپرسىيارەتى بە چەپى شۆرشگێڕەو، كاستۆریادیس لە كۆمەڵێك لێكۆڵینەویدا لەسەر فەلسەفەى زانست، تیۆرى كۆمەڵایەتى، فەلسەفەى سیاسى و ھېرمونوتیک، تەفسىرى لە تیۆرەكانى فرۆیدا دەورى گرنكى دیو، ھێلى سەرەكى بىرى كۆمەڵایەتى كاستۆریادیس بریتىيە لە دامەزراندنیكى خەيالیانى كۆمەڵگایەك كە سالى 1975 لە ھەرنسادا بلۆبۆو، ھەموو بەرھەمە سیاسى و كۆمەڵایەتیەكانى لە دوو بەرگا لە بنكەى بلۆكرەنەوێ زانكۆیى -مىنەسوتا- (1988)

كورنلیۆس كاستۆریادیس، لە بیرو سیاسەتى سەردەمى دواى جەنگدا، یەكێكە لەناو دیارەكانى ھەرنسا، لە ھەموو دەیهى 1950 و سەرەتای دەیهى 1960 دا لەگەڵ كەسایەتیە ناودارەكانى وەك كلود لڤورو ژان فرانسوا لیوتار بۆو، ئەندامى رێكخراوەكى سیاسى ئەفسانە ئامیز بەناوى (یان سوسیالیزم یان بەرپەریتە) بەلام ئەو بە پێچەوانەى ھەندێك لە ھاوسەردەمەكانیەو تا كۆتایی تەمەنى لەسەر بىرى سیاسى رادىكالیانى خۆى لە چالاكیدا بوو. كاستۆریادیس بەو بەناوبانگە كە ھەولێ داوێ ئەنگیزەى ئازادى خوازی بىرى ماركس، كە بوختەى چەمكە سەرەكیەكەى لە خودمۆختارى "Autonomy" دا بە لە بونیادە وشك و

جيا بونون — هوه،
 كاستور ياديس سالى
 1997 له پارس مرد،
 سالى 1990 پيتەر ديوز
 و پيتەر نسبورن له
 زانكوى نكسكس نهم
 ديما نيهيان له گهل
 سازداوه. پاشان
 مانگنامهى مانتيلي
 ريويو به بونهى
 مردنیه وه له كه شكوله
 فلسفه كهيدا بلاوى
 كردوته وه.

— نه گربه يارمى
 باسى نهو نه زمونه
 بنه رتيانه بكهيت كه
 توپيان بهرمو فلسفه وه
 سياست و دوزينه وهى
 په يوه ندى نيوان نهو
 دوانه كنيشا.

+ پيش هر شيتك
 ده مويته وه بليم كه
 هميشه له مندا ميمله كي فيكرى هه بوه، له م
 بوه وه قه رزاري بنه ماله كه مم، من نقر زوو، به
 جوريكي پيگه نين هينر، په عني له ته مهنى 13
 سالي دا ناشناى فلسفه بووم. سالى 1935 له
 رنگاي سالنامه كلاسيكيه كانوه روم له
 فلسفه كريدو، له رتي بلاوكراوه
 كرمونيستيه كانوه له يونان و بهرده واميش له
 رتي بهرهمى ماركس وه روم له سياست كرى
 نهم دوو زمينه به هميشه هاوته ريبي به كتر
 بون.

كورنيولوس كاستور ياديس

كه وته بهرده ستنى خوينه ران. ده زگاي
 بلاوكردنه وهى زانكوى نو كسفورد يش سالى 1991
 هه ليزارده يه كي له نو يترين نووسراوى فلسفه ي،
 سياسى، خوبه پتوه بردن له نيويورك بلاوكردنه وه.
 له كوتايى ده يه كانى 1970 دا كاستور ياديس
 وهك ده رويون شيكارتيك له پارس كه وته كار كردن.
 له بارى تيوري وه له گروه پيكي گرنگى ده رويون
 شيكاره وه نزيك بوو كه په پره ويان له (لاكان)
 ده كريدو سالى 1969 به هوى كارى ناجوري
 لاکانه وه له شتیه وه په روه رده و فيز كردندا ليتى

ئەو دەي مىنى بۇ ماركىسىيەت راكىشسا، وەك ئەو دەي كە ئەوسا خۇم شايات بوم، ھەستىكى زۆرى ئاۋمىدانە بوو لە ئاۋەدالەتى بارى ئەوسا.

- بارى سىياسى ئەوسا يۇنان چۇن بوو؟

+ لە سالى 1935 دا يۇنان لە ژۇر چە پۇكى دىكتاتورىيەنى ميناكزاسدا بوو كە لە ھەموو سەردەمى شەپو داگىركىنى يۇناندا ھەرمایە وە. ئەوسا مەن لە دوا سالى خويىندى ئاۋەندىا بوم، پەيوەندىم بە رىكخراۋىكى لاۋانى كۆمۇنىستى نەيتىيە وە كرد، ئەو لايەنەي كە مەن كارم تىا دەكرد زوۋ ھەلۋەشسا، چونكە ھەموو ھاپۇنكەم گىران، مەن بەخت يارى كردم و نەگىرام.

كە يۇنان داگىركى دەستەم كەردە و بە چالاكى سىياسى، سەرتا لەگەل چەند ھاپۇنپىيە كدا جەختمان بۇ گۇرۇنى سىياسەتى حىزبى كۆمۇنىست بوو، بىگومان ئىستا دەردەكە وىت كە ھەولەكان بى ئومىد بون. دواي ماۋەيەك گەيشتە ئەو نەجامەي كە ئومىد بەخشىن بە و ھەولانە بىجگە لە وەھم چىتر نەبون. پاشان بوومە ھەوادارى تروتسكىيەكان و بەدرىژاي داگىركىدەكە لەگەل ئەواندا كارم كرد. پاشان سالى 1945-1946 چوم بۇ فەرەنسا، لەوى پەيوەندىم بە حىزبى تروتسكىيەكانە وە كرد، بەلام رەخنەم لە ستراتىژى تروتسكىيەكان ھەبوو كە رووسىايان بە دولەتى كرىكارى دەدايە قەلەم، سەرنەنجام نىمە سالى 1948-1949 بىلاۋەمان لى كرد. پاشان دەستمان كرد بەكاركردن لە (يا سۇسپالېزم يا بەرەريەت)دا كە تا سالى 1965 بەشپۇەي بىلاۋەكراۋە و لە سالى 1967 ھە وە بەشپۇەي گروپ بەردەوام بوو.

- دەتوانىن بلىن كە تۇ ھەل سەرتاۋە تەفسىرى تروتسكىيەكان كە ھەربارەي يەككىتىي

شورەوي ھەيان بوو قىبولىت نەكرد؟ يان بۇ ماۋەيەك قىبولىت بوو؟

+ بەلى دواي ماۋەيەكى زۇر كورت، ھەركە لە ستالىنيەكان داپرام، يەكەم شت كە ھەستەم پىكرد ئەو ھەبوو كە كارى شۇپشگىپى روو لە نەمانە و لە روسيادا بىرۇكراتىيەنى چىنىكى مىشەخۇر فەرمانپەرۋايە. بەلام زۇر زوۋ روم لە و بىرەش وەرگىپرا، دەبىت ئەو ھە بزانىت كە لە سەردەمى دىكتاتورىيەنى ميناكزاسدا ھەموو كىتەپ چەپەكان سوتىنرايون و دواي ئەو ھەبوو ولاتەكە داگىركى، بۇيە ھەرنەدە بوو دەست بۇ ئەو جۇرە ئەدەبىياتە بىرىت. لەگەل ئەو ھەيشدا، لە سالى 1942-1943 دا بەخت يارى كردم و چەند بەرگىكى كىتەپى (شۇرشى خىيانەت لىكراۋى تروتسكى و ستالىن) بى بورىس سفارنىن كە كىتەپكى سەرسۇرپەنەرە و ئىستا لە فەرەنسادا چاپى تازەي كراۋەتە وە پەيدا كرد، لە كىتەپى (شۇرشى خىيانەت لىكراۋى) بوم دەركەوت تروتسكى كە و تۆتە دژايەتى لەگەل خۇيدا.

- دژايەتپەكە لە چىدايە؟

+ بۇ نەۋنە تروتسكى دەلئىت روسيا دەولەتپەكە لە بىرەتدا سوسپالستىيە، چونكە ھەموو مولكايەتپەكان لە ژۇر دەستى دەولەتدايە، كە چى ھەربوۋى ئەو دەلئىت دەولەتى بىرۇكراتىيەكانە. كە واپىت ئەو ئاشكرايە كە مولكدارىيەت ش لە ژۇر دەستى بىرۇكراتىيەكاندايە، لىرەدا پرسىيارىكى لۇژىكى دىتە ئاراۋە كە بىرۇكراتىيەت چ پەيوەندىكى بەدەولەتى كرىكارىيە ھەيە، كاتىك كە ئامىرەكانى بەرھەمەتپان بەدەست بىرۇكراتە وە بىت؟ وەك لە داويدا تىگەيشتەم ئەم بىرە ماۋەيەكى زۇر بوو پەراگەندە بىو. دەكرا لەنىۋ دانىشتۋانى ئوردوگاي زۇرەملىتى روسيادا لە 1926-1927

په یدای بگه‌یت. بیروکراتیه‌ت خه‌ریک بوو ببیته چینکی فه‌رمانډه‌وا و چه‌وسیتنه‌ر. نه‌وه‌ی نه‌م باوه‌ره‌ی لای نی‌مه به‌هیزتر کرد په‌که‌مین هه‌ولی ستالین بوو بۆ نه‌نجامدانی کوده‌تایه‌ک له یۆناندا له دیسه‌مبه‌ری سالی 1944دا، نه‌مه بۆ نه‌و خه‌لکانه‌ی له‌ژیر رابه‌رایه‌تی حیزبی کۆمونیستا خه‌باتیان ده‌کرد شتیکی که‌م نه‌بوو، به‌لام لای من باره‌که ته‌واو پوون و ناشکرا بوو، نه‌گه‌ر له‌وکاته‌دا ستالینه‌کان ده‌سه‌لاتیان بگرتایه‌ته ده‌ست رژیمیکی وه‌ک رژیمی روسایان داده‌مه‌زاند، من نه‌وسا نه‌مه‌م وت و نویشم، نه‌مه تاقه شتیک بوو که ناکۆکی خسته‌ نیوان من و خه‌بات که‌ریکی کۆنه‌وه -نيسپيروس نیستیناس- که له هه‌موو نه‌و ماوه‌یه‌دا له‌گه‌لایا کارم کردبوو و به‌مانایه‌ک مامۆستای سیاسي من بوو. چۆن ده‌بوو نه‌م پووداوه له‌سه‌ر بنه‌مای تیوری تروتسکی ده‌رباره‌ی رژیمی روسیا- وانا شوپشی پرولیتاری- که فاسید بووه لیک بدیتنه‌وه؟

بیروکراتیه‌ت وه‌ک هیزکی میژوویی نیمچه‌ خوبه‌ریته‌به‌ر وای پیده‌چوو بیه‌ویته له‌سه‌ر بناغه‌ی سوودو پوانینی خۆی رژیمی‌ک دایمه‌زینیت.

تیگه‌یشتنی ته‌واوی سیاسي من ده‌رباره‌ی بیروکراسی ده‌رباره‌ی پرسکاری سوسیالیزم چیه؟ له‌وکاته‌دا سه‌ری هه‌لدا، نه‌گه‌ر سوسیالیزم به‌ میلی کردنی مولکایه‌تی نیه‌و نه‌گه‌ر ته‌نیا شیوازی بیروکراسی به‌رنامه‌ داڕێژاوێکی چڕ نیه‌ نه‌ی چیه؟ له‌مه‌وه یه‌کسه‌ر بیری خۆ فه‌رمانډه‌وایی هاته‌ ئاراوه؛ سۆسیالیزم وه‌ک خوبه‌ریته‌به‌ر و خۆفه‌رمانډه‌وایی له‌ به‌ره‌مه‌پێنان و ژبانی سیاسي. وانا خودموختاری کۆمه‌ل له‌سه‌ر هه‌موو ناسته‌کان.

-دابیرانت له تروتسکیه‌کان چ کارگه‌ریه‌کی هه‌بوو له‌ سه‌ر ناسینی شوپشی روسیا؟ وه‌ک من تیگه‌یشتووم (یا سۆسیالیزم یا به‌ره‌ریه‌ت) له‌گه‌ل بیری (نۆپۆزیونی چه‌پ‌ای یه‌کیته‌ی شوره‌ویدا ته‌واو یه‌ک بوون.

+به‌لێ، نه‌مه تاراوه‌یک وایه، به‌لام نه‌وان وه‌ک پتویست پێش نه‌که‌وتن، پاشان له‌ سالی 1921دا من ده‌قیگم ده‌رباره‌ی نامه‌یه‌کی ئالکساندرا کولونتای بۆ نۆپۆزیونی چه‌پ و سنوورداریه‌که‌ی نووسی، به‌لام له‌ راستیا نه‌مه مه‌سه‌له‌ی نی‌مه نیه، که‌موکوپیه‌کان له‌مانه‌دا ناشکرا ده‌بن: ده‌رباره‌ی ده‌وری حیزب، ده‌وری یه‌کیته‌ی کرێکاران و شتی دی. هه‌لبه‌ته‌ رابه‌رینی کرونشترات دوا ئاماژه‌ی هه‌ندیک چالاکی سه‌ریه‌خۆی جه‌ماوه‌ر بوون که حیزبی به‌لشه‌ویک تیکی شکاندن. به‌لام ره‌خنه‌کانی من له‌ بیروکراسی زۆر به‌ خیرایی سه‌ری کیشایه ره‌خنه‌گرتن له‌ زۆر شتی دی. ره‌خنه‌ له‌ تیروانینی لینینیست له‌ حیزب و پاشان ئابووری مارکسیزم. نه‌و کاته‌ من وه‌ک ئابووری زان و به‌تایبه‌ت له‌سه‌ر کتیبی داس‌کاپیتال ده‌ستبه‌کار بووم، من نه‌متوانی له‌م کتیبه‌دا هیچ شتیک له‌ پووداوه واقیعه‌کان تی بگه‌م، هه‌روه‌ها له‌ پووی تیوریشه‌وه، هه‌موو ره‌خنه‌ی من له‌ تیوره‌ی به‌هاوه ده‌ست پێ ده‌کات که دوا شکلی له‌ ده‌قه‌کانی مارکس و نه‌ره‌ستقوه سه‌رچاوه ده‌گرت که له Crossroads in the Labyrinth بلابۆته‌وه. دواي نه‌وه په‌خنه‌م له‌ هه‌موو تیروانینی مارکسیستی بوو له‌ سوسیالیزم و لایه‌نه‌ خه‌یاڵ ئامیزه‌کانی: نه‌هیشته‌نی بیری سیاسه‌ت، چۆنیه‌تی نه‌و به‌هه‌شته‌ی که له‌ده‌ست نووسه‌کان (ده‌ست‌نوسه‌کانی مارکس-وه‌رگێتی)دا وه‌سف‌کراوه‌و، نه‌و جیگایه‌ی که ئیوه به‌یانیان

یه که مین به شسی بنه‌مای بیری کۆمه‌ل The Imaginary Institution of society ی به دوا‌دهات که له پینج ژماره‌ی دوا‌یی یا سۆسیالیزم یا به‌ریه‌ریه‌ت له سالانی 945-946 دا بڵاوبونه‌وه.

یا سۆسیالیزم یا به‌ریه‌ریه‌ت

-تکایه له باره‌ی یا سۆسیالیزم یا به‌ریه‌ریه‌ت وه بۆمان بدوێ، ئه‌و پێکهاته سیاسیه‌ی کارت تیا ده‌کرد چی بوو؟ ره‌خه‌تان ده‌ریاره‌ی تیروانینی لینینیستی له باره‌ی حیزب. گروپ له دیدی ناوه‌وه‌داو له‌چۆنیه‌تی رێکخستنه‌یه‌وه چۆن بوو؟ به‌شداریه‌کانی چۆن نه‌جام ده‌دا؟ به‌لای تۆوه چ ده‌ستکه‌وتیکی به‌رده‌وامی هه‌بوو؟

+ ئه‌م گرفته رێکخراوه‌یه‌یه به‌ناوبانگه هه‌میشه‌یی بوو، له قۆناغی یه‌که‌مه‌دا هه‌ندیک له دواکه‌وتوه‌کان و له‌وانه‌ خۆیشم (که له ده‌ریاره‌ی سالی 1950 دا له‌ناوچو) له به‌رژه‌وه‌ندی تیروانینه‌کانی لینینیستی بۆ حیزب نۆر به‌هیزبوون، ناکوکیه‌ک له‌ناوخۆدا هه‌بوو ده‌ریاره‌ی رێکخستن، له‌نیوان ئه‌وانه‌دا که به‌پروایان وابوو رێکخستن هیچ پێویست ناکات (پرولیتاریا خۆی هه‌موو کاره‌کان نه‌جام ده‌دات) ئێمه‌ ناچه گروپێکی که بیری په‌روه‌رده ده‌که‌ین و ئه‌وانی دی که وه‌ک من جه‌ختیان ده‌کرد (ئێستایش هه‌ر له سه‌ر قسه‌ی خۆم که رێکخستنیکی سیاسی پێویسته) هه‌لبه‌ته نه‌ک وه‌ک حیزبێکی پێشپه‌و به‌لکو جوړیک له رێکخستنی سیاسی، چالاکی سیاسی، چالاکیه‌کی ناوکی که هه‌نگاوی دیاریکراو بۆخۆی داده‌نیو ئیدی ئه‌و هه‌نگاوه بڵاوکردنه‌وه‌ی بڵاوکراوه‌یه‌ک بێت یان هه‌ر شتیکی تر بێت. مرق ناچاره به‌وه‌ی کۆمه‌لێک بریاری بدات، لێره‌وه بۆ بریاردان ده‌بێت کۆمه‌لێک مه‌رج

ده‌بنه‌ ماسیگر تیا‌داو دوا‌ی نیوه‌پۆ شاعیره‌ شتی تر، هه‌لبه‌ته‌ نازام دوا‌ی تاریکی دا‌که‌وتن چ کارێکی تر ده‌که‌ن! ئه‌م به‌ره‌یش لای مارکس بایه‌خێکی ره‌های هه‌یه - که کار کۆیلایه‌تیه‌و نازادی له ده‌ره‌وه‌ی بواری کاره‌ - نازادی ده‌ست به‌تالیه. ئه‌مه له نووسینه‌کانی مارکسدا بووباره ده‌بنه‌وه. کارمه‌یدانێکه ناچاری بیکه‌یت یان پێویسته بیکه‌یت.

-ئه‌مه‌یان زیاتر تاییه‌ته به مارکسی په‌روه، وانه‌؟

+ ئه‌مه له داس کاپیتالدا‌یه، قه‌له‌مه‌وه‌ی نازادی ته‌نیا له پێگای که‌م‌کردنه‌وه‌ی کاره‌وه به‌دی دیت، ئێوه به‌دریژی کات له‌ژێر کۆنترۆلی زه‌رووره‌تدان، ئه‌مه هه‌ر له بناغه‌وه دژایه‌تیه له‌گه‌ڵ هه‌ر نه‌ندیشه‌یه‌کی خۆبه‌پێوه‌بردنی به‌ره‌مه‌ینه‌ران و خوده‌رمانپه‌وایی مه‌به‌ستی به‌ره‌مه‌ینه‌تان.

-سه‌رده‌مێک که له بناغه‌وه‌ گۆپاوه‌و سه‌رده‌مێک که ته‌کنه‌لۆژیایه‌ش وه‌ک مه‌یدانی راهینانی توانا مرو‌فایه‌تیه‌کان و نازادیه‌کانی مرو‌ف گۆپانی به‌سه‌ردا هاتووه - به‌لام مارکس ئاماژه‌ی بۆ کارکردووه وه‌ک - پێویسته سه‌رده‌تاییه‌کانی ژیان -

+ ئه‌مه له ده‌ست‌نوسه سه‌رده‌تاییه‌کاندا‌یه: به‌لام له سیستمی فیکری مارکسدا له‌بیرکراوه، پاشان نۆره دیته سه‌ر ره‌خه‌ له شتیک که ده‌توانین پێی بلێین ئیکونیزمی (ئابووری گه‌رای) مارکسیستی: چه‌مکی خه‌یالی ره‌سه‌نی دان به به‌ره‌مه‌ینه‌تان و ئابووری له‌سه‌رانه‌ری میژوودا.

ئه‌مه به‌ ئاشکرا نه‌قل کردنی چه‌مکی خه‌یالی سه‌رمایه‌داریه بۆ سه‌راپای میژووی مرو‌فایه‌تی، پاشان به‌ره‌می فه‌لسه‌فی (بیری مارکسیستی و شۆرش)

دابئريت، واته زۆرينه حوكم دهكات، به لام
 ناشكرايه كه مایه تيش ده بيت بېرېوچونه كانى
 خوى به شتويه كى ناشكرا رابگه نيت. به لام
 هه نديك شت هه په پتويسته به كوى دهنگه كان
 بېريارى لى بدرت. ده بيت له چالاكيه گشتيه كاندا
 تاراده كه هاوسه نكي هه بيت. به لام من هه ر له
 سه رده تاوه وتم كه نه بجامدانى نه م كاره ده بيت
 ته نيا له سه ر بنه ماي جورىك له نه نديشه ي
 خوبه پتوه بردنى كويى، نه بجام بدرت، هه روه ها
 ريگخستنى سياسى ده توانيت روليكى هه بيت نه ك
 وه ك نمونه يه ك به لكو وه ك جورىك چالاكى
 شايانى لاسايى كردنه وه، نيشانى كه سه كانى بدات
 كه ده توانن به شتويه كى نيوكويى خويىك بخه ن
 و ده توانن خويان كارى خويان به پتوه بهرن.

- نه مه زور له تيروانينى ريگخراوه كانى
 روزا لوكسبورگ ده چيت.

+ نه شى به شتويه ك له شتويه كان وابيت،
 بېگومان له م روانگه په وه نه م مه سه له په بووه
 هوى جيا بوونه وه لى لى، نه و دوى هه ر جور
 ريگخستنيكى ره سمى بوو "نيمه گروپيكي
 رووناكېر، نيمه ته نيا گوزار دهرده كين و بهس"
 ده بيت نيوه هه لومه رجي نه و كاته تان
 له ياد بيت، جه نكي سارد نزيك سالى 1947
 ده ستى پيكر دى له نه وروپاوه تاييه تى له
 فهره نسا دا، ستالينيه كان، تا نه ندازه يه ك
 بالاده ست بوون، ته نانه ت نه گه ر له سالى 1947 دا
 وازيان له حوكم پرايش به نيايه ته واوى
 چه په كانيان له گه لدا بوو، چيروكى سارته رو
 نه وانى دى، هاوسه فهره كانه له بېره؟ نيمه زور
 گوشه گير بووين، سه رده ميك بوو دوى شهري
 كوريا، گروپه كه مان له ده دوانزه كه س
 تينه ده په پى، نه وانه ي گويان بى ده گرتين زور
 كه م بوون، گروپه پست چه په هه ميشه بيه كان.

نيمه زه مينه ي پست چه پيمان نه هيتشت،
 هه ركه س بايه خيكي هه بوو هاته نيو يا سوسياليزم
 يان بهر بهر يه ته وه بېجگه له تروتسكيه كان، به لام
 باره كه زور دوزار بوو، پاشان، دوى سالى 1953
 و مهرگى ستالين، په شتويى بهرلين، مانگرتنه كانى
 چي كوسلوفاكى له 1954 دا، پاشان رووداوه كانى
 مه چه رستان و پولونيا له 1956 دا دىخه
 سياسيه كه گوزاو، بلوكراوه كان خويته رى
 تازه يان بى په يدا بوو - بېگومان نه ك زوريش -
 نه وسا نيمه هه زار دانه مان له گوزاره كه
 ده فروشت كه ده ستاوده ستى ده كرد، دوى نه وه
 شهري جه زانير ده ستى پيكر دى نيمه بهرانبه ر به
 شهريه كه هه لويستمان وه رگرت.

نه وسا له نيو خويىدكارانى زانكودا جورىك
 له بهرگرى كردن هه بوو، هه نديك له وانه هاتنه ناو
 نيمه و گروپه كه مان فراوان بوو، ماوه يه ك له
 سالى 1958-1959 دا له هه موو فهره نسا دا، له
 كومه ليك ويلايه تدا، نيمه نزيكه ي سه د كه سيك
 ده بووين، له 1962-1964 دا توانيمان له پارس
 كومه ليك كړى سازيده ين به به شداريكردى 300-
 400 كه س. به لام هه موو نه مانه وه ك ده يان
 بينيت، زور سنووردار بوون، هه لبت دوى 1968
 كه سانتيكى زور بانگه شه ي نه وه يان بى خويان
 ده كرد كه له - يا سوسياليزم يا بهر يه ريه ت- دا
 به شدار بوون. من له وه لامى نه وانه دا وتووه
 نه گه ر به راستى هه موو نه وانه له - يا سوسياليزم
 يا بهر يه ريه ت- دا بوونايه، رهنه گه له ده وروپه رى
 سالى 1958 دا ده سه لاتى فهره نسا مان بگرتايه ته
 ده ست.

- كه واته پيش نه و ساته وه خته، له كوتايى
 لمبه كانى 1960 دا كاتيك له نه بجامى لال و
 گوزم كانى بارى سياسى و نابووريد، چه په كان
 زور بوون، نيوه وه ريگخستن بلاوه تان ليكرد؟

+به‌لن، نيمه له کارخانه‌ی رينو که سانتيگمان
 هه‌بوون بۆ کړيکاره‌کان بلوکراوه‌يه‌کی تاييه‌تيان
 ده‌رده‌کرد، نه‌و پاشکزی بلوکراوه‌يه‌وابه‌سته
 نه‌بوو به -يا سؤسياليزم يا به‌ريه‌ريته- هوه، نه‌و
 بلوکراوه‌يه‌خودی کړيکاران و هه‌نديکی تر
 به‌ره‌ميان ديناو بلوويان ده‌کرده‌وه، به‌لام
 ژماره‌کانی ژور سنوودار بوون، نه‌وسا ژور
 چالاکي ژيزه‌مينی نه‌ناسراو بئ‌ناو هه‌بوون،
 وه‌ک ده‌رکه‌وتنی دانی کوهن بنديکت له سالی
 1968دا.

-بۆ چالاکيه‌کانی يا سؤسياليزم يا به‌ريه‌ريته
 وروستان؟

+نه‌مه برياريتک بوو من به‌ته‌واوی هانم ده‌دا،
 پيش هه‌ر شتيک له‌نيوان 1960-1963 له
 جيابوونه‌وه‌يه‌کدا جيابوونه‌وه‌يه‌کی تر دروست
 بوو. له سالی 1960دا من ده‌قيکم نووسی له‌ژيز
 ناوی (سهرمايه‌داری نوؤو شوپش) که کامل‌ترین
 ره‌خنه‌ی نه‌وسه‌رده‌مه بوو له سهره‌لويتسی
 مارکسيستی کلاسيک. ره‌خنه له‌و نايدايه‌ی که
 مه‌سه‌له‌ نابووريه‌کان مه‌سه‌له‌گه‌ليکی سهره‌کين و
 شتی له‌و بابه‌ته. نووسينه‌که بانگه‌شه‌يه‌ک بوو بۆ
 نه‌وه‌ی که هه‌لته‌کاندنێ کۆمه‌ل مه‌سه‌له‌يه‌کی ژور
 گشتی تره: مه‌سه‌له‌ی لاوان، مه‌سه‌له‌ی ژنان،
 مه‌سه‌له‌ی گۆپینی خه‌سه‌لتی کار، شارگه‌ری،
 مه‌سه‌له‌ی ته‌کنیک. گۆپینی ته‌کنه‌لوژی، هه‌موو
 نه‌مانه له‌لايه‌ن هه‌نديک له‌و گرووپانه‌وه
 کاردانه‌وه‌يه‌کی به‌هيزی دروست کرد که نوينه‌ری
 تيؤريان ليوتاربوو. نه‌و له‌و کاته‌دا مارکسيستیکی
 سه‌سه‌خت بوو، نه‌مه له 1963دا بووه‌هۆی
 جيابوونه‌وه‌يه‌ک گروپه‌که‌ی لاواز کرد، نيمه له
 ژۆرينه‌کان بووين. گۆفاره‌که‌مان پاراست، نه‌وان
 به‌ناوی -مه‌سه‌لاتی کړيکاران- هوه به‌رده‌واميان به
 ده‌رکردنی گۆفاره‌که‌دا، نه‌مه‌يه‌که‌مين بلوکراوه

بوو به‌م ناوه‌وه. پاشان ئيتاليه‌کان پوتره‌ نوپريو
 يان بلوکرده‌وه. نه‌مانه به‌شیک بوون له‌کاره ژيز
 زه‌مينيه‌کان. له ئيتاليا، پيش نه‌وه ژور له‌مانه
 خوينه‌ری يا سؤسياليزم يا به‌ريه‌ريته بوون، به‌لام
 گروپه‌که لاواز بوو.

وه‌ک وتم بلوکراوه‌که تا ده‌هات روو له فراوانی
 بوو. تيرازه‌که‌ی زياد له جاران به‌ره‌و پيش چوو،
 که سانتيک ده‌هاتنه دانيشته‌کان به‌لام چالاک
 نه‌بوون، نه‌وانه به‌رخۆريکی ناچالاک به
 نه‌نديشه‌کان بوون. نه‌م پياچوونه‌وه‌ی
 ره‌خنه‌گرانه‌يه ره‌نگی ده‌دايه‌وه، چونکه له
 به‌ره‌مه‌نينانی بلوکراوه‌يه‌کدا مه‌سه‌له‌ی سهره‌کی
 هاوکاران، به‌تاييه‌تی نووسه‌ره‌کانيه‌تی، ژور
 جينگای پينگه‌نينه: نيمه هيچ پاره‌مان نه‌بوو،
 به‌لام بلوکردنه‌وه‌ی يا سؤسياليزم يا به‌ريه‌ريته
 چ کيشه‌يه‌کی مادی نه‌بوو، به‌رده‌وام له
 پيشکه‌وتنا بووين، مه‌سه‌له‌که بابه‌ته‌کانی بوو.
 خه‌لکی پيويست بۆ نه‌م کاره نه‌ده‌هاتنه
 گروپه‌که‌وه، هاوکاريه‌که‌ی مينش شيوه‌ی
 جياوازی له‌خۆده‌گرت، من چ له ره‌خنه‌ی تيؤری
 مارکسيستی و چ نه‌وه‌ی به‌ده‌سته‌نينانکی نوئی
 تيابيت زياد له جاران نوقمی بونياده تيؤريه‌کان
 بووم، نه‌مه‌يه‌که‌مين به‌شی بونيادات گۆزاری خه‌يالی
 کۆمه‌ل بوو.

-له‌و کاته‌دا هه‌روه‌ک نابووری زانيک کارت
 ده‌کرد؟

+به‌لن، من له بلوکراوه‌ی oecd کارم
 ده‌کرد، پياچوونه‌وه، لايه‌نی شازی گۆفاريکی
 تيؤريک -خه‌لسه‌فی که پئ‌ده‌چوو ژورگانی
 شوپشیکيش بيت. بۆ نمونه نه‌وه‌يه‌که‌م جار
 بوو له فهره‌نساو هه‌موو نه‌روپادا که گۆزارشیکي
 ساده له‌سهر رووداوه‌کانی برکلی بلوگريته‌وه،

پیاچوونه وه، پیشبینی بزوتنه وه کانی سالانی شەستی ده کرد.

نەمەیان لەویدا هەیه. دەربارە ی خۆتندکارانی زانکۆ، ژنان و شتی دی نەمە نووسراوه، بەلام بەس نەبوو، بۆیە لەوکاتەدا، سالی 1966 وتان: "لەمۆدا، چالاکی بێ هوودەیه، باشتر وایە بوەستین و پاشان دەست پێ بکەینەوه" هەلبەتە دوو سال دواي ئەوه 1968 هات.

من نازانم ئەگەر ئێمە لە 1968 دا هەر بەشیوە ی گروپێک بەمیانیا تەوه، چی روی دەدا؟ بەلام بزوتنه وه ی 1968 زۆر خێرا کەوتە دەستی ماویەکان و تروئسکیەکان و هەندیکی دی، بێگومان نەک لە سەرەتاوه، مەبەستم قوناغە گەورەکەیه، بەلام زۆر خێرا، مۆف ناتوانیت مێژوو بنووسیتەوه.

هەلسەفەو خەیان

-رەنگە ئێستا بتوانین بابەتەکە بەرەو مەسەلە ی فورمەلە ی فیکری ئێوه وەرگیرین. سەرچاوه ی سەرەکی دوورکەوتنه وه ی ئێوه لە مارکسیزم چی بوو؟ هەوینی کامل بوونی ئێوه دوور لە سیاسەتی کۆمونیستی توندڕەوانە چی بوو؟ تۆ باسی پەییوەندی خۆت لەگەڵ مارکسیزمەکاندا بەشیوە ی نیکەتیف کردووه، بەپێی ئەو بابەتانه ی کە بەرەبرە لاتانداو سەرئەنجام کەم و زۆر دەستتان بۆ پرۆژەیکە گشتی سەر بەخۆ برد. لەم قوناغی دوومەدا کێ ئیلهام بەخشتان بوو؟

+گرفته بۆ من وهلامی پرسیارێکی لەم جۆره بدەمەوه، دەبێت بۆ ئێم سەرچاوه ی سەرەکی هەمان رەخنە ی هەمیشەیی بوو. ئەو دەزگا فیکریە ی کە منی وهک مێردمنالێکی تەمەن 13 سال بۆ خۆی راکێشابوو، ئیدی کارایی نەما. ئەو

نایدیایە ی کە تۆ بە وێنە یەکی گونجاو لە مێژوی مۆثایەتی و دنیای تیا بینیت و بیهوێت بە قوناغیکی خۆشی کوتایی بگات.

-تۆ ناوی ئەرەستۆت هێنا.

+بەلێ، بەلام ئەوه سالی 1975 بوو، لە هەموو نووسینەکانما بۆ یا سوسیالیزم یا بەرەریەت کە ئێستا بەشیوە ی مۆجەلەد لە فەرەنسادا بلایۆتەوه. من وا دەزانم بە سەرێکەوه جارێک ناوی ئەفلاتون و جارێک ناوی توسیدیدسم هێناوه و تەواو. پیش یەکەمین بەشی دەرگای خەیاڵیانە ی کۆمەلگا (1964-1965) ناوی هێچ فەیلەسوفێک نەهاتۆتە ئاراوه، مەسەلەکە ئەوه نیە کە من نامەوێت ناو بهێنم، نەمە بەلگە ی رەخنە ی هەمیشەییە مەسەلە ی سەرەکی کە بوونە هەوینی ئەزموونە هاوچەرخەکان بوو، ئەزموونی بزوتنه وه کانی کرێکاران، بابەت، رەخنە ی سەرمایه داری، رەخنە ی پەرەسەندنی ئابووری سەرمایه داری، خەسلەتی ناماقوولی ئەو ئامانجانە ی خرابوونە روو بەهۆی ئابووری سەرمایه داریەک کە مارکسیزم کەم و زۆر بەشداری تیا کردبوو. زیادبوونی سامانی مادی و شتی دی، لەو قوناغەدا چەند پرسیارێکم لەخۆم کرد: "مێژوو چیه؟" "کۆمەلگا چیه؟" کار لەسەر ئەم بونیاده لێرەوه دەستی پێکرد. لە سالی 1959 دا. پیشتر لە وتاریکدا کە سالی 1953 لە رەخنە لە ئابووری مارکسیزمی و لیکۆلێنە وه ی لە داهێنان لە مێژوودا بلایو کرابووه وه ئەو تۆوه رزابوو، تەنانت پیش ئەوه، لە 1950-51 دا، لە لیکۆلێنە وه ی داهێنان و خۆبەرپۆه بەریدا بیرەکە ی خرابووه بوو، بەلام بە ئەندازەیکە تەواو پوخت و کامل نەبوو.

- له مەت له مرلویڤنټی وەر نه گرتوه؟

+ نا، په یوه نډی به مرلویڤنټیه وه نیه، نه وه ی من بیزانم مرلویڤنټی بیرۆکه ی دروست کردن یان نه فراندنی نه بوو، من هر به میړدمنالی فلسفه رایکتشابووم. به لام دوو شتم به شیوه ی جیاواز له بهرچاو گرتبوو، رنگه نه مه سیفه ټیځی شه خسی سه پر بیټ، من ده موست بیر ی سیاسیو چالاکی سیاسی له گه ل فلسفه دا ټیځه ل بکه م، نیوه نه به هوی کرده یی (عملی) یان په روه رده یی به ره و لای کرټکار ناچن تا پټیان بلټن ره خنه ی سټیم به خویننه وه، به لام من هیشتا نه و رایم هیه، له م لایه نه وه من وا بیر ناکه مه وه بتوانین راسته وخو له فلسفه بهر نه دجامی سیاسی وهریگرین.

- راتان دهر باره ی سوریا لیزم چیه؟

+ شټیکم لټ ده زانی، چونکه له یونان هه ندیک سوریا لستمان هه بوو من تقدیم خوش ده ویستن، که هاتمه وه فهره نسا شتی زیاتر فیتر بووم، من تقدیم شه یدای بریتون و ته کانی بووم، له و سهرده مه دا په یوه نډی من به بریتونه وه ره هه ندیک تقدیم شاعیرانه ی هه بوو، بیست و پینج سال دوا ی نه وه وتم: داهینان په غنی شیعر وتن و من مانایه کی ترم به شیعر به خشی. بټو مرؤف دژواره، 0 فورمیکی کامل و شه ریفانه به روونکر نه وه ی زیاننامه ی خوی بدات. نیوه به رده وام له به رده م کاریگه ریه کدان که ته نانه ت خوتان هیچی لټ نازانن، یان هر نازانن چون کاری لټ کرډوون، رنگه دواتر نه وه بزائن. به لام له نیو نه و که سانه ی که له و سهرده مه دا له فهره نسا بټو من له هه موو گرنگتر بوو بریتون بوو، دوا ی نه و بنیامین بیرت که پاشان هاته نیو سوسیالیزم یان به ربه ریه ته وه ده قټکی له و بلاوکراوه یه دا چاپ کرډو سوریا لیسیتیکي لاوتر

به ناوی ژان ژاک لیبل که نه دما ی گروپه که و تقدیم ټیځه لټی نیتمه بوو.

- ته فسریتان بټو ناهوشیاری لای فرؤید چیه؟

له کرټ خوتندنه ویه کی تقدیم دیترمینز یانه (جهبرگه رایانه) له فرؤید بکرټ. به لام له بن دټیری به ره مه کانیای بیر ی داهینانی ناهوشیاری لاشکرایه، له ره دچټ سوریا لیسته کان نه م تیروانینه یان هه بوو بیټ و له م خوتندنه و یان بټو کرډ بیټ.

+ به لټ، سوریا لیسته کان تیروانینټیکي وایان هه بوو، به لام هه رگیز تیوریزه یان نه کرد، سوودیان لټ وهرگرت، په غنی به و جوره ته فسریتان لټ کرد، نه مه به شه خه یالیه کی فرؤیده، فرؤیدیک که هه میشه باسی خه یالی ده کرد، به لام هه رگیز ناوی شټیکي نه ده برد، هټلی پوزیتیفستی له ودا تقدیم به هیزه. بیجگه له وه نه مه فیه نا ی سده ی تقدیم به پیزگرټنی تیوره زانسته کانه.

فرؤید به وه ی که له پشدا ده یوت منالان به شیوه ی جیا جیا سهره پون نازاوه یه کی نایه وه. نه گه ر نه و نه مه نده ی بخستایه ته سهر قسه کانی: "هر چیه ک من پټانی ده لټم ته نیا خه یالی تاییه تی خومه" نه و ته نانه ت زیاد له جازان بیوه جټی گالته پټکردن. له ده وریه ی 1911 دا به یانینکی نیمزاکرد، دوا ی دروست کردنی نه دجوه نټیکي کرد بټو بلاوکردنه وه ی بیر ی پوزیتیفیزم به یارمه تی پیتزولک، هیلبرت، نه نشتاین و که سانی دی. فرؤید که سټیکي پپر له دزایه تی بوو.

- تاکه کان له جوارچیوه ی پټکاته ی

دزگایه کی تاییه تی کومه له وه فورمه له بوون، تو دهر باره ی دزگای خټوهریومنه بهر Heteronomous ی کومه ل نووسیوته که به

شینوویه کی میژوویسی به دی هاتووه، هروده ما
 وهك به هایه کی سیاسی باسست له
 خویره رمانه وایی کردووه، له گهل نه مانده نه گهر
 پرۆسه ی (هزگا) یان (دامه زانندن) بهو مانایه
 بیت که به ره می چالاکی کۆمهل نیه به لکو
 منال دانیکه تیایدا هه موو چالاکیه کان نه انجام
 ده گرن، کهواته چۆن دهزگایه کی خویره رمان
 ره وایی کۆمهلگا ده توانیت دروست بیت؟ له وه
 ده چیت دهزگا هه همیشه له پیش چالاکیه
 نهزمونیه کانی مرقه وه بیت.

+ نه مه یان مه سه له ی سیاسی ته
 خویره رمانه واییه، مه سه له ی دامه زانندن
 کۆمهلگایه کی خویره رمانه به ره. من وا هه ست
 نه کم بتوانین له دنیای خویراوا چهند
 دهزگایه کمان هه بیت، ته سه ور بکرت، دابه زیت
 و نه مه تاراده یه که نه انجام دراوه. نه وه دهزگایه نه
 که پاشکو نین، نه گهر نیمه چهند دهزگایه کمان
 هه بیت که نه که نه نیا پئ بهو که سانه بدات، به لکو
 هانی کاره که بدات، نه گهر نیمه دۆخه گشتیه که
 به جوړیک والا بکه یین که بشیت لیکۆلینه وه ی تیا
 بکرت، هویه کانی راگه یانندن ئاسان بکات و..
 نه مه شتیکی ته وواو جیاوازه له و کۆمهلگا
 کلاسیکیه ی ناتوانیت خو ی به پتوه به ریت، له م
 جوړه کۆمهلگایه دا تا که کان ناچارن بیر له شتیک
 بکه نه وه که کۆمهلگا پنیان ده لیت بیر
 لیکه نه وه.

- به لوم نایا بونیادی فهلسه فی دهزگا بهو
 مانایه نیه که له ئاستی ئۆنۆلۆژیا به ستراوه به
 (کۆمهلگای خویره رمانه بهر) Heteronomy موه،
 که به شینوویه که له شینووه کان ئیلقای له وه
 دهکات، کاتیک مرقف باس له خویره رمانه بهر
 یان دژه که ی- هیترونومی- دهکات، له روی

سیاسیه وه به کردووه له باره ی شتیکی ترموه
 ده دوت؟

+ نیمه لیره دا له ژیر باری بیریکدا کار ده که یین
 به میراتی بۆمان ماوه ته وه، له پشت نه وه وه که
 ئیوه ده یلین بۆچوونیکه خویره رمانه وایی هه به
 که من ناوی ئازادی میتافیزیکی به مانا زیان
 به خشه که ی لی ده نیم.

- مه بهستان وینا کردن (ته سه ور) ی کانتیه؟
 + ده شتی کانت ته نانه ت سارته ریه تیش بیت،
 مه به ست نه وه یه هه که سیک نه گهر به ره هایه
 هیه کاریکه ریه کی ده ره وه ی له سه ره نه بیت و
 ته وواو خود ره و بیت، نه ووا خود موختار یان
 خویره رمانه ووا ده بیت، که نه مه شتیکی بئ مانایه،
 نه مه فانتازیایه کی فهلسه فی، فهلسه فه نه م
 فانتازیایه ی قبول نیه و به رانه ره به و فانتازیایه
 واقعیته ده کاته پتوانه. فانتازیا وجودی نیه، خو
 به پتوه بردن وهك نه وه ی من له تاکدا هه ستی پی
 ده کم ریزگر نیه له شتیکی دی، چالیک نیه نه و
 ناوه پۆکانه ی له خو گرتبیت که هه رگیز ده ستیان
 بۆ نه براوه. خویره رمانه وایی پرۆسه یه کی به ره و
 پیش بردنه. که به و پتیه تۆ هه همیشه کۆمه له
 ناوه رۆکیت هه به که به گریمانه وه رگیا و
 دیاری کراوه، به قهرز وه رگیا ووه، تۆ له م
 دنیا به دایت، له ناو کۆمهل دایت، به میراتی زمانت بۆ
 ماوه ته وه، تۆ له میژوویه کی دیاری کراودا ده ریت
 و وهک هایدگر ده لیت: فری دراویت نه مه
 ژیا نه وه. نه وه به ده ست خو ت نه بووه که سالی
 1925 یان سالتیکی دی له دایک بووبیت و هه
 ده بیت له دایک بووی ئینگلستانیش بیت،
 مه سه له که نه مه به: تۆ هه رگیز فه یله سووفیکه
 گهره ی سالی 2100 نانسیت، فه یله سووفیک
 رهنگه شینووه ی بیر کردنه وه که ی ئیوه بگوریت،
 له م جیهانه دایه که ده بیت نیمه چه مکینکی

کاریگەرمان بۆ خوقەرمانپه وایی هه بیت. خوقەرمانپه وایی به و مانایه نیه که من به ته وایی له هه موو شتیکی دهره کی جیابم، له باره ی نه و بابتهانه که له سه دا نه و دو تو یان به قهرز وهرگیراوه له دهره وه هاتوه، من چالاکیه کم هیه که بیرم لی کردۆته وه و ره خنه گرانه و بیرمندانه هه لی ده سه نگینم، من ده توانم به جوریکی سه رنج راکیش بلیم نه خیر یان به لی. من ده توانم له پرسی بیرکردنه وه ی رادیکالانه ی خۆمه وه ریگا به په وتی دینامیکی ته داعیه کان و نایدیاکانی خۆم بدهم.

ئیمه دهریاره ی بیر قسه ده که ین که پرپیت و بزاری لی بکه ین. چونکه خه یالی رادیکالی من ده شیت شتی بن ماناو کال و کرچیش به ره م بینیت، یان نه و شتانه ی کاریگەر نین و به که لک نایه ن. من نه م ره وتی پیش خۆخستنه به زه یینی ته ی خوقەرمانپه وایی ناو ده به م.

- به م پنیه خه یالی رادیکال جوریکه له سه رچاوه ی رووت و په تی؟

+ سه رچاوه یه کی هه میشه یی پیشاندانه وه ی شته کانه، له ناو کۆمه لیکدا که خۆ به پتیه به ر نه بیت مه یل و کاریگهریه کان به کرده وه سه رکوت ده کرین و، ته نیا له فۆرمی خه ونه کان، ناخۆشبه کان، نه خۆشی ده روونی و پیشیل کردندا ده رده که ون. نه مه به رده وام له که لماندایه و ده شیت نازاد بیت، به و مانایه نا که ئیمه هه موو نه جامه که ی قبول بکه ین، به لام ده توانیت نازاد بیت بۆ نه وه ی مانایه ک به ده ست بینیت، مانایه کی تازه که له سه ر نه و بنه مایه وه چالاکی فیکری وه له سه نگاندنمان بتوانن کاریگەر بن، بۆیه نه گهر ئیمه په یوه ندی له که ل کۆدا له به رچاو بگرین، نه م بیره ی که من نازاد نیم چونکه که سانی تر لیزه ن، یان له به رنه وه ی یاسا هیه و

ته نیا له به رانه ر نه م فانتازیا ته قلیدیه دا مانا په یدا ده کات. که سانی ترو یاسا هه ریگرنین، سه رچاوه ی نازادیشن، سه رچاوه ی به ره مه یتانن، سه رچاوه ی توانای کارکردن، سه رچاوه ی ناسان کردن و ده وله مه ندین.

- که واته تۆله پڕۆژهی خۆبه رپۆوه بردنه که تدا نه وت له به رچاو گرتوه که چه ند بتوانریت توانای بیرکردنه موو خۆنه ندیشی و هوشیاری بکه یه نیت، نایا نه م بیرم به مانا - کانتی - یه که یه؟

+ نا، نه م بیرم به مانا کانتیه که نیه. - نه ی چه مکی خوقەرمانپه وایی ئیوه قابیلی به دی هاتنه؟ له په وی فه لسه فیه وه به شتیوه یه ک فۆرمه له کراوه که بشن له میژوودا به دی بیت. نه شتی نه مه له رووی مادیوه نه گهری به دی هاتنی هه بیت؟

+ به لی، ده شیت له باری مادیوه به دی بیت و نه مه یوتوپیا نیه، بیري کانتیه تیش نیه، مه ودایه کی دووره ده ست نیه، نه ستیزه ی قوتبه کانش نیه.

- له که ل هه موو نه مانه دا، له میژوودا، وه ک هه ندیک له وانه ی له بیري مارکسه وه هه لیان هینجانبیت، هیه چ نیشانه یه ک بۆ نه مه دهرنه که وتوو؟

+ نا، نه مه گیاندارتیکی میژوویییه، گیاندارتیکی میژوویی که هیشتا ته واو کامل نه بووه.

- به لام نه گهر له میژوودا نیشانه یه ک بۆ نه مه له به رده ستا نه بیت، نه گهر به ریاره دروست بیت، چۆن به کردیه وه به ره و به دی هاتن ده چیت؟

+ ئیمه نایزانین، ئیمه بۆ نه وه کارده که ین، به لام له پیشه وه هیه چ نازانین.

سه رچاوه:

گۆفاری - بخارا - ژماره 6 خرداد و تبری 1378.

فائز زماره

• قوتا بخانه ی فرانکفورت

وشه يهك بۆ ئه م فاي له

■ سه رده م

تيايدا هيشتا مروفه كان به ئاسانى به كدى ده كوژن، به ئاسانى به كدى ناواره ده كهن، به ئاسانى به كتر برسى ده كهن، ههچ شتىك له بىر كرده وه زياتر هه به كه ريگه به كمان بۆ ئوميد بۆ بكا ته وه؟ ئوميد به وهى كه هيشتا ماوين و بىر ده كهينه وه، هيشتا ماوين و نا پارزين، هيشتا ماوين و خه ون به جيهانيكى جوانتره وه ده بينين، ئوميد به وهى نا ئوميدى ميژوييه و به بىر كرده وهى من و تو، به چالاكى پر چه ماسه تى من و تو، به خه ونه زيندووه كاني من و تو، ده پواو ده په ويته وه.

له پيناوى ئوميدىكى وا مه زنيشدا به رله وهى پتويستمان به چاوه پوانى موعجيزه ي سياسيه كى دلسوز بيت (كه مه حاله بتوانى موعجيزه بكات) پتويستمان به چالاكى و زيندوويى و خه ون بينينه كاني خومان هه به، پتويستمان به ئاماده بوونى به رده وامى خومان هه به، له هه موو چركه بچوك و گه وده كاني زياندا كه بى بوونى ئيمه به ره وه هه موو شويتين ده پون، جگه له

له سه ره تاي دامه زراندى ئه م پرۆژه به وه، خه ون به وه وه ده بينين ئه و زمانه ي كه نالي له شيعردا "ئيمتيحاني" ده كرد، له جىگه به كى دى تا قى بكهينه وه: جىگه به ك كه به ره و ناسينى ئه و دنيا كلتوريانه مان به ريت كه نه مانبينين، به ره و ناسينى شتو هى بىر كرده وه و زيانى خه لكانيكمان به ريت كه له هه لومه رجىكى سه ختر له ئيمه و له فه زاي كوشتارىكى سه دجار گه وده تر له ئيمه دا، زيان و بىريان كرده وه و خه ونيان بينى و بىرىكى زۆريش له خه ونه كانيان هاته دى.

بىر له وه ده كه كهينه وه هه ولده ين زۆرترين ده رگاي فكري و زۆرترين روانگه ي جياواز به پوى خوينه رى كوردا بكهينه وه، خه ون به وه وه ده بينين ئه و كه ره سه فكريه ده وه مه نده و فره لايه نه ي بخهينه به رده ست كه يارمه تى ده دن بۆ ئه وه ي زۆرترا بيميني و كه متر په له بكات، قوولتر بپوانى و كه متر بى باك بى، زياتر بىر بكا ته وه و كه متر نا ئوميد بيت. چونكه جگه له بىر كرده وه ريگه به كمان بۆ ئوميد نيه ... نايا له جيهانيكدا كه

خۆشبه ختی... دواجار پئویستمان به بیرکردنه وه و
فراوانکردنی ئاسۆکانی پوانینی خۆمان ههیه.

خوانی فکر، نهو خوانهیه که پیمان دهلێت،
که دهمانه ویت بژین و ههزی ژیان و پێکه نین له
دهست نه دهین، نهوا ده بێ بیربکهینه وه. که
دهشمانه وێ بیربکهینه وه، ده بێ بهردهوام
که ره سهو زه خیره ی رۆشن بیریان دهوله مندو
دهوله مندتر بکهین. ده بێ جیهانی فکرو
نه ندیشه ی نهو که سانه بناسین که له شوینی دیو
له هه لومه رچی بیدا، توانیان بیربکه نه وه و
بنووسن و بگۆڕین.

سه ردهم هه ولدانیککی بچوکه بۆ ناسینی
نه ندیشه و فکری نهو که سانه، نزیک بوونه وه یه کی
شه رمانه یه له و کلتوووو بیریارو نووسه رانه ی
جوړنه تی بیرکردنه وه یان تاقی کرده وه و
به رو بوومه که شیان خواردو ده خۆن، بۆ نه وه ی
نه م پرۆژه یه ش به شیوه یه کی باشتر به ره و
پیشه وه به رین، هه ولده دهین په روه ندی جیاواز
له سه ر روانگه و بیریری جیاواز بکهینه وه و به پیتی
توانای خۆمان (که بێگومان بێ که موکوپیی هه له
نابێت) زۆترین زانیاری له باره یانه وه به خوێنه ری
کورد بدهین.

نه که ره له ژماره ی رابردوودا نه م کاره مان به
"کارل پۆپه ر" دهست پێکرد، نهوا له م ژماره یه دا
به کۆمه له ئی بیریار ده گهین که رێکوپاست له
جه مسه ری دژ به تیزه کانی پۆپه ردان و نهو
وتویژه تونده شی که له نێوانیاندا روویدا، تا
ئێستاش بایه خی خۆی له دهست نه داوه و برێکی
نقد له بیریارانی رۆژئاوای به خۆیه وه خه ریک
کړیوه. نهو کۆمه له بیریاره که س نین جگه له
بیریارانی قوتابخانه ی فرانکفورت. قوتابخانه یه ک
که به پیتی نهو میراته مارکسی و رادیکالانه ی لیتی
هاتبوو ده ری، نه سته م سوو تیزه کانی نهو

فه یله سووفه ی "کۆمه لگای کراوه" قبولبکات که
له ده وری به رگریکردن له سیسته می سیاسی و
کۆمه لایه تی رۆژئاوا، خپ ده بۆوه.

به لام وه جارێکیان ئالبیر کامو گوتبووی
[بێره دا به پیتی مانا قسه کان ده مێنمه وه]
جیاوازی له بواری رۆشن بیری دا به پێچه وانه ی
جیاوازیه له بواری سیاسیدا، نه که ره دووه میان
شه رو کوشتا رو مالتویرانی لیده که ویتنه وه، نهوا
یه که میان دهوله مندیی دا هێتانی لیده که ویتنه وه.
جیاوازی له بواری سیاسیدا سه ره تای جه نگ و
که رت بوونه به لام له بواری رۆشن بیری دا سه ره تاو
مه رچی دهوله مندیی دا هێتان. بوونی یه که میان بۆ
ژیان مه تر سیداره، نه بوونی دووه میان ژیان لاواز
ده کات. بێگومان پرسیاره که ش لای ئێمه نه وه
نیه پۆپه ریه کان پاست نه که ن یان بیریارانی
قوتابخانه ی فرانکفورت. چونکه پرسیار ی "کن
پاست ده کات؟" بۆ هه میشه له بواری فکرا
به سه رگه ردانی ده مێنیتنه وه وه رگیز به که نارێکی
ناسووده ناگات.. به لکو پرسیار ی ئێمه نه وه یه چ
که سی زیاتر فکرو بیرکردنه وه نه وروژین و
پرسیار دروست ده کات و ده بێته هه وینی
نووسینی دی.

که وابوو با پۆپه رو فرانکفورتیه کانیش
بخوینینه وه و لێیان وه فیتری هونه ره کانی
بیرکردنه وه و پرسیارکردن و قوول پوانین بیهین..
نه م فایله هه ولدانیککی بچوکه بۆ نزیک بوونه وه و
ناسینی هێله گشتیه کانی قوتابخانه یه کی فکری
که که مترین شت که بتوانین له سه ریان بیلێین،
نه وه یه که نه گه رچی له هه لومه رجیککی سه دجار
ناو مێدانه ترو کاره ساتاویتر له ئێمه دا ژیان، به لام
توانیان بیربکه نه وه و خه ون بیهین.

قوتابخانه‌ی فرانکفورت: دیدی ره‌خنه‌گرانه

-ره‌خنه له پۆزه‌تیقیزم و کۆمه‌لگای نوی-

■ د. حوسین به‌شیری

• و. سه‌رده‌م

ئه‌وه‌شدا ئه‌م قوتابخانه‌یه ده‌وریکی کاریگه‌ری له به‌هیزکردنی بزوتنه‌وه‌ی فکری مارکسی رۆژئاوا، بینیه‌وه، گرنه‌ترین نامادجی پیریاره سه‌ره‌کیه‌کانی ئه‌م قوتابخانه‌یه، واته: ماکس هۆرکه‌ایمه‌ر (1895-1971) تیوئیر و ئاندۆرتو (1895-1979) و هربرت مارکیوز (1895-1979) بریتی بوو له پێشکه‌شکردنی تیۆره‌ی ره‌خنه‌گرانه و ره‌خنه‌گرتن له کلتوو و شیوه‌ی بیرکردنه‌وه‌ی بۆرژوازی. له‌م ئاراسته‌یه‌داو به‌هۆی ره‌خنه‌گرتنێکی ره‌شبینانه‌وه له پرسی سه‌ی عه‌قلانییه‌وه‌ی کۆمه‌لگای نوی، به‌ختیارایی له فکری میژووی کۆمه‌لایه‌تی مارکس دورکه‌وتنه‌وه و روویانکرده ره‌خنه‌گرتن له کلتوو و ئایدۆلۆژیا و هه‌ك هۆکارێکی گرنه‌ بۆ رزگاریه‌وه‌ی له ده‌سه‌لات. خه‌سه‌لته‌ی فه‌لسه‌فیه‌ی تیۆره‌ی ره‌خنه‌یی قوتابخانه‌ی فرانکفورت له دوو ده‌یه‌ی نوایداو

قوتابخانه‌ی فرانکفورت یه‌كێ له رووداوه گرنه‌ و کاریگه‌ره‌كانی فکری سیاسی رۆژئاوا بووه. ئه‌م قوتابخانه‌یه به‌هۆی "ده‌زگای لێكۆڵینه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تیوه" په‌ره‌ی سه‌ند، كه هه‌ك ده‌زگایه‌کی سه‌ره‌خۆی زانکۆی فرانکفورت بوو خۆیندنه‌وه‌ی فکری مارکسی، دامه‌زرا. دامه‌زرا‌ندنی ده‌زگای ناویراو وه‌لامێك بوو بۆ پێداویستی هه‌لسه‌نگاندنی سه‌ره‌له‌نوێی مارکسیزم به‌تایبه‌تی له‌ بواره‌ی په‌یه‌وه‌ندی نێوان فکرو کاری سیاسی له‌ هه‌لومه‌رجی میژووی پاش جه‌نگی جیهانی یه‌كه‌مه‌دا- و له‌ هه‌لومه‌رجێكدا كه شۆرشه‌كانی ناوه‌راستی ئه‌وروپا به‌تایبه‌تی شۆرشی 1918 له‌ ئه‌لمانی، تێكشكاوون.

ئه‌گه‌رچی هه‌ندیك له‌ بیریارانی ئه‌م قوتابخانه‌یه بێك له‌ چه‌مكه‌ مارکسیه‌كانیان خستبووه ژێر گومان و پرسیاره‌وه، به‌لام له‌گه‌ل

به هۆی بلایو بوننه وهی تهفسیره بونیادگه رو میژوو بیه کان بۆ مارکسیزم، زیاتر ناشکرا بووه، "دهزگای لیکۆکلینه وهی کۆمه لایه تی" له سه ره تای دامه زاننده وه تا سالی 1933 له ژنیر کاریگه ری تیپۆوانینیکی تایبه تدا نه بوو بۆ مارکسیزم و [کاره کانی] زۆتر خه سه له تیکی نه زمونگه ریانه ی هه بوو. لیکۆکلینه وه کانی "کارویتیگیل" له باره ی شیوه ی ناسیای به ره مه یانه وه که دواتر له کتیبی "دیسپۆتیزمی رۆژه لاتی" دا بلاو کرایه وه، له م ماوه یه ی ژیا نی ده زگای ناویراودا، نه نجام درا. پاش سه رکه وتنی نازیه کان ده زگا گواسته وه بۆ ولاته یه کگرتوه کانی نه مه ریکاو تا سالی 1950 له ویی مایه وه.

له م قوناغه دا باب ته سی سه ره کی فکری فرانکفۆرت بریتی بوو له ره خنه گرتنیکی فه لسه فی له سه رمایه داری دوا یی و به ها کلتوریه کانی، پاش گه پانه وه ی ده زگا که بۆ فرانکفۆرت له سالی 1950 دا، ئاره زوه فه لسه فی و سقا تیکیه کانی ئادۆرتۆ به سه ر قوتا بخانه که دا، بالا ده ست بوو. له دوا ی نه مه وه بیر ی فرانکفۆرتیه کان له هه موو جیه یه کی ئه وروپا و نه مه ریکا دا بلاو بووه. نه مۆ چیدی قوتا بخانه ی فۆانکفۆرت نه ماوه به لام هه ندیک له چه مکه بنه په تیه کانی نه ندیشه یان له به ره مه کانی یۆرگن ها برماس (بیریاری هاوچه رخی نه لمانی) به شیویه کی دی خراونه ته په و⁽¹⁾.

له پووی نه بستمۆ لۆزیه وه ره خنه گرتن و ره تکر دنه وه پۆزه تیفرم و هه موو چه مکێک له "زانستی کۆمه لگا" جیگه یه کی گرنگی له نه ندیشه کانی قوتا بخانه ی فرانکفۆرت دا، داگیر کردوه. به به وای ئه م بیریارانه به شیویه کی گشتی پۆزه تیفرم بۆ ناسینی واقعی کۆمه لایه تی نه گونجاو و گومرا که ره وه له به ر

نه وه ش که ته نها سه رنج له وه ده دات که هیه، نه وا به رگری له ریکه ستنی کۆمه لایه تی جیگیر ده کات و ده بیته به ریه ستنی له به رده م گۆپانکاریداو [هه روه ها] هۆکار نیکی گرنگ و کاریگه ره بۆ پاراستنی جۆریکی تازه له ده سه لات ی کۆمه لایه تی له سه رده می سه رمایه داری دوایدا.

بیریاری ئه م قوتا بخانه یه له به رامبه ر ریتیازی پۆزه تیفرم دا بیر ی فه لسه فی عه قل داده نن [عه قل به مانای] توانای تیگه یشتن له جه وه ری دیار ده کۆمه لایه تیه کان، ئه م تیگه یشتنه بۆ عه قل به مانا هیکلیه که ی (که مه به ستنی بیریارانی ناویراوه) په یوه ندیه کی ده روونی به نازادیه وه هیه، لێزه وه به پیی ئه م تیپۆوانینه ناسینی جیهان و ده ستنیشان کردنی به ها راسته قینه کان، له یه ک جیا نانه وه. به دیاریکراوتر بلیین له به رامبه ر پۆزه تیفرم دا تیۆره ی دیاله کتیکی ده هینه پێشی که به پێچه وانه ی پۆزه تیفرم هه چه مکه کانی خۆی له شیکردنه وه ی پڕۆسه ی ئالۆزی کۆمه لگای نوێه، هه لده هینجینتی. له کتیبی "دیاله کتیکی رۆشنگه ری" دا که له نووسینی هۆرکه هایمه رو ئادۆرتۆیه، ره خه له پۆزه تیفرم له گه ل تاوتوین کردنی ره خه گرانه ی عه قلانیه تی زانستی ته کنه لۆژی وه ک شیویه کی تازه ی ده سه لات له کۆمه لگای سه رمایه داری دوایدا، لیک ده ئالین. لێزه [واته له دیاله کتیکی رۆشنگه ری] به به وای نه وان هۆی سه ره کی پاراستنی ده سه لات ته نها پۆزه تیفرم نیه وه ک فه لسه فی زانست و به شیک له بیر کردنه وه ی بورژوازی، [به لکو هۆی ئه م ده سه لات] خودی زانست و ته کنه لۆژیاو هۆشیاری ته کنه لۆژی یان "عه قل نامیری" یه.

ئه م جۆره تازه یی ده سه لات له کۆمه لگای سه رمایه داری پێشکه وتوودا چیدی ده سه لات ی جیانیه تی نیه، چونکه به هۆی گۆپانه

میژویه کانه وه پښکاته ی چینهایی سهره کی له کومه لگای سهرمایه داری پیشکته وتودا، به شپوه یه ک گؤږاوه که چینه کان چیدی به هؤکاری سهره کی گؤږانی سیستمی کومه لایه تی نارمیزین و هردوو چینه بنه پره تیه که بؤ پاراستنی هه لومه رچی باو یه کیان گرتووه. له م پوانگه یه وه قوتابخانه ی فرانکفورت له بهرده م دوو ته فسیری سهره کی ماتریالیزمی میژوویدا واته: مارکسیزمی نه رسؤزکسی و مارکسیزمی هیگلی، راوه سنا، لیږدها سهره تا باسی ره خنه ی نه م قوتابخانه یه له پؤزه تیفرزم ده که یین و پاشان تاوتویئ نه و نه ندیشانه ده که یین که له مارکسیزمی نه رسؤزکسی و هیگلی، جیایان ده کاته وه.

ره خنه گرتن له تیپروانیی پؤزه تیفرزم و پیشکته شکر دنی دیدی ره خنه گرانه

پؤزه تیفرزم که له کۆتاییه کانی سه ده ی نۆژده و سهره تا کانی سه ده ی بیستدا له سهر بنه مای نه ندیشه کانی ئوگؤست کۆنت وه ک بزوتنه وه یه کی فهلسه فی به هیز سهریه لدا، بره ی و ابو که زانست ته نیا زانینیکی جیی باوه ره که هه بئو روداو و دیارده کانیش ته نها بابه تی شیاوی زانین. پؤزه تیفرزم نکولی له بوون یان قابیلی تیگه یشتنی نه و هیزو جه وه رانه ده کات که ده که ونه میتازانسته وه و له بهر نه مهش دژی هه موو شپوه یه کی میتافیزیک و هه موو جۆره میتؤدییکی لیکۆلینه وه ی دینی جگه له میتؤدی زانستی، وه ک ده زانین ره گ و ریشه ی نه م نه ندیشه یه ده که رپته وه بؤ فرانسیس بیکن و نه زمونگه ره نینگلیزه کان.

کۆنت له ژیر کاریگه ری نه م نه رپته فکریه دا بره ی و ابو که گؤږان و پیشکته وتن به سئ قوناغدا تیده په پئ: قوناغی نه فسانه یی، قوناغی

میتافیزیک و قوناغی پؤزه تیفرزم، خه سه له تی قوناغی سیپه م وازه یئانه له گه پان به دوا ی هوی ئامانجی [علل غائی] شته کان و سهرنجده له دۆزینه وه ی یاسای دیارده کان. به بره ی کۆنت نه م سئ قوناغه، قوناغه کانی گؤږانی میژووی مرؤفایه تی و په ره سه ندنی هزی تاکه که سئ هه روه ها قوناغه کانی په ره سه ندنی هه ر لقیکی زانسته کانی. بیزکهی یاسای په ره سه ندنی سئ قوناغی و وینا کردنی زانست وه ک وه سفکردن و پیشبینی، کاریگه ریه کی سهره کی کرده سهر فهلسه فه ی زانست. پؤزه تیفرزم له پووی میژووییه وه له ناو جه رگه ی نه و خو شبینیه وه په یدابوو که سهره که وتنه کانی شوږشی پیشه سازی و متعانه کردن به عه قلی مرؤف، هینایه ناراووه و پؤزه یه کی گشتی پیشکتهش به ژیا نی مرؤف کرد.

به بره ی پؤزه تیفرزمه کانی وه ک کۆنت فهلسه فه ی پؤزه تیفرزم ده توانی له سه ره ده ی پرمانی بنه ما ته قلیدیه کانی کومه لگادا، بنه مایه کی تازه بؤ دروستبوونی سیستمیکی سیاسی و نه خلاق ده سه ته بهر بکا. زانست ده بیته ده سه لاتی "رؤحانی" کومه لگای نوئو پیشه سازیش ده بیته ده سه لاتی "نا رؤحانی" کومه لگا. له کۆتایی پرؤسه ی ناچار ی. پیشکته وتندا "سؤسیؤکراسی" که هه مان حکومه تی زانست و فه یله سوفانی پؤزه تیفرزمه⁽³⁾، په یدا ده بیته.

له کۆتاییه کانی سه ده ی نۆژده دا رپتازی پؤزه تیفرزم له نه ندیشه کانی نه رنست ماخدا شپوه یه کی ره خنه گرانه ی به خۆیه وه وه رگرت و ناوړا "ئیمپریوکریتسیسم". به بره ی ماخ روداو و شته کان کومه لکی پښکه وه گرئرداوی ژیا ن و له بهر نه مهش له نئوان حسیاتی فیزیای و ده رونا سیدا، جیا کردنه وه یه کی واقعی بوونی نیه،

هه رشتنك كۆمه لىك له ژيان و زانست ته نهها
مۆكارىك بۆ رووبه پووبوونه وهى له گه ل زۆرى
ژياندا. به بپرواى ماخ حسيات كۆمه لى ره گه زى
بى لايه ن كه هه مو هه قيفه ت و رووداوه كانى
جيهان دروست ده كن.

ئه نديشه كانى ماخ سه رچاوه ي رى بازى
پۆزه تيفزمى لۆژىكى يان ئه نديشه كانى ئه لقهى
فينا بوو كه كه وته بهر هيرشى راسته وخۆى
قوتابخانه ي فرانكفورت. ئه لقهى فنا له ده يه ي
1920 دا چالاك بوو. بۆ بيرياره به ناوبانگه كانى
ئه م ئه لقهى ده بى ناوى مۆريتس شليك وپودلف
كارناپ به ينين. ئه لقهى فنا به تاييه تى له ژيژر
كارى گه رى ئه نديشه فه لسه فيه كه ي لۆدفيك
فينگشتايندا بوو. به بپرواى ئه لقهى فنا ماناى
حوكمى كۆمه له ئه زمونىك كه هه قيفه تى ئه و
حوكمه پىكه هينى. بيريارانى ئه م قوتابخانه يه
هه وليانده دا زانست له هه مو ره گه زه
ميتافيزيكيه كان جياكه نه وه به نه فيكردى
هه مو پرسياره فه لسه فيه كان جا چ ميتافيزيكي
يان ئه خلاقى يان ئه پستمۆلۆژى بى، بوارى
زانست وهك بوارى سه رجه م هه قيفه ت رابگه يه نن.
له تيپوانىنى ئه واند ميتافيزيك له بهر ئه وه
قبولناكرىت چونكه حوكمه كانى له سه رجه مدا بى
مانايه، چونكه ئه گه رى سه له مانديان له
ئه زموندانه هه روه ها ئه وان نكووليان له بوونى
ئه خلاقىكى بالا و سه روو ميژووى ده كرد. هه مو
هه وليكىشيان بۆ ناسينى بوارى به هاكانى ئه و
ديوى جيهانى ئه زمونيان، ره ته كرده وه.

بۆ نمونه به بپرواى كارناپ حوكم و مه سه له
ئه خلاقيه كان له بنه په ندا حوكم نين به و مانايه ي
خاوه ن ماناى ئيدراكى نين و به پىچه وانى
زانسته وه كه هوشيارى ده به خشن، له باره ي
بوونى شتىكى تاييه ته وه، زانيارى پيشكه ش
ناكه ن. به كورتى بيريارانى ئه لقهى فنا سه باره ت

به مه سه له ي جياوازي زانست له ميتافيزيك و
ئه خلاق، مه سه له ي جياواز حوكمه مانادار و بى
ماناكانيان هتايه پيشى و بپروايان وابوو كه
سه له ماندى ئه زمونيان هه رجه ي پيويسته بۆ
سه له ماندى مانادار يان زانستى بوونى حوكمى ك
هه روه ها ئه وان بپروايان به يه كپارچه يى زانستى
هه بوو. [ليره وه] دواليزمى "ده روناسى" و
فيزيائيان ره ت ده كرده وه به و مانايه ي يه كى كيان
جيهانى ده روون و ئه وى ديان جيهانى ده روه
ناشكرا ده كات و وايانده زانى كه ئه و دوو زانسته
هه ردووكان پىكه وه ئه زمونگه لىك وه سف
ده كن به م مانايه ش بابته ي زانست له ناو
ئه زموندايه ⁽⁴⁾.

تيپوانىنى بيريارانى قوتابخانه ي فرانكفورت بۆ
رى بازى پۆزه تيفزم وهك تيپوره يه كى زانين و
فه لسه فهى زانست، چوونيه ك و يه كسان نه بووه،
هريرت ماركىوز له كتيپى "عه قل و شۆپش" دا
(سالى 1941) هيرشى كرده سه ر رى بازى
پۆزه تيفزمى ئوگست كۆنت و به تيپوره يه كى دژبه
شۆپش و په رچه كردارىكى دانا دژ به عه قلانيه تى
ره خنه گرانه. به بپرواى ئه و فه لسه فهى پۆزه تيفزم
لايه نگرى ئه وه يه خويندنه وهى كۆمه لگا يه كسان
بكات به خويندنه وهى سروشت به پى بنه ماى
ديدى پۆزه تيفزم خويندنه وهى كۆمه لايه تى ده بى
ياساگه لىك بدۆزته وه كه بايه خيان وهك بايه خى
ياسا فيزيايه كان بيت. به بپرواى ماركىوز زانستى ك
كه به دواى ئۆزىنه وهى ياساكانى كۆمه لگادا
ده گه پى، ريگريكى سه ره كى بۆ كارو گۆرپانكارى
كۆمه لايه تى دروست ده كات، له به رامبه ر ئه مه دا
ماركىوز له سه ر بنه ماى تيپوره ي كۆمه لايه تى
دياله كتيكى خۆى، جياكارى ده كات له نى وان
خواسته درۆزنه كان كه بابته ي زانستى
پۆزه تيفزمه و خواسته راسته قينه كان كه بابته ي

ناسینی عهقلانییه وهك دوو پووهری بوونی
كۆمه لایهتی⁽⁸⁾.

ماكس هوركهایمر له بهرهمه
سه ره تاییه کانی خۆیدا هێرش کرده سه ریتبازی
پۆزه تیفرم، به و مانایه ی له نهلقه ی ئینادا
پیشکش کرابوو. وهك گوتمان بیرارانی نهلقه ی
ئینا به هینانه نارای نه ندیشه ی (زانستی
یه کپارچه) لایهنگری میتۆدینگی زانستی هاوبهش
بوون بۆ زانسته سروشتیهکان و زانسته
کۆمه لایهتیهکان له بهرامبه ره مه دا هوركهایمر
نه ندیشه ی "فلسفه ی کۆمه لایه تی" هینایه
پیش نه وهك سه رچاوه ی سه ره کی پرسیارگه لیک
که ده بی به هۆی زانسته کۆمه لایه تیه
جیاوازه کانه وه به ئێرتیه ناراو. به بهرای نه و
"فلسفه ی کۆمه لایه تی" چوارچۆیه کی
نه بستمۆلۆژی ته واد دروست ده کات که تیایدا
سه رجه م واقعی کۆمه لایه تی، ده خرته
سه رنجه وه.

به بهرای هوركهایمر له پوانگه ی کۆمه لئاسی
مه عریفه وه په یوه ندیه کی نزیک له نیتوان شیوه ی
بیرکردنه وه وه هه لومه رجه ی گروپه
کۆمه لایه تیه کاند، هیه. به م پێیه ده بی بۆ ره گ
و ریشه ی ریتبازی پۆزه تیفرم به ناو هه لومه رجه ی
ناله باری کرده بی [فعلی] چینی ناوه راستدا،
بگه پێین. به بهرای نه و سه رجه م سیسته می
نه مپرسیسمی نوێ سه ریه جیهانی لیبرالیسی له
حاله تی گواسته نه وه (یان تپیه پیندایه)،
هوركهایمر له ره خنه گرتنی ریتبازی پۆزه تیفرمدا
وهك تیۆره یه کی مه عریفه، بهرای وابوو نه م
ریتبازه مۆف له ناو نمونه ی ئامیترئاسای خۆیدا
له ریزی روداو وه شته کان داده نه ئی و به م
شیوه یه ش جیاوازی بنه په تی نیتوان زانسته
کۆمه لایه تی و زانسته سروشتیهکان ده سڕیتیه وه.

ههروه ها قوتابخانه ی پۆزه تیفرم جیهان وهك
چۆن له نه زمونداو بی هیچ ناوه ندیک ناشکرا
ده بیته، ویتاده کات و خواست و نیازه واقعی و
پۆزانه یه کان له یه ک جیا نا کاته وه. ریتبازی
پۆزه تیفرم ده بیته هۆی کۆکردنه وه و نه رشیف
کردنی هه قیقه ته تاک و په رش و بلّاوه کان له ناو
ده رای روداو کاند، نه مه له کاتیکدا تیکه یشتنی
دروستی کۆمه لگا پتویستی به بوونی تیۆره یه کی
دروست و دۆزینه وه تیۆره یه کی دروستیش
پتویستی به خواست و ئیراده یه کی دروسته.

ههروه ها ریتبازی پۆزه تیفرم جیاکاریه کی ره ها
ده کات له نیتوان شتی واقعی و به ها کاندو به م
پێیه ش زانست و ناسین له خواست و په یوه ندیه
مۆبیه کان جیا ده کاته وه. "دید ی دیاله کتیکی" له
به رامبه ر ریتبازی پۆزه تیفرمدا به دوا ی ناسینی
واقعیته له هه مه کی خۆیدا یه و به شه په رش و
بلّاوه کانی نه زمون له ناو بنه مای گشتی
نه زمونی مۆفدا داده نن. کاتی ئیمه له م دیده وه
وهك بوونه وهریکی چالاک ته سه وری هه لومه رجه ی
ناله باری جیهان ده که یین، نه و نا ره زووی گۆرینی
ده بی به بنه مایه کی ریتمایکه ر که به هۆیه وه
هه قیقه ته هه بووه کان ریکده خه یین و له
چوارچۆیه ی تیۆره یه کیشدا مۆمه له ی ده که یین⁽⁹⁾.
هوركهایمر به م شیوه یه جیاوازی ده کات له
نیتوان "دید ی ته قلیدی" و "دید ی
ره خنه گرانه" دا. دید ی ته قلیدی دید ی زانسته
سروشتیه کانه که فلسفه و زانسته
کۆمه لایه تیه کاند له شکلی ریتبازی پۆزه تیفرمدا،
ده رکه وتوه. به هۆی بلّاو بوونه وه ی نه م دیده وه،
زانسته کلتوری و مۆبیه کان بووه به پاشکۆ
زانسته سروشتیه کان. له به رامبه ر نه مه دا دید ی
ره خنه گرانه له زانسته مۆبیه کاندا جه خت له وه
ده کات که هه قیقه ت و مه سه له کان "ده ره کی"
نین و شیوازی دیار کردنی هه قیقه ته بابه تیه کان

له پوانگه يه کي دهره کي وه شتي کي راست نيه، هورکهايهر له پوي داپشتني چه مکه کانه وه جياوازي دهکا له نيوان ديدى ته قليدى ديدى ره خنه گرانه دا، به و مانايه ي ديدى ته قليدى دهست به پولي نتي لوزي کي چه مکه کان به شيويه کي دزايه تي هه لنگرو وه ستاو دهکات و چه مکه کانيش به شيويه هه لده مينجيني.

به پيچه وانه وه ديدى ره خنه گرانه بو تيگه يشتن له کومه لگاي نو، چه مکه کان له شيکردنه وه ره وتي نالوزي نابوري نالوگوپه وه هه لده مينجني، که و ابو چه مکه کان ديدى ره خنه گرانه جگه له کومه لي چه مکی کورتکراوه و ساده بو ياساريزکردني واقعيه تي نالوز هيچي دي نيه، نه گهرچي هه ردو ديدى ته قليدى ره خنه گرانه به شيويه کي ته جريداننه چه مکه کانين هه لده مينجيني به لام ره وتي ته جريدو هه له تيجان له تيوره ي ره خنه گرانه دا خوي ره وتي ته جريدی کومه لگايه ک دووباره به ره م ديتي ته وه که له سه ر بناغي به ره مه پي ناني نالوگوپي دامه زراوه.⁽⁷⁾

نه و جياوازيه ي هورکهايهر له نيوان ديدى ته قليدى ره خنه گرانه دا دهکات له سه ر بناغي تيپوانيني نه و بو زانست راوه ستاو که وه چالاکيه کي کومه لايه تي سه يري دهکات. له تيپوانيني هورکهايهر دا ديدى ته قليدى بناغي چالاکي کومه لايه تي زانايان و حکيمه ته قليديه کان بووه له ناو سيستمی دابه شکردني کاري کومه لايه تي دا که له پال چالاکيه کومه لايه تي کاني ديدا روويداوه به لام په يوه نديه کي ناشکراو رووني له گه لياندا نه بووه کاري کومه لايه تي هه يله سوفي ره خنه گر به پيچه وانه ي زاني بوزوازيه وه نه وه به که کاري فکري نه و. له گه ل ناره زوي چينه سه رکوتکراوه کاني کومه لگادا يه کيتيه کي

ديناميکي په يدا دهکات به شيويه که پيشکه شکردني دزايه تبه کومه لايه تي کان به هوي نه وه وه نه ک ته نها وه ک دهر پي نتي هه لومه رجي کي به رجه ستي ميژوي به لکو وه ک هيزک له ناو نه و هه لومه رجه دا بو دروستکردني گزپانکاريه تيادا. به م شيويه هورکهايهر هه ولده دات له نيوان ناسين و نامانچ و نيوان عه قلي تيوري عه قلي عه م لي دا يه کيتيه ک دروست بکات و هه ر نه م نه ديتيه يه ش خوي يه کي که له خه سه لته سه ره کي کان بيرکردنه وه ي فرانگفورتيه کان.⁽⁸⁾

تيوردو نادورتو ديدى فله سه في سه ره تايي خوي که به ماناي ره خنه ي هه مو تيپوانينه فله سه في و تيوره کومه لايه تي کان بوو. ناوانوه "دياله کتي کي نيگه تيف" و نکوليش له نه گه ري وه رگرتني هه مو خالي دهرچوني کي ره هاو بنه ماو بناغي نياي بو بيرکردنه وه ي مروف دهکات. نه و به پيچه وانه ي هورکهايهر وه هيچ مه يلي کي بو شيکردنه وه ي نابوري تيوره ي چينايه تي مارکس پيشان نه داو نکولي له نه گه ري تيوره کاني زانستي ميژوو دهکرد. له به رنه م ش سه ر قالي ره خنه ي هوشيار چينايه تي بوزوازي بوو. بابيه تي سه ره کي ديه لاه کتي کي روشنگري که هورکهايهر و نادورتو پيکه وه نووسيان، ره خنه ي کلتوري بوو. له و کتيبه دا که دواتر زيات رو ني ده که ينه وه، ميژوي شارستاني له بنه رته دا به شيويه کي فيبه ريانه، وه پيشکه وتني ده سه لاتي عه قلنامي زي ده خوينرتيه وه که له پرؤسي به ره مه پي ناني کومه لايه تي، له بوا ري ره فتارو کاري کومه لايه تي دا، ره نگ ده داته وه.

کومه لگاي نو ي به هوي نه و رووني درقزني که به ره م ي بلابوونه وه ي فله سه في پوزه تيفسمي زانسته، توشي داپمان کي کلتوري به ريلو بووه. نه گهرچي نادورتو له نه مه ريکادا

رووی کردبووه نه و به کارهینانه ی شیوازی نه زمونگه ری که به ره می نه مهش کتیبی "که سایه تی ده سه لاتخواز" ⁽⁹⁾ بوو که په یوه ندیه کی بنه پره تی به تیوره ی ره خنه گرانه که یه وه نه بوو "به لام دواتر پاش که پانه وه بۆ نه لمانیا دووباره ده ستیکرده وه به ره خنه گرتن له کومه لئاسی ناتیوری ریبازی پۆرتفیس می خسته ژیر ره خنه وه. وه ک دیدیک که نه ک ته نها روونه کاته نه وه ی که هیه به لکو به شیوه یه کی پۆزه تیفانهش سه یری ده کات.

نادۆرتو له تیوره ی نه بستمولۆژی خۆیدا "ره خنه ی هاوتای" [متقابل] هه مه کی و جوزنی یان چه مک و به لگه [مصدق] پيشنباری ده کات، به و مانایه ی که ده بی ببینری ئایا چه مک مافی به لگه ی خۆی پیشکهش ده کات و هه روه ها ئایا به لگهش چه مک خۆی به کارده هینن یان نه. بۆ نمونه نادۆرتو له چه مک "کومه لگا" دا. که له ته سه وری پۆزه تفیسمه کاندای تیکشکینراوه و دابهش ده بی بۆ کومه لئ بهش، جهخت له وه ده کات که نه چه مک له میژوی نه وروپادا ره گی [شان سوم] * کومه لگای فره نسای پیش شۆرشدايه. و له بهر نه وه خۆبه خۆ چه مکینکی ره خنه گرانه یه چونکه به لئنی نازادی و شادی و خۆشبهختی مرقفی له خۆیدا هه لگرتوه. به لام کومه لگا هاوچه رخنه کان نه م به لئنه یان جیبه جئ نه کردوه. له دیدی ره خنه گرانه وه ناکری به یه کسانى زانیسی "چه مکى کومه لگا" له گه ل هه لومه رجبى جیگیرو باودا، فه زای میژوی نه م چه مک وه لاوه بنئین، که واپوو کومه لگا به پینچه وانه ی تیپوانینی پۆزه تفیسمه کانه وه چه مکینکی میژوییه که هه م جیگه ی له واقعدایه و هه م رانه کات له وه ی له گه لیا ببی به یه ک شت.

هه روه ها دیارده کلتوریه کان هه لگری کومه لئ چه مک که له سنوری شکلی کرده گیان

[شکلی فعلی] زیاتر ده پۆن و هه لگری ره خنه ی واقعیه تی ژیا نی کومه لایه تین، واقعیه تیک که نه و چه مکانه له ناویدا تواونه ته وه. به رگری نادۆرتوش له "چه مکى" پۆلیتاریا هه ر له بهر نه مه یه، ته نانه ت نه گه ر شیکردنه وه ی واقعیه تی پیکهاته ی کومه لایه تی ده ریخات که چینی کریکار چیدی بوونی نه یان کریکاران خویان به پۆلیتار نازانن یان وه ک له تیوره کانی هه ندیک له ریفورمیسته کاندای ده گوترا، نه م چینه توانای شۆرگینرا نه ی خۆی له ده ستداوه، هیه یه ک له مانه نه بوون گرنگی چه مکى پۆلیتاریا وه ک چه مکینکی نازادیخواز ناسه لمینن.

به پینی نه م تیپوانینه به لگه ده بی به رپرسیاری چه مک بیت، کومه لگای هه بوو ده بی به رپرسیاری که مووکوپری خۆی له بهرامبه ر چه مکى بنه پره تی کومه لگادا بی. به م شیوه یه فایله سووفی ره خنه گر واقعیه ت که له ریبازی پۆزه تفیسمدا به شیوه یه کی نا په خنه گرانه و دژایه تی هه لئه گر ده رک ده کری، ده خاته ململانیوه له گه ل خودی چه مکدا. که واپوو له دیدی ره خنه گرانه دا خودی چه مک له سنووری واقعیه تی زه وری زیاتر ده ووا له کاتیکدا که مه رجبى به کارهینانی سه رکه وتوانه ی میژودی ریبازه پۆزه تیفیزم قبولکردنی هه لومه رجبى راوه ستاو، به ستووه ⁽¹⁰⁾.

تیوره ی ره خنه گرانه ی نادۆرتو به ته وای وه ک تیوره یه کی ره خنه گرو خالی له هه موو توانایه ک بۆ دروستکردنی وینه یه کی پۆزه تیف، واته پيشنباری جیگیریک بۆ هه لومه رجبى باو، راگه یانرا. چونکه به بی تیپوانینی نادۆرتو وینه کیشانی هه لومه رجبى دواکراو له پووی نه بستمولۆژی وه مومکین نه بوو، به و مانایه ی که کارتیکی له م چه شنه پتویستی به قبولکردنی خالی ده رچونیکى ره هایه بۆ فه لسه فه و هه روه ها پتویستی به ویناکردنی جیهان هه یه وه ک

كۆمەللى مەسەلە و شتى ئەزمۇنى كە بەھۇي
چەمگەللىكى گونجاوۋە قابىلى دەرك كردنن.
ديارە بېرۇكى ئەبۇنى ئەگەرى پېشنياركدنى
جېگريك بۇ ھەلومەرجى باو، بېركردنە ۋەى
ئادۇرئۇ بە سەختى لە ماركسىزم دور
ئەخستە ۋە⁽¹¹⁾.

"كۆمەلناسى" سەرمایەدارى دوايى؟

ۋەك پېشتر گوتمان قوتابخانەى فرانكفۇرت
سەرەتا رېئازى پۆزەتقىزمى بە شىۋەيەك لە
ئەندىشەى بورژوازى دادەناو بەھا سوودخواز
پۆزەتقىزمەكانى كۆمەلگای سەرمایەدارى
پېشنيكەوتويان بە يەكتەك لە ھېزە سەرەكەكانى
پارېزەرى دەسلەت دەزانى ۋە ھەلەرنەمەش
رەخنەگرتن لە ئايدۇلۇزىاو بەھاكان، بە ھۇكارىكى
گرنك دەزانرا بۇ رىزگارېون لە دەسلەت. بەلام
دواتر بەتايبەتى لە كىتەبەكانى "دىالەكتىكى
رۇشنگەرى" و "مۇۋىسى تاك رەھەند"ى
(ماركېون)دا ھۇي سەرەكى دەسلەت گەپىنرايە ۋە
بۇ زانست و تەكنەلۇزىاو غەقلانىت نامىرى، لەم
پوانگەيە ۋە قوتابخانەى فرانكفۇرت بۇ
شىكردنە ۋەى سەرمایەدارى دواى تەفسىرىكى
جىاوازى لە دەرىپىنەكانى ماركسىزمى
ئەرسۇزكس و ماركسىزمى ھېگلى پېشكەش كرد.
ماركسىزمى ئەرسۇزكس كە رەگى لە
ئەندىشەكانى ئەنگلز و بەتايبەتى لە "ئەنتى
دۇرىنگ"دا بوۋە، بېواى واىە پىرۇسەى مېژوۋى
پىرۇسەيەكى ناچارىانەى پەرەسەندى ھېزە
بەرەمھېتەكانە كە بەھۇي دىئايەتەكانى
كۆمەلگای سەرمایەدارى ۋە دەپتە ھۇي رىزگارى
ۋە نەمانى لە خۇننامۇبۇون. لە پوۋى
ئەبستمولۇزىە ۋە ماركسىزمە ئەرسۇزكسەكان
بېوايان وابوۋ كە ھوشيارى ۋە چەمكەكان
رەنگدانە ۋەش ۋە ھەلومەرجە ديارىكراۋەكانن.

ئىكرەنسىزم (ئابوۋرىگەرى) و دىترىمىزم
(جېرېت) بە دوۋبەناى سەرەكى ئەرسۇزكسى
دەژمىزىن. گۇپانى مادی بەھۇي جولى
شۇپشگىرپانە ۋە گۇپانى لەناكاۋى گۇپانكارىە
چەندايەتەكانە ۋە بۇ گۇپانكارىە چۇنايەتەكان،
دروست دەپن، كۆمەلگا لەسەر بىناى جولى
دىالەكتىكى كە ھەم لە بوارى سىروشت و ھەم لە
بوارى زېھن و كۆمەلگادا ياساى سەرەكى گۇپانە،
دۇايەتەكانى خۇي چارەسەر دەكات و بە
ئازادىۋ رىزگارېون لەنامۇبۇون دەگات.
قوتابخانەى فرانكفۇرت لە بەرامبەر ماركسىزمى
ئەرسۇزكسدا ئىستىلالى كرد كە پېشكەوتنى
بەردەوام لە دەسلەتەى غەقلاى بەسەر سىروشتدا
لە ھەمان كاتدا دەپتە ھۇي پەيدابوۋى
شىۋەيەكى تازەى "بەشت بوون" Refication
كە ھەموو شىۋە ھوشيارىەكى شۇپشگىرپانە ۋە
خەباتى چىنايەتى لەناو دەبات. لەم ھەلومەرجەدا
سىستەمى سىياسى لە چىنەكان سەرىخۇ دەپتە
ۋ كۆمەلگا دەچىتە ژىر دەسلەتەى ھىزىكى
ناشەخسىۋ ناچىنايەتە ۋە. ئەم بەشتبوۋنە
لېكچوۋنىكى ئاشكراى لەگەل ئەندىشەى ماكس
فېبەر لە بارەى غەقلاىبوۋن و پەيدابوۋى
"قەھەسى ئاسنىن"ى كۆمەلگای نوپۋە ھەيە.
ماركسىزمى ھېگلى لە ئەندىشە جۇرج
لۇكاشدا گەيشتە لوتكەى خۇي. لۇكاش لە كىتەبى
"مېژوۋ و ھوشيارى چىنايەتى"دا تىپروانىنى
ئەنگلز لىنېن بۇ دىالەكتىك ۋەك كۆمەللى ياسا كە
بۇ سىروشت بەكار دەھىنرى، رەت كىردە ۋە. ئەو
ھەروەھا ئەندىشە تېكونومىستى ھەلھېنجانى
سەرچەم ژيانى كۆمەلەيتىۋ ئەخلاقى لە ژىرخانى
ئابوۋرىە ۋە، خستە ژىر پىرسىارە ۋە. پەيوەندى
ناسىن لە زانستە كۆمەلەيتەكاندا ۋەك
پەيوەندى ناسىن لە زانستە سىروشتەكاندا نىە ۋە
خودو بابەت "چركە گەلېك" و بەشەكانى

کۆمه لگان و ده زگا کۆمه لایه تیه کانی زیهن له خۆ نامۆن.

سه رجه م پرۆسه ی میژوویش له پرۆلیتاریادا به ناسینی خۆی ده گات⁽¹²⁾.

له سه ده ی نۆزده دا به هۆی گه شه کردنی پیشه سازیه وه، هیزه ماده کان پرپوون له ژبانی رۆحانی له کاتیگدا که بوونی مۆیسی گۆپا بۆ هیزتیکی مادی، به م شتیه رۆح بوو به شت و شته کانیش له رۆحدا غه رق بوون. په یوه ندی دیاله کتیککی خودو بابته به تاییه تی سه باره ت به پرۆلیتاریا ئاشکرایه. چونکه پرۆلیتاریا به هۆی سه رمایه داریه وه، گۆپاوه بۆ کار یان کالایه کی ئابوری، به لام ناتوانی به هۆی به ده سه تهینانی هوشیاری چینیایه تیه وه هوشیاریی به هه لومه رچی خۆی وه ک کالایه ک. به م پێیه پرۆسه ی میژوو بریتییه له دروستبوونی بزوتنه وه ی کۆمه لایه تی پرۆلیتاریا که ده بیته هۆی خودهوشیاری تیۆریانیه. به بهرپای لۆکاش کار پرۆسه یه کی هه مه کیه وه ک ئاییدا له فه لسه فه ی هیکلداو نه و ده زگایانه ی که به رجه سه [یان بابته ی] ده که ن به شتیه یه کی کاتی ده بیه به ریه سه ت له به رده م په ره سه ندنیدا به لام دواچار به هۆی نه وه وه به ره و که ئاریک په رت ده کریت.

ئه م ده زگایانه یان ئه م به شانیه له هه مه کی له به رامبه ره هه مه کیدا، بابته ی زانسته درۆینه کان له کاتیگدا زانستی واقعی بیر له پرۆسه ی هه مه کی له میژوو و یان پراکتیکدا ده کاته وه هه مه کی یان کاری مۆف تا هه نووکه نا هوشیار بووه به ماهیه تی خۆی به لام نا هوشیاری نه و وه ک نا هوشیاری رۆحی هیکلی له کاری تیگه یشتندا ته واو ده بی. به ده سه تهینانی خودهوشیاری چینیایه تی به هۆی پرۆلیتاریه وه به مانای په یدا بوونی هوشیاری میژووی یه کی تی خودو بابته، که وابوو کار وه ک رۆحی هیکلی به تیپه رین به ناو جیهانی له خۆ نامۆدا ده گه پته وه بۆ خۆی

قوتابخانه ی فرانکفۆرت له به رامبه ره ئه م ته فسیره دا ئیسه تلال ده کات له خۆ نامۆبوون و به شت بوون له کۆمه لگای سه رمایه داری دوایدا سه رتا پاگیره و پرۆلیتاریاش ناتوانی ده ربازی لێ و ده کرێ ره وتی گۆپانی میژووی ته نها وه ک پێکهاتنی عه قلانیه تی ئامیتری ته فسیر بکه ین. به م پێیه دیدی ره خنه گرانه ی قوتابخانه ی فرانکفۆرت له م پوانگه یه وه له دوو ئاراسه خه باتی ده کرد: یه که م دژی به یانی میتافیزیکی هه مه کی وه ک بوارێکی میتای (ماورای) به شتیه ی مارکسیزمی هیکلی. قوتابخانه ی فۆانکفۆرت له به رامبه ره ئه م تیپوانینه میتافیزیکیه دا بۆ "هه مه کی" تیۆریه یه کی "کۆمه لایه تی" گرت به ره، به و مانایه ی که هه مه کی تا نه و شوینه مانای هه یه که ئاماژه بۆ کۆمه لگا ده کات، دووه م وه ک روونمان کرده وه دژی دیدی پۆزه تیفرم که مانای له هه مه کی ده ستنی.

قوتابخانه ی فۆانکفۆرت بۆ شیکردنه وه ی کۆمه لئاسانه ی سه رمایه داری دوا ی تیگه یشتنی ماکس فییه ره بۆ پرۆسه ی عه قلانیه ت وه ک له ده ستدانی ماناو ئازادی له گه ل شیکردنه وه ی مارکسدا بۆ به کالایی بوون تیک نه ئالینی. عه قلانیه ت به مانای له ده ستدانی ئازادی و مانا، ده بیته هۆی په یدا بوونی به شت بوونی سه رتا پاگیره ره خنه کردنی روو له زیادی به هاگانی ئابوری کالای بۆ ناو کۆمه لگا و کلتوو.

هۆرکه ایمه ره له به ره مه سه ره تاییه کانیدا بهرپای وابوو که ده بی بۆ پێگه ی واقعی خالی ده رچوونی ئازادیخوازانه ی دیدی ره خنه گرانه، به ناو هه لومه رچی پرۆلیتاریا له کۆمه لگای نویدا بگه رین. مارکسیش تیۆره ی ره خنه گرانه ی خۆی له سه ر بناغه ی هه لومه رچی پرۆلیتاریا

دامه زانديبوو. به لام به برپاي هوركهايمه
هه لومهرجي فيعلي پروليتاريا زامني ناسينيكي
دروست نيه، چونكه رهنگه جيهان له پوانگه
نهم چينه وه جياواز له وهی كه هه به دهركه ویت
(واته رهنگه نهو چينه خاوهن هوشيارى دروزنانه
بیت). ليره دا بيريارى ره خهنگرى نهركى ناسيني
دروستى واقعيه تى ده كه ویت نه ستو. به لام
دواچار له نه نديشه ی هوركهايمه ردا پنگه ی واقعي
يان كومه لايه تى به ديهاتنى يه كيتى نيوان بيريارى
ره خهنگرو چينه سهركوتكراوه كان روون نيه،
چونكه نانوميدى هوركهايمه سه باره ت به رولى
چينى كرتكار هيتواش هيتواش به ره ره شيبينه كى
قولى برد سه باره ت به بوونى هر جوره هيزيكى
به راستى رزگار يخوازو شورشگر پر له كومه لكاي
موديرندا⁽¹³⁾.

هوركهايمه ر و نادورنو له يه كيك له وتاره
سهره تاييه كانى خوياندا "پيشه سازى كلتور"
ده سالاتى عه قلناميريان به يه كى له تاييه تمه نديه
سهره كيه كانى سهرده م دانا كه به برپاي نهوان
بوته هوى له ناوبردن سهره بخوي ريزه
تاكه كه س. له سهرده مى سهرمايه دارى دوايدا
ناويته بوونى كلتور و سهرگرمى بوته هوى
دروستبوونى كلتور يكي ميگه لي دزيو.
مه سهره فكه راني پيشه سازى كلتورى ناچار به
كرپين و سوودوهرگرتن له به ره مه كانى كردوه.
ده كرى ناستى به هيزى "پيشه سازى كلتورى"
به ناستى بوونى سهرپيچيكردن [مخالفت] له
كومه لكادا بپيويين، تاييه تمه ندى "پيشه سازى
كلتورى" له سهرده مى سهرمايه دارى
پيشكه وتودا نه وه به كه نه كهرى دژايه تى بنه ره تى
له گه ل پيكهاته ی جينگرو بالا ده ستدا نادا⁽¹⁴⁾.

به م شيويه له سهرده مى ده سالاتى
عه قلانيه تى ناميريدا به هاى تاكه كه سى ده كه ویت
ژير هه ره شه وه. هوركهايمه ريش رايگه ياند كه

پاراستن و گه شه پيدانى به هاو نازادى سنووردارى
مروف، ته نها به هوى گيژانه وه ی ناره نووه
مه زه بيه كانه وه ديتنه دى، نهو برپاي وابوو
نه وه ی له ئيلاهيادا گرنگ دهرده كه ویت نهو
هوشياريه به كه جيهان "ديارده يه" و هه قيقه تى
ره هاو نامانجى غاني نيه و نه مه ش خوى ريگه مان
ليده گریت ته سليم بين له به رامبه ر واقعيه تى
ناله باردا⁽¹⁵⁾.

نادورنو و هوركهايمه ر له "دياله كتيكى
رؤشنگرى" دا فاشيزم كه زه مينه خوشكردى
نهفسانه و نه نديشه ی دژ به عه قلانين،
به دهرنه نجامى پرؤسه ی عه قلانيه ت ده زانن. به
برپاي نهوان په يدا بوونى كومه لكا سهركوتكه رو
ويرانكه ره كان كه سهره بخوي نازادى تاكه كه س
له ناو ده بات، دهرنه نجامى هه مان نهو هيزانه يه كه
كوى هيزه پيشكه وتنخوازه كانى سهرده مى
رؤشنگرى پيكد هينن. كه وابوو فاشيزم وهك
لوتكه ی گه شه كردنى كومه لكاي نوئ به
ريكه وتن يكي ميژوى يسان به دهرنه نجامى
به رده وامى پاشماوه كانى كومه لكاي نه رستوكراتى
له ناو دهروونى ده وله تى پيشه سازى نوئيه،
نازانریت.

بزوتنه وه ی رؤشنگرى كه به پرؤسه ی
عه قلانى ده سالات به سهر سروشتدا، ده ست
پيده كات به هوى په ره سه ندى خودى نهو
پرؤسه يوه توشى شكست ده بيت. رؤشنگرى
وهك ديديكى عه قلانى بؤ جيهان و
وهلامدانه وه يهك بؤ پيداويستى پاراستنى ژيانى
مروف، په يدا بوو. له م پرؤسه يه دا زيهنى مروف
خوى له سروشت جيا ده كاته وه بؤ نه وه ی بتوانن
وهك بابيه تى ده سالات مامه له ی له گه ل بكات.
به لام نهم په يوه نديه ژيرخانه به سروشته وه، له
ناستى سهرخانى كلتوريدا كومه لى زيان دروست
ده كات. له م پرؤسه يه دا چه مك ووتنه

موجەردە دەكان دەبنە جىڭگىرى جىيەھانى بىي ناوەندى [بىي واسطە] ئەزمۇن. "بەھاي سود" جىڭگاي خۇي بە "بەھاي ئالوگۇپى" دەدات و مەسلە بىي وئىنە تايىبە تەكان دەبنە كۆيلەي بېيارو ياسا گىشتىيەكان. دەسلەت بەسەر سىروشتى دەركىدا بە بەھاي ئىكول كىردن لە سىروشتى دەرونى مەرقۇف بە دەست دى. دەسلەتگىر تەسەر سىروشتا ھارپىي لەگەل بەردە وامبۇونى كۆيلە كىردى زەنىيەتى مەرقۇفدا، ئەنجام دەدى. رىزگار بۇون لە لۆزىكى دەسلەت پىويستى بە ناسىنى خۇدى زىھن ھەيە ۋەك سىروشت. بەلام بەھۇي دەسلەت پىيەسەسازى كىلتورى زەنىيەت ناتوانى بەرھەمى پىيەشكەوتنى تەكنىكى رىكف بىكات. پىرۇسەي مېژووى مەيلىكى بەرجەستەي [يان دىيارىكرەي] بۇ بەشت بۇونى ھەموو پەيۋەندىيەكان ھەيە. دەسلەت پەيۋەندى ئالوگۇپى كالايىيەكان لە ئاستى ژىرخاندا ھارپىيە لەگەل بە كالايى بۇونى دىياردەكانى سەرخاندا⁽¹⁸⁾.

سەرەكىترىن ئەندىشەي كۆمەلئاسىيەنى ئادۇرتۇ، ئەندىشە سەرتاپا گىربۇونى بەشت بۇونە كە دىجار ھەموو جۈلەيەكى پىيەشكەوتنى كۆمەلەيەتى چ لە شكلى ھوشيارى چىنەيەتى و چ لە شىۋەي دىروستبۇونى پىيەكەتەي زىانبەخشى سەرمەيەدارىدا، لەناو دەبات، لە تىپروانىنى ئادۇرتۇدا فاشىزىم لوتكەي پىرۇسەي بەشت بۇون بۇو، بەلام فاشىزىم تەنھا رەھەندى دەرونى ھەلومەرجى ھەنوكەيى [يان فىيەلى] جىيەھانى سەرمەيەدارى دوايى، ئاشكرا كىردوۋە. پاش كۆتايى ھاتنى فاشىزىمىش ئادۇرتۇ جەختى لە بەھاي دىدى مېژووى خۇي كىرد، بەوامنايەي پىرۇسەي كۆپانى مېژووى جگە لە دىروستبۇونى ئەقلانىيەتى ئامبىرى ھىچ چارى نىيە، بەم شىۋەيە دەبوو ئادۇرتۇ بېرواي ماترىيالىزىمى مېژووى كە لەسەر بىنەماي ئەگەرى كارى سىياسى دامەزراۋە،

رەتبىكەتەۋە، بەلام ۋەك بىنىيمان ئەو بەرگىرى لە ئەگەرى بۇونى چەمكە تىپورىيەكان بە شىۋەيەكى سەربەخۇلە بەرژەۋەندى ئارەزۇوى كۆمەلەيەتى و سىياسى دەكىرد و بەم پىيەش بەدواي پىيەشكەشكىردى شىۋەگەلىكى تازەي ھوشيارىدا دەگەپا.

لە دىدى ئادۇرتۇۋە پەيدا بۇونى ھوشيارى ئازادىخۇزى بە مانا لۆكاشىيەكى بەرەستى پىرۇسەي ھەمەكى ئەقلانىيەت ئامبىرى كەوتۇن. تەنھا قۇرمە پەرش و بلۆۋەكانى ھوشيارى ستاتىكىيەنە دەتوانى بە شىۋەيەكى بىنەپەتى لە بەرامبەر ئەم پىرۇسەيەدا راۋەستى. كەۋابوۋ فەلسەفەي رەخەنگەر بەسەرئىچدان لە پىرۇسەي گىشتى بەشت بۇون لە كۆمەلگاي نويدا، تەنھا ئومىدى بە ستاتىكايە. تەنھا ھونەر فەلسەفەي رەخەنگەر واتە رەخەنگىرتنى فەلسەفەي ھەمەكى دىۋىن دەتوانى قۇرمى تازە بۇ ھوشيارى پىيەشكەش بىكات، ھونەرى راستەقىنە خاۋەن تۈنەي وئىرانكىردن و بناغە ھەلتەكاندەنە. لەم پوانگەيەۋە ھونەر لە بەرامبەر زانستى پۆزەتەفۇزىمدا رادەۋەستى چۈنكە سىمەيەكى بالاترە لە ناسىن كە پۇوى لە گەپانەۋە بەدواي ھەقىقەت لە ئايندەدا. شىۋەي ھەلۋەستەكىردى ھونەر مەندانە لەبەردەم ۋاقىي كۆمەلەيەتەدا ھارپىيە لەگەل تىپروانىن و پىيەشنىار گەلىك بۇ ھەلومەرجى گونجاۋ [يان لەبار] بۇ ئايندە، لە كاتىكىدا زانست تەنھا ۋاقىي ھەبوو پىيەش دەداتەۋە.

دىدى ستاتىكىيەنە ھۆكارىيەكە كە بەھۇيەۋە دىدى رەخەنگرانە دەتوانى وئىنەي سەرتاپا گىربۇوى ئەقلانىيەت ئامبىرى بىكات كە لەسەر بىنەماي ئابۇورى كالايى دەمەزراۋە. تەنھا كارى ھونەرى فەرد دەتوانى ئەگەرى پەيدا بۇونى ئەقلانىيەتەك ئامادە بىكات لەبەرامبەر بەشت

بووندا رابوه ستیت. به م پیټهش هه لومه رچی
رزگاری نه ونه ده. بالاو دوروه دهسته که له بهر
دهست خه لکدا نیه. هونه رو دیدی ستاتیکانه به
بزوتنه وه یه کی کومه لایه تی رزگار یخواز نارمیریت و
به گشتیش نه ندیشه پیشکه وتن له دوی بهشت
بوونی گشتی کومه لگا دواچار نامومکین ده بئو
به سه رنجدان له سروشتی کومه لگای جیگیر،
دیدي ره خنه گرانه ی نادورنق وه رگریکی [مخاطب]
واقعی نادورنقه وه. هونه ر وه ک فورمیکسی به کیتی
خودو بابته بکه ویته ده ره وه ی بوری زه رو درت
و له دیسپورتیزی سه رتا پاگیری روشنگه ری و
دهسه لاتی عه قلانیته راده کات. په نا بۆ دهروونی
خوی ده بات بۆ نه وه ی نه فی هوشیاری بهشت
بسوی جیهانی نه زمونی بکات، هونه ر له
جیهانیکی له م چه شنه دا خه سه له تیکی
په روه رده یی [تعلیمی] نیه به لکو نمونه ی
بونیکسی دی، پیشکه ش ده کات. هونه ر بۆ هونه ر
به مانای هونه ر دژی بازاره ⁽¹⁷⁾.

مارکیوز وه ک گوتمان له سه ر بنه مای دنیای
[تصور] هیکلی، جیاوازی ده کرد له نیوان خواسته
راسته قینه و خواسته درۆنه کاند. به برپای نه و تا
خواسته راسته قینه کان له بهر چاوه نه گیرین، ژبانی
کومه لایه تی تاک ره هه ندانه ده بئو ته نها خواسته
درۆانه یو درۆینه کانی له خو ده گری. به لام به ده ر
له وه ی چینیک خواسته راسته قینه کانی مرؤف
هه ست پئ بکات و یان حیزبیک پروپاگهنده ی بۆ
بکات، پانتایی میژووی هیه کاتی له م خواسته
راسته قینه نه مرؤف به تال نابنه وه. له سالی
1934 دا مارکیوز برپای وابوو بزوتنه وه ی
کریکاری وه ک نویته ری خواسته راسته قینه کان له
به رده م مه ترسیدایه، پاش نه مه ش له سالی
1938 دا رایگه یاند که کریکاران ناتوان خواستی
راسته قینه و درۆینه له یه ک جیا بکه نه وه و دواچار
له سالی 1941 برپای وابوو عه قل هه لگری

خواسته راسته قینه کانه و قوتا بخانه ی هیکلی
قوتا بخانه یه کی شوپشگێڤه چونکه له سه ر نه و
بنه مایه دامه زواوه که نه وه ی له روانگه ی
مرؤفه کانه وه هه قیقی و عه قلانیه، ده بئو به هوی
ریکخستنی کومه لایه تیه وه بیه دی.

مارکیوز پاش کۆچکردنی بۆ نه مریکا به
زمانیکی دی نه ندیشه کانی خوی ده ربهری.
نه بوونی بزوتنه وه ی کریکاری و بلا بوونه وه ی
دهروونشیکاری فرۆیدی له و ولاته دا، مارکیوزی
به ره و نه وه برد تا نه مجاره خواسته
راسته قینه کان به هوی چه کی ئیروس و یۆتۆپیای
ئیرۆسی ئازادکراوه وه، ده ربهری. نه و به زمانی
فرۆید ده یگوت، خواسته راسته قینه کان خواسته
ناهوشیاریه کانی پرۆلیتاریان و هه ر له بهر نه م
هویه ش نه م چینه شوپش ناکات. نه و
به ره ستانه ی له به رده م هوشیاری راسته قینه ی
کریکاراندا هه یه، له هه لومه رچی هه بووه وه
سه رچاوه ده گرن. مارکیوز به دورو دریزی نه م
هه لومه رچی له کتیبی "مرؤفی تاک ره هه ند" دا
له ژیر ناو نیشانی "دهسه لاتی عه قلانیه تی
نامیزی" دا روونکردۆته وه گوتی دهسه لاتی
مرؤف به سه ر سروشتدا به هوی زانست و
ته کنه لۆژیاوه بۆته هوی په یدابوونی فورمیکسی
تازه له دهسه لات به سه ر مرؤفدا.

له م پرۆسه یه دا وه به ره یانی [استمار] مرؤف
و سروشت به شیوه یه کی روو له زیاد زانستی و
عه قلانی بووه و مرؤف وه ک نامیزیک سوودی
لیوه رده گه یی. نه و شتانه ی مرؤف
دروستیکردوه، بوون به فه رمانه وای مرؤف.
عه قلانیه تی نامیزی، هیزیکه له ده ستیوه ردان و
کۆنترۆلی مرؤف چۆته ده ری و ره وتی عه قلانیه تی
نامیزی به ده ر له وه ی چ فورمیکسی دیاری
سیسته می سیاسی یان نابوری بالاده سته،
دهسه لات په یدا ده کات. که وابوو کومه لگای نوی

- 11- Bottommore, op. Cit, PP. 31-32.
- 12- "Lukacs" in McInnes, The western Marxists.
- 13- Bottommore, op. Cit, PP. 29-30.
- 14- Dialectic of Enlightenment. PP. 120-160.
- 15- Bottommore, op. Cit, PP. 41-42.
- 16- Dialectic of Enlightenment, Passim.
- 17- R. Berman, "Adorno, Marxism and Art", Telos, Winter 1977-78, No. 34. PP. 157-166.
- 18- "Marcuse" in McInnes, op. Cit.

* ليره دا نه م دهسته واژه به مان بق نه كلوه به كوردی

سەرچاوه:

به شیکه له فەسلی کتیییکی دکتۆر حسین بشیریه به م ناوینشانی خواره وه:
دولت عقل - ده گفتار در فلسفه و جامعه شناسی سیاسی
- دکتۆر حسین بشیریه - مؤسسه نشر علوم نوین چاپ اول
1374 فصل چهارم ص 93-111.

خۆی له خۆیدا کۆمه لگایه کی نامیریه و ماهیه تی به هۆی سیسته می سیاسی یان نابوویره وه دیاری ناکریت. به م شیوه به به گشتی فرانکفۆرتیه کان له چاره نووسی مرقف له سه رده می ده سه لاتى عه قلانیه ت نامیریدا، نیگه ران بوون. به به رپوای نه وان نه سه مه هیزیک بدقۆرتیه وه که توانای رووبه پو بوونه وه ی له گه ل نه م ده سه لاته دا مه بن⁽¹⁸⁾.

وه ک بینیمان عه قلانیه ت (به مانا فیه به ریه که ی) ماوه یی له گه ل ره وتی به کالایبوون و به شتبووندا (به مانا مارکسیه که ی) به تایبه تمه ندیه سه ره که کانی بیرکردنه وه ی ره خنه گرانه ی قوتا بخانه ی فرانکفۆرت ده ژمیریت.

به راوتزه کان:

- 1- T. Bottommore, The Frankfurt School (Laondon: Tavisttock 1984), PP. 15-27.
- 2- T. Adorno and M. Horkheimer, Dialectic of Enlightenment, (N.Y: Herder & Herder, 1972).
- 3- See R. Nisbet, The Socioligical Tradition. Heineman, London, 1966.
- 4- A. Ayer (ed) Logical Rositivism, (Glene: Ill, 1959), Introduction.
- 5- H. Marcuse, Reason and Revolution: Hegel and the Rise of Social theory, (oxford u.p, 1941), PP. 343-5.
- 6- M. Horkheimer, Critical (Theory: Selected Essays (N.y: Herder & Herder, 1927). PP. 160-92.
- 7- A. Honneth, "Communication and Reconciliation: Habermas Critique of Adorno", Telos, spring 1927, No. 39. PP. 45-61.
- 8- Horkheimer, op. Cit, PP. 208-210.
- 9- The Authortarin personality, (N. & Harper & Row, 1950).
- 10- Honneth, op. Cit.

بىنە ما فەلسەفە كانى تىۋرەى رەخنەى

■ محمد نورەدىن ئەفەيە

• و. لە غەربىيە: شاھۇ سەئىد

دەكرى چەندىن پىرسىياري لەم جۆرە سەبارەت بە تىۋرى رەخنەى بخەينەپۇر، بەلام ئەوئى بەلامانەو گىرنگە.. وەستانە لەسەرئەو بىنەما فېكرىيەو خەمە فەلسەفیانەى كە مۇركىكى تايبەت بە فەيلەسوفەكانى تىۋرى رەخنەى دەبەخشن.. جا چ لەسەر ئاستى فەلسەفەو زانستە كۆمەلايەتەكان بىن، يا لەسەر ئاستى ئەقلى و مۇدىرنە، يا تاك و كۆنترۆل و.. ھتد.. بىن، دواتر دەربارەى ئاستەكانى كارىگەرىيە ئەم خەمە فەلسەفیانە لەسەر گەشەى فېكرىيەو تايبەتى يۆرگن ھابرماس قسە دەكەين، كە بە بىرۋاى ھەندى لېكۆلىياردىزىيونەوئى "قوتابخانەى فرانكفۇرت"ە⁽¹⁾، يان نوینەرى ئىستائى تىۋرى رەخنەىيە⁽²⁾. ھەندىكىش بىرۋاىيان واپە كە فەيلەسوفەكانى تىۋرى رەخنەى نوینەرايەتى بىرۋاىيان دەكەن: يەكەمىيان (نەبەغە) دامەزىنەران) لە بۆلۆك و ھۆركارىمەرەوئە قىا

ئايادەبىن مۇقۇف لەسەر ئاستى مېتۇدو بايەخە تايبەتەكانى خۇى.. چ مامەلەيك لەگەل دەقە جىياوازو جۆراو جۆرە پەرت و بلاۋەكانى بىرۋاىيان ئەو تىۋرەدا بىكا كە بە "تىۋرى رەخنەىيە" ناۋى دەركىرۋەو؟.. ئايادە تىۋرە رەخنەىيە تىۋرىكى فەلسەفە، يان قوتابخانەىكى فېكرىيە كە لە پىنگاى ئاكارو تايبەتمەندىەكانىيەو لايەنگرانى خۇى كۆكرىۋەو.. يان ئاراستەيەكى فېكرىيە كە دامەزىنەرانى ھەوليانداۋە رەوتىكى فەلسەفى پىك بىنن خاۋەنى مېتۇدو چەمكى تايبەتى خۇى بىنن؟ ياخود مەسەلەكە پەيۋەندىدارە بە ھەستىارىيەكى فېكرىيەو كە ھەموو لايەنگىرىيەو رەوتگەرىيەكى دۇگمايى (النسقىيە الدوغمانىيە) رەتدەكاتەو؟ دواچار ئايادە پىنگەى يۆرگن ھابرماس لە خەملىنى ئەم تىۋرە رەخنەىيەدا چىە؟

ماركيز، نه وهى دووه مېش كه هابرماس ديارترين نوښتريه تى⁽³⁾. به لام هه نديكيان له باسكردنى ميژووى تيژى ره خنه پيدا هابرماس تيكه لى بيرياري نه و ميژوه ناكه، به لكو بروايان وايه كه نه و خوى بڅ خوى پيڼگه يكي تاييه تى هه يه و، له گه ل پيشه نگانى نه و تيژده دا يه كنارگريته وه⁽⁴⁾. به هر حال هه رچه نده هه نديك له م بڅوونانه هابرماس به يه كيك له پيڅه پنه رانى تيژى ره خنه يى له قه له م ده دن و، هه نديكى تريشيان سووين له سر دورخستنه وهى هابرماس له و تيژده .. به لام نيمه له لاي خومان وه هه ولده ده ين له سر گرنگ ترين نه و مه سه له فلسه فيانه بوه ستين كه نوښتريه رانى تيژى ره خنه بيان سه رقال كړدوه و، كاريگريان له سر گه شى تاييه تى هابرماس به جيهيشتوه .. به م پيڼه نايي هابرماس له و چه مك و شيوازه دوركه وتوت وه كه پيشه نگانى تيژى ره خنه يى په پړه ويان كړدوه .. يان بڅوى چه ند چه مكينكى تازه داپشتووه و، پشت نه ستووه به ميتودينكى نوئ؟ .. ليژوه نيمه وای به باش ده زانين له م قوناغى باسه كه ماندا نه نها سه باره ت به تيژى ره خنه يى بدوين و، له ده رفه تيكى تردا سه باره ت به هابرماس و پړوژه فلسه فيه كه ي قسه و باس بكه ين.

1- پرسياړه كانى تيژده ره خنه يى:

نه گه وادابندين تيژده ره خنه يى خه ملينى بيركړدنه وهى قوتا بخانه يه ك يا ره وتيځه، يا بريته له هيليك كه له سه ره تادا خاوه نه كانى به ره خنه ده ستيان پيڅكړدوه و، له كوتا پيدا پابه ندبوونى خويان، به شيوازه لريشه كړن، سه باره ت به و كړدوه .. نه و نيمه تيښه شيان بڅ ده كه ين كه

تيزه ي نه و ليكوليارو بيرياري نه ي له سر نه م تيژده ده ژميردين "هه وينيكى تيژى" كويان ده كاته وه، كه هوكاريمه رو ئادورتو له لايه ك و، ماركيز له لايه كى تره وه، كاريان كړدوه بڅ دامه زړاندن و پيڅه پنه تى توخه كانى. هه روه كو (ميگل نابنسور) يش بڅى ده چن ده كرى بلين نه م تيژده سى ويستگى بينيوه: ويستگى يه كه م گفتوگوكانى كوتايى سالى 1929ى نيوان (بنيامين و ئادورتو) يه: ويستگى دووه كه له سالى 1937 دايه برينه له ده رچوونى "تيژى ته قليدو تيژى ره خنه يى - هوكاريمه ر" و، "فلسه فو تيژى ره خنه يى - ماركيز": ويستگى سنيه مېش نه و هاريكاريه فيكره ده گم نه و، نه و پيځه يشتنه يه كلايى كه ره وه يه ي نيوان هوكاريمه رو ئادورتو يه كاتى چه ند كتيييكى هاوبه شيان پيځه وه و، چه ند كتيييكيشيان به جيا ده ركرد⁽⁵⁾. نه م دوو بيرياره له گه ل هه ربرت ماركيزدا "هه وينى تيژى" و، بناغى فيكرى تيژى ره خنه يى پيځ ديتن، گومانيش له وه دانيسه كه چه ند بيرياره فهيله سووفيكى وهك كارل كورس، جورج لوكاش، والتير بنيامين و، نه رنست بلوخ، كاريگريه كى زوريان له سر خه ملاندن و پيڅه پنه تى ره گزه تيژيه كانى نه م هه وينه جيهيشتوه به مه به ستى نوښتريه رايه تيكردى هيزيكى ره خنه يى به رامبه ر باروبڅى نه لمانيا و گړپانكاريه كانى فيكرو سياست له كومه لگاي مؤديرنده. هه ريويه هوكاريمه ر له پيشه كى كتييى (خه يالذانى دياليكتيكى) ي مارتان جاي - دا نووسيويه تى: مه سه له كه په يوه ندى به "كه سانتيكه وه هه بوو كه بايه خيكى هاوبه شيان به تيژى ره خنه يى ده دا، هه رچه نده پشت نه ستوور سوون به تواناي زانكويى جؤراو جؤر، به لام نه وهى يه كى

دهخستن: هه موويان له گۆشه نيگايه كي رهخه ييه وه ده يان پوانيه كۆمه لگا" (9).

به ديهيتناني رووبه ريكي رهخه يي به رامبه ر نه وه ي كه هه يه .. يه كه مين خه سه له تي بيرياراني نه م تيۆره يه ، به لام داخو چ رهخه يه ك ؟ چونكه فله سه فه ي نه لمان ي به گشتي ، هه ر له (كانت) وه تا (نيچه) رهخه ي كردۆته توخم يكي بنه په تي ي روانيني فله سه فه ي ، بۆيه ده پرسين نايا چه مكي رهخه لاي تيۆري رهخه يي دريژيوونه وه ي نه كه له پوره فله سه فه ي نه لمانيه يه ؟ يان ده لاله تيكي جياوازي هه يه و په يوه ندي به و ناراسته رهخه ييان وه نيه كه فله سه ووه فكه كان به دريژايي ميژوي فله سه فه ي نه لمان ي مۆديين دا يان پشتو وه ؟

رهنگه تيۆري رهخه يي له بنه په تدا له روانيني رهخه يي بيرياراني ديكو ، ده كه فله سه فه يه كان ي پيشووتره وه سه رچاوه ي گرتبي . نه م بۆچوونه ش به سه ر زۆر فله سه ووه و بيرياردا جيبه جي ده بي ، چونكه هه ر رووبه ريكي رهخه يي ، ده لاله ت و مه به ستي هه رچيه ك بيت ، به دي نا يه ت گه ر دريژيوونه وه ي ناستيكي رابردو نه بيت و گفتوگو له گه ل ناستادا نه كا . به لام نه وه ي تيۆري رهخه يي له تيۆره كان ي تر جيا ده كا ته وه نه و شيۆازه تا يبه ته ي بيرياره كان يه تي سه باره ت به هه سه نگاندي مۆديرنه و گه پاني به رده وام به شوين ناسۆكاني پرسياردا ، بۆيه رهخه لاي نه وان نامرازتيكي به ره رچدان وه ي هه موو جوۆره جه مه سه رگيره كه و ، له ريگاي رهخه وه له چالاكي فيكري به رده وامدان ، بي نه وه ي خويان بگليتنه هه ر جوۆر نينتيمايه كي سياسي راسته وخو ، يان هه ر جوۆره فه رمانتيك قبول بكن كه چالاكيه فيكريه كانيان له قالب بداو ، پرسياره كانيان له

ناستيكا راگري ، ليۆره وه بيركرده وه ي نه قلاني دور له هه ر جوۆره فله سه فه يه كي شوناس و وردبوونه وه ي ميتافيزيكي ، بايه خيكي تا يبه تي لاي بيرياراني تيۆري رهخه يي هه يه ، كه بپويان وا يه ده بي له ريگاي ره هه نده رهخه ييه كان ي نه قلوه حوكم به سه ر واقيعدا بدرئي ، بي نه وه ي عه قل وه ك نمونه يه كي بالاو داپراو له ميژوو ته ماشاي بكرئي . "نه وه ي به لاي تيۆري رهخه ييه وه گه وه ره يه نه و روانينه رهخه ناميژه يه تي به رامبه ر هه ر شيۆازيكي داپراو و سنووردار بۆ تيگه يشتن له خودي تيۆره كه ، يان شيۆازيكا كه چه مكيكي ته سكي بۆ نه قلانيه ت هه بي و ، نه ركيكي داخراو و نايدۆلۆجيايه كي نه وتۆي هه بي پي له نازادي مرۆي ي بكرئي ، چه مكي تيۆري رهخه يي چه مكيكي نانه واوه گه ر جياوازي له نيوان رهخه و تيۆردا نه كا" (7).

به لام نايا نه م شيۆازه تا يبه ته ي بيرياراني تيۆري رهخه يي چيه ؟ بۆچي مل بۆ هيج لايه نگيره كي سياسي ناده ن ، له كاتيكا رهخه يان كردۆته ناراسته يه كي گه وه ري نه نديشه كه يان ؟

له لايه كي تره وه ، رهنگه فله سه ووه كان ي تيۆري رهخه يي ، به تا يبه تي هۆركا يمه رو ، نا دۆرتۆو ، ماركيزۆ له ريگاي رهخه وه بيريان له مه سه له ي گۆران كرديته وه ، گۆرانتيك نا كه وه ك ماركسيزم ده لي له مللاني ي چينا يه تيه وه سه رچاوه ده گري ، به لكو زاده ي نه نديشه ي خودي مرۆفا يه تيه و پشت نه ستوره به فۆرميكي تازه ي تيۆري سۆسيۆلۆژي . هه ريۆيه بيرياراني تيۆري رهخه يي بپويان وا يه به يه كدا چووني پسپۆريه جيا جيا كان مه رجيكي پيويستي روانيني فله سه فه ي ، بۆ نه وه ي فله سه فه پرسياره كان ي خۆي داپريژي ده بي بۆچووني نابوري ناس و

میژوونوس و دهرووناسه‌کان و خاوه‌ن
 پسپوړه‌کانی تر له پرسپاره‌کانیدا کڅیکاته‌وه.
 هر نه‌مه‌ش بو هانیدان چه‌ندین بایه‌خی
 جیاوازیان هه‌بو، چه‌ندین بابته‌ی جوړاوجوړ له
 چه‌ندین کایه‌ی پسپوړی جیاوازا پټکه‌وه گری
 بدن. ره‌خنه له ده‌سلات و خیزان، ره‌خنه له
 چه‌مکی نازادی بوژوازی، ره‌خنه له فاشیزم،
 ناشکراکردنی میکانیزمی کونترول له که‌لتورداو،
 ره‌خنه له ده‌ولته‌ی مؤدیرن و ده‌زگا سیاسیه
 توتالیتاریه‌کان.. هتد.. هه‌روه‌ها خویندنه‌وه‌ی
 ره‌خنه‌یی ناوه‌رؤکی میژووی فلسفه‌ی،
 به‌تایبه‌تی فلسفه‌ی نه‌لمانی، شیت‌لکردنی
 پټکه‌اته‌کانی هه‌ستیا‌ی نیساتیکیو.. هتد..
 نه‌مانه هه‌مووی وای له فه‌یله‌سووفه‌کانی تیوری
 ره‌خنه‌یی کرد بگه‌نه چه‌ندین نه‌نجام‌گیری
 له چه‌ندین کایه‌ی مه‌ریفی جیاوازا. که‌واته چوڼ
 مامه‌له‌یان له‌گه‌ل فلسفه‌دا کردوه؟ چوڼ
 بایه‌خی فلسفه‌ی‌ان له سه‌رده‌می نیستادا
 هه‌لسه‌نگاندوه؟ چوڼ روانیویانه‌ته نه‌قل و
 ره‌خنه‌و روشنگری؟ چوڼ روانیویانه‌ته کارلینکی
 نیوان تاکه‌کس و نه‌و که‌لتوروی زاده‌ی
 مؤدیرنه‌یه؟ مامه‌له‌ی تاکه‌که‌سیان له چ ناستیکدا
 بینیوه له‌گه‌ل ده‌وله‌تیکدا که به‌رجه‌سته‌کری
 نه‌قلانیته؟

2-فلسفه‌و ره‌خنه:

نایا فلسفه‌فه جوړیکه له مه‌ریفه؟ نه‌گر
 وایی سروشتی نه‌و مه‌ریفه‌یه چونه؟ نایا ده‌کری
 توژینه‌وه‌یکه ورد سه‌باره‌ت به جیاوازی نیوان
 مه‌ریفه‌ی فلسفه‌ی و مه‌ریفه‌ی زانستی
 پیشکش بکه‌ین؟ نایا چ جوړه په‌یوه‌ندی‌ک
 له‌نیوان نه‌ندیشه‌ی فلسفه‌ی و زانسته
 نه‌زموونگه‌ریه‌کاندا هه‌یه؟

چه‌ندین پرسپاری له‌م جوړه روپه‌پووی
 فلسفه‌فه ده‌بیته‌وه، به‌تایبه‌تی له وړزه‌وه‌ی که
 زانسته نه‌زموونگه‌ری و مروییه‌کان له نه‌ندیشه‌ی
 فلسفه‌ی جیاپوونه‌ته‌وه، فلسفه‌فه روپه‌پووی
 چه‌ندین جوړ لیپرسینه‌وه بوته‌وه له‌ایه‌ن زانسته
 نه‌زموونگه‌ری و مروییه‌کان و ناین و سیاسه‌ته‌وه.
 چونکه سروشتی چه‌مکه نه‌بستراکته‌کانی
 فلسفه‌فه و پیاچوونه‌وه‌ی به‌رده‌وامی به‌و شتانه‌دا
 که هه‌ن و مه‌لوفن و ناره‌زووی به‌رده‌وامی بو
 پرسپار.. چه‌ندین گومانی لای‌نه‌و سیستمی
 تیگه‌یشتن و ده‌سلات ره‌مزیه‌ی مه‌ریفه
 وروژاندوه که پرسپاره‌کانی فلسفه‌فه ماندووی
 کردوه، به‌تایبه‌تی نه‌و کاته‌ی که مه‌ریفه‌ی
 ده‌سلات یان ده‌سلاتی مه‌ریفه‌ پتویستی به
 شپوه‌یه‌ک له سیستم و دیسپلین، یان شپوه‌یه‌ک
 له هه‌ماه‌نگی و ریکه‌وتن هه‌یه.

یه‌کټک له و گرفتانه‌ی روپه‌پووی فلسفه‌فه
 ده‌بیته‌وه نه‌وه‌یه که تا نیستا فلسفه‌فه بابته‌تیکی
 دیاریکراوی نیه، له کاتیکدا ته‌واوی زانسته
 نه‌زموونگه‌ری و مروییه‌کان، خاوه‌نی بابته‌تی
 تایبه‌ت به‌خویانن. نه‌و قسه‌یه‌ی که ده‌لی
 فلسفه‌فه پرسپارکردنه له مرؤف و کومه‌لگاو
 سروش و میژوو، قسه‌یه‌که جینگای سه‌رنجه..
 چونکه لیکولینه‌وه ده‌رباره‌ی مرؤف کایه‌یه‌کی
 زانستی تایبه‌ته‌و، به‌هه‌مان شپوه‌ کومه‌لگاو
 سروش و میژوو هه‌ریه‌که‌یان کایه‌ی زانستی
 تایبه‌ت به‌خویان هه‌یه. که‌واته نه‌رکی فلسفه‌فه
 چیه؟ نایا نه‌نهما پرسپارکردن به‌سه‌بو نه‌وه‌ی
 بچیته پال نه‌ندیشه‌یه‌ک و بیکا به نه‌ندیشه‌یه‌کی
 فلسفه‌ی؟ یان فلسفه‌فه مه‌رجی خوی هه‌یه بو
 پرسپارکردن و، پتوهری تایبه‌ت به‌خوی هه‌یه؟
 دواتر نایا له‌م سه‌رده‌مه‌دا فلسفه‌فه ته‌نهما
 په‌یوه‌ندی‌داره به‌خودو بابته‌تی هوشیاریه‌وه.. یان

به هۆی کرانه وه مه عریفیه کانه وه ئیستا ته وزیفی
چه مک Concept و بابه ته ژیاپه کانی جیهان
Mondevecn دهکا.

ئیمه نامانه وی بچینه ناو ئه و بابه ته
گرفتنامیزه ی فهلسه فه وه، که به بپوای هه ندی
که س "فهلسه فه ئاستیکی زۆری بابه ته
دهلالیه کانی خۆی له دهستداوه" (8) و، سه رده می
میتافیزیک به سه ر چووه، ئیستا دره خته کی
دی کارت بووه به جهنگه ئیک له زانست که هینده
به ئاسانی ناتوانی بی بریت و به ناوی فهلسه فه وه
شاره زای ریگا کانی بیت.. به لام ئیمه به کورتی
دهمانه وی ئاماره به وه بدهین که مه عریفه ی
زانستی خوازیاری تیگه یشتنی واقعیکی
سنوورداره و، پشت نه ستووره به و نمونانه ی که
پابه ندی پێوه ری دیارو ئاشکران و مه رچی
تایبه ت به خۆیان تیدایه، واته بابه ته زانستیه کان
له شتوازی جووله یه کی دیسپلین کراودا خۆیان
نمایش ده که ن که خاوه نی چه مک و بابه تی
دیاریکرون له پێناو دۆزینه وه ی حه قیفه تی
زیاتری نه زمونی ژیا نی ئیمه.. لسیزه وه
(مه عریفه ی زانستی) نه و بابه تانه به
به رجه سته یی نیشان ده دا که له ژیا ندا هه ن و،
پشت نه ستوورن به و کردارو نمونانه ی که
ده کری له کاتی پێویستدا لێیان بپرسیته وه،
به سه ریا ندا بچیته وه.

به لام فهلسه فه ئه م بانگه شه یه بۆ خۆی ناکا،
چونکه نه و ناتوانی پشت بیه ستنی به نمونه
به رچاوه کان بۆ رافه کردنی حه قیفه ته
سنوورداره کان، به لام له توانایدا یه مانای نه و
حه قیفه تانه له سیستمیکی گشتیدا ریک بخوا، یان
ناسته په رت و سنوورداره کان پێکه وه گری بداو،
له ئاستیکی مه عریفی ریکوپیکدا کۆیان بکاته وه.
فهلسه فه زانست نیه چونکه بابه تیکی دیاریکراوی

نیه. هه روه کو (هیگل) یش ده ئی له به رنه وه ی
فهلسه فه کوپی زه مانای خۆیه تی... هه ولده دا
ورده کاریی چرکه که ی کۆیکاته وه به هه مان نه و
نه ندازه یه ی که په یوه سته به ده قه کانه وه، بۆیه
نه وه ی فهلسه فه له کایه کانی تر جیا ده کاته وه
جۆری پرسیار کردنه که یه تی، توانای داهینانی
چه مکه کانه، یان به لانی که مه وه توانای
به کاره یینانی داهینه رانه ی نه و چه مکانه یه.

فهلسه فه زانسته پایه دارو دادگا بالاکی
جاران نیه، نه ده زگایه ک پێکدێنی و نه
سیستمیکی یاسا دانان، چونکه مه عریفه له
ده ره وه ی جوغزی نه و ده خه ملن، ئیستا
فهلسه فه ته نها کرده یه کی نه قلی یه که ده گه پێو
ره خنه ده گری و داخرانی ده قه فهلسه فه یه کان
ده کاته وه. بۆیه چالاکی فهلسه فه بریتیه له
ورد بوونه وه.. ئه م چالاکیه ش، ته نانه ت له ئاستی
پۆزه تی فگه ریشدا، ده گه ریته وه بۆ (خود) یک
بیر ده کاته وه، به ره و تیگه یشتن له خود وه ک
ئاستیکی په تی و دامه زیننه رو پایه خواز. به مجۆره
مه عریفه ده توانی بیر له خۆی بکاته وه، دواتریش
مه عریفه کان یه کبگرن و مانایان هه بی" (9).

فهلسه فه توانای پرسیار کردنی هه یه به رامبه ر
پێکهاته کانی فیکرو، لۆژیکی میژوو و جو مگه کانی
ده سه لات، که لک له نه نجامی زانسته
نه زمونگه ری مۆیه کان وه رده گری و ده که ویته
کار لیکه وه له گه لیا ندا، فهلسه فه پێویستی به
به ره مه یینان و به کاره یینانی جۆریک له هارمۆنی
هیلگه ری هه یه بۆ سه لماندنی تیزه کانی.. بۆیه
ناتوانی هیچ ده قیقی گشتگیر به ره م بیتی گه ر
نه چیته ئیو داخرانیکی هیلگه ریه وه.. هه ر
فهلسه فه یه ک مل نه دا بۆ ئه م شتوازی ئیشکردنه و،
توانا کانی به کار نه هیتی بۆ له خۆگرتن و ئیحتوا،
نه و ده بیته فهلسه فه یه کی هه مه ناست و، ره خنه

و ننگ تيف ده کاته ناسو په کی گه وهری تیفکریږي
و، ده قیځی هه مه لایڼ و هه مه بابۀت بهرهم
دیني که له سر ته نها حه قیقه تیک و مه رجه عیځی
ره ها ناگیر سیته وه.

ماکس هورکایمېر ده لئ: "ماموستای
فلسفه مه مان فیری کړیوین... مروف بؤ نه وهی
بیته هه یله سووف پتوړیسته شاره زایی له زانسته
سروشته کانداهه پتو، شتیک له هونرو موسیقار
دانان بزانی"، به لام هورکایمېر بهوای وایه ناکړی
پیناسه یه ک بؤ فلسفه دابننن، چونکه
"پیناسه ی فلسفه له گال هر نمایشیکی دیارو
ناشکرای فلسفه ته ریب درده چی" (11)، هر
بؤیه فلسفه نامرازیک یا پلان داناننکی
نه ندازه یی نیه، هینده ی هورکایمېر بؤ
ده ستنبشان کړنی نه و هیلې بهرو پیشچوونه ی
که پیداوېسته لوزیکو واقعیه کان ده یکیشن.
دواتر "ریگایه ک له بهر ده ماندا نیه بؤ
پیناسه کړدن" (12)، چونکه فلسفه بریتیه له
خستنه گه یی توانایه کی هوشیار بؤ ریکخستنن
تهوای زانیاریو نه ندیشه کاشان له سترکچرینکی
زمانه وانیدا، له ریگایه وه -وه هورکایمېر ده لئ-
شته کان وه کو حه قیقه تی خویمان ناوده نیښن،
لیړه وه ده یی ره خنه له میتافیزیک بگرین، چونکه
میتافیزیک نیدعای نه وه ده کا که له توانایدا هه یه
له بوون و نه ندیشه بگا له کابیه کی گشتگیرداو،
ده توانن دور له نینسان مانایه ک بؤ جیهان
بدوزته وه، له کاتیکدا هورکایمېر بهوای وایه
"دروستکردنی هر پلیکانه یه کی ناوه کیی دور له
رهوتی میژوو له لایڼ هر مه زه بیکه وه بی... هیچ
نیه، جگه له داخران بهرویی جیهاندلو پیکه وه
گوجاننکی ساخت" (13).

فلسفه به نه ندازه یی پتوړیستی به وه
هه یه له زانسته کانی تر هه لگړیو که لک له

دهرپرینه نیستانیکیه جؤرلو جؤره کان وه رگرین،
به هه مان نه ندازه ده یی ره خنه له هر
ناراسته یه کی میتافیزیکي بگرین که فیکر له
رهوتی خو ی داده بهرپتو، بوونه وه له جیهانی
خو ی داده مالن. ره خنه له میتافیزیک ته نها
نهرکی فلسفه نیه، چونکه "زانست خو ی
ره خنه گرتنه له میتافیزیک" (14) ته نانه هیریرت
مارکیوز تا نه شوینه ده پوا که بهوای وایه
"چالاکي فلسفه ی نه و چالاکیه مرییه به که
فلسفه له هه ناویدا ده خولن... چونکه چالاکي
فلسفه ی، به مانا راسته قینه کی، جؤریک له
بوونی مریی، چونکه بوون له هه موو ناسته کانیدا
ده خریته نیو گوشه ی پرسپار کړنه وه بهرامبه
خودی بوون" (15)... هر بؤیه فلسفه ته نها چه ند
وینا کړدننکی خه یالو وه همیسی نیه، به لکو
"هیزیکي میژووی راسته قینه یه" (16)، موره
(نایدیلو جی) په کی فلسفه ش نه و مانایه رت
ناکاته وه که ده یکاته فاکتورینکی میژووی،
چونکه فلسفه "دهرپرینی هه لویتننکی
بنه رتیه بهرامبه بوون و بوونه وه، که تیایدا
ناستنکی میژووی و کومه لایه تی به ناشکرای
ته عبیر له خو ی ده کا، ته عبیرینکی قوول وه که له
بواره کانی ژوانی عه مه لیدا به رجه سته
ده یی" (17).

به گزاجوونه وه ی میتافیزیک، گرتدانی چالاکي
مریی به فلسفه وه، به شداریکړدن له بزواتی
میژووییداو، هه لویتست وه رگرتننکی ره خنه نامیز
بهرامبه جیهان. هانی بیرارانی تیژری
ره خنه یی دا که روانین گرتیدن به کاره وه، فیکر
به میژوه وه. رهنگه هه وینن نه م هه لویتسته
فیکریه یان له مارکسیزمه وه وه رگرتنن به تاییه تی
نه و تیژه ی که بهوای وایه دواي نه وه ی کومه لگای
سه رمایه داری له په یوه ندیه چینایه تیه کانی وه

دەچىتە دۆخىكى بىي چىن... ئىتر فىلسەفە لە
مىژودا بەرجەستە دەبىي. بەلام نابىي ئەوئەش
لەياد بگەين كە بىريارانى تىۋرى رەخنەيى
بەوايان وايە ئەو گۆرپانكارى دژبەونانەي كۆمەلگا
كە مۆدىرنە و پىئوئە ئەقلانىيەكان دايان
مەزاندوون لەگەل تۆيژىنەوئەكانى ماركس و
پىشەبىنەكانىدا يەك نايەنەوئە⁽¹⁸⁾، تىۋرى
رەخنەيى ھەرچەندە لە سەرەتادا چەند
توخمىكى ھەلسەنگاندنى ماركسىزمى ۋە رىگرت،
بەلام دواتر لە ماركسىزم جىابۆۋە بەتايىبەتى
دوای ئەوئەي ھەندى لە پىشەنگانى ئەو تىۋرە
بىنيان كە ماركسىزم سىستىمىكى ھىندە
تۆتالىتارى ھەيە كە ئازادى لە قالب دەداو،
رەھەندى رەخنەيى ئەندىشە دەخنىكتى.

ھەرئەھە بىريارانى ئەم تىۋرە، فىلسەفەيان
ۋەك ئاستىكى پەيۋەندىدار بە چارەنوسى
تۆيژىكى كۆمەلەيەتى دىيارىكراۋە تەماشا
نەكردوۋە، بەلكو جەختيان لە سەر رۆلى
تاكەكەس كىردوۋە لە بەجىھەتتەنى فىلسەفەدا،
چونكە خودى تاكەكەسە كە مانا بە فىلسەفە
دەبەخشى، بىي ئەوئەي دەلالەتى فىلسەفە لە
ئاستى تاكەكاندا گىر بخوا، بەو مانايەي فىلسەفە
رىشەي لە بوونى ھەموو تاكىكدا ھەيە، ھەموو
تاكىكىش بۆي ھەيە مانايەك بە فىلسەفە
بەخشى.

بەو پىيەي رەخنە بىنەمايەكى گەۋھەرىي
تىۋرى رەخنەيى... خۆبە دۈرگرتن لە ھەر
ئىرادەيەكى گىشگىر ھەر ئاراستەيەكى رەۋتگىر
ئاكارىكى ئەو تىۋرەيە، ھەرئەھە بەو پىيەي
رىيازىكى كراۋە دىيالىكتىكى ۋە لۆژىكىكى مادىي
ھەيە.. لە مەملەتتەيە لەگەل ئايدىيالىزمى
ئەلمانىدا... ئىتر بە تەعبىرە (كانت) يەكەي بىت
يان مەرجەيە تە ھىگلىيەكەي بىت.

راستە بۆچوونى ھەندى لە بىريارانى تىۋرى
رەخنەيى بەو ئاراستەيەيە كە ھەول دەدا
ئاشتىبەونەوئەيەك لە نىۋان فىلسەفەي كانت و
ماتريالىزمى دىيالىكتىكدا ئەنجام بەدا، بە تايىبەتى
ھەرئەھەكو ماركىۋز دەلىي- لەسەر ئاستى
رەھەندە بالاخۋازەكانى ئەو دۈۋە فىلسەفەيە⁽¹⁸⁾،
بەلام ئاراستەي گىشتى فەيەلسوۋفەكانى تىۋرى
رەخنەيى ۋەك داپرانىك لەگەل كەلەپوۋرى
فىلسەفى ئايدىيالى ئەلمانىدا، خۆي نەمايش دەكا.
ھەر بۆيە ھەندىك لىكۆلىار ۋاي بۆ دەچىن كە
تىۋرى رەخنەيى، شىۋە داپرانىكى تىۋرى
ئەپستەمۆلۇژىي لەگەل "ستراكچەرى باۋى
زانستدا" ھەيەو شىۋە داپرانىكى فىلسەفەيىشى
لەگەل "پاشخان و ئامانجەكانى ئايدىيالىزمى
ئەلمانىدا" ھەيە، ۋەك ئەوئەي ئەم تىۋرە بىيەۋى
ئەركى كرەنەۋە بەسەر ھەموو "بوۋنىكى
سەرەخۇدا بگىرتە ئەستۆ، بوۋنىك لەپوۋرى
تىۋرىۋە تەنھا پىۋىستى بەخۆي ھەي⁽²⁰⁾".
ھەمان ئەم رەخنەيە بەسەر ئاراستەي ئەقلانىدا
جىبەجى دەبىي، ئەو ئاراستەيەي كە ھەرئەھەكو
ھۆركامەر دەلىي پىۋىستى بە "پەيۋەندىيەكى
پراكتىكى مۆيىي بەردەۋام و سەرەخۇ ھەيە لە
چەمك و واقەدا"⁽²¹⁾.

تىۋرى رەخنەيى كەلنىك ناخاتە نىۋان
سۆسۆلۇژىياۋ زانستە كۆمەلەيەتەكان و فىلسەفە
بەگىشتى، بەرپادەيەك بەۋاي وايە تىۋرى كۆمەلگا
لە فىلسەفەۋە سەرچاۋەي گىرتوۋە. بۆيە دەبىنەن
ھەندىكىيان بەشىۋازىكى سۆسۆلۇژىي فىلسەفە
پراكتىك دەكەن و، بە شىۋازىكى فىلسەفەيىش
دەربارەي فىلسەفە دەنۋوسن. واتە لە تىۋرە
رەخنەيەكەي ياندا سىنۋورەكانى نىۋان فىلسەفەۋە
زانستە مۆيىيەكانىيان بەزاندوۋە. ئەم ياخى
بوۋنەش لە سىنۋورى كايە مەرىفەتەكان

به چاره کردار نیکی لای بیریاره پۆزه تیغیه کان وروژاندوه، بۆیه چه ندین نووسینی بیریارانی تیۆری ره خه بیمان به چاو ده که وئ که چوونه ته گفتوگوی قووله وه له گه ل پۆزه تیغیزمدا، نه و فهلسه فیه ی که هۆرکایه ر ده رباره ی ده لئ: "نه فلاتون و یستویه تی فه یله سووفه کان بینه سه ردار، ته کتۆکراته کانیش ده یانه وئ نه دازیاره کان نه نجومه نی به پتوه به رانی کۆمه لگا پتک بئین... پۆزه تیغیزم ته کتۆکراتی فهلسه فیه ⁽²²⁾."

روبه پووبوونه وه ی نئوان پۆزه تیغیه کان و بیریارانی تیۆری ره خه یی ته نها له سنووری بواره مه عریفیه کان و پیگه ی زانست له کۆمه لگای مۆدیرندا نه وه ستاوه... به لکو پوبه پووبوونه وه که ره نگدانه وه ی جیاوازیه کی که وه ری بوو له هه لسه نگاندنی واقع و کۆمه لگا و مۆدیرنه دا، هه روه ها ره نگدانه وه ی نه و دووریه ی نئوان لۆژیکه ی زانسته کۆمه لایه تیه کان و توژیینه وه نه زمونگه ریه کان و، هه لسه نگاندنه دژه کانی فهلسه فیه بوو.

بۆ نه وه ی نه چینه ورده کاری نه و جیاوازیه ی پۆزه تیغیه کان له بیریارانی تیۆری ره خه یی جیا ده کاته وه، ته نها ناماژه به و ته یه ی تئۆدۆر ئادۆرتۆ ده ده یی که له پتیه کی کتیبیکدا جه ختی له سه ر ده کا، نه و کتیه ی که هه مو و تئۆژه کانی نه و کۆپه ی له خۆگرته وه که له کوتایی شهسته کاندان سازدراو، دیارترین فه یله سووف و زاناو تئۆژه ره نه پستمۆلۆژیه کانی نه لمانیا به شداریان تئیداکرد، له نئویاندا: کارل پۆپه رو، هانس نه لبر که نوینه رایه تی پۆزه تیغیزمیان ده کرد. له و کۆپه دا، ئادۆرتۆ نووسیویه تی: نه وه ی یه کلایی که ره وه بئیت، له په یوه ندیی راسته وخۆدا له گه ل پراکتیکدا ده رناکه وئ، به لکو

له و پیگه یه دا ده رده که وئ که له ژبانی فیکری و واقیعه دا به زانستی ده به خشین. هه ر جیاوازیه ک سه باره ت به م خاله په یوه ندی به وئنا ی زانسته وه نه، چونکه نه م جۆره جیاوازیانه پیگه ی خویان هه یه به رامبه ر پرسیاره لۆژیکه ی نه پستمۆلۆژیه کان، هه روه ها له تیگه یشتنی دژبوون و دژنه بوون، که وه ر و ده رکه وت، سه رنج و راهه کردن. دیالیکتیک به سه رسه ختیه وه مامه له له گه ل نه م مه سه له یه دا ده کا، چونکه به روائ وایه ده بی بیر له و شتانه ش بکه ینه وه که نه یاریان نه، واته بیرکردنه وه به رامبه ر ده سه لاتی پیشه سازی زانست که مل نادا بۆ پرس یار ⁽²³⁾.

پرسیاری فهلسه فیه لای بیریارانی تیۆری ره خه یی جیاوازیه کی نه وئوی له گه ل پرسکاری زانسته مۆقیه کانی دیکه دا نه، چونکه فهلسه فیه که یان فهلسه فیه کی ره خه ییه، و هه لده دا تئۆره کان له کۆمه لگادا داپۆژئ و، له کارلینکدایه له گه ل ده سه که وتی زانسته کۆمه لایه تیه کاندان، بی له وه ی ته سلیمی ته وای نه نجامه کانیان بئ. تیۆری ره خه یی گومانی له راستگویی نه و سۆسیۆلۆژیا ده سه لاتداره هه یه، به روائ وایه ده سه وسانه له پتیه که شکردنی وئنا یه کی گشتگیر... وئنا یه ک که له شیه ته نه زمونگه ری لۆژیکه کان و نه نجامگیریه کان ده ریازی بووین.

ئادۆرتۆ به روائ وایه ناکرئ له کۆمه لگا به گشتی تئیکه یی، نه گه ر له دژه ره ها که ی کۆمه لگا نه گه یی که بریتیه له تاک، له به رامبه ریشدا تاک له پتگای نه و ناسته گشتگیره وه ده ستنبیشان ده کړئ که رۆده چیته ناخیه وه. دواتر فهلسه فیه ک که ناراسته یه کی پۆزه تیغیزمی هه بئیت ناتوانئ له توخمه کانی په شتوی نئوان تاک و کۆمه لی سه رده می مۆدیرنه بگا... ته نها

فەلسەفە یەکی نینگە تیف Negative دەتوانى ئەو
ئەرکە ئەنجام بەدا، فەلسەفە يەك كە زادەى
شكستى كە لتوورى مۆدىرن و، گلۆبىونەوہى
ئەقلە بەرەو بەرەرىە تىكى نوئ.

تىورى رەخنەى لە دىژەى پرسىارو شىۋازى
دادگايى كىرنەكانىدا بۆ پۆزە تىفـىزم و
ئەنجامەكانى مۆدىرنە، بە بەردەوامى وتوئىرى
لەگەل ناوہ رۆكى فەلسەفەى ئەلمانىدا كىردوہ،
بەلام لە نىتو فەيلەسوفەكاندا كانت و ھىگل
زۆرتىن رەخنەى بىرپارائى ئەو تىۋرەيان ئاراستە
كراوہ. ھەرچەندە لە توئىرنەوہكانىدا باسپان لە
فەيلەسوفەكانى تىرىش كىردوہ، بەلام رەوتى
فەلسەفى كانت و ھىگل فراونترىن ئاسۆى
ئەندىشەو بىر كىرنەوہى لە بەردەمىاندا
كىرۋتەوہ. ئەو قەسەى كە باس لە تىپەپاندنى
فەلسەفە دەكا -جا بە داپشتە ھىگلەكەى بى
يان ماركسىەكەى- ھەموو بەھايەكى لە
دەستداوہ، چونكە "چركەى جىپەجىبۇنى
ونبۇوہ"⁽²⁴⁾، ھەر لە بەر ئەم ھۆيەشە ئادۇرتۇ
بىرۋاى واپە كاتى فەلسەفە نەيتوانى پابەندى بى
پەيمانەوہ كە دابووى سەبارەت بە گۆپىنى جىھان
و ئاۋىتەبۇون لەگەل واقعدا، ناچارە "بەئى ھىچ
نەرمى نىشاندا نىك رەخنە لەخۆى بگرئ"⁽²⁵⁾،
بەلكو دەئى لە ميانەى بىر كىرنەوہى لەخودى
خۆى بپرسى: چ رىۋوشوئىنىك بگرىتە بەر بۆ
ئەوہى بەزىندووى بىمىنىتەوہ، دواى ئەوہى
لەسەر دەستى فەلسەفەى ھىگللى تووشى
نوشتت ھات."

رەنگە ھەمان مەسەلە (كانت) ىش بگرىتەوہ
كاتى رەخنەى لە ئەقلاىيەت گىرت و، دەريارەى
ئەگەرى دامەزاندنى مېتافىزىك پرسىارى كىرد.
گەر دىيالىكتىكى ھىگللى ھەولەك بوويىت بۆ
گۆپىنى چەمكە فەلسەفەكان و، سەلماندى

ئاستىكى بالاي ناكۆكىەكانيان.. ئەوا دەئى
جەخت بگرىتەوہ لەسەر ھىشتەوہى پەيوەندى
لەگەل دىيالىكتىكىدا، ئەو دىيالىكتىكىە "كە دەئى
بىنات بىرئ دواى ئەوہى ھەوللى دامەزاندنى ئەو
پەيۋندىە نوشستى ھىتا"⁽²⁶⁾. بە بىرۋاى ئادۇرتۇ
ئازادىي فەلسەفە لە پىرۋسەى بىر كىرنەوہىدا
شتىك نىپە جگە لە تۋانا شكاندى بەسەر
تەبىر كىرن لە دژە ئازادىي خۆى، چونكە گەر
ئەو چركەى دەرىپىنە خۆى ۋەك شتىكى زىادە
نمايش كا ئەوا دەئىتە جىھاننى. "كاتى
فەلسەفە پاشگەز دەئىتەوہ لە دەرىپىن و ئەركى
نمايش كىرن، ئەوا لەلەين زانستەوہ دەبىرئ
بۆخۆى"⁽²⁷⁾، چونكە ئەوہى بىرى لىدەكرىتەوہ
نايىتە ئامانچ گەر لە شىۋازى دەرىپىن و زماندا
خۆى نمايش نەكا، ئەو شتەيشى كە بە
كەمتەرخەمى قەسەى لىۋە دەكرئ، بەشېۋەيەكى
خراپ بىرى لىدەكرىتەوہ، چونكە تەنھا بە
دەرىپىن "شتەكان بەوردى دەوترىن"⁽²⁸⁾.

كىردارى بىر كىرنەوہ Lepenser، لە دۇخە
سەرەتايەكەيدا، پىش ئەوہى ناوہ پۆكىكى
تايىبەت ۋەرگىرئ، خۆى لە خۆىدا
بەرىپەرجدانەوہى ھەر جۆرە خۆسەپاندنىكە،
بەتايىبەتى لە سەردەمىكدا كە ئايدىۋلۇجيا فىكر
بە ئاراستەيەكدا دەبا كە پابەندى بە پىۋەرە
پۆزە تىفەكانەوہ.. لە كاتىكدا بە بىرۋاى ئادۇرتۇ
شىۋازەكانى بىر كىرنەوہ بەزاندنى توخمەكانى
ھەنووكەو، دەرەنجامەكانىەتى.

فەيلەسوفەكانى تىورى رەخنەى، جگە
لەوہى بەشېۋەيەكى مەبدەئى نەيارى ھەموو
رەوتىكى پۆزە تىفىزمىن.. لە ھەمان كاتدا كىشە
فەلسەفەكانيان، بە تايىبەتى لاي ئادۇرتۇ، لە
نىۋان ھەردو ھىللى فەلسەفىي كانت و ھىگلدا لە
ھاتۇچۇدايە.. ھەرچەندە كەوتۈنەتە وتوئىژەوہ

لەگەڵ ھەموو فەیلەسوفەکانی ئەلمانیا، بەلام کانت و ھینگل خواوەنی گرنگترین دەقی فەلسەفین، کە تیۆری رەخنەیی لە رێگایەو رەخنەیی ئەزموون و پراکتیزە کردووە. راستە مارکسیزم وەک بابەتێکی سەرەکی بیرکردنەوەی رەخنەیی لای بیریاری تیۆری رەخنەیی سەری ھەلدا. یا ئەوانی کە ئادۆرنتۆ، بە گالته پیکردنەوە، بە ھەمانبەرانی ماتریایزمی دیالیکتیک *Les fonctionnaires du diamat* ناویان دەبا، جگە لەوان رەخنە لە نوێنەرانی ئاراستەیی بوونخوازی دەگرێ، بۆ ئەوەی گۆڕنکی تازە بدا بە ئەندێشەی فەلسەفی وەک رەتکردنەوەی چەمک و رەوت و زەمەن و ئەقلۆ مۆدێرن، بەرەو دەرشتنی بیرۆکەی دیالیکتیکیی نیکەتێف کە رەخنەگرتنێکی زاتی و ریشەییە لە ئەقلانیەت.

ئادۆرنتۆ ئارەزوویەکی زۆری ھەیە بۆ ئەوەی رەوتێک لە بەر یەک ھەلۆەشتنێک پێش ئەوەی توخمە دیالیکتیکەکانی بخەملێ بەسەر خۆیدا داخزێتو، بۆیە بە برپای ئەو پێویستە "ئەو ھەمی خودگەرێ تێکبشکێ کە پشت ئەستور بە ھێزی خود دامەزراوە" (29). بوارێ وەگەرخستنی وزەیی رەخنەیی لە خودی رەوتەکەدا، لە نێوان خودی بالاخوازو ئەو خودگەرێدا کە شانازی بە بابەتیبوونی خۆیەو دەکا.

تیۆری رەخنەیی لە بۆجیوونیکیی سەرەکیەو، سەرچاوە دەگرێ، کە پێی وایە تیۆرێک بتوانێ ئیدعای خواوەنداریتی حەقیقەت بکا، ھەمان بۆجیوون بەسەر خۆیشیدا جێبەجێ دەکا، برپا وایە دەربازبوون لە ھەر جۆرە داخراوێک پێویستی بە خستنەو ھەگەری تیۆری دیالیکتیکیی کۆمەلگا ھەیە، بەلام دەبێ ئەو تیۆرە خۆی لە ھەر

ھەلوێستێکی غوررئامیزی نەزۆک بەدوور بگرێ بۆ ئەوەی فەلسەفە بتوانێ گۆڕو تێن بدا بە نازادی تا ئەو شوێنەی ئومێد بێدەکا.

لە گوشەنیکای تیۆری رەخنەییەو بەکەمین ئەرکی فەلسەفە گەرانی بەدوای ئازادیدا، لێرەو بیریاری ئەو تیۆرە ھەلواندا ئەرکێکی تری فەلسەفەو ئاستێکی تری رەھەندەکانی پراکتیک بکەن و، لە دوو دەزگای داھمان کە ھەمیشە ھەولێ مل پێکەچکردنی فەلسەفە دەدا، ئەو دوو دەزگایەش: دەولەت و حزب. ئەم خەونی سەربەخۆییە فەلسەفەیی (شۆبناوەر و نیچە) مان دینێتو ھەوادو، لەم ئاستەدا لەسەر ھەمان پێرەوی ئەوان دەوێن، چونکە فەیلەسوفە گەرەکانی سەدەیی بیستەم، وەک لۆکاچ و ھايدگەر، تەسلیمی ئیرادەیی دەولەت بوون. ھەر بۆیە فەیلەسوفەکانی تیۆری رەخنەیی بیریاریان دا "بەیمانگایەکی توێژینەو کۆمەلایەتیەکان" بە بودجەیکە تایبەت پێکبینن، بۆ ئەوەی لەو بگەن کە بوونیکیی سەربەخۆ لە دەرەوێ ھەموو ئیرادەیکە گشتگیرەو ھەیە، جا ئیرادەیی دەولەت بێ یان حزب، بەتایبەتی حزب کە ھەموو تیۆرەیکە لە چەند دەزگایەکی بێرکراسیدا لە قالب دەدا، ھەموو جۆرە پرسیارو ھەستێکی رەخنەیی رەتدەکا. ھەوکاری ئەم نیارییە دەسەلات لە لایەن بیریاری تیۆری رەخنەییەو لە برپاویەو سەرچاوەی گرتووە کە قبول کردنی ھەر فۆرمیکیی سیاسەت و دەسەلات، جگە لە فۆرمیکیی دەسەلاتنامیزی فیکر ھیچ شتێکی تری ئی سەوز نابێ.

بۆیە ھەر فەیلەسوفێک، لەو فەیلەسوفانەی پەییوەندیان لەگەڵ تیۆری رەخنەییەو ھەیە، فەلسەفەیی بە شتوازیکی تایبەت و پشتنەستور بە سەرچاوە فیکریو فەلسەفیەکانی خۆی

پراکتیک کردووه، به لام دواجار هه موویان له یه ک
بۆچووندا به یه ک ده گن نه ویش بریتیه له وهی
فهلسه فه کایه که بۆ بیرکردنه وه به شیتوه یه کی
نیگه تیغانه و، بۆ پراکتیزه کردنی دژه ده سلات که
ده سته به ری توانه وه به یه کداچوونی خواستی
مه عریفه و خواستی نازادیه.

له فهلسه فه ی (هیگل) یشدا نازادی و ده ولت
شوناس ده گزپنه وه، به لام فه یله سووفه کانی
تیۆری ره خنیه یی به هه موو جوۆری دژی نه وه ن
ده ولت فیکر له خوڤگری، هه روه ها دژی نه و
پرسیاره فهلسه فه ی (هیگل) ن سه باره ت به
یه کانگیربوونی دوورخایه نی فهلسه فه و ده ولت...
هه ر بۆیه به وایان وایه که چالاکیهی فهلسه فه یی له
شکستی فهلسه فه ی هیگل وه شه رعیه ت
وه رده گری، واته نه م تیۆره "ره خنه له
دیالیکتیکی هیگلی و دیالیکتیکی مارکسی
ده گری، وه ک دوو شیوازی دیالیکتیکی پۆزه تیف
ته ماشایان ده کا، هه روه ها به به راورد له گه ل
فهلسه فه ی باودا هه ولده دا پرۆسه ی
وه ره چه رخانیه کی راسته قینه بپنینه ناروه که نیت
دیالیکتیک به ره مه ییتی تیۆری پۆزه تیف نه بی و،
په یوه ندیهی به دژه ها و تاکانیه وه هه بی، بۆ نه وه ی
تیۆری نیگه تیغیش جه خت کردنیکی تازه و،
دۆخیه کی تازه ی لینه که ویتته وه⁽³⁰⁾.

نامانجی فهلسه فه لای بیریارانی تیۆری
ره خنه یی داگیرکردنی ورده کاریه کانی شوناس
نیه و، خوۆ له فهلسه فه ی خودو هوشیاریهی
به دوور ده گری، ناخوازی ره وتیه کی تایبه ت
دامه زینن، بۆیه هه ولیان دا هه ردوو ره وتی کانت
و هیگل له بنه وه هه لته کینن.. هه روه ها نه م
فهلسه فه یه په نا بۆ ده سلات نابا، چونکه
ده سلات نازادی له فیکر ده سیننیه وه خوۆ له
ره خنه ده دزیتته وه. هه روه ها ده سلات نایه وئ

له گه ل واقعدا ناشتیتته وه، چونکه ناراسته ی
پۆزه تیغیزم که په نا بۆ هه موو جوۆره
ده سه لاتخوازیه ک ده با له واقعه وه سه رچاوه
ده گری، به هۆی نه ویش وه مه به سته کانی
جیبه جی ده کا. فهلسه فه بیرکردنه وه یه کی
نیگه تیغانه یه شه رعیه ت له هه نووکه ی پرسیاره و،
شکستی دیالیکتیک - به مانا هیگل - و
مارکسیه که ی - وه رده گری... سوودیه کی زۆر له
زانسته کۆمه لایه تیه کان وه رده گری بۆ داپشتنی
ده قیه کی هه مه لایه ن و گشتی، خه بات بۆ نازادی
ده کا به ره هه نده جه سته یی و سیاسیه و
کۆمه لایه تی و فیکریه کانیه وه، نازادیه ک تاک
پراکتیکیه کی بکا، پشت ببه ستی به نه قلنیک
هه میشه به پیکهاته کانی خویدا بجیتته وه و،
هه میشه ره خنه له نه قلانیه ت و مۆدیرنیه یی خوۆ
بگریته.

3- دیالیکتیکی نه قلانیه ت: ره خنه له

نه قلی روشنگه ری:

"کاری نیه په یوه ندیه به - ره خنه له
فهلسه فه - وه هه ی، هه رله به رنه و ره خنه یه شه
نامانه وئ قوریانی به فهلسه فه بده یین"⁽³¹⁾، نه مه
یه کی که له راگه یاندنه کانی بیریارانی تیۆری
ره خنه یی. یه کی که له ماناکانی ره خنه له فهلسه فه
لای نه وان نه وه ده گه یه نن که خویمان به دوور
بگرن له هه ر ئیراده یه کی گشتگیر هه ر
ناراسته یه ک که عه قل ده کاته ته نها کۆله که ی
خوۆ، هه روه ها ره خنه گرتن له و ناراسته
پۆزه تیغیزمه که ته نها مامه له له گه ل پیشهاته
واقعه کاندا ده کا.. هه ریه ک له هۆرکایمه و
ئادۆرتۆ مارکیۆز، له لیکۆلینه وه
جیاوازه کانیاندا، فهلسه فه ی (هیگل) یان کردووه

به تهوهری ره‌خنه‌گرتن له فلسفه. هرچه‌نده له وره‌خنه‌گرتنه‌دا ده‌گه‌رتنه‌وه بۆ کانت و ژود باس له واکامانه ناکه‌ن که مارکسیزم پیتی گه‌بشتووه، به‌لام هیتی ره‌خنه‌گرتن‌یان له و ناسته‌دا له به‌تالکردنه‌وه‌ی نه‌و قسه‌یه‌ی هیکله‌وه سه‌رچاوه ده‌گرێ که ده‌لێ: مه‌عریفه بریتیه له خودناسین بۆ خودیکی بیکۆتایی، یان نه‌و بۆچوونه‌ی که پیتی وایه شوناسیک له نیتوان خودو بابته‌دا هه‌یه له‌سه‌ر نه‌وله‌ویه‌تی خودی ره‌ها دامه‌زراوه.. به‌لام نه‌وان به‌وایان وایه که بیرکردنه‌وه‌یه‌ک نیه هیتده ره‌ه‌بێ، به‌لکو هه‌موو بیرکردنه‌وه‌یه‌ک تایبه‌تمه‌نده‌و، هه‌چ نه‌و هه‌چ دیاریکراوه له‌کات و شوێنیک دیاریکراودا و پابه‌ندی چه‌ند مه‌رجیک کۆمه‌لایه‌تی و نابووریه که هه‌میشه له‌گۆراندایه، هه‌روه‌ها به‌وایان وایه هه‌چ بوونه‌وه‌ریک نیه ره‌ه‌بیت، به‌لکو نه‌وه‌ی هه‌یه "بوونیک هه‌مه‌لایه‌نه".

هه‌ندی له‌ توێژه‌ران ده‌لێن نه‌م هه‌لوێسته‌ی بیریارانی تیوری ره‌خنه‌یه‌ی نه‌و ره‌خنه‌یه‌مان دینیته‌وه یاد که چه‌په هیکلیه‌کان ناراسته‌ی هیکلی مامۆستای خۆیان کرد، به‌تایبه‌تی کاتی پێیان له‌سه‌ر نه‌وه داگرت که ده‌بێ فلسفه‌و توێژینه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی پێکه‌وه کۆبکرتنه‌وه، نه‌وه‌یان دووپاتکرده‌وه که ده‌بێ فیکروزه‌مان و شته‌کان پێکه‌وه له‌ روانگه‌یه‌کی دیالیکتیکیه‌وه نه‌ماشابکرتن و، هه‌چ گۆرانیکیش له‌ سیستمی کۆمه‌لایه‌تیدا به‌دی‌نایه‌ت نه‌گه‌ر پراکتیزه نه‌کرتی⁽³²⁾.

"هه‌ر بۆیه نه‌قل لای بیریارانی نه‌م تیۆره نه‌لگه‌یه‌کی ره‌خنه‌یه" که وێنای خۆیانی له‌سه‌ر ده‌ه‌زرتن، چونکه نانه‌قلانیه‌تی کۆمه‌لگای

نیتسا به‌هۆی نه‌گه‌ری نینگه‌تیفی کۆمه‌لگایه‌کی گۆرایی نه‌قلانیه‌وه هه‌میشه جێگای پرسباره.

هرچه‌نده نه‌وان به‌شێوه‌یه‌کی مه‌به‌ده‌نی پابه‌ندن به‌ نه‌قله‌وه، به‌لام ته‌سلیمی به‌ره‌مه‌کانی نه‌قل نابن.. به‌لکو ره‌خنه‌گرتن له‌ نه‌قله‌ی ده‌زگا مۆدێرنه‌کانی نابووری و سیاسه‌ت و کۆمه‌لناسی و که‌لتوری دامه‌زراندووه، ناستیکێ گه‌وه‌ری بۆچوونی نه‌وانه به‌رامبه‌ر فلسفه‌ی مۆدێرن و، ده‌رکه‌وته‌کانی نه‌قلانیه‌ت و مۆدێرنه؛ هۆرکایمه‌ر ده‌لێ:

"گه‌رمانه‌وتی بلتین به‌ روشنگه‌ری و پێشکه‌وتنی که‌لتور.. مرۆف له‌ بۆچوونی خورانی هتیه شه‌ره‌نگتیه‌کان رزگار ده‌کهن و، له‌ شه‌یتانه‌کان و حیکایه‌ته‌ یۆتۆپییه‌ قه‌ده‌ره کوێره‌کان ده‌یانپارێزین.. به‌ کورتی گه‌رم بلتین به‌و شێوه‌یه له‌ ترس رزگاری ده‌کهن.. نه‌وا ده‌بێ له‌ هه‌مان کاتدا ئیدانه‌ی نه‌و شته‌ بکه‌ن که به‌کۆی ده‌نگ ناوی نه‌راوه نه‌قل.. نه‌مه‌ش که‌وه‌ترین خزمه‌ته‌ که نه‌قل بتوانی پێشکه‌شی بکا"⁽³³⁾.

نازادکردنی مرۆف له‌ سیه‌رو، ره‌خنه‌گرتن له نه‌قل له‌ ریگه‌ی نه‌قله‌وه.. داخواریه‌کی روشنگه‌ریه‌کان بوو، چونکه فلسفه‌ی روشنگه‌ری نه‌قلی کرده نامراتیک گه‌وه‌ری بۆ پراکتیزه‌کردنی ره‌خنه‌و، بۆ ده‌ربازکردنی مرۆفی نه‌ووبی له‌ دۆخه‌ نینگه‌تیفی که‌ تیدا بوو، هه‌روه‌ها هانیدا بۆ نه‌وه‌ی نازادی پراکتیزه‌ بکاو، ته‌عبیر له‌ ده‌ستپێشخه‌ری ئیراده‌ی خۆی بۆ مه‌عریفه‌ بکا.

سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌می نه‌ووبیا به‌ "سه‌ده‌ی ره‌خنه" ناسرا⁽³⁴⁾. نه‌و ره‌خنه‌یه‌ په‌یوه‌ندی به‌ بزاوتیک ئاینی و فلسفه‌ی هه‌مه‌لایه‌نه‌وه هه‌بوو

له ئینگلته راو فەرهنسا دەستی پێکرد له رێگای
"تیکشکاندنی نه و فۆرمه به دهی مه عریفه ی
فەلسەفە، که له شیوه ی ره وتیکی میتافیزیکیدا
پوو" (38)، ههروهها له رێگای به رزکردنه وه ی
دروشمی دژایه تی کردنی لاهوت و خورافه که
پیرکردنه وه و نه قلی مرۆفی نه وروپی له قالب
دابوو، ئه م فەلسەفەیه داوای کرد نازادی بدری به
نه قَل و، به شیوه یه کی گشتی ره خنه له دیارده و
ده زگا و چه مکه کان بگه رری و هه موویان له ژێر
سه نگی مه حه کی نه قَلدا بن... تاوه کو نه وروپا له
تاریکی و دژگما و سته م و نه فسانه بیته ده ری،
به ره و رووناکی نه قَل و نازادی بێشکه وتن.

فلسفه‌ی روشنگری تنها به‌وه نه‌وستا
 باور به توانای نه‌قل بی‌نی له به‌زاندنی نه‌و
 سنوورانه‌ی که میتافیزیک و ده‌زگای که نیسه
 سه‌پاندبوویان، به شتویه‌کی ره‌مه‌کیش نه‌رکی
 ره‌خنه‌ی نه‌دا به نه‌قل. هه‌روه‌ها "بزاونتی قوول و
 هه‌ولی سه‌ره‌کی فلسفه‌ی روشنگری به‌وه‌وه
 نه‌وستا هاوشسانی ژیان بپروا، له ناوینه‌ی
 بیرکردنه‌وه‌وه لیتی وردبیتنه‌وه... به‌لکو به
 پیچه‌وانه‌وه بپروای به ره‌سانه‌یه‌تی فیکر هه‌بو،
 فیکریک که سنووری نه‌رکه‌کانی دووره له
 رافه‌کردن و لیدوان.. روشنگری بپروای وابو نه‌و
 فیکره توانای رنکخستنی ژبانی هه⁽³⁶⁾

میثروی فلسفه نه وه ناشکرا ده کا که
فلسفه ی روشنگریی فرهنگساز به شیوه یه کی
به رفراوان کاریگری به سر ناراسته ی تیوری
هندی له گوره فیله سووفه کانی نه لمانیاوه
به جیهیشتووه. چونکه کانت پروژه فلسفه ی
تیوریکه ی به فلسفه ی ترانسنتالی و
فلسفه ی میثروشه وه - له سر چه مکی ره خنه
بنیات نا، به لام به برهای هیگل ره خنه فورمیکی
دیالکتیکی نیگتیف ده پوشر وه همیشه نه وه
ده به زنی که هیه.

نه قل به ستوته وه به شوپشی فره نساوه که به
 بپوای نه وه رچه رخانیک بوو له ژبانی فیکری
 عه مه لیبی مرفدا، له ره خنه نه گرتن و
 ملکه چپوونه وه بۆ واقع به ره و پشت به ستن
 به نه قل.

شوپشی فره نسی، له دیدی نه ودا، یه که مین
 چالاکیی نه قلی عه مه لیبی به رجه سته کرد که
 له سه ر پتوه ره کانی نه قل و نازادی دامه زرابوو،
 هه روه ها چنه د به هاب کی نیگه تیقی به چنه د
 ناوه رۆکیکی ره خنه ییه وه به ره م هینا که دواچار
 ته وای میله تیکی به ره و دژینه وه ی حه قیقه ت
 هان دا. ده ولت لای هیگل خه ملینی فیعلی
 نازادی نه قله. یان خه ملینی فه لسه فه یه، یان
 گه ر بمانه وئ رۆح خۆیه تی⁽³⁸⁾، چونکه هیچ
 چینیک نیه به رژه وه ندی نه قلانیته تی پیکه وه
 له خوی بارکردن، به لام ده ولت نوینه رایه تی نه و
 دیسپلینه هوشیارو نه قلانیه ده کا که هه موو دژه
 کۆمه لایه تییه کانی کۆکردۆته وه، پینگه یه کی هه یه
 له سه روو شه پی ململانی تاییه تییه کانه وه.

فیکریک له رتگای ره خنه وه بانگ شه بۆ
 نازادی بکا چون نه نجامه فه لسه فه یه کانی هیگل
 قبول ده کا؟ نایا فه لسه فه ی سه ده ی هه رژه یه م،
 به و پتیه ی فه لسه فه ی رۆشنگیری و نه قلانیته
 بوو، به شداری له نازادکردنی مرفی خۆرناواییدا
 کرد؟ یا به پتیه وانه وه هۆکاری تازه ی بۆ به
 کۆیله کردنی دروست کرد؟

نیعه سه رنجی نه وه مان دا که بیریارانی تیوری
 ره خنه یی نایانه وئ قوربانی به فه لسه فه بدنه له
 به رده م هیرشی پۆره تیغه ره کاند، به لکو بپوایان
 به ره خنه گرتن له فه لسه فه و لپرسینه وه ی
 چه مکه کانی هه بوو، ده سه برداری پرسیار نه بوون
 له به رده م ره وتی وه لاهه ناماده کراوه کاند، هه ر
 بۆیه ره خنه یان له پۆره تیغیزم گرت و، هه ولیان

دا پتیکهاته کانی ره وتی فه لسه فه ی، به تاییه تی
 هیگلی، له به ریه ک هه لوه شیننه وه.

بیرکردنه وه له مه سه له ی نه قل و نه قلانیته
 لای فه یله سووفه کانی تیوری ره خنه یی له
 تیبینیه کی سه ره کیه وه ده ست پیده کا نه ویش:
 نامانجی رۆشنگیری که بریتی بوو له نازادکردنی
 مرف، هه لکه رایه وه بۆ دژی نه و نامانجه،
 سه رله نوئ کۆیلایه تی کۆنی مرفی هینایه وه
 کایه .. نه و کۆیلایه تییه کی پتیشتر سه ر به
 سروشت بوو، به لام نه مرف سه ر به کۆمه لکایه ..
 په یوه ندیی هیزه کان هه روه کو خویان مانه وه، که
 له سه ر مل پی که چکردن و جیاوازی وه لانانی
 نازادی دامه زراوه.

نه نجامه کانی رۆشنگیری له سه رده می
 نیستادا -هه روه کو هۆرکایه ر ده لئ- بووته
 هۆی (نه قلگیران) که نه وه ناوینشانی یه کیک له
 کتیه کانیشیه تی، یان بووته هۆی نه وه ی له
 بیرکردنه وه ی نیگه تیغانه پاشه کشی بکا.
 رۆشنگیری که ئیدعای ده ربازکردنی مرفی
 ده کرد له کۆیلایه تی ترس و نه فسانه و، نه قلی
 وه ک نامرازتکی یه کلاییه که ره وه ده هینایه ناراه
 بۆ مامه له کردن له گه ل سروشت و میژوو
 په یوه ندی وشته کاند.. دواچار ته سلیمی جۆریکی
 تر له نه فسانه بوو. چونکه شکستی گه وری
 بزواتی رۆشنگیری ته نها له وه دا نیه که
 نه یتوانیوه نه و مه رجه کۆمه لایه تیانه بپتیه
 ناراه که په یف وشته کان ته باو یه کانگیر ده کا،
 به لکو له وه دایه که به شپوه یه کی میتۆدیی
 (نیگه تیغه ری) له زمان و نه قل دامالیه و.

نه و ده مه ی فیکریش ده سه لاتنی ده ربپرنی
 نیگه تیغ و ره خنه له ده سته ددا، نه و
 ده سه وسان ده میتۆتیه وه له به رده م
 ته رجه مه کردنی ئیراده ی نازادکردنی چه و ساوه کان

و، ناتوانی مرقه‌کان له قورمه جوراوجۆره‌کانی کۆیلايه‌تی رزگار بکا. له‌جیاتی نه‌وه‌ی زمان ده‌لاله‌ته‌کان ناشکرا بکاو توخمه ئینگه‌تیه‌کان به‌قیینته‌وه، به‌وه‌ته‌ته‌نها ئامرازێکی هه‌یه‌ کۆنترۆلکه‌ره‌کان، مامه‌له‌ی نه‌قلیش له‌گه‌ل هه‌سته‌کاندا وه‌ک "مامه‌له‌ی دیکتانۆزیکه‌ له‌گه‌ل خه‌لکید: ئه‌و ده‌یانناسی کاتێ ده‌یه‌وێ یاریان پێبکا"⁽³⁸⁾.

ئهم تێبینیه هانی فه‌یله‌سوفه‌کانی تیۆری ره‌خنه‌یی‌دا می‌ژوویه‌کی ره‌خنه‌نامیزی دیالیکتیکی بۆ نه‌قلی رۆشنه‌ری سازیکه‌ن⁽⁴⁰⁾، چونکه هه‌موو به‌ره‌مه‌کانی نه‌قل، تیۆری بی‌ت یان فه‌لسه‌فی یان عه‌مه‌لی، می‌ژووی خۆی هه‌یه‌.. دواتر خودی نه‌قل می‌ژوویه‌کی تایبه‌تی هه‌یه‌ کاتێ به‌سه‌ر خۆیدا دابه‌ش ده‌بێ: (نه‌قلێکی باب‌ه‌تی) که سیستمی جیهان به‌ شیوه‌یه‌کی مه‌به‌ستنه‌ریانه ده‌ستیشان ده‌کاو، حه‌قیقه‌تیکی تایبه‌ت به‌ جیهان و مرقوف و په‌یوه‌ندیه‌کان ده‌به‌خشێ، دووه‌ میان (نه‌قلێکی زاتی)یه‌ که له‌ رێنیمانه‌وه خه‌زمه‌تی خواسته‌کانی (خود) ده‌کا، به‌و پێیه‌ تا‌ک هه‌ولده‌دا پارێزگاری خودی خۆی بکاو، نه‌قلیش مه‌رجه‌کانی نه‌و خۆپاراستنه‌و، توانای وه‌دی هه‌ینانی ئامانجه‌کانی بۆ دابین ده‌کا.

به‌م شیوه‌یه‌ لۆژیکی قازانج و لۆژیکی (نه‌و شته‌ی که ده‌کری به‌کاری بێنین) په‌ره ده‌ستینێو، چه‌مه‌که‌کان ناوه‌رۆکی چڕی خۆیان له‌ده‌ست ده‌دن و، ده‌بنه‌ چه‌ند توخمێک له‌ناو زنجیره‌یه‌ک پڕۆسه‌ی ره‌مزیدا. له‌ نه‌جامدا نه‌قل رۆلی خۆی وه‌ک ئامرازێکی مه‌عریفی له‌ ده‌سته‌داو، ده‌بیته‌ ته‌نها ئامرازێک که ملکه‌چی دۆخی هاوسه‌نگی و سیستمه‌. ئیتر نه‌قل ده‌خزێته‌ ئێو په‌وه‌تی به‌ره‌مه‌هه‌تانه‌ و فیکریش ملکه‌چی پێوه‌ره‌کانی پێشه‌سازی ده‌بێ، واته‌ تیگه‌یشته‌ن

ده‌بیته‌ کاراییو، زمانیش ده‌بێ به‌ دروشم: "هه‌موو فیکرێک وه‌ک کردار ته‌ماشای ده‌کریو، هه‌موو بیرکردنه‌وه‌یه‌ک وه‌ک تیز، هه‌موو تیزیکیش ده‌بێ به‌ فه‌رمان"⁽⁴¹⁾..

فه‌یله‌سوفه‌کانی تیۆری ره‌خنه‌یی ئهم حاله‌ته‌ ناوده‌نێن "نه‌قلانیه‌تیکی نا‌ه‌قلانی"، که به‌ به‌وای نه‌وان به‌ شیوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی هه‌ولده‌دا مرقوف کۆنترۆلی سروشت بکاو سیستمیکی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیی دابه‌زرینی که دوا‌جار مرقوف ده‌خاته‌ ژێر کۆنترۆلی خۆی. به‌م شیوه‌یه‌ مه‌عریفه‌ ده‌بیته‌ ده‌سه‌لاتێک که نه‌په‌ری کۆیلايه‌تی به‌سه‌ر بوونه‌وه‌ردا ده‌سه‌پینیو، هه‌یج دۆستایه‌تیه‌کیش به‌رامبه‌ر مولکدارانه‌ی ئامرازه‌کانی کۆنترۆل نیشان ناده‌. ئهم جوره‌ مه‌عریفه‌یه‌ خواوه‌نی گه‌وه‌ریکی ته‌کنیکیه‌، مه‌به‌ستی نیه‌ چه‌مک و وێنه‌ بخولقی‌نێو، خوشنوویدی له‌ رێگه‌ی مه‌عریفه‌وه‌ دابین بکا، هه‌نده‌ی مه‌به‌ستییه‌تی گوێیدا به‌سه‌رمایه‌ و مرقه‌کان بخاته‌ ئیشه‌وه‌.

ئهم نه‌قلانیه‌ته‌ ته‌کنیکیه‌ له‌ هه‌مان کاتدا نه‌قلانیه‌تی کۆنترۆله‌، چونکه "به‌هه‌مان نه‌و نه‌ندازه‌یه‌ی مه‌عریفه‌ی ته‌کنیکی گه‌شه‌ ده‌کا.. مرقه‌کان هه‌سته‌ ده‌که‌ن ئاسۆکانی بیرکردنه‌وه‌یان به‌رته‌سک ده‌بیته‌وه‌و چالاکی و سه‌ربه‌خۆیی زاتییان وه‌کو تا‌ک کۆده‌بێ، هه‌روه‌ها توانای به‌ره‌نگاری‌بوونه‌وه‌ی ته‌کنیکی گه‌مه‌ به‌ریلاوه‌ جه‌ما‌وه‌ریه‌کان و، توانای فانتازیا و حوکمی سه‌ربه‌خۆ له‌ ده‌سته‌ده‌ن. له‌گه‌ل به‌کاره‌ینانی هۆکاره‌ ته‌کنیکیه‌کان بۆ بلا‌وکردنه‌وه‌ی رۆشنه‌ری پڕۆسه‌ی دامالینی سیفه‌ته‌ مرقوبه‌کانی مرقوفیش ده‌ستی پێکرد. چونکه پێشکه‌وتن هه‌ره‌شه‌ له‌ ئامانجیکی مه‌ده‌نی خودی پێشکه‌وتن ده‌کا، که نه‌ویش

بیرۆکی مرقوف⁽⁴²⁾، ئەقل لەگەڵ روشنگەریدا
 بۆوه "ئەقلىكى تۆتالیتارى"⁽⁴³⁾، ئەو بە
 ئەقلانىکردنەى كە ئیستا لە شارستانیەتى
 خۆرئاوا قسەى لێدەكەرى پراكتیزە دەكەرى
 ڕۆدەچیتە نێو خودى گەوهەرى ئەقلەوه. ئەمەش
 كێشەى ئەقلانیەتى مۆدێرنە.

ئەقلى روشنگەرى ھەروەكو كانت دەلى
 خوازیارى ئەوەبوو مرقوف لەو یاساغانە دەریاز كا
 كە خۆى بەسەر خۆیدا سەپاندبوو، واتە
 ئازادکردنى مرقوف لە ئەفسانە و مەسەلە غەیبی و
 خورافەكان و، ھاندانى بۆ ئەوێ بچیتە بواری
 دەسپیشخەرى و كاری ئازاد، لە پێنار كامەرانى و
 دەستەبەركردنى ئەو مەرجانەى ھاریكاری دەكا
 بۆ خستەنگەپى وزەكانى و جێبەجێكردنى
 ئارەزووەكانى. لەم نێوەندەدا ئەقل دەبێ بە
 نامرازىكى بەكۆیلەكردنى مرقوف و دیسپلین كردنى
 چالاكیەكانى، كۆنترۆلكردنى جەستەى لەرووى
 سیاسى و كۆمەلایەتییەوه. ئیتر ئەقلانیەتى ئەقل
 دەبێ بە (ئەقلانیەتى ئەقل) بەرەبەرەتییكى
 تازەى لێدەكەوتەوه كە پشت ئەستورە بە
 مەعریفەى كە تەكنیکی، دواچاریش دەبێ بە
 (ئەقلانیەتییكى سیاسى)⁽⁴⁴⁾ كە ھەردانیەتى تاك
 سنووردار دەكاو، ھەلسوكەوت و ئارەزووەكانى
 دیسپلین دەكا.

دەسەلات لە سەردەمى مۆدێرنە و ئەقلانیەتدا
 پێویستییەكى بەردەوامى بە سیستەمى دیسپلین
 كردنى جومگەكانى كۆمەلگا و خولقاندنى ھاوتایی
 ھەیه. مەعریفەش ئەو نامرازەیه كە دەسەلات
 تەیار دەكا بە توخمەكانى كۆنترۆلكردنى جەستە و
 شتەكان.. لێرەوه ئەقلى زانستى یان ئەقلى
 سیاسى دەبێ بە (ئەقلىكى نامرازى) *Raison*
instrumentale ئەو فێكەش مەبەستگەر نەبێ
 دەبیتە فێكەرى بى باخ و بى مانا. ئەقلى

نامرازى رازى نابێ نەگەر فێكەرىك لەرەوتى ئەو
 چالاكیە لاىدا كە ئەو دەبیتە كایەوه، بەزاندنى
 ئەم چوارچێوەیەش واتە بەزاندنى واقع.
 لەكاتێكدا "مەعریفە تەنھا جەخت لەسەر واقع
 دەكا، واقع دەبێ بە خاوەنى دوا قسە..
 بێركردنەوهش كورت دەبیتەوه بۆ تۆتولوجیا.
 میكانیزمى روشنبیری ملكەچى ئەو شتە دەبێ كە
 ھەیه.. بەھەمان ئەندازەش و بە شتوویەكى
 كۆپرانە ئەو پڕۆسەیه بەرھەم دێنیتەوه. بەم
 شتوویە ئەقل دەكا بەو میتۆلوجیایەى كە
 ھەرگیز نازانى چۆن خۆى لێدەریاز بكا"⁽⁴⁵⁾.

ئەقل و دەسەلات و سیستەم و واقع
 بەشتوویەكى ئۆرگانى ھاویەیمانى دەبەستن بۆ
 گەمارۆدانى تاك و كۆمەل. ئەم ھاویەیمانیە بە
 دوو رەوت تەرجەمە كراوه كە لە شتێوازدا جیاواز
 و لە ئامانجدا وەكو یەكن ئەو دوو رەوتەش:
 پۆزەتیفیزم و ھیكلیزم، ھەردووکیان تەعبیر لە
 فۆرمیكى شتووى ئەقل دەكەن، یەكەمیان بە
 (ئەقلى نامرازى) زانست و تەكنەلوجیا
 ناودەبرێ، دووھەمیشان بە (ئەقلى بابەتى)
 ئەقلانیەت.

ھەر بۆیە ھەیلەسووفەكانى تیۆرى رەخنەیی
 لەگەڵ پۆزەتیفیزم و ھیكلیزمدا كۆك نین.. بە
 برۆای ئەوان تۆتالیتاریەتى ئەقل كە بەدەسەلاتى
 دەولەتى مۆدێرنە وەلكاو، ھەروەھا پەيوەندیی
 ساكارانە لەگەڵ دەركەوتەكاندا.. تەنانت ئەگەر
 دروشمى زانستیشى بەرزكردبیتەوه ھاریكاری تاك
 ناكەن بۆ ئازادبوون و دەریازبوونی لە پاوانخوازى
 كەلتوورى جەماوەرى مۆدێرن، واتە كۆمەلگای
 پیشەسازى دیاردەى كە بەرھەمھێناو كە
 ماركیۆز ناوى دەنى "مۆركى ئەقلانى
 ئەقلانیەت"⁽⁴⁶⁾.

نه نجامی نه م رافه كړدنه نه وه په كه مړوښي
خوره لاتې به هوى گه شى كوتړانه ي نه قله وه
شوناسى خوى له ده ستداوه. زمانيش ته نها رولى
نه و نامرازه ده بيني كه (ديفاكتو) قبول ده كاو
ره تي ناكاته وه. نه مش بووه ته هوى نه وه ي
فيكر نه وه ره هنده ي ناوه وه ي خوى له ده ست بدا
كه هاني ده دا بو نه ياربوون. ونبوونى نه م
ره هنده ش كه له ريگايه وه فيكرى ره خنه يي هيز
ده به خشي به نه قل، هاوتايه كي نايد يولوى بو
نه و پرؤسه مادي هيناوه ته ناروا كه كومه لكاي
پيشه سازي له سر دامه زراوه، نه و يش له ريگاي
بيده ننگ كردن و له قالباني جياوازي و
ناړه زاييه كان. چونكه پيشكه وتنې ته كنه لوى
هه ولده دا نه قل ملكه چي فاكته كانى ژيان بكاو،
ته نها نه ركي به ره مهيتانه وه ي نه و فاكته نه
بگريته نه ستو.

سره رپاي نه م ره خنه ريشه ييه له نه قلانيه تي
رؤشنگه رى و ده ركه وته كانى مؤديرنه له زه من و
كومه لگادا، سره رپاي نه و ناړه زاييه ميتوډى و
فلسه فيي كه تيؤرى ره خنه يي رووبه پوى
پؤزه تيفيزم و هيگليزم و ماركسيزمى كړدته وه -
به ته عبره نؤرسؤزوكسيه سيستمگه ريه گه ي -..
به لام فهيله سوفه كانى تيؤرى ره خنه يي بربويان
به نه قلانيه تيكي كراوه هه يه كه سوود له خاله
گونجاوه كانى نه قلانيه تي رؤشنگه رى و ده رده گريؤ
خاله خراپه كانى رت ده كاته وه. نه و نه قله ي
تيؤرى ره خنه يي بانگه شى بو ده كا كورت
نايېته وه بو نامراز، به لكو نه قلتيكي تاييه ته كه
ده خوازي حقيقه تيكي نه قلاني بدانه وه به
ريكخستننى كومه لايه تي له ريگاي به مړوښي
كردنپه وه، هه روه ها له ريگاي ده سته به ركردنې
چيؤ دادو نازاډيه وه. نه قل، له م ډوخه دا، ته نها
فورميكي بيلايه نيه به لكو چه ندين ناوه روك و

نه ركي هه يه .. هه روه ها به ناوى خويه وه هه ندي
ره فتار ئيدانه و دادگايي ده كا.

ريشه ي مه سه له كه په يوه ندياره به
سره له نوئ تيفكرين له پرؤډي نه قلانيه تي، بى
له وه ي بخزتيه نيو ماترياليزم و وه لانسانى
به ره مه كانى زانست. ده بى نه قلانيه تي ريزه يي
بيت و، دژى هه ر گلوږيوونه وه يه ك بيت به ره و
ډوكماو گشتگيرى، چونكه خودى نه قل "له هه ر
ره وتيكي تر گشتگير تره" (47).

فهيله سوفه كانى تيؤرى ره خنه يي په رده يان
له سر كاره ساته كانى به نه قلاني كردن له
سيستمى كومه لايه تيډا هه لدايه وه، به لام له سر
زه مينه يه كي كارى نه قلاني بوون، چونكه به بربوي
نه وان به نه قلاني كردن بووه ته "هاوشانى
پيشكه وتنې مړفايه تي"، به لام به رله وه ي
نازاډيخواز بى كويله خوازه، چونكه جيهان تيكي
دروست كړدوه كه له رووى ديسپليني ئيداريه وه
توندوتيزو، جياوازيه كان رته ده كاته وه و،
تاييه ته نديه كان وه لا ده نى و، هه موو ده لاله تيكي
له تاك داده مالن.

ره خنه له نه قلى رؤشنگه رى و، په رده لادان
له سر ديارده به ربه ريه كانى نه قلانيه تي و،
به گزاجوونه وه ي ده ولته ي مؤديرنى له فورمه
سته مگه ريه كه يدا.. كارتيكي پتويسته بو
سره له نوئ وه گپخستننه وه ي نيگه تيف له
فيكر داو، تازه كړدنه وه ي هيزى ره خنه له
فهلسه فدا. نه م كاروش، به بربوي بربويارنى
تيؤرى ره خنه يي، ته نها كه سيكي ره خنه گر
نه نجامى ده دا كه خاوه نى پاشخانتيكي فيكرى
نيگه تيف بى و، خويشى له هه ژمونى (فهلسه فدى
خود) پاراستبى.

نایا نه قلى رښنگه رى هه مو وزه ى خوى
خستوتنه گه پ بڼ دامه زړاندنى نه قلانيه تڼكى
نامرازى ته كنځى كه مرؤف ده كا به كڅيله و
چالاكۍ جه سته يه كانى سنووردار ده كا و
ناره زووه كانى ديسپلن ده كا؟ نایا نه و
ره خنه يى ناراسته ى نه و نه قله ده كړى به
شپوازه (كانت) په كه پته ى كه ناسته كانى ره خنه
دابهش ده كا، به ره مه پڅو ته تيف و ننگه تيفه كانى
نه قل لڼكى جپاده كاته وه؟ يان ره خنه په كه
چاودښى نه قل ده كا و به به رده وامى وريى
ده كاته وه و كه لڼ و زياده پڅييه كانى ده سنښان
ده كات؟ يان نایا مه سه له كه - لای بيريارانى
تيورى ره خنه يى - په يوه ندى به نو ټكر د نه وه ى
نه قلى رښنگه ريه وه هه يوه، چه ند كه ره سته يه كى
ننگه تيفانه ى خستوتنه پال چالاكۍ فيكره كانى تا
سه رله نوئ گوږپدا به ره خنه و، تارك له و (خود) ه
رزگار بكا كه به چه ندڼ نه فسانه ى جوړو جوړى
زاده ى مؤديرنه كه له پچه كراوه؟

له پړوسه ى ره خنه گرتندا له كڅمه لكاي
مؤديرن و نه قلانيه تى نه و كڅمه لكايه دا،
فهيله سووفه كانى تيورى ره خنه يى له سر نه وه
كڅكن كه قه يرانى نه قل، به ناشكرا، له قه يرانى
تا كدا به رجه سته ده بڼ، له به رده م نه م دواليزمه
قه يراناويه شدا و هه مه كانى فله سه فه ى ته قليدى
سه باره ت به خود نازادى ريسوا ده بڼ. چونكه
فله سه فه، له ديكرته وه، نه قل و كه نامرازى كى
ده ستنى (خود-من) ته ماشا ده كات. به لام نښستا
هه روه كو هڅركايمر ده لڼ (به په زدان كردنى
خود) باوى نه ماوه، چونكه نه و نه قله ى كه
به دواى كه مالدا ده گه را نښستا بووه به نانه قلانى،
يان راستر بووه به نه قلنكى داماو.

گرفتى نه م سه رده مه پاراستنى خوده. له
كاتيكدا خوديك نه ماوه پاريزگاريى بكه ين،
سه باره ت به م واقعه تازه يه ده بڼ پرسيار بكه ين
ده رياره ى پڼگه ى تارك له كڅمه لكاي مؤديرنه دا،
ده رياره ى چوڼيه تى په رتبوونى نه نترولوزى نه و
(تارك) ه ى زاده ى به ره مه مه كانى مؤديرنه و
نه قلانيه ت.

تيورى ره خنه يى له كاتيكدا بايه خ به
ره خنه گرتن له نه قلى رښنگه ريو گشتگريو
پڅو ته تيليزم و ره وتى هيكلو (هه روه ها ماركسى)
ده دا. به هه مان نه ندازه پرسيارى تارك سه رقالى
كردووه، چونكه قه يرانى تارك به هه موو
ناراسته يه كدا روويه پووى نه نديشه ى بيريارانى نه م
تيورده ده بيتته وه به تايبه تى له ساپه ى نه و به ها
كه لتور په تازانه ى كه زاده ى مؤديرنه و سيستمى
ليبرالين.

هه ر بڼه نامو نيه دامه زړتنه ره
سه ر تايه كانى تيورى ره خنه يى، له سالى
(1924) هوه، له رنگاي (په يمانگاي تويزنه وه
كڅمه لايه تيه كان) هوه بايه خ به مه سه له ى خيژان و
ده سه لائى باوك و پڼگه ى تارك له كڅمه لكاي
مؤديرنه دا ده دن. چونكه سه رنجيان دا
پاشه كشيى رځلى باوك و له به ريك
هه لوه شان وه ى خيژان، هه رچه ند هه ووه هڅى
داپمانى ده زگاي خيژان كه تاكى
ده چه وسانده وه، به لام له هه مان كاتدا هه ره سى
به و ده زگايه ش هينا كه مه رجه كانى
ده ستنښانكردنى (التشخيص) Individuation
ى ده پاراست، چونكه به پړواى بيريارانى تيورى
ره خنه يى (تارك) نه نا توخه يكى مړيى نيه كه
نيشته جپنى كات و شوپڼنكى دياريكراوه، به لكو
بريتيه له "هوشياربون به تايبه ته نديبه كى
فهردانى، و كه بوونه وهرى كى مړيى كه له رنگاي
شوناسيكي تايبه ته وه ده ناسرى" (48).

ملکه چ بوون بۆ رهوتی میژوو وه مارکسیزم
باسی لیوه کا.

تیۆری رهخنهیی بپوای وایه ئیرادهی
رهوتگه‌ری به‌کێکه له پێکهاته‌کانی تیۆری
ته‌قلیدی، نه‌و تیۆره که هه‌ولی ده‌ربازبوون ده‌دا
له‌هر جۆره تۆتالیتاریه‌کی نه‌قل و له‌به‌ره‌مه
ترسناکه‌کانی مۆدێرنه، هه‌ولده‌دا هه‌موو
بانگه‌شه‌یه‌کی رهوتگه‌ری له به‌ریه‌که هه‌له‌وشینه‌ی،
وه‌ک بانگه‌شه‌ی که‌مال و داخران و چنگه‌وتنی
ته‌واوی حه‌قیقه‌تی ره‌ها. بۆیه هه‌روه‌کو باس‌مان
کرد نه‌قلانیه‌تی ئایدلیزمی ره‌ت ده‌کاته‌وه‌و،
له‌بری نه‌وه‌ی رۆبێته‌ نیو نه‌و رۆبه‌رانه‌ی که
جووله‌و نازادی تاک ته‌نگه‌به‌ر ده‌کهن، هه‌ولده‌دا
که‌ک له به‌های نازادپه‌ڕه‌یی نه‌قل و ره‌گرێ.
گشتگیرای لای نه‌وان وه‌هم و درۆیه، حه‌قیقه‌تیش
"وه‌ک بۆچوونی هه‌یگڵ و مارکس" له پراکتیکی
کۆمه‌لایه‌تیدا گیرناخوا.. به‌لکو له هه‌ناوی نه‌و
که‌لێن و دژواری ره‌وتدایه، که جگه له (که‌سی
ره‌خنه‌گر) که له ژێر گوشارێکی سیستمی
گشتگیردایه که‌سی تر توانای ته‌قاندنه‌وه‌ی
پرسپاره‌کانی نه‌یه. ئایدۆتۆ بپوای وایه به
خولقاندنی رۆبه‌ریکی گونجاو بۆ پراکتیزه‌کردن،
تاک ده‌توانێ کردنه‌ی بپه‌رکردنه‌وه نه‌جام بدات، نه‌و
کرده‌یه‌ی که فیکری گۆپان پتویستی پێیه‌تی.
چونکه له‌ناو نازاره‌کاندا له هه‌ناوی هه‌ستکردندا
به مه‌ترسی له‌ناوچوون، پزسیکی ره‌خنه له‌دایک
ده‌بێ، نه‌ک له‌ناو ره‌وتیکدا که ته‌نها وه‌لامی
ناماده‌کراو پێشکه‌ش ده‌کا.

مرو‌ف، بۆ ده‌سته‌به‌رکردنی مه‌رجه‌کانی ژيان
و به‌رده‌وامیدان به‌بوونی خو‌ی، هه‌ولده‌دا،
سروشته‌ کۆنترۆل بکا. نه‌و کۆنترۆله له رێگای

تاک بوونه‌وه‌ریکی دابراو له ریتمی زه‌مه‌ن و
کارلیکه‌کانی کۆمه‌لایه‌تیه، به‌لکو به پێچه‌وانه‌وه
"فه‌ردانیه‌ت نه‌و کاته‌ کز ده‌بێ که مرو‌ف بپه‌را
ده‌دا خو‌ی به‌ته‌نها هه‌لسوکه‌وت بکا"⁽⁴⁹⁾. تاکێ
دابراو جگه له وه‌همێک هه‌یچی تر نه‌یه، چونکه به‌ها
شه‌خسیه‌ پێڕۆزه‌کانی وه‌ک سه‌ربه‌خو‌یی و ئیراده‌ی
کارو دابوهری هه‌ر به‌های شه‌خسی نه‌ین به‌لکو
به‌های کۆمه‌لایه‌تیشنه.. هه‌ر بۆیه "تاکیک که
به‌ته‌واوی پێشکه‌وتوو بێ به‌رجه‌سته‌که‌ری
کۆمه‌لگایه‌که که به ته‌واوی گه‌شه‌ی کردبێ"⁽⁵⁰⁾.
ره‌نگه نه‌و خه‌مه سه‌ره‌کیه‌ی که بپه‌ریانی
تیۆری ره‌خنه‌یی سه‌باره‌ت به تاک سه‌رقاڵ
کردوه، بریتی بێته له چۆنیه‌تی رزگارکردنی
تایبه‌تمه‌ندیتی تاک، واته رزگارکردنی سروشتی
ناوه‌وه‌ی تاک له‌و کۆنترۆله نه‌بستراکه‌تی چه‌مک
و، له "نه‌بستراکه‌ته‌ فسانه‌یه‌یه‌کانی وه‌ک:
گشتگیرای هه‌یگلی، ماهیه‌تی هۆسرل و،
بوونخوازی هایدگه‌ر، بێ نه‌وه‌ی به‌شداری بکه‌ن
له تواندنه‌وه‌ی فه‌ردانیه‌ت له سۆفیه‌گه‌ریه‌کی
ناه‌قلانیدا، که له‌لایه‌ن فاشیزمه‌وه
ده‌قوزیته‌وه"⁽⁵¹⁾.

هه‌ر فیکریک ناگای له تایبه‌تمه‌ندی جیاوازی
تاک نه‌بێ ناتوانی له گه‌وه‌ری په‌شیتوی مرو‌ف
بگا، په‌شتگویی خستنی نه‌م ره‌هه‌ندی تاک.. هانی
فه‌یله‌سوفه‌کانی تیۆری ره‌خنه‌یی‌دا که ناسته
تایبه‌تیه‌کانی تاک له‌گه‌ل ناسته‌ گه‌ردوونیه‌کانیدا
پێکه‌وه‌ گرێ ده‌ن، هه‌روه‌ها ره‌خنه‌یان له هه‌موو
نه‌و فه‌لسه‌فانه‌ گه‌رت که قوربانی به
تایبه‌تمه‌ندیه‌کانی تاک ده‌ده‌ن له پێناو گشتگیرای
ره‌وتدا- هه‌روه‌کو لای هه‌یگڵ ده‌رده‌که‌وێ، یان
له پێناو زانسته‌ییکی باب‌ه‌تیدا هه‌روه‌کو
پۆزه‌تیفکه‌ره‌کان بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌کهن.. یان

پاڤەندىبۇن بەچەند ياسايەكەو ئەنجام دەدا كە
بەسەر خۇيوكەسانى تردا دەيسەپېئى. لەگەل
سەپاندنى ئەو ياسايانەدا مۇرۇف تووشى ئەو
وھەمە دەبى كە سەردارى سىروشتە، بەلام لە
راستىدا دەبى بە كۆيلەى. فەيلەسوفەكانى
تيۇرى رەخنەى، بەتايبەتى مۇركايمەر و ئادۇرتۇ
لە كىتېپكى ھاوبەشياندا بەناونىشانى
(دىيالىكتىكى ئەقلى)، مېژوويەكيان نامادەكرد
دەربارەى ئەسلى مۇرۇف وەك سەردارىكى
نائهقلانى سىروشت. ئاشتىبۇنەوئەى نىوان خودو
فاكتى بابەتى، ھەرەكو ھىگىل دەبىيىنى، وھەمى
پېرۇزى ماتىريالىزمە.. لەكاتىكدا دىيالىكتىك، لە
گەوھەردا، ئەوپەپى ھوشيارى بەرامبەر لاهوت.

لەكاتىكدا فەيلەسوفەكانى تيۇرى رەخنەى
قەبرىانى ئەقلى دەبەستەو بەقەبرىانى تاكى
كۆمەلگەى مۇدىرنەو، بەھەمان شىۋە بېوايان
واپە بەدبۇنى ئەقلى پەيوەندىەكى ئۇرگانى بە
بەدبۇنى تاكەو ھەيە. چونكە پاكىتاوكردىنى تاك
لەلايەن فاشىزم و، دواتر لەلايەن كەپىتالىزىمى
گەشەسەندەو. واى لە فەيلەسوفەكانى
قوتابخانەى فرانكفۇرت كىرد - كە ھەريەكەشيان
گرفتى تايبەتى خۇيان ھەبو⁽⁸²⁾ - بېوايېنن
بەوئەى كە دەولەتى گىشتىگىر، زادەى رىكخستنى
نائهقلانىەتى كۆمەلگەى سەرمایەدارى، خراپەى
كۆمەلەپەتېش لەگەل كۆنترۇلدا تەماھى دەكا.

كەواتە جىاوازى تاك چۆن لەھەناوئەى
مىكانىزمى ئەقلانىەتى تەكنىكىو لەناوئەو
پەيوەندىە گىشتيانەدا دەتۆيتەو كە پىئوەرەكانى
مۇدىرنە بەرھەمى دىئنى؟ چۆن ھەردوۋى بىنەماى
فاكت و ئارەزو لە كۆمەلگەى پېشكەوتوۋى
پېشەسازىدا تەرجەمە دەكرىت؟

مۇركايمەر و ماركىۇز (ھەرەھا ئەرىك فرۇم و
ئارنىست بىلوخ لە چەند ئاستىكى تردا)
شىكرىدەوئەىكى ھەمەلايەنەيان پېشكەش كىرد

سەبارەت بە كۆمەلگەى پېشكەوتوۋى
پېشەسازىو بىنەما ئايدىۋىلۇجىيەكانى ئەو
كۆمەلگەى، بەو مەبەستەى ئەو مىكانىزمە
ھوشيارو ناھوشيارانە دەستىشان بەكەن كە تاك
و كۆمەلەيان جەلو كىردەو، يان ئەو مۇقەبەى كە
ماركىۇز ناوئەى دەنئى مۇقەبەىكى (تاك رەھەندەى)
بىزىو لە كۆمەلگەىكى داخراودا.

ماركىۇز ھەست بەو دەكا كە ھەموو ھىزىو
بەرزەوئەندىە نەيارەكان كە كاتى خۇي دىزى
سەرمایەدارى بۇون، ئىستى خراونەتە ناو
سىستېمىكەو كە ھەموو غەرىزەو ئارەزوەكان
بەشىۋەپەكى مېتۇدى دىسپلېن دەكا. بۇيە ئىستى
ھەموو توخمە وىرانكەر و ناكۆمەلەپەتەكانى
ناناگەى قايلى ئاراستەكردىن و بەكارھىئانن، كە
ھىزى نىگەتېفى لای تاك جەلو وكرىدەو
كرىدەوئەى بە مۇكارى ھارمۇنى گونجان و جەخت
كردىن. بەلكو ماركىۇز بېواى واپە كە
بەرھەمەتئانەوئەى داپلۇسىن (لەلايەن تاك و
چىنەكانەو) بەبىن ھىچ بەرەنگارىەك ئەنجام
دەدرئ، پراكتىزەكردىنى ئەو پىرۇسەى
(لگاندە)ش پىيۇستى بە گوشارىكى ئەوتۇنە
چونكە "دىموكراسى لە ھوكمى رەھا بەھىزترە
بۇ جىبەجىكرىنى پىرۇسەى كۆنترۇل⁽⁸³⁾".

لېزەو فەيلەسوفەكانى تيۇرى رەخنەى
بېوايان واپە كە ھەرچەندە فېكرى نىگەتېف
پىيۇستىەكى گىرنگى گۇرپانكارىەكانى مۇدىرنەو
دۇخى (تاك)ە لە كۆمەلگەى بەئەقلانى كراودا،
بەلام رۇبەروۋى چەندىن كېشەى تيۇرى سىياسى
بۆتەو. بە بېواى ماركىۇز كۆمەلگەى پېشەسازى
(دىموكراسى) رەخنە لە بىنكە راستەقىنەكەى
خۇي ياساغ دەكا، چونكە "پېشكەوتنى
تەكنەلۇجى سىستېمىكى گىشتىگىرى خاوەن
كۆنترۇل و دىسپلېن بەھىز دەكا.. ئەو سىستېمەش

لای خۆیه وه پیشکەوتن بە پێوه دەباو، چەند
فۆرمێک بۆ ژيان و (دەسلەت) دروست دەکا که وا
نیشانێ دەدا لە گەڵ هێزە تۆپۆزسییۆنەکاندا
ناکۆک نیه.. بەلام دواجار ئێو بۆچوونه گەلالە
دەکا که مەموو ناپەرەزایی نیشاناندانێک بێ
هۆدەییە⁽⁵⁴⁾. نێتر فاکتەرەکانی گۆڕانی
کۆمەلایەتی جار لە دواي جار لە ناودەچن، رەخنە
دەچیتە خانەي ئەبستراکتەوه، بەلکو لەوەش
زیاتر "لە کۆمەلگای پیشەسازیدا که سیاسەتی
تواندەوه و لکاندن پەیره و دەکا وتەزاکانی
رەخنە دەبنە چەند رستەیهکی وه سەفی که
هێواکان دادەپمێنن"⁽⁵⁵⁾.

کۆمەلگای پیشەسازی پیشکەوتو، چەند
فۆرمێکی تازەي چاودێری و دیسپلین کردنی
بەرەم هێناوه، دواتر هەرۆه کو مارکیۆز وێنای
دەکا کۆمەلگایەکی تاک رەهەندی خولقاندووه.
خۆشگۆزەرانێ و کارایی و ئەقل و ئازادیی نوڤسان
لە چوارچێوه یەکی دیموکراسیدا خەسلەتەکانی
شارستانیەتی پیشەسازی پیشکەوتووه و گەواهی
بۆ پیشکەوتنی تەکنۆلۆجی دەدەن. لە هەمووی
ئەقلانی تر "رەتکردنەوه ی فەردانیەتە لە پێگەي
بە ئامێرکردنی کۆمەلگای کۆمەلایەتیە
پێویستەکانەوه، بەلام ئێو ئەقلانیەتە - لە
هەمووی سەختەرە"⁽⁵⁶⁾.

فەلسەفەي رۆشنگەری ئازادی و ئەقلانیەت و
دادوەری پێکەوه گرتداو، بپروای وابوو که
سیستمی دیموکراسی سیستمێکی گشتیی
هەمەپەرگەزە.. بەلام بە بپروای مارکیۆز
ئەقلانیەتی کۆمەلگای پیشەسازی ئازادی دەخاتە
پەرەزەوه و تاک قەمبۆر دەکا، دواتر ئازادی،
بەمانا لیبرالیەکی، که گوايا بەرجهستەکەری
ئێراوە و دەسپێشخەری تاکە، ئازادیەکی فیعلی
نیه لە کۆمەلگا سیاسییەیدا که ئەقلانیەتی

تەکنیکی بنیاتی ناوه. لە سیستمێکدا که لەسەر
دیسپلین و چاودێری دامەزراوه، ئێوه ی ناوێراوه
(سەرەخۆی تاک) بووه بە جۆرێک لە وهەم و
خەیاڵ.

شارستانیەتی کۆمەلگای پیشەسازی
کەلتۆریکی تایبەتی بەرەم هێناوه که فۆرمە
دیموکراسیەکان دەپۆشتو، تەعیر لە
سیمبۆلەکانی دەکا لە شێوەي چەند قەلبیکی
جەماوەریدا، بەلام بە بپروای مارکیۆز ئێو
کەلتۆرە لە گەوهردا رەنگدانەوه ی خواستی
دیموکراسی تاک و ناوهرۆکی رۆشنگیری کۆمەل
نیه "نێستا گەر بمانەوی ئازادیەکی فەردیمان
هەبێت دەبێ مانای ئێوه بێت ئێو فیکەرە
فەردانیە نوێ بکەینەوه که نوڤمی پەیرهندی
جەماوەریە"⁽⁵⁷⁾.

فەیلەسووفەکانی تیۆری رەخنەیی دواي
ئێوه ی دارمانی بەها فەردیەکانیان لە کۆمەلگای
پیشەسازی پیشکەوتوودا بینی، هەرۆه ها دواي
ئێوه ی بینیان (تاک) مافی جیاوازی برونێ لە
سیستمی فاشیزمدا لە دەستداو، دواتریش مافی
بەشداری کردنی لە چۆنیەتی رێکخستنی
سیستمی سیاسی داخراوی کۆمەلگای پیشەسازی
لە دەستدا.. هەلیان دا ئەقل بخنەوه گەر
بۆئێوه ی بەها بپەخشیتەوه بە تاک و، فیکری
رەخنەبێش ببۆزێتیتەوه. لێرەوه بابەخیان
دايهوه بە سەرلەنوێ خۆیتندنەوه ی دەقەکانی
فرۆید لە بەر رۆشنایی گۆڕانکاریەکانی کۆمەلگای
پیشەسازیدا، پرسپاریان دەریارەي دەلالەتەکانی
ئارەزوو کرد.. هەرۆه ها دەریارەي سێکس و ئێو
بابەخدانەي لە ئاناگاییەوه دەدرێ بە سێکس و،
پەیرهندی میکانیزمە تازەکانی ئیغراو هەوس بە
پروۆسەي بەرەم هێنانەوه.. هەرۆه ها دەریارەي
مانا تازەکانی خۆشەویستی پرسپاریان کرد.

مارکیوز له پېښه کی کتیبی (نیرۆس و شارستانی) دا ناماژه به وه ددها که به هوی نه و دۆخه تازه به یی مړوئی مؤدیرنی تیا ده ژی و به کاره یتانی و ته را سایکولوجیه کان بووه به کاریکی پتویست، چونکه نیستا بوونه ته و ته زای سیاسو "سنووره ته قلیدیه کانی نیوان سایکولوجیاو فله لسه فهی کومه لایه تی و سیاسی سپارونه ته وه" ⁽⁸⁸⁾، نه و پرۆسه ده روونیا نه ی که له رابردوودا تاییه تی و سهریه خۆ بوون نیستا به هوی رۆل و، بوونی گشتی تاکه وه له ده وله تدا، تاییه تمه ندی و سهریه خۆییان له ده ستداوه، بۆیه نه گهر تاک پتویستی به و هۆکارانه هه بی که مه رجه کانی بوونی زاتی بۆ ده سته بهر ده که ن، نه و زارواوه کانی سایکولوجیا بووه به زارواوه ی نه و هیزه کومه لایه تیانه ی ره هه نده کانی ده روون ده سنیشان ده که ن. دواتریش پتویسته ناوه رۆکی سۆسیؤلوجی و سیاسی بۆ و ته را ده روونیه کان بدقۆزینه وه.

لیکدانه وه ی چه مکه ده روونیه کان بۆ تیگه یشتنی زیاتر له مړوئی کومه لگای مؤدیرن و، به شداریکردن له و نه رکه دا که مارکیوز ناوی ده نی (فله لسه فهی شیکردنه وه ی ده روونی) نه ک (شیکردنه وه ی ده روونی) - چونکه فرۆید تیۆریکی ده رباره ی مړووف داپشتوه که پینگه یه کی به رزی له که له پووری فله لسه فیدا پی به خشیوه - نه و نه رکه، واته لیکدانه وه ی چه مکه ده روونیه کان، پرۆسه یه کی پتویسته بۆ پالېشتی کردنی تیۆری ره خنه یی، له پووی تیۆریه وه، له پیناو دۆزینه وه ی نه و میکانیزمه جۆراوجۆرانه ی که جه سته و نازادی تاک له کومه لگای مؤدیرندا جله و ده که ن.

بنه مای فاکت (واقع) ده سه لاتنی سه پاندوه به سه ر بنه مای ناره زوودا. نه قلیش له به رده م

نیراده ی نانه قلائیدا پاشه کشیتی کردوه. که واته چاره نووسی تاک له چاره نووسی نه قل جیا نابیته وه. کاتیکیش ده سه لات و مه عریفه ته مای ده که ن - واته شوناس ده گډرنه وه - مه عریفه ده بیته ته نها نامرازیکی کۆنترۆلکردن.. تاکیش لای خۆیه وه ده بیته ته نها هۆکاریک بۆ پاراستنی هاوکیښه ی سیستم و، ده سته بهرکردنی کاردانه وه ی کار.

دیارتیرن نمونه بۆ نااماده یی نه قل و پاشه کشیتی تاک و ته مای نیوان ده سه لات و مه عریفه له و شته دا ده رده که وی که ناوی نراوه "که لتووری جه ماوه ری"، شیکردنه وه ی میکانیزمه کانی نه م که لتووره نه و تیپینی مان لا که لاله ده کا که هه موو شتیک قایلی یاری پیکردن و ناراسته کردنه به گویره ی نه خشی (تیمه کانی به ره مه یتان) که ناره زووی مړووفه کان ده که نه که ره سه یه کی خاوی ده ستنی پیاوه کانی پېروپاگنده.. بۆ نمونه سیکس که گویا نازاده له پاستیدا له لایه ن به رژه وه ندیه گوره کانه وه به رپوه ده بریو، له بازاره گشتیه کانی نالوگوردا نیستغلال ده کری. نه م ریکخستنه ی سیکس له کومه لگای پېشه سازی پېشکه ووتوودا میکانیزمی نه منتولۆژی سیکس ده گۆپو، مانای مړووی ناره زوه سیکسبه کان ده شوپین، له کاتیکدا مۆرکی سیکسی به به ریلای نیشان ده دریو، له مپه ره کانی به رده وام به جیه یتانی ناره زوو هه لده گیرئ.. خۆشه ویستی بنه ما راسته قینه که ی خۆی له ده ست ددها.

مه سه له که لای بیریارانی تیۆری ره خنه یی په یوه ندیی به پرۆسه ی لکاندن ناره زووه وه هه به به میکانیزمه کانی نالوگوری جه سته یی ره مزی له کومه لگای پېشه سازی مؤدیرندا. ناره زوو لیږدها

مارکیژ دهلن، هونه رو سیاست و ناین و
 هلسه فو و بازرگانی تیگه ل ده کاو پیگه وه
 ده یانگو نجیتن. هیچ شتیک حسابی بو ناکری جگه
 له به هاگانی ئالوگور، ته نانه ت حقیقه تیش مانا
 له ده سته ددا. چونکه "نه قلانیه تی دیفاکتو له
 به های ئالوگوردا چق ده به ستن، هه موو
 نه قلانیه تیگی تر ده بن له و ناسته د ته نازل
 بکا"⁽⁸⁰⁾، به لکو نه و شته ی ناوی نراوه
 "که لتووری بالا" واته که لتووری نوخبه هه رگیز
 نه بووه به که لتووریکی جه ماوه ری، چونکه نه و
 فاگته تازه یه ی که مؤدیرنه ی ته کنیکی مینایه
 کاپه وه گومانی ته نانه ت له و که لتووره ش هه یه.
 واقع که لتوور تیده په پرتی، نه و واقع ش
 توخمه کانی هوشیاریه کی بزئو به ره مدیتی که
 بنه ماکه ی بریتیه له جوریک له داپلوسینی ناستی
 نه نتولژی تاک.

مؤدیرنه ی ته کنیکی به و پتییه ی ده یه وی
 ناره زووه قوله کانی تاک له پرۆسه ی
 به ره مهینانی به های ئالوگور، له سه ر ناستی
 بازرگانیو که لتوور، بخاته گه په وه، هه روه ها به و
 پتییه ی هۆکاره کانی په یوه ندی به واره
 تاییه تیه کانی تاکی به زاندووه و ته عبیره کانی
 پاوان کردووه.. نه م مؤدیرنه یه واته مؤدیرنه ی
 ته کنیکی - چه مکیکی دروست کردوه مارکیژ
 ناوی ده ن "هوشیاریه کی به خته وه" به گویره ی
 نه م چه مکه نه وه ی واقعیه نه قلبیه و، سیستم
 پیداویتسیه کانی مرؤف دابین ده کا.. دواچاریش
 "پابه ندبوونیکی تازه" *nouveau*
conformisme سه ره لده د، که له یتگی
 "ره فتاریکی کۆمه لایه تی موتوریه کراو به
 نه قلانیه تی ته کنه لوجیه وه خوی نمایش
 ده کا"⁽⁸¹⁾.

ته نها په یوه ندی به سیکسه وه نیه، چونکه
 ئیرو س که عه شقی جوانی و فیکر دۆستی
 ده گه یه نی، ئیستا سه رچاوه ی سه ره کی ره خنه و
 خه ونی گۆرانه.. نه مه ش پیچه وانه ی واقعی حاله.
 مؤدیرنه ی ته کنیکی ته نها به وه وه نه وه ستاوه
 مه رجه نه نتولژییه کانی تاک له سه ر ناستی نه قل و
 ناره زوو و مه یله جه سته ییه کانی دابمالی، به لکو
 ته وزیفی ده ربینه کانی نه و توخمانه ش ده کا
 تاوه کو زیاتر له خودی خوی بترازیو بخزیته نیو
 گشتگیریه کی نابووری که درژیوونه وه یه کی
 جه ماوه ری هه یه، چونکه نه و "له ناو
 پیشه سازیه کی که لتووریدایه.. که تاکه کانی ته نها
 به هوی ته کنیک کردنسی هۆکاره کانی
 به ره مهینانه وه نه بوون به وه هم، به لکو ته نانه ت
 ریکه به بوونیشیان نادری گه ره له گه ل ناستی
 گشتگیردا به ته وای ته ماهی نه که ن"⁽⁸²⁾.

لییره وه ده بن نه و مۆرکه نه فسوونیه له
 پیشه ووتنی زانستی و مؤدیرنه به سه نریته وه،
 چونکه ته کنه لوجیا رۆلنکی ئایدیۆلوجی کاریگه رو
 به هیز ده بینن. به هه مان نه و نه ندازه یه ی
 نوینه رایه تی جله وکردنی شته کانی سروشت
 ده کا.. نه رکیکی ئایدیۆلوجیش نه نجام ده د بو
 جودا کردنه وه ی نه نتولژی تاک و (خود) هکه یو،
 هه روه ها بو درژده دان به په یوه ندی په شیوی
 نیوان تاکه کان. بۆیه فه یله سووفه کانی تیوری
 ره خنه یی ناچار بوون بلن: ته ماهی نزرگانی
 نیوان نه قل و زانست، نه و نامرازان به ره م دیتی
 که نازادی تاک په رژیندار ده کاو، نه وه ندی
 کۆنترۆلی ده کا به شداری له نازادکردنیدا ناکا.

هه موو شتیک له کۆمه لگای پیشه سازیدا
 (فۆرمه بازاریه که) ی ده پۆشن، چونکه
 هۆکاره کانی په یوه ندی جه ماوه ری، هه روه کو

ئەم رووبەرە ژياريو ره مزیه ی که مؤدیرنه ی ته کنیکی به ره می هیناوه، به برپوای فیهله سووفه کانی تیۆری ره خنهی، به هیج شیوه یه ک هاریکاری مرقف ناکا بۆ نازادبوون، چونکه تووشی وه همی نازادیو دیموکراسی ده کا له کاتیکیدا میکانیزمه کانی جگه له (هاوشیوه) هیچی تر به ره مه ناهیتن. زمانی بواری په یوه ندیی بالاده ست هه ولی به کخستن و به ره مه پێنانی فیکری پۆزه تیفگه ری ده دا. بۆیه له هه موو چه مکیکی ره خنهیو له هه موو نه گه رێکی بالاخوازی قه لس ده بێ. ئەم زمانه ته عبیر له جۆره "گوتاریکی داخراو" و جۆره فیکریکی تاک ره مه ند ده کا که نه قلانیته ده گۆپێ بۆ نازادیش ده گۆپێ بۆ زۆرداریه کی تازه. مارکیۆز ده لێ: "دوو دیارده له که رته هه ره پێشکه وتووه کانی کۆمه لگای پێشه سازیدا هه یه: نه قلانیته له لایه که وه ته عبیر له خۆی ده کا به ناراسته یه کدا به ره و که مالی ته کنیکی.. له لایه کی تریشه وه هه موو هه ولێک ده خاته گه پ بۆ دیسپلین کردنی ئەم ناراسته یه له ناو ده زگا پایه داره کاندا. دژبوونیکی ناوه کی له م شارستانیته دا هه یه، واته له توخمی نانه قلانیی نه قلانیته تی ئەم شارستانیته دا"⁽⁸²⁾.

که حال ده گا به م ناسته، کۆنترۆل هه موو بواره کانی بوونی تایبته و گشتی داگیر ده کا، هه موو توخمیکی ناپه زایی ده برپین و هه موو مه رجیکی بیرکردنه وه ی ره خنهی نینگه تیفانه ئیحتیوا ده کات. نه قلانیته تی ته کنه لۆجی "مۆرکی سیاسی خۆی ناشکرا ده کا له و کاته دا که ده بیته نامرازیکی کۆنترۆل، نه مه ش دۆخیکی گشتگیری راسته قینه یه که کۆمه لگاو سروشتی تێدابه، رۆح و نه قل هه میشه به و ناراسته یه دا ساز ده کرێن که به رگری له م دۆخه بگن"⁽⁸³⁾.

تیۆری ره خنهی له به رده م ئەم داخزانه دا چی له ده ست دێ؟ نه ی داخو فیکری نینگه تیفگه ر چون له ره وتیکدا جموجوول ده کا که یه کێ له نه رکه کانی ئیحتیوا کردنی هه موو ناپه زاییه ک و چاودێری کردنی که ناله کانی ره خنهی؟

5- نێوان لکاندن و ناسووی ئیستاتیکیدا:

له به ر رۆشنایی نه وه ی باسمان کرد ده رده که وێ فیهله سووفه کانی تیۆری ره خنهی له میانه ی پراکتیزه کردنی فیهله وه دادگایی کردنیاندا بۆ نه قلانیته تی رۆشنگه ریو ته عبیره که لتووریه کانی مؤدیرنه و، له چوارچێشه ی بایه خدانی سه ره کباندا به مه سه له ی تاک و په یوه ندی تاک به (خودی) خۆی به رامبه ره وه.. ناچاربوون هه ریه که یان به پێتی بایه خ و نه زموونی تایبه تیان سوود له توخمه ره خنهییه گرنه گه کانی که له پووری فیهله فی نه لمانی وه رگرن، هه ر له (کانت) وه تا هایدگه ر. هه رچه نه ده مۆرکا په ر دان به وه دا ده نێ "گرنه گرتین دوو فیهله سووف، که به شیوه یه کی په کلایی که ره وه، کاریگه رییان به سه ر سه ره تاکانی تیۆری ره خنهییه وه به جێهێشتوووه شۆبنهاوه ر و مارکس بوون"⁽⁸⁴⁾.

به لام ده قه جیاوازه کانی فیهله سووفه کانی ئەم تیۆره ده ری ده خه ن که کاریگه ری ده قی چه ند فیهله سووف و بیریاریکی تریان به سه ره وه هه یه. چونکه ره خنهی (ترانسنتالی کانتی) له ده قه کانی تیۆری ره خنهییدا ناماده یی هه یه له کاتیکیدا (ره خنهی مارکسی) یشیان ناخیه وه ته هه ناوی نه و ره خنه کانت یه وه. هه ر نه مه بوو وای له چه ند توێژه رێک کرد بلێن: تیۆری ره خنهی، له راستیدا تیۆریکه کانت و مارکسی کۆکردۆته وه و پێکه وه گونجاندوونی⁽⁸⁵⁾.

بە ھەر حال سەرەپاي گەشتى بەردەوامى
 ھەيلەسۈفەكانى تىۋرى رەخنىي بەئىر دەقە
 جياوازەكانى كەلەپۈرى ھەلسەفەي رەخنىي
 ئەلمانىدا.. دواجار توانىويانە لە پىرۋسى
 ناپەزايەكانىندا بەرامبەر داپمانە جۇراو
 جۇرەكانى ئەقلى و تاكلە كۆمەلگاي پىشەسازى
 پىشكەوتودا، گوپو تىن بەدەنەو بە رەخنى.
 تەنانت چەمكى ئەقلى دىپالېكتىكىش كە
 چەمكىكى ھىگلىيەو بە ناراستى رەوتگەرى
 ھىگلىزىم مونتوربە كراو، لاي ئادۇرتقۇ لە فۇرمە
 رەخنىيەكەيدا ئەزموون كراو، چونكە ئەو
 بېرۋاي وايە ھىگل جەختى لەسەر ئەو كىرەو كە
 ئەقلى دەتوانى دۇى خودى خۇى بېرىكاتەو،
 پىنكەتەي دىسپلىنى كردارەكانىشى نەدۇرتى.

ئەگەر رۇنەچىنە نىۋو چۇنىەتى ئامادەيى
 كەلەپۈرى ھەلسەفەي رەخنىي ئەلمانىا لە
 ھەلسەفەي نىگەتېفگەرى تىۋرى رەخنىيەدا، جا
 ئەگەر ئەو ئامادەيىيە پەيۋەندى بە كانتەو
 ھەيىت، يان شوېنھاو، يان ماركس، يان
 ھىگلىيە لاوكان، يان ماكس فېبەر، يان نېچە،
 يان پەيۋەندى بە كۆرش و ھايدگەرەو ھەيىت..
 ئەوا تىببىنى دەكەين تىۋرى رەخنىي لە پىرۋسى
 رەخنىگرتنىدا لە ئەقلىيەتى تەكنىكىو پىنگەي
 تاكلە كەلتۈرى كۆمەلگاي پىشەسازىدا، كەلكى
 لە چەند چەمكىكى شىكىردنەو ھەروونى
 ۋەرگرتوۋە بۇ دۇزىنەو ھەي مىكانىزىمە ھوشيارو
 ناھوشيارەكانى شارستانىيەتى مۇدىرن و، بۇ
 دەستىشاشانكردىنى بىياتى ھەروونىو فېكەرى
 مۇرقى ھاۋچەرغ. ھەيلەسۈفەكانى ئەو تىۋرە، بە
 تايىبەتى ماركىۋىز و ئەرىك فرۇم، تىگەيشتىنى
 فرۇيدىيان بۇ خودى شارستانى لكاندوۋە بە
 پىرۋسى رەخنىگرتنىانەو لە بىنەماكانى

دېپلۇسىنى كەلتۈرى مۇدىرن، ھەروەھا سوۋىيان
 لە چەمكە ھەلسەفەكانى ماركسىزىم ۋەرگرتوۋە.
 دىپالېكتىكى شارستانى - لاي ئەوان - برىتەيە لە
 ئالوگۇرتىكى پەشتىۋى نىۋان كۆنترۆل و ئازادىبون.
 شارستانىيەتى تەكنەلۇجىش ھارىكارى تاكلە ناكە
 بۇ كرەنەو ۋە ئازادىبون، بەلكو بەردەوام ھەلەدەدا
 بۇ كۆنترۆلكردىنى لە پىنگاي چالال كىردن يان
 دېپلۇسىنى ئارەزوۋەكانىيەو - بەو شىۋەيەي كە
 دەيخۋازى. كەسى رەخنىگىرىش لەبەردەم
 ھەلېزاردىنكى دىپارو ئاشكرادايە، يان دەبىي
 رۇچىتە نىۋو مىكانىزىمەكانى كەلتۈرى باو
 تەنازول لە مۇرقايەتى خۇى بكا، يان ئەو ھەتا
 داۋاي شارستانىيەتلىك بكا دېپلۇسىنى تيا نەيىت و
 رىگەي پىبىدا ئابۋورى ئىرۋىتىكىو ئازادى خۇى
 بەكارىيىنىو پراكتىكى بكا. لەم دۇخەدا مۇرق
 لەبەردەم ھەلېزاردىنى دوو جۇر لە بەھادايە،
 بەلكو لەبەردەم ھەلېزاردىنى بەھاو دۇرە بەھادايە،
 واتە لەنىۋان ئىرۋسى ئازادىبون و لۇگۇسى
 كۆنترۆلدايە.

بىنگومان شىكىردنەو ھەي ماركىۋىز بۇ ئىرۋس و،
 جەختكردىنى لەسەر بىنەماي ئارەزو. ناچارى
 دەكا پەيۋەست بى بە تىگەيشتىنكى پىش
 ۋەختەو بۇ دەستىشاشانكردىنى ودى ئىرۋس و
 ئارەزو، چونكە ئەو ھەي ناۋى دەننى
 شارستانىيەتلىكى دوور لە دېپلۇسىن تەنھا ئەگەرتىك
 كە كارى بۇ چۇنىەتى دامەزاندنى نەكردوۋە،
 چونكە برىتەيە لە پىرۋەيەك بۇ كۇپانى
 كۆمەلايەتى.

مەسەلەكە پەيۋەندى بە يۇتۇپىايەكى تازەو
 ھەيە، چونكە بەھۇى ئەو پەيۋەندىيە ناھاۋتايەي
 نىۋان شارستانىيەتى دېپلۇسىن و شارستانىيەتى
 بى دېپلۇسىن و، ھەروەھا بەھۇى داخرانى
 ئاسۇكانى رەخنىو، بە حوكمى ئەو ھەي چىنىك كە

ده کړا نه و نه رکه نه نجام بدا له نېغراناسی
سیستمد توابه وه، (تاک) ټکیش که ده کړا
به رده وایی به پراکتیکی خوئی بدا له
گشتگیره کی که لتوریدا ونېووه.. که واته
له به رده م نه م واقعدا هیچ ریگایه که له به رده م
تیوری ره خنه پیدا نامینیتته وه جگه له وه نه بیت
رؤچیتته نیو رو به رده کانی فه ننازیاو، پشت به
کار دانه وهی یوتوپیا به ستی.

به م شتویه، له نیوان خوگونجاندن و
ناسوکانی یوتوپیدا، فیله سووفه کانی تیوری
ره خنهی نه و یان هه لېژارد که حیهان به فه ننازیا
ره ت بکه نه وه، چونکه ته نه ریگایه که بؤ ره ت
کرده وه یوتوپیا به. به و پتیه ی یوتوپیا خه ونیکه
له خه ونی ناسایی ناچیت خه ونیکه هه موو
له مپرو سنوره کان ده به زینن، مروف ده کا به
سهر داری نه و میژووهی که ده توانی بیخولقینن،
چونکه نه و ده توانی خون ببینن. نه م یوتوپیا به
ده رپرینی فه ننازیا به که و، جوریکه له جوره کانی
نازادی نه ندیشه، مروف له ریگایه وه ده توانی
به ره نگاری نه و میژووه بیته وه که مودیرنه ی
ته کنیکی سه پاندوویه تی، دواتر نه و مروفی
خون ده ببینن که سیکه به سر هیزی کیشکردنی
جیهاندا سهر ده که وئ، به و یوتوپیا به به سر نه و
زه رووره ته سه ختی میژوودا سهر ده که وئ که
نه قلی رؤشنگه ری دروستی کردوه.

مارکیوز ده لن: "به رتوه بردن و ریکخستنن
کومه لگای چینایه تی هه ستیاره کی له مروف و
نه قلی مروفدا دروست کردوه، نازادی خه یالی
به رته سک و سنووردار کردوه. هیزی خه یال له
نیوان پیداویسته کانی نه قلی شمارزی، نه و
نه زمونه هه ستیه دا که ده سک و ته کانی نه قل
شتواندوینی گیری خواردوه.. هیزی خه یال
تووشی داپلوسیس بووه: رینگه نادری پراکتیزه

بکری سواته رینگه نادری واقع به شتویه کی
چالاکانه بگورې- مگر ته نهها له هه ناوی
ره وتیکی گشتی داپلوسیندا بی" (66). هه روه ها
ده لن: "نه مړ که به شتیک ده لپین (یوتوپي)
ناگاداری نه وه نین که نه و شته له (دژ شوین) دا
رووده داو مه حاله شویتیکی هه بی، به لکو وامان
لیهاتوره مه به ستمان- له یوتوپي- نه و شته بی
که به هوی ده سه لاتی پایه داری کومه لگاکانه وه
به رجه سته نابن" (67).

که واته یوتوپیا خه ونیکه کرانه وهی
ره هه ندیکی تازه بؤ واقع ده په خستینن،
پراکتیکی تازه ناراسته ده کا چونکه مانایه کی
گونجاوی پیده به خشی. خه ونی پایه داربوونی
نیروسیکی بیگونا هه له جیهانکی بی له مپردا
پیداویستی و ناره زووه کان به بی ریکتر و ته نگ
پتیه لچنینیک دابن ده کا. نه م گرنگترین ثاکاری
کومه لگای دژ داپلوسینه، سهر داری
سهره خوئی ده به خشی به نیروس له به رامبر
نیمپریالیزی نه قلی ته کنیکدا.

خه ونی تیوری ره خنهی له به رده م داخرانی
سه ختی بواره کانی ره خنه دایه، چونکه
هه لېژاردنی ناسوی یوتوپي به لگی نه و لاوازه
راسته قینه یی ره خنی نه وانه که توانای نیه
له ناو میژوودا کاریکا. لیره وه له به رده م نوشستی
که لتوردا به چه مکه نازادی خوازانه کی- و،
قهرانی تاکی ره خنه گرو بی توانایی بیرکرده وهی
به پتی وته زا نه خلاقیه کانی گوران له پراکتیکی
سیاسیدا، هیچ دهره تانیک له به رده م تیوری
ره خنه پیدا نامینیتته وه جگه له چونه نامیزی
بوری نیستاتیکی نه بیت. دواتر ره خنه لای نه وان
له ره رفتاریکه وه بؤ دامه زراندنی تیوریکي
ره خنهی کومه لگا ده بیتته ناپه زاییه که له
فورمیکي نیستاتیکدا. ره تکرده وهی هونه ریکه

که که لتووړو تاک به ره و گلډوبونه وه و به دېوون
ده با، یان راستر ره تکرډنه وه په کی ریشه یی که
خاوه نی چه ند ره ه ندیکي نیستاتیکه. نه م
ره تکرډنه وه، یان "نه م خه ون بینینه به
جیهانیکه وه که مړوف خودی خوی بناسیو،
له گه ل نه و خوده و جیهاندا ناشته وایت. شتیک
نیه جگه له سیمبولی نازادی نازادېوون. له پووی
واقعیه وه مه رجیکي مړیسی ناگه یه نی. چونکه
جگه له به رجسته بوونی ره مزی نازادی هیچی تر
نیه" (68).

هرچه نده فیهله سووفه کانی تیوری ره خنه یی
له وېروایه دان که نه قل "هست به ترسیکی
نه فسوونی ده کا به رامبه رنه فسانه" (69)، به لام
له گه ل نه وه شدا په نایان بۆ هونه ر بردووه وه
جیهانیکي ره مزی که یارمه تی نازادېوون ده دا له
ده سه لاتی نه قل. له هونه ردا نه قلانیه تی
نیگه تیفگه ری هیه، نه ننازیاش ملکه چی
سنووره کانی بنه مای فاکت (واقع) نیه. نه مهش
ره ه ندیکي ره خنه یی ده به خشیی به
ره تکرډنه وه ی نیستاتیکي. نه گه ر نه رکي
فله سه فه نه رکیکي ره خنه یی بیت. نه و هونه ر
پراکتیکیکي ره خنه یی وه، ناږه زایی نیشانده
به رامبه ر نه وه ی که هیه و، به زاندنی هه ژموونی
نه قل، "فله سه فه له گه ل هونه ردا په ک ده گری
کانی ته عبیر له هیزی پر جوشی زمان ده که ن..
هه روه ها فله سه فه له ریگای زمانه وه هونه ر ده کا
به بواریک بۆ نه ژموون و یاده وهری" (70).

په نابردن بۆ ناسوی نیستاتیکي وه
چرکه په کی نیگه تیف به رامبه ر مۆدیرنه ی
ته کنیکي، پاشه کشیی ره خنه ده گه یه نی له
نه رکي گۆډانکاری کومه لایه تی، هرچه نده
فیهله سووفه کانی تیوری ره خنه یی هه ولیان دا
تیوری تیپامان "نفریه تأملیه" دابه زیتن که

پشتنه ستوور بی به نه نجامی زانسته مړییه کان و
دړی هه ر نازاسته په کی ره وتگه ری بیت،
هرچه نده هه ولیشیان دا نه و تیوره تیوری
ره خنه گرتن بی له کومه لگاو، کوشش بکا بۆ
نازادی، پشتنه ستوور بی به ره خنه په کی
ماتریالیزمی له نه قل بۆ دامه زاندنی
په یوه نده کی نوی له گه ل یوتوپیدا. به لام
دواچار نه و تیوره ته نها وه بواریک مایه وه، بی
ده ستیشانکردنی مه رجه کانی، بواریک بۆ
پرسیارو گومان که دواتر توخمه کانی فیکری
نیگه تیفگه ری ره تکرډنه وه (فکر النفسی) (71)
لیکه وته وه. فیکریک که دړی مه ینه ته په کان و،
هه موو نه و سه رچاوانه په که مه ینه تی به ره م
دینن. تاک ته نها له ریگای نیستاتیکه وه ته عبیر له
جیاوازی خوی ده کاو، به یوتوپیاش خوی له
دیکتاتوریه تی نه قل رزگار ده کا. به لام نایا
سه رده می مۆدیرنه ریگا به جیاوازی ریشه یی و
یوتوپیا ی خه ون ده دا؟ نایا نه قلی روشنگه ری
هه موو وده کانی خوی خستوته گه پ بۆ هاریکاری
کردنی مړوف به ره و نازادېوون؟ نایا نه و
پرسیاره ی فیهله سووفه کانی تیوری ره خنه یی
دایان پشت دووره له گۆډانکاریه کانی مۆدیرنه و
ره ه نده نیجابه کانی؟

په راویز مگان:

- BAIANDIER (G): Le detour, Pouvoir et —
modernite; Paris. Ed. Fayard. P 132.
Assoun (P.L). Raulet (G); Marxisme et —
therorie et Theorie critique, Paris. Ed. Payot,
1978. P29.
Jay (M): L'imagination dialectique, —
Histodire de lecole de Francfort (1923-1959);
Paris, Ed Payot. Ed. Payot, 1977.

- Ferry (L), Renaut (A); in —
Presentation a Horkheimer (M); Theorie
critique; op, cit, P.20.
- Horkheimer (M); Theorie criti q ue, —
op. Cit. P.119.
- Horkheimer (M): Eciipse de la —
Raison, op. Cit, P.68.
- Adorno (T): Presentation a: D e —
Vienne a Francfort; La querelle allemande
des sciences sociales, Bruxelles Ed.
Complexs, 1979. P.58.
- Adorno (T): Dialectique nega t ive, —
Paris, Ed. Payot 1978. P.11.
Ibid, P11. —
Ibid, P12. —
Ibid, P22. —
Ibid, P22. —
Ibid, P8. —
- Abensour (M): La Theorie crt i que: —
une pensee d lexil? OP.cit, P.188.
- Horkheimer (M): La didlectiqu e de —
la Raison, Paris, Ed. Gollimard, 1971, P.10.
- Jay (M): Limagiation dialectiq ue, —
op. Cit, P.61.
- Horkheimer (M): Eclipse de la —
raison, op, cit, P.193.
- Cassirer (E): La philosophie d e s —
lumières, Paris, Ed, Fayard, 1932. P.275.
Ibid, P.P.33. —
Ibdl, P.34. —
- Kant (E): Critique de la Raiso n —
pure, Paris, Ed. PUF. 1944; p.6.
- Chatelet (F): Lhistoire de la —
philosophie, TS, Paris, Ed, Hachette, 1973,
P.212.
- Horkheimer (M), Adorno (T): L a —
dialectique de la Raison, op. Cit, P.27.
- Ledmiral (J-R): Jurgen Habermas, ou —
le changement de signe de la Theorie
critique Revue Projet N 168, 1982.
- Abensour (M): La Theorie critique: —
une Pensee de lexil, Archives de
philosophie 45, P. 1982. P 181.
- Horkheimer (M): in Avant- Proposa —
Martin jay: Limagination dialectique, op. Cit,
P.7.
- Bubner (R): Quest ce que la Theorie —
Critique?, Archives de Pholosophie, 37,
1972. P. 382.
- Desanti (J-T): Le philosophe et les —
pouvoirs, Paris, Ed. Calmann- Levy, 1976
P.54
- Brunet (P): Margarita philosophica in —
greph; Qui peur dela philosophie? Paris, Ed.
Flammarion, 1977, P.134.
- Horheimer (M): Thorie critiqu e ; —
Paris; Ed. Payot. 1978, P.355.
- Horkhimer (M): Eclipse de la —
Raison, Paris. Ed. Payot. 1974. P.172.
Ibid; P. 183. —
- Horkhelmer (M): Theorie criti q ue, —
op. Cit. P. 259.
Ibid; P, 259. —
- Marcuse (H): Philosophie et —
Revolution, paris, Ed. Denoel, 1969. P.121.
Ibid, P,L. —
Ibid, P.L. —
- Voir, Adorno (T): Marx est-il —
depasse? Et Marcuse (H): Reexamen du
concept de revoluion, Diogene, N 64, 1968.
- Marcuse (H): Philosophie et —
revolution, op, cit, P.17.

- Ibid, P30. -
- Marcuse (H): Eros et Civilisation, -
Paris, Ed de Minuit, 1986. P.9.
- Horkheimer (M), Adorno (T): La ... -
P. L63.
- Marcuse (H): L Homme.....P. 82. -
- Ibid, P.10a. -
- Ibid, P.P.41-42. -
- Ibid, P.43. -
- Horkheimer (M): Theorie critique, -
op, cit. P.P.7-8.
- Assoun (P-L) Raulet (G): -
Marxisme....., P.7-8.
- 66- هوربرگ مارکوز، "نحو التحرر، فیما راء الانسان
ذو البعد الواحد" ترجمة: ادورا الخراط، بيروت: منشورات
دار الآداب، 1972، ص 40.
- 67- نفس المرجع، ص 10.
- شایانی ناماژ پیکردنه که (دار الآداب) ترجمه می
نم کتیبانه مارکیزی بلوکردنه وه:
- مرفی تاک ره هه ند: وه رگیزانی جورج ته رایشی.
- نیوس و شارستانیته: وه رگیزانی مه تاع سه فه دی.
- فه لسه فه ی ره تکرده وه: وه رگیزانی موجه امید
عبدولمونیم موجه امید.
- Chirpaz (F): Alienation et utopie, -
Revue Esprit, Janvier 1979.
- Horkheimer (M), Adorno (T): La -
dialectique de Raison, op, cit, P.45.
- Horkheimer (M): Eclipse de la -
Raison, op, cit, P. 185.
- Abensour (M): La Theorie Critique: -
une pensee de lexil, op, cit. P.198.
- سهرچاوه:
- نم بابته ته رجه می فه سلی یه که می نم کتیبه یه:
- الحداثة والتواصل.. الفلسفة النقدية المعاصرة نموذج
هابرماس، تألیف: محمد نورالدین أفایه. (ط2، بيروت:
افریقیا الشرق، 1998)، ص 15-45.
- 40- به بپوای فه یله سووفه کانی تیوری ره خنه یی
رؤشنگری نه نها فه یله سووفه کانی سه ده ی هه ژده یه
ناگریته وه، چونکه وه سفی تفکلا رۆنگ - Aufklärung
به لای نه وانه وه- هه موو فیکریکی پیشکه وتووخواز
ده گریته وه، یا هه موو فیکریک کوشش بکا بۆ نازادبوون و
پیشخستنی ده زگار په یوه ندیه کان.
- Horkheimer (M): Eclipse de la -
Raison, op. Cit, P. 32.
- Ibid, p.10. -
- Horkheimer (M), Adorno (T): La -
dialectique de la Raison, op. Cit, P.24.
- Marcuse (H): L Homme -
unidimensionnel. Paris. Ed de Minuit, 1968.
P.22.
- Horkheimer (M), Adorno (T): La dia -
lectique de la Raison, op. Cit, P. 43.
- Marcuse (H): L Homme....., P. 34. -
- Horkheimer (M), Adorno (T): ...> -
P.42.
- Horkheimer (M): Eclipse de la -
Raison...., P.137.
- Ibid, P.144. -
- Ibid, P.144. -
- Zima (P): L Ecole de Francfort, -
Paris, Ed. Universitaires, 1974, P.27.
- 52- به هزی سه رکه وتنی فاشیزم و، تیکه لاوبوونی
کریکاران له گه ل سیستمی سه رمایه داریدلو، پاشه کشتی
به های نه نتولوی تاکلی لیبرالی.. نوخبه ی جووله که کانی
نه لمانیا هه ستیان به کاره ساتیکی گه وړه کردو، هه ندیکیان
په یمانگایه کیان دامه زراند بۆ شیکردنه وه ی
گوپانکاریه کانی کومه لگای مودین، (بیبیر زیما) له کتیبی
ناوبرلوا تیبینی نه وه ده کا که فه یله سووفه کانی تیوری
ره خنه یی بابه خیاب بهر مه سلاته ده دا چونکه که سانیکی
لیبرالی بوون و، جووله که ش بوون... (ل21).
- Marcuse (H): L Homme -
unidimensionnel, op. Cit, p.7.
- Ibid, P20. -
- Ibid, P20. -
- Ibid, P27. -

ھۆركھایمەر و قوتا بخانەى فرانكفۆرت

■ ئالان تۆرىن

● و. لە غەرەبىيەو: بېروا غەلاشەدىن

حېزب و نەپزۇلتارىيا) كەوتنە رەخنەيەكى سەراپاگىر لە كۆمەلگەى تازە و كلتورىەكەى بەتايىبەتى. ئەمانە ھىندە لە واقعە كۆمەلەيەتى و سىياسىيە دور بوون، بەرپادەيەك كە خۇيان بەرپەچەلەك يەھودى بوون و راونا بوون بۆ تاراوگە، بەلام نۆر بەكەمى دەريارەى كىشەى يەھودىيەكان شتىان دەنوو، تەنانت ئەو شىكردنەو گرنگانەى دەريارەى دژايەتيكردى رەگەزى سامى بلاءويان كردهو لە چوارچىوەى ئەو لىكۆلەينەو بەناويانگەدا بوو كە دەريارەى كەسايەتى دەسلەتخواز نووسيان ئەو ك تايبەت بىت بە كىشەى يەھودىيەكان. ئەم لىكۆلەينەو يەش ھىندەى قەرزى زانستە مرقۇبايەتە ئەمريكەكانە، ھىندە مۆركى رەنجى خۇيانى پىئو ديارنە. رەنجىك كە لە (1944) دەو دەستى پىكردو لە (1950) دا بلاءوئو.

ئەمانە باوەريان وابو لە جىهانىكدا دەژىن كە جىهانى ھەرەسەتتەنى عەقلى بابەتە، واتە ھەرەسەتتەنى تىروانىنىكى عەقلى بۆ جىهان. دەكرى بلىن ئەمانە خەتەتيان بۆ ئەو

گرنگىر كۆمەلە رۆشنىرىك كە بۆ ماوەيەكى نۆر بەھۆ دورخستەنەو يانەو كاريگەريان نۆر سنووردار بوو، تەنھا پاش گەرانەويان لە تاراوگە كاريگەريان بلاءو بۆو، گروپى پەيمانگەى لىكۆلەينەو كۆمەلەيەتى بوو كە سالى 1923 لە فرانكفۆرت دامەزراو ھۆركايمەر لە سالى (1931) دەو تاكو گەرانەويە لە پاش جەنگەو بۆ ئەلمانىا بەرپەو بەرى بوو. (مارتن جاي) و كۆمەلە كەسكى تىش مېژووى ئەم پەيمانگەىو بىروپاى لىكۆلەرەو سەرەكەكانيان نووسىوئەو. قوتا بخانەى فرانكفۆرت لەو جىابونەو يەو دەست پىدەكات كە لە نىوانى فېكرو پراكىس، كارى سىاسى و فەلسەفەدا ھەيە. ھۆركايمەر ھاوئەكانى چۆن دەسلەلاتى بەلشەفېزميان لە يەكىتى سۆڧىت رەتكردەو، وەھاش ئەو رىفۆرمىستە سۆشىال دىموكراتەيان رەتكردەو كە لە كۆمارى ھايمەردا (Weimar) بوون.

لەبەر ئەو ئەمانە وەكو لۆكاش دەيوست باوەريان بەھىچ بزۆنەرىكى مېژوئەبوو (نە

سهرمايه داريه كۆنه ده خوارد كه هه لگري
 بزووتنه وهى هه ره گه وهى عهقلانيهت بوو. به لام
 جيهانى سهرمايه دارى نه مۆكه جيهانى قهيرانى
 نابوو، جيهانى تاييلوريزم و له هه مان كاتدا
 جيهانى ستالينيزم و نازيه ته، له تيرپوانينى
 نه ماندا جگه له جيهانى هيزى پاره كه به بى
 پرهنسيپىكى بالاى عهقلانى ههول بۆ
 به رژه وهندى مادى ده دات، هيجى ديكه نيه و
 نه مهش ده بېته مايه ي روخاندنى ژيانى عهقل.
 تاكگه رى دوژمنى عهقله وهك وینه يهكى
 جه وه رى بوون، عهقلى زاتى هه ر له لۆك و
 سودگه ريه كانيشه وه ته نها سه رقالى به كار هيتانى
 نايدۆلۆژياكانه له خزمهتى قازانجا وهك
 نه لته رناتيفى بېروپاكان.

هه روه ها سه ركه وتنى تاييه ته نديه كان و له
 پيش هه مويا نه وه ناسيۆناليزم له جېگه ي
 گه ردوونى بوونى سه رده مى روشنگه رى داده نى.
 ئيدى نه و په يوه نديه ي نتيوان تاك و كۆمه لگه
 بزبوو كه عهقل زامنى بوو. نه م دابره نهش له
 سه رده مى سوكرانه وه ده ستنى پيكرى، پاشتر له
 سه رده مى تازه دا به تاييه تى له گه ل كه سايه تى
 (هاملېت) دا زيادى كرد. به لام له سه ده ي بېسته مدا
 هه موو شتنى گرت هه. ئيدى مروفى تازه
 په بېر هوى بنه ما گه ردوونيه كانى عهقلى نه ده كرد.

مۆركايمه ر له كتيبه كهيدا (ره خنه كردنى عهقل
 ناميرى) ده لى: بۆ ماوه يه كى زۆر وشه ي عهقل
 بريتى بوو له چالاكى ناسينى بېروپاوه نه مره كان و
 تيگه يشتنيان، هه ر نه مهش ئامانجى مروف بوو.
 به لام نه مۆ به پيچه وان هه رۆل و كارى سه ره كى
 عهقل بريته له گه پانى هه ر تاكيك به دواى
 دۆزينه وهى ئامرازى كى گونجاودا بۆ به ديهيتانى
 ئامانجىك له ساتى كى ديارى كراودا. مۆركايمه ر
 فيبه ر به وه تاوانبار ده كات كه باوه پى وايه

عهقلانيه تى وه زيفى به سه ر عهقلانيه تى باب ته و
 سه ركه وتنى عهقل ناميرى ده گه يه نى. (فالتس
 بنيامين Walter Benjamin) يش كه په كيكه له
 هاوه له كانى قوتابخانه ي فرانكفورت هه مان بېروى
 هه يه و پيى وايه ده بى نه زمونځى دامينه رانه
 بخينه جىگه ي ژيانى رۆژانه. چونكه كاتى تاك
 واز له عهقل ده هينى ده بېته پاشكۆى ده سه لاتى
 سياسى و نابوو، ئامرازه كانيش ده چنه جىگه ي
 ئامانجه كان، له كاتى كدا تيرۆره كانى عهقلى باب ته
 ئامانجيان پيكهيتانى سيسته ميك بوو هه موو
 بوونه وه ره كان بگريته وه و ريكيان بخات، چ جاي
 مروف و ئامانجه كانيشى، وه ده شى پله ي
 عهقلانيه ت له ژيانى مروفدا به پيى پله ي
 گونجاني ژيان له گه ل نه م گشتگيره دا
 ده ستنيشان بگري (عهقل گيران، وه رگيرانه
 فاره نسيه كى، 14).

نه هيشتنى نه فسوون له جيهانى هاوچه رخدا
 ته نها به نه مانى نه فسانه وشته پيرۆزه كان
 نايه ته دى وهك نه وهى ماكس فيبه ر نه ييىنى،
 چونكه نه فسانه وشته پيرۆزه كان له بنه رتدا
 خويان به ره مى عهقلن، به لكو نه وهى كه مروف
 به راستى له ده ستنى دلوو يه كيتى جيهانه. ده بى
 مروف نه و نازاديه پۆزه تيفه به دوور بزاني كه
 هه ريه ك له هيگل و ماركس له پيناوى مروفدا
 خه ونيان پتوه ده ييىنى، نابى ته نيا به و نازاديه
 نيگه تيفه شه وه بوه ستنى كه لۆك و كانت
 به رگريان ليد هه كرد، نه و نازاديه ي تاكه كان له
 كاريگه رى ده سه لات ده پاريزى.

نازادى پۆزه تيف بريته له تواناي
 رهفتار كردن به پيى ياسا گه ردوونيه كانى عهقل،
 هه روه ها به پيى ده ربزنى مۆركايمه ر له سالى
 (1942) دا نازادى پۆزه تيف بريته له شارى
 (polis) ي يونانى به لام به بى كۆيلايه تى.

هۆركايمەر به چەند وشە يەك ئىدانهى بزووتنه وهى به ديهيتانى خودى كرد له سەردەمه تازەكاندا كه مژدەدەر بون بۆ هاتنى ميشيل فوكۆ: ريتسانسى خود له سەر حسابى دان نان به دەسەلاتدا وهك پرهه نسيپى هەموو پەيوەندىەكان ديت (ديالەكتىكى ملكەچى، 26-27). هەموو فەلسەفەكانى خود بەرەو ملكەچيمان دەبن. ههچ شتيگيش له وه ترسانكر نيه بانگه شه بۆ تاكهگريه كى بپهرواي وا بكهيت كۆمه لگه ريكبخات كه رهوشتى نه بسترأكت بخاته تەنيشتى توندوتيزيه وه به پيچهوانه وه، وهك هۆركايمەر له (عەقل گيران) دا دهلى: (تاكي پيشكه وتوو به شيوه يەكى تهواو، بریتيه له ريكوپيكي كۆمه لگه يەكى پيشكه وتوو به شيوه يەكى تهواو) (144). ميثووى مۆديرنيتى ميثووى داپرانتيكى له سەرخۆو حەتمى نىوان تاك و كۆمه لگه و سروشته.

ئۆگەستينيزم به سەر تۆماويزم و مەسيحيه تدا سەرکهوت و، هەر له وکانه وه پشتگيرى له سەرکهوتنى تاكهكەس دەکردو سوودی له مه وه رده گرت بۆ سه قامگيرکردنى دەسەلات له پیناوى بلۆکردنه وهى رهوشت و لیڤه وه بۆ ملكه چ کردنى تاك بۆ كۆمه لگه. تاكى داپراوى ئەم كۆمه لگه يەش به هۆى له بىريه كه هه لوه شانى خېزانە وه، دهكه ویتە ژيتر ره حەتمى دەسەلاته كۆمه لایه تیه كانه وه، وهك نه و بينه رى سینه مايهى كه پيشه سازيه كلتوريه كان گەمى پتده كەن، به لام شانۆ پتويستى به عەقله، له كاتيكدا سینه ما به پاده يەكى زۆر خېرا ده پوات كه بوار به تيرامان نادات. به بپراوى هۆركايمەر چالاكى عەقل بریتيه له تيگەيشتن له سيسته مى جيهان نه وهك جوولهى جيهان. سینه ماش نه و ماوانه رهنده كانه وه كه كارە گه وړه كان له شانۆگه رى و

مۆسيقادا ده بخولقینن و، نامانجى سەرەكيشى توانده وهى تاكه له ناو جه ماوه ردا. راسته (ليولوينتال Leo Lowenthal) له نووسينه يدا كه سالى (1961) به ناوى (ئه ده ب و كلتوورى ميللى و كۆمه لگه) وه بلاوى كردنه وه وا ده ركهوت زۆر سه ختگير نيه، چونكه نه و پتي وابوو له سینه ماو كلتوورى جه ماوه ردا هه سترکردن به شادى هه يه، له كاتيكدا هه موو فەيله سووفه كانى قوتابخانهى فرانكفۆرت كلتوورى جه ماوه ر به نامرازتيك داده نين كه له خزمەتى سەرکهوتكر دنايه نه وهك بالانمايون. لیڤه وه كلتوورى جه ماوه رى نامرازتيكى ده ست به سەر داگرتنه.

ئەم بىروبوچوونه ته نها به ره و ره خنه كردنيكى گشتى مۆديرنه مان نابات، به لكو له گەل ئەمه شدا خۆى وهكو ميثووى وازهيتانتيكى له سەرخۆ له بۆچوونى گەشپينه ي ماركسيزم نيشان ده دات. پيش سالى 1933 هۆركايمەر وهكو ماركس باوه رى وابوو كارو به ره مه يتان ئيش بۆ سەرکهوتنى عەقل ده كەن كه ئەمه خۆى ناكوكه له گەل قازانجى سەرمايه داريدا. كه واته ميثووى سياسى بریتيه له ميثووى وازهيتان له و كۆسپه كۆمه لایه تيانەى دینه به رده م سەرکهوتنى عەقل، به لام ده سته وسانى بزووتنه وه كريكاريه كان و پاشتر له ناوچوونيان و به دواى نه ویشدا سەرهلدانى ستالينيزم له جيى نازيزم وهك فاكته ريك بۆ ويرانکردنى هەردوو بزوتنه ره ميثووييه كه، هەموو ئەمانه وایان له هۆركايمەر كرد مه مله كه تى پتويستى به باشتر بزانی و واز له هەر ویتە يەك بهيتى كه بۆ مه مله كه تى نازادىي دروستكر دبوو.

ئەم وازهيتانە يەكێكه له خەسلەته كانى تيۆرهى ره خنه گرانه كه نكولى له وه ده كات تيۆره يەكى پۆژه تيف بيت بۆ نازادى و رزگار بوون.

هـ حال هۆركايمه ردا ئه و ته و ژمه ميژووييه
پاكتاوكره كه متمانه ي به پوه تي ئازادي و
خوشه ختي مه بوو له بهر نه و هيش كه هۆركايمه
نايه وي ده سته به رداري نه و نومیده بيت كه به
روشنگه ريو عه قلى مه بوو، پى وايه نه م عه قله
كاتى تاك ئازاد ده كات و ويرانيشى ده كات،
چونكه ده يكا ته پاشكوى پيشكه وتنى ته كنكي.
ليژه وه نه وكاته ي عه قلناميژي زال ده بى
خودگه را يى تيكده شكى.

ره خنه ي هابرمازيش له هۆركايمه رو ئادۆرتو
نه وه يه كه خو يان له ناو ره شبيني كه زيندانى
كردوه به وه ي عه قلى وه كو ناميژك ده بينين.
به لام تيرامانه سه ره كه كاني هۆركايمه
په يوه نديان به سه ركه وتنى ته و ژمى ته كنكي وه
نيه، به لكو په يوه ستن به سه ركه وتنى نه و
ده سه لاتة تو تاليتاريه وه كه كۆمه لگه داده به زيني
بو ئاستى وه رشه و سه ريازگه يه كى زۆره ملئ، نه م
ته ماهيه تي نيوان عه قل و ته و ژمى ته كنكي و
ده سه لاتداري تي ره ها پره نسيپى سه ره كى فيكرى
هۆركايمه ره وه له پشت فيكرى هه ر نه نداميكي
قوتابخانه ي فرانكفورتيشه وه په نه انه، سه ره پاي
جياوازيه كاني نيوانيان.

ته نها به رگريه كى شياو كه دژى نه م زال بوونه ي
ده سه لاتي ته كنكي هه بى، له ناو فيكر خويديه.
نه ره وشت، نه ياساوه هونه ر له م
له به ريه كه له شه انه رزگاريان نابى. ته نها فيكر
ده توانى له چه پوكى ده سه لات رزگاري ببيت
(فيكر به ماناي نه زمونكرن واته تواناي
دروستكرنى گرفت Denken، هه روه ها به ماناي
نه زمونكرن واته دوباره به ره مه يتنان وه له
پروسه يه كدا كه مه حكومي ديارده كانه)، نه مه ش
هه چ له به رده مي نه و كه سانه دا ناهي ليت وه، كه
پشت و په ناي ليها توويه كى كلتوريان نيه.

ئيسنا با چاو به هه ر دوو هيتلى سه ره كى نه م
ره خنه يه دا بخشيني وه. به پى هيتلى يه كه ميان
ته و ژمى پيشه سازى له ناو هه ناوى خويدا كو نترولى
كۆمه لايه تي هه لگرتوه، ته نها له ئاكامى
تايلاؤريزه وه نا، به لكو له ئاكامى نازيه ت و
ستالينيزميشه وه كه كۆمه لگه ده گۆڤن بو
كارگه يه كى گه و وه دبسپلينيك به سه ره هه موو
لايه نه كاني ژياني گشتيدا ده سه پينن كه له
دبسپليني كارگه كان ده چيت. زياد له جار ئيكش
ئادۆرتو و هۆركايمه ر داخيان بو جيهاني بازرگاني
كو ن خواردوه كه تيدا چالاكى ئابوورى پشتى به
حسابكرن و پيشبيني كردن (واته چالاكى
عه قل) به سته بو نه وه ك كو نترولى كردنى نه واني تر.
چه نده سه رمايه دارى پيشده كه وي هينده ش
فيكرى عه قلاني وه هه ست و سۆزو مرقايه تي
پاشه كشي ده كات. نموونه ي كۆمه لگه ي تازه
نه وه يه كه ماركيز دوساد له رۆماني (جوليت) دا
پيشكه شى ده كات: ئافره ت سه روشته ده بيته
ملكه چى پياو- عه قل كه له پيناوى چيژدا
خوشه ويستى له بيرچوته وه جگه له كۆمه لئ
ئامانجى ئامرازگه رى هه چ ئامانجيكي ترى نيه.

زۆر سه رم ده سوپمى كه ده بينم نه م
بيروپايانه قبولكراون. راسته ميتوده كاني
تايلاؤريزم و فۆرديزم بو به ره مه يتنان له ولاته
يه كگرتوه كاني نه مريكا ويه كيتى سو فيه ت و
فه رهنساو نه لماناي نازيزمدا به كار هيتراون،
هه روه ها راسته كو نترولى كى پيشه ييو
كۆمه لايه تيان به سه ره هه موو كرى كرته كاندا
سه پاندوه وه له به رامبه ريا بزوتنه وه
كريكاريه كان سه ريان هه لداوه و به رگري
ره مه كيانه ي كرىكارانيان ريگه ستوه. به لام ته نها
نه مه به رپرسيار نين له سيسته مه سياسي
سته مگه ره كان (ديسپۆتيزمه كان)، چونكه نه م

میتواند له چه ند سیسته میکی جیاوازو
هه مه چه شندا به کارهینراون.

بیرۆکه ی نه وه ی کۆمه لگه بییته کارگه یه کی
که ورده و که سی به رخو بییته بابته سی هرکو تکردن
و که مه پیکردن وه ک کرێکارێک، بابته کی سیکی
نه خلاقیه و کۆمه لئاسیک ناتوانی قبولی بکات.
مه حاله نه م جوړه ره خنه ئه رستو کراتیانه له
کۆمه لگه ی جه ماوهر قبول بکړی، وه که نه وه ی بلتی
گه یشتنی ژورینه به به ره مه پتان و فیکرکردن و
به رخوری به ره و ئاستیکی نزممان بیات و
سیسته مه سته مگره کان بخولقینی. ده مینکه
میژوونوس و کۆمه لئاسه کان هه له ی نه وانه یان
سه لماندوه که نازیزم و لیکده ده نه وه گوايه له
ره گوپیشه وه کۆمه لگه ی جه ماوهری پیشه سازی و
ئاوهدانی هه لکیشاوه، له کاتیکدا به پیچه وانه وه
نه و به شانیه ی په یوه ست بوون به ره گوپیشه ی
کۆمه لگه ی پیشه سازیه وه، به وپه یی حه ماسه وه
پالپشتی دیکتاتوریه تیان کردوه.

ده بی واز له و باوه ره بهینین که پیشه سازی
به به رپرسیار ده زانی له ئازاوه و توندوتیژی له
سه ده ی بیسته مدا. دیاره هیه شتیک رنگر نیه
له به رده م نه وه دا که ره خنه گرتن له کۆمه لگه ی
پیشه سازی هاوشانی بیرۆکه ی پیشکوتنه. به لام
هه له یه و ایزانین هه مو ره گزه کانی کۆمه لگه ی
میژوویی په یوه ستن به یکه وه. تنه ا ته فسیر بو
په ره سه ندنی فیکریکی ره خنه یی روت، به
تایبه تی نه و بیرۆکه یه ی ده لی ده بی کۆمه لگه ی
تازه و پیشه سازی هه ردو وه کو یه ک پارچه ره ت
بکړینه وه، ده گه پیته وه بو بزبوونی نه و بزوتنه ره
میژووییانه ی توانای گزینی لایه نه گرنگه کانی
نه م کۆمه لگه یه یان هه یه.

فالته ر بنیامین له لیکولینه وه که یدا ده رباره ی
کتیپی (ناره زووه هه لیزارده کان) ی گوته

ده نووسی: (بی هیواکان هیوایان به نیمه
به خشیوه) [کاره کانی فالته ر بنیامین ۱، نه فسانه و
توندوتیژی، ۲۶۰]. نه م ده سته واژه یه ژور
ترسناکه: ئایا ده بی به وه پازی بین که تاوه کو
رۆشن بیران له جیاتی کرێکارو کۆلونیکارو و
هه ژاره بی دیفاعه کان به رگری نه که ن، هیه کام
له مانه ناتوانن بینه بکه ری میژوو؟ ئایا به پتی نه م
قسه یه نه بو که رۆشن بیره شوپشگیتو
پیشره وه کان خویان کرده زمانحالی نه و گه لانه ی
به شتیه یه که نامو بوون که نه یانده توانی ته عبیر له
خویان بکه ن؟ نه گه ر کرێکاران له قوریانی زیاتر
نه بن نه و دیموکراسیه ت مه حاله، که واته ده بی
مل بو ده سته لاتی نه و که سانه که چ بکړی که
په یامی ژانیان بریتیه له تیگه یشتن و
ده ستیوه ردان.

به م پتی نه و دووریه ی به بوچوونی تایلو ریزم
له نیوان بیرکه ره وه نه نجامده ره کاند هه یه تنه ا
یاریه کی منالانه یه له چا و نه و دووریه بی پایانه ی
له نیوان گه ل و نه و که سانه دا هه یه که خویان به
بیریری ناو میژوو ده زانن. بیرۆکه ی سه ره کی
دووه می نه م بیرو بوچوونه ره خنه ییه بریتیه
له وه ی بانگه شه کردن بو خودگه راییه به ره و
ملکه چی تاکمان ده بات له به رده م ده سه لاتدارانی
کۆمه لگه دا، وه که نه وه ی تاک بی هیه پشت و
په نایه که لایه ن خودا یا لۆگۆسه وه جیه پلراییت و
له په ره یه کی بو ش زیاتر نه بی که هیزه
بالاده سته کان به رژه وه ندیه کانی خویانی تیا
تۆمار ده که ن. به لام بوچی نه و بیرۆکه یه به دور
یزانین که تاک ده توانی شتیکی جیاواز بی له وه ی
تنه ا به رخو ریک بیت وله پیناوی ئازادی توانای
خویدا بتوانی له په یوه ندیه کی کلتوری و فیکریدا
په یوه ندی له گه ل تاکیکی ترده بیه ستن؟ من پیم
وايه نه م جوړه ده ربیرنه زیاتر ده بنه مایه ی

کیشە دروستکردن نەوێک کیشەکان چارەسەر بکەن. بەلام من پێم قبول ناکرێ تاکەرایێ کورتبکێتەوێ بۆگەمە پێکردن و بەرخۆریەکی نیگەتیف.

مرووف زۆر ملکه چێ ئەوانە بووێ که به ناوی خوا یا عەقل یا میژووێوه قەسەیان کردووێ. ئەوانە ی داخ بۆ ئەمان و بزێبوونی ئەو پەرنەنسیپانە دەخۆن که لە پەشتی کۆمەلگەوێ، بەچ هەقێ پێ لەسەر ئەوێ دادەگرن که تاک ناتوانێ ببێتە خۆدێکی داھێنەر بۆ خۆی و شێوێ جۆراوجۆرەکانی پەيوەندی لەگەڵ خۆی و ئەوانی تردا بخولقێت؟ هۆرکایمەر لەبەر ئەمانی متمانە ی بە مارکس و هێگل تەرمی میژوو بەپێ دەکات و جگە لە هاتوهار و توندوتیژی هێچی دیکە لە مۆدێرنەدا نابینێ. رووش دەکاتە بوون و عەقڵی بابەتی که هەردووکیان سیستەمی جیهان دەپارێزن، لە کاتیگدا مۆدێرنیتی بریتیە لە وێرانکردنی بوون و ئێویش بە راکێشانی بۆ ناو جوولەییەک که پێویست نیە. بێگومان ئەم رەشبینیە هەلقولای ئەو بێهێواییە که تراژیدیای ئەلمانای لەسەردەمی ژێردەستی که سێکی نازی وایلینگر دووێ ناواقعی بێت. هۆرکایمەر لەم پەرەگرافەدا باسی ئەم بوونە دەکات: سووکایەتی کردنی فرۆید بە مرووف یەکیکە لە دەرکەوتەکانی ئەو خۆشەویستیە بێ ئومێدانەیی ئەوانیە تەنها قۆرمێکی ئومێدە که رێگەمان پێدراوێ پەنای بۆ بێهین. [لە کتێبی زانستی کۆمەلایەتی و ئاراستە کۆمەلایەتیەکان لە دەروون شیکاریدا].

تا ئێستاش قوتابخانە ی فرانکفۆرت کاریگەریەکی مەزن و گەورەیان هەبێ، چونکە ئەو کۆمەلگەیی بەرھەمھێنان و بەرخۆری پەيوەندی جەماوەری تیا بە تاکەکان کورتدەکەنەوێ بۆ

نمایشکردنی کۆمەلێ رۆل که ئەوانی تر بۆیان دیاریکردوون. ئەم قۆرمە تازەیی پاشکۆییەتی تەواو جیاوازی لە پاشکۆییەتی ئەو کۆمەلگە تەقلیدیانە ی کاتی خۆی تاکیان ملکه چێ رێساو سرووتە قورسەکان دەکرد. بەلام دەبێ دان بەوەدا بنێن که ئەم قۆرمە تازەییەیان که مەر ناچارکەرە. وێنە ی کۆمەلگە ی ئامبێری زیاتر خۆی لە بۆچوونە کۆنەکانی زانستدا دەبینێتەوێ نەوێک دەرپرێنە تازەکانی ئێستای. هۆی سەرەکی رەشبینی هۆرکایمەر و هاوێلەکانی دەگەرێتەوێ بۆ بزێبوونی و لادانی بکەرە میژووییەکان بە تاییەتی لە ماوەییەکی ئەلمانیدا که بەهێچ جۆرێک ناتوانین باسی بزێوتنەوێ کرێکاریەکان بکەین.

لەلایەکی تریشەوێ رەوا نیە دیکتاتۆرەکانی کرملین ناوینێن پێبەرەکانی پرۆلیتاریا. بەلام نایا ئەو وێنە ی ئەمانە بۆ کۆمەلگە ی دروست دەکەن وێنە ی لایەنیکی تاریکی بێبەش نیە لە بکەر و بزێوتنەوێ کۆمەلایەتی و دیموکراتیەکان؟ نایا لە حیاتی رەتکردنەوێ ژیاړی تەکنیکی باشتر نیە رەخنەکردنی کۆنترۆلی کۆمەلایەتی و رەخنە ی سیاسی لە پێناو تیکشکاندن دیموکراسیەدا بەرەو مەودایەکی دوورتر بڕیت؟ داخی هۆرکایمەر بۆ ئومێدە گەورەکانی تەوژمی میژووییانە ی هێگلیزم که مەرە لە داخی بۆ سەقامگیربوونی جیهانیکی بۆرژوازی که لەسەر پەرنەنسیپی متمانەکردن بە عەقل و زانست راگیربوو.

ئەو تیۆرە رەخنەییە ی قوتابخانە ی فرانکفۆرت داپشت و پاشتر وێک پالپشتی تیۆری لەلایەن زۆربە ی ئەوانەوێ بەکارھێنرا که رووبەرووی سەرمایەداری گەورە بوونەوێ، بە تاییەتی ئەوێ ئەلمانییەکان ناوی دەنێن سەرمایەداری دوایی Spat Kapitalismus، که

زیاتر ھول دەدات دەسلەتتی سیاسیو دەسلەتتی ئابوری بەیکەو کۆکاتەو، بەلام لە پشت تیکەلگەردنی رەخنەئ کۆمەلایەتیو رەخنەئ رۆشنەیریو بەھەلە تیکەشتننیکێ ترسناک ھەبە. ئەتوانین بڵێن تارادەبەکی زۆر لە فیکری مۆرکایەردا رەخنەئ کۆمەلایەتی ونە، لە کاتیکدا بە ئاشکرا رەخنەئ کلتوری لە نووسینەکانی مۆرکایەرو ئادرۆنقو کارەکانی (تۆماس مان)ی ھاوچەرخیاندا دەبینین. ئەو رۆحی رۆشنەیری وێران بوو کە تێیدا تاکەراییی پەییوەست بوو بە عەقلەو، ئازادی پەییوەست بوو بە دۆکمای فیکر نفومکردنی زانستەو لە ئازادەدا. ماکس فیبریش دودلی خۆی بەرامبەر ئامانجەکانی عەلمانیکردن دەربیری، بەلام بەر لە ھەر شتیک ھەر بە تازەگەر لیبرالی مایەو.

مۆرکایەریش متمانەئ بەو عەقل نامیزیە نەما کە فیبر پتووی پابەندبوو، چونکە ئەم لە جیھانیکدا ژیا کە ئاگری جەنگی تیاھەلگیرسا، لە کاتیکدا فیبر لە کۆتایی ژیاانی دا نەبێ رووداو گەورەکانی وەکو جەنگی جیھانی و لیکھەلوەشانی بزوتنەوئ شۆرشگێری ئەلمانی نەبینیبوو. رەشبینی قوتابخانەئ فرانکفۆرت لە شتیکەو ھاتوو نەویش نەوئەبە کە فەیلەسووفە یەھودیەکانی ئەم قوتابخانەئ زۆر بە قوولی لە داپمانی ئەو ژیاھە تیکەشتنبوون کە یەھودیەکان بەویستی خۆیان تیکەلئ بووبوون، ئەمەش وای لیکردن روو و چالاکبە گەردوونبەکان رێ بگرنەبەر، مەبەست: زانست و ھونەر و یاسا و تێپامانی فەلسەفیە. ئەمۆ ئیئە ئەندامانی قوتابخانەئ فرانکفۆرتمان وەکو شایەت بۆ گرنە نەو ک شیکەرەوئ بارودۆخەکان. سۆزی ئەوان بۆ عەقلانیەتیکێ مام ناوئەند (عقلانیە معتدلە) پیمان دەلئ ئەو جیھانەئ دەیانویست پێی بگەن

بە راستی دیارنەماو ئیدی ناشئ بئەمایەک ھەبئ بۆ یەکتیئەکی دیاریکراو لەنیوان جیھان و مۆرف و نیوان سیستەمی سروشت و جۆلەئ میژوودا. لەکاتیکدا کۆمەلگەئ پێشەسازئ بە تەکنیک بەشدارئ جەماوەرەکەئ سیستەمی پەییوەندبەکانیەو، وە بەھۆئ کۆمەلئ دژواری تراژیدیو سەرکەوتنی بێوێنەو خۆئ بونیاد دەنئو لەگەل خۆیدا بپێکی زۆر گرفت دەھێنئ.

کۆمەلئ گەورە رۆشیری ئەویرپی ھەر لەو ئەلمانییانەو کە لەسەردەمی ھیتلەردا پەنایان بۆ ئەمریکا برد تا فەرەنسیەکانی شەست و ھەفتاکان رینگەکیان گرتەبەر کە تەواو دوورە لە شاپینگەئ پێشەسازبەو، ئەمانە بە بیروکەئ بزبونی عەقل و بیروکەئ ئابوری دەسلەتتی رەھا رووبەرووی مۆدیرنە بوونەرە. ھیچ چارەسەریکی جێئ متمانەیان نەدۆزیو، لە بری ئەوئ بانگەشە بۆ سیاسەت بکەن، بەدوای ئەزمونی ئیستاتیکو بانگەشەئ ئیستاتیکیدا دەگەپان بۆ ئەو ھێزە پەراویژ نیشینانەئ دووربوون لەو بۆگەناوئ مۆدیرنە و شتووەکانی کۆنترۆلی مۆدیرنە بلایان دەکردەو و کاری تئ نەکردبوون.

نەمانی ئەو رۆحی خەباتەئ لە واقعئ کۆمەلایەتیدا بەدی دەکرا، بەتایبەتئ پاش سەرکەوتنی ستالینیزم و گۆپانی زۆر لە بزوتنەو ئازادیخوازەکان بۆ دەسلەتتی سەرکوتکەر، وایکرد لە ناو پاستی سەدی بیستدا ھێز و برەوئیکێ تاییەت بەم جۆرە فەلسەفیە بدات کە فیکر لە کردەئ کۆمەلایەتی جیا دەکاتەو بۆ قەرەبوو کردنەوئ نەمانی ئەو رۆحی خەباتە. چەندە گرفتەکانی کۆلۆنیالیزم و فەرمانپەر وایی تۆتالیتاریزم کێشەکانی کۆمەلگەئ پێشەسازیان بشاردایەتەو، ھێندە دەنگی ئەم

تیۆره ره خه ییه باوه پیتکه رتر بوو، ههروهه
بوو به پووی ترسنۆکی نه و که سانهش ده بۆوه که
به ناوی پزۆلیتاریا و که لانی چه و ساوه وه له گه ل
دیکتاتۆره تازه کاندای خۆیان ده گونجاند.

به لام نه م دورمه نایه تیه به رامبه ر به مۆدیرنیزم
له گه ل خۆیدا شیکردنه وه یه کی واقعی نه هیتا بۆ
کۆمه لگه ی تازه و کۆمه لئاسیش به هۆی نه م
نه و ژمه رادیکالیه نامه سنۆله وه نیفلیج بوو
به رامبه ر لیکۆلینه وه ی له پراکیسه
کۆمه لایه تیه کان. به درێژایی ده یان سال وینه ی
کۆمه لگه یه کمان پیتشکهش کرا که لۆجیکی
دوو باره به ره مه هیتانه وه ی سیسته مێکی
کۆمه لایه تی زال بوو به سه ریا، که له ناویدا نه و
ده زگایانه ی جله وی کۆمه لایه تی و رۆشنیریان
کردبوو له و په یی هیزدا بوون. له سه ره تایی نه م
ماوه درێژه ی تیۆری ره خه ییدا خۆمان له به رده م
دیه نێکی ته و او گوپاوی گرفت و گفتوگۆ
بزوتنه وه تازه کاندایه بینین.

له م جیهانه دا که گوا به بکه ره کان بززیوون،
ده بینین سه ره له نوێ بکه ره کان له هه موو
شوینیکه وه سه ره له ده نه وه به هه موو یۆتۆپیای
نایدیۆلۆژیاکانیان وه، به توپه یی و
گفتوگۆکانیان وه دینه وه ناو نه و گۆره پانه
جه ماوه ریه ی فه یله سووفانی فرانکفۆرت و
به دوا یاندا هابرماز پێیان وابوو نه و په نجه ره ی
نازادیه ی داخست که له کۆمه لگه ی بۆرژوازیدا
به ده ست هاتبوو. به لام نه وه تا سه ره له نوێ نه و
په نجه ره یه ده کړتیه وه وه ره چه نده نه مه
گرفته کان چاره سه ر ناکات و گفتوگۆکانیش به لادا
ناخات، به لام له هه مان کاتدا وامان لێده کات
قبولکردنی نه و ژمێکی دژ به مۆدیرنیزم، که
هاوسۆزی عه قلی بابیه، به کاریکی
قورس بزانی.

نایا نه م موفاره قه یه چ مانابه ک ده گه یه نی
جگه له نیدانه کردنی رۆشنیریان خۆیان؟
رۆشنییرانیش وه کو نه و پیاوه نایبانه ی به ناوی
خواوه قسه یان ده کرد، به ناوی عه قل و مێژوه وه
قسه یان ده کرد. به لام کاتی گۆره پانی جه ماوه ری
جیهانی فراوان بوو، وه سیسته مه تۆتالیتاریه کان
چوونه جیی دیسپۆتیزمی کۆن (که خۆی
سیسته مێکی سنووردار بوو). ههروهه له و
کاته شدا که بزوتنه وه جه ماوه ریه کان
رێکه خزان و دهنگی کۆبوونه وه جه ماوه ریه کان
ده بیسترا، رۆشنییران وه کو پیاوانی ناین کلیلی
ده سه لاته تۆلیگارشیه که ی خۆیان له ده ست دا.
رۆشنییران به ره له ستی به ره مه هیتان و به ر خۆری
نه و رۆشنییری به جه ماوه ریه کان ده کرد، چونکه
هه موو نه مانه له وه پێه شی ده کردن قسه کردن
بۆ خۆیان قورخ بکن و، هه ره نه مانهش نه و خۆ
به ده سه ته بیژژانه ی ل سه ندنه وه که له سایه یدا
گه شه یان به تیرامانه کانیا ن ده داو تیده کۆشان.

وه ک چۆن له پاش شۆرشیه فه ره نسیه وه
فۆلتیرشتیکی نامومکین بوو، به هه مان شیه له
کۆتایی سه ده ی بیسته مدا تیۆره ی ره خه یی
شتیکی نا مومکینه. چونکه هه ر کاتی پراکیسه
کۆمه لایه تیه کان و کایه ی کارکردنی بکه ره
کۆمه لایه تیه کان فراوان بوو، نیدی قورسه مرۆف
له ده ره وه سه یری کۆمه لگه بکات و له سه ر لقیکی
دره ختی دا هیتان یا عه قلی یان مێژوو دا بنیشی،
نه و دره خته ی ره گۆریشه که ی له ناسماندایه
نه وه ک له زه وی.

نه وه ی له سه ده ی بیسته مدا رۆشنییرانی
نه له مانی و فه ره نسی خۆیانی بۆ پرسه بارو
ره شپۆش ده کهن نه و ناسمانیه که نیایدا له
دایک بوون و بیری ده کهن، ناسمانیک که
ده یانکاته کۆمه لانی مرۆفی جیاوازی وا که

جه وهره رتيكي بلندي تر يان هه يه له واني تر چونكه نه مان له موته ق يا له بووندا ده ژين. له كاتيكدا مروفه ناساييه كان به ناساني و خيرايي ده گورين له گه ل ره وتي شه پوله جيا جياكاني گورپاندا. ده بئ گوي بيستي دهنگي ناپره زايي روشنبيران بين دري نه ماني روليان وهكو پياوه ناينيه عه لمانيه كان، ده شبيت له هه مان كاتدا ره تي بكه ينه وه. ده بئ گوي بيستي بين چونكه وهكو نيچه بهر له ههركه سيك تيگه يشتوه گه وره ترين مه ترسي مه ترسي سوودگريه، فهيله سووفاني فرانكفورتيش راست ده كهن كاتئ نه وه مان بيرده خه نه وه كه نه مروفه گه پانه وه بق پتيويستيه كاني مروف، بوته زماني ده سالات. له هه مان كاتدا ده بئ ره تيش بكرينه وه چونكه هيچ شتيك نيه كه پاساو بق بيروكه ي جيهانيكي داخراو بهيئتيته وه كه تييدا ده سالات وهكو گازيكي ژه هراوي بئ هيچ بهر هه لستيهك بللو ده بيتته وه. نهك له بهر نه وه ي نه وروپا له سه ده ي بيستدا نوردوگاي گرتووخانه كان و سيسته مه توتاليتاريه كاني به خويه وه بينيوه و نيت نه مه مافي نه وه ي بداتي كومه لگي بهر خوري گه وره و سيسته مه توتاليتاريه كان تيگه لاو بكات.

تيوره ره خه ييه كان هه به سنورداري ده ميننه وه چونكه هيچ مه عريفه يه كي تازه مان ناده ني ده رباره ي كومه لگه تازه كان و قورمي ده سه لاتيان نه و بهر هنگاريانه ي روويه پويي ديموكراسيه ت ده بنه وه. نه م لاوازيه به ناشكرا له داواكاره كاني هير بهرت ماركوژدا ده رده كه وي كه شيكر دنه وه ي بق ميتودي فرويديزم سه رنجمان راده كيشن. تيزي سه ره كي ماركوژ له (مروفي تاك ره هه ند) دا بريته له: (وه هاش تيدي هيچ ناكوكيهك له نيوان ژياني تاييه تي و ژياني گشتي و نيوان پتيويستيه كومه لايه تيه كان و پتيويستيه

تاكه كه سه كاندا نه ما. ته كنه لوزيا ريگه بو دامه زانندي كومه لن قورمي تازه ي جله وكردن و بيكه وه لكانندي كومه لايه تي خوشده كات، كه له يهك كاتدا نه رمتره و كاريگه ريشي زياتره). پاشتر ماركوژ ده لي نه م بارو دوخه دريژ ده بيتته وه بق كومه لگه ي سه رمايه داري و كومه نيزم و هه ربووكيان بيكه وه كوده كاته وه. كي نينكاري نه وه ده كات كه ته كنه لوزيا ريگه بق بللو بونه وه و زوريووني وه سيله كاني كونترولكردني كومه لايه تي خوشناكات؟ به لام به چ هه قيك له م تيبينيه گشتي و بئ نرخه وه بگينه نه و پيداكرتنه ناماقوولي پتي وايه ته كنه لوزيا نه م كونترولكردنه ده سه پيئي و به تيبه پويي كاتيش ده بيتته شتيكي گشتگيو هيچ شتيك نه ده ستي رزگاري نابئ؟ بق له گه ل (نيدگار موزان Edgar Morin) دا نه لئين گه شه كردني چري كومه لايه تي به پتي پيئناسه ي هوركايمه ر هاوشاني گه شه كردني نالوزي و شيوه كاني جله وكردن و له هه مان كاتدا هاوشاني گه شه كردني ديارينه كردن و نازادي شياوه؟ ويته ي نه و كومه لگه ي تييدا ده سالات به شيوه يهك لق وپوي هاويشتوه كه هه موو پراكسيسه كومه لايه تيه كاني گرتوته وه، ويته يه كه دوور له واقيعي نه و كومه لگانه ي ده ولتي به هتيزو بيوكراسيه ته گشتيه كان و ديسپلين و سيسته مي نوينه رايه تي سياسي و گروپ و بهر ژه وه ندي داخوازي كومه لايه تي و ده زگاي بهر هه مه تيان و سه نته ري دارايي و ده زگاي دابوهر يان تيديا.

هيچ شتيك نيه هتنده ي ويته ي نه م كومه لگه يه كگرتوه له واقيعه وه دوور بي كه تييدا ته كنه لوزيايه په يوه ندي ده كات به ده زگا بهر هه مه تينه ره كان و ده ولت و شيوه كاني بهر خوري ته نانه ت هاولاتيانيشه وه. ئيمه له

جياتى ئىۋەى وا لىە مۇدىرنىە بىكەين لىە نۇرى
 عە قىلدا مە لىە بىكات، وامان لىكرد لىە تە مومزى
 تە كىنۇكراسىيە تدا مە لىە بىكات. ئىۋەش رۇوداۋىكى
 سەرەكىيە بىە شىى دۇۋە مى ئىە م كىتەبى بۇ
 تايىبە تىكراۋە: ە لۇە شانەۋەى مۇدىرنىە لىە
 پىنگەۋە ژيان و كىتور لىە كۆمە لگە يە دا - بىە مانا
 پۇست مۇدىرنىە - كە سە دە يە كە تىايدا دەرژىن.
 لىە نىوان سۇزدا بۇ بىوون و بىە رىخۇرىى كالاکان و
 نىۋانى دىە سە لاتی دەرگا بىە رە مەپنە رە كان و
 سەر كە وتنى نە تەۋە كاندا.

ئىمە لىە وىتە نىگە تىفە تىدە گەين كە
 رۇشنىبىرە ەاوسۇزە كانى بىوون بۇ كۆمە لگەى
 تازەى دىروست دىە كەن كە ەەرسى رە گە زە كەى تر
 بىە تۇندى بىە يە كەۋە گىرى دراۋن و كىرۇۋىانە بىە
 بىوونەۋە رىكى ترىسناك، بىە دىندە يە ك كە ەە مۇو
 فىكىرو ئازادىيە كان قووت دىە دات. راستە ئىە م جۇرە
 مە ترسىيە ەە يە، بىە لام شىتىك نىيە وامان لىتىكات
 بلىنىن بىە رىخۇرىى و گەۋرە پەرە سە ندىنى
 سە رمايە دارى پىشە سازىۋ ناسىۋنالىزم سى سەرى
 يە ك دىرندەن كە ماركۇز ناۋى دىە نى كۆمە لگە.
 كۆمە لگە بىە راستى ئىە و سىستە مە گىشتىيە يە كە
 دىە سە لاتی خۇى بىە سەر تاكە كاندا پىيادە دىە كات.
 ئىە م كۆمە لگە يە شىتىكى خىە يالى نىيە كە
 دىە سىتىشان كىردىنى قورس بىت، بىە لكو ەك
 كۆمە لى ناۋە رۇكى نىفلىچ و بىە رە سىستە لىە
 سىستە مى دەرگا كاندا سە قامگىرو نىشە جىتيە.
 (214۷).

ئە مانە باسى چى دىە كەن؟ ئە گەر باسى
 دىە ولە ت دىە كەن ئىۋە ماناى واىە دان بىە
 جىابىوونەۋەى دىە ولە ت و كۆمە لگە دا دىە نىىن،
 ئە مەش خۇى ناكۇكە بىە تىزى سەرەكى دىە رىبارەى
 ەە ق؟ بىە لام دىە بىن ئىۋە ئاشكرا بىكەين كە مافى
 كۆمە لایە تىو گراننى كۆمە لایە تىو ئىۋە تىكىستانەى

ئازادىيە تاكە كە سىيە كان دىە پارىژن جگە لىە
 تۋاندەۋەى كۆمە لایە تىو دىە سە لاتی كۆمە لگە
 ەىچ نامانجىكى دىكە يان نىيە، كە ئە مەش خۇى
 پىۋىستى بىە سە لاندەن ەە يە، چۈنكە لىە چەند
 داپشە يە كى مە زە بىيدا نىيە ەىشتا كە س
 ئە نجامى نە داۋە. ئە م كۆمە لگە يە ئە فسانە يە، لىە
 كۆمە لگەى تازە شدا وشەى كۆمە لگە بىە ناسراۋى
 پىئاسە ناكىرىۋ ناكىرى ەە مۇو فۇرمە ەە زىفە يە كانى
 تر رە خنىيى بىن يا كۆنە پارىز بىە سەر ئىۋە
 ەە لۋىستە كۆمە لایە تىانە دا پىيادە بىكرىن كە
 تىياندا بىە رە و پىشېردىنى بىزۋوتنەۋە كە ەىندەى
 دامە زاندەنى سىستە مە كە گىرگە. بىە لكو بىە
 پىچە وانەۋە لىبرالىيە كانى راست و چە پىش بىە
 وردى تىبىنىان كىرۋە سۋورن لىە سەر ونبوونى
 شۋىتىكى مە رە كە زى بۇ جىلە وكردن، جاپ ئىۋە
 شۋىتە لىە خىزمە تى نە خىشە داپشە تدا بۋىن ياخۇد
 سە ركو تىردىنى سىاسى لىە م كۆمە لگە يانە دا. لىە
 كۆتايىدا دىە بىن تىبىنى ئىۋە بىكەين كە ئە م كىتەبە
 لىە سالى 1964 دا بلاۋكرۋە تىۋە كە تىايدا
 بىزۋوتنەۋە كانى قوتابىيان و (بىزۋوتنەۋەى
 ئاخاۋتنى ئازادانە Free speech Movement)
 لىە زانكۇى (بىركلى) سە ريان ەە لدا. ەە رۋە ها لىە
 سە رە تاي سە دە يە كدا كە لىە ولاتە يە كىگىرتۋە كانى
 ئە مرىكا و ەە ندى شۋىتى دىكە دا كۆمە لى دىە نكى
 ناپەرە زابى سە ريان ەە لدا لىە پىئناۋى مافى مە دەنى
 رەش پىستە كان و، يە كسانى ئافىرە ت و پىياۋ،
 ەە رۋە ها ەە ژارى جەنگ لىە فىتنام و راپە رىنە كانى
 تىرى قوتابىيان، ئە گەر ئە م بىزۋوتنەۋە رۋىان
 كىردە تىۋىرى رە خنىيى و نۋوسىنە بۋىيادىگە رىۋى
 ماركسىيە كانى ئالتۇسىرو ماركىۋز (بە تايىبە تى)،
 ئە مە پى لىۋە ناكىرى نىشە كە يان (كە دىۋى
 ەۋشيارىانە) رۋونى كىردەۋە كۆمە لگەى جە ماۋەر
 بىكەرە كۆمە لایە تىيە كانى لىە ناۋە بىرۋە، بىە لكو

دامرگانه وهی خیرای نه و بزوتنه وانده وایکرد نه و
بیرۆکانه سه ربکه ون که باوه پریان به
ده ستیوه ردانی بکه ره کۆمه لایه تیه کان نیه.

فیکری کۆمه لایه تی ده سته وسان نیه له
به رامبه ر شیکردنه وهی نه م چرکه ساته تابه تیه و
شیکردنه وهی نه و رۆله ی بیروپایه کی وه کو
بیروپاکانی مارکیۆز ده ببینی. تیکشکان و
نه مانی بزوتنه وه کرتیکاریه کان بۆشاییه کی
گه وره یان دروستکرد له ناوچه رگه ی شانۆی
کۆمه لایه تیدا. ریفرمیستی سۆشیال دیموکراتیش
که پره نسپیته کی گه وره ی نه بوو هه روه ها
سه رقالی کارنکی له سه رخۆو ته کنیکی بوو گوایه
بۆ راستکردنه وهی فۆرمه کانی ده سه لات و یاسا،
نۆر که م رۆشنیرانی به لای خۆیدا راکیشا.

نه مه وایکرد رۆشنبیران ده ست بکه ن
به ره خنیه کی ره گوپشه ییو سه رتاسه ری که
وه ک نۆربه ی قوتابییانی مایۆی 1968 ی فه ره نس
به وه ی گه یاندن گومان له تواناکانی خۆیان بکه ن.
له گه ل نه وه شدا که نه مانه بۆرژوازی بوون و
خاوه ن پله وپایه بوون، لایان وابوو ته نیا
پرۆلیتاریا ده توانن یارمه تیان بدات ئالای شۆپش
به رزبکه نه وه.

نه مه ش هۆشیاریه کی ساخته یه و له ئیستادا
رووداوه کان به درۆی ده خه نه وه.

نه وه ی له یاده وه ری کۆدا مایه وه
یاخیبوونه که ی قوتابییان بوو نه وه ک مانگرتنی
گه وره و درێژخایه نی کرێکاران. بیرکردنه وه ی
مارکۆز که یه کتکه له سه رچاوه نایدیۆلۆژیه کانی
نه م جۆره هۆشیاریه، ده رکه وت که توانای
پیشبینی کردن و کۆنترۆلکردنی ده رنه نجامه کانی
ئیشه که ی خۆی نیه.

نه م ره خنیه ش له لایه ن نه و رۆشنبیره
مارکسیه نسولیانه وه وروژا که رێ نادهن

ته فسیری نه م هه لچوون و ناره زاییانه له کایه ی
رۆشنبیریدا بکری، به لکو ده بیی هه موویان
بنه مایه کی نابووریان هه بی. نه مه ش ناتوانی
ته فسیری نه و سروه ته کۆمه لایه تیه ی رابه پینی
قوتابیان بکات که له نیوان بنه ماکه ی و
وه سفه که ی مارکۆزدا په یوه ندیه ک نیه. مارکۆز
ده لی: (له ژیر جه ماوه ری میلی کۆنه پارێزه وه
بئیزاو په راوێزنشین و ره گه زو شتیوه کانی ته رو
چینه چه وساو ده کان و له کارکه و ته وه کان و هه موو
نه وانه هه ن که کاریان ده ست ناکه وئ، نه مانه له
ده ره وه ی ره وتی دیموکراتیدا ده ژین: ژیا نیشیان
ته عبیره له پتیویستی واقعی و قوولیان، به دانانی
کوتاییه ک بۆ مه رجه دژاو ده زگا
چه وستنه ره وه کان که به هه یج جۆرێک سازشی
له گه لدا ناکری، به م شتیوه یه ش نه یاریی نه مانه
شۆپشگێرانه ی، به لام هۆشیاریان و نیه).

(لا 280).

کاتی له رووداوه کان ده کۆلینه وه ده بی
پێچه وانیه ی نه مه قسه بکه ی ن؟ به شتیوه یه کی
گشتی نه یاریی په راوێزنیش سنکراوه کان
شۆپشگێرانه نیه، نه گه ر هۆشیاریشیان
شۆپشگێرانه بی. بزوتنه وه ی بێکاران و
زیندانیه کانیش له گه ل نه وه شدا که رۆشنبیران
پشتیان ده گری. هه ر زوو ده گوپژین بۆ کۆمه لی
فشار که نامانجی دیاریکراوی خۆیان هه یه و له مه
تێپه ر ناکات. وه ک چۆن رادیکالیه تی توندپه وانیه ی
فیکری (فرانز فانون Frantz Fanon) که (بین
بیلا) له جه زانیڕ ئیلهامی لێوه رده گرت، له پاش
مردنی له فه ره نساو ولاتانی تر دا گۆرا بۆ
بانگه شه کردن بۆ جۆرێک له نسوولیه ت که پاشتر
له جباتی کـرده ی شۆپشگێرانه به ره و
توندپه وی چوو.

نه‌گه‌ر بیرۆکه‌ی شوپ‌شگێرانه له‌سه‌ر نه‌و باوه‌ره‌ راگیرێن که ده‌سه‌لات به‌هۆی ناکۆکیه‌کانی خۆیه‌وه‌ تێکده‌شکێن نه‌وه‌ک به‌هۆی بزوتنه‌وه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌که‌نه‌وه‌، ده‌بێن وه‌ک نه‌وه‌ی مارکۆز له‌ کتێبه‌که‌یدا کردویه‌تی نه‌وه‌ قبول بکه‌ین که قه‌یرانی شوپ‌شگێرانه نامۆیه به‌ دیموکراسیه‌ت و به‌ره‌و دژایه‌تی کردنی دیموکراسیه‌ت ده‌هوا، هه‌روه‌ها به‌ره‌و بونیاتنانی نه‌وه‌ ده‌سه‌لاته‌ توتالیتاریه‌ په‌هایه‌ی چه‌په‌کان له‌دژی پاده‌په‌رین. که‌واته نه‌وان نه‌و بکه‌رانه‌ن که (تۆماس Thomas) و (میرتون Merton) ده‌لێن هۆشیاریان به‌ (پێشبینیه‌کی دامینه‌رانه‌ Self fulfilling Prophecy) نیه‌، دژایه‌تیکردنی ده‌سه‌لاتێک که گوايه موتله‌قه‌ قه‌یرانیێک ده‌خولقێنێن که رێگه‌چاره‌ بۆ ده‌ریازبوون لێی خولقاندنی نه‌وه‌ ده‌سه‌لاته‌ موتله‌قه‌یه‌ که تا نه‌و ساته‌ نه‌بووه‌.

له‌وانه‌یه‌ ره‌خنه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیی بیروپا‌کانی مارکۆز نه‌و شته‌ جه‌وه‌ریه‌ فهرامۆش بکات که له‌ بوا‌ری رۆشن‌بیردا هه‌یه‌. نه‌و خۆینه‌ره‌ هۆشیاره‌ی فرۆید ده‌لێن کلتووری تازه‌ بالانما‌بوون ره‌تده‌کاته‌وه‌و به‌ره‌و سێکسی‌کمان ده‌بات که له‌ ده‌وری نه‌ندامه‌کانی زاوژی‌و‌گه‌رانی به‌دوای تێرکردنی یه‌کسه‌رو راسته‌وخۆی پێویسته‌یه‌کان کۆبۆته‌وه‌. به‌پێی بریخت هه‌موو ره‌هه‌نده‌کان و به‌پێی مارکۆز هه‌ردوو ره‌هه‌ندیه‌ک نامێنن. نه‌وه‌ش به‌ره‌و سه‌رکه‌وتنی غه‌ریزه‌ی مه‌رگ و له‌ناوبردنی هونه‌رمان ده‌بات له‌ کۆمه‌لگه‌ی پێشه‌سازیدا په‌رنسیپی له‌زه‌ت کۆنترۆلی په‌رنسیپی واقعی ده‌کات و سێکسی‌ش ئازاده‌ به‌لام به‌شیوه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی که له‌ خزمه‌تی سیسته‌می دامه‌زراوه‌که‌دا بێن.

ئه‌م بیرۆکه‌یه‌ پێی وایه‌ کۆمه‌لانی شتیوه‌ی سه‌رکو‌تکه‌رانه‌ هه‌یه‌ بۆ بالانما‌بوون. سه‌ریاری نه‌وه‌ش باسی وێرانکردنی ژینگه‌و نه‌مانی نه‌و وینه‌ رۆمانسیه‌ سروشته‌ ده‌کات که گو‌نجاوه‌ له‌گه‌ڵ هه‌ست و سۆزه‌کاندا. به‌ کورتی، به‌پای مارکۆز له‌بیدۆ تێکه‌ڵ به‌ شه‌پانگیزی ده‌بێن، له‌ کاتی‌که‌دا به‌ بۆجوونی فرۆید له‌بیدۆو شه‌پانگیزی دوو شتی ناکۆک بوون. کۆمه‌لگه‌ی تازه‌ (شاره‌ت‌کردنه‌وه‌ی) ره‌ت‌کرده‌وه‌و، پراکیسه‌کانی عه‌قلا‌میری جینگه‌ی فیکری نینگه‌تی‌فیان گرت‌وه‌و له‌و جیهانه‌دا که تێیدا عه‌ق‌لی ته‌کنیکی ته‌نها ره‌هه‌ندی‌که‌ هۆشیاری شاد بلا‌و بکاته‌وه‌.

ئه‌م ته‌نکیدکردنه‌وه‌یه‌ له‌ جه‌وه‌ری هه‌ر ره‌خنه‌یه‌ک له‌ مۆدێرنه‌دا هه‌یه‌، بێن نه‌وه‌ی هیچ کام له‌م ره‌خنانه‌ ب‌توانن بیه‌سه‌لمێنن. منیش که قبولی ده‌که‌م ته‌نها له‌به‌ر نه‌وه‌یه‌ که نه‌مانی چه‌مکی عه‌قلا‌نیه‌تی ته‌قلیدی بۆ مۆدێرنه‌ ده‌رده‌خات. چونکه‌ ئیدی له‌ ژیا‌ری ته‌کنیکیدا شوێنی‌ک نه‌ما بۆ بیرۆکه‌ی سیسته‌می جیهان و نه‌و گرتی په‌شیمانیه‌ی ته‌عبیره‌ له‌ دووری نێوان نه‌و سیسته‌مه‌ و نه‌زموونی مۆفایه‌تی. گرانییه‌ میتا‌کۆمه‌لایه‌تیه‌کان (الضمانات ما‌واراء اجتماعیه‌) ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی بزێبوون، ئایا ده‌بێن بلێین نه‌و کۆمه‌لگه‌یه‌ی زیاده‌پۆیی له‌ مۆدێرنه‌دا کردووه‌، جگه‌ له‌ کۆمه‌لگه‌یه‌کی شه‌هوانی و عه‌قل‌ نامیری زیاتر نه‌یه‌؟

به‌لام له‌ پێش هه‌موو شتی‌که‌دا رایه‌کی تر هه‌یه‌ له‌ ته‌ورمی چه‌په‌ریه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ ده‌گرێ که پو‌وبه‌پووی ئه‌م حوکه‌مه‌ ده‌بێته‌وه‌و، پێی وایه‌ ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تی به‌پێی لۆجیکی ده‌سه‌لات کارده‌کات. مه‌حاله‌ ب‌توانین تێکه‌لا‌و‌بوونی لۆجیکی به‌رخۆرو لۆجیکی ده‌سه‌لات بیه‌سه‌لمێنن، چونکه‌ له‌هه‌موو ساتی‌که‌دا دژی یه‌ک‌ترن. له‌ کارگه‌دا بێن یا

له نووسینگه دا، یا له وگفتوگو سیاسيانه دا که ده برباره ی میزانیه ی نابوری ده ولت و سیاسه تی نابوری گشتی ده کړن. له ناستی دوه میشدا هه لویستی زور ره شبینانه ی مارکوز ناچارمان ده کات سنوړتیک بڼه غل نامیری دابنن، نه وهش له چوارچپوه ی ریزگرتن له ویستی په زدانی یاخود یاساکانی غه قلدا نا، به لکو له چوارچپوه ی ویستی نازادی به پررسیاریتی تاکه کهس و کودا.

به لام نه مه ناچارمان ده کات واز له بیړوکه ی سیستمه به یی بکهره کان بهنن و گه پانه وه ی نه و بکهره له دایکبونی نه و خوده قبول بکه یی که فیکری کومه لایه تی هه موو هیزی خوی له دریان موبیله (تعبه) کړدبوو. نه م شپوه قسه توندپه وانه ی مارکوز شایه نی سه رنجه، چونکه له بهر په که لوه شانی غه قلانیه تی مؤدیرنه کړدن له سهر ده سستی به نه نجام گه یشت و کاریگریشی زور گه وره بوو. نه م شپواری قسه کړدنه بووه هوی هاتنه کابه ی کومه لن بیروبوچوونی توندپه وانه وه ک فریویدیه - مارکسیه کان به تایبه تی ولیم رایش که پنی وابوو هه موو ریکسختنی کومه لایه تی له سهر بنه مای سهر کوونکړدانی سیکس دامه زراوه له کاتیکدا به پیچه وانه وه ده بی نازادبکری. نه م هه لویسته توندپه وانه په هر نه وه ی پنده کړی به کلتور رووبه پووی سروشتیک بیتوه که ده سکردی پیشه سازیه. نه مهش به ره و نه مان و بزربوونی مانای هه موو بونیاده میژووییه کانی ریساره وشتیه کانمان ده بات.

بو داپشتنی پوخته ی نه م بابته ده بی مروف میژوونوس بیت نه وه که فیهل سووف. ناوه پاستی سه ده ی بیستم له بواری فیکردا نه و سهرکه وتنه ی به خوره نه بینی که جان فوراسیتی

ناوی ده نن (نومیدی گه وره ی سه ده ی بیست). به پیچه وانه وه نه وه ی به سهر روشنبیراندا زاله خولای قهیرانه. له و چرکه ساته دا که روشنبیران هه ستیان کړد هه ربوو سیستمی فاشیزم و کومونیزم گه ماروی داو و جگه له که میکیان نه بی نه وانی تر بهرگه ی فریوی نه م سیستمه مانه یان نه گرت، قوتابخانه ی فرانکفورت سه نگریزی ده گمن بوو بو به ره له سستی کړدنیکی دویلاپه نه ی نه و لادانانه، له ناراسته ی میژوو.

به لام پاش نه و سازگاریه تیپه په ی به دوی رزگاربوون له نازیزمدا هات، که سارته ریش له ناکامیه وه بیروبوچونیکی ده برباره ی نازادی دروستکړد، روشنبیران هه ستیان کړد سهرکه وتنیکي پراکسیسیکی کومه لایه تی بی تیوره و ده وله مهندي وا هه په شیان لیده کات که جگه له نمونه یه کی سودگرانه هیچ نمونه یه کی روشنبیری تری نه. پاشتریش ره تکرده وه ی قوتابخانه ی فرانکفورت بو دیکتاتوریه تی فاشیزم و کومونیزسته کان له پاش تیپه پینی نه وه په که وه گورا بو ترسیکی به ربلاوو بهرگریه کی گشتی له مؤدیرنه که مه ترسیه کانی زیاتر له و شتانه دایه پیشکشیان ده کات نه وه ک قه ده غه یان بکات.

له خورناواداو له کوتایی سه ده ی بیسته مدا به روشنبیرو ناروشنبیره کانیشه وه که سیک نه له دله پاوکتی له ده ستدانی هه موو ماناکان رزگاری بی، هه روه ها که سیک نه له هیرشی ژانی تاییه تی، هیرشی توانا بو بوون وه کو خودیک به هوی پروپاگنده و راگه یاندن و، داپمانی کومه لگو بچوک بوونه وه ی بو کزگلیک و، کورت بوونه وه ی خوشه ویستی بو له زهت رزگاری بی. نایا ده توانین به بی خودا بژین؟ به دریزایی چه ند سه ده یه ک پیمان وابوو ده توانین خوا کورت

بكهينه وه بۆ عه قَل، پاشان نيچه و فرۆيد فيريان
كردن ژيان و ياسا بخينه جيگه ي.

به لام به مه دوا هيلی به ره لستی کردن
ده پم. وا ده رنه كه وي ئو پره نسيپه ي مؤدي رنه
بۆ هه لسه نگاندى ره فتاره كانى هينا، كه بريته
له پره نسيپى سووى كۆمه لايه تى و به كار هينانى
تاك له پيناوى كۆمه لگه دا، په لامارى هه موو
شتيكي داييت؟ نايه ده توانين به رهنگارى نه م
په لامارانه ببينه وه بى نه وه ي دان به بوونى
پره نسيپيكي ميتا كۆمه لايه تيدا بنين كه له مروف
بالاتره: خودا يا لوكوس يا ژيان؟

فيكرى سه ده ي بيستم پارچه پارچه
له نيوان پيوستى گه يشتندا به دوا مه وداى
عه لمانيكردن له لايه ك و پيوستى پاراستنى خوى
له دژى ره وشتى و خوى قازانجگه رى كۆمه لايه تى
كه زۆربه ي كات فيكرى كۆمه لايه تى پتي باش بوو
له لايه كى تره وه. ئيدى فيكر ده گه رپته وه دواوه
تاكو به دواى بووندا بگه پي ياخود له ناو
ره تكدنه وه يه كى گه ورده خوى مه لاس ده دا كه
پشت به هيج ئوميدك و هيج نمونه يه ك بۆ گۆپانى
كۆمه لايه تى نابه ستى، تاكو هه ره شه كان نزيكى
نه كه ونه وه پاريزگارى له خوى ناكات.

بۆ ماوه يه كى زۆر رزگار بوونى دژاران به له
كۆلۆن ياليزم و مانه وه ي سيستمى ستالينى و
پاشتر ماويزم، پاسا بوون بۆ نه م ره تكدنه وه
گه ورده يه. به لام هه موو شتيك كۆتايى خوى هه يه.
دارمانى سيستمى كۆمونييزم و بزبوونى
مه ترسى فاشيزميكي تازه و به هيزبوونى
ديموكراسيه ت، هه موو نه مانه ناچارمان ده كه ن
ده روازه يه ك بدۆزينه وه. ئه وكات بى ديفاع خۆمان
له به رده م ئو جيهانى به رخۆريه دا ده بينيه وه كه
زۆر كه س له پيناوى تير كردنى ئو ئاره زوانه ي بۆ
ماوه يه كى دريژ چه پيناو بوون، ته سلیمی ده بن.

به لام بۆ چى دۆش دابمينين؟ بۆ چى نه م
دواكه وتنه كه له كه بووه به شيكردنه وه ي
هه لومه رجي كۆمه لايه تى و كلتورى تازه قه ره بوو
نه كريتته وه، كه نه ویش هه ندی هه لياردنمان بۆ
ده سته به ر ده كات نه ك ته نها دژى كۆمه لگه
به گشتى، به لكو دژى هه ندك له شيوازه كانى
به رپوه به رايه تيكردن و ريگخستنى. فيكر له
كۆتايى نه م سه ده يه دا زۆر هياش و به ناستم
خوى له سۆزدارى بۆ بوون ده دزيتته وه نه م
سۆزداريه ي له ره تكدنه وه ي ئيستاي ناجۆر
نه شياودا هيج پالپشتيكي بۆ خوى نه دۆزيه وه.
پيوسته بير كردنه وه وه ره خفه گرتن و گۆپينى
كۆمه لگه ي ئيستا نه رمتر وه هه چه شتر بى
له وه ي نووسه رى (مروفي تاك په هه ند) ده يزاني.

په راويز:

*كۆمارتيك بوو له ئه لمانيا دروست بوو پاش
تيكشكانى ئه لمانيا له جه نكى جيهانى يه كه م و ته سلیم
بوونى ئيمپراتۆر غليومى دووه م، نه م كۆماره له ژيتر
ده ستى ئيشتراكيه ميان په وه كاندا بوو، تاكو هاتنى نازيزم
له 1933 دا به رده وام بوو.

سه رچاوه:

الان تورين - نقد الحداثة، ترجمة، أنور مغيث -
المجلس الاعلى للثقافة 1977 (لا 206، بۆ لاپه ره 222).

"په خنه له کومه لگای میځه لی"

■ ه. ستیوارت هیوز

● و. له فارسییه وه: رېښ هردی

یان نامارکسی - بوونیان به به لگه نه ویست دانا بوو. شیکړنه وهی نه مریکه کان بؤ کومه لگای میځه لی، هه میځه به مه به سستی وه لامدانه وه نه بوو. به لام له گه ل نه وه شدا نه زمونی جهنگی سارد له دهره وه و شپوهی بیرکړنه وه و کارکړنی سیناتور مکاری له ناو وه، تۆنیکي نه خلای به م شیکړنه وانه ده به خشی. لایه نی که م گومان له وه دا نه بوو که پالنه ره کانی، جۆرک نیکه رانی و هه سستی سرگه رانی فکریه.

زاراوهی "کومه لگای میځه لی" پر له نالوژی و به مانای جیوازو ناپوښتن و زډرجار دژ به یه کیش به کارده هینرا. هه ندیکجار مه به ست له م زاراوه یه کومه لیک خه لک بوو که خاوه ن که سپاه تی و تاکیتی خویان نه بوون و هه ندیکجاریش به مانای نوتوماتیکی بوون و هه ندیکجاری دی، به مانای بالاده سستی بیرۆکراسیه ت به کار ده هینرا. به لام

چه مکی کومه لگای میځه لی هیواش هیواش له ده یه 1950 دا له لایه ن نه و بیریارانه ی نه مریکا وه قبولکرا که خاوه ن ناراسته یه کی تیۆریتر بوون. بلاو بوونه وهی کتیبی "کومه لی ته نیا" نویسینی دیقید ریسمان له ناوه پاستی سه ده ی بیستدا نه ک هه ره نگدانه وهی فه زای به خؤدا چوونه وه بوو له و ولاته دا، به لکو بزوتنه ری نه و به خؤدا چوونه وه یه ش بوو. ره گزی هاویه شی نه م کتیبه له گه ل هه وله کانی دوایدا بریتی بوو له دۆزینه وه و ناشکراکړنی نه و خه سه لته تانه ی نه مریکای هاوچه رخ - و هه روه ها کومه لگا پېشه سازه پېشکه وتوه کانی دی - که له دیارده ی سه رمایه داری ته و او گه شه کړدوی جیاده کړده وه .. [واته له و سه رمایه داریه ی] که خاوه ن پوښتی چینایه تی ناشکرای نه وتو بوو که په خنه گره کومه لایه تیه کانی پابردو - چ مارکسی

تۆيزەرهوانى كۆمەلگاي مىنگەلى لەگەل ئەم زمانە ئالۆز و تەمومزاوئە شەدا، لەچەند خەسلەتيگدا يەكيان دەگرتەو، ئەوئەي لە دەوربەري خۆيان دەياندی هەلومەرجيكي چوونەك و هاوڕەنگ بوو بەلام لە هەمان كاتدا دینامیكى: حالەتيك لە "رووت و قووتى" كۆمەلایەتى كە هێواش هێواش چەمكى "هاوكۆمەلى" تیا لەناو دەچوو. [هەرەها هێواش هێواش] تاكەكەس قەلغانى كۆمەلە نێوئەندىەكانى [وسىگ] لە دەست دەدا كە لەبەرانبەر گوشارى راستەوخۆ كۆنترۆلكەرى سەرچاوەكانى دەسەلاتى سیاسى و ئابوورىدا، پارێزگارى پشתיوانى لێدەكرد(1).

لەفكرى كۆمەلایەتى رۆژئاوا دا ئاگاداركردەو، لە مەترسى "مینگەلەكان" شتيكى تازه نەبوو. لە سەدەى نۆزدەدا پیاوانى وەك بۆركههات و نیچە و توكفیل و هینرى ئادامز، لەگەل هەموو جیاوازیەکیاندا، پشتر ئەم مەترسیەیان راگەیانددبوو. لەیەكەم نەوئەى بیريارانى سەدەى بیستدا "نۆرتیگایى گاست" لەسەر درینى بۆ رابردو قسەى کردبوو، سێ بیريارى ئیتالى دیش "گروچە، مۆسكاو پاریتۆ" بەشیوەیەكى سیستماتیک و میتۆدى تر دەستیان بەشیکردنەو کردبوو. بەلام هەموو ئەمانە چ بەهۆى پینگەى كۆمەلایەتى و چ بەهۆى هەلویستى فكريانەو، خەلكانىكى ئۆرستۆكراتى بوون و لە دابەزینی ناست یان "هاوناست" بوونی سەلیقە و بیروپاكان كە بەهۆى بەخشینی مافى دەنگدان بە جەماوەرەو رویدا بوو، بێزاربوون و كشابوونە دواو. ئەو شتە تازەو مەزنەى لە پەخنەى كۆمەلگای مىنگەلیدا لەناوہراستی سەدەى بیستدا ھاتە گۆڕى، سەرچاوەى ئیلهامى دیموکراسیانەى ئەم پەخنەى بوو ئەو كەسانەى لە دەیەى

1950دا، لە بارەى ئەمەریكاو دەیاننوسى، پەڕینەو، بۆ هەلومەرجيكي وا پيشەسازى نۆز چرپوو، وەیان [مەترکز] بە شتيكى بپاوە دەزانى و قبوولیان دەکردو نەیان دەگوت كە پڕۆسەى مۆدێرنیوون، رەنگە پێچەوانە بیتەو، یان پاوەستیت. مەبەستى ئەخلاقى ئەوان پاراستنى پاشماوەكانى كۆمەلگایەك نەبوو كە لەسەر بناغەى پایەو پلەو ئیمتیازاتى كلتورى دامەزراو. [بەلكو] دەیانویست بە ئاشكراکردنى ئەوئەى مۆففى مىنگەلى لەم پڕۆسەیدا چى لە دەستدا، لە خراپى بەرھەمەكانى ئازادى خۆى، بپارێزن.

ئەم مەسەلەى لە بارەى نۆزەى ئەو بیريارانەو راست بوو كە لە ئەمەریكا لەداك بووبوون. كۆچكردووەكان گومانیان لە بارەى دیموکراسى سیاسىو هەبوو (لایەنى كەم بەو شیوەى كە لە چوار دەورى خۆیاندا دەياندی)، و زووتر ئارەزووى ئەوان دەكرد لە پووى ئایدۆلۆژیەو بەسەكان لە خالتيكى ماركسیزمەو دەست پێ بگەن. بەلام خالى سەرسۆرھێنەر ئەو بوو كە ماركسیزم واتە تاكە تێۆرەيك كە لە پوانگەى ئەوانەو مانا و لۆژيكي هەبوو، هیچ نمونەىەكى مێژووى پۆزەتيفى پشكەش نەدەكردو لەبى ئەمە لە جۆريك ئانومیدی و بێهيوایى گەرەو، سەرچاوەى دەگرت: بێهيوایى لە مێژووى دواى لە ستراتيجى ئەو حیزبانەو [سەرچاوەى دەگرت] كە خۆيان بە میراتگرى راستەقینەى ماركسى دەزانى و بەتایبەتى بێهيوایى لە پڕۆلیتاریا. ئەو چینیەى كە ئنگلز "بە میراتگرى فەلسەفەى كلاسیك" ناوى دەھێتێن و ستایشی کردبوون، نەیتوانى بوو بەو جۆرە پەفتار بكات كە چاوەڕێى لێدەكرا. ئەم چینیە

ئاسودەيى لە ژياندا، لە كارى قارەمانانە و بەرھەمى ھونەرى ئاست نزم و دزىوى، لە بلندبۈنەوہى ئەندىشە، بەباشتر زانىبوو(2).

لەيڭرەوہ لىڭكۆلەرەوہ كۆچكردۈوہكان كە لىڭكۆلەنەوہى كۆمەلگەي مىڭەليان كوردبۈوہ، ئامانجى خۇيان، پەخنىەي ئابوورى پەيوەندىەكانى سەرمايەداريان كە لە سەدەي نۆزدەدا باوى ھەبوو، كۆپى بۆ رەخنىەي كلتورى شارستانىتى بازىرگانى كە بەرھەمى پىشەسازىە. لە شىكردنەوہكانياندا ئەو گرىمانەيە بە شاراوہيى ھەبوو [كە دىگوت] نۆزبۈونى نىعمەت بە تەنھا بەس نىە. دەرگوترا سەرمايەدارى ھەرچەند لە بەدىھانتى ئامانجى سەدسالەي سوشىالېزم كە لە ناوبردىنى فەقىرىو سەختىە، نىزىك بىتەوہ (لە ھەلومەرجى پىر پەونەقى 1950شدا ئەمە بەشتىكى دور نەدەزانرا)، ئەوا دىسان ھىچ كۆرپىڭكە لە كارەساتەكانى مرقۇدا پوونادات. تا ئەو كاتەي مرقۇف كار (ويارىكرىن) بە "لەخۇنامۇ" و "بەشت بوو refled" بزانى- تا ئەو كاتەي كە جىھان كورت بىتەوہ بۆ و Entfremdung و rerdi و nglichung خەلگى لە جىھانىڭكى لەم چەشنەدا مل بۆ "بەشت بوون" بدەن و ھىچ نەلەين، [ئەوا] بىتەودەيە كەسنىك تەنھا دللى بە گواستەنەوہى رووكەشانەي مولكىەتى ئامىرەكانى بەرھەمەتەن خۇش بى. نمونەي ئەم مەسەلەيە يەككىتى شوورەوي بوو. رەخنىەكرانى كۆمەلگەي مىڭەلى گەرچى خويتەندەوہى نۆز جىاوازيان بۆ ھەلومەرجى ژيان لە رووسىاي ھاوچەرخياندا، پىشكەش دەكرى، بەلام ھەموان لەسەر ئەوہ كۆك بوون كە ئەگەر ئامانچ مرقۇفكى پەسەنترو پاستەقىنەترە، ئەوا ئەم مەسەستە بەھىچ شىتەيەك لەوى نەھاتتەدى.

لە "بەھىموت" يشدا بەتايىبەتى لەو بەشانەدا كە پەيوەندى بەچىنى كرىكارەوہ ھەيە، يەككىك لە پىش گرىمانەكانى فرانتز نويمان ھەرنەم شىتە ھەلسەنگاندەي ماھىەتى كۆمەلگەي پىشەسازى لە سەدەي بىستەمدا بوو. بەلام تىپوانىنى نويمان بە پەلەي يەكەم خەسلەتتىكى ياساىرو ئابوورى ھەبوو، و ئەوتەنھا بەپىكەوت و بەشىتەيەكى گشتى شتىكى لە بارەي مەسەلەي كلتورى مىڭەليەوہ دەگوت. ھەلومەرجەكە بەم شىتەيە ماہەوہ تا ئەو كاتەي پىاوانىك كە پۆڭگارىك ھاوكرارى دەكرىن -واتە ماكس ھۆركھايمر و تىپورۇ ئادۇرنۆ ھىرىت ماركىوز- وىستيان پەيوەندى عەقلىنەتى تەكنەلۆژى بە بەھاي ھونەرى و ئەخلاقيەكانى جەماوہرى ھاوچەرخەوہ، بدۆزنەوہ. بەپىي ئەم تىپوانىنەي دوايى، فاشىزم نەك وەك جەمسەرى دژ بە دىموكراسى لىبرال بەلگە بە شىتەي "نمونەي كۆتاي" رەوتىكى گشتى لە سەرتاسەرى رۆژئاواي پىشەسازىدا، دەبىنرا -"رەوتىك بەرەو دەسلەلاتى ناعەقلىنى" (3) دواتر ئادۇرنۆ مەسەلەكەي بەم شىتەيە دەرىپى "دەكرى (بەدپەفتارى فاشىزمى) توندو بى وەستان و بى بەزەيى لەو "جوولە جەستانەدا بىينىن كە ماشىن لە خزمەتكارانى داوا دەكات" (4).

ئادۇرنۆ ھۆركھايمر و ماركىوز و كەسانى وەك ئەوان، چەندان ماوہ پىش بەجىھىشتنى ئەلمانىا، لە دەرئەنجامە كلتورىەكانى شارستانىتى ماشىنى، تووشى دلەپاوكى بووبوون. چوونيان بۆ ئەمريكا ئەم نىگەرانيانەي كرى بەشتىكى ھەنوگەيى. ئەگەر جۆرىك چوونىەكى كلتورى بىنەپەتى ھەبوو كە ھەموو ولاتە پىشەسازىە پىشكەوتەكان تىايدا ھاوبەش بوون، كەوابوو ئەمريكا دىموكراتى لە چ روويەكەوہ لە پايىشى

نازی دیسپونیزم، جیواز بوو؟ نه گهر نه زانین و دلوردویي نایدیولوزیو بیرکړنه وی کلنشه یی و تاک په رستی، دهرکوته سیاسیه ناچاره کانی کومه لگای میگلې بوو، که وایو چ شتیځ مومکین بوو رنګه له وه بگریټ نه مریکيه کان به هه مان نه و رنګه به دا نه پوځن که نه المانیه کان پیایدا رویشتبوون؟ نایا نه گهری نه وه نه بوو کۆچکړدوه کان نه مجاره له شپوه یه کی هیواشترو له جل و بهرګینکی کۆپاودا له و ولاته ی په نایان بؤ بردووه، رووبه پووی هه مان نه و هیزه ترسناکانه بینه وه که له ولاتی خویان پاوی نابوون؟ دیاره نه م پرسیاره کوشندانه، نه وانی بؤ پشکینینی نه و لایه نه نانه ی کومه لگای نه مریکی پاکتشا که پینده چوو "ناماده یی فاشیزمی" هه بئ:

واته جوړنکی نه رمتری ناچارکردنی کومه لایه تی که له پووی دهرنه نجامه وه، هاوسه نگی توقاندن و توندوتیژی نازیه کان دوورده که وت. رهفتاریځ که ریسمان پاشتر به "پوو له خاوه ننداری نه بوون" ناوی نا، له ولاته یه کگرتووه کانداه له باشتیرین هه لومه رجه کانداه، ده بینرا، نادورتوو هورکهایمه ر له کالیفورنیا نیشته جئ بوون و له وی رۆژانه، ناشکراوو که خه لکینکی ساده چوڼ ملکه چی گوشاره ناسکتر، به لام کۆنترۆلکه رانه هاوشاریه کانی خویانن و هیچ هویه کیش نابینن بؤ نه وه ی شهرم له مه بکن. هه موو نه مانه به ته نیا بهس بوو بؤ نه وه ی کۆچکړدوه کان ناچار به بیرکړنه وه و تیفکرین بکات. هه سستی بی پشت و په نای توندی شه خسیش، نه م شته ی زیاد ده کرد. له نه وروپادا روښن بیران ده یان توانی ژیا نی تاییه تی خویان له ده سستی کلتوری گشتی بپاریزن و له قه لای حورمه ت و پله و پاییه ی خویاندا، دیارده دزیوه کانی سه لیفه ی جه ماوهر له خویان

دووریگرن. به لام پاش نه وه ی چوونه نه مریکا، دیواره کان رمان و رووبه پووی لیتشاونیک شتی نرم بوونه وه و به هه مان ریژه ش حاله تیځی جه ننگاوه ری توندیان په یداکرد. نه وه ی له نه وروپا هه سستی "نالوزی سوکایه تی پیځرین" بوو له ولاته یه کگرتووه کانداه بوو به هه سستی "وه پسی دوورو دریزو بی کوتایی" (5).

له گه ل نه مه شدا نادورتو و هاوړنکانی له م لایه نه شدا وه که هه موو لایه نه کانی دی، نه و خه باتی ده سستی پځیردبوو، به خه بات ده زانی له دوو ناراسته دا: له هه مان کانداه که په خنه یه کی توندیان ناراسته ی سه لیفه و دیدی میگل له کان ده کرد، به لام به ناشکرا ده یان دی که بهرګریکړن له به ها کانی "کلتوری بالای" ته تقلیدی، بهس نیه. گوناه ی جه ماوهر نه بوو که به و شپوه یه رهفتاری ده کرد به لکو گوناوه که له نه سستی په یوه ندیه نابووریه کانی ده سه لاتدار به سر زیانیا ندا یان له نه سستی نه و که سانه بوو که به شپوه یه کی رنځخراو ژیا نی که سانی دیان ده سستکاری ده کردو یاریان پینده کرد. رهنگه هه ر له بهر نه مه ش هورکهایمه ر و نادورتو خویان له به کاره یثانی زاراوه ی "کومه لگای میگلې" ده پاراست و به باشتیران ده زانی باسی "دنیای ژیا نی به به پتوه به رایه تی کراو" *Verwal tote welt* بکن. به بهروای نه وان له دنیایه کی له م چه شنه دا چوونه پال نه و په خنه گره پاریزگارانه ی که شه یدایانه به پارچه به هاییه کلتوریه کانی رابردووه نووسا بوون، کساریکی کونه په رستانه یه. نه م جوړه ره خنه گرانه غافل له ویرۆسه کومه لایه تیانه ی کلتوری راسته قینه ی لیوه دروست ده بیت، تووشی جوړنیک "بت دروستکردنی" تاییه ت و وفیلبارانه ده بوون، به و مانایه ی هونه رو نه ده بیاتیان له ده قی

خۆبزوئەری دەبچراندو رۆح و گیانیان لێ دەسەندو بەمشێوەیەش وەك "كالا"یەکی دەستكەوت مامەلەیان لەگەڵ دەكرد. لە هەلومەرجێكی وادا مومكین نەبوو رەخنەگریكی رەسەن و خاوەن هوشیارێكی كامڵ، لایەنگری پەپەرەوانی رێبازی رۆح یان مەعنەوی بكات. جگە لەمەش لە بنەپەتدا گومان هەبوو لەوەی ئایا بە راستی كلتوورێكی بالا، ماوە كە دەبێ بەرگری لێبکری. دەلالانی كلتووری بالا ئەوەندە ئارایش و "بێ لایەن" یان كەردبوو كە جگە لە كۆمەڵە شتی پڕو پوچ، هیچی لێ نەماپۆوه. "قۆلبوونەوه" چاودێریكردن لەسەر بنەمای خود"یش بە هیچ نەدەگەیی، تەنانت قسەكردن لە بارەى ئەوەوەی كە لە چ شوێنێكدا هەلە كراوه، مومكین بوو بێ بە زۆری بۆلێسى رەوت، ئادۆرتو لە خەمناكترین هاواری ناو میداندەدا ئەو دەرئەنجامەى وەرەگرت كە "پاس ناشفیتز ئیدی بەرەریانە كە سێك شیعەر بۆلێت" (6).

گەرانهوه بۆ هیگل:

پیش گریمانەى سەرەکی كۆچكردووهكان لە رەخنەى كۆمەلگای مینگەلیدا، جۆرێك جیهانبینی بیگانه بوو بۆ ئەمریکەكان و بەگشتی نەناسراو بوو بۆیان. واتە تیۆرەى ماركسێ كە بە گەرانهوه بۆ سەرچاوه هیگلیەكەى خۆى، تازە بووبۆوه. لە 1923دا كە كەتییەكەى لۆكاش مێژوور و هوشیارى چینیەتى چاپكرا "لە ئەوروپای نێوەندیدا واتە لە ناوەندى نەرىتى ماركسیدا" بەشێك "دووبارە ژيانەوهى نایدیالیزمى میتافیزیكى" روویداو. لۆكاش لەژێر فشارى دیسپلینی حیزبى كۆمونیستدا، لادەرىتى سەردمى لاوى خۆى رەتكەردبووهو بەكردهوه روانگەى

"قوتابخانەى" ماتریالیزمى دیالەكتیکى قەولكەردبوو كە لە دەورى دەرئەنجامى میكانیکى یاسا نەگەرەكانى ئابوورى دەسوپایەوه. بەلام نەیدەتوانى رێ لێوە بەگرتت نووسینەكانى ژيانیکى سەریەخۆ لەخۆى بەرنەسەر. ناویانگى مێژوو و هوشیارى چینیەتى بەنهیتى زیادى دەكردو بلاو بوونەوهى دەستنووسە ئابوورى و فەلسەفەیان لە سەرەتاكانى دەیهى 1930دا كە ماركسێ لاوتیادا تێپوانینی سەرەكی خۆى بۆ كۆمەلگای مەرفایەتى ئاشكرا كەردبوو، راستى قسەكانى پیشووى لۆكاشى دەسەلماندا، ئاشكرا دەبوو كە ئەم رەخنەگرە ئەدەبى و شوێرشیگرەى دوایی [واتە لۆكاش] ئەوەى مامۆستاكەى لە بواری نایدیۆلۆژیدا نزیك هەشتا ساڵ پیش نووسی بووى بەهۆى جۆرێك دووبارە بەرەمەهیتانەوه لە پێى هاوێڵەوه، پیشەبینى كەردبوو (7). ئادۆرتو هۆركایمەر بە دەگمەن ئاماژەیان بۆ دەستنووسەكانى پارێسى ماركس دەكرد و پەيوەندیان لەگەڵ لۆكاشدا ساردو ئۆرچار دۆژمانە بوو، ئایدیالیزم بوونەى خۆشیان قەبوول نەدەكرد، بەلام سەرەپای ئەم نكۆلیكردنانه، ئەگەر كە سێك لە پوانگەیهكی فراوانترەوه سەیری بەرەمەكانیانى بكەردایە، ئاشكرا دەبوو كە ئەوانیش سەرقالی هەمان تەفسیری تازەو زێهنی ماركسیزمى كە لە ماوهى چل سالدا لە دەیهى 1920 تا دەیهى 1960 ئەو تیۆرەى گەياندا جێگەیهكی فەلسەفەى تازەو بلندتر، بەپێى ئەم تێپوانینە ئانتۆنیوگرامشى بە پیشەرەویكى ئیتالیای تاكانە دەژمێرا و پیاویكی نیمچە لیبرالى وەك میرلۆپۆنتى بە پەيامهتێرەى ماركسیزمى نوێى سەدهى بیستەم دادەنرا واتە ماركسیزمێك كە دووره لە بانگەشه زانستیهكانى كۆتایی سەدهى نۆزده و گەرانهوه بۆ سەرچاوه

هېگلېه کې خوی له سره تاکانی نه م
سده په دا. نه م نایدولوزستانه چه مکی له خو
نامؤیونیان به کلیلی شیکردنه وهی کومه لگا
داده نا. له خونامؤیون چه مکی رینمایکه ربوو
که ژماره په کی زور له بیرارانی سره رای
نه وپه پی جیاوازیو هه مه رهنګی، به په که وه
ده به سته وه (چونکه نابې له بیرمان بچې که
ته وه ره ی ده ستنوسه کانی مارکسی لاو باسی له
خونامؤیون کریکار بووه. له خونامؤیون
سهره تا لای هېگل به کارهاتبوو پاشان له
به ره می نیچه و فرویدا ناستیکی به رفرانتری
وهرگرتبو و دواچار گشتیبوونیکې له پوی
مانای به رپرسیاریه وه په یادکردبو که بووبووه
وه سفیک بقو سرجه م ژبان له جیهانی
هاوچه رخدا. مژده په کی له خو ه لگرتبوو بقو نه و
که سانه ی که له پله ی "نامانج" و "غایه ت"
دابه زینراون، بوون به "نامیر" و "هوکار" و
ته نانه ت هه ست به و سته مه ش ناکه ن که لییان
ده کریت، بقو نه وهی بتوانن له م ریگه په وه
مروقبوونی خو یان بدوزنه وه و هوشیارین به وهی
که په فتاری هه نووکه یی مروقه کان چ درایه تیه کی
خه مگینه له گه ل توانا نه پشکرتوه کانیا ندا هه په.

سیمای بالاده ست له "ده زګای لیکولینه وهی
کومه لایه تیدا" که له 1923 له فرانکفورتدا
بونیا دنرا، ماکس هورکهایم ر بوو. "ده زګا" که
پیداویستیه نابوریه کانی له نووسینگه ی ده خلی
تاییه تیه وه "محل موقوفات خصوصی" دابین
ده کراو له گه ل زانکوی فرانکفورتدا که خوی که متر
له ده سال پیشتر دامه زرابوو، جوریک په یوه ندی
نازادی هه بوو. سوربوو له سر نه وهی که ده بین له
پوی فکرو نایدولوزیه وه سره به خو بمینیتیه وه و
مایه وه. مارکسیزم - دیاره به ته فسیری جیاواز -

خالی هاو به ش و هو ی په یوه ستیوونی هاوکارانی
"ده زګا" بوو. ناویشی ته نها به هو ی دووربینیه وه
له ناویشانی "ده زګادا" نه هاتبوو. به لام
هه رچه ند لیکولینه وه کانی "ده زګا" زیاتر په ره ی
ده سهند، کاریگری فکری جیاواز دهاته گویو
نه و شوناسه سره کیه ته مومزوی تر ده بوو (8).

خالی هاو به شی دی، ره گ و ریشه ی په هوودی
بوو، به گشتی زوری ی نه دامه گرنگه کانی
"ده زګا" سر به خیزانی په هوودی ده وله مه ندو
جیکه گرتوو له کومه لګادا بوون، به لام وه ک
زوری ی په هوودی نه لمانیه کان، یان باسی نه م
مه سه له په یان نه ده کرد یان نه گه ر شتیکیان
ده گوت، نازاریان ده چیژا. تا ده رکه وتنی هیتلرو
ګواستنه وهی ده زګا بقو نه مه ریکا هیتشتا
مه سه له ی "دزایه تیکردنی په هوودی" به کیک له و
سهرقالبه سره کیانه ی نه دمانان نه بوو. تا نه و
کاته خالی به هاداریان نه وه بوو که به نوینه ری
که مایه تیه کی نه نترناسیونال و نازادیخواز له
کومه لی زانکوی نه لمانیا دا داده نران: که مایه تیه ک
که سرچاوه ی ناراسته کانی، بقو هانی ی
فهره نسی و خودی مارکس ده گه پایه وه.

ناکری سره تای هاوکاریه سرسوپه یته رو
ناوارتنه ی [اسژنای] هورکهایم رو نادرئو به
ناسانی ده ست نیشان بکریت. نه م دوانه له
1922 دا و په ک سال پیش دامه زرانندی ده زګا،
به په کدی ناشنابوون، به لام په یوه ندی ره سمی
نادرئو به "ده زګا" وه پاش پانزه سال ده ستی
پیکرد. پیده چی روودای به کیستی فکریان
روودایکی له سره خو بووی و سره نه دجام به
ناستیک له چوونیه کی گه یشتوه که هورکهایم ر
ریگه ی به خوی ده دا راشکاوانه فله سه فه کانی
هه ردوکیان به "یه ک" [فله سه ف] رابه په نن (9).
نه مجوره له پیکه وه ژبان له میژوی فکردا بی

تېگەشتن و تېپوانىنىكى ئاناسايى بۇ فەلسەفە ھەبوو كە ھەلگىرى ئىلتىزامىتى پېر ھەماسەت بوو بۇ گۇرپپانكارى كۆمەلايەتى. ھۆركھايىمەر بە كوشتىنى رۇزا لۇكسۇمبۇرگ لە 1919دا نمونەى ئايدىۇلۇڭى خۇى لە دەستداو ھەرگىز رابەرىكى سىياسى دى نەدۇزىيەو كە بەو شىو ھاودلۇو بە تەواوى لە گەلدا بېت [ھەرۋەھا] ھۆركھايىمەر، لە پەپرەوكردى تەفسىرى ماركسىيانەى رووداۋەكانداو جەختى ماركسىيانە لە يەككىتى تىۋرەو پراكتىك، بەردەوام بە سەقامگىرى مايەو.

پېدەچى ھۆركھايىمەر لە لاويدا زوۋو ھەپس و دلئەنگ بوۋىن و بەپتى پېيۇست بېراى بەخۇى نەبوو، بەلام لە دەيەى 1930دا زىاتر بېراى بەخۇى كردو ھەرچەند تەمەنى گەرە دەبوو ئەم سىفەتە تىايدا بەھىزتر دەبوو. ئەم گۇرپپانە رەنگە بۇ ئەو بەپتەو كە ھۆركھايىمەر لە 29-1928دا ماۋەيەكى كورت لەژىر [چارەسەى] دەرۋنشىكارىدا بوو، ھەر ئەمەش سوۋدى بەحالەتەكى گەياند. بەھەر حال ئەو كەسايەتەي كە دور لە ولات بە پاىەو پلەيەكى بەرجەستە گەيشت، رىكخەرىكى بەھىزو ھەندىجار تەنانت بى لىيوردن بوو.... ھۆركھايىمەر ھەرگىز نەيدەتوانى ئەو بېرانەى كە ھەيىبو بە ئاسانى بخاتە سەر كاغەزو ھەرچەند كەسايەتى بەھىزتر دەبوو ئەم كارەى لاگرانتر دەبوو. لىزەو بە تىپەپىۋى زەمەن نۇرتەر دەۋرى پارىزەرۋ پىشتىگىرو ھاندەرى ھاۋپى ئازىزەكەى [ۋاتە نادۇرنۇى] لە ئەستۇگرت و [ئادۇرنۇ] بوو كە فۇرمى كۇتابى بەو شتەنە دەدا كە لەبارەيەو كفتۇگۇيان دەكرد.

ئادۇرنۇ بەپتى ۋەسفى يەككە لە ھاۋپى لاۋەكانى مۇۋىتىكى بى يەدەك [بى احتياط] بوو

ئەندازە كەم وىتەيە: ئەو نمونەى كە پاستەوخۇ بە بېرماندا دىت كارى ھاۋبەشى "ئو توكفيل و بومون" و ماركس و ئنگلەز. بەلام لەم نمونەدا ئاشكرا بوو كە شەرىكى بچوكتى كىيە. ھەم لەو سەردەمەدا ھەم لە داۋىشدا ئاشكرا بوو كە يەككىيان لەپوۋى زىھنەو بەسەر ئەۋى دىدا بالادەستە. بەلام پەيوەندى ھۆركھايىمەر و ئادۇرنۇ بەم ئاسانىانە نەبوو. ئادۇرنۇ نۇر زىاتر دەيىۋوسى ۋە ھىۋاش ھىۋاش ئادۇرنۇ بوو، ھۆركھايىمەر پۇرۇ ھاۋبەشكانىيانى رىك دەخت و ھاۋكارەكەى رىزى لىدەگرت و تواناي لىۋەردەگرت، پېدەچى نەپتى ھاۋپىيەتى ئارام و خالى لە تىكچوون، كە ھەم لەپوۋى شەخسى و ھەم لەپوۋى فەرىەو قوۋلۇ بۇۋە، جۇرىك دۇايەتى خۇش گونجاو بوو لەپوۋى خەسلەتەو ھەرۋەھا جۇرىك دابەشكردى رىكەۋتەنى بەرپىسارىتتى بوو لە نىۋانىندا.

ھۆركھايىمەر ھەشت سال لە ئادۇرنۇ گەرەتر بوو. لە 1895دا لە دايك بوۋىۋو، كوپى يەككە لە خاۋەنانى كارخانە دەۋلەمەندەكانى شتوتگارت بوو. تازە خويىندى دۋاي بەكەلۇرىۋسى لە فەلسەفەدا تەۋاۋكردبوو كە بوو بە يەككە لە ھاۋكاران و بونىادنەرانى "دەزگا". لىزەو بە سەرتاسەرى سالەكانى بالغ بوۋندا پەيوەندى بە "دەزگا" ۋە ھەبوو. لە پاستىدا مېژۋى كۇچى "دەزگا" لە گەل مېژۋى كۇچكردى ئەۋدا يەك شت بوو. لە 1930دا بەپىۋەبەرتى دەزگاگەى بەدەستەو گرت و كورسى مامۇستاي "فەلسەفەى كۆمەلايەتى" ۋەرگرت و بوو بە نوپىنەرى نەگۇپى "دەزگا" لە لىژنەى زانستى زانكۇى فرانكفۇرتداو لەۋكاتە بەدۋاۋە ۋەك رابەرى مەعنەۋى "دەزگا" ى لىھات. ھۆركھايىمەر ۋەك لەۋانىشانى مامۇستايەكەيدا دەرەكەۋت،

که همیشه پتویستی به پشت و په‌نایه‌کی
 مرۆیه‌هه‌بوو. "بئ‌یه‌ده‌کی" لێره‌دا به‌مانای
 که سێکه که هه‌رگیز فێری یاسای یاریکردن له‌ناو
 جیهانی گه‌وره‌کاندا نه‌بووه‌و په‌ی به‌و پێچ و په‌ناو
 فێله‌ دزیوانه نه‌بردوه که نه‌و که‌سانه‌ی دی
 به‌هۆیه‌وه ژيان ده‌سوپێنن و به‌خرایی سوود له
 خۆی وهرده‌گرن. ئادۆرتۆ دره‌نگ په‌یوه‌ندیکرد به
 ده‌زگاوه و نه‌چوووه ناو مملانیکیانی
 رێکخستنه‌یه‌وه. له‌ دوا ساته‌کانی ته‌مه‌نیدا
 که‌شته‌ پله‌ی مامۆستایی به‌لام به‌شیوه‌ی رۆتینی
 و ناسایی زانکۆییه‌کان ره‌فتاری نه‌ده‌کرد و
 پێده‌چوو له‌و ده‌وره تازیه‌ نا‌په‌حت و بێزار بێ.
 له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا که له‌ لایه‌نی که‌م له‌ چوار بواردا
 -فه‌لسفه، مۆسیقاناسی، ره‌خنه‌ی نه‌ده‌بی و
 کۆمه‌لناسیدا- جێگه‌یه‌کی به‌رزى په‌یدا کرد به‌لام
 ته‌نها له‌ دوا‌مه‌ین دان‌ه‌یاند [واته له‌ بوا‌ری
 کۆمه‌لناسیدا] له‌ لایه‌ن خاوه‌ن‌انی پێشه‌که‌وه به
 ته‌واوی قبو‌ل‌کرا (کاتێ ته‌مه‌نێکی گه‌وره‌دا کرا
 به‌ سه‌رۆکی نه‌نجومه‌نی کۆمه‌لناسی نه‌له‌مانیا،
 وه‌کو منال له‌ خوشیدا جێی به‌خۆی نه‌ده‌گرت).
 له‌ سه‌رتاسه‌ری ژيانى کارکردنیدا هه‌روا وه‌ک
 مرۆفیکى نامۆ [غریب الحال] له‌ په‌راوێزى ریزی
 رۆشن‌بیراندا مایه‌وه (10).

ئادۆرتۆ له‌ نووسینه‌کانیدا له‌ ئاواره‌یی چه‌ند
 جار ناما‌ژه‌ی بۆ ژيانە "زیان پێگه‌یشتووه‌" کان
 beschadigtes کرد. به‌لام به‌ زه‌روره‌ت
 مه‌به‌ستی ژيانى خۆی نه‌بوو. نه‌و کوپى دایک و
 باوکێکی ده‌وله‌مه‌ند بوو (باوکى له‌ فرانکفۆرتدا
 کاری بازرگانی شه‌رابی ده‌کرد) و منالی و
 هه‌رزه‌کاری به‌ خوشیه‌وه‌ برده‌سه‌رو حه‌زی له
 چى کرد، کردی. مۆسیقاوه‌سته‌ی جیهان-
 نیشتمانی له‌و ئاو وه‌وايه‌دا که هه‌ناسه‌ی
 تیا‌ده‌دا، بلاویوو (سه‌ره‌نجام ناوی خێزانی

ده‌گه‌من و بێگانه‌ی دایکی له‌ناوی باوکانه‌ی
 "ویزن گرۆند" به‌ باشت‌ر زانی. ئادۆرتۆ ناوی
 نه‌فسه‌ریکی فره‌ه‌نسی خه‌لکی دورگه‌ی کورس
 بوو که گۆران‌بێژیکی نه‌له‌مانی هێنا‌بوو). ئادۆرتۆ
 پاش خۆیندنی ئاهه‌نگسازى وه‌رگرتنى پله‌ی
 دکتۆرای فه‌لسفه‌ له‌ ولاتدا، له‌ بیست و دوو
 سالییدا و له‌ سالی 1925 دا چوو بۆ فینا بۆ نه‌وه‌ی
 له‌ ژێر ده‌ستی (ئالبان برگ) کاریکات که‌ موریدی
 (ئارنۆلد شوئنبرگ) موسیقاری گه‌وره‌ بوو. له‌و
 شه‌ره‌دا چوووه ناو کۆپى هاو‌پێانی شوئنبرگه‌وه -
 هه‌مان نه‌و که‌سانه‌ی که چه‌ندان سال دواى نه‌وه
 له‌ کالیفۆرنیا له‌ گه‌لیاندا ئاشنايه‌تی تازه‌کرده‌وه.
 له‌ 1928 دا گه‌رايه‌وه بۆ فرانکفۆرت و دووباره
 روویکرده‌ فه‌لسفه‌، به‌لام وه‌ک نیچه‌ هه‌میشه
 فه‌یله‌سووفێک بوو که مۆسیقا هه‌موو گۆشه‌و
 که‌ناریکی ژيانى داگیرنه‌کرد. ئادۆرتۆ هه‌رگیز بێ
 پاره نه‌مایه‌وه‌و هه‌میشه‌ خاوه‌ن خۆشه‌ویستی و
 وه‌فاداری هاو‌پێی گه‌وره‌و میهره‌بانى [واته
 هۆرکه‌ایمه‌ر] و وه‌فاداری و گه‌رم و گوپی ته‌واوی
 هاوسه‌ره‌که‌ی بوو. تا دوا ساتى رووداوه‌ سه‌یرو
 ده‌ردناکه‌که‌ی که‌ بووه‌ هۆی مه‌رگی، توانی
 به‌شیوه‌یه‌کی بێ‌وێنه‌ بێ‌هیچ سازشکاریه‌ک
 به‌رده‌وامی به‌ ژيانى خۆی، له‌ جیهانی نه‌ندیشه‌دا،
 بدات.

هۆرکه‌ایمه‌رو ئادۆرتۆ کاره‌که‌ی خۆیان به
 "تیۆره‌ی ره‌خنه‌گرانه‌" ناساندو مه‌به‌ستیشیان
 شیوازیکی بیرکردنه‌وه‌ بوو که له‌ نه‌فیه‌وه‌ بۆ
 نه‌فی ده‌چێ تا دوا‌جار باب‌ه‌ت به‌ زنجیره‌یه‌ک
 کۆته‌کی به‌ زه‌برو هه‌مه‌لایه‌نه‌ سنوورداریان کون
 کون ده‌کات. که‌وا‌بوو تیۆره‌ی ره‌خنه‌گرانه‌ به‌پێی
 ماهیه‌ت و کرده‌وه‌ی، ناسیستماتیک و به‌
 ناچاریش دوژمنی هه‌موو بینایه‌کی فه‌لسفه‌ی

داخراو بوو (هۆركهايمەر، به گشتی هه‌میشه وتارنووسینی له ریساله‌یه‌کی رێكخراو به باشتی ده‌زانی و ئادۆرتۆش زۆربه‌ی جار).

تیۆره‌ی ره‌خنه‌گرانه زۆتر له پووی شیوازی هێرشه‌وه قه‌رزاری هێگل بوو تا له پووی په‌ره‌سه‌ندنی کۆتاییه‌وه. ئادۆرتۆ هۆركهايمه‌ریش وه‌ك زۆربه‌ی هێگله نوێكانی سه‌ده‌ی بیسته‌م، زۆتر بیران بۆ نووسه‌ری لاو بیرکراوه‌و به‌زه‌بر شوپشگێپی "فینومۆلۆژیای رۆح" داده‌نا تا بۆ ئه‌و مامۆستا پیره‌ی زانکۆی لێن که *فلسفه‌ی صاف و فلسفه‌ی میترو پۆلێن* ده‌کردو به‌م شیوه‌یه‌ش به‌جیاکاری له‌نیوان هێگلی پێشوو و هێگلی دوایدا، رینگه‌ی هێگله‌ چه‌په‌کان و خودی مارکسیان گرت به‌ر به‌و جیاوازیه‌وه که به‌ ته‌واوی ته‌نها بۆ جیهانی فکری ده‌یه‌ی 1840 نه‌گه‌رانه‌وه. له‌و کاته‌وه ئه‌وه‌نده پووداو له میترووی فکری پوودابوو که کاریکی وا شیوا نه‌بێ. ساته‌وه‌ختی خوده‌وشیاری پرۆلیتاریا هاتبوو [هه‌روه‌ها] تێپه‌ریش بوو. هه‌روه‌ها ژماره‌یه‌کی زۆر فلسفه‌ی نوێ، هێگلیان له پایه‌ی به‌رزو به‌کته‌ای پێشوو خۆی هێنابوو به‌ خوار، هۆركهايمه‌ر سه‌ره‌تا له‌ژێر کاریگه‌ری دوژمنی خۆینی هێگل له پووی فلسفه‌وه‌ واته له‌ژێر کاریگه‌ری شوپنه‌اورد بوو. نزیکه‌ی دوای نیو سه‌ده‌ش دیسه‌انه‌وه وه‌ك تێکشکینه‌ری وه‌همه‌کانی مۆف و سه‌رچاوه‌ی ده‌روونشیکاری، ستایشی کرد. دیاره‌ پاش شوپنه‌اوه‌ر نه‌ك هه‌ر فرۆید به‌لکو دیلتای ده‌هات و فیه‌ر و مانه‌یم و کۆی خواکانی فکری ئه‌لمانی که زۆربه‌یان بایه‌خیان به‌ هێگل نه‌ده‌دا (11).

که‌وابوو تیۆره‌ی ره‌خنه‌گرانه ناچار ده‌بوو له‌گه‌ڵ میراتی هێگل له‌ فکری کۆمه‌لایه‌تی

سه‌ده‌ی دوایدا یه‌ك بگه‌ڕێو له‌ رووداوی نه‌وه‌ستاوی نه‌فیدا سوود له‌ "شیوازی هێگل" وه‌ربگرێ ده‌رئه‌نجامی ئه‌م کاره‌ جۆریکی تازه‌ی دیاله‌کتیک بوو که له پووی مه‌نه‌جیه‌ته‌وه ته‌نانه‌ت له دیاله‌کتیکی مارکس بونیاد هه‌لته‌کینه‌رت ده‌رده‌خات "دیاله‌کتیکی بێ سینتێز" (12) بووه ئادۆرتۆ هۆركهايمه‌ریش وه‌ك مارکس بێزار بوون له‌و ته‌جریده‌ی که میتافیزیک و ئایدیالیزمی ئه‌لمانی جیهانیان له‌ژێر په‌چه‌که‌یدا ده‌شارده‌وه‌و ره‌خنه‌یان له هێگل ده‌گرت که بۆچی پله‌ی یه‌که‌می به‌ بناس [یان زه‌هن] داوه. به‌لام له هه‌مان کاتدا نه‌یانه‌ویست له توندپه‌ویه‌وه به‌ره‌و بێیایکی بپۆن و بچه‌ جه‌مسه‌ری پێچه‌وانه‌وه‌و تووشی هه‌له‌ی ماتریالسمی عامیانه‌ یان زانسته‌خوازی درۆزانه‌ بن، ئه‌و تیۆره‌یه‌ی هێنابووین به‌ هاوتاییه‌کی ناپایه‌دار له‌ نیوان ئه‌و دوو ئاسته‌دا ده‌هات و ده‌چوو: له‌لایه‌ك پێداگرتن له‌وه‌ی "شته‌کان" به‌ر له‌ هوشیاربوونی نێمه‌ پێیان هه‌ن، له‌لایه‌کی دیش ده‌رپرینێکی ئالۆزو لوتکه‌ی بێ ئه‌ندازه ته‌جریدانه‌، به‌مانای دوای ئادۆرتۆ و هۆركهايمه‌ر له هه‌مان قه‌لبی ئایدیالیستی و میتافیزیکیدا مانه‌وه. جگه‌ له‌مه‌ش چونکه به‌ وردی سه‌ختگیریه‌کی زیاتر له هێگل بپوایان وابوو که ناکرێ هیچ شتی راسته‌وخۆ بناسرێ و هه‌ر شتێک له جیهانی سروشت یان دنیا‌ی مۆفدا شتێکی دی "نانتی تزی" یتێ، ئه‌وا تیۆره‌ی ره‌خنه‌گرانه‌ش وه‌ك بیره‌کانی دوای فینگشتاین فره‌ لایه‌ن و گران و ئالۆز بوو.

دوو زاواوه‌ی بنه‌په‌تی -یه‌کێکیان بۆ ئافه‌رین گوتن و ئه‌وی دیان بۆ سوکایه‌تیکردن- به‌رده‌وام له‌ نووسینه‌کانی هۆركهايمه‌ر و ئادۆرتۆ دووباره‌

ده بۆۋە: يەكەمىيان "عەقل" و دوھەمىيان "پۆزەتقىزم"، "عەقل" لە ھەمان ماناي نەرىتى ھىگلى دەلالەتى لە چۆنايەتەك دەکرد كە سەبىكت [خود] و ئۆبىكت [بابەت] بەزەبر تىايدا ھاوبەش بوون، واتە "بەمايەك لە خودى واقعەتدا" [يان ئەوھى كە ھەبە]. پۆزەتقىزم ناوئىكى ھاوبەش بوو بۆ ھەموو ئەو ئاراستە فەكرىانەھى كە خاوەنانى تىۋرەھى رەخنەگرانە لە گەلئاندا كۆك نەبوون. بىرىارانى كۆمەلایەتى سەرەتاكانى سەدەھى [بىست] ھەرچەكەيان بەدل نەبوايە، دەيانخستە ژىر زاراوھى "پۆزەتقىزم" ھە. ئادىرتۆ و ھۆركھامەر تەنانەت ئەم زاراوھەيان بى قەيدو شەرت بەكارھىتا. ماترىالىزم و "زانستى پەرىستى" يان كە ئامانجى ھىرشى رەخنەگرانى دەھەكانى 1890 بوو بەو تۆمەتەوھە كە "پۆزەتقىزم" ھە پەت دەكردەوھە: (13) سەرەپاى ئەمەش سەرچەم قوتابخانەھى ناوگەرەكان [الاسمىون] نەرىتى ئەزموننگەريان دەخستەسەر. بەم شىۋەھە پۆزەتقىزمى لۆژىكى پە پۆزەتقىسىمى ئەزموننگەرى دەھەكانى 1920 و 1930 ش لەلای ئەوان چارەنوسىكى باشتى لەو شىۋە سادانەھى ئەم جۆرە تىۋرانە نەبوو كە فەيلەسوفانى سەدەھى بىستەم بۆ راستكردەوھى دەستىان لى ھەلمايىبوو. ھەموويان بە يەكسانى بە دوژمنى "عەقل" دادەنران چونكە ھەموويان عەقلىان بۆ ئاستى يەكەك لە "ھىزە زىھنىەكان" دابەزاندبوو (14).

پىۋىست بە وتن ناكات كە بىرىارانى تىۋرەھى رەخنەگرانە رەوتى ناعەقلىنىشان بە توندى مەحكوم دەكرد. دىدى ئادىرتۆ ھۆركھامەر سەبارەت بە ھەر جىگەيەك - بە شىۋەھەكى سەرەكىش ئەلمانىاي نازى - كە دوژمنانى عەقل

لەوئى بوو بۆنە سەرچاوھى دەسەلات (ئەو دوژمنانەھى كە خۆيان رايانەگەياند كە دوژمنى عەقلىن) دىدىكى پەر لە قىزكردەوھە وەپسى بوو. جارىكى دى لەناو ھەلومەرجىكى لەم چەشنەدا دەيانبىنى كە دەبىن لەدو لاوھە بچەنگن: رەقان لە شىۋەھى ئەلمانى "بىركردەوھە بەخوئىن" ژۆر زىاتر بوو لە رىبازى ئەزموننگەرى ئىنگلىزى ئەمەرىكا. بەلام لە ھەمان كاتدا گومانى ئەوھەيان دەكرد كە ئەم دوو شىۋازە جىھانبىنى ئەوئەندە كە دەزانرا بە تەواوى لە جەمسەرى دژ بەيەكدا بن و رەنگىشە يەكەكەيان دەرئەنجامى مېژووى ئەوى دىيان بىت. بى وىنەترىن و ھەروھە ورزىنترىن لایەنى بىركردەوھى ئادىرتۆ ھۆركھامەر، ئەو باوھەپە سەقامگىرەھى ئەوان بوو [كە دەيگوت] بەرەرىتە تازەھى سەدەھى بىستەم كۆپى راستەوخۆ بژوتنەوھى رۆشنگەرى سەدەھى ھەژدەھە.

لە وتارىكدا كە ھۆركھامەر لە ژىر ناوئىشانى "تىۋرەھى تەقلىدى رەخنەگرانە" كە لە سالى 1937 دا بە چاپى گەياندو تىايدا دەستىشانى بەرنامەھى كارى كرد، ھەموو ئەو شتانەھى سەرەوھە بە شىۋەھەكى جەننى دەبىنرا. سىفەتى "تەقلىدى" بە شىۋەھەكى سەرەكى بەھەمان ماناي "پۆزەتقىزم" بەكاردەھىنرا. ھۆركھامەر روونى دەكردەوھە كە لە لىكۆلىنەوھى كۆمەلگادا ئەزموننگەران و تىۋرىزەنانى تەقلىدى تەنھا لە رووكەشدا لەيەك جىاوازن، چونكە ھەردووكەيان لە بىنەپەندا قايلن بەيەك مۆدىلى تىۋرى، مۆدىلىك كە لە زانستە سروشتىەكان و بە پەلە يەكەمىش لە ماتماتىكەوھە وەرگىراوھە. بە بىپواى ئەو ئەم "لۆگسە نەمرە" شىۋازى ئىشكردنپانى دەست نىشان دەكرد. ھۆركھامەر رو ئادىرتۆ خۆيان لە ژىشانى دەوروبەريان دوورەگىرت و

لینکۆلینه وه کانیاں به پیتی دابه شکردنیک
پسپۆری [تخصصی] به شبهه ده کرد، نه له به
به وتی هۆرکهایمه په پیره وانی تیۆره
ره خه گرانه کاتی ده ستیان به لینکۆلینه وه
ده کرد، هه لیاں ده دا له جیهانی مرۆف "له ناو
جه رگی رووداوه واقعی و کۆمه لایه تیه کانه وه"
تیبگن، چونکه "فه رمان په وای [نو] له هه
گۆشه یه کدا، سه رنجدان بوو له هه لومه رچی
عه قلی ژیاں" (15).

هۆرکهایمه هه موو روشنبیرانی خۆی بانگ
ده کرد بۆ نه وهی له جیتی "یاربه روشنبیری بێ
نامانجه کان که نیوهی شیعه له قالبی چه مکه
هه مه کیه کاندای نیوهی ناشکرکردنی حالته
زه نهیه کان" بوو، وه تیۆره کۆمه لایه تیه
ته قلیدهیه کان هه رگیز له و سنووره تینه ده په پی،
له جیتی نه مه بیرى خۆیاں ئاراسته ی رزگارکردنی
مرۆف و "گۆپانی سه رجه م کۆمه لگا" بکه ن. نه
پوونی ده کرده وه که تا نه و کاته ی مرۆف کان
"وه ک نه ندای بوونه وه ریکی نورگانیک" و خالی
له عه قل ئیش بکه ن "مومکین نیه عه قل له لای
خۆی شه فافیه ت [ته نکیتی] پهیدا بکات".
که وابوو به پیتی تیۆره ی ره خه گرانه جیاوازی
رۆلی "زانستی" لینکۆله ره وه له گه ل رۆلی نه ودا
وه ک هاوولاتیه ک که ماکس فییه ر سه خنگیرانه
جه ختی لیده کرد، به ته وای بێ مانا بوو
[چونکه] یه کیتی و یه کپارچه یی مرۆفانه ی کاری
فکری، پارچه پارچه و په رش و بلآوده کرده وه.
"له بیرکردنه وه ی راسته قینه دا" لینکۆلینه وه
به هاو زانست و کردار به شیوه یه کی لیک
جیا نه بۆوه تیک ده ئالان. ته فسیر ده لاله تی "نه ک
ته نها بۆ پووداویکی لۆژیکی ده کرد به لکو
هه روه ها بۆ پرۆسه ی میژووش". له درنزه ی

نه مه شدا هه م.. بونیادی کۆمه لایه تی.. و هه م
په یوه ندی تیۆریزه ن به کۆمه لگاوه "گۆپانکاری
به سه ردا ده هات. ته فسیرکه ریش هاوپی له گه ل
بابه تی ته فسیرکراودا ده گۆپا (16).

هۆرکهایمه، له وتاریکی تردا که پێشتر له
هه مان سالدا بلآوبۆوه به راشکاوانه تر جه ختی له
په یوه ندی هاوتای دوو رۆلی بپیارکردو نووسی
بوو:

"کاتی تاکه که سیکی چالاک و خاوه ن
عه قلیکی ته ندروست هه لومه رچی ناله باری جیهان
ده بین، ناره زوو بۆ گۆپینی ده بێته بنه مایه کی
رێنماییکه ر که نه و به هۆیه وه واقعه ته
پیداوه کان ریک ده خات و له شکلی تیۆره یه کدا
دایده ریژێ. هه م میتۆده کان و ته زاکان و هه م
گۆپانه کانی تیۆره ته نها به سه رچاڤا له
هه لۆیست وه رگرتنی نه و قابیلی تیکه یشتنه.
چه ند راست بیرکردنه وه به راست ئیراده گه ریه وه
به ستراوه هێنده ش راست ئیراده گه ری به راست
بیرکردنه وه وه به ستراوه" (17).

به پیتی نه م پێناسه یی روشنبیر که تیایدا
کردار و کار به بنه ما داده نرا، نه و چه پبوونه ی که
به نیحساساتی ساویلکانه و بازارپه وه "به وه نده
وازیده هینا که به زمانیکی پرستایش و ریزه وه،
هیزی خولقینه ری پرۆلیتاریا رابگه یه نیت. به
تاوانی "راکردن له هه ولی تیۆری" مه حکوم
ده کرا. "خۆشبینی پیشه یی [حرفای] و
"ههستی خۆشحالی" له "په یوه ست بوون به
هیزیکی جیهانی وه" زۆر ده شیا له "سه رده می
شکسته وردو خاشکه ره کاندای (وه ک نه و
سه رده مه ی هۆرکهایمه ر نه م شتانه ی تیا
ده نووسی) بپێته هۆی ناو میدی ره خه گری
کۆمه لایه تی باشتربوو قبولی بکات که ره نگه له

گۆشه گيرى ئايدۆلۆزىدا. بۇ خۇي بەجىدە ھىللىرى. ھەروھانە دەبوو ئەو ئەندىشە يەي كە سەرچاۋەي لە خۇ دورخستتەو، لە ئايدۆلۆزىاۋە ۋەردەگرت، لەگەل "يۇتۇپىيا تەجىرىدە كاندا" تىكەلېكرى. ئەندىشە يەككى لەم چەشنە بەدەر لە لاينە ھاۋەشىيە شىمانەكانى لەگەل ۋە ھەم دروستكردندا [ۋەم پروازى] بەھەر حال لەسەر ئەو باۋەرە ۋەك بەرد پتەۋە دامەزراپو كە "تەنھايەك ھەقىقەت" ھەيو "سىفەتە پۆزە تىفەكانى راستگوى گونجانى دەروونى ۋە قلاىيەت ۋە ۋەلدان بۇ ئاشتى ۋە ئاسودەيى ۋە ئازادى خۇشەبەختى" مومكىن نىيە "بەھمان مانا بگە پىتەرتەۋە بۇ تىۋرە يان كردارىكى تر" (18). ھۆركھايەمەر دەيزانى باۋەرپىكى لەم چەشنە بەماناى "لىبرالى نەبوونى" رۇخ يان زىھنە Geist "رۇخ يا زىھن دابراۋ جىيا لە زىيانى كۆمەلگا" ۋە "لە سەروو ئەو زىيانەۋە" نەبوو، ئەم راستىش لەگەل رۇلى "ئازاد لە ھەزو ئارەزو" ى بىرپار كە "رۇشنىرانى لىبرالى" ئەۋەندە بەھايان بۇ دادەنا، ناتەبا بوو، ئەركى ميانچىتى [مىيانچىگرى] كە مانھايەم بۇ فەكرى كۆمەلايەتى دانابو بە ئاشكرا لەگەل ئەو فۇرمە كۆنەدەبۆۋە كە بىرپارانى تىۋرەي رەخنەگرانە بە مەسەلەكانىان دەدا، لە ھەمان كاتدا ھۆركھايەمەر بىرواي بەۋەش ھەبوو كە رۇخ يان زىھن لىبرالىشە بەماناى رىگەنەدان بۇ بەرگەگرتنى (ھەر جۆرە ناچار كىردىك لە دەرەۋە ۋە ھەر جۆرە پىياچوونەۋە [يان بىر تازە كىردەۋە] بە دەرئەنجامە بەدەستەتۋەكاندا بە بى خواستى ئىرادەي فلان يان فېسار دەسەلات). ئادۆرتو ھۆركھايەمەر بە درىژايى 30 سالى دوايى كە رووداۋەكان ناچار بە تەنپايى و گۆشەگىرى كردن، بەردەوام بە

بەيوەندىيەكى دىالەكتىكى لەنتوان لاينە لىبرال و نا لىبرالەكانى فەكرى خۇياندا دەھاتن و دەچوون.

ماكس ھۆركھايەمەر و تىۋدۆر ئادۆرتو:

سالەكانى نىشتەجى بوون لە ئەمىرىكا

چوار سال، لە ۋاۋەيەدا كە فەيلەسوفانى فرانكفۇرت دور لە ۋلات لە ئاۋارەيدا بەسەريان دەبرد، پەرە و درىژەيان بەم سەرەتا تىۋرەيانە دەدا. بەھاتنى ھىتلەر "دەزگاي لىكۆلىنەۋەي كۆمەلايەتى" كە پىنكھاتبوو لە كۆمەلەن بىرپارى بە رەجەلەك يەھودى سەر بە ماركسىزم و نازىيەكانىش بىن ئەندازە رقيان لە ھەردووكى بوو، مەھكۇم بە لەئاۋچوون بوو. لە مارسى 1933دا چالاكىيەكانى لە ئەلمانىادا كۆتايى پىتەھت. ھۆركھايەمەر رايكرد بۇ سويس و مانكى دوايش ناۋى لەئار يەكەم گروپپى مامۇستايانى زانكۆ كە رىژىمى تازە دەرى كردبوون، نووسرا.

"دەزگا" كە پاش ۋاۋەيەكى كورت لە جىنېف لەسەر دەۋەتى زانكۆي كۆلۇمبىيا [لەشارى نيوپورك] لە سالى 1934دا چو بۇ ئەمىرىكا، لەۋى ئادۆرتو كە نيو دەيەي لە ئوكسفۇردو لەندەندا بىردىۋە سەر، بە رەسمى لە 1938دا چو بۇ كۆلۇمبىيا. "دەزگا" بە ھۆي نوسىنگەي دەخلى تاييەتەۋە بەپتەدەبرا كە بەرلەۋەي نازىيەكان دەستى بەسەردا بگرن، پارەكەي بەدوربىنەۋە نىزىراپو بۇ دەرەۋە. لەبەر ئەمە جۈولەيەكى ھەبوو كە رىكخراۋەكانى دى نەيانبوو. بەلام ئەم ئاسانى سەفەر كىردنە بەماناى ئاسانى گونجان نەبوو لەگەل دەۋىيەرى تازەدا. ھۆركھايەمەر ھاۋكارانى لە "مۆرىنك سايدەھاتن" ھەروا سەرسەختانە بە ئەۋروپى مانەۋە و تەنانەت ھەندىكىان تا دواسات خۇيان لە چوون بۇ

نه مريکا ده دزیه وه. لقيکي "ده زگا" که هيشنا له پاریس بوو بلاو کراوه کانی ده زگای به شیوه یه کی برده و ام ناماده و بلاو ده کرده وه. به لام هیشنا هر به زمانی نه لمانی.

به لام که وتنی فرانسا له 1940 داو یک سال و نیو دواي نه ودهش هاتنه ناو ده وی نه مریکا بق جهنگ، هه موو شتیکی گوتی. هورکهایمه رو هاوکارانی که بینیان دوا په یوه ندیان به نه وروپاوه پچراوه، به بن ثاره زووی خویان برپاریاندا له مه و دوا به هه رمه کانیاں به ټینگلیزی بلاو بکه نه وه. هیشنا زور تینه په پی بوو که "ده زگا" تووشی زنجیره یه ک قهیرانی ناو خویی بوو، باری میزانیو سه رمایه گوزاری سه رنه که توو، ناچار یکرد ژماره ی فرمانبه رانی که م بکاته وه و چالاکیه کانیش سنووردار بکات خوشه ختانه پتویستی نه مریکا به پسپو پی مه سه له کانی نه لمانیا له کاتی جهنگدا، یارمه تی ده زگا که یدا بق نه وه ی کیشه کانی چاره سه ر بن. جهند که سټک له نه ندامانی چوون بق واشنگتون و په کیکیش له یه که مینی نه م گروپه فرانز تویمان بوو که له ناوه راستی ده یه ی 1930 دا په یوه ندی کردبوو به "ده زگا" وه. نووسه ر "به هیمو ت" نه که رچی له نه ندانه تازه کان بوو به لام وه ک دیار بوو له وتویزه کانی "ده زگا" دا رولیکسی به رجه سته ی ده بیني، پیاوړی که سایه تی به هیز بوو و له گه ل هورکهایمه ریشدا له سه ر تفسیری نازیم جیاوازی هه بوو. [به م شیوه به ش] چ له روی نایدولوزیو چ له پووی رټکخستنه وه بوو بوو به ره قیپی به ریوه به ری "ده زگا". رویشتنی نه و بق واشنگتون ریگه ی له پټکادانسی نه م دوو که سایه تیه سه رسه خته گرت.

له م بهینه دا هورکهایمه ر ناچار بوو نیویورک به جی بهیلن. له بهر نه خوشی دل ناچار بوو بق

ناوچه یه ک پروا که ناو و هه وایه کی باشتی هه یه. له سالی 1941 دا چوو بق کالیفورنیا- یان وردتر بق پسیفیک پلیسیدز- نه و شوینه ی که توماس مان نیشته جی بوو تیایدا. نادرنوش له پووی وه فاداریه وه بق هاوړیکه ی چوو بق نه وی و پاشماوه ی (ده زگا) که ش له مورینگ سایه هایز هیواش هیواش وه ریو وشک بوو (91)، به م پییه هورکهایمه ر و نادرنوش نه و نووسینانه ی که نه مرق ناویان له بهر ناوی نه وان زیندووه، له کالیفورنیا نووسی، واته جیگایه ک که کلتوری نه لمانیا له ناوړه پیدا ده وله مه ندرتین پله ی به ده ست هینا.

به سه رنجدان له وه ی که نه و دوانه به چ که له په قیه که وه به میراتی نه وروپای خویانه وه نوسابوون و چ دوزمنایه تیو توندیه کیان به رامبه ر کلتوری میگه لی نه مریکا پیشانده دا، رهنگه و ایزانری که نه زمونه کانیاں له نه مریکا دا به ته وای نیگه تیف بوو، به لام داوه ری کوتایی نادرنوش به و شیوه یه نه بوو، له و بیر هه ریانه دا که بهر له مردنی به سالتیک بلاوی کرده وه- و رهنگه تا نه وکاته نه رمتر بوو بوو- جهختی له وشتانه کرد که له نه مریکيه کانه وه فیری بوون و به قسه ی خوشی بوته هوی چاک کردنه وه ی جوریک له ناهاوسهنگی له بیر هه کانیدا. نادرنوش به یادی دیته وه که "که رچی دور له هه سته ناسیونالیزمیه کان و غرووی کلتوری" پی پی خستبووه نه مریکاوه، به رمه مه کانی زیاد له پتویست "راسته وخو تیوری" و ته نها به لای ته فسیرو راهه کردندا ده چوو. به لام له نه مریکا دا بیني بووی که خه لکی به رده وام داوای "به لکه و ده لیلی" لیده که ن بق نه و شتانه ی که گوتو ویتی. یه که م کار که پی پی سپیرا لیکولینه وه ی موسیقای جازبوو که له گه ل سه لیه ی په روه رده کراویدا به ته وای جیاواز بوو. به لام

ئادۆرتۇق لە ئەنجامى ئەم لىتکۆلئىنە وە يەدا دەستى بە چەمكى وەك "تاکگەرى درۆينە" و "گەورەى" درۆزنانە گەيشت کە دواتر جىگە يەكى بەرجەستەى لە تيۆرە کۆمەلايەتە گەيدا بينى، بە گشتى وەکو نويمان زانى کە لە ولاتە يەگگرتووەکاندا جياواز لە ئەلمانیا لە سەردەمى کۆمارى فايباردا "شکل گرتنى ديموکراسيانە لە سەرتاسەرى ژياندا بلۆبۆتەو" بەلام جگە لە زانينى ئەمە، بىگومان گومانى بوو کە ئەم شکل گرتنانە تا چەند رەنگدانەوەى راستىە ژىر خانىەکانن و ئەم مەسەلەيش بوو بە تەوەرەى سەرەكى بىرکردنەوەى لە سەلەکانى ئاوارەبيدا. لەگەل هەموو ئەمانەشدا تەنانەت پاش کۆکردنەوەى سەرچەم لایەنە نىگەتيفەکان، هەستى بەو دەکرد کە لەپووى فکريەو قەرزارى ئەمريکايە. "بىهۆدە نىە گەر بگوتى ئەر هوشيارىەک لەم سەردەمەدا گەر ئەزموونى ئەمريکاي (ئەگەر بۆ دزايەتیکردنیش بوو) لە خۆيدا دەتوانەو، خواوێن رەگەزىکى کۆنەپرستانە بوو" (20).

* * *

کتىبىک کە ئەم سەرقالە تازانەى تيا دەرکەوت "کەسايەتى دەسەلاتخواز" بوو کە ئەگەرچى لە پووى پۆلئىن و نوسينەو دا بەدوا بەرهمى سەرەكى ئادۆرتۇق هۆرکهايمەر لە رۆژانى ئاوارەبيدا، دەژمىرتىت، يەكەم نوسين بوو کە سەرنجى وەرگرىکى زۆرى لە ئەمريکادا بۆخۆى راکىشاو جگە لەمەش کەمترين پىکدادانى لەگەل نەريتى رۆشنپىرى ئەو ولاتەدا هەبوو. لەبەرئەوە لۆژىکىە گەر بەرهمەکانيان لەو سەردەمەدا بە شىوە يەكى پىچەوانە شى بەکەينەو و هياش هياش بگەين بەو مەسەلانەى کە خواوێن زۆرتىن لايەنى رەخنەگرانەن. لە سالى 1944دا دەستکرا

بە نوسينى کەسايەتى دەسەلاتخواز و لە 1950دا بلۆکرايەو و بەشیک بوو لە پەرۆدە يەكى بەريلاوتر لە ژىر ناو نيشانى "چەند لىتکۆلئىنە وە يەک لە بارەى پيشداوەرەو". ئەندامانى "دەزگا" پيشتر ناشناى ئەم جۆرە پەرۆزانە بوبوون. فراوانترين هەولى پيشوو لەو زەمىنە يەدا زنجىرە يەک وتارى ئاسان بوو لە بارەى مەسەلەى خيزان و دەسەلاتەو. کەسايەتى دەسەلاتخواز لەو پەرۆدە تازە بوو کە نوسەرانى ئەمريکى کۆچکردو، هەرەها شىوازە ئەزمونگەرى تيۆريەکان، تيايدا لە پال يەکەو هاتبوون. ئەگەرچى هۆرکهايمەر بزوینەرى سەرەتای پەرۆدە کە بوو بەلام بەشدار نەبوو لە لىتکۆلئىنەو و نوسيندا. بەرپرسيارى ئەم مەسەلە يە لە پووى شىکردنەوەى چەندايەتى تاقىکردنەو و کان و چاپىکەوتنەکاندا لە ئەستۆى تىپىکى دەروونناسى لە دايکبووى ئەمريکا و نيشتەجى لە برکلى لە کاليفۆرنيا بوو. لە پووى تەفسىرو رافەکردنى چۆنايەتەو لە ئەستۆى خودى ئادۆرتۇق بوو. دواتر ئادۆرتۇق بىرى دیتەو کە "هاوکارى بە رۆحىەتى ديموکراسى" کە خەسلەتى پەرۆدەى ناوبراو بوو "بە پىچەوانەى نەريتى زانکۆيى ئەوروپاوە" "بەرهمەمدارترين شتى" بوو کە ئەو لە ئەمريکادا ئەزموونى کردبوو. ئەو بەتايبەتى بە ستايشەو يادى يەکىک لە هاوکارانى دەرکرد کە ناوى (نويت سنفرد) بوو کە بەوردى سەرچەم داپشتنە ئىنگليزىەکەى ئەوى رىکوپىت کردبوو (21).

گرىمانەى سەرەكى لە کەسايەتى دەسەلاتخازدا ئەو بوو کە لە ولاتە يەگگرتووەکان - و سەرتاسەرى جىهانى رۆژئاو وادا جۆرىک "ئامادەى فاشيزمى" هەيە کە لە تاکە کەسانىکى ديارىکراودا دەناسریتەو [يان قابىلى

دهستنيشانکردنه]. دهگوترا كه نهام جوړه له پياوان و ژنان شتيك له خويان پيشان ددهن كه له زاراوهي دهروشيكاريدا رهنكه ناوي "سيندروم Syndrom" ي دهسه لاتخواز" ي لي بنري. نهام سيندروم له "تيكه لېووني گرتي نوډيب له گه ل مازوشيسم و ساديسمدا سه رچاوه ده گرتي و ناشكراكهری رقيكي ناهوشيارانه په له باوك.. كه گوراوه.. بو عه شقي" به هيزه كان و[رق] له كه ساني بي تواناو بي به رگري. بو پاشه كه و تكردنيكي دهروني. به گشتي په هوودي ده بيته "جينشيني باوكي رق ليته لگراو". و بهم پييشه ده گرتي پييشبيني بكری كه "دزايه تيكردني په هوودي بوون گرنگترين ناماژه و نيشانه ي نهام تيكچونه [دهرونيه يه]. نيشانه كاني ديش رووكرده بيركردنه وه ي قالبيه و نه وه ي كه تاكه كه س چ له سياست و چ له پروپاگنده ي بازگانيدا بكه ويته ژير كاريگري "لايه نه شه خسيه كان" ي و تار خويندنه وه گشتيه كان، و هروها نكولي كردن له هه موو شيوه نامانجيكي يوتوبي (22).

كه سايه تي دهسه لاتخواز له كورپو كومه لي زانسته كومه لايه تيه كاني نه ميركادا به فراواني خويندرايه وه و قسه ي له باره وه كرا (23)، ته نانه ت نه و كه سانه ش كه په خنه يان له شيواوز دهر نه نجامه كاني ده گرت، دانيان به هيزي بيرو وروژاندني نهام كتيبه دا دنا. به لام له گه ل هه موو نه مانه شدا شتيكي سه رگرداني كه ر تيايدا هه بوو كه به گشتي هيچ خويندريك نه يده تواني به وودي په نجه ي له سه ر داني. كتيبه كه شه ش سال به دهسته وه بوو. نه گهري نه وه ش هه بوو له مه زياتري پي بچي گه ر نادورنو برياري گه پانه وه ي بو نه لمانيا نه دايه و په له ي له هاوكاراني نه كرايه بو نه وه ي بي چاكسازي و كور تكردنه وه كه

بيگومان به سوودي كتيبه كه ته واو ده بوو، په له له ته واو كردني كاره كه دا بكن. له سه رده مه نارامتره كاندا تيپه پيني كاتيكي ناوه هاي جياوازي نه ده كرد، به لام له م باره يه وه كتيبه كه له فهايكي نايد يولوزيدا بلاوكرايه وه كه زور جياواز بوو له فهاي سهره كي [كه كتيبه كه ي تيانوسراوه] و هك ده يقيد ريسان له پوي گله ييه وه ده يگوت باسي گرفتني بيست سال پيشي ده كرد. دزايه تيكردني په هوودي چيدي كيشي زور نه بوو. كه سي تي دهسه لاتخواز گه رجي له هه مان سالدا بلاويژه وه كه جوزيف مه كارتني دهستي به كاره دزيوه كاني كرد، ته نها له په راويژدا باسي مه ترسي ميگه لېووني ده كرد كه نه و [واته مه كارتني] به سه ركه و تويويه وه. خراپ به كاري ده ميئا. چوارچيوه ي مه رجه ي كنيه كه، فاشيزميك بوو به شيوازي نه وروپا كه جياوازيه كي ناشكراي هه بوو له و مه ترسيانه ي هه رده شي له ولاته په كگرتوه كان ده كرد (24).

له پوي مه نه جيشه وه ره خنه گران ده يانگوت كه نوو سه راني كتيبه كه له هونه ري نمونه وه رگرتندا هه له يان كردوه و واپيشان ددهن بوو له به رچاونه گرتني ناستي خويندن و پيگي كومه لايه تي نه و كه سانه ي كه چاوپيكيه و تنيان له گه ل كراوه يان تاقي كراونه ته وه. و لايه نه چوونايه تيه كه ش تارپاده يه ك مه زاجيانه جيبه جي كراوه. و ردينياني دي بپوايان و ابوو كه نهام كه موكوورپانه دهر نه نجامي "تيكه لكردني" دوو مه نه جي ليكولنه وه ي نه گونجاوه.

دياره وه فداري بوو نه و چه مكانه ي له فرويده وه وه رگيراوه، ليكوله روه نه مريكي و كوچكردوه كاني كه له به رهمه ينياني كه سايه تي دهسه لاتخواز/ هاوكاريان كردبوو، به يه كه وه گریده دا، به لام ناشكرا بوو كه بو نه هيشتي

شاراوه ته وه به ئاسانی نه یانده توانی له مه به ست
و مانا شاراوه کانی تیښگن.

* * *

نهینتی هم مه سه له یه ده بوو به یارم ته
به ره مه کانی دی نادۆرتو که هاوکات سه رقالی
نووسینیان بوو به زمانی نه لمانی، بکړته وه.
هروه ها به ره مه ټکی تر به ئینگلیزی هه بوو که
مومکین بوو یارم ته له ناوېرډنی به ده حالېوونه کان
بدات. له سالی 1947 دا کتیبیک به ناوی "عقل
گیران" وه له هۆرکهایم یر بلاوکرایه وه که
زنجیره ی نه و وتارانه ی له خوگر تېوو که نه و له
سئ سالی رابردو دا له زانکوی کولومبیا وه وانه
گوتبوونیه وه به شتویه کی سه ره کیش هه مان
نه و بابه تانه ی له خوگر تېوو که نووسه ر له وتاره
سه ره کیه کانیدا له سالی 1937 باسی کړدبوون.
به لام نه مجاره ده ربړنی بابه ته که ساردو بئ
گیان بوو، شتوای نووسینی هۆرکهایم یر به هوی
گواستنه وه له نه لمانیه وه بۆ ئینگلیزی گهرمی و
هیزی دیاله کتیکې پیتشوی خوی له ده ستدا بوو.
عقل گیران نه کاریگری کړده سه ر ره خنه گران
و نه خوینه ره ئاساییه کانیش و کاریگری له سه ر
پوشنېرانی نه مریکا نرک بوو له سفره وه.

هۆرکهایم یر ره نکه به له بهرچاوگرتنی وه رگره
[مخاطب] تازه کانی کتیب، نووکی هیرشی
کړدبووه سه ر ئامانجه به تاییه تی بهرجه سته کانی
ولاته یه کگرتووه کان. ئاگاداری ده دا له باره ی
"رۆکردنی لیبرالیسم به ره و لاریوونه وه به لای
فاشیزم داو ئاره زووی نوینه ره سیاسیه لیبراله کان
بۆ سازشکردن له گه ل دژه کانیدا" وه
به بیرده هیتایه وه که پوانگه یه کی "وینه یی" و
"زیه نی" بۆ عقل "یارمه تیمان نادات بۆ
دیاریکردنی پتویستی هېچ ئامانجیک". به لگه ی
ده هیتایه وه که نه زمونگره لیبراله کان له

جیاوازی نیوان کۆکردنه وه ی دراوه کان و
تیۆره زه یندا، هر نه مه به س نه بووه. دواچار وا
ده رده که وت که رۆشنېری هورنه مندو ده ست
زېری تپیه که له وانی دی بالاو سه ری گه وره تر،
نادۆرتویه. به پتی نووسینی دوو ره خنه گر
"به داخه وه مه نه جی سه رزمیری [احصائیات] له
ده وری میردیکې گه مژه و فه قېر دا ده رده که وت
که له به رامېر بیر ده هینه ره کانی هاوسه ره که یدا
ته نها ده زانیت بلئ "به لئ نازیم." (25).

له ژیر هم پیکه وه گریدانی که موکووپی
میتۆده کاند، جیاوازیه کی نه ناسراو له پووی
نایدیۆلۆژی وه هه بوو. له که سایه تی
ده سه لاتخوازدا وشه ی "دیموکراسی" وه و
سېفه تی پېچه وانه ی "فاشیزم" به کارده هیترا که
وه و دیاره به شیکه له زمان و زاراوه کانی
نووسه ره نه مریکه کانی کتیبه که. به لام نادۆرتو
که سئ نه بوو که به پتی سروشتی سوود له و
وشه یه وه ربگریو ئیحتیمال له جیی نه و
ده ینووسی "سۆشالیستی" یا "شۆپشگېرانه ی"
هاوکارانی "ده زگای لیکولینه وه ی کومه لایه تی"
به رده وام له پشتبه ستن به زاراوه مارکسیه کاند
ره زیلیان ده کړدو پاش گواستنه وه ی "ده زگا" ش
بۆ نه مه ریکا ئاره زوو بۆ ده ربړنی مه به سته کانیا
له قالبی "زمانی نه وانی دیدا"، زیاتر له جاران
بوو (26). نادۆرتو هۆرکهایم یر هاوکارانیا
هه ولیان ده دا له ژیر پالنه ری نه وه ی نه مړ
به زیاده پوه ی له یه ده کدا داده نرئ،
په یوه سته بوونی هه قیقی خویان له پووی
نایدیۆلۆژی وه بشارنه وه. له بهر نه وه مایه ی
سه رسوپمان نیه که خوینه ره نه مریکه کان
سه رگرده ان ده بوون له بهر نه و نه نجامگیریه ی به
شتویه یه کی ناواخنی له که سایه تی ده سه لاتخوازدا

ئەوئى خاوەن] ھىچ بىنەمايەك بىي كە بتوانىي
مانايەك بەم وتەزايانە ببەخشىي " و نيشانەي
"گوشارى سىستەمىكى ئابورىيە" كە ھىچ جۆرە
"كەمكەرنەو ھە يان راكەرنىك" لە ھوكمەكانى
مومكىن نىيە .

سوودو ھەرگەرتن لە جىھانى سىروشت كەم كەم
بە پلەيەك دەگات كە تەسەورى ھىچ ئامانجىكى
عەقلى و لىزەو ھىچ سنورىكى بۆ ئاكرىت . ئەم
جەختكەرنە لەسەر جىاوازي نىوان مەزۇف و
سىروشت - لەسەر دەسلەتتى بىيۆنەي جۆرىك
گىياندار بەسەر ھەموو رەگەزەكانى تەردا
رەگەزىكى تازە بوو لە ئەندىشەي مۆركھايەرو
ئادەتۇدا . رەگەزىك كە نەك ھەر لە سەرتاسەرى
زۆربەي بەرھەمەكانيان لە قۇناغى نىشتە جىيويون
لە ئەمريكا دا دەبىنرا ، بەلكو بىست ساڻ دواتر لە
كۆتايىيەكانى دەيەي 1960 بە ھوشياربوونى
خەلك لە واقەئى ژيانى ژىنگەي ، راستى خۆي
بەسەرگەوتويىيەو ھەلماند (28) .

لەم ماوئەيەدا ئادۆرتو سەرقالى نووسىنى
كتىبىك بوو كە تەنانت زۆرتەر لەبەر چا و ن
بووبوو . ئەم كىتبە بەناوى ئەخلاقى بچوك لە
1944 ھە تا 1947 پارچە پارچە پۆلىن كراو
دواجار لە 1951 دا - ئەويش تەنھا بەزمانى
ئەلمانى بە چاپ گەيەندرا . ئادۆرتو بەبۆنەي
پەنجاھەمىن سالى لە دايكبوونى مۆركھايەرو
بەسەرنجدان لەوئى بەرپرسىاريە رىكخراويەكانى
ھارپىكەي لە پەرۆزەي "لەكۆلىنەوئى لە بارەي
پىشداوئەريەو" دا كارە ھاوبەشەكانى نىوانيانى
و ھەستاندبوو ، بىريارى دابوو كاتى خۆي بۆ
ئەندىشە تايبەتەكانى خۆي بەشۆوئەيەكى كاتى ،
رىك بخت . لىزەو ھە كىتبەكەي "بە سوپاس" و
"و ھەفادارىيەو" بىي ئەوئى ناوى خىزانى ھەيتىن
پىشكەش بە "ماكس" كەردبوو . ئەخلاقى بچوك

چارەسەر كەردنى گەرفتى "بەھا" [قىمە]دا
بەسەرگەردانى دەمىتتەو ھەو خەلكى ئەمۆ
"بەھۆي خواردىي پاشماو ھەكانى ئەو ئەندىشانەو
بەردەوامى بەژيانى خۆيان دەدەن" كە رۆژگارنىك
ھەلگەري "چەند پەگەزىكى ھەقىقەت" بوو ، بەلام
ئەمۆ "ھىواش ھىواش تەواناي دىروستكەردنى
باو ھەيتىن" ي لەدەست داو . لەم قسەو
باسانەو ھە تا ھىرشكەردنىكى تەواو بۆ تاكە
فەلسەفەيەكى خۆمالى ئەمريكا : واتە
پراگماتىزم . تەنھا يەك ھەنگاو دووربوو .
مۆركھايەرو بىرواي وابوو پراگماتىزم ھەولەدا
"ھەموو ھوارەكانى ژيان بكا تەملەكەچى نەونەي
تاقىگا" و لە راستىدا [پراگماتىزم] "ھاوتاي
پىشەسازى تازەيە كە كارخانە بە نەونەي ژيانى
مەزۇف دەزانى" . مۆركھايەرو دەيگوت پراگماتىزم
جۆرى ئەمريكى دىدى پۆزەتقىزمى بالادەست و
"دەسلەتتى سانسۆركەردنى" بە زانستەكان
دەبەخشىو "بەماي كارخانەي تايبەت بە
ئەندامانى يانە ، بەسەر جىھانى ئەندىشەش" بە
گەشتى [تەعمىم] دەكات . ئەو والا بوونەي
پراگماتىزم پىئوئى دەنانزى ھىچ نىيە جگە لە
پەھايىگەري [مطلق گرايى] فەكرى ، فەلسەفە
پۆزەتقىسمەكانى دى . "لە رووبەكەشەو
دۆگمايىوونى ناعەقلانى كەنىسە ، عەقلانىترە لە
رىيازىكى عەقلى گەرم وگورپ لەم چەشنە كە لە
عەقلانىيەتى خۆشى زياتر دەپوا" (27) .

مۆركھايەرو بىرواي وابوو پۆزەتقىزم بە
جلوبەرگى ھەنووكەيىيەو ، پتر يەكئى لە
نىشانەكانى "بىي تەوانايى" گەشتى و كەلتوورە تا
ھۆكارىكى چارەسەر كەردن . "رۆجى بابەتى" - واتە
ئەو رۆجەي بەسەر "سەرچەم ھەسەلەكانى ژيانى
كۆمەلەيەتەدا" بالادەست - پەرسەشكەري
"پىشەسازىو تەكنەلۆژياو ناسىوناليزم ، [بىي

به پئی وتەى ئادۆرتۆ خۆى جۆرىك وتۆيۆى دەروونى dialogue interieur. دەستەواژە و زاراوە فەرەنسىەکانى لە سەرتاسەرى کتێبەکەدا بڵاوبوونەو، باسى لە قەرزارى نووسەر دەکرد لە بەرامبەر نەرىتى فەرەنسى دەربېرىنى بابەتەکاندا لە قالبى وتارى کورت و وشەگەلى کورت که نيتهش سوودی لى وەرگرتبوو. هێلى سەرەكى [کتێبەکە] - ئەگەر لە بنەپەتدا بشتى بڵێين هێلىكى سەرەكى تێدا - هەمان ژيان "ژيانى پێگەيشتوو" بوو که لە ناوئيشانى فەرعى کتێبەکەدا دەبينرا. ئادۆرتۆ روونى دەکردهو که رۆشنبرانى کۆچ کردوو ناسينيکى بەتايەتى دەردناکيان لەم بابەتە هەيه و هەمويان بەدەر لەوێ ناگايان لێيى يان نەو، زيانيان پێگەيشتوو و باشتراوایە دان بەم راستیەدا بنين "بەر لەوێ لە پشت دەرگا داخواوەکانى که رامەتيانەو بى بەزەبيانە زياتر تيايدا فيزبين". رۆشنبرى کۆچکردوو چەنديش لە پيشەکەى خۆيدا يان لە لیخوړينى ئوتومبيلدا هەست بە ئارامى دەسلالت بکات، ديسان هەر هەميشە بەهەلەدا دەچيێت. تەنها شتێک که يارمەتى دەدات "دياريکردنى نەگۆرى ئازارى خۆى و ئەوانى ديه". [چونکە] بە شیکردنەوێهەكى کەم، چەشنە لايەنى کەم دەتوانى لە "کۆيروبونى" خۆى سەبارەت بە بەدبەختى خۆى، رزگارى بێت، [لێرەدا] ئادۆرتۆ قسەیهكى "برادلى" که فەيله سوفیكى هیکلى سەر بە رەوتى ئینگلیزی، دەهينیتەو که گوتبووى "لە جیگەیه کدا که هەموو شتێ خراپە، ناسينى و زانينى خراپترين، بێگومان باشە".

ئادۆرتۆ که پله به پله زياتر بەناو قوولایى رەنج و شتوانى خۆیدا دەگەرا، وشەیهكى تازه دەهاتە ناو زمان و زاراوەکانیەو، ئەم وشەیه "نەجات"ە يان بە ئەلمانى Erlosung که

هەلگرى هەندى مانای دینى مەسیحیە و لە سەرەتای ئەخلاقی بچوکدا/ بەکارهێنرابوو. لەویدا نووسەر گوتبووى دەمەوێ بەناوى [ئەو شتەدا بگەڕێم] که رۆژگارێک بوارى راستەقینەى فەلسەفە بوو و بەلام هەنووکە "بیرچۆتەو" و کەس بایەخى پێ نادا. واتە بەناو "رێساکانى راست ژياندا" بگەڕێم و لێى بکۆلمەو. دەيگوت چەندان سال بەدواى رێسای لەم چەشنەدا بەناو کۆيەر رێى پێچاوپیچ و ناهەموارو چۆلەکانى بیرکردنەوێ قوولى خۆمدا هەنگاوم ناو و سەرئەنجام بەم بېروا پتەو گەيشتووم که فەلسەفە بەرپرسىارە لەبەردەم ناوئمیديدا مەسەلەکان "لە پوانگەى نەجاتەو" بخاتە پوو. لەم پووەشەوێ ئیدی "مەسەلەى واقعی بوون يان واقعی نەبوونى" نەجات "بەگشتى گرنگ نیه" (29).

* * *

ئادۆرتۆ و هۆرکهایمەر بەرلەوێ بەرپرسىاریە نەگونجاوێهەکانیان لەیەکیان جیابکاتەو، لە نووسینى کتێبێکدا بەناوى "دیالەکتیکى رۆشنگرى" وە بەیەکەوێ هاوکاریان کردبوو. ئەم کتێبە بە پۆیشتنیاى بۆ کالیفۆرنیا لە 1941دا دەستى پیکردو لە 1994دا تەواو کراو لوتکەى کارى فکرى هاوێهەشى نێوانیان بوو لە هیچ کتێبێکى تریاندا نەوێندە وێنایهكى پوون لە بارەى دوورترین ناسۆ فکریەکانیانەو، نەدەبینرا. دیالەکتیکى رۆشنگرى بەردەوامى مەسەلەکانى لەو جیگەیهوێ دەست پێدەکرد که لە وتارەکانى دەیهى 1930 وازیان لێهێنرابوو. [کتێبەکە] بى هیچ تێبینى و چاپۆشینێک نەو پێش گریمانانەى ئاشکرا دەکرد که ژێرخانى کەسایەتى دەسلانخوازو عەقل گیران بوو بەلام بەنیوێ شاراوێهێ مابوو و دواچار کلیلیکى بۆ

کردنه و هی مه به سته سه ره کیه کانی نووسه رانی به ده سته وه ددها. له گه ل هه مو نه مانه شدا کتیه که له پانزه سالی یه که مدا تنها له ناو هه ندی ناوه ندی بچوکی پسپوړان و ناره زوومه نداندا ناسراو بوو، پاش چاپی نه لمانی له 1947 له نه مستردام هیشتا تا 1969 که له نه لمانیدا دوباره چاپکریه وه و تا 1972 که بۆ نینگلیزی وه رگپړا، له به رده ست هه مواندا نه بوو. مه حال بوو له خودی ده قه که وه دیاری بکریت که کام به شان ه کئی نووسیویتی. به پیتی نه و روونکرده وه یه ی خویان داویانه "به شیکی دریژیان پیکه وه دارشتوه" به لام خوینره ده یوانی هه ست بکا که له هه ر جیگه یه کدا په خشانه که وه ک کۆته کیک دیته خوارئ، کاری هاوکاره پیرته که یه و له هه ر جیگه یه کیشدا نالوزو پیچ و په نای تیا به نیشانه ی هوشیاری وردبینی و ناسکی ئادۆرتوی تیا به دی ده کریت. کتیه که به شیوه ی زنجیره یه ک وتاری پیکه وه گریدراو، ریک و فسلبه ند کرابوو: سه ره تا باسیک له باره ی چه مکی رۆشننگه ری، پاشان رۆیشتن به لای هونه رو رۆیشتنیکی دی به لای "دۆساد" دا، دواپی به لگه دووو دریژه کانی بابه ته سه ره کیه که و وه رگپراو له "پیشه سازی کلتور" و دزایه تیکردنی یه هووده وه و دواچار بۆ کاملکردنی هه مو [نه مانه] کۆمه لئ "یاداشت و پیشه کی" که به باشی ده یوانی له نه خلای بچوکی/ جیگه ی بیته وه. به لگه هینانه وه یان هه ندی جار دوباره بوون به لام کاریگه ری که که له که بوویان دروست نه کرد. تیروانی نی نووسه ره کان سه باره ت به مه سه له ی یه هوودیه کان زۆر رهنگی سه لیه یه کی شه خسی هه بوو و زۆریه ی نه و مه سه لانه شی تفسیر ده کرد که له که سایه تی ده سه لاتخواز دا

بوویوه هوی سه ره گه رانی و تنه اش به سه رنجدان له و ره خنانه ی که پیشتر ناراسته ی که سایه تی ده سه لاتخواز کرا، قابیلی تیگه یشتن بوو.

نامانجی هۆرکهایمه ر و ئادرتو وه لامدانه وه ی نه و پرسپاره بوو که "بۆچی مړوف له جی ی چوونه ناو هه لومه رجیکی به راستی مړوفانه وه، له جۆریکی تازه ی به ربه ریته دا غه رق بووه به تایبه تی بۆچی رۆشننگه ری ته سلیمی "خویرانکردن" بووه. مه به سته نووسه ران له رۆشننگه ری شتیکی فراوانتر بوو له نه ندیشه ی پشکه و تووخوازانه ی سه ده ی هه ژده. مه به سته یان سه رجه م پرۆسه ی عه قلانیکردن یان "نه فسانه دامالین" له جیهانی مۆدیرن بوو که سنوور و نه ریته که ی له لایه ن ماکس فییه ره وه به شیوه یه کی نه مرو فه راموش نه کراوه، ده ست نیشان کرابوو. هۆرکهایمه ر و ئادرتو ده یانگوت رۆشننگه ری هه ولیدابوو نه فسانه کان له ناو بیات به لام له نه نجامدانی نه م کاره دا خوی بوویوه به نه فسانه یه ک، نه فسانه ی "روونی درۆینه" به پیتی نووسینی نه وان "ته نها شیوه ی بیرکردنه وه که بۆ تیکشکاندن نه فسانه "ده بی نه وه نده پته وو پۆلایین بی" دواچار به شوینی گه یشت که شمشیری به پووی خویدا راکیشا. که وابوو نه رکی رۆشنگیری هاوچه رخ نه وه بوو که بۆ نه وه ی نه هیلئ راسته وخو خیانه ت له مړوفه کان بکری، به هوی تیفکری نی دوباره له باره ی چه مکی رۆشننگه ری وه "نومیده کانی رابردو" نه جات بد/ (30).

هۆرکهایمه ر و ئادرتو بپوایان وابوو رۆشننگه ری به پیتی گشتیتیرین ده رکه و ته کانی جگه له ده سته کوت و ده ست به سه راگرتن زیاتر نیه. به

پټی زمانی دهرېړنی زانستی سپړتفیسمی ناسین به مانای دهست به سه راگرتنی شته کانه. "ته جرید، نامیتری کارکردنی روشنگریه" و له کاتی تیگیشتنی شته کاند، بابه ته کانی کاری خوی له ناو ده بات. زار او ده ساده و زیره کانی واقعیته تی ده سه لاتی ناشکرا ده کات. سه رتاسه ری جیهان ده گوړی بؤ "یه ک حوکمی شیکاری دیوناسا" که "دراوه ساده کان" [یا واقعیته ساده کان] به "مولکی په وای پیروز" [داده نرین] و به دور له کاریگری ره خنه گرتن داده نرین (31).

هه مو نه م باسانه له به ره مه کانی تری هورکهایم رو نادورنؤدا ده دوزرایه وه، به لام هه رگیز چ پیشتر وچ دواتر، نه م دهرېړنه سه سه خت و سازش نه که ره ی و نه گرت. جگه له مه ش نه و دوو تیپه پینه وه ی که راسته وخو پاش پیښه کی ده هات کتیبه کی به شیوه یه هه نو که یی ده کرد که به ده گمن له تیوره ی ره خه گرانه ده بېنرا. له تیپه پینی یه که مدا چیرؤکی تیپه پینی نؤدیسؤس به که شتی له به رامبه ر دورگی سیزینه کاند ده هیترایه وه. هورکهایم رو نادورنؤ نه م نه فسانه هومره یه یان به "نمایشیک بؤ وه سفی دیاله کتیکی روشنگری" گوړی بوو. نؤدیسؤس به باشی هوشیار بوو به نه فسوونی ناوازی سیزینه کان، له گه ل هه مو نه مانه شدا ده یویست گوئی له و ناوازه بیت. له به رنه وه فه رمانیدا که به ستوونی که شتی که وه بیبه ستنه وه و سه ول لیده رانی راته هه مان "پزولیتاره نه رم سازش که ره کان" به چاوی به ستراوه و بئ ناگا له هه موو شتیک و بئ ماندووی، سه ول لیدنه و له مه ترسی تیپه پن، نه زموونی دوا ی مروفیش به م شیوه یه بوو "نؤریه ی

مروفه کان بیبه ش کرابوون له ناسینی جوانی و خوښه ویستی و که مایه تیگیش که خاوه ن مافی رابه ری کردنه "به به های سووکایه تی پیکردن و کوشتنی غه ریزه ی داخوازی خوښه ختی کامل و یه کپارچه و گشتی [واته بؤ هه موان] به و مافه گه یشتبوون. میژووی شارستانیتی، میژووی "ده سه لاتی مروف بوو به سه ر خویدا" و "میژووی نکولیکردن بوو له گه لیان" (32). هورکهایم رو نادورنؤ بریار یاندا بوو به هه موو لپه اتووی خویانه وه له دیاله کتیکدا له به رامبه ر نه و شته دا رابوه ستن که ماکس فیبه ر به ناچاری ملی بؤ داو فرویدیش له "شارستانی و دهر نه نجامه خراپه کانی دا" به به های حه تمی کؤنترؤلکردنی غه ریزه ی ویرانکاری مروفی له قه له مدا بوو.

له دوهم تیپه پیندا مارکس دؤساد ده ناسیترا به لام نه ک به و شیوه یه ی که چه ند سال دوا ی نه وه نالبتیر کامؤ وه ک پیش نموونه ی نه شکه نجه له نوردوگا کانی مه رگدا ناساندی. به لکو وه ک به رجه سه سته کردنی نه ندیش ه وروژینه تری (تاکه که سی بورژوازی رزگار بوو له به رپر سیاری". هورکهایم رو نادورنؤ ده یانگوت بزوتنه وه ی روشنگری سه ده ی هه ژده بیتوانا بوو له دوزینه وه ی بنه مایه ک بؤ داوه ری نه خلاقی. ره نگه تیوره یه کی گشتی "سه قامگیرو هاوریک" ی هه بوو بئ به لام کاتس ویستی فورمه له ی "تیزه نه خلاقیه کان" بکات ته سلیمی پروپاگنده و نیحساسی رووکه شی بوو. ته نانه ت کانت سه ره پای نه و وردبینی و ریاییه ی له م مه سه له یه دا به کاری هینا و له گه ل بوونی نه و دهر نه نجامه "بالا و نریک له پارادوکسه" ی به ده ستی هینا، له هه ولی نه وه دا که نه رکی ریزی دوولاینه له یاسای عه قله وه هه لئینجینی،

سەرکەوتوو نەبوو. میراتی ئەو و ھاوبەرە
 عەقلانیەکانی بۆ رێکخستنی بورژوازی سەدە
 نۆزدە شتێکی سەرۆکە مەری واقع و ھاوبەیمانی
 یان نەریت نەبوو. ئەوەی پەردە لەسەر ئەمە
 ھەڵمائی نیتچە بوو "کە بە ھەر چوار دەوردا بە
 تەپل و زوڕناو ھەر یەک یاندا کە مەحالە" بە پیتی
 بنەمای عەقل (بە مانایە ھاوچەرخانە
 بە کاریان دەھێنا) "ھیچ جۆرە بەلگەیەکی
 بونیادی بۆ رەتکردنەوەی پیاوێکی
 بھێزیتەو. ئەو بەم کارە ھێزێکی خۆشبینی ئەخلاقی
 ساویلکە و ئاسانی بورژوازی "دەلنایەکی" کە
 "تەنھا لە دەوری دڵنەوایکردنە" ی پەتکردووە.
 بەدەر لەوەی مەبەستی ھۆرکھایمەر و ئادۆرتۆ لە
 زاراوەی "نەجات" چی بوو- زاراوەیەکی کە ھەروا
 لە ناو ئالۆزیدا و نەبوو. بەلام بێگومان دڵنەوایی
 یەکیەک لە رەگەز بەشەکانی نەبوو. بە بڕوای
 ھەردووکیان ئەو "تیزە بێ بەزەیی و بێ
 لێبوردنە" کە رایدەگەیاند رۆشنەگەری جگە لە
 دەسەلاتگەری ھێج دی نیە، بالاتر کرابوو (33).
 ئادۆرتۆ ھۆرکھایمەر بە ئانقەست باسی کلتووری
 مێگەلیان وەک پێشەسازی دەکرد بۆ ئەوەی بڵێن
 کە لایەنی جەماوەری بوونی، درۆینە و
 دروستکراوە (34) و ئەک ھەر بە ھێچ شتێوەک
 دیموکراتی نیە بەلکو ئاشکراکەری واقعیتە
 دەسەلاتخوازیە. ئەوان بڕوایان وابوو کە بەرھەمە
 ھونەرێە مەزەکانی رابردو بەرجەستەکردنی
 "ھەقیقەتێکی نیگەتێف" بوو و موسیقایی
 کلاسیک بنەماو رێساکانی "شتیۆزێکی بێ کەم و
 کووڕو نزیك لە کەمالیان" تاقی کردبوو، بەلام
 پێشەسازی کلتووری ھاوچەرھ ھونەر بۆ ئاستی
 "تەقلیدیکی رەھا" دادەبەزێنێ و ھەمان مۆر لە
 ھەموو شتێک دەدات" و بە وازھێنان لە تراژیدیا

دەبەویت خۆراک بە ھەموان بگەینێ و لە پووی
 "سەرگەرمیە" نامێرگە لێک نامادە بکات کە
 "مۆف گالته بەخۆی بکات" و "دۆژیک Purody
 لە موقایەتە داباشی" (35). کاریگەری
 نیشەجیبوونی ھۆرکھایمەر و ئادۆرتۆ لە ئەمریکا
 بە ئاشکراترین شێوە لێرەدا بەرچاو دەکەوێت.
 لە و ماوەیەدا کە ھەردووکیان دایە کتییکی
 رۆشنەگەرییان دەنووسی لە نزیك ھالیوودە
 دەژیان و لەگەڵ ھەندێ کۆچکردووی ئەلمانیدا
 ھاتوچۆیان دەکرد کە پەڕەندیان بە پێشەسازی
 فیلم دروستکردنەو ھەبوو. لەم ھەلومەرجەدا
 ئاسایی بوو کە سینەما بە باشترین نمونە
 ناچارکردنی شاراو دابنێن کە "دنیای ژیاڵی بە
 بەرپۆشەرییەتی کراو [مدیریت شەدە]" لەسەر
 بناغە ھەمەزراوە. پێشەسازی کلتوور، چۆنیەتی
 گۆڕینی رۆشنەگەری بۆ ھەڵە تاندن [یان
 فیلکردن] ئاشکرا دەکردو دژایەتیکردنی
 یەھودیش، دەریدەخست، باسی ھۆرکھایمەر
 ئادۆرتۆ لەم بارە ھەو ئەک تەنھا ناسکترین بەلکو
 وروژێنترین باسیک بوو کە لە قەلەمی کۆچ
 کردووەکانەو دەپژا، لە پووی توانای
 خۆھەلکێشانیش [عرض ئەندام] لە بەرامبەر بڕوا
 بێ دەردەسەرێەکانی رۆشنەبیرانی لیبرالدا
 تەنھەت لە باسەکانی "ھانا ئارنت" یش زیاتر
 دەچوو پێشێ. ناوھەڵکە بەلگەھێنانەو ھەکانی
 فەیلەسووفانی فرانکفۆرت ئەو بوو کە
 ئەکە کەسی بورژوازی ساویلکە و پابەندی
 نەریتەکان، لەبەر ھۆی "بەھیز" ئەگەرچی دان
 پێانەنراو رقی لە یەھودی بوو. یەھودی تەنھا
 بە پیتی بوونی خۆی داخی ھاوشاریەکانی تازە
 دەکاتەو کە دەبینین لە ئەنجامی دەسەلات
 کردن بەسەر خۆیاندا چ شتێک لێکیان لە

ده‌سنداره، په‌هوودی به‌حوکمی جینگه په‌راویزه‌که‌ی خوی بیره‌ینه‌روه‌ی نه‌و توانایانه ده‌بئ که مرقه‌کان کاتئ واز له مافی خوشبه‌خت بوونی خویان ده‌هیتن، له ده‌ستیان ده‌چیتنه ده‌روه. "لیبرالیزم ریگه‌ی مولکیه‌تی به‌په‌هوودی‌که‌کان دا به‌لام توانای فره‌مانره‌وایی کردنی پینه‌دان" له جیی نه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتیان بداتئ له "نمایش و ده‌رکه‌وتن" دا نازادی کردن واته هه‌مان نه‌و کاره‌ی که‌نه‌وانی دی خویان له کردنی ده‌پاراست، هه‌مان "ده‌نگدانه‌وه‌ی ده‌ردناکی هیزیکي بالاتر.. که له شکاک‌کردندا ده‌رده‌که‌وئ". ناله‌و گریان هه‌میشه‌یی په‌هوودی‌که‌کان وه‌ک گریان و پارانه‌وه‌ی ژنانه. چونکه هه‌ردووکیان له‌وره‌وه‌که "هه‌زاران ساله" له فره‌مانره‌وایکردن بی‌ه‌ش بوون له‌به‌ر "نرس و لاوازی" "نزیکی خویان له سروشته‌وه که په‌نای هه‌میشه‌یی مه‌ژلومه‌کانه" به‌رده‌وام پاراستوه‌و بیره‌وه‌ری "خوشی و خوشبه‌خت بوونی بئ ده‌سه‌لاتیان" به‌زیندووی هیشتوته‌وه. بۆ نه‌و که‌سانه‌ی که نه‌په‌هوودی بوون و نه‌ژن ته‌نانه‌ت بیری نه‌مجوره "خوشبه‌راسته‌قینه‌یه" ته‌حه‌مول ناکریت. لی‌ره‌وه کاتئ په‌کیکی نازی ته‌قلیدی په‌هوودی‌که‌کان ده‌رده‌هیتن، له راستیدا نه‌و حه‌سره‌ته‌ی که بۆ ژبانیکي سروشتی ترو نازادتر بۆ ده‌رخستنی پیکه‌ینه‌ره‌کانی ویژدانی له دلیدا بووه به‌لام سه‌رکوتی کردوه، له قالبی دوژمنیکي خه‌یالی خویدا ده‌کاته ده‌روه (36).

که‌وابوو دژایه‌تی کردنی په‌هوود، له حه‌قیقه‌دا هیچ نه‌بوو، جگه له دیارترین ده‌رکه‌وته‌ی هه‌مان نابدۆلۆژیای هیومانیزم دامالین، که روشنگه‌ری بۆ ناستی دابه‌زی بوو. به‌لگه‌ بوو بۆ نه‌و جوړه "میکانیزمه

کۆمه‌لایه‌تیانه‌ی" که نه‌زموونی تاکه که‌سه‌کان به ته‌نیایی له‌گه‌ل په‌هوودی‌که‌کاندا به ته‌نیایی هیچ رۆژیکي تیا نه‌بوو "چۆنایه‌تی" هه‌موو [شتئ] یان هیچ "ی نه‌وه‌سه‌نگاندنانه‌ی ده‌رنه‌نجامی دژایه‌تیکردنی په‌هوودی بوو، بئ ناوارتن "به‌لگه‌ی بیرکردنه‌وه‌یه‌کی قالبی بوو". نا لی‌ره‌دا بوو ناشکرا ده‌بوو بۆچی دژایه‌تیکردنی په‌هوود نه‌وه‌نده رۆژیکي به‌رجه‌سته‌ی له که‌سایه‌تی ده‌سه‌لاتخوازدا بیینی بوو. هۆرکه‌هایمه‌رو ئادرتۆ به‌و نه‌نجامه‌گه‌یشتبوون که دژایه‌تیکردنی په‌هوود روونترین به‌لگه‌ی مومکینه بۆ ره‌فتاری بلیتی ticket- Behavior واته ناره‌زوومه‌ندی بۆ قبوڵکردنی سه‌رله‌به‌ری هه‌ر به‌رنامه‌یه‌ک بئ جی‌اوازیو جیاکردنه‌وه که نه‌ک هه‌ر خه‌سه‌له‌تی که‌سانی ناره‌زوومه‌ندی ده‌سه‌لاتخوازیه به‌لکو خه‌سه‌له‌تی قوریانیه ناساییه‌کانی ژبانی به‌پرتوه‌به‌رایه‌تی کراوه. به‌لام له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا خودی نه‌و راستیه‌ی که دژایه‌تیکردنی په‌هوودی "ته‌نها وه‌ک به‌شیک له به‌رنامه‌ نه‌لته‌رناتیفه‌کان [جاتشین پزیر] رووده‌دا "نومیدیکی به‌هیزی" دروست نه‌کرد بۆ نه‌وه‌ی دواچار "رۆژیک.. که‌م که‌م له ناوچی" (37). دیاله‌کتیکي روشنگه‌ری به‌م تۆنه خوشبین و پیشبینی نه‌کراوه، کۆتایی ده‌هات.

کاتئ کتێبه‌که له 1969 دا دووباره چاپ کرایه‌وه، نووسه‌رانی ره‌وا بوو بلتین بۆ پیشبینی له ناوچوونی له‌سه‌رخوی دژایه‌تیکردنی په‌هوودی، راستیان کردوه. به‌لام [له پیشه‌کی چاپی تازه‌دا] سووربوون له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که وریاکردنه‌وه‌یان له باره‌ی "گۆپانی روشنگه‌ریه‌وه بۆ پۆزه‌تفیزم" و هاوکات "به‌یه‌ک دانانی عه‌قل"

له گهال "مه سه له زيان به خشه كاندا بۆ رۆح" يش
 "به ته واوى سه لمينراوه". هۆركهايمه رو ئادۆرتو له
 به رامبه ر "جيهاننىكى به به پتوه به را به تى كراو" دا
 پوه به پوهوون و ته نها ده يتوانى خوازيارى
 "پشتيوانى له پاشماوه كانى نازادى" بن،
 هه رچه نده ئه م پاشماوه به "له به رامبه ر جوله
 سه ره كى ميژوودا بيچاره و كه نه فته كار" بيتته
 پيش چاو (38).

ماكس هۆركهايمه رو ئادۆرتو:

ساله كانى پاش جهنگ

هۆركهايمه رو ئادۆرتو سه ره پاى سه رسه ختىو
 دوژمنا به تيان له گهال كلتورى ميگهال ئه مريكا داو
 وه فاداريان بۆ ئه وروپا، به لام به و ناسانيه
 پيشبيني ده كرا نه يانتوانى بريارى گه رانه وه بۆ
 ئه لمانى پاش جهنگ به دن، كارى به رده واميان
 [له پرۆژه] "له باره ي پيشداوه ريه وه" بۆ بووه
 هوى ئه وه ي ئاره زويه كيان تيا دروست بكات بۆ
 ليكۆلينه وه به شتوازي ئه مريكى كه بريني ناسان
 نه بوو. سى سال تپه پى تا به كه م سه فه رى
 هۆركهايمه ر بۆ زىدى خوى روويدا. بۆنه ي ئه م
 سه فه ره جه ژنى سه د سال دامه زراندى په رله مانى
 فرانكفۆرت بوو. به پتوه به رى "ده زگاى
 ليكۆلينه وه ي كۆمه لايه تى" [واته هۆركهايمه ر]
 پيشوازيه كى گه رمى ليكراو زانكۆى فرانكفۆرتيش
 داوايان ليكرد "ده زگاكه" دووباره بگه رپته وه بۆ
 هه مان ئه و شاره ي كه چاره كه سه ده به ك پيشتر
 تياى دامه زرابوو. جگه له م ناسينه ره سميه ش،
 پتده چوو نه وه ي تازه ي خويندكارانى زانكۆ
 ده يانه ويت به تامه زىويه وه له باره ي تيوڤره
 ره خنه گرانه وه زياتر شت بزانن. ئه و وه رگه
 خه ياليانه ي كه هۆركهايمه رو ئادۆرتو چه ندان سال

به ئه لمانى بۆيان نووسى بوون، سه ره نه نجام
 واقعه تيان پهيدا ده كرد. له 1949 دا كۆرسى
 مامۆستاي هۆركهايمه ر گه پتيرا به وه بۆيو وتار
 بيزيه كان [سخنرانى] سه ركه وتننىكى بۆ وينه يان
 به ده ست هيتا. به ك سال دواى [ئه مه] "ده زگاى
 ليكۆلينه وه ي كۆمه لايه تى" - يان به وه ي
 خويندكارانى زانكۆ، "چاپخانه كه ي ماكس" - له
 فرانكفۆرتدا كرا به وه. ئه مجاره ئىدى ئادۆرتو به
 بريكارى ده زگا دانراو پاش ماوه به ك كرا به
 مامۆستاي فهلسه فه ر كۆمه لئاسى. ئه گه رچى ئه م
 دوانه له ماوه ي ده يه ي دوايدا چه ندان جار چوون
 بۆ ولاته به كگرتوه كان به لام قورسابى
 چالاكه كانيان به ته واوى گواستبووه بۆ نه ملاى
 ئوقيانووسى ئه تله سى. "ده زگا" كه
 سه ركه وتننىكى به ده ست هيتابوو كه هيج
 گروپىكى ئه لمانى دامه زراو، به ده ستنى
 نه هيتابوو. به و مانايه ي ماوه ي نتيوان كلتورى
 كۆمارى فايما ر و كلتورى سه رده مى پاش
 نازىزمى كه تازه ده ژيا به وه، پركردبووه (39).

له 1951 دا هۆركهايمه ر به سه رۆكى زانكۆى
 فرانكفۆرت هه لېژيرا. ئه م به كه م كه سى به هوودى
 بوو كه به م پا به و پله به رزه ده گه يشت.
 هه لېژاردنى به دهنگى هاوكارانى جگه له وه ي
 به لگه ي كه ميوونه وه ي دژايه تيكردى به هوودى
 بوو، هه روه ها ناشكراكه رى جىگه ي تازه ي ئه و
 ئادۆرتو بوو وه ك زينه تى كلتورى كۆمارى فيدرالى
 ئه لمانيا كه هيتشتا نه يده توانى له جيهانى
 رۆشن بريد. به ژماره به كى كه مى ناوى دره وشاوه
 نه بۆ، شانازى به هيجى ديه وه بكات. پاش ئه وه ي
 شه رى سارد كه م خاوبووه، ره خنه گران
 سه رنجيان دا جۆرتك به ده كى [احتياط] نايدۆلۆژى
 له ئاوازي ره خنه گرانه ي فهيله سوفا ندا سه باره ت
 به به كيتتى شوره وى چينى هه به، به لام ئه م به

پاستی تازه نه بوو. هۆرکهایم رو ئادۆرتو جیاوازیان ده کرد له نیتوان دیسپۆتیزمی ستالین یان ماو و پوانگهی خۆیان بۆ کاری مارکسیزمی له نۆر زووه و تۆقاندنی کۆمنیستیان به ناوی ئازادییهوه، مه حکوم کردبوو. نه وهی له بهر مه کانی دهیه کانی 1950 و 1960 دا تازه بوو نه وه بوو که هه نووکه دژایه تی خۆیان له گه ل پۆزه تفریزمدا به ره و مه سه له دیاریکراو و هه سته پیکراوه کانی [مملوس] میتۆدی زانسته کۆمه لایه تیه کان، ده برد (40).

ئادۆرتو هۆرکهایم ره مهیشه له پابردودا کاری خۆیان به خه بات (لایه نی که م) له دوو بهر دا دانابوو. به لام له نیوهی دووه می سه دهی بیستدا سه رنجیان بۆ هه ندی جیگه رپکیتی هیزه کان له بهر هی دژیاره کاند [مخالفان] چوو نه ئایدیالیزی ته جریدی به پێچه وانیهی رابردووه چیدی دوژمنیکهی به هیز نه بوو. فه یله سووفانی فرانکفۆرت به هۆی پاشماوهی نه و چۆله وانیه فکریه ی ده رنه نجامی بێ بایه خبیونی نه ندیشه ی باوی نه لمانی بوو، له باشترین جیگه دا بوون بۆ نه وهی نه و شتانه ی له باره ی زانسته کۆمه لایه تیه نه زمونگه ریه کانی نه مریکاوه ده یزانن، فیزی خوتیندکارانی پاش جهنگ بکه ن. به لام ته نها تا سنووریک. هونه ره نه مریکیه کان نه وه نده به خیرایی په واجیان په یدا کرد که هیچی نه مابوو به ته وای شانه که داگیر بکه ن و ئادۆرتو هۆرکهایم ره یش فه رمانی راوه ستانیان دا. هه ستیان کرد نه رکی سه ر شانیا نه رتسا به نه په تیه کانی تیۆره ی ره خه گرانه به شیوه یه کی کاملتر به یان بکه ن و ده ستینیشانی بکه ن که نه م تیۆره یه له چ روویه که وه له گه ل نه ندیشه کۆمه لایه تیه کانی دیدا ده گونجی و له چ روویه کیشه وه ناگونجی. نه م کاره به شیوه یه کی

سه ره کی که وته نه ستۆی ئادۆرتو. هۆرکهایم ره له بهر پرسیاریتیه ئیداریه کانداه رق و ته نانه ت له پابردووش که متر ده ینووسی. له بهر نه مه هاوپی گه نجه تره که ناچار بوو له لایه ن هه ر دووکیانه وه قسه بکات. نه م کاره ش نه وی گه یانده پله ی پر بایه خترین و ناودارترین ره شنیر له نه لمانیادا. گێپانه وهی دوو درژانه ی نه م دوا قوناغه ی ژبانی ئادۆرتو - واته بیست سال و توێژ و وه لامدانه وهی پاش جهنگ - له توانای نه م کتیه دا نیه. به لام پتویسته بۆ هه لسه نگانندی تیۆره ی ره خه گرانه له پاش ده رچوون له گومناوی فکری و نبوونی ئایدیۆلۆژی له نه مریکا دا، به کورتی باسی خه سه له ته کانی بهر مه کانی ئادۆرتو له م سه رده مه دا بکه ی ن؟

* * *

له 1966 دا موجه له دیکه گه وه به ناوی "دیاله کتیکه نیگه تیف" وه له ئادۆرتو بلۆکرایه وه که نۆر که س وایانده زانی کۆکردنه وه کورته ی فه لسه فه که یه تی. نه م کتیه ش دیسانه وه له زنجیره یه ک وتاری درێژ پیکهاتبوو. نۆر ریساله ی ریکخراو و ههروه ها پاکنه کردنی ئادۆرتو له باوکه فه لسه فه یه کانی به تایبه تی له نه ریتی ئایدیالیزی، له خوگرته بوو که ئادۆرتو نه گه رچی وه فادار مابوو بۆ زمان و به یانی میتافیزیکی و نهینی ئامیزیان، به لام هه مو ته مه نی [ئایدیالیزی] کردبوو ئامانجی هیز شه کانی. دیاله کتیکه نیگه تیف له پوهی شیوازی نووسینه وه ی گرانترین کتیه یه ک بوو که ئادۆرتو تا نه و رۆژه نووسی بوی. نیستد لاله کانی نووسه ره له بری نه وه ی پێی به پێی بیت "جینی وه ستان و به رده وام به شیوه ی کۆمه لێن ده ربیرینی داپراو به ره و خوێنه ره ده هاوێژا. له م ده ربیرانه دا هیچ جوړه ریتیکه ی لۆژیکه به رچاو

نه ده كهوت" و وردیو په وانی پسته سازیش كه می لوزیكي پر نه ده كرده وه "(41). خودی نادورنق ده یگوت كتیبه كه ی به په یوه وكردن له نمونه ی "دړه دراما anti-drama" یا "دړه پالوان anti-hero" له نه ده بیایي هاوچه رخدا، جوریک "دړه سیستم anti system" پېشكهش ده كات كه به "هیڅی" مه له سه ی زیه نی "مه له ی زه نیه ت ده كوئی" (42).

"فلسفه كه رزگاریک به به جیته یلراو [متروك] ده زانرا" به رده وامی به ژیانی دا "چونكه ساته وه ختی جیبه جی بوونی [یان به واقعی بوونی] له ده ست چوو (43).

به هم وشانه نادورنق خودا حافیزی له گه ل كاری ماركسیزم پیدا كړد كه له سه رده می ناو می دیه گه وره كانی ده یی 1930 به رده وام له دروست بووندا بوو. پر زلیتاریا هیچ سووډیكي له میراتی فلسفه یی كلاسیك ورنه گرتبوو كه ماركس و ټنگلز مژده یان دابوو، له جیئی نه مه ژیانیتكي به پړوه به رایه تیکراو دروست بوو بوو. كه وابوو فلسفه ه هیشتا هر پتویست بوو، به لام فلسفه فیه ك كه له سه رتاسه ری پړوسه ی بیركړدنه وه له قالبی چه مكه هه مه كیه كاندا، "نفسوون دامالین" ده كات. فلسفه فیه كي له م چه شنه نه گه رچی به هیچ شیوه یه ك خاوه نی چه مكیكي نه گور نه بوو به لام له گه ل نه وه شدا هیچ لیكچوونیتكي نه بوو له گه ل ریزه گه ری كارل مانهایم له كومه لئاسیدا یان له "به رپر سیاری" خوازی سه قامگیری كه سیكي وهك سارته ردا. نادورنق ریزه گه ری به جورى "عامه په سه ند" ی بیركړدنه وه ی مادی ده زانی و رته ی نه كړده وه و بپروای و ابوو بونگه ری [وجودیه ت] به شیوه فرانسیه كه ی، وهك خودی سارته ریش دواچار ده ستیښانی كړدوه، هیشتا "له كوټ و به ندی

نایدیا الزمدايه "نوسه ری بوون و نه بوون [واته ژان پؤل سارته ر] به راگه یاندى چه مكی نازادی ره های هه لېژاردن و به پیچه وانه ی نیه تی خویه وه، فلسفه فیه ی مه حكوم كړدبوو دووو بی له عه قلانیه ت. تاكه كه س به پتی تیپواینی سارته ر، ناچار به هه لېژاردن بوو بی نه وه ی بزانی چ شتیك بۆته هو ی نه وه هه لېژاردنه. به لام نادورنق ده یگوت سارته ر ده بی شانازی به وه وه بكات كه له شانوگه ریه كانیدا كه ده بوو به رجه سه ت كړدى فلسفه ره سمیه كه ی بن، پالوانه كانی نهك وهك كومه لی بكه ری نازادی، به لكو وهك زنجیر كراوه كان ره فتار ده كه ن (44).

بیگومان بوونگه ره كانیش [وجودیه كان] وهك نادورنق بۆ هیگل و به گشتی بۆ هیگلی "مینو ټولوزیا روح" گه پابوونه وه. نادورنق له م دوا هه لسه نگانده دا بۆ میراتی هیگل، نكولی له قهرزازی خوی بۆ هیگل نه ده كړد، به لام جه ختی له سه ر نه و لایه نانه ده كړد كه په وتی دیاله كتیك له بری نه وه ی له و لایه نه وه وه نیلها می وه رگرتبی، پتی سنووردار ده بوو. نه و نه م لایه نانه ی به تاییه تی له چه مكی هیگلد ا بۆ رۆحی جیهانی ده بینى و هه روه ها له تیوره ی "نفسانه یی" (نه گه رچی نا دینی و دنیا یی) ی "لوزیكي ده روونی مه سه له كان" كه هاوپړی له گه لیدا [واته له گه ل چه مكی رۆحی جیهاندا] دیت. نادورنق ده یگوت ده رنه نجامی نه م مه سه له په جه خت كړدن بووه له سه ر هه مه كیه كان [كلیات] به به های فراموشكړدى هه نده كیه كان [جزئیات].. واته جه خت كړدى زیاده په ویا نه له سه ر شتیك كه دواچار بووه هو ی په ره ستنی كومه لگا. نه و ده یگوت به هو ی نه م شیوه نیستد لاله وه كه سینكى پوزتفیسمی وهك دوزكایم توانیویتی رۆحی كومه لی مرقایه تی له بری میتافیزیكى

رۆحی جیهان دابنئو به هۆیه وه به سهر ههگندا سهریکه وئ. نووسهر فینتومولۆژیای رۆح له "پهروه دهی ساریو بئ چێژ وه پس" بوو به لام له فلسفه دهی میژوودا که وته ناو هه مان ئهم هه لانه وه که پشتر مه حکوومی کردبوون.

[ههگل به پێداگرتن له سهر جێگه ی سهر به خۆی] "رۆحی نه ته وهی" Volksgeist په وایه تی به خشی به سه پاندنی دیسپۆنیزم به سهر مۆفه کاندای و نه مهش هه مان ئه و کاره بوو که دواتر دۆرکایم به هۆی چه مکێ "رئسا کۆمه لیه کانه وه Collective norms" کردنی و شپلنگه ریش به هۆی تیۆره ی "روح" ههر کلتورۆیک. به کورتی ههگل له خه باتی میژوونووسیندا لایه نی مه سه له جیگرو نه گۆپو په کسانه کانی گرت واته [لایه نی] جۆرێک "هه مه که یه totality" که پزگار بوونی تیا بینیبوو، ههر له به رته مهش تۆمه تی "میسسیولوجیای میژوو" ی به سه ردا ده سه پێ (45).

له گه ل هه موو نه مانه شدا ئادرتۆ نکولی له وه نه ده کرد که میژوو ره و تیکێ هه یه و فکرو زیه نی فلسفه فیش توانای دیاریکردنی هه یه. به لام ده یگوت ههگل به شیوه یه کی کۆنه په رستانه سوودی له وته زای وه ک ئازادی دادپه ره ری، وه رده گرت، پێده چوو ئادرتۆ سه رقالبوون له فلسفه ی تیۆری میژوو وه به کاریکی شایسته بزانیته به لام به شیوه یه کی جیا له وه ی له خه یالی ههگندا بوو، چه ند سال پش نه مه ئادرتۆ هۆرکه ایمه ر له یه ک هه لچوونی گه رموگۆپی هه ستیارانه دا له یه کێک له پاشکۆکانی دیاله کتیکی رۆشنگه ری دا نه خشه یه کی گشتیان له دیدی خۆیان بۆ رابردوو و ئاینده کتیشابوو: له

میژوودا به مانا جدیه که ی، هه موو نه ندیشه و نه می و ئاینزاو باوه په سیاسیه کان ته نها تا ئه و کاته سه رنج راکیشه رن که بتوانن ئومیدی سروشتی سه رکه و تنی مۆف له سه ر زه وی یان جیهان، که م یان زیاد بکه ن. عه قل رۆلی یه کێک له ئامیره کانی گونجاندن ده بینن.. مه کری عه قل له گۆپینی مۆفه کاندایه بۆ جانه وه رانی که خاوه ن هێزی زیاتر به ریلوترن نه ک له دروستکردنی په یوه ندیه کی یه کسان له نیاوان بناس و بابته ی ناسیندا.

ته فسیری فلسفه ی میژووی جیهان ده بئ ده ریخات که ده سه لاتێ عه قلانی به سه ر سروشتدا سه ره پای هه موو لادانه کان و وه ستانه کان، چون رۆژ به رۆژ زیاتر سه رده که وئ و سه رجه م خه سه له ته مۆفایه تیه کان تیکه ل به یه ک ده کات.. مۆفه کان یان یه کدی پارچه پارچه ده که ن یان سه رجه م جانه وه رو گیاکانی گۆی زه وی له گه ل خۆیاندا ده بن و نه گه ر تا ئه و کاتهش زه وی به پێی پتویست لاویته، ئه و ده بئ هه موو شتن له ئاستیکێ ژۆر نزمتردا، له سه ره تاوه ده ست پێیکریته وه (46).

کاتی ئه م وشانه ده نووسران هیشتا یه که م بۆمبی نه تۆمی نه ته قیپۆوه و تا هوشیاربوونی هه مووانیش به مه ترسیه کانی ژینگه، هیشتا دوو ده یه ی مابوو.

★ ★ ★

ئادرتۆ جگه له وه ی ریکخستن و دوا سیسته می به فلسفه ره سمیه که ی خۆی ده به خشی، به پتویستی زانی له جلویه رگی کۆمه لناسیشدا که به تازه گی له ئه مریکادا له به ری کردبوو، ده ست به به رگریکردن له تیۆره ره خنه گرانه بکات و روونی بکاته وه. هه سته به رپرسیاری فکری به ره و

رووبه پووبوونه وهی وای راده کیتشا (له وانه له گه ل کارل پۆپهر، شتیواز ناسی زانسته کۆمه لایه تیه کان) که به گهرموگووپیه وه له پیشه وه ریک ده خراو خویندکارانی نه لمانی هه میشه چیژیان لی ده بینسی. هه روه ها [نهم ههستی بهرپرسیاره فکریه] بهر وه هه لسه نگانندی دووباره ی "پۆزه تفیزمه" بهرجه سته کانی وهك ماكس فیبه رو فینگشتاین، برد. وه لامه [ردیه] بالاکانی که به لگه ی بهرپرسیاری قولی فکری ئادۆرتو بوون، له زنجیره وتاریکدا له بواری تیۆره ی کۆمه لایه تیدا ته سجیل کرا که له نیوان ساله کانی 1955 و 1966 دا نووسراو به زووی پاش مردنسی بلوکراییه وه (47). نیشانه کانی نیشته جیپوونی ئادۆرتو له ولاته یه کگرتووه کان له هه موو شریتیکی نهم وتارانه دا - له وانه زاراوه ئینگلیزی وه مریکه کان که له داپشتنه کانیدا په رش و بلابوون - به ئاشکرا ده بینرا (48).

سروشتی بوو که لیژه شدا وهك رابردو، پۆزه تفیزم گرنه گرتین نامانجی وه لامه کانی ئادۆرتو بی، به لام کاریگه ری نیشته جیپوونی ده سال له وه ری ئوقیانووسی نه تله شدا، لیژه شدا ئاشکرا بوو. له م زنجیره وتارانه دا که له ده یه کانی 1950 و 1960 دا نووسرا بوون، داوه ریکردن له باره ی که سه کانه وه، ناسکترو به پیچ و په ناتر بوو [له و] وتانه ی پیشووی فیهله سووفانی فرانکفورت که به مه بهستی راگه یاندنی بهرنامه ی کاره کانیا ن [ده یانگوت]، لیژه وه نه گه رچی جیاوازی قولی بۆچوونی رابردو له گه ل فیبه ردا له سه ره سه له ی به ها دووباره جه ختی لیژه کراییه وه، به لام نه مجاره هاوپی بوو له گه ل پزلیتانیکی تازه دا له فیبه ر. ئادۆرتو بهوای وایو چه مکی به ها نه خلاق و سناتیکادا له زرخشی ئالوگوپ له ئابووریدا وه رگیراوه. به بهوای نه وه سه رجه م نهم مه سه له یه

وهك هاوسه نگیهك بوو که تیایدا کۆمه لناسی ئامرازیکی یه ده کی راده کیتشاو ده کرا وه لاوه بنزی.

"دابه شکردنی دوالیزمی هه یه وه بی" نهك هه ر "درو" به لکو "له پووی میژوویشه وه ده ست و پیسی گیر" بوو. داوه ریکردن له باره ی هه رشتیکه وه "هه میشه - به ریگه پیدانی" خودی نه و شته وه نه نجام ده دراو به پیچه وانه وه ی بهوای فیبه روه "هیچ بریاریکی ناعه قلانی له لایه ن بناسه وه" [زهین] کوی لایه نه کانی "نه ده گرتیه وه. ئادۆرتو وهك ده کرا پیتشبینی بکری [به م شتیوه یه] که له سه ری ده پروا ده یگوت که ناسینی ته جریدیانه ی کۆمه لگا "ته نها ده شتی له سه ر ته وه ره ی نهم ویتایه [تصور] دروست بی که کۆمه لگای پیکهاته دروست، چۆنیه ؟". نهم ناسینه ش سه رچاره له ره خنه کاری و "هوشیاری کۆمه لایه تی له دزایه تی و زه روورته" وه ده گرتی. به لام ئادۆرتو له گه ل نهم ره خنه شدا قبولی ده کرد که کاتی سه یری نووسینه کانی خودی فیبه ر ده که ی، ده بینین که "ئاویتی ی جیاکاری بلیمه تی بوون و به ها [واته یان بابه تی یان به ها] ی "مه رجدار" تر له وه ده رده که ویت که به پیی دروشمی کۆمه لناسی مومکینه چاوه رپی بکه ی" و به ره مه کانی فیبه ر ده توانی بیته بته مایهك بۆ دووباره بیرلێکردنه وه له باره ی نه و وته زایانه وه که وهك کۆمه لی دوگما سه قامگیر بوون" (49).

ئادۆرتو هه ر به م شتیوه یه ش له باره ی فینگشتاین وه دانی به وه دا دهنه که نه و فیهله سوفه فیناییه له تیرپامانیدا بۆ لۆژیک به یارمه تی نه و که ره سه فکریانه ی له خودی لۆژیکه وه وه رگیراون، (ئازادی) کیتشاوه. نه و ده یگوت که نهم "بیرکه ره وه ترین پۆزه تفیسمه"

"هوشیاربووه به سنووره کانی لۆژیک" و به م شتویهش بلندی به سهر نه داما نی دی نه لقی فینادا، سه لماندووه و گه یشتوته "به رده رگی هوشیاری دیاله کتیکانه". به لام هوشیار نه بووه به وهی که هر شتیک که له سنووری نه زمونی حسی رووت تپه پی، خاوه ن "خه رمانه یه که له ده ست نیشان نه کردن [عدم تعین] و "هیچ شتیکی موجه رده هه رگیز به ته واوی روون نیه" و هه ته جریدیکی له م شتویهش "به هوی فره یی ناوه پۆکه مومکینه کانی.. نا پۆشنه" (50) دیاره کورته ی قسه کانی فینگشتاینیش له "لیکولینه وه فلسفه یه کاند" له مه زیاتر نه بوو، به لام پنده چی ئادۆرتۆ هه رگیز نه و کتپه ی نه خویند بۆوه و سه رچاوه کانی له وتاره کاند به پوونی ده ریده خات که ته نها فینگشتاین به کام و نووسه ری "ریساله ی لۆژیکسی- فلسفه یی" ناسیوه. کاتی ئادۆرتۆ و به پرتزه وه باسی کتپییکی ده کرد که خودی نووسه ره که ی نیوه ی پووچه لکرد بۆوه، نه و پرسیاره دیته پیشی که نه گه به ره مه کانی دوا یی بناسیایه چی ده گوت [کاتی] که زۆریه ی بابه ته دۆگمی و سنورداره کانی ریساله تیایدا به شتویه یه پوخترو وردتر له ده قیکی تازه دا به یان ده کرا. ده کری به و نه نجامه بکه ین که به که مته رخه می ئادۆرتۆ له خویندنه وه ی لیکولینه وه فلسفه یه کاند/ه لیکلی فکری مه زن له ده ست چوو، واته نه گه ر هاوکار یکردنی دوو که س له باشترین بریارانی سه ده ی بیست بۆ دروستکردنی پردیک له نیوان دوو نه ریتی سه ره کی فلسفه فدا که به مه رگی فینگشتاین به ناته واوی مابۆوه.

ئادۆرتۆ مه سه له کانی له گه ل نووسه ری لیکولینه وه فلسفه یه کاند به شتویه یه کی کامل نه برانه وه و لیره وه گه رایه وه بۆ هه مان دیاله کتیک

که له سه له کانی نیشته جیبوون له نه مرکا دا به ده ست لینه دراوی هیشته بووه. نه و روینده کرده وه که نایدیالیزم "رۆژگاریک له پابردوودا ستایشی تیوریزه نی ده کردو مومکین بوو له ناو بچی" به لام نه و "لایه نه" ی تیوری که تیۆره ی ره خنه گرانه به لگه یه کیتی، پوونی هه روا پتویسته، به پڕوای نه و سه یرو له وه دا بوو که نه گه رچی پۆزه تفیزمه کان ته سه وریان ده کرد شتویه ی بیرکردنه وه ی نایدیالیزمیان بی بایه خ کردووه به لام له بهر نه وه ی جه ختیان له "بکه ری مودریک" کردووه، نه واپتر له نایدیالیزمه وه نزیکتر مابوونه وه تا له بیریارانی تیۆره ی ره خنه گرانه وه. ئادۆرتۆ به سه رسه ختیه وه ده یگوت هه لۆیستی فکری نه و سه رنج له لایه نی واقعی و هه ستپیکراوی شته کان ده دا که کۆمه لناسی ناوه راستی سه ده ی بیست لای بی به هره یه و ته نانه ت رسته سازیه کانی ش نه مه ناشکرا ده که ن. بۆ نمونه به شتویه یه کی ناسایی یاسا زانسته کان به م شتویه له قالبی وشه کاندادا ده پرتزی که "هه رکاتی ئه لف، نه وکاته ب". به لام له بیرکردنه وه ی دیاله کتیکیدا له چوارچۆه میژویه کاند قسه ده کریته مه سه له که به م شتویه له قالبی وشه کاندادا ده پرتزی "پاش نه وه ی که نه مه رووده دات، نه و شته ده بی پتویست [لازم] بی". ئادۆرتۆ پڕوای وابوو که ته نها شتی پوزه تفیزم قبولی بکات "دیارده" یه، به لام په یه وه ی تیۆره ی ره خنه گرانه پڕوایه کی پته ویان هه یه به وه ی له ژیر "دیارده" وه شتیکی دی هه یه که ده کری ناوی خود Wesen ی لی بنیین و وتنی نه م وته زا ته قلیدترو ته جریدیره له هه موو شتی، خۆی نیشانه ی هه ولتیکه بۆ گه یشتن به واقعی هه ستپیکراو [ملموس] له ژیر دوا ی دنیای ده رکه وته رووکه شیه کان، ئادۆرتۆ روونی

ده كړده وه كه جياوازه يه كيك ديارده
 مرؤفايه تيه كان (وهك نهو په پړه وانه ي كومه لناسي
 كه له ماكس فيبره وه سهرچاوه يان گرتووه)
 له ژير وته زاي وهك "نابوو" "بايه خ" و "پله و
 پايه" [منزلت] و "پيگه" دا دابنيت، يان (وهك
 خودي ئادرتو) هه وليدات نهو دياردانه له
 "په يوه ندي بهرجه سته كانى ده سلا تگه ريه وه
 [سلطه گري] هه لتي جيتي". ئادرتو بړواي وابوو كه
 وتويژ له سهر هه لېژاردنى فلان "system of
 coordinates مومكېنه" "دور له به ها گوزاري"
 بزانري به لام له راستيدا په يوه ندى به بناغى
 ته سه وړه جياوازه كانه وه بؤ كومه لگا دهكات،
 چونكه له ناو دهر وونى شتوه بيركړنه وه
 "لوزيكي-زانستى" دا دژايه تيه كومه لايه تيه
 واقعېه كان نابينريت. لېره شدا وهك وه لامه
 رابردووه كان ئادرتو و هوركهايمر ديسان هه موو
 شتى نه گه پيترايه وه بؤ نه م چه مكه هيكلى-
 ماركسيه كه له تهنيت نهو دراوانه ي په يوه ستن
 به ژيانى نابووريه وه، هه قيقه تيكي شاراه هه يه و
 "ته سه وري هه قيقه تى زانستى له ته سه وري
 كومه لگاي راسته قينه جيانا بېته وه" (51).

* * *

هوركهايمر له 1958 دا له بهرپوهه براهه تى
 "دهزگاي لينكولينه وهى كومه لايه تى" خانه نشين
 كراو له و كاته وه تاكاتى مردن له 1973 دا زؤربه ي
 كاته كانى له به شى زمانى ئيتالياى سويسرا و له
 خانه يه كدا كه به سهر دهر ياچى لؤگانؤدا
 ده بړوانى، برده سهر. بېگومان ئادرتو جيگه ي
 نه وى گرتووه. به لام له ساته وه ختيكى سه خندا
 كه گوشارى بالى توندره وى چه پى نه لمانيا، رؤژ
 به رؤژ زياتر ده بوو تاكه كانى تازه ترين نه وه ي
 خويندكاران نه حسابيان بؤ فهيله سووفانى
 فرانكفورت ده كړدو نه هيچ تيگه تيشنيكيان بؤ

سه ختگيرى و ناسكى فكري نه وان هه بوو، نه م
 جؤر نيگه رانيانه شيان به خه سله تى به شى بالاي
 چينى بؤرؤوازي ده زاننى. لاوه توندره و
 تېكؤشه ره كان پاش چند جار داگير كړدى بيناي
 "دهزگا" له ئافريلى 1969 دا هير شيان بؤ
 پؤله كه ي ئادرتو كړد. سى كچى خويندكار
 چوونه پيشه وه و سنگى خؤيان له بهر ده ميا ريووت
 كړده وه و به گالته جارپه وه گول و ماچيان به سهر
 سهر داباراندو پاشان به هه مان بې به زه يى شتوه ي
 هاوپنكانيان، مەرگى نه ويان "وهك دهزگايهك"
 راگه ياند. گومانى تيانه بوو نه م پووداوه
 جه زه به يه كى كوشنده له كه سى تيه كى ناسك و
 لاوازي وهك ئادرتو دها پتده چى ئادرتو ئيدى
 پاش نه م هه رگيز باش نه بؤوه و پاش پينچ مانگ
 به هوى جه لده ي دله وه كؤچى دوايى ك (52).

پاش مردنى خه لكى له دهره وهى نه لمانيا
 هتواش هتواش تيگه يشتن كه ژيانى فكري رؤژ ناوا
 چ زيانتيكى ليكه وتووه. به لام هوى نه م هه نديكى
 له نه ستؤى خودي ئادرتو بوو كه سووربوو
 له سهر نه وهى به زمانتيكى "ئالوزو ره مزى و دور
 له شتوه قسه ي ئاساييه وه" بنووسى. شتوازي
 فه رانسايى نووسينه كانى پيشووداو هه روه ها
 شتوازي نه مريكى له بهر هه مه كانى پاش
 كؤچكړنه دا، كومه لى بهر به ستنى زمانى تاييه تى
 له نووسينه كانيدا دروست نه كړد. به لام جگه
 له مەش نهو فورمه ي كه به نه نقه ست له نووسيندا
 هه لېيژاردبوو "نه وهنده ورده كارى هه بوو
 نه وهنده له سهر ته وهره ي وينه ي قسه كاندا
 ده سوورپايه وه كه ده گه يشته ئاستى "ساخه
 (تصنع) ي كامل، دياره لايه نى كه م يه كى له
 خاوه ن بيران بړواي وابوو كه نه م "چېرى" يا
 "گران" يه دهر كه وتى پتويستى "سهر سه ختى" و
 "سازش نه كهرى" فكري ئادرتو بوو. نه و

گوتویتی که مه به ست له "ژماره ی زۆری ته جریده کان و گنپانه وه کان" (له نووسینه کانی نادۆرتو) "به وردی نه وه بووه... که [نهم شتانه] به به راورد له گه ل ناسانی موبته زه ل" [بابه ته کانی] ده ورو به ریان "بخوینرته وه" و وهك "ناگادار کردنه وه به کی خوینهر [بوون] سه باره ت به و به هایه ی که ده بی له پیناوی بیر کردنه وه ی واقعیدا، بیده ن". به لام ره خنه کرانی دی ته نانه ت نه وانه ش که پوانگه یه کی نه رمیان هه بووه باسی نه و دژایه تیه یان کردووه که فه یله سووفیکی نه وهنده ئاره زوومه ندی موسیقا، به داپشتنیککی نه وهنده به تال له موسیقا قسه ی نوسیوووه. نه وان هه رووه ها سه رنجیان له وه داوه که چه ند جیاوازی هه به له نیوان نادۆرتو وهك به رگریکه ریک له موقفه ناساییه کانی دیلی ده ردو ره نج و "نه توانینی نه وه له لکه ندنی زژییه ک [زهمی] که هیچ که س جگه له کومه لیک نوخبه ی خوینهران توانای پشکنینیان نیه". نهم "نه گونجانه له نیوان شیوه و مانای په یام" دا به که م گرفت له دوو گرفته سه رگه ردانکه ره به که نادۆرتو له خزی به جیهیشت (53).

گرفتی دووه م که هۆرکه هایه ریش تیایدا به رپر سيار بوو، په یوه ندی به وه وه هه بوو که تا چه ند فه یله سووفانی فرانکفۆرت، په یوه ی له فۆرم و شیوازی هیکل ده کن. گومانی تیا نه بوو که له وشه کان و رسته سازیدا، ره گیان بۆ نه و قوتابخانه یه ده که پایه وه. سه ره پای نه مه ده بینرا که بی نه وه ی فشار له خویان بکه ن، به ناسانی له فه لسه فه وه بۆ میژوو یان ستاتیکا ده پۆن به پیچه وانه وه، و له م کاره شدا له باشترین ره که زه کانی نه و بوارانه به باشی سوود وهرده گرن و جگه له مهش له بوازی تازه تری وهك

ده رووناسی و کومه لئاسی شدا، ده ستیان هه به. ته نها له ئابووریدا بوو که ده رده که وت نادۆرتو و هۆرکه هایه ر پسیپۆرین تیایدا. له بوازی به کاره یانی میتۆدو دیاله کتیکیدا، فه یله سووفانی فرانکفۆرت هه ولیان ده دا له ته سه وری گشتیه وه دوو ر بکه ونه وه و نه وه ی له ناو نه م میتۆده به وشك و قالبیان ده زانی دوو ر بکه ونه وه وهك فینگشتاین له چوارچێوه ی په یوه ندیه دینامیکه کاندایه ر بکه نه وه، به لام لیره شدا دیسان تا سنۆریک له گه ل نه وه شدا که زۆر شتیان له قوتابخانه ی هیکل و مارکس وه لاوه نابوو، و سه ره پای تیگه یشتنه ئالۆزو فره لایه نه ی که هه یانبوو، به لام هیشتا سه رسه ختانه وازیان له یه ک لایه نی میراتی فه لسه فی خویان نه ده هیتا، واته "بپوای پته و به وه ی ده کری" بونیادی گشتگیرو بونیادی بوون بدۆزیته وه" (54) ..

په راوێزه کان:

- 1- Bell, pp, 21-25 Kornhauser, pp 23, 30, 114-115.
- نه و نووسینه ی که په یوه ندیان به م بابته وه هه به له Munnvecl / ئیکۆلاره توره
- 2-Shils, pp, 249-252.
- 3-Jay (1973), p. 166.
- 4-Adorno (1951), p.6.
- 5-Shils, p. 258.
- 6-Adorno (1955)- English trans, pp, 22-23, 23, 24.
- 7-له باره ی سه رجه م نه م بابته وه بگه رتیوه بۆ: Lichtheim, pp, 2, 19-21, 38.

- Christie and Johado.
- 24-Riesman, pp. 476- 477.
- 25-Hyman and sheatsley. pp. 69- 71, 91. 102- 104, 114- 115.
- 26-Juy (1973), pp. 226-227.
- 27-Horkheimer (1947) pp. 7, 20, 34, 50, 71, 77-79.
- 28-Ibid, pp. 85. 108- 109; Juy (1973) pp 256- 257.
- 29-Adorno (1951), pp. 14, 44-45, 145
- 30-Ibid pp, 7, 480-481.
- 31-Horkheimer and Adorno (1969)- English transe pp. ix, xi- xii- xv, 4.
- 32-Ibid. pp. 9. 13, 27- 28.
- 33-I bid, pp. 34- 36, 54- 57.
- 34-Ibid, pp. 85- 86, 118- 119.
- 35-Juy (1973), p. 216.
- 36-Horkheimer and Adorno (1969) English truns. pp. 120, 130- 131, 141, 149, 153.
- 37-Ibid pp. 112, 172, 182, 187.
- 38-Ibid. pp. 200- 201, 207.
- 39-Ibid. (Prefuce to the new edition), pp. ix- x
- 40-بقیہ نگاروں کی طرف سے تیار کی گئی ہے۔ ماسک بک ریویو
- Jay (1973), pp. 281- 282, 285- 288, 298.
- 41-Rusconi, pp. 207- 208.
- 42-"Adorno" in Lichtheim, p. 141.
- 43-Adorno theodor. W. Negative dialektik (Frankfurt, 1966) trans by
- 8-ورڈو درشتی میٹرووی سالہ سہرہ تاییہ کانی
- دہنگاو ژانی موزکهایہ رونانوریتو به سورورینژی له
- Juy (1973) (فلسفی به کم مہدا مہیہ .
- 9-Horkhimer (1947). p. vii
- 10-Jur yen. Habermus in die zeit, september, 12, 1969.
- 11-Jay (1973), pp. 41-44; Horkheimer (1962)- English truns, pp. 64, 71.
- 12-Lichtheim, p. 140; Rusconi, p. 245.
- 13-بک ریویو
- Hushes, H, StuartConsciousess and society (New york, 1958)
- 14-Horkhemer, Max, Eclipse of Reuson. p.5 (New york, 1943).
- 15-Ibid, pp. 191, 194, 197-199.
- 16-Ibid, pp, 208-211.
- 17-"Der neuste Anyriff.."- English trans, p. 162.
- 18-I bid, pp. 214, 219-220, 222.
- 19-Jay, Murtin, "The Diuleclecticul Imginutiom: A History of the Frankfurt school and the insitvte of social Research- 1923- 1950 (Boston 1973). pp. 29-31, 37- 40, 113- 114, 167- 169, 172.
- 20-Adorno, in Fleming and Baillyn, p. 339-340,351,367,369,370.
- 21Adorno, in Fleming and Builyn. p. 358.
- 22-Adorno et all. (1950) pp. I, 664, 665, 695, 759- 760.
- 23- به تاییہ تی بک ریویو

Marx or Weber: Dialectical methodology". in Lichtheim, pp. 200-218.

49- بر نمونه نام زارلوان که له خوینده و به کی خیرادا به رجا و ده که زن:

"healthy sex life" "somfun" "yo-yetteres"

"Social resseurch" "teum" eiddle-runge theory" "trial and error" "udministrative resurch" "common senus"

50-"Zur Loyik der sofiawissenschaften" in Adorno (1970). pp. 122-124.

51-Der Positivismusstreit in der deutschen soziology in itid, pp. 169, 189- 190, 228

52-"Zur Logik..." in itide, p. 118. "Der Positivismusstreit" in Ibid, pp. 172, 175, 179, 197- 198, 214.

53-Jay, Murtin "the permanent Exile of Theodor W. Adorno" Midstream xv (Del 1969) pp. 66-67.

54-"Adorno" in Lichthim pp. 132, 137 Jameson, p. xiii.

55-Horkheimer (1947), p.12.

* نام وتاره و درگتیرانی به شیکه له فلسفی چواره می نام کتیبی خواره ووه.

هجرت اندیشه اجتماعی- ه. ستموارت میوز. ت: عزت الله فردلانوند طرح نو- چاپ لول 1376

sumuel and shierry Weber as prisms (London, 1967) p. xx.

44- راستی نام رسته سه رسور هینه ره به م شتیره به به:

"Philosophy, which once seemed obsolete" lived on, because the moment to realize it was missed.

رهنگ مه به ست نه و به بیت که ره فلسفه له جیهانی ته جریده و به بیت نه او بونیادی و لغوی و مه لیه ووه، و زانست و کردلر ده بیرون به یک شست، نمیدی پنیویستی به فلسفه نه ده ما (و،ف)

هست نه که م مانای نام رسته به نه و تیزه ی مارکسه که به پای وای له و جیک به دا که ناکوکی چینهایی نامیتن، فلسفه ش پنیویست نه به. واته مه به ستی نالورنر له به دیهانی فلسفه به ده چن به دیهانی کومه لکای بی چین و چه و ساوه بی (و. ک).

45-Adorno (1966)- English trans. pp. 3, 13, 36, 49-50.

46-Ibid pp. 316, 319, 326 n, 337- 338, 357.

هه ندیک گورانکاریم له و درگتیرانه نینگلیزیه که دا کرسوه.

47-Horkheimer and Adorno (1969)- English truns. pp. 222- 224.

48- بگ رنوه بئ:

Adorno, theodor w, Aufsutze zur Gesellschaftsheoric, und methodology Cfrunkfurt, 1970)

نام وتارانه پاشتر له م کتیبی دا چاپکران:

Adorno theodor w, Gesummelte schriften, vii (Soziologyische Schriften I) (Frankfurt, 1972)

بئ ناگاداری له زه مینه ی نام وتونژانه بگ رنوه بئ:

له (فرانكفورت) دوه بؤ (فرانكفورت)

■ جیرارجان

• و. له عه ره بییه وه: ثاوات ئه حمه د

مارکسیزم نه ده دا، به لکو بایه خدانی فله سه فیانه ی
دیکه شیان هه بوو که پتوه ندیان به په وششی
گشتیی ئه لمانیا وه هه بوو. نئودارترینی ئه و
ئوستادانه ئه وانه یان بوون که نامه زانکوییه کانی
خویان له بواری فله سه فله دا نویسیوو: ماکس
هۆرکهایمه رو نامه که ی له مه پ "کانف"، تیؤدۆر
ئادۆرنو نامه که ی ده ریاره ی "هۆسرل" لویندال و
نامه که ی له سه ر "فۆن بادر"، هیربهرت مارکۆز و
نامه که ی له مه پ "هیکل"، بۆلۆک و نامه که ی
ده ریاره ی "دراو -نقود-" لای مارکس. ئه وانه
کۆمه له یه کی پتوه سستی به کتیری بوون و زیاتر له
چهند هاوپییه ک ده چوون، به لام به سه ر خویاندا

کاتیک کارل گرۆنپیترگ، له سالی 1924 دا
په یمانگای زانسته کۆمه لایه تیه کانی سه ر به
زانکوی فرانکفورتی دامه زراند، قوتابخانه ی
فرانکفورتیش له دایک بوو. ئه و ئوستادانه ی که
ده سته ی دیراسیی ئه و په یمانگایه یان پیکده هیتنا،
ته نانه ت ئه وانه ش که دواتر په یوه ندیان پتوه
کرد؛ هه موویان سه ر به نئوه نده لیبرالیه کان بوون
و بایه خیان به مارکسیزم ده دا. ئه م بایه خپێدانه
له کتیبی "مارکسیزم و فله سه فله -1920-" ی
کارل کۆرش و، کتیبی "میثوو و هوشیاری
چینایه تی-1923-" ی لۆکاشدا به راشکاوی
ده بینرا. به لام ئه وان به ته نیا بایه خیان به

داخراو نه بوون و، په یمانگای زانسته کومه لایه تیه کان، نوسه رو بیریری دیکه شی کیش ده کرد که به شیوه یه کی دیار سه ر به و کومه له یه نه بوون. له وانه نیرنست بلوڅ و والته ر بنیامین که کاریگر یی خویان هه بوو له سه ر کومه له ی په یمانگا که.

سالانی کوچ و کار کردن:

له سالی 1931 دا لیپرسراویتی به پتوه بردنی په یمانگا که و گوفاره که ش، خرایه نه ستوی هورکهایمه ر. له گه ل گه شه کردنی فاشیزمدا، نوستاده کان نه لمانیا یان به جته پشست و، له فه پنه ساو نینگلته راش هاوړیکانیان کومه کیان کردن هه ندیکیان له سویسرا نیشته چی بوون و هه ندیکی تریان چوونه پاریس و له وی هه تا سالی 1940 گوفاره که هه ر به رده وام چاپ ده کرا.

له سالی 1939 دا له گه ل هه لگیرسانی جه نگدا هه موو شتی که گواسترایه وه بو نه مریکا و، پاشان دواى ته واو بوونی جه نگ له سالی 1949 دا گه پانه وه بو نه لمانیا. سه رباری سالانی کوچ، هیشتا نه و نوستادانه پایه ی گرنگ و تاییه تیان هه بوو له ژبانی فیکری نه لمانیادا، هیچیان دوو دل نه بوون له به شداری کردن - ته نانه ت هه ندی جار به توندیش - له و گفتوگوو جه نگانه دا که له هه ر دوو ناستی پوښنبریی و سیاسیدا، له نه لمانیا ساز ده کرا.

له بهر نه هم هه موو شتانه، به لای هه ندیکه وه ناوی قوتا بخانه ی فرانکفورت له جتی خویدا نیه، به لکو هه ندیک ده لین قوتا بخانه یه کیش له گوپی نیه. له پاستیدا دواى نه وه ی نادوړتو نه م ناوه ی به کاره ینا بو وه سفکردنی نه و لیکوله رانه ی که سه ر به ون، نینجا ناوه که په رده ی سهندو بلاو بووه،

پاشان پتیناسه که فراوانتر بووه و نه وه کانی دیکه شی گرته وه، کاتیک مارتن جای کتیبی "نه ندیشه ی دیاله کتیکى" نووسی، کتیبه که ی ناوینشانیکى تریشی هه بوو: "میژووی قوتا بخانه ی فرانکفورت و په یمانگای لینکولینه وه کومه لایه تیه کان" نیتر قوتا بخانه که مؤرکیکی فیکری تاییه تی وه رگرت. (جای) له کتیبه که یدا، دامه زراوه که و شه پوله فیکریه کان لیک جیاده کاته وه به بی نه وه ی فاکته ری نوییونه وه ی که سه کان پشتگو ی بخت. به واته یه کی پوونتر ده توانین بلین قوتا بخانه ی فرانکفورت له ناو په یمانگای لینکولینه وه کومه لایه تیه کاند ا دروست بوو، دواتریش به هو ی چند بیریاریکه وه به رده وام بوو، نه مه ش له بهر چند هو یه کی میژووی له وانه په وکردن له نه لمانیا و پاشان گه پانه وه بو نه لمانیا، هه روه ها چند هو یه کی تیوریش که دواتر پوونیان ده که ینه وه. به لام هو یه کان هه رچی بن، نه و ا هوکاری هاو به ش که هه موو لایه نه کانی پیکه وه ده به سستیته وه بریتیه له و تیوره په خنیه ی که قوتا بخانه که ی پی ناسراوه.

یه کیتی نه لمانیا و پیروز کردنى بیروکراتیه تی بروسی:

به رله وه ی باسی قوتا بخانه ی فرانکفورت بکه ین، پتویسته له پتیا پرسیار له میژووی نه لمانیا بکه ین. میژووی نه لمانیا له په وتی نه و کومه له یه جیا نابیته وه. نه وانه ی بیروکی ده وله تیان پی پیروز بوو، له توپی فله سه فدا بو پالپشت و پاساو ده گه پان بو ی، نه م پیروز کردنه دیارترین شیوه ی له سه رسامبووندا به بیروکراسیه تی بروسیایى، وه رگرت. فه پنه ساو

نېنگلته را له بواړې پوره سهندنې پېشه سازيدا
چېند قوناغېك پېش نه لمانيا كه وتبون، پټويست
بوو كوتايي بهېنزيت به پهرت و بلاويو
دابه شېووني نه لمانيا بو چېند دوه لوه توكه يه كي
بچوك، بو لابردي نه و له مېره گومرگيانه ي كه
پي له پوره سهندنې پېشه سازيه گوره كان
ده گرن؛ كه خهريك بوو له ناوچه كاني خوراوي
بروسيا بناغه ي داده نا. يه كخستنې نه لمانيا
زه روره تېكي نابورې بوو، له هه مان كاتيشدا
پيداويستيه كي سياسي دياريكراو بوو: شوپشي
سالي 1848 ويستي شوپشيكي ديموكراتي
نه ته وه يي بيت به يي نه وه ي پېكه وه ناكوك بن.
شوپشه كه ده سكردي بورژوايه كي ليبرال بوو
(پياوځي پېشه سازي-رېنانيه كان-، نوستاداني
زانكوكو، پياوځي ياسا)، له گه ل چيني ساوي
كريكاران و به شيك له جوتياران. يه كه مين شت كه
نه و شوپشه داوي كرد يه كيتي نه لمانيا ي گوره
بوو كه نه مساش ده گرته وه و بوار دپه خسينيت
بو گه شه پيداني كومه لگاي پېشه سازي نو يو
له ناوبردنې پاشماوه ي بونپاده فيوداله
كونينه كان، نه مش له زور زووه و داواكار يي
كومه لگاي نه لمانيا و به شيكي دياريكراوي چيني
كريكاران بوو.

نوشوست هيناني شوپشه كه، نوشوستي
نامانجه دوو سهره كه بوو، واته نه ته وايه تي و
ديموكراسيه ت. له سهره وه و به يي شوپشگيپران،
نه لمانيا له لايه ني كه سيكه وه يه كخرا كه له يه ك
كاندا هه م سهره رشتياريو هه م زنده به چالكر ي
شوپشه كه بوو، مه به ستمان له (بسمارك) ه.
بسمارك له سهر حيسابي ديموكراسيه ت يه كيتي
به ديهيئا... له گه ل سهر كه وتني بروسيدا كه
قه لاي كونخوازترين چين بوو (گوره و مولكداران
و ماقوولاني گوند)، نيتر چه مكي سهر يازيانه ي

دولت به سهر ليبراليزمي دوه لوه توكه كاني
باشوردا زال بوو، به لام شوپنه واري نه م ليبراليزمه
هه تا سالي 1918 به سهر نه نجومه نه
نوپنه رايه تيه كانه وه به ناشكرا هه مابوو.

بسمارك ده يگوت يه كيتي به جهنگ ده كريت
"چونكه برياره مه زنه كان به وتارو ناخوتن به چي
ناگه يه نرين، به لكو به ناسن و خوين". يه كيتي
نه لمانيا له پويي دوژمني دهره كيدا دامه زراو له
جهنگه كاني 1866-1870 دا به ته واويي نه و
دوژمنه تيکشكا، هه روه ها يه كيتي نه لمانيا دژي
دوژمني ناوخوش به ديهات، نه و دوژمنه ي كه
بسمارك له خه يالي خويه وه دايهيناو، پېش
هيتله ر كه وت. به مجوره كاسوليك و ليبراله كان له
لايه ني دامه زراوه ي دوه لوه ته وه توشكي
چه وساندنه وه بوون.

دواي سالي 1848 بورژوازيه ت به ته واويي
ده سبه رداري جولانه وه ي شوپشگيپري بوو،
بسمارك له ده ستلات دووري خسته وه و به سهر
خويدا داخراو خوي وا پيشان دا كه گوي ناداته
سياسه ت بو نه وه ي به رده وام بيت له نه نجامداني
كاره كانيدا. به مجوره نه لمانيا بيتبه ش كرا له و
فاكته ر ه ي كه روليكي گرنگي هه بوو له هه ريه كه
له به ريتانياو فله رنه سادا، واته بورژواي ليبرال كه
ناچار ده بيت ده سبه رداري هه نديك
له سهر به ستيه كاني بيت بو چه ماوه ر، كه كاتي
خوي له به رده مي فيوداله كاندا خوي داوي
كرد بوون.

به مجوره جوولانه وه ي كريكاري به هه ر دوو
په وتي لاساليه كان و ماركسيسته كانه وه بوو به
ميراتگري نه و داخوازيه ديموكراسيانه ي كه له
سالي 1848 به دواوه پشت گوي خرابوون.
پټويست بوو بيانخاته ناو داواكار يه چه شنیه كاني
خويه وه -كومه لايه تي و سياسي-. ليژه وه نه م

زاراوه ئالقوزه پەيدا بوو "سۆسيالېست- دېموكراس"، لەگەل ئو ناكۆكيانه دا كه لەگەل سەرکەوتنی لایەکیان بەسەر لایەکی تردا دەکەوتەوه.

سەرباری خەونەکانی لاسال بە دامەزراندنی پێڕەوی "سۆسيالیزمی دەولەت" یاخود مولکداریتێهەکی ھەرەوھەزی که تێیدا خێزانی شاھانە و کرێکاران دژی بۆردوای سەرمايەدار یەکدەگرن، بسمارک دۆژمنیکی ناوخۆی تازەشی بۆ پەیدا بوو که بریتی بوو لە سۆسيال دیموکرات. جولانەوھێ کرێکاریی لەو پەڕی جۆش و ھەلچووندا زەبیری بەرکەوت، لە سالی 1878 دا بسمارک دوو ھەولی جیای کوشتنی ئیمپراتۆری کرد بە بیانوو، ھەردوو ھەولەکە خستە ئاستۆی پارتی سۆسيال دیموکرات و بەھانەی دەسکەوت بۆ سەپاندنی زنجیرە یەک یاسای ناھاسایی که ھەر چوار سال جارێک نوێ دەبوونەوه.... ھەتا کو سالی 1890، بە ھەش پڕوپاگاندە سۆسيالیزم قەدەغەکراو سەربەستی کۆبوونەوه و سەربەستی ھاو پەیمانیتتی پۆژنامەگەرتنی سۆسيالیزم نەمان.. بە کورتی بسمارک ھەموو ئەو شتەکانی لە جولانەوھێ کرێکاریی قەدەغەکرد که دەیتوانی لێیانەوه گوزارشتی سیاسی لەخۆی بکات. لە بەرامبەردا بۆ ڤاگرتنی ھاوسەنگیەک، بسمارک ھەندێ یاسای کۆمەلایەتی دانا که لەو سەردەمەدا پێشکەوتوترین یاسا بوون، لەوانە مووچەی پیران و دیاریکردنی سەعاتی کارکردنی ژنان و منداڵان.

سەرکوتکردن و ڕێگای ڤادیکالیزم:

قەدەغەکردنی پارتی سۆسيال دیموکرات لەوھێ بۆ ماوھێ دوازدە سال ھېچ چالاکیەکی

سیاسی لە دەرەوھێ ڤەرلەمان نەبێت، چەند نەنجامینکی لیکەوتەوه: لەلایەکەوه گرووپی ڤەرلەمانی سۆسيال دیموکرات سەربەخۆیی نێمچە تەواوی ھەبوو، ئەمەش کاریگەری تایبەتی خۆی ھەبوو لەسەر ژبانی سۆسيال دیموکرات دوا بە دوای سالی 1890. چالاکی ڤەرلەمانی گرنگیەکی زۆری ھەبوو بۆ حیزب چونکە ڤەرلەمان تاکە مینبەر بوو که لێوھێ پارتی سۆسيال دیموکرات دەیتوانی بە ڤاشکایی و بە ئاشکرا گوزارشت لەخۆی بکات. لە لایەکی تریشەوه قەدەغەکردنی جولانەوھێ کرێکاریی بوو بە ھۆی گەشەکردنی ئاراستە ڤادیکال لەسەر ئاستی بنگە، باشترین گوزارشت لەم ڤادیکالیەتە تەشەنە کردنی مارکسیزم بوو لە پیزەکانی پارتی سۆسيال دیموکراتدا لە ماوھێ ئو دوازدە سالەدا. بەلام نەگەر مارکسیزم بە پەسمی لە حیزبدا سەرکەوتبێت، ئەوا داب و دەستوری "لاسالیزم" زیاد کردو لەناو پارتی سۆسيال دیموکراتدا ڤەگی دا کو تا، ئەمەش بە تێکەلاو بوونی نەزەعی ڤیفۆرمی دژ بە سەرمايەداریی لەگەل مەیلی نەتەوايەتیدا. بێگومان سەرک شۆماشێر باشترین بەرجەستە بوونی ئو نەریتە لە دواي سالی 1945 وە.

دواي ئەم سالانە، جولانەوھێ کرێکاریی شەریعیەتی خۆی وەرگرتەوه، بەلام لە وەزعیەتدا مایەوه که دەینالاند بە ھۆی گرژی نێوان خەباتی شۆرشیگێرە و ئارەزووی نینتیمای بۆ کۆمەلگایەکی گشتگیر و گونجان لەگەلیدا. ترسی قەدەغەکردنێکی ترو قورسایی ئو دەزگایانە ھێ که شەریعیەتی خۆیان ڤاراستووه، بوونە ھۆی ئەوھێ حیزب و بلۆکراوه ڤەسمیەکانی حیزب، نۆد بە وریاییەوه گوزارشت لە موعارەزەکردنی ڤژیمی و ئێلھێلم بکەن و سانسۆر بخەنە سەر خۆیان، ئەم سەل کردنەوه و خود سانسۆر

کردنه له وده دا پړه نگیان دایه وه که حیزب شتوازه
شهریہ کانی خه باتی په سهندکرد. دوابه دواى
لابردنى یاسا ناناساییه کان نه نگلز وتى:
"دوژمنه کانمان ددانى خویان به شهریه تمان
ده شکتن". نه م ناموژگاریه نه نگلز بوو به
تاکتیکیک و هه میشه به کار ده هینرا بۇ پاساودانى
ستراتیژی وریایى، که بوو به شتیکی نیمچه
دامه زراوه ییو، کاوتسکی پټی دوت ململانیسى
چینایه تى شهرى.

سهریاری نه م سلکردنه وه، سؤسیال
دیموکراته کان "نه وانه ی نیشتمانیان نه" هیشتا
هر له کومه لى نه و ماوه په دوورخرابونه وه، که
کومه ل نه و کاته به پټی داب و ده ستوره
بروسیہ کان پله به پله ملکه چی ده ستلات بوو.
له نیوان سالانى 1900 و 1914 دا، نه لمانیا
هولې دا پټگه یه کی له نیو هیزه نیمپریالیسته کاند
هې، نه م ش له پټی پیشبرکټی چه کسازى و
هولې داگیرکردنى کولونیه کانه وه، هه روه ها
پیشبرکټی له گه ل ټینگلته رادا له وشکانی و له
ناودا، بگره نه لمانیا هولې دا به سهر هیزه
نیمپریالیسته نه وروپیه کاند زال بیټ. له سالى
1914 دا نه لمانیا نویترین نابوری هه بوو له
نه وروپاداو، بؤرډواى نه لمانی به ته وایی بالی
کټشا به سهر ژيانى نابوری و کومه لایه تیدا
به بټی نه وه ی په نجه ی گه یشتبټته ده زگای
ده ولت.

نه م پیشینه یه بوو که نینشقیاقى
جوولانه وه ی کرټکاریى نه لمانی، لیکه ته وه. له
سالى 1910 به دواوه، ناکوکى نیوان لیبرالیزمى
ریفورمیست و سؤسیالیزمى شورشگیر به هیزیکى
تازه تره وه ده ست پټده کات. سؤسیالیزمى
شورشگیر له ناواخنى پارتى سؤسیال دیموکراتدا
خوی خه فده کردبوو، دواى نه و هتورکردنه وه

پروکه شه ی که برنشتاین پټی دوت "قه برانى
داپمان". دووبه ره کی به ناشکرا دیار بوو، له
لایه که وه که سایه تیه کانی وه ک ټیټروشیلمان
کؤنترۆلى حیزبیان کردبوو، له ته ک قوناغى
گه شه سهنددا ده یان سازاند، قوناغى پټنمایى
کردنى سهرمایه، به جه ختکردنه سهر مؤرکى
ته کنیکیانى خه بات. له لایه کی تریشه وه
چه پرده وه کان پایه و پالپشتى به هیزیان ده ست
که وت تا بتوانن دژى تاکتیکه کؤنه کان
بوه ستنه وه و بانگه شه ی چالاکیى جه ماوه رى
بکن له وینه ی مانگرتنى سیاسى و خویشاندانى
سهرشه قامه کان و کاروکرده وه ی گیره شتوینى
له ناو که مپی سهریازان و له ناو لاواندا.

پړه نکه نه و ستراتیژه شتیکی نه و واقیعی لى
دهرېچوايه، نه گهر هاوشانى گه شه سهندنى
رادیکالیته نه بوايه له هه ندیک به شى جولانه وه ی
کرټکاریدا له پټناوى وه ستاندنى مه ترسى جه نګ
له نه وروپاو دژى گرانی گوزهران. له به رامبه رى
رادیکالیته ی کرټکاریدا ستراتیژی خاوه ن کاره کان
چه سپاو، سهندیکا و کومه له کانی خاوه ن کاران
یه کیان گرت بؤ به رهنارگیرونه وه ی کرټکاران.
له گه ل نه وده که ده ستکه وته کانی نه و
سهرده مه ی کرټکاران که م و لاواز بوو، به لام
ناماده بیان بؤ جه نګ به س بوو بؤ ترساندنى
فهرمانپره وایان، که نه م ش وای کرد جه نګ
له کاتى خؤیدا بټ و حاله ته که پرکار بکات.

هه تا نه و کاته، هیشتا پارتى سؤسیال
دیموکرات که سى وه دهر نه نابوو چ له لای پاست
یان چه پى خویه وه. به لام ده نگدان بؤ میزانیه تى
جه نګ له 4 ى نابى 1914 دا به هؤى کومه له ی
سؤسیال دیموکراته وه له ناو په رله ماندا بوو به
بادانه وه یه کی یه کلایى که روه وه و کؤتابى هینا به
هاوکاریى نیوان دوو شه پوله ناکوکه که ی ناو

حیزب. پیاوانی کاربه دهستی حیزب پیتیان وابوو
 ئەم دەنگدانە پێ دەدات حیزب لە تۆنی پەیمانی
 پیرۆزەو لە گەڵ کۆمەلگای گشتگیردا خۆی
 بسازنیت، بەلام چەپەرەوکان بەلایانەو
 راچەنینیکی گەورە بوو. پۆزا لۆکسمبۆرگ بە
 گالته جاریەو دەربارە ی ئەمە دەلێت: "ئە
 کرێکارانی جیهان لە ناشتیدا یەك بگرن و لە
 جەنگدا یەك بکوژن". جەنگ پیزەکانی یەكخست
 و لە هەموو بەشەکانی کۆمەلگادا
 نەتەواوەتی سەرکەوت.

ئەوپەری چەپیش، ئەوێ دواتر "کۆمەلە ی
 سپارناکۆسیەکان" ی پێکھێنا، دوا ی ئەوێ بوو
 بە تاکە هێزی ئۆپۆزیسیۆن دژی هاوکاری
 چینایەتی، دەبوو دژایەتی دەستە
 سەرۆکایەتیەکانی حیزب بکات. ئەوپەری چەپ لە
 مۆکارەکانی گوزارشت بێبەشکرا، یەكسەر دوا
 پلاوونەوێ بەیاننامەکانی، دەستیان بەسەردا
 گیرا، بۆیە ناچار بوو بەنەینی و بە شێوەیەکی
 نایاسایی پلاویان بکاتەو، سەرکردەکانی یەك لە
 دوا یەك زیندانی کران. بەمۆرە پەيوەندیی بە
 بنگە جەماوەریەکیەو ئەماکە لە نیوان سالانی
 1912-1924 دا دەستی کەوتبوو.

سالی 1917، کاتی نوێنەرەکان دەنگیان ئەدا
 بۆ بودجە ی جەنگ، ئەفسانە ی یەکتیتی پارتی
 کرێکاری هەرسە هینا، کارل لیبکختن یەكەمین
 کەس بوو کە لە سالی 1914 دا دژی ئەو بودجە یە
 وەستایەو. ئەو نوێنەرە هەموویان لە کۆمەلە ی
 پەرلەمانی سۆسیالیست دیموکرات و لە حیزب
 دەرکران، و پارتی سۆسیالیستی سەرپەخۆیان
 دامەزراند. لە گەڵ ئەو هەشدا پاشماوە ی ئەو
 ئەفسانە ی تا سالی 1918 هەر مابوو، ئەو هەش بە
 ناشکرا لە دوودی سپارناکۆسیەکاندا دەبینرا بۆ
 جیاپونەوێان لە پارتی سۆسیالیستی

سەرپەخۆ دامەزراندنی پارتی کۆمۆنیست.
 دەترسان بە دامەزراندنی پارتیکی تر لە جەماوەر
 دا بپێن، ئەو ترسەش لەو دووبەرەکیاندا پەنگی
 دا یەو، کە لە کاتی گفتوگۆکردنی ئەو مەسەلە یەدا
 لە سەر ئاستی نەتەواوەتی، پەویاندا.

راستەرەو ی سۆسیالیست دیموکرات (بە
 زۆرینە ی پارتی سۆسیال دیموکرات) بە بێ وستی
 خۆی حوکمی گرتە دەست، سالی 1918 دوا
 شکست و راپەڕینی سەربازو دەریاوانەکان
 ناچارکرا جەو ی دەوڵەت بگریته دەست.
 لە تەموزی سالی 1919 دا تۆسک و شیرمان و
 ئیبرت کە هەرسێکیان سۆسیال دیموکرات بوون
 شۆڕشی سپارناکۆسیەکانیان لە گۆمی خۆیندا
 گەوزاند. تۆس لە نۆو پیزی ئەفسەر و دەرەجەدارو
 سەربازەکاندا، ئەوانە ی دوا ی بەزینی ئەلمانیا لە
 جەنگدا تەسریح بوونیان پەتکردەو و بێرۆکە ی
 پەمانی ئیمپراتۆریەتەکیان قبوڵ نەکردو
 بەردەوامبوونی شەپیان پەسەند کردو، ماقوولانی
 گوندو هەندیک پیاوانی پیشەسازی یارمەتی
 مالییان دان، تۆسک لە مانە هێزی تایبەتی
 دروستکرد، وایان لێهات مووچە ی بەرزیان
 وەرەگرت و توانایان هەبوو کە سەربازی بە کرێ
 گیراو سازیدەن، ئەم یەکە سەربازیانە بوون بە
 چالاکترین پەرگەز لە دژە شۆڕشدا. بە گورجیو بە
 تۆقاندن نیزامیان سەپاند، کردەوێ سستەم و
 زولم و زۆر لە گەڵ ئەو هەلەتەدا، بێۆینە زیادیان
 کرد، دژی سەرۆکەکانی چەپ و ئەوپەری چەپ.
 چەندان ریکخراوی نەتەوێو دژە سامی
 دامەزراند کە پێش جەنگ لە جموجولدا بوون
 (ئەمەش بوو بە هەویتی پارتی نەتەوێو ی
 سوسالیست کە هیتلەر دايمەزراند) و دروشمی
 قەلاچۆکردنی بەلشەفیزم و جوولەکیان
 بەرزکردەو. ئیبرتیش پاداشتی خۆی وەرگرت

کۆمۇنىستىكەكان لە ئۆكتۆبىرى 1923 دىكى
پىتىمايەكانى پارتى كۆمۇنىستى ئەلمانى، ئەم
دوانە دوا خۇپىشاندان، ياخود گوزارشت بوون لە
"گىيانى ئۆفەمبەر" لە سالى 1918دا.

گەرەتەن ياخيپوون كە ئەوروپا بە خۇيەو
دېويەتى بە سەركوتكردن و پروخانى وىرە كۆتايى
هات، بەھۇي ئەو تاكتىكە نوپىەو كە
ئىنتەرناسيونالى سىيەم خستىەپو كە داوا لە
پارتە كۆمۇنىستەكان دەكات سەرچلى نەكەن و
هەول بەدن لەسەر ناستى بىكە، يەك بەرە
دروست بىكەن.

بەلام كۆمارى فايما كە لە تەپ و تۆزى
هەزىنى سەربازىدا دامەزرا، بە كۆمەلەك پەشتويى
ئابورىي و سياسىي و كۆمەلەيەتى دەستى پىكرى،
هەروا دەستى دايە سەركوتكردن وەك، ئەمەك بۆ
ئەو پەشتويىيەنە. كۆمارى فايما دەستەلاتى خۇي
لە ئەلمانىيەكدا خستەگەر كە بەپىي پەيمانى
فىترساي چەند بەشىكى لى قرتىنرابوو. بروسىيا
دراپوو بە پۆلندەو ئەمەش كاريگەرىي نۆزى
هەبوو لە سەر نۆيەندە فەرمانرەوا
ئىمپىريالىستەكانى ئەلمانىاو لەسەر هەموو
ئەوانەي ئەو نۆيەندەنە كاريگەرىيان هەبوو.
كۆمارى فايما پىشنىبارى كرد كۆمارىكى لىبرالى
و كۆمەلەيەتى دابەزىت بەلام بە پىي مادەي
ژمارە 48ى دەستور، لەكاتى پەشتويىو ناانارامىدا
سەركۆمار دەستەلاتىكى بىسنورىي هەبوو.

هەرچەندە كۆمارى فايما دەستەلاتى گرتە
دەست، بەلام لەماوەي چواردە سالدە بىست جار
گۆرا، ئەم پۇتمە وىتەيەكى لاوازي بۆ خۇي
تۆماركرد. ئەو لاوازيە بەشىئەيەكى بىنەپەتى
دەگەرپىتەو بۆ بى كەلگىي ئەو ھاوپەيمانىيتيانەي
كە لە نۆوان پارتى سۆسىيال دىموكرات و پارتە
بورژوازيەكاندا بەستران. لە كۆتايى 1923دا

بەوەي بوو بە يەكەمىن سەركۆمار، كە خۇي
سەركۆي پارتى سۆسىيال دىموكرات بوو. بەمجۆرە
لەسەر دەستى سۆسىيال دىموكراتى فەرمانرەوا
شۆرپىي كرىكارانى ئەلمانىا تىكشكىتراو ئەمەش
واي كرد تارادەيەكى نۆر لە يادەوهرىي مېژوويى
ئەلمانىادا بىسپىتەو.

داكۆيكەران لە پارتى سۆسىيال دىموكرات
هەموو خراپەكارىەكان دەخەنە ئەستۆي پارتى
كۆمۇنىست و دەلەين ئەو لىپرسراو لە
هەرەسەپىنانى فايما، بەلام بۆ و قىنى نۆزى
نۆوان هەردوو جەمسەرى جوولانەوەي كرىكارىي،
پەگى خۇي لەو توندوتىژىەدا دەدۆزىتەو كە
سۆسىيال دىموكرات بەكارى هەنا لە لىدانى
شۆرپىگىراندا، هەروا لەوەشدا كە پارتى
كۆمۇنىستى ئەلمانى ھاوكارىي كردنى
جەللادەكانى پەتكردەو.

وەل بەزىنى سىپارتاكىزم بوو هۇي
دەركەوتنى چەند ياخيپوونىكى دىكەو سالى
1919 پەشتويى نۆزى بەخۇيەو بىنى، كۆمارى
باشارى لە نىسانى 1919دا پان و پلىش كرايەو،
خەباتى چىنى كرىكاران دى كودىتاكەي
"كەب"ى پاسترەوي توندپەو بەسازدانى
جەماوەرە سوپايەكى سوور كۆتايى هات كە
نۆسك هەيزەكانى سوپاي دەولەتى بۆ نارىن، لە
1921دا لە ئەلمانىاي ناوہپاست ياخيپوونىكى
گەرەتەقەو. لە سالى 1923دا؛ لەبەر ئەوەي
هەيزە فەپەنسەكان پۆمەريان داگىر كرىدبوو،
هەروەها هەلاوسان لەو پەيدا بوو، لايەنى
پاسترەويش خەرىكى هەيزە زىدەپۆكانى بوو،
وہزەيكى شۆرپىگىرانەي بېويئە خولقا. بەلام
پىكەهاتنى خۇبەخۇي حكومەتە شۆرپىگىرەكان
بەھاوكارىي كۆمۇنىستەكان لە هەردوو ناوچەي
ساكس و تورانىج داو پاشان ياخيپوونە

پارتي سۆسيال ديموكراتيش دواي ئووهى ميراني قۇناغى پېتىش خۇي كەوتە ئەستۇ، ئىتر كۆتايى ھات، ھۆكەشى دەگەرتتەو بۇ ئووهى ئو پارتە دواي شەرىعتى دەكرد بە ھەر نرخىك بېت و لەبەر ئووهى وەلامى فشارەكانى جەماوهرى بە سەركوتكردنك دايەو كە بە سوپاۋ دادگا بەرتتە دەچوو. لە ھەمان كاتيشدا گروپەكانى پاسترەوى ناسيونالېستى توندپەو خۇ پېشاندانى بە ھىزبان ساز دەكرد. ئو پارتە بوونى نەما ئەگەرچى لە قۇناغى يەكەمى پەشتوپەكان ھەر ئامازەى بۇ ئووه دەكرد كە لە لېپرسراويتى دابەش كرىووه.

قەيرانى ئابورىيى و سەركەوتنى فاشىزىم:

لە سەر ئاستى ئابورىيى و كۆمەلايەتى، وردە بۆرژوا گەيشتە حالەتتىكى بېتتە لە ھەزارى و نەدارى، لە سالى 1925 دا ژمارەى بېكارەكان گەيشتە ملىون و نيوئىك، ھۆكەشى دەگەرتتەو بۇ ئو قەيرانە ئابورىيەى كە تا پادەيەك لەو دابەشكردنەو كەوتەو كە بەھوى پەيمانى فېرسايەو بە سەر ئەلمانىدا سەپىترا، ھەرودەما دەشگەرتتەو بۇ ئاودىوكردى سەرمایەو دابەزىنى نرخى دراو و ھەلاوسان، سەربارى پېفۇرمەكانى سالى 1923، ھەرودەما بۇ ئىفلاسكردنى زۆررىك لە پېرژە بچووكەكان دواي چېبونەو و مۆلبوونى سەرمایەو پتوھندبوونى بە بانكەكانى ئەمريكاو. پاشان قەيرانى گەورەى سالى 1929 كەوتە پوو، چونكە بەلاى بۆرژواى بچوك و گەورەو ديموكراسى برىتى بوولە ھاوتاي بابەتيانەى پەشتوپى و لاوازيىى حكومەتەكانى كۆمارى قايمارو سۆسيال

ديموكرات (كە ماوہيەكى كەمى سالى 1928 حوكمى گرتە دەست و بايەخدانى خۇي بە نيزام دەرپى). كارەساتى ئابورىيى زەمىنەيەكى لەبارى خولقاند بۇ ھاتنى دەستەلاتتىكى بەھىز. گەرچى گەشەكردنى ھىزە كرىكارەكان شىتىكى ئاشكرا بوو، بەتاييەتى لە نيوان سالى 1928 بۇ 1932 لە توتى ئەزموونىكى پۆشنېرىيى بېتتەى ھاوشانى پادىكالىزىمى تېقۇرىسى، سەربارى تەقىنەو پچرپچرەكانى ئەوپەرى چەپ لە بەرامبەرى ھەلگشانى نازىتەدا، بەلام گوزارشتى سياسى ئو ھىزە خولقېنەرە لە ژىر قورسايى دەزگاكاندا بوو، بەتاييەتى دەزگاكانى پارتي كۆمۇنىست كە خۇي كرىدبوو بە بەلشەفىو پېت بەپېتى ئو پاسپاردانەى جېبەجى دەكرد كە تايبەت بوون بە دژايەتېكردنى "سۆسيالېزىم- فاشىزىم" لە پىزەكانى سۆسيال ديموكراتدا، كە پاسپاردەى دەولەتى كۆمۇنىست بوون.

لە 30ى تەموزى 1933 دا ھىندنبۇرگى سەركۆمار ھىتلەرى بانگھېشت كرىد بۇ پاىەى پاوئىزكارى، لە پاستىدا ھۆى سەرەكىي و جەوھەرى لە بانگكردنى ھىتلەردا بۇ دەستەلات لەووه ھاتبوو كە ھىندنبۇرگ و لۆندىرۇف باوھپيان وابوو كە بەزىنى ئەلمانىا لە جەنگى جىھانىي يەكەمدا ناگەرتتەو بۇ دۇپانى ھىزە سەربازىەكان، بەلكو دەگەرتتەو بۇ چەپ، دۆژمنەكەى ناوخۆ، كە لە پشتهو خەنجەرى دا لە سوپا، ھىندنبۇرگ و لۆندىرۇف پەواجيان دا بەم ئەفسانەيو ھەر لە بنەپەتەو بېرۆكەى بەزىنى سەربازىيان پەتكردەوولە 11ى تۆلمبەرى 1918 دا ئىمزاىان لە سەر ئاگرېست نەكرد. ئەم دۆو دەلەسەيە دەورىكى زۆرى بىنى لە دژايەتېكردنى سىستىمى كۆمارىدا.

هیتلەر به خیرایی ههلبژاردنیکێ تازهی
 پێکخست و مه بهستیشی لهوه پاساودانی
 بپێکێ "پایخی ههزار ساله" بوو، دهولەتی
 نوێ، دهولەتەکی هیتلەر ویستی دهولەتی یاسا
 بیت، مه بهستی سه ره کی نه م پزیمه تیکشکاندن
 جوولانهوی کرێکاری بوو. ناگر تێبه ریوونه کی
 پایشتاخ و مه هزه لهی دادگایی کردنه کی که به
 دوایدا هات، بهس بوون بۆ نه وهی و له پای
 گشتی بکه ن به زیندانیکردنی کۆمۆنیسته کان
 پازی ببیت. به مجۆره کۆمۆنیسته کان یه که مین
 نیشته جێی سه ربازگه کانی ده سه سه ره کردن
 بوون. ورده ورده نه مه بووه چاره نووسی
 هه ره که سیك که نا په زا بیت یان گومانی نه وهی
 لیتیکریت که دژی ده ولته کی فۆهرره که
 له سه ره یه کیتی پارتی نازیو ده زگای ده ولت
 دامه زرابوو. هه ره له هه مان کاتیشدا نه و پێکخوا نه
 له ناو بران که گومانی نه وه یان لیده کرا توانای
 به ره نگاریان هه بیت، نازیه کان دام و ده زگا و
 بونیادی "جه ماوه ری" یان دامه زرا ند، وه که
 "به ره ی کار" و "هیزی کامه ران"، به مه ش چوونه
 نا و هه موو شتوازه کانی جوولانهوی کرێکاریه وه،
 به زارا وه کانی زمانیشه وه بۆ گۆرینی سیما و
 ئا پاسه یان. به مجۆره دوانه ی (سه رکوتکردن و
 سانسۆر) سه ریان هه لدا.

ناسان نیه بتوانین بیخه ملتین که تا چ
 پاده یه که جوولانهوی کرێکاری چووه ژێر ئالای
 نازیه ته وه. بێشک چه ند فاکته رێک یاریده ی
 نه مه یان دا. له وانه نه زعه ی فیللویانه ی نازیته و
 نه هیشتنی ورده ورده ی بیکاری. له سه ره تادا
 کهس به وای نه ده کرد نازیته له مه وای دووردا

سه ره که وتوو بیت و، بیردۆزه ی "سۆسیال
 فاشیزم" که له بنه په تدا دژی پارتی سۆسیال
 دیموکرات ئا پاسه کرابوو، هاوکاری نیوان
 سۆسیالیسته کان و دیموکراسیه کان و
 کۆمۆنیسته کانی په کخست. ته نیا له سالی
 1935 دا، واته دوو سال دوا ی گه یشتنی هیتلەر به
 ده سه لات و، دوا ی هه ردوو دروشمی "به ره ی
 یه کگرتوو" و "به ره ی گه ل" که نینه رناسیونالی
 کۆمۆنیست به رزی کردنه وه، سه رباری دوو دلی
 سۆسیال دیموکراته کان توانرا په وتیکی هاو به ش
 بدۆزێته وه که هه موو لایه نه کانی کۆمه له
 هه جهرت کردوه کان بگرتێته وه. دوا ی
 نه زمونه کانی کۆمه له بچکۆله کان به درێژایی
 کۆماری فایمار، پارتی کۆمۆنیستی ئه لمانی
 گه یشته نه و قه ناعه ته ی به ره نگاریکردنی نازیته
 له پووی جه ماوه ری وه مه حاله.

ج. م. فانسانت له کتیبی "بیردۆزه ی
 په خه بی لای قوتا بخانه ی فرانکفۆرت" دا ده لیت:
 "مارکسیزمی تیوری وه که له کۆتایی سه ده ی
 تۆزده یه م و سه ره تای سه ده ی بیسته مدا، له
 ئه لمانیا دا په ره ی سهند، له دیدی لایه نگرانیدا
 گوزارشت بوو له بیردۆزه کی زانستی نیچه
 کامل. بۆیه چا وه پێ ده کرا یاسا کانی
 په ره سهندنی کۆمه لایه تی دابریژیت، وه که چۆن و
 له فیزییا چا وه پێ ده کرا یاسای جووله ی ماده
 دابریژیت". لۆکاش و کۆرش یه که م کهس بوون
 نیدانه ی نه و بۆچوونه یان کرد که خۆی گێل
 ده کات له په یوه ندیی نیوان ئابوری
 داوا کاریه کانی داد په ره ری و هاوکاری
 کۆمه لایه تیدا و زانستی ئابوری جیا ده کاته وه له و
 بارودۆخانه ی بوون به هۆی په یدا بوونی.

نهمه یه نه و پیشینه میژوویی که پتویسته
دهرکه وتنی بیردوزه په خنیه که ی له سر
دابمه زرتین.

عقل و میژوو و سروشت:

نایا مړوف له هه ولیدا بۆ کونترولکردنی
سروشت پښتای پاستی گرت بهر؟ له پاستیدا زیاتر
گیشته کیشمه کیش و دوو بهر کی زیاتر له وهی
گیشته پته سهریه سنی.

دوانه ی سروشت و مړوف له هه موو شکله کانی
گوزار شتکردنیدا نینحیرافی کرد بۆ جیابوونه وه و
دابه شبوون. زه مان هه میشه جخ ختی له و
جیابوونه کربووه که مړوف له سروشت
جیاده کاته وه و نه مړوف له و جیابوونه وه یه
به پاده یه که په گی له بووندا داده کوتیت که تاک و
کومه لگا، دوو له تبوی ده سنی نه مملانیته له
کومه لیک کیشده ده ژین که چاره سهریان نیو
به رده و امیش کیشه کان گه وره تر ده که نه وه. له
ناوه وه و دهر وه دا، له خودو بابه تدا، تاک و
کومه لگادا، تاییه و گشتیدا، عقل و سروشت،
له هه موویاندا کیشمه کیشیک خوی دهرده خات
وه که بلنی یاسایه که هیزی شیکردنه وه و گوپان
پتی ناوین.

په نکه دیارترین شکلی نه و کیشیه،
په یوه ندی نیوان تاک و کومه لگا بیت، چونکه
تاکه کهس خوی ده بینیته وه شیمان کانی بوونی
پوژ له دوی پوژ که متر ده بنه وه، نه وه تا زمان و
ههستیاری و شیوازی په یوه ندیه کان و بواری
خیزانی تاییه، واته هه موو نه و شتانه ی که
تاییه تن به تاک، که وتونه ته بهر چنگی نه و
گشتاندنه ی که کوی کومه لایه تی بهر مه می
ده مینیت. تاک بوو به ژماره یه که له ناو

بارسته یه کی ژماره پیدا، له گه ل نه وه شد او ته نانه ت
له ناو ملکه چکردندا بۆ سستمیک، هیشتا هه ر
یاده وه ریی شتیکی تاییه ت ماوه که ته رجومه ی
خوی له هه ستیکی ته ژمدا ده بینیته وه، به زولم
لینکرویی، له بهرام بهری هیزو جه به روونی کؤدا،
هوی نه مه ش له پاستیدا ده گپته وه بۆ نه وه ی
نهم کومه لگایه به بونیاده ژووو و
خوارووه کانی وه نه و کومه لگایه نیه که تاک
پتویستی پتیه تی، به لکو نهم کومه لگایه
هه لوه شاره بۆ ده سته لاتیکی فراوانی کوپرو
هیچی تر.

به لام له سنووی نه و ده سته لاتیدا ناوه سیت
که کومه لگا موماره سیه ده کات، به لکو له
به رترین ناسته کانی شدا هیه، له و ناستانه ی که
نه و دوانه یه ی نامارزه مان بۆ کرد، تپیدا
بلاو بوته وه. داخران به سر خودد او منیتی
"Solipsisme" و نه و له زه ته شلوئییه ی که خود
هه سنی پیده کات له دزایه تیکردنی کومه لگادا و
بگره هه ندیک جار به کارهیتانی عقل دژی
سروشت، هه موویان مه سه له گه لیکن، نه زوکی و
پووچیبیان که متر نیه له وه ی ژور ساویلکانه خوی
بدیتیه ده سنی بابه تیتی و ته سلیمی فشاری
جه ماوه ر بیت و غه ریزه ی پزگار بوون له کؤت و
پنوهنده کان به مه زن وه ریگریت. که واته، چون
ده کريت پافه ی بلاو بوونه وه ی مه یلی کونترول و
هه ژموون بکريت؟ چاوه که ی کوا؟ په که مین
توندو تیزی چیه؟ میژووی کومه لگا له کومه لگا
باشتر نه مانه پوون ده کاته وه. میژوو به و
حسپیه ی عقلیکی کامل بووه، له گه ل سهره وه ی
کونترولدا ده گاته که مال و نه مه ش ده گاته
موفاره قه یه کی سه یرو سه مه ره، که بریتیه له وه ی
کونترول برینی نیه له بلاو بوونه وه ی سهریه سیتی

به‌لین پیدراو، پرگارپوون نیه، به‌لکو عه‌قل خۆی کۆنترۆله.

کاری هونه‌ری و دهرچوون له هه‌ژمونی عه‌قل:

ته‌نیا کاری هونه‌ری پارێزگاری له شینوازیکی جیا ده‌کات، خه‌سه‌له‌تێکی تری هه‌یه‌ غه‌یری مه‌یلی کۆنترۆلکردن، مه‌قالێک له‌سه‌ر مارسیل برۆست به‌قه‌له‌می بنیامین ناماژه ده‌کات بۆ شیمانه‌یه‌کی تری به‌کارهێنانی عه‌قل. راسته‌ نه‌و به‌شێوه‌یه‌کی ناشکرا سه‌ر به‌ قوتابخانه‌ی فرانکفۆرت نه‌بوو؛ وه‌ل‌یه‌ر له‌ سالی 1923 وه‌ هاوڕێی ئادۆرنتو بووه. سه‌رباری نه‌و ناکوکیانه‌ی که‌ هه‌رگیز هۆیه‌کانیان دهرنه‌که‌وتن، به‌لام بنیامین کاریگه‌ریه‌کی حاشا هه‌له‌نگه‌ری له‌سه‌ر قوتابخانه‌ی فرانکفۆرت هه‌بوو. بۆ نمونه بنیامین پێی وایه‌ بیناو په‌کێتی و هێزی کاره‌کانی برۆست له‌ قایلکردندا له‌ توێی کۆشش و ته‌سه‌وف و زامه‌دیه‌وه‌ نایه‌ت، به‌لکو جووله‌یه‌ک هه‌یه‌ که‌ به‌رچاو نیه‌و خۆنه‌ویسته، بریتیه‌ له‌و لایه‌نه‌ی که‌ به‌جیه‌ئێلراوه‌ بۆ یاده‌وه‌ری خۆنه‌ویستانه، له‌و لایه‌نه‌ی له‌ توێی نه‌زموونی پیری و ژانی هيجران و گوشه‌گیریه‌وه‌ ده‌پوانێته‌ بوون و بینای کاره‌که‌ ده‌کات. له‌و کاته‌شدا جیهانی زمانێکی تایبه‌ت له‌ دایک ده‌بێت و وێنه‌ی له‌لا ده‌بێته‌ چه‌سپاوترین شیوه. جا، وێنه‌ چیه‌؟ وێنه‌ چه‌مکێک نیه‌و وه‌سفێکی گشتیی ته‌ژمیش نیه‌، به‌لکو بریتیه‌ له‌و زمانه‌ تایبه‌ته‌ی که‌ ته‌رجومه‌ی نه‌و به‌یه‌کدا توانه‌وه‌ تایبه‌ته‌ ده‌کات که‌ هه‌میشه‌ له‌ نۆوانی مرۆف و جیهانه‌که‌یدا پووده‌دات. وێنه‌، وا له‌ شت یان پووداو یاخود هه‌ر دیمه‌نێکی سروشتی،

ده‌کات به‌ مه‌یدانی که‌ تێیدا لێکچوونه‌ پۆشن و بریسکه‌داره‌کان به‌یه‌ک ده‌گن، مه‌یدانی که‌ هه‌یج شتێک له‌ بوونی لاوازمان تف ناکاته‌وه‌. لێره‌دا جیاپوونه‌وه‌و گوشه‌گیری کاره‌کاته‌ سستمیکی سه‌لبیی زه‌روور بۆ گه‌یشتن به‌و په‌یوه‌ندیه‌ هه‌سته‌یه‌ی نۆوان مرۆف و جیهان. بارودۆخ چه‌نده‌ سه‌خت و گران بێت، نه‌وا کاری هونه‌ری ته‌جاوژی نه‌م کێچرکێ دوزمنکاریه‌ی نۆوان مرۆف و جیهانی دهره‌وه‌ ده‌کات. نه‌مۆ، له‌ خۆره‌لات یان خۆراو، چه‌ندان سه‌نگه‌ری سه‌خت دژ به‌ کاری هونه‌ری لێدراوه‌، نه‌مه‌ش ده‌پسه‌لمه‌نێت که‌ تا چ پاده‌یه‌ک کاری هونه‌ری له‌ خۆیدا دژی نه‌و یاسایانه‌ ده‌وه‌سته‌یتیه‌وه‌ که‌ له‌ توێیانه‌وه‌ کۆمه‌لگاکان جه‌خت له‌ خودی خۆیان ده‌گن.

نه‌م نیشکالیه‌یه‌ته‌ی کاری هونه‌ری ماوه‌یه‌کی نقد پێویست بوو تا شکلێکی پوون وهر بگرێت، هه‌روه‌ها نقد به‌ توندیش پێوه‌ست بوو به‌ پووداوه‌کانه‌وه‌، پووداوه‌کانی نه‌لمانیا. بۆیه‌ پێویستمان به‌ نقدو سه‌تمی نازیه‌کان بوو تاکو به‌پوونی گه‌ردونیته‌ و شمولیه‌تی کۆنترۆل و په‌گ و ریشه‌که‌ی دهریکه‌وێت. له‌ راستیدا ته‌نووو سوتاندن‌گاکانی سه‌ربازگه‌کانی "نۆشیفیز" جه‌مه‌ری سه‌رده‌مه‌که‌مان که‌شف ده‌کات. ئادۆرنتو له‌ "دیاله‌کتیکی سه‌لبی" دا ده‌لێت: "له‌گه‌ڵ قه‌لاجۆکردنی ملیۆنه‌ها که‌سدا به‌ نیجرانائیکێ ئیداری، نه‌وا مه‌رگ شکلێکی تازه‌ی وهرگرته‌ که‌ له‌وه‌ پێش پیمان نه‌زانیبوو" نه‌م نه‌هامه‌تیه‌ش بریتی بوو له‌ کۆتایی میژووی عه‌قل.

پێویستی تیژووی تازه‌ له‌ توێی په‌تکردنه‌وه‌ی چاره‌سه‌ری شمولیه‌وه‌ سه‌ری

هه‌لدا، كه بۆ ئه‌و چوارچۆیه‌ی دانا‌بوو كه
سه‌رچۆلی مۆی تیدا ده‌خولایه‌وه.

ئه‌م تیۆره‌ گه‌شتیه‌ له‌ ساتیكدا ده‌رنه‌كه‌وت و
كامه‌ل نه‌بوو، به‌لكو سالاتیکی درزی ویست له‌و
كاره‌ رۆزو وه‌ندانه‌ی كه‌ نوقلانه‌یان بۆ لیده‌داو
ناماژه‌یان بۆ ده‌کرد. ئه‌م تیۆره‌ به‌ هیواشی و به‌
پتی په‌زمی بیرکردنه‌وه‌یه‌ك كه‌ سه‌رنج و گریمانه
له‌ ناویدا كه‌ له‌كه‌ ببوون. کاریگه‌ری یه‌كه‌مجار
وه‌ك په‌ره‌نسیپێکی سیما نا‌ناشكرا وابوو.
كاتیکیش پوون بووه‌وه‌، ئومیدی یه‌كه‌می بریتی
بوو له‌ پێداچوونه‌وه‌یه‌کی کورتی ژیا‌نی ئیستاو
راب‌ووردو و تیۆریه‌کانی پێش‌ووترو
شارستانی‌ه‌ته‌كان، به‌ جۆریکی وه‌ها كه‌ زه‌حمه‌ت
بوو به‌توانی‌ت هه‌مووی كه‌شف بک‌ری‌ت، به‌لكو
له‌به‌ر بیده‌نگبونی به‌رامبه‌ری ناینده‌ ببووه
مایه‌ی نا‌په‌حه‌تی.

له‌م بارو‌دۆخه‌و ئالۆزیه‌ك كه‌وته‌وه‌ كه‌ هه‌ندێ
چار نا‌په‌حه‌تمان ده‌كات. ده‌قه‌کانی "دیاله‌کتیکی
عه‌قل" په‌زمی ئه‌و ته‌جریده‌یه‌ جه‌خت له‌ چه‌ندان
مه‌سه‌له‌ ده‌كات به‌بێ ئه‌وه‌ی ملکه‌چ بی‌ت بۆ
سانسۆری "دیاله‌کتیکی سه‌لبی" -1966- كه‌
بریتییه‌ له‌ وه‌سپه‌ته‌ فله‌سه‌فه‌یه‌کی نا‌دۆرتو، به‌
ته‌واوی نووسینی‌ك سه‌رگه‌ژکه‌ره‌و هه‌ر بزرگه‌یه‌كه‌
-مناهه‌- بۆ خۆی. بریتییه‌ له‌ دیاله‌کتیکێك كه‌
پتویستی به‌ وریاییه‌ك هه‌یه‌ كه‌ به‌توانی‌ت
پێچه‌به‌ده‌وه‌ بکات و بگه‌رێته‌وه‌ بۆ خودی خۆی
سه‌ر له‌نۆی ده‌سپێکانه‌وه‌و گوتاره‌که‌ی به‌
شیوه‌یه‌کی ناویژه‌می بخاته‌گه‌ر، كه‌ به‌توانی‌ت تا
ناکو‌تا شی بی‌ته‌وه‌. له‌ تۆی هه‌موو ئه‌م
ده‌قانه‌وه‌ یه‌ك شت ده‌وتری‌ت. هه‌موو ده‌قیك
له‌گه‌ڵ خۆیدا جووته‌، هه‌چ ده‌قیك له‌ گۆپێ نیه‌
بی‌ه‌وی‌ت شتیك به‌سه‌لمی‌تی‌ت یان ئه‌و گه‌شته
داب‌ری‌تی‌ت كه‌ چاوی تێ‌په‌یوه‌. ئاما‌نجی ئه‌و شتیکی
تره‌ نه‌ك گه‌شتی‌تی -الکلیه‌-.

"گه‌شت بریتییه‌ له‌ ناحه‌قیه‌ت". هه‌روا
"ئه‌وه‌ی باب‌ه‌تی بیرکردنه‌وه‌ بوو، په‌نگه‌ سه‌رکوت
بک‌ری‌ت یان له‌بیر بچێته‌وه‌ یاخود ون بی‌ی‌ت، به‌لام
هه‌میشه‌ شتیکی هه‌ر لێ ده‌می‌نی‌ته‌وه‌. چونکه‌
کرده‌وه‌ی بیرکردنه‌وه‌ ساتیکی شمول له‌خۆیدا
هه‌لگرتوه‌. به‌مه‌ش ئه‌وه‌ی ئیعه‌ به‌ دروستی
بیری لیده‌که‌ینه‌وه‌، ده‌شی باب‌ه‌تی بیرکردنه‌وه‌ی
خه‌لکی تریش بی‌ت له‌هه‌ر شوێنیکی دیکه‌دا: ئه‌م
قه‌ناعه‌ته‌ دووره‌په‌ریزترین و لاوازی‌ترین
فیک‌ریش ده‌گرێته‌وه‌.

له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا ئیراده‌ی دۆزینه‌وه‌ی
بیردۆزیکی به‌هێزو توکمه‌ دلی قوتا‌بخانه‌ی
فرانکفۆرت داگیر ده‌کات. په‌خنه‌گرینی ئه‌و له
فیک‌ری پۆشنه‌گری هه‌رده‌م سلاو پێزانیشی
له‌گه‌ڵدا بووه‌ بۆ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌و بیری په‌خنه‌یی
له‌ خۆده‌رخستنه‌ هه‌من یان خه‌باتگێره‌کانیدا.
ئه‌گه‌ر پێگا گیراو تراژیدی‌ه‌كان، ئه‌وانه‌ی فیک‌ری
په‌خنه‌یی په‌ی پێ بردبوون، ناچارمان بکه‌ن كه‌
بگه‌رێینه‌وه‌ بۆ سه‌ر "خودی‌تی-الذاتیة" به‌
جێهێ‌لراو، ئه‌مه‌ مانای گه‌رانه‌وه‌ نیه‌ بۆ به‌رای.
به‌یاریکی له‌م چه‌شنه‌ش له‌ ئه‌لمانای پێش
جه‌نگدا ئاسان نه‌بوو. به‌یاری ئاوا مانای وابوو به‌
درزی شه‌پۆله‌وه‌ مه‌له‌ بکه‌ن. بۆ نمونه‌، له‌
کۆنگره‌ی دافوسدا، سالی 1929، هایدگه‌ر
ته‌وقه‌ی له‌گه‌ڵ کاسیره‌دا نه‌کرد كه‌ دوا‌ین كه‌س
بوو په‌رۆش بی‌ت بۆ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌م، له‌کاتی‌كدا
كه‌ هایدگه‌ر خۆی، داوای گه‌رانه‌وه‌ی ده‌کرد بۆ
فیک‌ریکی له‌وه‌ش کۆنتر. له‌ فرانکفۆرتدا خه‌لکێك
هه‌بوو بانگه‌شه‌ی بۆ عه‌قل ده‌کرد، به‌لام گومان
هه‌بوو له‌وه‌ی كه‌ ئه‌گه‌ر پتویست بکات عه‌قل بی‌ته
قسه‌، ئه‌وه‌ مانای قسه‌کردنه‌ له‌سه‌ر واقعیی

میژوویی و نیستای کۆمه لگا، نهك ناخاوتنی عهقل
 لای كانت و ته نانهت هۆسرلیش. له زانکۆی
 فرانکفورتدا به کۆمه ل ئه میان پوونکرده وه،
 به لام به شتوازیکی جیا له شتوازی پتیره وکراو له و
 شویتنه په سمیانه دا که تایبه تن به زانین.
 هابرماس ده رباره ی ئادۆرتۆ ده لیت "نوسه رتک
 بوو له نیوانی فه رمانبه رانی رتی ونیو" بێشک
 شیوه ی هه ره وه زیانه ی ئه و مۆرکی "کیشیه ی" په
 ده کات که ژماره یه ک له ده قه کان وه ریان
 گرتوه، چونکه زیاتر له گفتوگۆوه هه لده قولین
 تاکو تێپامانی گۆشه گیرانه. ئه وه به ره می
 فیکرێکی هه مه چه شن و چاودێریکه ره.

هه لێژارینی عهقل هاوشانی پتویسته کی
 تریش بوو، زۆریه ی ئه ندامانی قوتا بخانه ی
 فرانکفورت جووله که بوون. که پیشه یان
 ده چوه وه سه ر نیوه نده لیبرالیه کان، ه ی ئه وه
 بوو زۆریه یان دژی موماره سه ی دینی بوون، به لام
 هوشیاریش بوون به رامبه ر تایبه ته ندیتی ئه سل و
 فه سلایان. هابرماس له کتیبی "وتنه گشتیه کاندای"
 له چه ند لاپه ره یه کدا باس له بایه خی ئه م
 تایبه ته ندیتی ده کات و به گژی ئه وانده دا
 ده چیت وه که نکولی له وه ده که ن جووله که کان
 ده سپیشخه ری دامنه رانه یان ه بیت له
 پۆشنبیری ئه لمانیداو بیریان ده خاته وه که
 په یوه ندیه کی ئالۆزو فره لایه ن هیه له نیوان
 فه لسه فه ی ئه لمانی و فیکری جووله که دا، پاشان
 سه رنجیان پاده کیشیت بو ئه و چاره نووسه
 نامۆیه ی تووشی ئه و پۆشنبیرانه بوو که به و
 زانینه بارگای بیوون و بوون به قوربانیه ی ئه وه ی
 که خویان بانگه شه یان بو ده کرد، عهقل
 به شیوه یه کی دووسه ره خه ریکی کردنه وه ی
 ڕینگای سه ره بستی بوو، ڕی ده دا په خنه له
 جیهانی ته سکی جیتۆ بگیری و پاساو

به تیریت وه بو له قه له مدانی جووله که کان وه
 بیانی له توپی هیله کانی گه ردوونیه ت و
 شمولیه تی فیکردا. له راستیدا به ته نیا هه ر
 پۆشنبیره کانی جووله که توانیان نینتیا بکه ن بو
 کۆمه لگای ئه لمانی و له گه لیدا ئاویته ببن، گه رچی
 نرخه که شی گران بوو، توانای کیشکردن له
 عه قلانیه ت و کلاسیکیه تی ئه لمانیدا، له دوا
 شیکاردا پشت ده به ستیت به بیرۆکه یه ک که
 ناواخنه که ی ئه مه یه - ئه م ڕینگا فیکریه بریتیه له
 تاقه وه سیله یه ک بو "زیان لیره" و پزگاریبوون له
 "عه زابی ئاویته بوون". له به رامبه ری ئه و
 جووله که کرێسه ی - فضولی - که له ده ره وه
 هاتوه و دابونه ریته که ی وای ناماده کردوه که
 بیر یه میشه شیکارکه ر بیت و به به رده وامی
 کایه یه کی فراوانی ئه زمون و شێسانه ی
 گۆزه رانکردن دور له خه وش و شه ره زاری
 به خشیوه به عه قلی نوێ. دیدی نوێی ئه م
 جوله که یه که پتویستی به پیکالکانی کاریگه ره
 له گه ل به لگه نه ویسته پۆشنبیری کاندای، زۆری
 نه برد که مۆرکیکی لیها تووانه ی وه رگرت و
 گه یشتنی تازه شی بو مه یدان به ته وای ناماده ی
 ده کرد بو ئه وه ی ببیته زانای سۆسیۆلۆژیا.
 به مجۆره میراتیکی ته واوله ده ره وه هات و چوه
 ناو ئه م شکل و وتنه وه که پیشتر به کار
 نه هاتبوون و ناویان نرا بیره کانی عهقل.
 مۆرکه یامه رو ئادۆرتۆ و بنیامین و بلۆخ هاویه شن
 له م خه ونه میسالیه دا، خه ونی زانستیک که وه کو
 سه ره بستی و پۆشنگه ری ئیعترافی پتیکریت،
 وه ک زانستی گه ردوونیه ی شامیل و ماتریال، که
 جله وی بیرۆکه ی عهقل بگری و پامی بکات.
 ئه وه ی سه یره، ئه م بیریارانه هه تا کۆتایی،
 سه رباری کاره ساته که ی 1923 و هیجهره ت و
 خۆراوا، هیشتا مه سه له ی جووله که کان له

چاره نووسی گشتی جیانه کرده وه، به بئ نه وهی نکولی له نه سلّ و فه سالی خویان بکه ن، به بئ نه وهی ده سبهرداری شوژته که ی ببن، به بئ نه وهی چاره سه ریک بۆ گرفتسی جووله که لیبراله کانی نه لمانیا بدۆزنه وه.

نادۆرنۆ، له گه ل هۆرکه ایمه ر و بۆلۆکدا، سالی 1948 گه پانه وه بۆ نه لمانیا، به لام نه وانیه ر له نه مریکا مانه وه. بنیامینیش له پۆزی 26 ی سیبته مبه ری 1940 دا، دوا ی نه وه ی نه ی توانی له رینگه ی نیسپانیا وه فه په نسا به جئ به یلّیت، له شاری "بۆربۆ" خۆی کوشت. له نه یلولی 1950 دا په یمانگای لیکۆلینه وه و کۆمه لایه تیه کان له فرانکفۆرت ده سبه کار بووه وه.

له سالی 1945 دا نه لمانه کان نه یانده توانی خویان قوتار بکه ن له و دابه شکردنه ی جیهان که هاوپه یمانان سازیان کردبوو، چونکه هاوپه یمانه کان ببوون به گه وه ی نه لمانیا و نه رکی نه وه یان گرتنه ستۆ که سه رله نو ی گه ل نه لمانیا په روه رده یه کی سیاسسی بکه نه وه. نه لمانه کان سه ربه ست نه ببوون له ولاتسی خۆیاندا په فتار بکه ن. سستمی سوؤفیت به سه ر دانیش توانی به شی خۆره لاتدا سه پینراو به شی خۆراواش سستمی سه رمایهرداری تیدا پاریزرا، که تا قورقوپاگه ی له گه ل فاشیزمدا رۆچوو بوو. داگیرکردن و جهنگی ساردو دابه شکرن نه رک و قورساییه کی نۆریان هه بوو له سه ر چاره نووسی کۆماری نه لمانیای فیدرال. له تو یی به یه کدانا لۆسکانی نه م هه موو دراوه نئوده وله تیان هه و داب و نه ریت هه نه ته وایه تیه کان که له په شتویه پچرپچه کان چنرابوو، نه لمانیای فیدرال له تو یی دوو قۆناغی ریفۆرمه وه له سالی سفری به زینه وه گه یشته نه م

نمونه یه ی کۆمه لگای پیشه سازیی که هه ندیک ئیره یی پیده به ن و هه ندیکی تریش لئی ده ترسن. به مجۆره یه کیتی دیموکراسسی مه سیحیی پیشنیاری دژایه تیکردنی کۆمۆنیزم ده کات به شکلیکی واکه زیاتر له جهنگی خاچ په رستان ده چوو، له پال ناشترو ریکه وتندا، وای لیهات دژایه تیکردنی کۆمۆنیزم بوو به بیانویه ک که نازیه په شیمانه کان په نایان بۆ ده برد له پۆزش هینانه وه دا، نازیه په شیمانه کان به گه وه و بچوکیانه وه ناوا عوزد خواهیان بۆ تاوانه کانیا ن ده هینایه وه. له م که شه نو ییه دا که ده ستلّات و تاکره ویه و سه رکوتکردنی سیکیسی بالیان کیشاوه و کۆت و پتیه ند خراوه ته سه ر سه ریه سترو باوه ر، قوتابخانه ی فرانکفۆرت بوو به مامۆستایه ک بۆ نه ویه پی چه پ له نه لمانیادا، هه ر له سه رته ئای شه سته کانه وه.

هۆرکه ایمه ر و تیۆره ی په خنه یی:

کرۆکی تیۆره ی په خنه یی وه که له پیش جهنگدا لئی تیده گه یشتین له وتاریکه ده رکه وت که هۆرکه ایمه ر له سالی 1937 دا بلاوی کرده وه. له م وتاره دا هۆرکا یه ر گرفتسی تیۆره ی له قوتابخانه فیکریه کانه وه گواسته وه بۆ نه و پینکاته گشتیه ی دروستی ده کا، واته ته وای کۆمه لگا. هۆرکا یه ر له به رامبه ر پرپواگه نده ی نه ته وه یی - سوؤسیالیستیشدا که لافی یه کانگیری راسته وخۆی نئوان تاک و گه لی لیده دا، هه روه ها به رامبه ر په وتی ملکه چرو تا عه تی درۆ که پتی وابوو فیکر خۆی له خۆیدا چالاکیه کی سه ربه خۆیه و زانست پیشه یه کی سه ربه خۆیه، هۆرکا یه ر یه قینی عه قلانیانه ی فیکری مارکسیسته وه - یاخود به لایه نی که مه وه وه که

که پابونه وه، مافی نه وه یان پتدرابوو ژور پؤست داگیر بکن که له کاتی تردا دهران به خه لکی که نچتر. له نه جامدا په یوه ندی ستروکتوری (ترکیبی Structure) به ته مه نه وه گؤړا: نه وانه ی که له ته مه نی ناوه راست دا بوون زیاتر له که نجان شوینی حوکیان داگیر نه کرد. بؤ نمونه، ریژه ی نه و پاریزه رانه ی که ته مه نیان له په نجا سال زیاتر بوو له سالی 1818 که له سدا پانزه بوو، له سالی 1830 دا بوو به له سدا په نجاو پتینج. له سالی 1828، نووسه ریکی خه لکی جنیف، جیمس فازی James Fazy، له نامیلکه په کدا هستی نارپه زایی که نجان دهریپی: "ژیرنؤنؤ کراسی" یاخود استقلال کردنی حیکه متی پیره کان له حکومه تدا، ده یوت: "نه مانه فوره نسایان که یاندووه ته حوت یان هشت هزار له خه لک که مافی نه وه یان هیه هه لبریزین و له کاتیکدا دوچار ی تنگ نه فسی بوون و بیتمیشک و نیفلیج و بئ توانان" (80) بواری نه وه هه بوو هه ندی شوین له شوینه تازه پیشه سازیه کاند ا بدؤزیتنه وه، به لام ژور خواو ته شه نه یان نه کرد و ته نها له به شی نوایی پاشایه تی لولیتو ده ستیان به نه شونما ده کرد.

هر له به رنه وه ی که فوره نسا سیستمیکی ژور چاکی په روه رده ی دروست کردبوو، له سالی 1820 که نجه رؤشنیره کان که ژماره یان زیاتر بوو له پتویستی ولاته که، به ره شبینی ته ماشای داماتووی خویان ده کرد. فوره نسای رستؤراسیؤن پر بوو له پزیشک به بئ نه خوؤش و پاریزه ر بئ مه عمل و گنج که کاتی خویان له سالؤنه کانی ده سه لاتداره کان نه برده سر (81). نه م که نجان که که س پتویستی پتیان نه بوو ژور نازاریان ده گیشا نه له ته نها له به ره هوی مادی به لکو له به ره نه هامت ی روه ی قوولیش: نه م بارودوخه وای لیتات که پتی ده وترا "نه هامت ی

سه ده": خاوه نی هیچ نایدیؤلؤزیه تیک نه بوون که بتوانی دلیان باته وه و هیچ قه ناعه تیک و پرینسپینکیشیان نه بوو که له سه ره رشتی وجودیان بکات. هرچه نده کلئسا له پؤزسیؤنیک ی باشد بوو و ناینیش هاوپه یمانیکی باشی پاشا بوو، به لام ناین نه یده توانی ده سه لاتی نه خلاق جاران ی هه بیت و خو ی بگریته وه له نه نجامی نه و پالی که شوؤش پتیه ی نابوو. که پانه وه ی رؤمانتیک ی بؤ کاتولیکه ت که له لاین شاتؤ بریانه وه chateaubriand پتیشخراوو، نه یده توانی کار بکات سر فه نتازیای که نجان و هیچ سیستمیکی قیه میش (القیم) نه بوو که نه و بؤشاییه پر بکاته وه. به بؤنه ی نه م نه وه په Alfred de Musset له نووسراوئیکدا به ناوی "نیعتیرافی مثالیک ی نه م سه ده یه" تپینی نه کرد: "به داخوه، به داخوه، ناین خو ی ون کردوه... نه نامانجمان هیه و نه چاوه پروانی شتیک ده که ین، دوو پارچه ته خته ی ره شیشمان نیه که ده ستمانی پتیه بگرین... نه وه ی که هه مان بوو نیستا نیمانه. نه وه ی که هیه له داماتودا نامان بیت". نه وه یه کی گنج بوو که با نابخته وه ر بوو له وه هستی که رستؤراسیؤن و پادشایی لولیتو شانازیان پتیه نه کرد و تینووی نیمانیکی تازه بوو که بتوانی واتایه ک بدات به وه ی که له وه ی نه کرد بئ واتا بیت و هه ستی ناخوؤش و به تالی ته نیایی و بئ هیوایی پر بکاته وه.

4-2 به لئینی زانست

خویندنگای پؤلیتیکنیک، که له سالی 1794 دامه زابوو، له سه رده می کؤنت به باشترین خویندنگای زانستی ده ژمیرا له فوره نسا و له به شی یه که می سه ده ی چواره هم سه نتریک ی بیتهاوتای پتیشک و تنی زانستی نه وروپا بوو.

خوی تئیده گیشته- وئی: "کاتیک هیتله دهستی گرت به سەر دهسته لاتدا، زۆرێک هه بوون ئومێدیان وابوو شۆرش هه لێگیرسیت. دهشی ئهم ئومێده ته نیا خهون و وه هم بوو بێت. به لام نهوهی گومانی تیدا نیه نهوهیه ئهم خهونه یان ئهم وه همه، له سالی 1923 وه دهستی گرت به سەر کاره کانددا. من پێرهوی مارکسیم لهو لایه نهوه قبولکرد که جهختی ده کرد باشتترین کۆمه لگا به شۆرش نه بێت به دی نایهت". دواتر هۆرکهایه ر چه ند گۆرپانکاریه کی له م شیکردنه وه یه دا کرد، به لام نه و تۆوه له خۆیدا هه لده گریت که په سه نایه تی و تاییه ته ندیتی قوتابخانه ی فرانکفۆرت پێکده هینیت.

گه ر بمانه ویت نه و شیکردنه وه یه به کورتی بخرینه پوو، ده لێین: هۆرکهایه ر له لایه که وه په سمی هیتله پانه کانی نه و زه روورده ته ده کات که نه مۆ ئاوقای هه موو تیۆره یه ک بۆ زانین ده بێت که بیه ویت تیۆره ی کۆمه لگا بێت و به هوشیاریه وه ده رکێ پێیکات. هه موو تیۆره یه ک له خودی خۆیدا نیشانه ی نه و شوینه کۆمه لایه تیه هه لده گریت که تئیدا گه شه ده کات. پۆخ ژیا نێکی تاییهت و پوخته ی نیه که پێی بدات ته جاوژی بارو پوخی بوون بکات و بگاته سروشتی شته کان. "ژیانی کۆمه لگا بریتیه له به ره می نه و کاره ی که سه ره جمی به شه کانی به ره مه مه ننان ده یه خشن، هه تا نه گه ر دابه شکردنی کار له جیهانی سه رمایه داریدا به شیوه یه کی خراپ بێت، نه وه پێمان پێنادات نه و به شانه وا په چاو بکه ین که خویان له خویاندا سه ره بخۆن. ئهم به شانه بریتین له شکه له نوعیه تاییه ته کانی نه و په یوه ندیه دینامیه ی که کۆمه لگا له گه ل سروشتدا

ده یه سستیت و، نه و توانایه ی کۆمه ل سهرفی ده کات له پێناوی به رده وامبووندا وه کو خۆی. نه بونیادی به ره مه نانی پێشه سازیی و کشتوکالی و نه دابه شبوونی وه زیفه کان بۆ وه زیفه ی سه رۆکایه تی و وه زیفه ی جیه جیکردن، هه چیان له سروشتدا جێگیر نین، به لکو وابه سته ی ته رزی به ره من وه ک له هه ندیک له شیوه کانی پێکخستنی کۆمه لایه تیدا هه یه. وه ی نه وه ی هه ر تیۆره یه ک ده بێت له نه جانی ململانێ به رژه وه ندیداره کان، مانای نه وه ش که له به رده می نه و زه روورده ته شدا یه که خه لکی به لایه نی که مه وه به شیوه یه کی جووژی به شداری ده کن له دیاریکردندا، نه و نه و فیکره ی بیه ویت عه قلانی بێت، ده توانی، به لکو ناچاره، کاریکاته سه ر پێکتهاته ی نه و کۆمه لگایه ی که نایه کسانی بالی به سه ردا کێشاوه. ئهم بیردۆزه په خه نییه ی که له بیه رده تا پێوه ست نه بێت به کۆمه له ی نه ته وه یه وه سه ره سته نیه له هه یج په یوه ندیه ک، ئهم ئیختیاره ی په سه ند کرد؛ مارکسیمیش باشتترین پوونکردنه وه ی تیۆری پێشکه ش ده کات و پێگا ده کاته وه بۆ وه رچه رخانه ی عه مه لی. نه و تیۆره په خه نییه ی که زانایانی کۆمه لزانی قوتابخانه ی فرانکفۆرت چاوه پێی بوون گه جێگه ی فه لسه فه ی کۆن بگرێته وه، هه یج په رگ و پێشه یه کی نیه جگه له هه سته رده به لێر سراوی له به رامبه ر چه ند پووداوێکدا که شیمانه که یان زاتییه نه بوو، پووداوگه لێکن که پێویستیان به پافه کردنیکی بابه تیانه ی زۆر هه یه. ئه مه یه نه سلێ نه و بیرۆکه په خه نییه ی که ده لیت پێویسته فه لسه فه ی ته قلیدی میسالی که گوئی ناداته موماره سه ی

سیاسی، جینگه که ی خۆی چۆل بکات بۆ تیۆریه که ترکه جێی موماره سه ی میژوویی تیدا ده بیته وه له هه مان کاتیشدا له توانایدا هه یه پشت به بنه ما مارکسیسته کان ببه ستیت، پشت به په خنه گرتن له ئابوری سیاسی ببه ستیت، واته نه و بواره دیاره ی ژیا نی کۆمه لایه تی و له ویدا په یوه ندیه کانی کۆنترۆلکردنی کۆمه لگا که شه ده کن".

له لایه کی تریشه وه هۆرکه یامه ر سور ده بیت له سه ر وه زیفه ی تایبه ت به تیۆریه که .. نه و تیۆریه په خنه ییه . به نیسه تی نه و پۆشنبیره وه که سه ربازگه ی خۆی هه لباردوه وه نه و پنیویه کاره که ی له سنوری وه سفدا پانه وه ستیت. وه زیفه ی نه و خه باته و خه باتیش زامن نه که هه موو جارێ به سه رکه و تن گۆتایی بیت. پۆشنبیر به ئیشه رته پیدانه وه پانه وه ستیت به لکو ده که وینه جوولاندن و وروژاندن. نه و پزنگای گۆپان ده کاته وه . به پوونترین شیوه وینه یه کی دیاریکراوی ناینده ده کیشیت و، بیشک تیۆریستی لیبرال پتی وایه که نه و چه شه تیۆریه "خودیو تاکره هه نده و شتیک له سه رچلی و سه رکیشی تیدا یه". سه ربازی نه و هه ش ئیمه لیزه دا مه به ستمان له عه قلی نوییه . ئاسۆی دووری نه و عه قله بریتیه له لابرینی ناکۆکی له نیوان تاکی ساده و ژیره هوشیار به تامانجه کانی، له نیوان نه و په یوه ندیه نه که له کاره که دا هه یه، واته نه و ئیجرائاته ی که ته وای بینه ی کۆمه لایه تی له سه ری بینه ده کزیت". به کورتی موماره سه ی کۆمه لایه تی-ئابوری موماره سه یه کی نامرۆیه . بۆیه پنیویه سه عه قلی لیبرال له سه رکیه وه هیمه کانی بینه خوارێ، به لام نه م هه میشه

پله یه کی نیسه ی سه ره خۆی زاتی ی خۆی ده پارزیت. که واته ده وری نه و له وریای و بیداریدا یه . پنیویه په یوه ندی نیوان نیزام و تیلقانیه ت له لای چینی کرێکاران به پارزیت.. وه زیفه ی په خنه ی بریتیه له تاوانبارکردنی مه ندی - جمود- بیرۆکراسیانه، که واته، تیۆره که په خنه ییه . فاکته رێکه که له خودی خۆیدا له جیه جیکردنی کاردا سه ره خۆ نه، به لام به راستی فاکته رێکی نه و عیه .

له گه ل نه و هه شدا، هه ر له و کاته وه پوون ببۆه که نه و هه لانه ی که میژووه لیا ن ده گزیت و تایبه تن به گۆپانی کۆمه لگا، وا ده رده که ون که ده وریان به جوله یه کی سه لبیانه ی ته ژم گیرابیت. تیۆریه که وا ده رده که وت که پووداوه کان به جیبان هیشیت و ته نیا نغری بوونی بۆ مابیته وه یاخود سه رله نوێ خۆی بخاته وه . به رپرسیار: ئایا نه مه کاره ساتی نه و پۆشنگه ری بوو؟ په نگه وشه ی کاره سات زۆر گونجاو نه بیت، به لام خۆ سه ره گیزه یه کی سه خت له گۆپێ بوو، له شه پۆله کانی دا مروف و یه قینه کانی راپیت کرد.

نازیه ت هه موو هیوا یه کی شۆپشکردنی له ناو بردو له گه ل مردنی نه م هیوا یه دا پیاوانی فرانکفۆرت هه له اتن و چاکیش ده یانزانی چی ده کن. خیرا هه له اتن. به لام نه وانه ی دوودل بوون له نرخ ی نه و دوودلیه دا ژیا نیان به خشی؛ به لام له خۆره لاتدا، ستالینیزم هیه بوارێکی نه هیشتبۆه بۆ بیرۆکه ی په خنه و به رامبه ری بیرۆکه ی تیلقانیه تی جه ماوه ریش هه ر هه مان هه لویتستی هه بوو. ئایا ژیا ن له خۆراوا باشت بوو، به جۆرێک هه موو تاکێکی جووله که یان مارکسیست به توانیت هه شارگه یه ک بدۆزیته وه ؟

ئەم مەلەنئىيەى كە ئەم دوو جىهانەى داوەشانىدەبو، ئاىيا گوزارشتى لە سروشتى ھاوشىئەى ھەردوو سىستەمە كە نەدە كەرد؟ ئاىيا ناكۆكىە كى حەشار نەدابو كە ھىشتا كەس بىرى لى نە كەرد بۆۋە؟

با بگە پىئىنە ۋە بۆ لای كە سايە تىە كانمان. لە راستىدا سىگۆشەى ئادۆرتۆ - بنىامىن - بىرئخت، شۆئىئىكى نە نەدازەىى نايابە كە تىيىدا دوودلى تىۆرە پەخنىيە كە پوون دەبىتە ۋە. بنىامىن بايەخى دەدا بە ماترىالىزمى مېژوۋىسى (بە پىنگايە كى تەواو تايىبەت بە خۆى)، بۆيە چوۋ بۆ مۆسكۆ، لە سەرو ۋە موو شىئىكىشە ۋە سەراسىمەى بىرئخت بوو، ۋەك شاعىرىكى ماركسى نۆرى بە دل بوو. لە دانىمارك چەند مانگىك پىكە ۋە مانە ۋە. بەلام ئادۆرتۆ لە فىكىرىكى پەتىدا بە ئەزموونىر بوو و زىاتىر ناگاي لە پووداۋە كان بوو، بۆيە خۆى پەيمانگاش لەگەلىدا، ھاۋپىيە تى بىرئختىان پى باش نە بوو. چونكە "گەر ئەم شاعىرە عەقلىشى تەواو بووبىت و نۆرىش زىنگ بووبىت" ئەوا بەردەوام ۋە فادار بوو ۋە بۆ كۆمۇنىزم - سەربارى بوونى ستالىنىش - ھەمان كۆپرايە تىش چاۋە پوانى بنىامىن بوو. پىنكەتەى تىۆرىيەنەى بنىامىن ئامازەى بۆ ئەۋە دەكرد كە سۆزى بۆ ستالىنىيەت سروشتىكى دىكەى غەيرە تىۆرىسى ھەيە، ئەمەش ماناي وازەيتانە لە دىقەتى تىۆرى ۋە لەھاتن و ھەپەشە كەردن لە بەپىتى خولقىنەرەنە. ھەرچۆنىك بىت، ستالىنىزم چىنى كرىكارانى دەخنىكاندو گەمەى پىندە كەردو بە ۋەش پەرسىيەى مەلەنئىيە چىنايەتى بەرەو ناكۆكىيە كى قولتەر دەبرد. بۆيە لە پال پەخنى كەردنى دەۋلەتى ھىگلىدا پىئوئىست

بوو مېژوۋش پەخنى بىكرىت. ئەگەر ماركس ۋە خالىئىكى جەۋھەرى مابىتە ۋە ئەۋا لە مەيدانىكى فراۋانتردا دەخىتە پوۋ. ئەگەر ھىشتا بىردۆزە كەى ماركس و ئەنگلز پىئوئىست بن بۆ تىگە يىشتىنى دىنامىزمى كۆمەلەيەتى، ئەۋا چىتر بەس نىە بۆ شەرح كەردنى پەرسەندى ناۋخۆيى مىللەتان و پەيوەندى ئىۋانىيان، ۋەك مۆركھايەمەر لە كىتەبى "تىۆرەى تەقلىدى و تىۆرەى پەخنىيەى" لە لاپە (9)دا باسى لىۋە دەكات. مۆركھايەمەر پوونى كەردە ۋە كە ھەنگاۋرىكى گۆيزانە ۋە ھەيە كە ھەرگىز بەرەو دواۋە ناگەپتە ۋە.

پۆشنىگەرىسى.. ئەفسانە ۋە ئەرەك:

كاتىك مېژوۋنوۋس كىتەبى "دىالەكتىكى عەقل" ئادۆرتۆ مۆركھايەمەر، يان كىتەبى "عەقل گىران"ى مۆركھايەمەر دەخۆئىتە ۋە زەخمەتە جگە لە چەند شۆئىنەۋارىكى فەلسەفەى پۆشنىگەرىسى سەدەى ھەژدە، شىتتىكى تىر بدۆزىتە ۋە، زەخمەتە جگە لە چەند شۆئىنەۋارىكى فەلسەفەى پۆشنىگەرىسى سەدەى ھەژدە، شىتتىكى تىر بدۆزىتە ۋە. لە بەرامبەرى ئەۋگە شىبىنىيەدا كە لە بەكارھىتەنى عەقلىدا دەۋرۋىت، دەبىنىن فەيلەسووفە ئەلمانىيە كانمان پەخنى لە خۇدى ئەۋ عەقلە دەگىن و دەگەنە پىنگايەكى نىمچە داخراۋ. مۆركھايەمەر لە لاپە (48)ى "پەخنى كەردنى عەقل"دا دەلەت: "لەگەل فراۋانېۋونى ئابورى بازارپى بۆرژوا، ئاسۆى تارىكى ئەفسانە بە پۆشنىيە عەقلى پوناك بۆۋە، ۋەلى تىشكە ساردەكانى تۆۋى بەرەرىيە تىان سەۋىزكرد". لە سەرەتاي يەككە لە مەقالە تۈرپەكانىدا بە ناۋنىشانى "عەقل و پاراستىنى دەروون"، ھەمان

گريمانه‌ی کاره ساتبار دووباره ده کاته وه ده لیت: "خه ریکه چه مکه بنه پره تیه کانی شارستانی تی خوراوا ده پمتن، کانی نه وه ماتووه بپرسین که تا چ ناستیک ده شن داکوکی له و چه مکه بکرت؟ چه مکی عه قل بریتیه له چه مکی مه رکه زی". که واته، ناوامی فله سه فه ی پۆشنگه ری تۆمه تبار ده کات و بپره حمانه هه لی ده وه شینیت، به لام نه مه مانای وه ده رنانی عه قل نیه به لکو ئیراده ی پزگارکردنی عه قله .

لیزه دا فله سه فه ی پۆشنگه ری تیکه لاوی به کاره ی تانی نه زه لیانه ی عه قل ناکریت. به لام سه ده ی هه ژده ته نها هر ساتیکه له م میژووه، وه لی له دوو ساتیکه جه وه ره .. له لایه که وه مانای کۆکردنه وه وه گه پخستنی نه و میراته ی عه قله که سنووره کانی خو ی بیرچوو بۆوه . سه ده ی هه ژده بریتیه له دووباره کردنه وه ی نه و خوشیه ساویلکه یه که به رامبه ر عه قلی دۆزه ره وه هه ستمان پیده کرد، بۆیه پال ده نیت به به کاره ی تانی عه قله وه تا نه و پاده یه ی باخچه ی مرۆف ده بیته مولکی عه قل، واته نه و پاده یه ی که نیت توانا سه رفکردنی مرۆف له به ره مه ی تاندا و کاریگه ری مرۆف له سه ر سروشت، هه موویان ده بنه مولکی عه قل، له کاتیکدا نه و توانا سه رف کراوه پرتی له کارو ناکوکی. له گه ل نه وه شدا لیزه دا ناکوکی له به رده می جووله ی وشک و حیسابکراوی به رژه وه ندیه کاندایاده که ویت، هه روه ها له به رده می پووکه شیتی مادیه تیشدا دوا ده که ویت، نه مه یه سیمایه که ی تری عه قل که خو ی گیلانه ده رده خات زیاتر له وه ی حه قیه ته ی خو ی بخاته پوو. له لایه که ی تریشه وه کانت چه مکی په خنه ی داناو به مهش ناگاداری مه ترسی به کاره ی تانی یه کلایه نه ی عه قلی، کردوینه ته وه . له لای کانت بیرۆکه ی عه قلی په خنه ی هیزی

دورخستنه وه و جیاکردنه وه ی تیدایه، له و کاته دا که خه ریکه کاری خو یه تی، نه ک ته نیا له تو یی شیکردنه وه ی عه قله وه، به لکو له تو یی په یوه ندی نیوان عه قل و کۆمه لگاوه . به لام چی مۆله تمان ده داتی که پۆشنگه ری درژ بگه ی نه وه بۆ ناو سه رپای عه قلی خوراوا یی؟ نه وه، به یه ک وشه بریتیه له: به رده وامبوونی کۆنترۆل کردنی زیاترو زیاتری کاریگه ری له سه ر ده ره وه له سه ر هه موو نه وانه ی که عه قل نین، بۆیه لیزه دا عه قل ده شو به یته هیژیکی غه ریزه یی توندو تۆل و پیک وه ک نه و هیزه ی که به رده وامی بانگه شه ی نه وه ی کردووه که جیا یه لی واته .. سروشت.

به نیسه ته ی نه و نوو سه رانه وه، په یوه ندی نیوان عه قل و سروشت بریتیه له دوانه ی بنه پره تی. به پای نه وان عه قلی خوراوا هر له له دایکبووینه وه هه ره شه ی ناعه قل یان پووچی له سه ره، چونکه هه میشه پوو ده کاته ملکه چکردنی نه ویت له به رده می خویدا بۆ نه وه ی سه ره خو یی وه ریگرت و به پرتیه وه و جیا یی نیوانیان نه هیلیت. ده لپن ناعه قل Irraison چونکه کۆنترۆل، ته نانه ت کۆنترۆلی ناهوشیارانه ش، له پاستیدا جگه له وه ی هه ولدان بیت بۆ دورخستنه وه ی له هر توندوتیژییه کی تر. دیاله کتیکی عه قل بریتیه له و کودیتایه ی که پوو ده دات و به پتی نه و، هه تا عه قل وردتر بیته وه و زیاتر کۆنترۆلی بابه ته که ی خو ی بکات زیاتر به سه ر خویدا داده خریت. به واتایه کی تر نه گه رزگار بوونیک له گۆپئی بیت، پتویسته باجه که شی بدریت. له کۆتاییدا، عه قل به نیسه ته ی هه موانه وه، بووه ته تۆپکی تۆکه و پته و له حوکه دیاریکراوه کان، له و نه فسانه یه مه ندتره وه ق هه لاتوتر نیه که له سه ر ئیقاعی حه تمیه ت پیک ده خریت. له لاپه ره (39)

حه تمیعت پښك ده خړیت. له لاپه په (39) ی دیاله کتیکي عقلی مۆرکهایم رو ئادۆرتۆ، نه مه ی خواره وه ده خوینینه وه:

"زمانی زانست به بن لایه نی خوی، بواړی گوزارشت کردن ده په خسینیت بۆ نه وه ی که خاوه نی هتیزک نیه. بگونه وه ره کان له زانستدا په مزه بیلای نه کانی خویان ده دۆزه وه. نه م میتافیزیایه له خودی میتافیزیا میتافیزیایی تره. عقل ته نیا هر په مزه کانی له کار نه خست و هیچی تر به لکو میرانگرانی نه و په مزانه شی له کار خست، واته چه مکه گه ردوونیه کان. له میتافیزیا هر ترسانی په نی له لای کومالی مړویی، مایه وه، نه و ترسعی که نه فسانه ی لیکه و نه وه". بالاده ستیوونی عقل به سر بابه تدا هر رگیز ته داره کتیکي تیوری نه بووه و به س، به لکو بریتی بووه له کۆنترۆلکردن و پښک خستنی جیهان له یه کاتدا میژوو له میژووی عقل جبانابیته وه... میژوو بریتیه له نوسخه ی فوړی کرداری کاره کانی عقل. ته قینه وه ی میژوو بوو که پالی به بیرارانی قوتا بخانه ی فرانکفورته وه نا بۆ پرسیارکردن له عقل.

نیمه ناتوانین له په خنه ی قوتا بخانه ی فرانکفورت تیگه ین گه نه یبه ستینه وه به پوډاوه کانی نه لمانبای نازیو که لله وشکی سوڤیت و کومه لگای پیشه سازه وه. سه رچاوه ی فیکری فرانکفورت له قولایی جه نگی نویدایه، جه نگی سه رانسه ری، نه م نامپازه توقینه ده ی که په زمه که ی له سر غه ریزه یه کی به ره ریانه ی بیتسنور پښك ده خړیت، غه ریزه یه ک که بی سلگردنه وه ده جوشیت بۆ کاولکاری. نه م ویرانکاریه ناشن پښكوت بیت یان هه له یه کی چاوه پوان نه کراو بیت، نه وه به ره مه ی عقلیکه

که سه رکیشی و سه رچلیه که ی ده بیات بۆ سنووری ناعقل. وشه ی "ویرانه" دوا ین وشه ی له ده که کانی فرانکفورتدا. له لاپه په (57) دیاله کتیکي عقلدا ده خوینینه وه: "نه مړی، له و ساته دا که یوتوپیا ی فرانسیس بیگن دتیه دی، واته کۆنترۆلکردنی سروشت به کردار، به جوانی کرۆکی ناچارکردن و ملکه چکردن ده بینریت، که نه و ده دانه پال سروشتی جله ونه کراو، نه م ناچارکردن و ملکه چکردنه خوی بریتیه له کۆنترۆل. نه و زانینه که به لای بیگونه وه سه رکه وتوویی و مه زینی مړوف بوو، ده توانیت ده ست بکات به خاپوړکردنی سه رکه وتوویی و مه زینی خودی نه و مړوف".

به لام به زینی عقل مانای ده سبه رداربوونی نیه. گرفتی ئالۆسکا و لیږده بریتیه له به کاره یتانی په خنه بیانه ی عقل. چونکه نرخی تیوری چی، ته قلیدی بیت یان په خنه یی نه گه ر په کی بکه ویت له به رده مه ی نه و میژوو ده که به شداری له بینا کردنیدا کردوه؟

له کتیبی "گیرانی عقل-ل 183" دا ده خوینینه وه: "نه گه ر مه به ست له رۆشنگری و پښک و تنی فیکر، بزگارکردنی مړوف بیت له باوه پی پړو پوچ به هتیزه خراپه کاره کان و شه یتان و مړوی و چاره نووسی کویرانه، به کورتی نه گه ر مه به ست بزگارکردنی مړوف بیت له ترس، هر ترستیک بیت، نه و کاته تاوانبارکردنی نه وه ی پیسی ده و تریت عقل گه وره ترین خزمه تیکه پښکشی مړوف بکرت". لیږده دا دوو بابته ینی به په تی ده دۆزینه وه: له لایه که وه عقل ترسی نه فسانه یی پیشه کیش کرد، به وه ی خستیه ناو کرده ی کۆنترۆلکردنی سروشته وه، له لایه کی تریشه وه پړوسه ی گوپنه وه یه ک یان ئالوگ پښك

پرویدا: نه و په کټتیه ی له نیتوان کومه لگاو
 کونترولدا هاته دی له پیناوی جله وگړکردنی
 سروشتدا بریتیه له نوسخه ی پیچه وانه ی
 بالاده ستی سروشت به سر مړولدا یان که و
 درابووه پالی. به مجوره دهسکه وته ته کنیکه کان
 و هه مو نه و پیشکه وته ناشکرایه ی به دی
 هاتووه، نه یوانی هاوسه نگیه کی ماقوول له گه ل
 به ریه ریت و چه قبه ستنی کومه لایه تی و نه هه مته ی
 زورینه ی خه لک و، نه م په رش و بلاوبونه وه یه ی
 کروکی مړوف له عده م و بوشاییدا. به نیسبه تی
 عه قله وه گرفته که بوو به هه موو دهره وه ی خوی.
 بابه تیتیتو ته جرید و دابه شبوونی لوریکیان به بوو
 به توپنک هه لده درا بۆ هه موو فره یه کی له ژماره
 نه هاتوو، هه تا دیلی ده کرد. نه نجامی نه و کاره ی
 که عه قلی لوریک کی نه نجامیدا زور سه رسوپه ینه ر
 بوو، که نه مهش سه رسوپمانی دروست کرد که
 نه میشیان پره نسپپی فله سه فیه: دهره وه خوی
 ته سلیم کرد، واته دهره وه ی عه قلی، سروشت زور
 جیرو توکمه دهرکه وت. عه قلی بیماندووبوون و
 لیزانانو به هیزه وه، پره نسپپکی شاروه پالی
 پیوه دهنه، بۆ نزیککردنه وه ی نه و دهره وه یه.
 به لام له کوتاییدا دهرکه وت که نه م "نا-
 سنورداریه" بریتیه له ته لای خه ل تینری عه قلی،
 له لای هورکهایمه ر، عه قلی بابه تی له وه دایه که
 سروشت به نیسبه تی نه وه وه بریتیه له سیستمک
 که پیویسته مړوف جیی خوی له ناویدا
 بدوزینه وه، به لام دروستکری نه و سیستمه نیه.
 نه م عه قله له دوو لایه ن پیکدیت.. له لایه که وه
 عه قلی بابه تی واهه رک به خوی دهکات که
 بونیادی حاله تیک بیت له واقعیدا، نه ک به و
 حسیبه ی نامپازنک بیت له دهره وه به سر
 دهره وه یه کدا پیاده بکریت که ته نیا به
 په یوه ندی پوانین و کونترولکردن و پیکخستن

پیوه ی ده به ستریتیه وه، له لایه کی تریشه وه
 هورکهایمه ر به و ته یه کی به کلای که ره وه نامازه
 دهکات بۆ نه و هه لویسته ی که له م په یوه ندیه وه
 دهکه وینه وه، ده لیت: بونیادی واهه "که س دهرکی
 پیناکات، نه و که سه نه بیت که نه رکی فیکری
 دیاله کتیک ده خاته نه ستوی خوی، یان نه و
 که سه ی توانای نیروسی تیدایه، واته توانای
 خۆشه ویستی و پزگاریون، له بهر نه وه ی سیستمه
 کلاسیک که کانی عه قلی بابه تی چه قبه ستنیک
 ده شارینه وه که ده شی بگه رینه یته وه بۆ ترسه
 کونه که و بۆ نابینایی دوزمنکارانه ی مړوف، نه و
 ناتوانیت خۆبه خوی هه بیت. نه وه ی عه قلی
 بابه تی به ره می ده هینیت له واقعیدا بریتیه له
 شکودارکردنی سیستمی که ته می بۆ گه رپوون و
 به وهش ده بیت به ره می کی میتولورزی به مهش
 ده بیت به ره می کی مین پزگراو به ناکوکیه کی
 مادیانه ی بی چاره سر، به لام نه گه ر نه و به ره مه
 پززی گرت له دوانه ی عه قلی و سروشت، نه واهه
 ده گوریت بۆ سیستمی چه قبه ستوو که باس له
 نه زه لیه ت دهکات و واقعی مادی پشتگوئ
 ده خات. سته می کومه لایه تی له سه ده ی تۆزده دا،
 واته له گه ل سه رته ای چاخ پیشه سازیدا ببووه
 له مپه رنک له به رده می نه نتولورزیایه کی
 راسته قینه دا (واته زانستی بوون)، بۆیه شتیکی
 که ته می بوو که سیفه تی شمویه ت - گه رپوونیه ت،
 به ته وایی وه همی بیت، به لکو هه ر نه وهش
 خرایه به رده می نه نتولورزی "به بپوای هورکهایمه ر
 نه مه یه پنگای ویلبوون که میتافیزیا تیایدا ون
 بوو، دیارترین نمونهش بۆ نه مه هیگل خویه تی.
 له لای هیگل نه فیکردنه وه ی دیاله کتیکانه تاقه
 پنگایه بۆ فله سه فیه، ده ری ده هینیت له هه موو
 په وتیکی زانستیانه و دوری ده خاته وه له هه ر
 نه نتولورزیایه ک که که نه ی نه فیکردن نه بیت، به لام

نه فیکردن له لای نه وه همیشه ساتیکه له قوناغه کانی چه مکی زانینی په ها، لیره دا عه قلی زاتی له عه قلی بابته جیانا بیتته وه، مه گره به سرکه وتوویی من (ego). نه مه به ره لدا کردنی سروشته، چونکه نه وه مانای وایه له دهره وهی هیچ به رگریه کی بالاده ست له گوپی نیه. که واته، له ویدا فه سلکردنیکي سروشت هیه و به وهش ده بیتته شتیک یان ماده یه که وهک پالپشتیک وایه بۆ هه موو کرده و ه کانی عه قلی. جیاکاریه که ی دیکارت له نیوانی فیکرو مه ودا، نه مه یان به نه نجامه کان قورس کراوه. نه و به شیوه یه که له شیوه کان بواری بیلايه نکردنی دهره وه ده دات. نه نجامه که شی بلایوونه وهی کونترولی زانستیه. به لام چوونه وه یه که وکشانه وهش، که هیشناکه نه مان دیوه، بایه خیال له وه که متر نیه. نه گره عه قلی - نامراز، زامنی پیشکه وتنیکي نکولی لینه کراوی کردووه، نه گره مه به ست له وه پښخستن جیهان و بلوکړدنه وهی ته کنیکه کاریگره کانه، نه واکوړپنی عه قلی بۆ نامرازیک به کارهینه ره که شی ده دات به زه ویدا. نرخي بالاده ستی زانست بریتیه له شیواندنې خودو، نه م نرخش له نیوان ساردوسپری بۆ ژوانیانه و په تاندنی زوړینه ی خه لکدا دیت و ده چیت، له سرکه وتکردنی زاتیه وه بۆ دژایه تیکردنی هه مروفنیک بۆ نه وهی تر. عه قلی، که بۆته نامرازیکي برنده، بووه ته زامنی سهروهی. به لام نه و سهروهیه که بووه به نامانجی خوی قلب ده بیتته وه بۆ ململانییه کی گشتی له پیناوی ده ست له لاتدا. هورکهایمه ره له لاپه ره (21) ی کتیبی "دیاله کتیکي عه قلی" دا ده لیت: "له هه موو سه رده مه کاند پوښنگه ری به مانای گشتی فیکری پیشکه وتوو، هه همیشه نامانجی بزگارکردنی خه لکه له ترس و کردنیانه به

سهروهی، وهی نه مریو زه ویی ته واکوړپن، له ژیر په مزی کاره ساته سرکه وتوو ه کانی هه موو شوینیکدا، ده بریسکتیه وه".

گواستنه وه له عه قلی بابته وه بۆ عه قلی زاتی به ته وای ده که ویتته ناو لوریکي عه قلی وه. هه روه که هورکهایمه ده لیت "گواستنه وه که پوداویکی سه ری نه بو" گبرانی عه قلی، ل 71- . به لکو به سانای هه نکاویکی تره له سه ریگی زانینی سه رچاوه کانی عه قلی، هه نه وده ی زانی چۆن سنووره کانی خوی دیاری ده کات و ده سبه رداری ته ماحه مندالانه کانی ده بیت که ده یوست بگاته هه موو حه قیقت، نیتر چالاکیه کانی خوی له سه ر چه ند دراویکی دیاریکراو موماره سه ده کات. له لاپه ره (22) ی دیاله کتیکي عه قلی ده لیت: "ته کنیک بریتیه له جه وه ری نه و زانینه. ته کنیک ته نیا بزوتنه ریک نیه بۆ بلایوونه وهی زانسته کان، به لکو بریتیه له وه رچه رخانه ته وای جیهانی سروشتیو کومه لایه تی. نه و کارده کاته بابته و خودو هه موو ته رزه کانی په یوه ندیو کارو زمان". نه و نیغراکردنی که موماره سه ی ده کات و نه و سرکه وتنه ی که به ده ستی ده هیئت کار ده که نه سه ر شکلی زانین. نه گره زانین بۆ خودی خوی په ره ده سینیت له به رامبه ری ماده دا به و په چاوه ی که قابیلی کارتیکرانه، نه و چاره نووسی زانین نه وه یه زیاترو زیاتر شکلی بیت تا وای لیتیت ده توانیت به ته وایی بینای بابته که ی خوی بکات یاخود سه رله نوئ بینای سروشت بکاته وه - نه گره بگونجیت وا بگوترت - . تاکو ده بیت به سستمیک، سستمیکي ناوازه. له دیاله کتیکدا ده لیت: "لوریکي شکلی بریتی بووه قوتا بخانه ی گهره ی یه کخستن - التوحید - ل 22" له تویی نه م په ره سه ندنه وه ماتماتیک بوو به و

زانسته پووناكه به هه موو شه فافيه ت و پوخته یی
خۆیه وه له تۆكه یی لۆژیکیدا. عه قلّ وای لیّهات
باوه پى وا بێت كه له خورافه دووره، له و كاته دا
كه وتى ناسنامه ی حه قیقه ت و جیهانی ماتماتیکى
جووتن: "فیکر وای لیّهات خۆی ماتماتیک بوو.
به مه ش ماتماتیکى سه ره سه ست بوو، بوو به
ناو بژیوانى په ها". به لام ئەم گۆڕینه ی ناو به
په مز، سروشتى ناوه وه ی عه قلّ ده شتوینیت.

هۆركه یامه ر له لاپه په (201) ی گه رانى عه قلّ دا
ده لیت: "به م شتیره یه، عه قلّ وا ده ركه وت كه
تارما ییه كه ولتیه وه نه ریتى كى زمانه وانى
ده ركه وت". له به رده مى ئەم خودموختاریه
شكلیه دا له لۆژیکى ماتماتیکیدا، مروفیش
خودموختاریی له به رامبه رى سروشتدا
ده سه كه وت، بویه سه ره وه رو خاوه ن مۆلك، به لام
بووش به ژماره یه كى په وت، چى له مروف
ده مینیتیه وه؟ له لای كانه ت، سه ره سه ستیه كى
كردارى، به لام ئەو سه ره سه ستیه له شانشینى كى
دیه كه دا موماسه ره ده كرى ت غه بى رى ئەم شانشینه
دیاره به رچاوه. "من" یكى نه زمونى ملكه چ بۆ
یاسای دیاره كان و "من" یكى بالای بێسىما
هاتنه گۆپى، مروف بوو به كامیاریه ی له گه ل
هه ر نواندن یان وینه گرتنى كدا یه. مروف له
سىسته كه ی خۆیدا یه كسان بوو به خوداوه ند.
ئه مه ش مناوه ره یه كى زیره كانیه له لایه نى
گوتارى زاتى عه قلّ وه، كه گالته ی دیت له
سۆزى عه قلّى بابته ی بۆ باوه په خورافیه كان و
بیهوشانه ناين بنكۆل ده كات. پۆزه تیفیزم "ئەم
ته كنۆكراتیزمه فلسه فیه" بریتیه له نه نجامى
عه قلّى زاتى. ساویلکه تره له هه موو شكلیه
كۆنه كانى گه پانه وه بۆ عه قلّى پۆزه تیف، چونكه
زانست ده بێته ئەو ته داره كانه ی له فیزیدا
به كارد هینرین به بێ بینینى ئەو ناكۆكیه

شاراوه یه ی له وه خه تکردنه دا هه یه كه ده لیت
زانست به ناوى تاییه تی خۆیه وه قسه ده كات و
عه قلّ جگه له ئامرازك هیچی تر نیه". ئەمه یه
بۆكه نبوونى عه قلّى زاتى و لادانى ئینحیراف
کردنى: "ئەو له خۆی ده شاریتیه وه كه ئامانج
كراوه به هۆكار. ئیتر تیۆرى ده بێته
ئیجراکردنى كى كردارى و هیچی تر. ئیمه له
جیهانى كدا ده رین پیره یى خۆی ون کردوه. ئەو
و نبونیکه به ته واویى ناكۆكه له گه ل پزگاربوونه
داواكراوه كه دا.

به لام هانا بردنى عه قلّ بۆ په رده نسیبى كى نه ینى
شاراوه كه به زه روره ت ده بێته هۆى
ئاشكرابوونى بۆكه ن و نادروستى ئەو، لیڤه دا
به پوونى ده رده كه ویت كه زانست و ئایدیۆلۆژیا و،
ئه ندازیاران، فه یله سووفان له خزمه تی ئەو
كۆنترۆله دان كه به مانایه ك له ماناكان مانای
"كۆك" ی كۆمه لگایه كه لیوه ی ئەم
به كاره یانانه ی عه قل ته شه نه ی كرده وه. ئەم
كۆتاییه نه خۆشى ئەم عه قلّه ده رده خات:
"جیهان وه ك ئیچیرك ده بینیت" به پتیی قسه ی
هۆركه یامه ر له كتنیى "گه ران دا، ل283" "په نكه
عه قل شتىك بیت زیاتره سروشت، به لام
به ومه رجه ی بیرۆكه یه كى ئاشكرابوونى به ره سه ستى
هه بێت له سه ر سروشتى شاراوه ی خۆى و حه زى
له كۆنترۆل، ئەو مه یله ی كه وای لێده كات به
سروشت نامۆ بێت". پتیش ئەوه ی له ئەسلى ئەم
نه خۆشیه بکۆلینه وه، پتویسته یه كه مجار ئەو
نه نجامانه بزاین كه بوونه ته هۆى ئەوه.

ئادۆرتۆ و هۆركه یامه ر له چه مكى خۆیا ندا
له مه پ فه لسه فه ی پۆشنگه رى له ئەلمانیا، وته
جه رینه كه یان له مه پ گه پانه وه ی عه قلّ بۆ خورافه
پتیشكه ش ده كن. ئەو عه قلّى لیڤه دا بابته ی
لێكۆلینه وه یه خاسیه تىك یان به هره یه ك نیه،

به لكو هه لويستينكه. هه لويستينكه بيتشك كوششي زانين پرينمايي دهكات و بهرهمي دوو كارتينكه ره كه بریتين له ترس و نه وهی ترس بهرهمي ده مينيت واته كو نترول. بويه نه وه هه لويستينكه به توندي پتوه نديي به ته رزه كانی پيخستنی كومه لايه تپوه هه يه كه له ويدا سياست و نابوري و دينه كان و ناكاره كان تيكه لاو ده بن، بۆ گه يشتن به يهك نامانچ. كه واته چۆن ده توانين نهو جوتوبوونه يان نيمچه جوتوبوونه پوون بگه ينه وه، له ناسنامه ي عه قل و خورافه دا، يان نه فسانه دا؟

ده قه كه به تپروانينكي پانورامي ده ست پندهكات ده رباره ي حاله تي مه سه له كان و ده روونه كان، تپروانينك كه نازارو په ژاره ي پتوه يه. له گه ل كوتايي هاتنی روشننگه ريدا كامه رانيش به زانيني سه ربه ست كوتايي هات، نهو زانينی ته ماحي حه قيقه تي هه بوو، بيرۆكه ي شاد بوون به ژين خنكا. "له جتي روشننگه ريي و گه شبيني پتپره وي په تاندني كاري نه وانيترو پيگه وه ناني سه رمايه هات"، له سه ر ناستي پوشنبريش بپواكردي خيراو دوركه وتنه وه له گومان و وه لامی سه ريپي و ده رخستني پوشنبري و ترسان له ناكوكي و چرووكي و ته وه زه لي له گه پان و گوراني زانياريه جوزنيه كان، ته شه نه يان كرد. يوتوپيا به سه ربين چوو، به كيتي نيوان تيگه يشتن و سروشتي شته كان نوشوستي هينا، چونكه هه لسوكه وت له نه نديشه ي نه فسانه ييه وه نه گورا بۆ گوتاري عه قل. عه قل ناسماني له ناواخنه كي به تال كرده وه و خواوه نده كان يان په زنداني بيده گ كرد، به لام ترسا له پاشماوه ي نه فسانه كان، له وانه ي لكاون به جهسته و زمان و مرؤف خويه وه، كه ملكه چ نين بۆ ياسايه ك يان ژماره يهك، عه قل له

بيناكردني گه ردوونكي گونجاو و سازاو بۆوه. به لام گه ردوونه كي نيساتيني و دووباره يه، ريك هه روه كو نه فسانه. هۆركهايمه ر ده لبت: "مرؤف پتي وايه كاتيك كه شتيكي نه زانراو - مه جهول- له گورپ نه بيت، نيت له ترس پرگاري بووه. به م شتپوه يه ش رنكا خوش دهكات بۆ داماليني سيفه تي نه فسانه يي له عه قل. عه قل بریتيه له ره سه نكردي توقينه نه فسانه ييه كه، هاتني پوزه تيفيزم كه دواين بهرهمي عه قل هيج شتيكي ترنپه جگه له وه ي كه ده شتي وهك "تابۆ" يه كي گه ردوني سه رانسه ريي وه سف بكرت "پتويسته هه موو شتيك بچيته ناو بازنه ي عه قل وه. پتويست ناكات هيج شتيك له ده روه هه بيت، نا نه مه يه سه رچاوه ي توقينه كه"، چونكه گه ردوني ته چه مكه كان بریتيه له پالپشتي چاره سه ره كان.

به لام كامه يه نهو گيانه شاراوه يي نهو نيراده يي كه ده كوشيت بۆ پوونكرنه وه و پامكردي هه رچيهك سه ربه سروشت بيت. وا دياره نه وه بریتيه له دلپيسكردي له هيتزيكي ده ره كي. مرؤف خوي دروست دهكات ياخود پتي وايه كه خوي دروست دهكات، كاتيك كه ويته يهك لهو هيزه بۆ خوي پيگه وه ده نيت. "بهو ويته يي كه مرؤف له هيزه نه بينراوه كه وه دروستي دهكات، ده گاته ناسنامه ي من كه ناشي به جوتكردي له گه ل ناسنامه يي كي ديكه دا ون بكرت: به لام ليره دا به ته واي خواوه نداريتي "من" ده كرت بهو حسيتي ده مامكيكي كه پولا له و چونه ژوره وه ي مه حاله". ويته كه ليره دا نه نجاميكي دوو سه ره ي هه يه: ناسنامه له مرؤف داگير دهكات، نهو ناسنامه يي كه به وه رچه رخاندي بۆ ده مامكيكي نه گور نه يدوزيبوه. نهو ناسنامه يه به شتپوه يه كي

وههمی وینهی خوداوه‌ند دیاریی ده‌کات به
نزیکردنه‌وهی تا ناستی شکۆدارکردنی و
جی‌گرتنه‌وهی. له پاستیدا پۆزه‌تفیزم هه‌رده‌م
یه‌ک تاقه نه‌رکی به‌جی‌گه‌یاندوه، که بریتیه له
وه‌لانی هه‌ر شتیک که نه‌توانی‌ت بپۆریت.

هۆرکه‌هایه‌ر شتیک پیکوپینکی خسته ناو
ته‌ژمی عه‌قله‌وه. پێشکه‌وتن و پاشکه‌وتنه‌کانی
پوون کرده‌وه، له‌و پێناوه‌دا خۆی خسته به‌ر
مه‌ترسیی پێشکه‌شکردنی گریمانه‌یه‌ک له‌مه‌پ
هاندهری به‌ره‌و زانین. ده‌لێت: "پتویست ناکات
ناره‌زوو دایکی فیکربیت".

ئه‌م قه‌ده‌غه‌کردنه ده‌مانگه‌پێنیتنه‌وه بۆ نه‌و
فاکته‌ره‌ی که ناپاسته‌ی فیکر دیاریی ده‌کات،
واته مانه‌وه‌و پاراستنی خود. په‌نگه
پێوه‌ستکردنی عه‌قل و نیگه‌رانی له‌مه‌پ خود نه‌و
ته‌وه‌ریه‌یه‌ بیت که له‌ قوتابخانه‌ی فرانکفۆرتدا،
په‌خنه له‌ ده‌وری پێکخرا. هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه
پاراستنی خود له‌گه‌ڵ په‌یوه‌ندی هێزدا هاوشان
بوون. چونکه عه‌قله له‌ دایکبوونی‌وه
خۆپه‌رسته، بۆیه ده‌بیت به‌ عه‌قلی نه‌وانه‌ی
توانای سه‌رکردایه‌تیان هه‌یه، چونکه ده‌توانن
جله‌وی خۆیان بگرن. کرژ بوونی جله‌وگیرانه‌ی
عه‌قل له‌گه‌ڵ په‌ره‌پێدانی خۆیدا زیاد ده‌کات.
نه‌گه‌ر نه‌و ته‌نسته‌قه‌ی که ده‌لێت "عه‌قل
شمولی و جله‌وگیره‌و" مانای مه‌یل و ناماده‌یی
عه‌قل بیت بۆ پێکخستنی تیۆری، نه‌وا تایبه‌تیشه
به‌ داپشته‌ی سیاسیی و کۆمه‌لایه‌تی
داهینراوه‌کانی عه‌قل. له‌مه‌وه ده‌شی بلێین
شمولیه‌تی جله‌وگیر په‌وداویکی سه‌رپیتی
هه‌ژمونی بۆرژوازی نه‌یه.

ئه‌وکاته، ده‌شتوانین بلێین نه‌و گه‌ردونیه‌ته
شمولیه‌ی که عه‌قل په‌واجی پێداو نه‌و جیهانه‌ی
که نه‌و عه‌قله‌ پێکی‌خست له‌ دوو شکلی میژوویی

زیاتر نین که ناره‌زووی پاراستنی خود دیوستی
کردوون. ناپاسته‌کردنی چه‌وپێ کۆمه‌لگا به‌ره‌و
به‌ره‌می کۆمه‌لایه‌تی بازار که به‌ پله‌ی
مولکایه‌تی یاخود توانای به‌ره‌مه‌یتان و
کورتکردنه‌وه‌ی سیاسه‌ت بۆ ئیداره‌کردنی
ده‌سته‌لاته‌کان دیاریی ده‌بیت. ئه‌مانه هه‌موو
ناماژن بۆ "به‌رژه‌وه‌ندی"، که بریتیه له
ناوه‌که‌ی تری سه‌رقاڵ بوون به‌ خوده‌وه. ده‌شی
له‌م دیده‌وه بلێین مارکس خۆشی که‌وته ناو توپی
عه‌قلی بۆرژواوه، واته نه‌و شکلیه‌ته‌ی که له‌ویدا
مارکس قوربانی ده‌دات به‌ فیکره‌کانی جه‌وه‌ر
بۆتۆپیا له‌ خزمه‌تی کارو له‌ خزمه‌تی سیاسه‌تیکدا
که په‌نگه له‌ باشترین حالدا بتوانی‌ت ده‌وره‌کان
هه‌لبگیریتنه‌وه. ئه‌م په‌ره‌نسیپه‌ تووشی زمانیش
هات. پێپه‌وه‌ی ناویزم -الاسمیة- نمونه‌یه‌کی
نایابی فیکری بۆرژوایه، که گوزارشته له‌ مه‌یلێک
ده‌کات بۆ داپشته‌یه‌کی کرداریی، زمانیش -ئه‌و
نامرازه‌ی که هیچ جینگایه‌ک بۆ نه‌فی ناهێلێته‌وه.
کاتی‌ک عه‌قل پێی وا ده‌بیت که نه‌ی‌نی سروشتی
بۆرژوه‌ته‌وه نه‌وا کامه‌رانی و ژان وه‌ک دوو
مه‌سه‌له‌ی وروژینه‌ری نیگه‌رانی دینه‌پوو. نه‌وه‌ش
که تایبه‌ته به‌ دژایه‌تیکردنی سامیه‌ته‌وه، نه‌گه‌ر
په‌گ و پێشه‌ی دیکه‌شی هه‌بیت، نه‌وا به
پێچه‌وانه‌ی بۆچوونی باوه‌وه، له‌ سایه‌ی عه‌قلی
بۆرژوادا گه‌شه ده‌کات. له‌ پاستیدا فه‌لسه‌فه‌ی
سه‌رکه‌وتوو جگه له‌وه‌ی فه‌لسه‌فه‌یه‌کی بۆرژوازی
بیت ناتوانی هیچی تر بیت. هۆرکه‌هایه‌ر له
نامه‌یه‌کدا بۆ "لیوتال"ی هاوپتی، له‌ سالی
1942دا، به‌ گالته‌جاریه‌وه ده‌لێت: "پۆشنگه‌ری
مانای فیکری بۆرژوازیه یاخود فیکر به‌شێوه‌یه‌کی
گشتی، چونکه فیکر ته‌نیا له‌ شاره‌کاندا
هه‌بووه". هه‌ل‌دان بۆ نه‌وه‌ی دیاله‌کتیک بخریته
ناو فیکره‌وه له‌ ده‌رخستنی نه‌و په‌یوه‌ندی له

پسان نه هاتووه دايه كه له نيوان عقل و سروشتدا ههيه، ملكه چكردن بۆ سهروهى عقل به ته نيا، ماناي ته سليمبوونه بۆ توندوتيزي، نهو توندوتيزيهى كه عقل به دهسبهرداربوونى سروشت دهيه ويى خوى لى لابات.

"به وهى عقل شتيكى تربيت جگه له سروشت، به لام له گال نهوهدا ساتيك بيت له سروشت، نه مهيه پيش ميژووى نهو عقله به هويه وه بووه ته حالتيك. ليره ده عقل به شتيكه له سستى سروشت، له وه وه وه كه هيزتيكى دهرونى لاهه كيه و خزمهتى پاراستنى خود دهكات. به لام عقل له سروشت جيايه و دژيتى، به مهش شتيكى جيايه له. كاتيك به شيوهيهكى كاتى زۆر خيرا له ژير كونترۆلى نهو ده ده چيت، يه كسه رجوت و ناجوت ده بيت له گالدا، واته له چه مكي خويده ده بيته ديا له كتيكى، به لام هه چه نده عقل له ديا له كتيكه دا به شيوهيهكى په ها دژى سروشت بوه ستينه وه خوى بدو پينى، زياتر به ره سروشت ده كشيته وه، وهك نه وهى بلتي نه ته داره كه شتيك له وه وه لى تيدايه كه بۆ پاراستنى خودى خوى ده يدات. عقل ناتوانيت ژور سروشت بيت، له و كاته دا نه بيت كه ده بيت به سه داي سروشت". نه مهيه پوختهى كورت كه له ديا له كتيكى سه لبيه وه هلى ده هينجين، كه له لاي هابرماس بيوكهى بنه په تى ديا له كتيكى پۆشنه گري تيدايه.

له راستيدا نه م گه پانه له په سه ن و نه سه بى عه قلدا، نه م گه پانهى كه پوى په سه ن ترين چهكى ده كاته عقل، واته په خنه، به ته واوي گيژمان دهكات. له گال نه مهشدا هاوه لاني نه م گه پانه قهت له و كورته و پوختانه په شيمان نابنه وه كه پينيان گه يشتون، به لكو جهخت ده كه ن له سهريان. په خنه گرتنى قوتابخانهى

فرانكفورت له ويله گريدى عقل، چا كه يه كى ههيه كه نكولى لى ناگريت، نه ويش برتبه له وهى جاريكى تر گرتنى عقل ده خاته وه پوو. جا تيگه يشتن به بى كونترۆل، چيه؟ چون ته شكيل بوون پووه دات به بى نه وهى "به شنبوون" پوو بدات؟ نادۆرتوو هۆركهايمه به عقل نه بيت، نايانه ويت پويه پوى نا-عقل بينه وه. "باوه پيوون به فهلسه فه هاوشانى په تكدنه وهى ترسانه له كه مبوونه وهى تواناي بيركدنه وه مان". "مه به ست جله وگرتنى واقع نيه، به لكو مه به ست په خنه كرنه تى". بهو حسبنه بى كه واقع به ره مكيكه له حاله تى دروستبوونى به رده وامدايه و قابيني گه پانه. نه م په خنه نوپيه دو لايه نى تيدايه، خوى به نيستاره خهريك دهكات به هه مو لايه نه كاني ناته واوي و پيشكه وتنه وه له چري و به پيتيشيدا: له لايه كى ترشه وه په خنه تيرامانيكى زاتيانه بى فيكر يان گه پانه وهيه بۆ خودى فيكر. نه م گه پانه وهيه ته نيا پوون كرنه وهى نيجراناته فيكره تايه ته كان نيه و هيچى تر، به لكو برتبه له ياده وهى. هۆركهايمه ده ليت: "پتويسته هه ول بدرت حه قيقه ته رتزه بيه كان له ژير دار و په ريووى نامانجه ساخته كاندا بزگار بكرين" به م په فتاره، فهلسه فه ده توانيت ببيت به "فاكته رى پاستكر دنه وهى ميژوو، گه ر نه م ده رپينه شياوبيت". "فهلسه فه كورتكراوهيهكى نالۆز يان زانستىكى سياسى يان سه ره كى نيه، به لكو برتبه له به ره نگاربوونه وهى ملكه چى و هه لباردن سهر به ستى فيكرى و واقعيه ت"، به مهش وه زيفه و خۆناماده كرنى سه ره كى فهلسه فه برتبه له وهى هه رگيز ته سليم نه بيت، نهو فيكره بى بتوانيت جله وى خوى بگريت، ته نيا

ئەو ھېندە پتەو ە كە بتوانىت ئەفسانەكان
خاپوور بكات.

دىالەكتىكى سەلبى:

لەگەل ئەودا كە بازارا ھەرپەشەي لىدەكات،
بەلام كارى ھونەرى تاكە شتىكە بتوانىت
تاكايەتى قوتار بكات. ئايا زانين كۆنترۆل؟ ئايا
سروش ھەر دژە؟ ئايا ناشى پەيوەندىكى تر لە
گۆپى بىت جيا لە پەيوەندى كىپركىنى بەردەوام؟
بىشك ئىمە دەتوانين بەكاركردن و بەكارھىتانی
سەرچاۋەكانى سروشت و ەگە پخسىتنى
تىگەيشتنى بابەتيانە، سوود لە سروشت
و ەربگرين. بەلام ئايا لە تويى ئەم توانا سەرف
كراۋە ۋە ژيانى مرويى پارىزگارى ناكات لە
كىپركىنى نىوان سروشت و ەقل؟

بايەخى زانستى جوانى بەجوانى لە
پووبەپووبوونەۋەي ئەم ئىختيارە گرانەدا، پوون
دەبىتەۋە. فرانكفۇرت بە وريايەۋە ئەم لايەنەي
رۆشنپىرى پوون كرىۋتەۋە، بەتاييەتى ئادۇرتۇ
كارى ھونەرى سىما ناۋازەكان بۆ شتەكان
دەھىللىتەۋە، ئەۋە تاكايەتەكە كە سىپنەۋەي
شياۋنيەو گرنگىش نىە كە لە دەرەۋە بناسرىت،
چونكە ئەۋە نابىتە ھۆي ئەۋەي ئەۋە تاكايەتە
لەناو سىستىمىكا دابىرىت. ئەۋە تاكايەتەكە كە
مەسافەيەك دروست دەكات لە نىوانمان و
شتەكاندا، لە نىۋانى دىمەن و وشەكاندا، بەلام
ئەۋەي لە ناۋئەو شتەكاندا ئاشنا بىت ئەۋە
سەرلەنۆي ئەۋە ناۋازى نىگەرانيە دەھىنلىتەۋە كە
بە ھەموو ئەۋە شتەكانەيە كە ئىمە نين. كارى
ھونەرى شتىكى ترە غەيرى بىنايەكى تۆكمە و
مەحكۇمى حەقىقەتلىك. كارى ھونەرىي لە

جياكردنەۋەي ئەۋەي خودەو ئەۋەي دەرەۋەيە،
لە دايك دەبىت و بەلايەنى كەمەۋە
ئامادەبوونىكى چۆنايەتى ئەۋە دەرەۋەيە كەشف
دەكات. كارى ھونەرى كرىستالەكردنى ئەۋەيە كە
چەشنىو تاييەتە ئەۋەش لە تويى شىكلەۋە
دەبىت و بەۋەش ئەۋە لەچارەنۋوسى ھەموو
شىكلەكان دەرپازى نابىت، بە پتەوكردنى داخراى
بەسەرخۇيدا نەبىت ياخود بەلايەنى كەمەۋە
بىناكردنى خۆي بەپىي رىسا تاييەتەكانى. بەلام
"بازار" ىش ھەرپەشە لە ھونەر دەكات، چونكە
دەيكات بە "كلىشەيەك" كە دەشىت لەسەر
ھىسابى ناۋاخنە راستەقىنەكەي بفرۆشرىت.

چۆن دەشى گۆپرايەلى ەقل بىن و بەھۆيەۋە
پزگارمان. بىبىت و مۇقايەتەش لە ھەموو
كۆيلايەتەك پزگار بىكەين، ھەر لە كۆيلايەتى
پۇژانەۋە، كۆيلايەتى پىداۋىستەكان؟ پاشان لە
لايەكى تىشەۋە چۆن دەكرى خۇمان لادەين لەۋ
ۋىناۋونەي كە بەسەر ھەموو ئەۋە شتەكاندا
سەپىنراۋە كە ەقل بەرەمىيان دەھىنلىتەۋە
سىستىم و سەرگوتكردنەي بەرەمى دەھىنلىتەۋە؟
قوتابخانەي فرانكفۇرت ئەم ئىشكالەي خستەپو
بەلام بە زاراۋەي كەتر گشتى، ەلى دروستىشە
ئەگەر بلىين تاكە ەلامىك كە فرانكفۇرت خستە
پوۋ برىتە لە پەخنە. چونكە لە بنەپەتا
بايەخىدا بە واقىيە ەقلى شمولى لىكى
ھەلۋەشاندو پاشان پەتى كىردەۋە، لە ھەر
بوارىكا ەقل جياۋازىيۋ تاكايەتى لەناو بردىت،
فرانكفۇرت ئەۋەي كەشف كرد كە ھەندى
تاييەتبوونى شمولى ھەيە پىيان دەۋترىت
"سىستىمى فىكرەكان" ۋەۋە سىستمانە جگە لە
زانستى توندوتىژى شتىكى تر نين. بەھەمان
شىۋە فرانكفۇرت لەگەل بىرۋەكەي يۆتۈپاشدا

نهرم نه بوو. فيكړی په خنهي دامه زړاندنی
 بچوونیکي دياريكړاو سه بارهت به ناینده پهت
 دهکاته وه. ناینده نه ندیشه ناکړیت، پهنگه لیره و
 له وئ هیلکی کال ببینن له سه پېشیني
 نمونه کی نیستاتیکي ناماژه ی بکات.

له تیروانینی کرداریدا، شکودارکردنی هه موو
 تایه تیک و ناوازه یه، له لایه هه لیزو
 قوتابخانه ی فرانکفورت په پیاوړتیا وه. به ته وایش
 دابه زه کانی پخاله هوشیارن. به لام نه مه هیچ
 به رامهای تیوری که کم ناکاته وه. چونکه بوون و
 له به یه شتن. که له په قو مکومی له
 فیکرازه کانیا ندا. ته نیا گوزارشت له نیراده ی زیان
 و مانه وه دهکات، نه که له دهره وهی قهره باله خی
 و نه له ژاوه ژاوی ناوداریدا به لکو له
 تایه ته ندیتیدا و بو خود به شتیه کی جیا
 له وهی که دهره وه دیاری دهکات، به لام له کوی
 گشتیدا بوون له گوشه نیگای فیکری
 فرانکفورت وه به ته وایی جیا به له هه موو شتیک
 ته نانهت خودی نویسنیش که وه سفی نه و بوونه
 دهکات زیاتر له پاکردویی کی پاونراو ده چیت که
 چند هه نگاویت به ره و دواوه پتیشه که ویت. نه م
 نویسنه فریشته خه مباره کی بنیامینمان بیر
 ده خاته وه که نه م جیهانه ی که په شه پای میژوو
 تیدا هه لدهکات، به لای نه وه وه سیپالی دپاوو
 پاشماوه و قوربانیه کانه.

تو بلتی چاره نووسی فلسفه بریتی بیت له و
 وشه یی که به نه نقست به جیهلراوه بو هه موو
 نه و شتانه ی ون ده بن؟ نه مه مه غزای نه و چند
 دپره ته م و مژاویه ی کتیبی "بچوکترین
 ناموزگاری" نادورنویه. ده لیت: "به قه در
 نه وه ی پتویسته له به رامبه ری ناومیدیدا،

لیترسراویتییه کی قبول بکړیت، فلسفه
 ده بیت هه ولدانیک بو سه ره نوئ سه یرکړنه وه ی
 هه موو شته کان وه ک خویمان له گوشه نیگای
 بزگار بوونه وه. زانین هیچ پوښناییه کی نه جگا
 له و نه ووهی که زگ نا نه و زانین بریتیه له
 دپشتنی به لکه خوازی یا خود ته نیا ته کنیکی
 هونه ری، پتویسته چند ناسویه کی دیاریکړاو
 بکړته وه که لیتانه وه نامو بوونی جیهان بوون
 ده بیت وه، پیک وه چون جیهان به هاتنی
 فریاد پر سه شتواو ده بیت. نه مړ نه رکی
 په یله سوف بریتیه له کردنه وهی نه و ناسویانه
 به یی جله وگرتن و بی توندوتیزلی له توینی
 په یوه ندیکردنی زه پنیانه به شته کانه وه. نه مه
 ناسانترین شته، چونکه حاله تی جیهان له
 پتویسته کی زه ورودایه بو نه م جوره زانینه،
 وهی نه مه مه حال، چونکه وا گریمانه کراوه که
 سه رته شوینیکی وه ها له گورئ نه بیت که
 توزقالتیکش ملک چی یاسای بوون نه بیت،
 له کاتیکدا هه موو زانینیکی شیاو که له واقع
 وهرده گیریت، له هه مان کاتدا تووشی نه و شتواویه
 ده بی که هه ول ددهات لیتی دهریاز بیت.

سهرچاوه:

کوفاری "المنار"، ژماره 11- سالی 1983، ل 158-

174.

وه رگنیرانی بو عره بی "المنار".

مارکوزو قوتا بخانه ی فرانکفورت

-گفتوگویی که ل'هیربرت مارکوزد/-

■ سازدانی: برایان ماگی

و. له فارسییه وه: نازاد بهرنجی

مارکوز

لای زوربی مارکیسته کان نو تنگزه نابوریانی که له
ساره ی نینوان همدرو جنگی جیهانیدا کۆمه لگا
خۆرناواییه کانی گرفتار کرد، نوکاته مانای دارمان و فووتانی
رژیمی سرمایهداری بوو، که بعه دهوام له تیژه ی مارکیستیدا
پیشینی ده کرا.

گهرچی به گۆزهی نو تیژه یه ده بوایه نه بهامی نعه به
سهامگیربونی کۆمۆنیزم بشکایتموه: به لام له هیچ یه کێک
لهم کۆمه لگا خۆرناواییاندا رژیمی کۆمۆنیستی نهاته ناراهه.
به پێچوانموه، نهوی لهچهند کۆمه لگایه کدا هاته ناراهه،
فاشیزم بوو. ههتدئ له مارکیسته کان بهجۆرێک سهبارهت بهم
مسه له یه ناوهمینو دلساردبوون که بهو پێش ی رووداوه کان
مارکیزمیان به درۆ خستوه: دسهبرداری مارکیزم بوون.
نهوانی تریش سهرباری به لگه میژویه کان، به هیچ جۆرێک

ناماده نېوون بېرامېر نو تيزويه درودلی پېشانېدن. کسانیکېش له نيوان نم دوو گړيو دا بوون، که مارکسيست بوون -يان دهيانويست بوو جوړه بېننموه- بهلام هستيان دهکرد گډر بېرار بېت تيزوې مارکسيزم هر بېوېزچوونې خه لک به لای خوږدا رابکښت، دهې سرلنوي بخرتموه بېر لیکولېنموو رهخني توندو بگړه تا رادهيلک ديسانموه دابريژرتموه.

گروپنک لم کسانش له کوتاييه کانی دهيمي 1920دا له شاری فرانکفورت کوبونموو، لوسا بېدواوه به نغدامانی قوتابخانې فرانکفورت ناسران. له راستيدا نم گروپه ماوېه کی زور له فرانکفورت نغمانموه، بهلام هر نوو ناوېان بېسردا دابرا.

له سړه تاي سړه لدانی نازيزمدا نه لسانيان جېنېشت و، کسه سړه کيه کانی نم گروپه تا ناوېاستی دهيمي 1930 له نمريکا جېنېش بوون. يه کيک لهمانه تيزوژر نادورنو بوو که پنده چو له بواره کانی فلسفه کومه لناسو و موسيقادا وه کو يک شارفا بېت، دوو ميان ماکس هورکهايمر بوو که هم فېلېسوف و هم کومه لناسي شو، گېرچې هينده نادورنو هه لکوترو نېمو، بهلام پایه يه کی محکمېترو پتوتري هېمو، دواچارش سيميان که له همموريان بېناوبانگتو کارېگرترو بوو، تيزومسازي سياسي هېرېت مارکوز بوو. کارېگري نم کسانه ورده ورده به رېنېپرېنی ماوېه کی تارادهيلک درژر خايمن بلاوبوه، تا سړه نجام له دهيمي 1960دا نو کارېگريه گېشته چلېنپزه، زېمېشدا گه لي هوزار روزيان هېمو. يه کيکيان بزايي به عيزي رېغورخوازانی مارکسيست بوو لولاته کومونېسته کانی نوروپادا، که له بېماری 1968دا گېشته ترزيک و بز يه کمېن جار قوتابخانې فرانکفورتی به گوزانکاره ناره کيه کانی جېهانی کومونېستيوه بېستوه. هوزارنکی ترش که به ناشکرا به هوزکاری پېنشوووه پېيوست بوو، تازه بونووهی مهلي خه لکی خورناووه به تايېتېش لاره خوندوواره کانيان بوو بز مارکسيزم، که ديسانموه نمېش له سالی 1968دا، واته نوو سالي که تيايدا توندوتري قوتابيان له سړانسري نوروپاو نمريکادا کوتايي هات و بز ماوېه کی کورت، بېتايېتېش له پاریس، لای خه لک را کوتوه، که لهوانيه شورېنکی راسته لېنه روبرودات.

شورېشگېرانی سړداسري نوو رژگارو، مارکوزيان زياتر له هممو کسېکی دی به رنوتون و پېنشواي سياسي خويان راگه ياند. همدې رستمې کتيبه کانی نوريان به بزېه لسو ديواره کان دهنوسي، تا به دنيا رابگېمن که ناماخيان پراکتيزه کردنی بېوېزچوونه کانی نوه. هه لېت شورېه که روي ندا؛ بهلام له سالانېکدا که رژگارنکيان بېسردا تېپرېوه بېوېزچوونه کانی مارکوزو قوتابخانې فرانکفورت له بېشي زانسته کومه لايېتیه کانی چنند زانکويه کی نوروپايدا بايخنکی ترواريان پېن ددراو، بېجوزه کارېگريه کی گرنکيان لسو همدې له لاوانی هوشیاری خورناوایي جېنېشت.

به کومه لگايه ک چالاکيان دهنواند که هه موو رورژک نايه کسانو ستم و دلړه قیو کاولکاری دهخسته پوو؛ پتيويستيان به وه نه بوو شوېن پتي که سېکی باوکناسانيان باپېره ناسا هه لگن. خويان به نه زمونوانه دا تېده پېرېن و به چاوی خويان ده يانېنې. يه کيک له تاييه ته نديه کانی نوو کومه لگايه که ده توانم لېره دا باسی بکه م، ميراتی فاشيستی بوو. فاشيزم له پووی سربازيه وه شکستی هېنابوو، بهلام هېشنا توانای سهرله نوی ژيانه وهی هېوو. هه روه ها

ماگی؛ بوجی ده بوايه له دهيهی 1960او سهره تاکانی دهيهی 1970دا بزافه شورېشگېرېه کانی قوتابيان روو له نووسينه کانی نيوه بکه ن؟

مارکوز؛ من له دهيهی 1960او سهره تاکانی دهيهی 1970دا رنوتون و پېشه وای قوتابيان نه بووم له چالاکيه کانيندا. من ته نها هه ندې له و بېروپايانه ی له و سهرده مه دا پهرت و بلاوبوون فورمه له م ده کردن و دهرمه بېرېن. نه مهنده و بهس. نوو هه چيهی قوتابيان که له و سالاندا دژ

ده توانم باس له جياخوازی نه ژادو جياخوازی سيکسی و هه ست نه کردنيکی گشتی به ناسايش و له وتانی ژینگه و ویرانی بواره کانی فیژکردن و په روه رده کردن و کارو... هند بکم. به واتایه کی دی، نه وهی له دهی 1960 و سهره تا کانی دهی 1970 دا گه شته ناستی نه قینه وه ناکوکی له پاده به دهری سامانی نوری کومه لایه تیرو سوود وهرگرنتی نه نگین و ویرانکه رانه لیتی.

ماگی: به چاوپوشین له وه که که سنیك له هه موو له شتانه دا، یان هریه که له م مه سله لانه له گه ل ئیوه دا هاورا بیت یان نه و، به لام من دلفیام نه وهی وایده کرد روو له تو بکه ن، نه وه بوو که هه لسه هه به و شنیوهیه له سهرانسهری خوړئاوادا له زانکوکاندا ده خوړنری، بایه خی به مجوره مه سله لانه نه ده دا.

مارکوژ: نه خیر، بایه خیان پی نه ده دا، نیمه ش له فرانکفورت پاشتریش له نه مریکا له بنه پره تا نه مانده توانی هیچ هه لسه هه یه کی راسته قینه و ره سەن به یتینه بهرچاومان که به جوړیک له جوړه کانی ره نگدانه وهی باری ئاده میزاد نه بی له دڅخه واقعی بهرچاوه کی و، له دڅخه کومه لایه تیرو سیاسیه که شیدا. به بۆچوونی نیمه، هه لسه هه هه میشه، له نه فلاتونه وه تا نه مرق، به شنیوهیه کی بنه پره تی هه لسه هه یه کی کومه لایه تیرو سیاسی بووه.

ماگی: ئیوه له ژیا نناندا، هه لسه هه نه که هه ر بایه خیکی زوری هه بووه، به لکو له راستیدا ئیوه له هه موو ته مه نناندا په یجوړو نه کادیمیه کی پیشه مه ند بوون: ماموستاو په رومر ده کاری زانکووی بوویت، کتیبیت نووسیمو هه چه نندین کاری تریشیت نه نجامدا وه. له گه ل نه مه شدا، یه کنیک له زه قترین تاییه تمه ندیه کانی بزافی چه پی نوی که خو تان له دروستکردنیدا رولتان هه بووه،

دژایه تیکردنی روشننیر بووه. له وېروایه دا نیم که نه م تاییه تمه ندیه جینی ره زامه ندیی ئیوه بیت، وانیه؟.

مارکوژ: من هه ر له سهره تا وه دژي نه م دژایه تیکردنی روشننیر بووم. به پای من هویه کانی نه مه ش ده گه پایوه بۆ: یه کم، نه به سترایی بزافی قوتابیان به چینی کریکاره وه و، هه روه ها به پواله نه سته مېوونی هه رجوره ده سپیشخه رییه کی سیاسی نا ناساییو بهرچاو. ورده ورده نه م مه سله یه گورپا بۆ - نازانم چونی بلیم - جوړه گریه کی خو به که مزانی، یان ماسوشی، که یه کنیک له نیشانه کانی هه ستی به کم سهرکردنی روشننیران بوو، چونکه [ده گوترا] که روشننیر به تهنه ها هه روشننیر و "توانای کاری واقعی نیه"، به بی نه وهی بزنان که نه م هه ستی به کم سهرکردنه یارمه تی به ره و پیشتربردنی به رزه وه ندیه کانی سهرچاوه کانی ده سلات ده دات.

ماگی: له راستیدا نه مه که له ناو هه موو خه لکیدا ئیوه ره خفه له چه پی نوی دوگرن شتیکه شایانی گوینگرتنه. به رای ئیوه چه پی نوی دوچاری چیه ها که موکورتی گرنگی دیکه بووه؟

مارکوژ: به پای من، گه وره ترین که موکورتی که هه یه تی نه و زمان و ده رپینه دور له راستیه و، له زوربه ی کاتیشدا ستراتیجه ته واو ناواقیعینانه که یه تی. هه لته نه م مه سله یه به سه ر هه موو چه پی نویدا ناچه سپن، به لام له نیو لایه نگرانیدا بهرچاوه ده که وی. نه مانه نایانه وی قه ناعت بکه ن به وهی که نیمه له ولاتانی پیشکه تووی پیشه سازیدا نه که هه ر له دڅخیکی شوړشگړپانه دا نین، به لکو له دڅخی بهر له شوړشگړپشدا نین و، هه موو ستراتیجیکیش پیویسته له گه ل دڅخی واقعیاد بگو نجیت. دووه م، هه رنه کردنی که سانی سهر به چه پی نوی به

سەرلەنۆی پیاچوونەو و بنیادنانەو و
چەمکەکانی مارکسیزم و مەیلیان بۆ بێت
دروستکردن لە تیۆری مارکسیزم. لەبەر ئەوەی
دواجار لەو تێبەگەن کە چەمکەکانی مارکس
کۆمەڵە چەمکیکی دیالەکتیکی و مێتوودیی و
دووبارە نابنەو و دەبێ بە گۆیەری گۆپانەکانی
کۆمەڵ سەرلەنۆی لێیان بپێچرێتەو، کەچی ئەو
چەمکانە بە کۆمەڵێک دۆگماوشتی بابەتی
وەردەگرن.

ھاگی: دەبێ ئەوە بۆیە کە بە راستی
بێستنی ئەم قسەنە لە زاری ئێمەو شتیکی
دەخۆشکەرەو ئەوە پیشان دەدات کە داوی
ئەو کەسانێک کە خۆیان بە پەڕمویکاری
ئێوە دەزانن و وەکو ئەوەی ئێوە وان،
دەسبەرداری فیکربوون، لەکاتی کەدا هێشتا
خۆتان لەسەر تێفکرین بەردەوامن.

مارکۆز: من لەم پووەو هێندە چەرمەسەری
دێوە کە...

ھاگی: تۆ هەرزوو ئێمە هێنایە سەر
قوتابخانەی فرانکفۆرت. واتە سەرلەنۆی
لێکۆڵینەو لە چەمکە مارکسیستییەکان.
هەروەکو لە سەرەتای ئەم گفتوگۆیەشدا و تەم
ئەوێ بوو مایە سەرەلەدانی بزاڤەکی
ئێوە ئەو هەستە بوو کە پێویستە مارکسیزم
بچێتەو بەر تۆیژنەوێ نوێ و بینابکرتەو.
یەکنێک لەو هۆیانە کە بۆ روونکردنەو
هۆی ئەمە ئاماژەم پێدا سەرەلەدانی فاشیزم
بوو، بەلام مەسەلە کە تەنها لە فاشیزمدا
کورت نەدەبوو، کۆمەڵێک هۆی دیکەش
هەبوون. دەکڕی داوای ئەوەتان ئی بکەم
هەندێ لەو هۆیانە مەلبێت و باسیان
بکەیت؟

مارکۆز: کەلکەلەیکە دی پەیوەست بوو بە
پیاچوونەو یەکی رەخنەییانە هەندێ بزاڤی
تری وەکو لیبرالیزم (بەشیوەیەکی گشتیش

فیکری و سیاسی) لە قوناغی بۆڕوانی دا. ئەو
نەنجامە ی پێی گەشتین ئەوە بوو کە نەرتی
گەورە ی لیبرالیزم یان ئازادیخوازی، هەر
لەسەرەتاوە توخمەکانی دەسەلاتخوازی و
تۆتالیتاریزمی گرتۆتەخۆ، ئەم توخمەنەش لەم
چاخە ئێمەدا هاتوونەتە بەر. بەتایبەتیش
مەبەستم دوو لێکۆڵینەوێ هۆرکەیا مەر
بەناوینیشانی مۆنتانی و خۆپەرستی و بزاڤی
ئازادی. بەلام لەوانە یە لە هەموو ئەوانە گرنەتر
سەرقالبوون بەخودی چەمکی سۆسیالیزمەو
بێ. لە پەوتی گۆپانی تیۆری مارکسیدا (واتە
تیۆرەکی مارکس نەك خودی خۆی) چەمکی
سۆسیالیزم بە شیوەیەکی بەردەوام کورت
دەکرایەو بۆ پەرەسەندنی هێزەکانی
بەرەمەتێان بە شیوەیەکی ئەقلانیتەر و فراوانتر
سوود وەرگرتنی رۆژانە ی زیاتر لە کارو
دابهشکردنی ئەقلانیتەر بەرەم، لەبەر
جەختکردنەو لەوەی کە کۆمەڵگای
سۆسیالیستی بەو جۆرە ی مارکس لێی دەپوانی
(یان لانی کەم بەو جۆرە ی مارکس لە لاویدا لێی
دەپوانی) کۆمەڵگایە کە دەبێت کە لە پەوی
چۆنیتێوە جیاوازه لە هەر کۆمەڵگایەکی تری
رابردوو. گەر دەشپرسیت لە چ روویەکیوە وەکو
چۆنیتێ جیاواز دەبێت؟ بە بۆچونی من لەو
پووەو کە لە کۆمەڵگای سۆسیالیستی دا، ژيان
خۆی جیاواز دەبێت، پیاوان و ژنان لە پێی
پەیوەندیانەو لەگەڵ یەکتەریا شیوەی بوون و
ژیانی خۆیان دیاری دەکەن، واتە بە دەربڕینی
ئادۆرتۆ، جۆرێک لە بوون و ژيانی بێ ترس. چیدی
کار پێوانە ی سامان و بەها نابێت و، مۆرفەکان
ناچار نابن هەموو تەمەنی خۆیان بۆ ئەنجامدانی
کاری بەردەوام و بێگانه بەخودی خۆیان تەرخان
بکەن. ئەم خالە رۆشنە شارداراوەتەو، لە
ئەنجامدا، جۆرە پەیوەندیەکی ترسناک لەنێوان
وێنە ی سەرمايەداری پێشکەوتوو، ئەوەی کە

پیتی ده لئین "سۆسیالیزمی راسته قینه" هاتوته ناراو.

ماگی: واته رۆژ له دواى رۆژ سۆسیالیزم چۆته وه سه ر دوژمنه کهى.

مارکۆز: ریک وایه.

ماگی: له خۆیندنه وهى نووسینه کانتیه وه واته تیگه یشتووم که چ تۆوچ هاوکا رانت هه ندی ره خفه ی گرنکی تر تان له تیۆره ی مارکسیستی گرتووه. ده مه وى دوو ره خفه له وره خفانه که په یومندیه کی ئاشکریان پیکه وه هه یه بجه مه روو که یه که میان بریتیه له وهى تیۆره ی مارکسیستی به هیچ جۆریک یان تا راده یه کی زۆر بایه خ به تاکه که س نادات و له بهرچاوی ناگرئ، دووهمیشیان نه وه یه که مارکسیزم دژى ئازادىخوازی یان ئازادیه کانی تاکه که سه، یان به مه رحال لایه نگرى ئازادى نیه.

مارکۆز: مارکس بایه خیکى نه وتۆى به تاکه که س نه ده داو نه ده بوو بایه خیشى پى بدات، له بهرته وهى له چاخى نه ودا به ته نها بوونى پرۆلیتاریا نه و چینه ی ده کرده چینیکی خۆبه خۆ شوپشگێژ. له وساو ته ئیستا بارو بوخه کان گۆرپون و، نه مۆ مه سه له که وایلیه اتووه که: "تا چ رایه ده که ده توانین به و چینه هه نووکه ییه ی کرێکاران له ولاته پیشکه وتووه پیشه سازیه کان بلێین پرۆلیتاریا؟" حیزبه کۆمونیستیه کانی نه وروپا به ته وای ده سه بردارى نه م چه مکه بوون. مه سه له که وایلیه اتووه که نزیکه ی زۆربه ی خه لک له ناو سیستمی سه رمایه داریدا توانه ته وه. چیدی به و جۆره نیه که چینی کرێکار هیچی نه ماوه ته نها زنجیره که ی ده ستى نه بن [به خسیرى] که له ده ستى بدات، نه مۆ زۆر شتى هه یه له ده ستى بدات، نه م گۆرپانه ش، ته نها له ئاستى مادیدا رووی نه داوه، به لکو له ئاستى ده روونیشدا. هۆشیاریى نه م خه لکه وابسته یه

گۆپاوه. له مه ش له بهرچاوتر نه وه یه که نه مۆ ریکخستنه کانی ده سه لاتى حوکمران تا چ ئاستیک له توانایدیه نه که هه ر به ته نها هۆشیاری، به لکو نه ست و نیمچه هۆشیاریى تاکه که سیش ده سکاری بکات و ئاراسته و کۆنترۆلى بکات. له بهرته وه بوو که هاوڕێیانی من له قوتاخانه ی فرانکفۆرت ده رووناسییان به یه کیک له لقه سه ره که کانی زانین له قه لَم ده داو برۆیان وابوو که پتویسته ده رووناسی له نێو تیۆره ی مارکسیدا بپۆته وه، هه لبه ته نه که به و مانابه ی جینی تیۆره ی مارکسی بگرێته وه، به لکو بچێته ناویه وه.

ماگی: ئیوه خۆتان هه ولتان داوه فرۆیدیزم و مارکسیزم ئاوێته بکه ن. به لَم که سانیک هه ن ده لئین نه مه ناگرئو نه م دوو شنیوه یه له شیکردنه وه دیاریکردنی هۆیه کان له گه ل یه کدا کۆنابنه وه. به ده ربڕینیکی ساده، تیۆره ی مارکسیستی ئاستى ته کفیک و پیشه سازى به ئالقهرنا تیفی دوا ده ربڕى دۆخ و مه سه له مرویه کان ده زانیت. به پینی نه و تیۆره یه، راده ی پیشکه وتنى هۆیه کانی به ره مه نیه انان له هه ر کۆمه لگایه کدا و هه ر سه رده منیکى تایبه تیدا چۆنیتى فۆرمه له ی چینه کان دیاریده کات، هه روو ها نه م مه سه له یه ش چۆنیتى په یومندى که سه کان له گه ل یه کتردا دیاری ده کات وه نه وده ش که مارکسیسته کان پێی ده لئین "سه رخان The

Superstructure" له سه ر نه م بناغیه نه شونما ده کات، واته ئایدیۆلۆجیاکان و ئاینه کان و مه زه به کان و فه لسه فه و هونه رو بونیاده جۆراو جۆره کانی وه کو سیستمه ئاکاری و حقو قیه کان و... هتد. به لَم به برۆای فرۆید، دوا لیکدانه وه ی دۆخ و مه سه له مرویه کان خه سه له تیکى دیکه ی هه یه و

پینگه‌کە‌ی‌ و‌ا‌ له‌ هه‌ست و‌ سۆز و‌ خۆزگه‌ و‌ ترس و‌ خه‌ یا‌ له‌ ته‌ کانی نه‌ستماندا، که‌ له‌ نه‌نجامی‌ لادان (انحراف)ی‌ په‌ یه‌ و‌ نه‌دی‌ سه‌ره‌ تایه‌ کانه‌ وه‌ به‌ تایه‌ تیش له‌ گه‌ل‌ دایک و‌ باوکماندا خه‌فه‌ ده‌ بن. خه‌فه‌ به‌ وونی‌ له‌ هه‌ست و‌ خۆزگه‌ و‌ ترسانه‌ و‌ شتی‌ تری‌ له‌ باب‌ ته‌ ده‌ بنه‌ هۆی‌ دروستکردنی‌ دژایه‌ تی‌ (تناقضات)، زۆربه‌ ی‌ وزه‌ ی‌ ده‌رونی‌ ی‌ ئیمه‌ش، واته‌ له‌ هه‌ مانده‌ ره‌ نه‌ستیانه‌ ی‌ که‌ ده‌ بنه‌ هۆی‌ به‌زواندن‌ ی‌ ئیمه‌ له‌ سه‌ره‌ تا پای‌ ژیا‌ نه‌ماندا، زاده‌ ی‌ له‌ دژایه‌ تیانه‌.

به‌ گوێره‌ ی‌ له‌ ته‌ یۆره‌ یه‌، به‌ شتی‌ زۆری‌ له‌ مه‌ ی‌ مارکسیسته‌ کان پێی‌ ده‌لێن "سه‌رخان"، له‌ راستیدا بریتیه‌ له‌ و‌ شته‌ خه‌فه‌ به‌ وانه‌ ی‌ ده‌روون که‌ ده‌رژینه‌ ده‌رومه‌ و‌ پێی‌ بۆ‌ ده‌رومه‌ په‌یدا ده‌کهن. که‌ واته‌ ده‌کو سه‌رنج ده‌ده‌ن له‌ ده‌ دوو شتیوه‌ ده‌ربرینه‌ نه‌ک هه‌ر له‌ گه‌ل‌ یه‌ که‌دا جیاوازن، به‌ له‌ کو دوو ده‌ربرینی‌ جیاوازن له‌ یه‌ک دیاره‌. به‌م پێیه‌، ئیوه‌ چۆن ده‌توانن له‌ مانه‌ له‌ یه‌ک تیۆره‌دا ناوێته‌ بکه‌ن؟

مارکۆز: من وایده‌ بینم که‌ به‌ ئاسانی‌ ده‌توانن ناوێته‌ ی‌ یه‌کدی‌ بن و ناوێته‌ به‌ و نه‌شیان زۆر قابیلی‌ نه‌وه‌ یه‌ که‌ په‌ یوه‌ نه‌دی‌ که‌ باش و شادی‌ به‌ خه‌ش به‌ یێته‌ ناروه‌. به‌ بۆچوونی‌ من، له‌ ده‌ وانه‌ [واته‌ مارکسیزم یان فرۆیدیزم] دوو ده‌ربرین له‌ دوو ئاستی‌ جیاوازی‌ یه‌ک گشت یان یه‌ک هه‌مه‌ کێتی‌. هه‌نده‌ ره‌ سه‌ره‌ تاییه‌ کان، له‌ وه‌ مانده‌ ره‌ نه‌ستی‌ سه‌ره‌ تایانه‌ ی‌ که‌ فرۆید ته‌مه‌ری‌ کردوون، واته‌ وزه‌ ی‌ ئیرویتی‌ سکێ و وزه‌ ی‌ وێژانکاری، ئیروۆس [یا عیشقی‌ ئیرویتی‌ سکێ] و تانائۆس [یا مه‌رگ]، غه‌ریزه‌ ی‌ ژیا‌ن و غه‌ریزه‌ ی‌ مه‌رگ، له‌ چوارچێوه‌ یه‌کی‌ کۆمه‌ له‌ یه‌ تی‌ دانراو و دیاریکراو‌دا نه‌شونما ده‌کهن که‌ به‌ چه‌ نه‌دین شتیوه‌ ی‌ جوړاو جوړ ده‌ یا نه‌خاته‌ ژێر سیستم و رێساوه‌.

کاریگه‌ری‌ کۆمه‌ لگا له‌ مه‌ش زیاتر ده‌ پوات. به‌ باوه‌ری‌ فرۆید، له‌ هه‌ر کۆمه‌ لگایه‌ که‌دا چه‌ پاندن (=خه‌فه‌ کردن - repression)* چه‌ نه‌د زیاتریته‌، راده‌ ی‌ شه‌ په‌ نگیزی‌ دژی‌ له‌م چه‌ پاندنه‌ فراوانتر ده‌ بیته‌. له‌ لایه‌کی‌ دیکه‌ شه‌ وه‌، دیسانه‌ وه‌ به‌ باوه‌ری‌ فرۆید، چه‌ پاندن له‌ گه‌ل‌ پێشکه‌ و ته‌نی‌ ژیا‌ر‌دا له‌ زیاده‌ بووندا یه‌، هه‌روه‌ ها واته‌ ریب له‌ گه‌ل‌ له‌ مه‌ داو به‌ راده‌ یه‌کی‌ فراوان شه‌ په‌ نگیزی‌ دێته‌ گوێی‌. به‌ ده‌ربرینی‌ کی‌ دی، تا ژیا‌ر زیاتر پێشکه‌ ویت، وێژانکاریش - ئیدی‌ له‌ ناو بردنی‌ خودی‌ بیت یان نه‌ وانیتر، له‌ ناو بردنی‌ بکه‌ر بیت یان به‌رکار - زیاتر په‌ ره‌ ده‌ سیتمیته‌. به‌ بۆچوونی‌ من، له‌م تیزه‌ زۆرباش له‌ وه‌ په‌ و نه‌ ده‌ کاته‌ وه‌ که‌ نه‌مه‌رۆ [له‌ کۆمه‌ لگادا] رووده‌ دا.

هاگی: هه‌ندی‌ له‌ وه‌ که‌ سانه‌ ی‌ ناگاداری‌ له‌م گفتوگۆیه‌ن، بێگومان لێره‌دا شتێک به‌ بیریا‌ندا خه‌ووه‌ ده‌کات. له‌ وه‌ لیسته‌ ی‌ تو سه‌باره‌ت که‌ موکو رتی‌ به‌ کانی‌ تیۆره‌ ی‌ مارکسیستی‌ خسته‌ په‌رو، به‌ راستی‌ ترسناکه‌: پێشبینی‌ نه‌کردنی‌ سه‌ره‌که‌ و ته‌نی‌ سه‌رمایه‌ داری‌، له‌ نه‌نجامی‌ شدا له‌ نه‌یوچوون و له‌ کارکه‌ و تی‌ چه‌مکی‌ پرۆلیتاریا، زنده‌ پرۆیسی‌ قوتا بخانه‌ ی‌ مارکسیستی‌ له‌ راکی‌شانی‌ به‌ ها مادی‌ به‌ کانی‌ هه‌مان له‌ کۆمه‌ لگایه‌ ی‌ خۆی‌ دژایه‌ تی‌ ده‌کات؛ به‌ لای‌ خۆیدا، لایه‌نی‌ دژ به‌ ئازادی‌ تاکه‌ که‌ سه‌یه‌ کان له‌ مارکسیزم‌دا، دوا جاریش نه‌ به‌ وونی‌ هیچ جوړه‌ تیۆره‌ یه‌ک ده‌ریاره‌ ی‌ تاکه‌ که‌س و ته‌نانه‌ت هیچ جوړه‌ تیۆره‌ ی‌ نه‌یوانینیته‌. ئیوه‌ له‌ نووسینه‌ کان تاندا باس له‌ که‌ موکو رتی‌ زیاتریش ده‌کهن. جگه‌ له‌ مه‌ جه‌ خه‌تتان له‌ وه‌ کرد که‌ ده‌بی‌ تیۆره‌ ی‌ تازه‌ تری‌ ده‌کو فرۆیدیزم له‌ هه‌زی‌ نه‌مه‌رۆ‌دا ره‌چاو بکړین، له‌ به‌ر نه‌ وه‌ ی‌ به‌ سه‌رنج‌دانی‌ له‌م خالانه‌، که‌ سانیکێ‌ زۆر له‌ خۆیا‌ن ده‌ پرسن که‌ واته‌

بۆچی چ خۆت و چ ئەندامانی تری
 قوتا بخانەى فرانكفورت بە مارکسیست
 مانەو، یان دەتانهوئى وا بماننەو؟
 تیۆریەك كە بەم جورە پر لە هەلە بێت،
 ئیدی خۆلکاندن پێوەى چ سوودیكى هەیه؟
 ئێوە بۆچی بەیەكجاری چەمكەكانتان لە
 كۆتى ئەو تیۆریە رزگار ناکەن و سەرلەنوئى
 لە راستى ناپواننەو؟

مارگۆز: وەلامەكى ئاسانە: لەبەر ئەوەى بە
 بروای من، خودى تیۆرەكە خۆى پوچەل
 نەبۆتەو، هەرەكو وتیشم مەسلەكە ئەوەیە كە
 دەبوايە هەندئى لەو چەمکانەى بە تیۆرەى
 مارکسیزمەو پەيوەستن سەرلەنوئى چاویان پێدا
 بخشینرێتەو، بەلام ئەمە شتێك نیە كە لە
 دەرەوێ تیۆرەى مارکسیستى دا بێت، بەلكو
 شتێكە، لەبەر ئەوەى تیۆرەى مارکسیستى
 تیۆریەكى مێژوویی و دیالەكتیكىیە، پێویستى
 پێتەتى. كۆمەلێك چەمكى گرنگ و یەكلاكرەو
 لە ماركس دا هەیه، كە پەوتى گۆرانکاریانەى
 سەرمایەدارى، دروستیانى سەلماندووەو بە
 ئاسانى دەتوانم ئەو چەمکانەت بۆ بژمێرم، یان
 ریزیان بكەم: لۆكالیزەکردنى دەسلەلتى ئابووری،
 لكانى دەسلەلتى ئابووری لە دەسلەلتى
 سیاسىیەو، دەستپەرەدانى بەردەوامى دەولەت
 لە ئابووری، دابەزینی رادەى قازانج، پێویستى
 پەنابردنە بەر سیاسەتى ئیمپریالیستیانەى نوئى
 بۆ هێنانە ئاراوەى بازاپى نوئى توانای
 كەلەكەکردنى فراوانترى سەرمایەو ئیدی بەم
 جورە... ئەم لیستە شایانى بابەخپێدانەو گەلى
 شتمان پێ دەلێت كە لە سوودی تیۆرەى
 مارکسیزمدايە.

ماگى: چەند حەزم دەكرد سەبارەت بە
 هەموو ئەو مەسلەلانە لەگەڵتاندا وتوێژ بكەم،
 بەلام بەداخووە كە دەبێ دان بەخۆمدا بگرم..
 مارگۆز: بۆچی؟

ماگى: لەبەر ئەوەى مەبەست لەم گفتوگۆیە
 ئاگادار بوونە لە بۆچوونەكانى ئێوە
 سەبارەت كۆمەلێك بابەت و ئەگەر
 سەرگەرمى وتوویژ بین دەربارەى ئەو
 مەسلەلانەى باست كردن، ئەوا فریای ئەو
 بابەتانه ناكەوین. بەلام لەگەڵ ئەمەشدا
 ناتوانم بە تەواوەتى بەسەر قسەكانتاندا
 تێپەرم، چونكە لەگەڵ ئەو ئەنجامانەدا كە
 لێیان دەكەوێتەو تارا پەیهكى زۆر ناكۆكم.
 بۆ نموونە ئێوە دەلێن لۆكالیزەکردنى
 بەردەوامى دەسلەلتى ئابووری هەبوو. بەلام
 ئایا ئێوە لەو برۆایەدا نین كە لە ئەنجامى
 دروستبوونى كۆمپانییا هاوبەشە
 گشتیەكانەو، ئەمەق لەهەر رۆژگاریكى دى
 زیاتر خاوەندارىتى سەرمایە بۆابۆتەو؟
 یان باسى پێكەو لەكانى دەسلەلتى
 ئابووریو دەسلەلتى سیاسى قسە دەكەین.
 ئەمە راستە، بەلام لانى كەم ئەوەى لە
 دیموكراسیەكانى خۆرئاوا دا رویداو
 ئەوەیە كە بەشى زۆرى بریاردانەكان بە
 شیوەیهكى گشتى-چ لە ئابووریو چ لە
 حكومەتدا- لە دەستى ئەو نوێنەرە
 سیاسیانەى خەلكدايە كە راستەوخۆ
 هەلەبژێردرێن.

مارگۆز: با پێتان بڵێم، ئێوە بەو باسەتان كە
 یەكەمجار دەربارەى كۆمپانییا هاوبەشە
 گشتیەكان كردتان، لە راستیدا باسى یەكێك لە
 چەمكە سەرەكیەكانى سەرلەنوئى
 چاپێداخشانەوێ مارکسیزمتان كرد، كە
 سەرەتا خودى ئینگلیز خۆى بەكارپێتێناو.
 كۆمپانیای هاوبەشى گشتى كە تیايدا
 خاوەندارىتى [لە دەستى یەك كەسدا نیە] بۆ،
 بە یەكێك لە "پیش شیوەكان Pre-forms" [یان
 شیوە سەرەتاییەكان] كۆمەلگای سۆسیالیستى
 دەژمێردا. بەلام ئەمەق ئێمە دەزانین كە ئەم

قسه به راست نیه. تو دلتیایت له وهی که بۆ نمونه له کۆمپانیا گه وره فره نه ته وه ییه کاند، خاوهن به شه کان جله وی سیاسته نه ته وه یی یان جیهانیه کانی کۆمپانیا که یان له ده ستدا نیه؟ به تنها خاوه ندریتی گرنگ نیه، نه وهی گرنگی زۆرو دیلری که ری هیه نه وه ییه که جله وی هیزه کانی به ره مهیتان له ده ستی کتدایه. سه باره ت به ده ولت و رۆلی سیاسته ته دارانش، نایا به راستی نیوه پرواتان وایه که سیاسته ته داران خویان به ت نیاو وه کو که سانیککی نازاد بریار ده دن؟ نایا هیچ په یوه ندیه که له نیتوان سیاسته ته داران و ده سه لاته نابوو ری گه وره کانی ناو کۆمه لگادا نیه؟

هاگی: من دلتیایتان دوکم که سیاسته ته داران له ژیر رکیفی به ر ژموندی نابوو ری تاییه تیدا نین. به پیچه وانوه، خاوهن به ر ژموندیه نابوو ری تاییه تیه کان به ر دهوام هه ولده دن رای سیاسته ته داران به لای خویاندا رابکیشن و کاریان ئی بکه ن. به هر حال، به داخه وه که ده بی واز له م مه سه لانه به نین و بگه رینیه وه سر قوتا بخانه ی فرانکفورت. له پیشه کیی ئه م گفتوگویه دا، ناوی دوو سئ ئه نداسی قوتا بخانه که م برد. جینی خویه تی که شتیک زیاتر ده رباره ی تاییه ته ندیه که سهیه کانی ئه وان له زمانی ئیوه وه ببیستین، له بهر نه وهی که نیوه باش یه کترینان ناسیوه.

مارکۆز: بۆتان باس بکه م، هۆرکه ایمه ر به رتوه به رایه تی ده زگا که ی گرنبوه نه ستو، که له سه ریکه وه فه یله سووف و کۆمه لناسیککی ته واو رۆشنیرو به ناگا بوو، له سه ریککی تریشه وه، له مه سه له داراییه کاند که بناغه ی مادیی ده زگا که بوو، نه که هه ر له ئه لمانیا به لکو له نه مریکا شدا، زۆر باش سه ره رشتی ده کرد و که سیککی لیته اتوو بوو. هیچ شتیک له گۆفاره کانی ده زگا که دا،

ته نانه ت دواتریش، به بی لیدوانی پیشه وه خت له گه ل نه ودا - هه روه ها له گه ل هاوکارانی تریشدا - نه ده نووسرا. نادۆرتۆش بلیمه ت بوو. ده لیم بلیمه ت، له بهر نه وهی که سیککی تری وه کو ئه وم نه دیوه هه روه کو خۆشتان ئاماژه تان پێدا وه کو یه ک له بواره کانی فه لسه فه و کۆمه لناسی و ده رووناسی و موسیقادا بالاده ست بیت. به ته واوی که سیککی سه پر یوو. کاتی قسه ی ده کرد، ده کرا به بی هیچ ده سکاری یه ک یه کسه ر نه و قسه انی چاپ بکرانایه، واته قسه کانی ئاماده بوون بۆ چاپ. هه روه ها که سانیککی دیکه ش هه بوون که به داخه وه تا ئیستا هه قی خویان نه دراوه تنو له بیرکراون، وه کو لیۆلۆفینتال که ره خه گری نه ده بی ده زگا که بوو، هه روه ها فه یله سووفیککی هه لکه وتووی حقوق که ناوی فرانز نویمان بوو، هه روه ها زانایه کی گه وره ی دی له بواری حقوقدا که ناوی ئۆتۆکیرشه ایمه ر بوو، پاشان نابوو ری ناس و میژوونوسی بیژنه هنری گرۆسمان که تا ئیستا که سیکم نه بینوه وه کو نه و له نابوو ری مارکسیدا شاره زابیت و گه یشتنبوه راده یه ک که ته نانه ت سالی رووخانی سه رمایه داریشی پیشبینی ده کرد.

هاگی: وکو هه ندئ له زانایانی ئایینی مه سیحیه ت له سه ده کانی ناوه نددا که پیشبینی رۆژی قیامه تیان ده کرد.

مارکۆز: هه روه ها یه کێک له و که سانه ی که له پووی لیکۆلینه وه نابوو ری کانی ده زگا که وه بایه خی هه بوو فریدریک پۆلۆک بوو. وایزانم یه که مین وتار که بۆلۆبۆوه و تیایدا هاتبوو که هیچ هۆیه کی نابوو ری قانعه ر پتویست نیه له ناو خودی سه رمایه داریدا نه و سیتسمه هه ر ده بی بروخی، به پینووسی پۆلۆک بوو. هه روه ها نه و سه رمایه داریی ده ولته ی و بونیاده کان و ناینده ی میژوویانی خسته به ر ره خه.

ماڳي؛ يه ڪنڪ لهو نالوگورڻ فيڪريانهي ڪه
 ٿيو هه مووتان له رڻسي په پرمويڪردني
 راسته وڃي "لوڪاچ" مو هه وٺاندا بيهڻنه
 نارو، جه خٽکردنه سهر نووسينه ڪاني
 تافي لاوڻي مارڪس بوو؛ له بري
 نووسينه ڪاني تافي ڪامبووني، واته ٿيو
 جه خٽان لهو ڪارانهي ڪرد ڪه زياتر له ٽير
 ڪاريگري هيگل دا نووسيپووني، يه ڪنڪ له
 بهر هه ڪاني ٽه ڪاردهشتان، بايهخ و گرنڪي
 پيداني بهر دموام بوو، له وساوه تا ٽه مڙو، به
 چه مڪي "ناموبوون alienation"، ڪه به
 بهرواي من ٽه چه مڪه بهو مانايهي ٽه مڙو
 بو هيگل دهگه رڻته و هو دواتریش مارڪس
 هه مان وشهي هنيو واتاو گرنڪيه ڪي نوڻي
 پيدا. پاش ٽه و، له ماوهي زياتر له په نجا
 سالدا، ناموبوون تارادهيه ڪي زور له فيڪري
 خورئاوا دا نامه نه بوو. جا له بهر ٽه و
 ٿيو له قوتابخانهي فرانڪفورٽدا
 له گهراندنه و هي ٽه چه مڪه دا رولنيڪي
 ڪاريگه رتان هه بوو، شتيڪي سهرنجراڪنيشه
 گويمان له تيبيني و ڀاوبوچونه ڪاني خوتان
 بيت لهو بارهيه و.

مارڪوز؛ ٻڌتاني باس بڪم، چيوڪي ٽه هه
 گه ٿي نالوزه. مارڪس بهرواي واپو ڪه "ناموبوون"
 چه مڪي ڪومه لايه تي - نابوريه و (گهرچي ٽه هه
 ڪورٽکردنه و هي من زور ريڪوپيٽڪ نيه) له
 بنه پرتدا ٽه مانايه ده دات ڪه له سيستمي
 سهرمايه داري دا، نافره تان و پياوان ناتوان له
 ڪاره ڪانياندا هيزه مرويه تاهه ڪه سيه ڪاني خويان
 و پيداويستيه ڪانيان قاييل بڪن، ٽه هه دريه ش
 دهه رنجامي شيوه بهر هه مهڻاني
 سهرمايه داريه و، ته نها به گورپني بنه پرتي ٽه و
 شيوه بهر هه مهڻانه چاره سهه ده ڪري. به لام
 ٽه مڙو چه مڪي ناموبوون به رادهه ڪه فراوانبووه ڪه
 تا رادهه ڪي زور ناوه ٻوڪي سهه ڪي خوي له ياد

چوهه ته و هو ٽيسٽا ناوڻڪه بو جورهه ڪيشهي
 دهرووني، خافل له و هي ڪه هه ڪيشهه ڪ له
 نارادا بوو، بو نمونه ڪه سيڪ له گه ٿ
 خوشه ويسته ڪه يدا مارج نيه هوپه ڪه ي بگه رڻته و
 بو شيوه بهر هه مهڻاني سهرمايه داري.

ماڳي؛ به واتايه ڪي دي، ٿيو له و
 بهروايه دان ڪه چه مڪه ڪه خراوته ناستيڪي
 نرمه و.

مارڪوز؛ خراوته ناستيڪي نرمه و هو پتويسته
 بگه رڻته و بو باري نه سٿي و دروستي خوي.

ماڳي؛ له بهر ٽه و هي به ره چاوڪردني ٽه و
 مانايهي ڪه له ٽه سالدا هه يبووه، هيشتا
 گرنڪيه ڪي بنه پرتي هه يه.

مارڪوز؛ به ٿي، گرنڪيه ڪي بنه پرتي...

ماڳي؛ تا ٽير سهه بارهت ٽه و شتانهي
 دواين ڪه قوتابخانهي فرانڪفورٽ له گه ٿياندا
 ناکوڪ بوو؛ سهه بارهت ره خنه يان له
 مارڪسيزم و، لاني ڪه ميهش سهه بارهت
 ره خنه ڪاني قوتابخانهي فرانڪفورٽ له
 سهرمايه داري. به لام ٽه و پرسياره دواتر
 ديتي پيشني ٽه و هي ڪه ٿايا قوتابخانه ڪه
 له چي قاييل بووه لايه نگرچي چي بووه؟ يان
 ٽه گهر ٽه هه پرسياره وه لامي نيه (واته وه لامي
 نيه به بن شيڪردنه و هو وه سفڪردني باري
 گشتي ڪومه لگايه ڪ، ڪه هه ٽه ته داواڪردني
 ٽه و شته له ٿيو له هه گفتوگوپه دا شتيڪي
 نه شياوه)، ريم بدن پرسياره ڪه بهم شيوه يه
 دا برنيزم و بيرسم، به بوچووني ٿيو، ٽه و
 يارمه تي و خزمه ته پوزه تيقيانهي
 قوتابخانهي فرانڪفورٽ ٽه هه نجاميداون چي
 بوون؟

مارڪوز؛ له ساده ترينانه و دهه ستهپده ڪه م.
 يه ڪنڪ له ڪاريگه رترين خزمه ته پوزه تيقيه ڪاني
 قوتابخانهي فرانڪفورٽ، پيشبيني و تيگه يشتني
 فاشيزم له پوي په يوهندي ناوه و هي و

خودبیه وه له گه‌ل سه‌رمایه‌داریدا. دوهم - که نه‌مه‌یان شتی‌که به برپای هۆرکهایمه‌ر خۆیشی نه‌دگاری تایبه‌مه‌ندو دیاریکه‌ری قوتابخانه‌ی فرانکفورت بوو - به‌یه‌کداچوونی نیتوان بواره‌کان بوو له‌ کێشه‌ کۆمه‌لایه‌تیو سیاسیه‌ گه‌وره‌کانی سه‌رده‌مه‌که‌ماندا، واته‌ وازه‌ینان له‌ سنووره‌ نه‌کادیمییه‌کانی کارو سوودوهرگرتن له‌ کۆمه‌لئاسیو ده‌روونئاسیو فله‌سه‌فه‌ بۆ تیگه‌یشتن و په‌یبردن به‌ کێشه‌کانی سه‌رده‌م و هه‌روه‌ها به‌ مه‌به‌ستی وه‌لامدانه‌وه‌ی نه‌و پرسیاره‌ که به‌ بۆچوونی من سه‌رنجپراکتیشتین مه‌سه‌له‌یه‌: "چ‌خه‌وشی‌ک له‌ ژباړی خۆرئاوا‌دا په‌یدا بووه‌ که ریک له‌ لووتکه‌ی پێشکه‌وتنی ته‌کنیکیدا، پێشکه‌وتنی ئاده‌میزاد به‌دی ناکه‌ین: واته‌ نه‌مانی مرۆفایه‌تیو مرۆفدۆستیو هه‌ست و سۆزی مرۆییانه‌و زیندووکردنه‌وه‌ی نه‌شکه‌نجه‌دان وه‌کو شتیکی "ئاسایی" له‌ لیپرسسینه‌وه‌داو په‌ره‌سه‌ندنی لایه‌نی وێرانکارانه‌ی وزه‌ی نه‌تومیو ژاراوی بوونی ژینگه‌ غه‌یری نه‌مانه‌؟ چۆن شتی وا روویداوه‌؟" ئیمه‌ له‌ قوتابخانه‌ی فرانکفورتدا گه‌پاینه‌وه‌ بۆ میژووی کۆمه‌لایه‌تیو فیکریو، هه‌ولماندا نه‌وه‌ روون بکه‌ینه‌وه‌ که‌ کارو کاردانه‌وه‌یه‌ک له‌ نیتوان پێشکه‌وتن و چه‌پاندندا له‌ میژووی فیکری خۆرئاوا‌دا هه‌بووه‌، به‌تایبه‌تیش له‌ چاخ‌ی رۆشنگه‌ریدا [واته‌ سه‌ده‌ی هه‌ژده‌یه‌م] که به‌یه‌کتیک له‌ پێشکه‌وتنوترین قوتابخانه‌کانی میژوو له‌ قه‌لم ده‌درئ، ئیمه‌ ده‌مانویست سه‌ر له‌م پێکه‌وه‌ بوونه‌ به‌ پوالت‌ه‌ته‌میو ناچاریه‌ی مه‌یله‌ ئازادی به‌خشه‌کان و مه‌یله‌ سه‌رکوته‌ره‌کان ده‌ریکه‌ین.

هاگی: نه‌و وینه‌یه‌ی ئیوه‌ ده‌یکێشن وینه‌ی کۆمه‌لنیک مارکسیسته‌ که‌ هه‌موویان سه‌ودا‌سه‌ری نه‌و خولیا فیکریه‌ن که‌ له‌ کوونی کاره‌که‌دا خه‌وش هه‌یه‌؟ له‌ پرسی نه‌م وینه‌یه‌وه‌، جۆره‌ تیۆریه‌یه‌کی سیاسیی

سه‌رچاوه‌گرتوو له‌ ئائومییدی ده‌بینینه‌وه‌. بناغه‌ی هه‌موو شته‌کان وه‌کو ده‌رده‌که‌وئ جۆره‌ روانینیکی سه‌رچاوه‌گرتوو له‌ ئائومییدی: نه‌ک به‌ته‌نها ئائومییدی له‌ تیۆری مارکسیستی، به‌لکو هه‌روه‌ها له‌ واقیعه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌که‌و بۆ نموونه‌ له‌ چینی کرێکار له‌ به‌رئه‌وه‌ی نه‌یتوانیوه‌ ببێته‌ ئامرازیکی شوێشگێڕانه‌ی کاریگر. ئایا له‌ بنه‌رته‌دا جۆره‌ ئائومییدیو بئ‌ هیوایه‌ک و ته‌نانه‌ت به‌دبینیه‌ک له‌ قوتابخانه‌ی فرانکفورتدا نه‌بوو؟

مارکۆز: به‌و شتیه‌یه‌ی ئیوه‌ مه‌سه‌له‌که‌تان روون کرده‌وه‌، نه‌گه‌ر مه‌به‌ست له‌ ئائومییدی، ئائومییدی له‌ چینی کرێکار، من به‌ دلناییه‌وه‌ نه‌م قسه‌یه‌ رته‌ ده‌که‌مه‌وه‌. هیچ‌ که‌س له‌ ئیمه‌ مافی نه‌وه‌ی نیه‌ چینی کرێکار له‌وه‌ی ده‌یکات یان نایکات به‌ که‌مه‌رخه‌م بزانیت. به‌م پێیه‌ نه‌گه‌ر مه‌به‌ست له‌م به‌ش‌ه‌ی ئائومییدی، نه‌وا به‌ دلناییه‌وه‌ نه‌. به‌لام به‌شیک‌ی تر له‌ ئائومییدی هه‌بوو که‌ پێشتریش ئاماژه‌م پێداو، به‌ بۆچوونی من شتی‌ک بوو به‌ شتیه‌یه‌کی بابته‌ی هه‌بوو، نه‌و ئائومییدی‌ش له‌وه‌بوو که‌ نه‌و سامانه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌ له‌ بن‌ نه‌هاتوو‌ه‌ی که‌ له‌ نه‌جمای سه‌رکه‌وتنی سه‌رمایه‌داریه‌وه‌ خه‌پۆته‌وه‌، به‌ شتیه‌یه‌کی رۆژانه‌ نه‌ک بۆ بیناکردن، به‌لکو بۆ به‌رگرتن له‌ هێنانه‌ ئاراوه‌ی کۆمه‌لگایه‌کی باشترو پاکترو مرۆپتر به‌کار ده‌برئ. نه‌گه‌ر مه‌به‌ستی ئیوه‌ له‌ ئائومییدی نه‌مه‌یه‌، به‌لن، به‌لام هه‌روه‌کو وتم، نه‌م جۆره‌ ئائومییدی پاساودراو و بابته‌یه‌.

هاگی: پێویسته‌ ئه‌وه‌ بلێین که‌ ئیوه‌ له‌ قوتابخانه‌ی فرانکفورت، ئه‌رکی سه‌ره‌کی خۆتان به‌ تۆژینه‌وه‌ له‌ هۆیه‌کان و چۆنیتیو دروستبوونی ئه‌م ئائومییدی ده‌زانی.

مارکۆز: ریک وایه‌.

نەویدی که هەموو شتەکان بە چاویکی تەرمە
ببینن و وەسفی بکەن. ئەو دۆنیایەکی
ئێوە باسی ئێوە دەکەن، دۆنیایەک نێه
نەووبەرماندا ببینین، بەڵکو دۆنیایەکی
بەتەنها لە بۆنیادە فیکریەکانی ئێوەدا بوونی
هەیە. ئایا شتێکی تەرتان هەیە لەوەلامی ئەم
رەخنەیدا بیلێن؟

مارکۆز: من پێم وایە تەئۆری مارکسی
پووجەلکرایتەوه. دەتوانین هەر بەیارمەتی ئەو
تەئۆریە خۆی ئەو شتەکانی لە واقعیدا لە گەلیدا
وێکناپەنەوه، روونیا بکەینەوه. واتە لە پرسی
گۆڕانی ناوەوهی چەمکە پەيوەندیدارەکانەوه بەو
شتانە.

ماگی: ئەو هەموو کەموکورتییانەکی
خۆتان دان بە بوونیاندا دەنێژ لەنێو
مارکسیزمدا واتان ئی ناکات دەسبەرداری
مارکسیزم بن، ئەو کەواتە ئەو چی واتان ئی
دەکات دەسبەرداری بن؟

مارکۆز: تەئۆری مارکسی رۆژیک پووجەل
دەبێتەوه کە ناکۆکی نێوان سامانی
کۆمەڵایەتیە تێمان رۆژانە پوو لە زیادبوونە و
بەکاربردنی وێرانکەرانی لە چوارچێوەی خودی
سەرمايەداریدا نەمیشت، رۆژیک کە ژاراویکردنی
ژینگە نەمیشت، رۆژیک کە سەرمايە بێتوانی رێگا
ناشتیخوازەکان بگرتەبەر، رۆژیک کە بەردەوام
جیاوازی نێوان دەوله‌مەند و هەزار روو لە
کەمبوونەوه بێت، رۆژیک کە پیشکەوتنی
تەکنۆلۆژی لە پێناوی گەشەسەندنی ئازادی دا
بەکاربێری، دووپاتیشتی دەکەمەوه، هەموو ئەمانە
لە چوارچێوەی خودی سەرمايەداریدا روو دەن.

ماگی: بە بۆچوونی من، قسەکه‌ی ئێوە
ئەوه دۆکیەنیت کە تا ئەو رۆژەی
سەرمايەداری لە هەموو خەوش و
کەموکورتیەکان رزگاری نەبێت و نەگاتە رادی
کامڵبوون، مارکسیزم پووجەل نابێتەوه،

بزافی ئافرەتان بدری. من ئەمۆ لە بزافی ئازادی
ئافرەتاندا توانایەکی بەهێز دەبینمەوه.
روونکردنەوهی هۆی ئەمەش پێویستی بە
قسەلێکردنی جیاوازی هەیە. بەلام رێم بدەن
مەسەلەکە بە دوو دیڤ کورت بکەمەوه: تا ئەمۆ،
هەموو دەسلەتەکان لە مێژووی تۆمارکراوی
مۆرفدا دەسلەتاتی باوکسالاری patriarchal
domination بوون. بەم پێیە، ئەگەر مابین و
نەک هەر یەكسانی ئافرەتان لەبەردەم یاسادا،
بەڵکو ئەگەر جێگیربوونی سیفاتە تایبەتە
ئافرەتەکانیشمان بینی لە کۆمەڵگادا، لە راستیدا
ئەمە دەبێتە بنەمایەکی جیاوازی کۆمەڵگا لە
پووی چۆنیتبەوه، یان دەکرێ وای ئی بێت، واتە
خالی بەرامبەر دەسلەتاتی زبۆ دێندانە پیاوانە.
هەلبەتە من ئەواو لەوه بە ناگام کە ئەم سیفاتە
ئافرەتانەییە بەرەمەمی هەلومەرجە
کۆمەڵایەتیەکانە..

ماگی: کەسانیک هەن کە قسەکردن لەسەر
بوونی سیفاتێ ئافرەتانە دۆگەرێنەوه بۆ
پیشداوهری جیاوازی رەگەزی،
وابزانم زۆربەکی پەیرەویکەرانی ئێوە سەر
بەو دەستەین.

مارکۆز: ئەوه‌م بەلاوه گەنگ نێه. ئەمانە
بەرەمەمی هەلومەرجی کۆمەڵایەتین، بەلام
بەهەر حال بوونیا هەیە. لەبەر ئەوه‌یە هۆیەک
نێه وامان ئی بکات ئەم لاوازی بۆ هێژ ئەم
"سروشە لاوه‌کیه" بۆ هێژی کۆمەڵایەتی
بگۆڕین.

ماگی: لە کۆتایی باسەکه‌ماندا دەمەوی
یەك دوو رەخنە لەو رەخنەنەکی ئەویدی
دەگرن، بۆخەروو. گەنگترین رەخنە ئەوه‌ی
کە پیشتریش وتم، واتە ئەوه‌ی کە ئێوە بە
کۆمەڵەنیک چەمکی تەئۆریەکی
پووجەلکراوەوه، کە مارکسیزم، خۆتان
بەستۆتەوه، لە ئەنجامیشدا، سوورن لەسەر

ئەمەش لە راستیدا يەكسانە بەھەمى بۆلین
ماركسىزم مەھالە پوچەل بېتەھە. بەلام
جگە لەمە، ھەندى رەخنەى تىرىش ھەن كە
ھەزەكەم لەگەلتاندا باسى دەم. زۆر جار
دەوترى كە بزاڤى چەپى نوڤى نوخبەگەرايە.
دەوترى كە چەپى نوڤى پىكەتووە لە
گروپى بچووك بچووك و لە ژمارەيك لە
رۆشنپىران بە ئەنقەست خويان بە چىنى
ناوھراستەھە بەستوتەھەم بەخوياندا
ھەلدەدن و (ھەروەكو ئىومەش لەگەل
ئەوھەدان) بە چىنى كرىكار بىگانەن و خويان
بە پىشپەھەمى يان سەرقاڤەى شۆرش
دەزانن. دەوترى كە بەشى زۆرى چەپى نوڤى
دەوى مۆدو سەلىقەى رۆژ دەكەوئى و لە
چىنى راستەقىنەى كرىكاران جىابۆتەھە،
ئەو چىنەى كە بىرپارەو مەبەست و ئامانجى
بزاڤەكە بىت و، لەم نۆوھەشدا چىنى
راستەقىنەى كرىكاران، دژ بە شۆرش و
موخافەزەكارى لىھاتوھەم بۆچوونى لە
زەمىنەھە تا ئاسمان لە بۆچوون و تىپروانىنى
چەپى نوڤى جىاوازە.

ماركۆز: بەھەرچال من سىفەتى "نوخبەگەرا"
رەتدەكەمەھە و لەو بىرپارەھەم كە ئەم وشەيە
نیشانەى جۆرە ماسۆشىزمىكە لای ھەندى
كەسانى سەر بە چەپى نوڤى. ئەوھى لە ئارادايە
"نوخبەگەرايى" نى. ئىمە كۆمەلىك گروپى
بچووكىن، كە بە پای من وا باشتە پىيان بوترى
گروپە يارىدەھەكان، يان گروپە خىرايى
بەخشەكان، واتە ئەو گروپانەى كە لە پى
ئىمتىيازىاتيانەھە يان بەھۆى ئەو خويندەھە كە
تەوايان كەردوھە، ھۆش و ئەقلىان دور لە
پىرۆسەى مادىي بەرھەمەتپانانى گەشە پىدەھەن.
ئەم مەسەلەيەش بە ھەرمەندان چارەسەرنابى،
بەلكو تەنھا لە خودى بزاوتى گۆرپانەكە خۆيدا
چارەسەر دەبى. پاشان، من ھىچ كاتى نەموتوھە

كە ئەم گروپە يارىدەھەرانە دەتوانن وەكو بگەرى
شۆرش جىي چىنى كرىكار بگرنەھە. ئەمانە
گروپى فىركارن كە كارىان فىركردنى سىياسىيە -
گەرچى ئەمە تاقە كارىان نى، - ئەركيان
گەشەدانە بە ھۆشپارەو پوچەلكردەھەى ئەو
بەپىوھەردن و كۆنترۆلى ھۆشپارەيى لەلایەن
رىكخراوھ جىگىرەكانى دەسەلاتەھە لە پوانگەى
كردەھەى تىپۆرىيەھە. بەلام قەدەرى ئەم گروپانە
وايە كە جىگەرەھەى چىنى كرىكار خۆى نىن.

ھاڭى: زۆر جار رەخنەيەكى تىرىشتان
ئاراستەدەكرى، ئەويش ئەوھە كە گوايە
نووسىنەكانى ئەندامانى قوتابخانەى
فرانكفۆرت نەك ھەردۆران، بەلكو داخراو
ئالۆزو ھەندى جاريش خوينەرنىيان
تىناگات. با ئادۆرنۆ بۆ نمونە بەننىنەھە.
ئىوھ پىشتەرتەتەن كە ئادۆرنۆ بلىمەتە. بەلام
بەراى من كارەكانى ھەم ناخويندەرنەھە. بە
بەراى من ئەمە لە نىوان ئەو بىرپارەھەدا كە
قوتابخانەى فرانكفۆرت دەيوست بۆلويان
بكاتەھە لەناو ئەو خەلكەدا كە دەيانويست
بىرپارەكانى خويانىان پى بگەيەنن، رىگرو
لەمپەرىكى گەورە دەخولقىنئىت. بەم پىيە،
ئەو رەخنەيە لەم پەوھە باسدەكرى
رەخنەيەكى گرنگەو گرنگىش دەبىت كاتى
دەبىنن ئەو كەسانەى كە فەلسەفەى دى
لەبرى بىرپوچوونەكانى قوتابخانەى
فرانكفۆرت دەخەنەروو، نووسەرانىكى
بەتواناترو باشتەن. بۆ نمونە لە فەلسەفەى
زماندا يان شىكردەھەى زماندا، نەرىتىك بۆ
رووننوسى و تەننەت وردبىنى و ناسكى و
رەوانى نى. ھەرچۆنىك بىت، بىرتەند رەسل
براوھى خەلاتى نۆبە لە ئەدەبدا، بەھەمان
شۆوھ جان پۆل سارتەر، ناسراوترىن
رافەكەرو لايەنگرى ئىنگىزىستانسىيالىزم يان
فەلسەفەى وجودىيەت. بەم پىيە كاتى

كه سنيك فلسفه‌ی ئیگزستانسیالیزم یا فلسفه‌ی زمان ده‌خوینیت‌ه‌وه، له زۆریه‌ی كاتدا به‌وه‌په‌وه‌ی په‌خشانیك ده‌بیت‌ه‌وه كه له په‌وه‌ی (په‌خشان) ه‌وه زۆر به‌رزه. به‌لام كاتێ كاره‌كانی ئه‌ندامانی قوتابخانه‌ی فرانكفورت ده‌خوینیت‌ه‌وه...

ماركۆزا: منیش تاراپاده‌یه‌ك له‌گه‌ڵ ئه‌و پایه‌ی ئیوه‌دام و دانی پێدا ده‌نێم كه له زۆریه‌ی شته‌كانی ئادۆرنۆ ناگه‌م. به‌لام هه‌ز ده‌كه‌م لێره‌دا لانی كه‌م چه‌ند وشه‌یه‌ك ده‌رباره‌ی ئه‌وه‌ی خۆی بۆ پاساودانی ئه‌و مه‌سه‌له‌یه‌ گوتویه‌تی، ب‌خه‌مه‌ په‌وه. به‌ قسه‌ی ئه‌و مه‌سه‌له‌كه‌ ئه‌وه‌یه‌ كه زمان و په‌خشانی ئاسایی، چه‌ند جوان و زیره‌كانه‌ش بن، له‌هر سووچ و په‌نایه‌كیدا پ‌په‌ له‌ كاریگه‌ریی "ده‌زگا"، به‌ پاده‌یه‌ك ده‌سه‌لات و ده‌ستیوه‌ردانه‌كانی سه‌رتاكه‌كه‌س له‌لایه‌ن رێكخواره‌كانی ده‌سه‌لات‌ه‌وه تیایدا ره‌نگ ده‌داته‌وه، كه بۆ په‌وه‌چه‌لكه‌رنه‌وه‌ی ئه‌و ئاراسته‌یه‌ی، ناچاریت له‌و زمانه‌دا كه به‌كاریده‌هێنیت ئه‌وه ب‌خه‌یت‌په‌وه كه په‌یوه‌ندی خۆت له‌گه‌ڵ خه‌لكه‌ چوونه‌كه‌كاندا پ‌چراندوهه. هه‌ول‌دان بۆ گه‌یاندن و تێگه‌یاندنی ئه‌م پ‌چرانی په‌یوه‌ندیه‌ له‌ پ‌تی سینتاكس و رێزمان و وشه‌و ته‌نانه‌ت خالبه‌ندیشه‌وه، له‌م شته‌وه سه‌رچاوه ده‌گرێ. به‌لام تاقه‌ شتیك كه خۆم ده‌توانم بیلێم ئه‌وه‌یه‌ كه هه‌ر جۆره په‌له‌كردنێك بۆ قایل‌كردنی هه‌موو خه‌لك و تێگه‌یاندنیان له‌ كێشه‌ ئالۆزو ترسناكه‌كانی نه‌مۆش به‌هه‌مان شێوه شتیکی ترسناكه.

هاگی: له‌ كۆتایی ئه‌م گفتوگۆیه‌دا ئه‌گه‌ر رێم بدن هه‌ز ده‌كه‌م په‌رسیارێکی تایبه‌تیتان لێ بکه‌م. ئه‌و ئه‌زمونه‌ی كه ئیوه (ئه‌ژیاندا) هه‌تانه‌ له‌ میژوودا بۆ كه‌م كه‌س هه‌لكه‌وتوه. ئیوه ته‌مه‌نێك -ته‌مه‌نیکی درێژیش- پیاوێکی ئه‌كادیمی و لێكۆڵه‌ره‌وه

به‌وه‌ن كه به‌ ته‌نها بازنه‌یه‌کی بچووك له قوتابیان و خوێنه‌رانی تاراپاده‌یه‌ك په‌سپۆر و تاروكتیبه‌كانی ئیوه‌یان ده‌ناسی، به‌لام ناكاو له‌ پ‌یریدا، له‌ شه‌هو روژێكیدا ناوبانگیکی جیهانیان پ‌یدا كرد. ئه‌مه سه‌یرترین شته‌ بۆ كه‌سێك رووبدات. له‌م باره‌یه‌وه چ هه‌ستیكتان هه‌یه‌؟

ماركۆزا: با پێتان بڵێم، له‌ سه‌رێكه‌وه زۆرم پێ خۆش بووه، به‌لام له‌ سه‌رێکی تریشه‌وه هه‌ستم ده‌كرد من شایانی ئه‌وه نیم. ئه‌گه‌ر ئه‌مه‌ش كۆتایی باسه‌كه‌مانه، ده‌ه‌وێ تۆزێك به‌ بێ روویه‌وه كۆتایی به‌ قسه‌كانم به‌ینم... به‌لام نا، بێ روویی نیه. كاتێ په‌رسیارم لێ ده‌كرا "چۆن شتی وا ده‌بیت؟" هه‌میشه ده‌مگوت: "من ته‌نها بۆیه‌ وا دێمه‌ به‌رچاوی خه‌لك له‌ به‌رنه‌وه‌ی دیاره خه‌لكانی دی له‌ منیش به‌ كه‌م شایانتر ده‌بینرێن".

هاگی: كه‌س چاوه‌ڕێی ئه‌وه‌ی نه‌ده‌كرد. من به‌روام وایه‌ كه له‌ راستیدا خۆشتان هه‌رگیز له‌ خه‌ونیشدا چاوه‌ڕێی ئه‌وه نه‌به‌وه‌ن به‌م جۆره ناوبانگ بده‌نه‌وه. ماركۆزا: به‌دڵنیاویه‌وه، ته‌نانه‌ت له‌ خه‌ونیشدا چاوه‌ڕێی ئه‌وه نه‌بووم*.

* ئه‌م گفتوگۆیه‌ له‌م كۆتیه‌وه كراره‌ به‌ كوردی:

مردان لاندیشه - پدید آورندگان فلسفه‌ معاصر، براین مکی - ترجمه: عزت الله فولادوند - نشر طرح نو - چاپ سوم 1378 (1999) - تهران.

وېستگه گانچ سهردهم

■ هایدگهرو هانا نارينت له نيوان عيشق و فلهسه فهدا

■ ديموكراسي و پراديکالي

■ نلبي له بهر بارانا له گال لافره تا بخوين

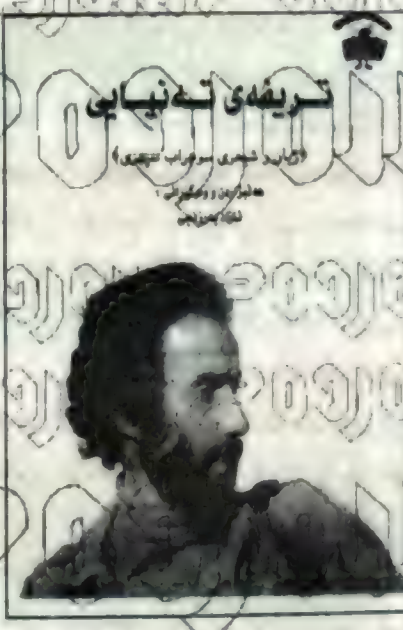
■ مالخوايي له رابردوم

■ نامه يهك يو شيركو بيكهس

■ روژه لاتي خوړ، روژناوای مانگ

■ کاپتن له خويندا

■ هه راجکردني تابلويه کي سيزان

"مارتن هايدگهر" و "هانا ئارينت"

له نيوان عه شق و فهلسه فه دا

• و. سه رده م

ئەم پۆمانە تازە یەى خاتوو
كاترين كلیمان چیرۆکیکی
واقعی یە، چیرۆکی خوشەویستی
نیوان "مارتن هايدگهر" ی
فەیلەسوفی ئەلمانی و "هانا
ئارنت" ی قوتابییەتی. ئەم
پەيوەندیەش لە ساڵی 1924 وە
دەستی پێکردووە و بە
شیوەیەکی پچڕپچڕ بۆ ماوەی
پەنجا ساڵ بەردەوام بووە، تا
کاتی مردنی "ئارنت" لە ساڵی
1975 دا. نووسەری ئەم پۆمانە
سەرچاوەی نوسینی ئەم
بەرەمە تازە یەى دەگەرێتێتە
بۆ کتێبەکی خاتوونە لیزابیث
یۆنگ-برۆهل کە تاییبەتە بە
ژياننامەى "هانا ئارنت" و
خوێندنەوێى ئەو کتێبە وای

لێکردووە پۆمانی "مارتن هانا"
بنووسیت. ساڵی 1986 یۆنگ-
برۆهل دەنووسیت: ئەگەرچی
ئارنت ساڵی 1974 لە
سەردانەکیدای بۆ لای مارتین
هايدگهر سەرکەوتووە بووبەلام
لەگەڵ ئەوەش بریارى دا
بگەرێتەو فرایبۆرگ. ئەوکات
هايدگهر نەخۆش بوو ئەلفریدی
خیزانیشی لە پای ئەو حالەى
هاوسەرەکەى، بە لوتفەو
پیشوازی لە ئارنت کردو لەگەڵ
یەك ناستبوونە).
"ئارنت" لە چواری کانونی
یەكەمی 1975 داو لە ئەجماعی
جەلدە یەکی دلی کتوپردا لە
شاری نیویۆرک کۆچى دواى
کردو، بە چوار مانگ بەر لەو

نوی "کرد. به لام. "هایدگر" زور له م پوخته تازه یی دا نه مایه وه و پاش ده مانگ دهستی له کار کیشاپه وه به بیانونوی ناکوکی و نه گونجانی له گه ل سیاستی کلتوری نازیمدا.

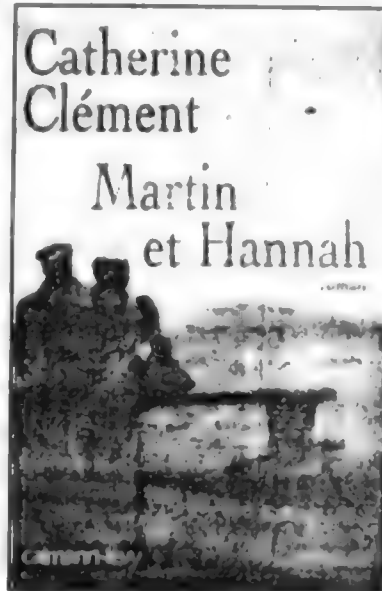
له پایزی 1924 دا "هانا" له تمه نی هه ژده سالی دا بوو گوینی له وانه فلسفه فیه کانی "هایدگر" ده گرت، که نه و کاته نه و له تمه نی سیو پینج سالی دا بوو خاوه نی ژنیک و دوو کوپ بوو، هاوکات سه رقالی کارکردن بوو له گرنگترین پروژه فلسفه فیه کانی سه دهی بیست دا که نه ویش شاکاره گه وره که ی (بوون و کات) بوو له سالی 1927 له چاپ درا.

په یوه ندی (هاناو مارتن) په یوه ندیه کی نه پینی بوو، (نه لفرید) ی هاوسه ری "هایدگر" تنها له سالی 1950 داو دوا ی چاره که سه ده یه که به می زانی. چونکه له و ساله داو دوا ی لیک داپرائیک بۆ ماوه ی بیست سال "هانا" گه پایه وه فرایبورگ تا به دیداری "هایدگر" شادبیته وه.

له فرایبورگ له سه ر داوای "هایدگر" (هاناو نه لفرید) په کترین ناسیو، دواتر به درژیایی بیست و چوار سال هه ریه که له (هایدگر و نارت) که وتنه وه نامه گۆرینه وه و په کتر

بینین، به لام نه مجاره یان له ژنر چاودیریو به ناگاداری (نه لفرید) که له نزیکه وه به وردی دیقه تی نه و خو شه ویستی به قوله ده دا که سه رله نوی تازه بو بووه وه.

(نارت) وه که زوری ی په هودیه کانی نه لمانیا له ده ست هیتله ه لات و له گه ل دایکی دا روویان کرده فهره نسا، له وی له نوردوگای "گورس" ده سگیر

کران. پاشان توانیان له وی هه لبین و له سالی 1941 بوو بکه نه ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا. له ویدا شووی کردو دهستی کرد به بلاوکردنه وه له چاپدانی چند به ره مه میکی فلسفه یی ده ربهاره ی تۆتالیتاریه ت و هه لویستی دژ به ره گزی سامی. (نارت) نکولی له وه نه ده کرد که بلینت کتیبه که ی (حالی مرقفی

هاوچه رخ) له زوری ی بیرو بۆ چونه کانی دا قه رزاریاری فیکری (هایدگر) ه. هه ر له دوا ی سالی 1950 وه هه ولی زوری دا تا "هایدگر" له و تۆمه تانه دوورخاته وه که ده درانه پالی، هه روه ها رۆلکی به رچاویشی هه بوو له وه ی کارو به ره مه کانی له ولاته یه کگرتوه کان دا به چاپ بکه یه نیت.

نه م پۆمانه ی (کاترین کلیمان) باس له عشقی نه و پیاو و ژنه ده کات که بووه قه ده ریان و له کونیسبورگ وه بۆ فرایبورگ، له ماربورگ وه بۆ به رلین، له پاریسه وه بۆ نیویورک و بۆ قدس، له رایخی سیته مه وه بۆ نه لمانیای دوا ی جهنگ هه ر به رده وام بوو. نه میستاش له پنی نه م پۆمانه وه و چند کتیبیکی دیکه ی وک (نامه گۆرینه وه ی نیوان هایدگر و

نارت) و کتیبه که ی فیه ل سو فی فیه رهنسی (فرانسوا فیدی) و فیلمه به لکه نامه ییه که ی (پۆنی براومان و نیال سیفان) سه ربورده ی نه م دوو فیه ل سو فیه عاشقه جارنکی تر دیته وه به ریاس و قسه له سه رکردن.

* الحیاة (13197) 1994/426

دیموکراسی و رادیکالی

(خویندنه وهی کتیبی "به هاکانی فره دهنگی" ویلیه م کۆتۆلی)

■ خویندنه وهی: کریس ئیریکسون

● و. له ئینگلیزیه وه: په یوه ند غایه ق

جهنگی سارد کۆتایی هات، وهك ده بیستین دیموکراسیش بالادهست بووه و کۆتایی میژووش هاتوو. هه موو نه وهشی که ده میتیته وه بۆ نه وهیه که نه و که مه پاشماوانه ی به رگری له خۆیان ده که ن بخزینه ژێر تیشکی عه قله وه. به لام هیشتا سه رکه وتنی دیموکراسی یه تی فره دهنگی ئیمه ی له به رده م گومان و جوړه نادلنیا بوونیکدا راگرتوو. کارکردن له ژێر ناوی نه و یه کتیبه دا که میشیل والزهر به "تیکه یشتنی هاوبه ش" ی فره دهنگی ناوی ده بات زیاتر ناستی په رتبه یون و دابه شبوون به رز ده کاته وه. له کۆمه له وتاریکدا، ویلیه م کۆتۆلی له ژێر زاراوه ی بوونی په یوه ندی له نیوان فانده میتتالیزم و فره دهنگیدا له و گومان و نادلنیا بوونه ده ویست. هه ر بره یاهه كه ده وه ستیته سه ر زنجیره یه كه گریمانی بنه په تی و فانده میتتالیزم ستراتیژیه تیکی سیاسیه یه بۆ نه وهی نه و گریمانا نه له هینانه قسه و وه لامدانه وه دوور بخاته وه. فانده میتتالیزم به و جوړه په خنه گره نه یاره کانی پیتاسه ده کات که سه رجه م هه موو نه و که مو کورتیا نه یان هه یه که پتیا ن وایه ده بۆ فەرمانه سه پتندراوه کانی خوداو سروشت و عه قل و فیکریان سروشتی بوون هه موویان هه لبه و شینرینه وه. ناکۆکیه کی خولقینه رانه له نیوان به فانده میتتالیزم بوون و فره دهنگیدا هه یه، یه که میان به دوا ی پته وکردن و پاراستنی سنووره کانداه گه ریت له کاتیکدا دووه میان دژی هه موو سنوریکه و له پوودا ده وه ستی و فراوانیا ن ده کات. هه روه كه هه موو له پووداوه ستانیکیش مه ترسی بنیادنانی ستراتیژیه تی به رامبه ری لی ده کریت و ده شیت فره دهنگی له و له پووداوه ستانه دا خۆی بیتته فانده میتتال. ویلیه م کۆتۆلی هه ولی شکاندنی نه و (سوپه) یان (بازنه یه) ده دات و ته کنیکه کانی جینالۆجیا و هه لوه شانده وه به کاردینیت بۆ ناشکراکردنی نیحتمالی شاراوه ی پوودان و

مەملەتتىڭ يان لى پۈتۈرۈش ۋەستىسى
ھەر زىچىرەيەك لى گىرمانى
ئەنئەنىۋىيەت كە داۋى
دەسلەپتىكى رەھبەرلەر.

سەرھەپىر قەرزىيىرى بۇ
پۇست مۇدىرىيەتلىك، ۋىلىيەم
كۆنۈلى لىيان جىيەدەيىتەۋە
چۈنكى ئۇ بىرۋاقىت ۋىيە
ئەل-ئەرناتىڭ كە شايانى
پەرھەزىدە نامادەيەۋە لى
بەردەستىدە. لى رۇدا
ۋەستىسى سەرھەپىر داۋاكارىيە
فانداتىمىتالىيەكان - كەنەۋ پىيان
دەلىت: بۈيۈك سىياسىيەتلىك بىر
بۈيۈك ئەنئەنىۋىيەت - كە بە
مەبەستى دورۇستىدەۋە
پىششىقلىق تەلەپلىرىگە
ئەنئەنىۋىيەتلىك بۇشايىيەكى
ناجىر دەكەتەۋە كە دەشەن
تىيادا كەرى سىياسىيەتلىك بە
ئەنجام بىگات. لىرەدا
"ۋەلامدەنەۋە ئەخلاقى
رەخنەيىيەتلىك كەشە رىزىكى بە
ئازار" دەشەن پەرھەزىدە.
دەشەن ئەم جۈرە بەھايە بە
مەبەستى بە دەستەيىنەن باسى
لىۋە بىرلىك كەتەن كە كەس
يان گىرۋە بە ئاگابىت لى ھەردەۋە
لايەنى سىرۋىشەن پىشتە بەستەن بە
ناسنامەكانى (پىياۋ/ئىشەن)،
ھەردەۋە بە ئاگابىت لى
دورۇستىدەۋە كە لى
ئەنجامى ئەۋ پىشتە بەستەنەدا

دەسلەپتىكى. ئەمەش يارمەتەۋە
توانا دەدا بە تەكە كەس يان
گىرۋە بۇ ۋەلامدەنەۋە
جىيەۋەيەكان بە دورۇ لى شىۋەن
پىنگەي دورۇستىدە بەلگەل
پىزدانەن ۋە بەھىدگىرەن ئەۋەدا
كە بۈر دەدەت بە ناسنامە
خۇيى (پىياۋ/ئىشەن) ھەتەپتەۋە
ۋە بەھىز بىيەت. ئەم جۈرە
ۋەلامدەنەۋە چاۋەپوانكەۋە
پەخنەيىيەتلىك

بەخۇداچۈنەۋە. ئەۋىش
ۋەلامدەنەۋە فرە دەنگە پىش
ئەۋە ھاۋشىۋەيى لى بەتەدا
پتەۋە بەھىز بىرلىك بۇ
ناسنامەيەكى پەسەندە يان
پۇرەتەيى. ئەۋەلامدەنەۋە
دەپىرسە داخۇ ئەم لى شىۋە
دەركەۋتەدا ھەۋدەدەت بۇ
سەپاندەن ناسنامەيى خۇيى ۋەكە
ناسنامەيەكى بالادەست ۋەسزەي
ئەۋە دەدەت كە پىشە
ناسنامەكەي ئەۋ دەنەن؟
بە پىشە بۇچۈنەن ۋەتەنەيى
ۋىلىيەم كۆنۈلى ئەركى
(ئەخلاقىيەت) بۇ پىنگەرتە لى
ھەر ياسايەكى ئەخلاقى تەنبا بۇ
دەسلەپتىكى بەسەر ئەۋ
بۈرەدا.

ئەۋەش ھەلۋىيەتلىك بە
خۇداچۈنەۋەيە كە تىيادا
ۋەلامدەنەۋەكان بۇ بە فرەدەنگ
كەرنە بىزەنەۋەكان دەپى
سەرچاۋە:
لە كۆلەي:
Radical Philosophy -
no (81)-1997- p. 53.

□

ئەبىي لەبەر بارانا لەگەڵ ئافرەتا بىخەوين

ناوى كىتەب: تريفەي تەنيايى (ژيان و شيعرى سوهراب سپهرى)

هەلبژاردن و وەرگێڕانى: نازاد بەرزنجى

لەبلاوکراوە کانی: چاپخانهی گولزار

چاپى يەكەم: سلیمانی-2000

● سامان حوسینی

تريفەي تەنيايى

«ژيان و شيعرى سوهراب سپهرى»

هەلبژاردن و وەرگێڕانى:
نازاد بەرزنجى

"تريفەي تەنيايى"

هەلبژاردەيەك لە ژياننامە و
شيعرەكانى شاعىرى ناوازهى
نيرانى سوهراب سپهرى
(1938-1980) يە، كە بەهەول و
هيمەتى رۆشنبيرو وەرگێپى
بەخشندە كاك نازاد بەرزنجى
وەك چەندىن بەرھەمى ديكەى
نەدەبى فارسى ماوہيەك
لەمەوپيش كەوتە كتيپخانەى
كوردیەوہ.

دياره جيهانى شيعرى
فكرى سوهراب كەم و زۆر بۆ
خوينەرى كورد نامۆ نيه، بەلام
بىگومان تا ئىستا ئەمە تەنيا
كتيبكى سەر بەخۆيە كە بتوانى
تا پادەيەكى زۆر، بپەرژیتە
سەر لایەنە جۆر بەجۆرەكانى ئەم

که سـایه تـیه جـوان و
هـلـبـزارد هـیه یـ نه د هـی فارسی، و
بـیـتـه تـه نـیا سـه رچاوه یه کی
جـیـگای دلنـیایی که خـوینـه ری
کورد بگـریتـه وه سـه ری.

لـیره شـه وه یه که شـانازی و
رچـه شـکـیـتی نـه م کـتـیـبه
نـه وه نـده ی دیکـه بـه نـسـیـب
و هـر گـنـبـه کـه ی د هـ بـیـت، که
بـیـگـومان بـه هـمـو لایـه نـگـرـیـکی
نـه د هـی فارسی نا شـنایـه و تا
نـیـسـتـاش چـه نـدین د هـ قـی بـه نـرخـی
دیکـه ی فارسی گـوړیـوه تـه سـه
زماـنی کوردی.

شـیـعـری سـوهراب بانگـه شـه یه
بـۆ مـرؤف بـوون، بـه لـام نـه و مـرؤف
نـا کـه لـه هـه و لـدانـیـکی
سایـکـو لـو جـی و لـه ژـیر کـاریـگـه ری
فـاکـتـه رـه جـؤړا و جـؤړه کـانی و هـک
ژینـگ و بـۆ مـاوه یی رـودا و دایـته
سـه ر هـلـدان، بـه لـکو نـه و مـرؤفـه ی
کـه لـه خـه و نـی سـوهراب دایـه،
مـرؤفـیـکی نـمـونـه یی، مـرؤفـیـک که
خـؤی لـه هـمـو نـه و قـه یـدو بـه نـدو
رایـه لـانـه رزگـار کـردووه که
نـه یـبـه سـتـنـه وه بـه د هـر وه ی
خـؤی، که سـیـک که د هـ بـیـت بـچـیـته
بـن بـاران تـاکو پـاکـی
بـه رانـه تـه کـه ی خـؤی بـه د هـ سـت
بـیـنـیـتـه وه، که سـیـک که لـه گـل
عـه شـقـدا ناوینـه بـوویـو لـه عـه شـقا
تـو ابـیـتـه وه، که سـیـکی زاتـی.

نا لـیره وه یه که جـیـهـانـیـکی
تـایـبـه تـ دروست د هـ بـیـت که هـمـو
نـه و عـقـلـانـه ر هـت د هـ کـاتـه وه که
هـر تـه نـیا لـه سـنـوړه کـانی بـیـنـی
و بـیـسـتـندا د هـ تـوانـن پـه یـوه نـدی
لـه گـل مـرؤفـدا بـه سـتـن و مـرؤف
شـیـبـکـه نـه وه.

سـوهراب نـه و د یو
سـنـوړه کـانی جـه سـتـه د هـ بـیـنـی،
نـه و هـر یـمـانـه ی که عـقـلـانـیـت
لـیـبان بـی خـه مـو رؤحـانـیـه تـیش
نـه گـرچـی و هـ لـامـی پـی نـیـه بـه لـام
تـوانیـو یـه تـی تـیا غـر قـ بـیـت.

کـاری نـیـمه پـه یـبردن نـیـه بـه
نـه یـنـیـی گـولـه باخ
نـه شـی کـاری نـیـمه نـه و هـ بـی
لـه نـه فـسـونـی گـولـه باخـدا
مـه لـه بـکـین

سـیـحـرو نـه یـنـی شـیـعـری
سـوهراب لـه وینـه نـیـه که نـه ویش
و هـک هـر شـاعـیـر یـکی دیکـه
هـه و لـی د ابـی خـاوه نـی
تـایـبـه تـه نـدی و عـالـمـی تـایـبـه تـه
خـؤی بـی، بـه لـکو لـه وینـه یه که
نـه م لـه و پـه ی سـاده بـیـدا
نـالـوژ تـرین حـه قـیـقه تـه کـانـمان بـۆ
شـی د هـ کـاتـه وه (سـاده یی) و
(نـالـوژ ی) شـه مـه ر د و و کـیان
پـنـکـه وه تـایـبـه تـه نـدی هـ کـیان
بـه خـشـیـوه بـه زماـنی شـیـعـری نـه م
شـاعـیـره، بـه پـاد هـ یـه کـه د و
حـالـه تـی تـایـبـه تـه بـه نـیـسـبـه ت
خـوینـه ر هـوه د هـ خـولـقـیـنـن، یه کـم
نـه وه ی که جـؤړو لایـه نـی

تـیـگـه یـشـتـنـه کـان زؤړـتـرو فـراوانـتر
د هـکـن و د ووه مـیـش نـه وه ی که
گـوړپـنی نـه و زماـنه بـه زماـنـیـکی
دیکـه گـران و تـه نـانـه تـه حـالـتـر
د هـ بـی، هـر بـؤ یـه شـ گـوړپـنی
شـیـعـری سـوهراب لـه گـل نـه و د ا
نـه ر کـیـکی قـورس و گـران و
نا سـکه، هاوکـاتـیش جـیـگـای
نـرخـاندن و بـایـه خـیـکی بـی
سـنـوړه.

زؤړـه ی نـه و لـیـکـولـه ر هـوه و
ر هـخـنـه گـرانـه ی که لـه سـه
سـوهراب نـوسـیـویـانه، کؤکـن
لـه سـه نـه و پـایـه ی که ناو بـراو
تا پـاد هـ یـه کـی زؤړ لـه ژـیر
کـاریـگـه ری نـاین و کـلتـوړه
شـه ر قـیه کـان بـه گـشـتـی و نـایـنی
بـوود ایزمـی هـیـندی بـه تـایـبـه تـیدا
بـووه، هـه ر هـه ناو بـراو
ر هـگـه زـیـکی عـار فـانـه و سؤفـیـانـه ی
تـیـابـووه و هـک کـریشـنا مـؤرتـی
هـه و لـی نـه وه ی داوه و شـه بـه تـال
بـکـاتـه وه لـه پـتـیـاسـه کـه ی خـؤی و
نازاد ی بـکات لـه و ناوه پؤکـه ی که
دا گـیـری کـردووه. که و ابـی نـیـتر
سـوهراب نـه یـتـه خـاوه نـی
زماـنـیـکی جـیا و از تـر که بـه جـؤړـیـک
لـه جـؤړه کـان نـه و زماـنه ی که
شـیـعـری پـتـیـو سـیـوه (زماـنی
فارسی) د هـ خـانـه ژـیر کـاریـگـه ری
زماـنـیـک که ر هـنـگ نـازایـه تـیـه کـی
زؤړی بـوئ که بـوتـری هـر تـه نـیا
زماـنی سـوهراب سـپـیـهـری و بـه س.

زمانی سوهراب زمانی
 ته عبیر له جیهانیکه که نه و
 دونیایه تا نیستاش زور به
 ده گمان له ناو نه ده بی کوردیداو
 له خه ون و خه یالی
 داهینه ره کانداه ده قه کانداه
 وجودی هه بووه، نه گهر مه حوی
 و نالیش وهك نمونه ی کونی
 خوڼزیک کړدنه وه له و عالمه
 جیگای سه رنج بن هیشتا زمانی
 نه وانیش بـ و هاوکاری
 خویندنه وه و ره گپړانی شیعی
 سوهراب ناتوان هیچ
 یارمه تیه کی وه رگپړو خویندنی
 شیعه ره کانی بدهن چونکه
 سوهراب له کوتاییه که وه دینه وه
 بـ و سه ره تاکان که ناشاره زایی و
 بـ نه زمونی ده کاته دیاری و
 نه مهش و ده کات که به ناچار
 هه رجوره هه لسوکه و تیک که
 له گه ل شیعی نه و دایه ده بی
 پشت نه ستور بـ به لانی که م
 به شیک نه و سه رچاوانه کی که
 سوهراب له ژیر کاریگه ریباندا
 بووه و به هه مان ته نسیره وه
 جه زمه ی شیعی گرتووه.
 و ره گپړانی شیعی سوهراب
 به مه رجی ده قه و ده قی نه و
 رسته و ده سته و اژانه نیه که
 قه سیده و شیعه کورته کانی
 نه وی پـ دارژژاوه به لکو
 په یوه سته به و جوری و ره گرتن
 و تیکه یشتنی که و ره گپړ
 سه ره نوئ به زمانی کوردی

دایده پڅتته وه، لیره وه یه که
 کاک نازاد له گه ل نه و هه مو
 گپړو گرفته بـ سنوورانه ی که
 زمانی کوردی بـ و گه یاندن و
 جاپدانی شیعی سوهراب
 هه یه تی هه ولنکی زور
 زه حمه تیک زورتری کتیشاوه و
 نه مهش به به رجسته ییه کی
 ناشکراوه له (تریفه ی
 ته نیایی) دا به دی ده کړی. به لام
 نه وه ی که نه و وه رگپړانه چه ده
 توانیویه تی بیروپا و زمانی
 سوهراب به خویندنی کورد زمان
 پتیشکهش بکات پرسیاریکه که
 یه کانگیری ره گه زه کانی فیکرو
 زمانی شاعیرو ده قه
 و ره گپړدراو به کوردی کراوه که
 نه یسه لمینن.
 لایه نیکي گرنگی دیکه ی نه م
 به هره به کوردی کراوه نه و
 چه ند بابته و وتارانن که له
 پتیشکه کی کتیبه که دا بـ زیاتر
 روونکردنه وه ی بـ واره
 جیا وازه کانی روئیاو که سایه تی و
 بیرکردنه وه ی سوهراب
 و ره گپړاون. هر له بهر تیشکی
 رووناکي نه م نوسینانه شدایه که
 خویندنه ده توانی ناست و راده ی
 هوشیاری شاعیره که زیاتر ده رک
 بکات و هاوکاتیش ده توانی له
 ده لاقه ی ناگاداری له
 روانگه کانی سوهرابه وه
 بـ وچوونی خوی له سه ره ده قه به
 کوردی کراوه کان رابگه یه نن و

بزانن شاخو نه و جیهانینیه
 چه نده گه یشتوته زمان و
 خویندنی تازه.

نه شترسین له مهرگ
 مهرگ کوتایی کوترنیه

.....

.....

سیه کانی له زمت پرن

له نوکسجینی مهرگ

"مهرگ" و "عیشق" و
 "بوون" بـ اگراونده
 سه ره کیه کانی شیعیرو هونه و
 فیکری سوهراب سپهرین، نه و
 له پتیاو شوپړووه به
 قولاییه کانی "مهرگ" دا ناچاره
 بیکاته شتیک ناشکرا، به لام
 ناشکرایه که نه و مهرگ به
 پتوهری ژیان:

ژیان پهرو بالی هینله ی
 مهرگه

عشقیش نه بیتنه
 توو شبوون:

عاشق

نینهجا بزانه چه ند ته نیایه
 گهر ماسیه کی چکوله
 تووشی ناوی دمریایه کی
 بـ سنوور بـ.

نه م کتیبه له قه باره یه کی
 مام ناوه ندیداو له 130 لاپه رده
 له لایه ن چاپخانه ی گولزاره وه
 چاپ و بلاووته وه.

□

مالاوايى له پابردوى خوم

-بیره وه ریه کانی رومان رولان-

• س.ح.

نوو سه رى فەرهنسى
سه ده کانی نۆزده و بىست رومان
رولان (1866-1944) له گه
نه وه شدا که له سه رده مى
خوى دا پله يکى تاييه ت و حاشا
هه لئه گرى به ده ست هينابوو
به لام هيشناش به و جوړه ي که
شياو بى نه ناسراوه، چيها
تۆمه تى ديارى کراو که لى
نه دراوه! کتیب نووسى
سه رتايى " (ژان کرىستوف)
خانين به نيشتمان " (به
سه رسه رى شه روه و هاوړيان)
پروپاگهنده چى شوړشى
سوفيه تى و...

راسته که زور جار رولان
سه باره ت به خوى نه و ته يه
گۆته ي به کاردينه که ده لى:
"بهره و بيه!" به لام به پوالت
هه موو جار يک نه يتوانى خوى له

چوارچينه ي نه م "گورپان" به ک
له دواى په کانه رزگار بکات.
ژيانى رولان تا سالى 1930
به نه ولوى روونه، به لام ناگادارى
نيمه له 15 سالى دوايى تری
ته مه نى ناوېراو که م بووه و
نووسينه نوتوبيوگرافيه کانی له م
باره يه وه که م و کووې زورديان
هه يه. به و هه مووه شه وه نه گه ر
ژيانى رولان له ره و تېکدا
پتوشوين بگړين که له "ره وتى
ده روونى" دا بۆ خوى هيناويه ته
ناراده و له وديو نه و جوړلو
جوړيه ده ره کيده دا به دواى
ليکولينه وه ي وه ک يه کى ژيانى
نه ودا بچين، کار يکى نه وه نده ش
زه به لاحمان نه کړيوه.

فهلسه فهى "گورپان"

رولان که هه موو کات ناخى
خوى له بۆچرونه کانی گۆته و
شيله رو ليکتور هژگوو ميشله و

موسيقاره مه زنه کانی سه ده ي
نۆزده به تاييه ت بېتهوفن- تير
ناو نه کرد، باوه ر يکى پته وى به
فهلسه فهى جيهاننى گورپان
هه بوو، نه و له ژير شوينه وارى
به هينى سپينوزاو تۆلستوى دا
دنياى به بوونه وه ر يکى ناوى
ده زانى وه هر کام له تاکه کانی
مروفيش به به شينک له م ژيانه
ده زانى که له جوله يه کى هه تا
هه تايى دايه. رولان له به ر
ره شيبينى بنه رته ي خوى
به جوړ يکى تراژيک هه ستى به
ميژوو نه کرد به لام نيمانى به م
بوونه وه ره جيهاننيه هه بوو
په پرده ي له گيوم دورانژ نه کرد
که وتبووى "نه بۆ ده ست
پيکردنى نيش نياز به هيو هه يه
نه بۆ ليبوردينش نياز به
گه شتن به چيز هه يه".

رومان رولان

رولان به قوولی ناینبی بوو،
پریژیک قوولی بۆ خواوه ندگاری
خوی مه بوو، نه و نیمانیکی
پته وی به به هاگانی نه و په پی
مرؤف مه بوو به رده وام پیداکر
بوو له سر نه ووی که
پریشکه کانی نیلاهی نه و جزه
به هاو بایه خانه ی که له ناخی
هر مرؤفیک دا بدوزیتنه ووه، له
گیانیه ووه ه لیده پریژینی.

له رولان دا بهر له ووی
له گه ل دیسپلینیک له سریه ک
له نه ندیشه روپه پوو، بین
له گه ل شیوه یه کی غه ریزه دا
پوو به پوو نه بین که رۆبه ی کات
به میژیک ته واده ووه
دهر نه برین، چونکه نه و له
مه موو حاله تیکدا چ نه و کاته ی
که بۆچوونیک دینیتنه ناراه، چ
نه و کاته ی ده ست نه داته کاریک
مه موو کاتیک مرؤفیکسی
حه ماسیه، مرؤفیکه ناسک و له
مه مان کات دا تووړه، به و
مه مووه شه ووه حه ماسه ته که ی
ناتوانی بهر به پووناک بینینه که ی
بگری نه و مه جاله ی که ده بیت
مه بن بو دابه زین له
مه لویسته کانی دا.

هر بویه رولان هوشیاره تا
مه موو کات له لیکه و تنه ووه دا
هیله گشتیه کانی جیهان
بدوزیتنه ووه.

پیاوی له یه ک داپرانه کانه
(دایران له خوی، له هاوړیکانی،
له به ناو "رولانیسته کان" و...))
پیاوی مالاواییه کانه ("مالاوی
له گه ل ژان کریستوف" له
1912) "ژیان زنجیره به که له
هر که کان و له دۆزه خه کان".
(مالئاوایی له گه ل پابردوودا.
1931). پیاوړیک که مه مووکات
ده ست پی نه کاته ووه تاکو نه ک
هر له شه پۆلی مه لپړاوی زین دا
یه کبون و سه قامگیری خوی
بدوزیتنه ووه به لکو موزیکسی
نویشی له م زانه نه به دیه دا پی:

"کریستوف وهره پیکه ووه بهرین
تا سه رله نوی زیندوو ببینه ووه".
به مجوره نه کری له بهر مه
چیرۆکی و شاتوییه کانی رولان دا
له هوکاری گرنگی مهرگ
تیبگیه یین. "نانتوانت" و
"تولیویه" پیویستیان به مردنی
باوک و دواتر دایکیانه تا بتوانن
بژین، تولیویه بۆ ژیان پیویستی
به مهرگی نانتوانته تاکو رۆحی
خوشک له گیانی برادا جیگیر
بیی و رویاری ژیان له مه ووه بۆ
نه وی تر به رده وام پی، له
"گیانی شه یدا" دا و ه زع
به مجوره یه "نانت" دایکی

"ماركه" به لَام نَم به مهرگى
 خوى ژيانىكى نوځى ده كاته
 خه لاتى دايكى، ئالبيره دا
 تيده گهين كه بۆچى رۆلان
 له گه ل نه وه شدا كه نه يتوانى به
 باشى له رۆمانه كورته كانى دا
 "كولابرونيون" و "پيرۆلوس"
 وهك چاوديرى نَم ئيديعايه
 سهركه وتوو بېن وای پښ باشر
 بوو خه ريكى نوسينى به ره مى
 دهره يى بى. نَم كتيپانه
 دهره تيان بۆ دهره خساند كه
 پويارى هه موو كات گوډدراو
 به لَام به رده وامى ژيان شى
 بكا ته وه به جينگر كورنى ژيانى
 پاله وانى خوى پوانگى جيهانى
 خوى له كۆكراوه يه كى
 به ريلوتردا بپاريزن، ژيانى
 كريستوف هه روهك خورنكى
 عه زيم به ديار نه كه وى. رۆمانه كه
 به ببوليله كه ده ست پښ نه كات
 و به رۆژنكى روناك كوتايى
 دى. له "گيانى شهيدا" دانانت
 و كوپه كى بيجگه چهند چركه
 ساتنك له "خوه لدانى گهره"
 نين و رۆمانه كه به "زان"
 كوتايى دى. له ده ورانى
 به ره مه كانى "شورپش" يشدا
 كه سه كان بيجگه چركه ساتنكى
 كورت نين له ميژوونكى
 به ريلودا كه نه ميژووه له وان
 به ره و سهرتر ده چن. به مجوره
 "ياساى گهره ي نا ههنگ" كه

له سه راسه رى ته مه نى رۆلان دا
 له دهنگدانه وه دا بوو، ديتته
 نواندن.

"مالاوايى له گه ل رابردووى خوم"

منالى دووره پهريزى
 شارستانى كه له خه يالى دا به
 بير له شكسپير و له گه ل ده ست
 پښ كورنى نوسينى چهند
 رۆمان دا رۆجى خوى ده خاته
 باله فره، خويندى خوى له
 پارس دريژه پښ داو هه ركه
 چوه ناو په يمانگى به رز،
 ئاسوكانى خوى به ريلو كرد. له
 سويس په يوه ندى له گه ل
 سروشت داو خويندنه وه
 به ره مه مه كانى تۆلسقوى
 سپينوزاو موسيقى كه گوڤى بۆ
 ده گرت و بۆخوشى ده يژه نى
 به ره به ره به ره و روانگه يه كى
 هه مه لاگير رايكتشا كه نه و
 شتى كه "نيمانم هه يه چونكا
 حه قيقه ته". كردۆته جۆرنكى
 بيرلنكراوه. به بزوتن له و
 روانگه يه وه بوو كه رۆلان
 ده ستى كرد به گه لاله دارشتنى
 يه كه مين به ره مه مه كانى خوى به
 تاييه ت "ميژووى شه ره
 ئاينيه كان له فهرانسه ي سده ي
 شانزه" دا كه له ودا لايه نى كى
 حه ماسى به گه شه كورنى
 ميژووى به خشيوه. رۆلان به م

گيانه وه ده ستى كرد به نوسينى
 يه كه مين دراماكانى خوى كه به
 چاپ نه كراوى مانه وه. نَم
 نوسينانه ي لاويشى به بېنگومان
 كاردانه وه ي به خته وه رى
 پياويكه كه عه شق و سۆزى
 ناسيبوو. به لَام نه و نوسينانه له
 هه مان كاتدا حه ماسه تى ژيانى
 جيهانى ته نانه ت نا ئوميدى
 رۆلانيش دهره خه ن كه له
 چرۆى مهرگى شاردراره له
 ته واى شارستانيه ته كان دا
 سه رسورماو بيوو. رۆلان له
 سالى 1985 وه قوناغيك له
 سه رشكان تى نه په پيژن. نوځى
 دلى خوى نه سپارده رۆژنامه ي
 بيره وه ره كانى و به نوسينى
 شانۆنامه ي تازه له هه ولى
 ريگابه كدا بوو بۆ رزگارى خوى.
 كارى له سه ر رۆماننك نه كرد كه
 له سالى 1890 وه بيرى لى
 كردبووه و چهند لاپه ره يه كيشى
 لى نوسيبوو. سه ره نجام
 موسيqa مؤسقاى بيته ژوڤن ي له
 بير نه نه كرد. ئالۆزى هه ل و
 مه رج له كۆتاييه كانى سده ي
 نۆزده دا نه وه سه سته ي
 نه به خشيه رۆلان كه گوايا
 شارستانيه ت به ره و له ناو
 چوونه. به هۆگره كى نۆزه وه
 چاوديرى گه شه ي سوسىاليزمى
 تازه له دايكبوو، بوو. پښى وابوو
 سوسىاليزم تواناى دوباره گيان

بە بەراکردنى كۆمەلگەى پىرو
 رىستاوى ھەيە، لە و حالە دابوو
 كە ھىوايە بە رىنسانسىكى نوئ،
 بە بناغەيەكى تازە لە ژيان دا،
 بە نامانچىكى نوئ
 خواوەندىكى سەر لە نوئ
 بىركردنەوەى ناوبراوى
 ئەلاواندەوہ.

بۆ رۆلان سالى 1901 خالى
 وەرچەر خانىكى مەزن دىتە
 ئەژماردن. بەدواى جىابوونەوہ
 لە ھاوسەرەكەى، تەنيا بە
 بەرەكەتى بىتھوئن بوو كە لە
 ناو مەيدى خەلسا. لە ھەموو
 تەمەنى دا كپنووشى بۆ ئەم
 ئاھەنگسازە ئەبرد، لەم كاتە دا
 ھەستىكى ھىمەن بوونەوہ، لە
 چەشنى ھەستى گۆتە بەسەرىدا
 زال بوو، كە دواتر لە ژان
 كرېستوف دا رەنگى داىەوہ.
 رۆلان كە لە نوسىنى "ژيانى
 بىتھوئن" و ئەوہى كە دەتوانى
 بلاوى بكاتەوہ نووسىنى شانوى
 لاخست، تاكو خەرىكى نوسىنى
 ئەو شتە بى كە پىتى وابوو
 وەسىەت نامەكەيەتى و ئەمەش
 يەكەمىن "پەوتى دەروونى" ئەو
 بوو. رۆلان دەستى داىە
 بەراوردى سەر لە نوئى ژيانى
 خۆى و رزگار كردنى خۆى لە
 چنگى رابردوى خۆى ئەو
 كاتەى كە ئەو زەمانە ئەھاتە
 كۆتايى دەيتوانى بلى: "مالاوايى

لە گيانى رابردووم" ئەو كاتە
 ئەيتوانى "راكردن بۆ ئامىزى
 ھەماسەتە تازەكان" و
 "كۆلابرىنۆن" بنووسى.

"ئەوروپا سەرتاپا مالى شىتەكان"

شەر دەستى پىكرد. رۆلان
 لە سەيرانگاي بەجى لايەنە
 شەركەرەكان لە سويسراوہ
 ھاوارى خۆى "بە سەرسەرى
 شەپەوہ" (نوامبرى 1915)
 چىرى، لە 1917 دا "بىزى
 سۆفىەتى رزگارو رزگاريدەرى"
 نووسى. چون شۆپشى
 سۆفىەتى بەھىوايەك دەزانى لە
 بەرامبەر لە بەريەك ھەلتەكانى
 شارستانىەتى ئەوروپادا:
 "قۇناغى نوئ، رىگاي نوئ و
 ھىواى نوئ دەخوازى". بەلام
 لەم دروشمەدا
 ھوشياركردنەوہ يەكشى تىايە:
 ھەولتى ئەوہ بەدەن شۆرشەكەى
 ئىوہ شۆپشىكى خەلكى
 (جەماوہرى) مەزن، تەندروست
 و برايانە و مرقانە بى و وەك
 ئىمە نەكە وىتە داوى
 سنووربەزاندى! (....) لە ئىمە
 خۆپاگرتر بن!

بە دوا داھتەكەى ئەزمونى
 شەر لە "پىرولوس" "كلرئامبو"
 و "لىلولى" (يەكەمىن بەش لە

بەرھەمىكى سىيانەى كە
 دووبەشى دىكە نەنووسران)
 دوايش لە سى بەرگى يەكەمىنى
 گيانى شەيدا دا دەرخست، رۆلان
 لە پەيماننامەى وەرساى دا
 بىجگە ھەناسەدانىكى پىكەنىن
 ھىنەر لە نىوان دوو كوشتارى
 مەزنى مرقەكاندا شىتىكى
 دىكەى نەئەپىنى ھەر بۆيەش
 تىكۆشانىكى نۆنەتەوہى لە
 رىگاي ئاشتى دا دەست پىكردو
 راگەياندرارى "سەريەخۆيى
 گيانەكان"ى بلاوكردەوہ
 (1919) كە بە دوا داھتەكى
 واى ئەبوو. رۆلان باوہ پىكى
 پتەوى بە زەرورەتى شۆپشى
 كۆمەلايەتى ھەبوو بەلام
 نەيدەزانى چۆن بەشىكى ھەبىت
 لە وەدى ھىنانى ئەو خەونە داو
 بە كردەوہ بەجى بگەيەنى و
 چۆن دىناى نوئى خۆى دروست
 بكات بەلام بەخۆپانەگرتنى
 حىزىانك كە لە جىابوونەوہى
 تور ھاتبونە دەرتى رازى نەدەبو
 و توندوتىزى شۆپشگىزانەى
 رەت ئەكردەوہ ئەمەش خالى
 بنەرەتى جىاوازى ئەو لەگەل
 بارىوس دا بوو. رۆلان ھەستى
 دەكرد كە "گەردەلول بە سەر
 ئەوروپا" بەپتوہىەو بەدواى
 ئەوہو بوو تاكو دىوارىك
 بەرامبەر ئەودا ھەلچنى.

"خۆر سەرلەنۆی لە
رۆژە لاتەو دەدرەوشیتەو"

رۆلان لە زەمانەدا وەک ئەو
سەردەمەیی که ژان کریستوفی
تەواو کردبوو لە شوێنی
جیاپونەو هی جادەکان دا بە
دوودلیەو وێستابوو، گەپایەو
سوێس، ئەو چوار پێیانەیی
ئەوروپا. رۆلان ئەبویست
سەیرکەرێک بێت لە پێناو
دۆزینەو هی "هیزی ئەفسووناوی
رێنیشاندەری سەردەمی خۆی"
رووی بەرەو ئاسیا وەرگێڕا
لەوئ "بولیئەیی بەشکۆ" خۆی
بەدیارخست. رۆلان خەیاڵی
ناموکی نی هەبوو، ئەو هی که
شۆرش بەبێ توندو تیژی
بەپێو بچێ، سۆفیەتی لینینی
لەگەڵ هیندستانی تاگورو گاندی
بەرەو دەکرد. بەرەمەکانی
رۆلان گاندی و سیکری زیندووی
هیندی لە ئەوروپادا ناساند،
بەلام دواچار لە هیندستانیش
رووی وەرگێڕا چونکە لە
بەرامبەر زۆر بوونی جولانەو هی
فاشیەت لە ئەوروپادا که
بەرەمەکانیەیی خۆراگرانەیی
دەویست، نەبوونی توندوتیژی
نەیدەتوانی رێگاچارەییەکی
بەجێ بێ.

"مالاواپی لە رابردوو"

رۆلان نانومێد لـ
هیندوستان، لە ئەوروپا هیوا

خەیانەت پێ کراوەکانی خۆی
ئاراستەیی بەکێتی سۆفیەت کرد
و سەرەنجام توندوتیژی
شۆرشگێڕانەیی قبوول کردو
کۆمۆنیزمی لە روانگەیی
گەشەکردنی خۆی دا جێ
کردهو، بپوای هێتابوو که
ئارمانی کۆمۆنیزم لوتکەییەکی
قارەمانانەییە. بپوایەکی
کۆمەڵایەتی و بنیات نەری
جیهانیکی نوێیە، لێرەدا لەگەڵ
هەمان سۆفیگەری خەماسیانەیی
"نیمانم هەییە چونکا
خەقیقەتە". رووبەپوو دەبینەو
تاک وەک بەشێک لە کۆ دەبێ
خۆی لەگەڵ مەرفایەتی دا بکاتە
یەک. دەبێ خۆی بسپێژی بە
دەستی ئەم لافاویی توانایی
ئیمان و شادمانیە که لە هەموو
خەیاڵەکان وادەترنەجێ.
رۆلان لە ولایەنەو کۆمۆنیزم
وەردهگری که بە هەلگری ئەو
بیرو بەهایانەیی دەزانێ که
هەموو کات بۆخۆشی پارێزەری
هەمان ئەو بەهایانە بوو، ئەو
بیرو بەهایانەیی که بە بپوای ئەو
لە جیهانی لە حاالی گۆراندا
لەگەڵ جیهانی هەمیشەیی ئەو دا
لەیک ئەچوون. لێرەدا بوو که
ئەو لە هەموو خەماسەتی
خۆیەو خەریکی پاساوی ئەو
شتانە بوو که تا دوینێ پێی
وابوو هێشتا بۆ قبوول کردن

نابن، راکێشرا نی هەبوو لای
کۆمارەکانی یەکیەتی سۆفیەتی
بەتایبەت سەرچاوەگرتووی
نیگەرانی ناویراوە لە پەل
هاویشتنی فاشیزمی هیتلەری
که بە بێ ماندووبون بە دژی
شەپی دەکرد لەم سەردەمەدا
رۆلان بە جیددی توشی خەباتی
دژی فاشیزستی بوو لە پەناي
باریۆسی دا بوو بە داھێنەری
پەسیمی کۆنگرەیی ئاشتی
ئامیستردام (1932) "گیانی
شەیدای" کۆتایی پێ هێنا
ئێستا بە تەواوی هاتبڕووەری
کۆمۆنیستەکانەو
سەفەریکیشی بۆ مۆسکۆ کرد لە
سالی 1936 دا سەرکەوتنی
چەپی فەپانسەیی لە قەوارەیی
"بەرەیی جەماوەری" دا بەچاوی
خۆی بینی و بپاری دا بگەرێتەو
فەپانسەو لە وزلە نیشته جێ بێ.

"لە جوغزێ کردەو
کەوتوووەتە دەر"

بەلام خەیاڵ نیوانیکی زۆر
لەگەڵ واقعی دا هەبوو. ئایا
رۆلان نەکی و تێبوو "داوی
خەیاڵات" هەو؟ کۆچی دواي
گۆرکێ لە 1934 دا تەئسیریکی
زۆدی لە رۆلان کرد، دواتر سەرە
گەیشته دادگاییەکانی مۆسکۆ،
لە 1939 دا رێکەوتنی ئالمان و
سۆفیەت رۆلانی ئالۆز کرد.

کاتڻي که شه پ راگه ياندرا رۆلان،
 نه م خه باتگتپه پيره ي ناشتي
 روى ده مى له دالديه
 "وه فادارى خوى به نامانجى
 "ديمو کراسيه کان" ده رپړې
 چوه ريزى که سانيکه وه که
 هستابوون تا کو ريگا له
 سرکوتى هيتله بگرن".

نيستا چرکه ساتى دوره
 په ريزى هاتبو "کار بۆمن ته و او
 بووه...!" دواين پيره ي
 ده فته رى خه يالاتيش
 هلدراوه ته وه. له جوغزى
 کرده وه که وتومه ته ده ر. به و
 حاله ش رۆلان تا دواين
 ساته کانى ته نه نيشى،
 رووناکبينى خوى هيشته وه، به
 گيانتيكى خوبه که م زانينه وه و
 له گه ل پاراستنى نازادى ته و او
 خوى دا خوى خه ريك کرد به
 ناکامى به ره مى ده سالى
 رابردوى خويه وه، و په وتى
 ده روونى ته و او کرد. له 1935 دا
 نووسى "هوشيارى من هيچ
 کاتيک له فروفيله کانى
 هه ماسه ت و که موکوپه کانى
 که سايه تيم دا ده وريان نابى".

له گه ل هاوپى کونه کانى
 لويى ژيله و پل کلودل
 په يوه ندى گرته وه، کتيبه که ي
 "بيتهوئن قوناغه گه وره کانى
 داهينان" ي ته و او کرد به
 نووسينى کتيبى
 "بيره وريه کان" ي خوى که بؤ
 دانانى ژيانى پگى "هه نديکجار

نووسينه که ي ده برې، دواترين
 کتيبى که جتگاي ستايشترين
 به ره م له زنجيره ژياننامه کانى
 پاله وانانى رۆلان بوو له
 هه لومه رجنکدا نووسرا که
 ناوبراو له راده به ده ر به ده ست
 نه خو شيه وه زه جري ده چيشت.

نه م بوو به سه ره اتى ژيانى
 رۆلان که مورتيكى له دلئاوايى
 ليدرا بوو. که سايه تى شادى
 هينى ناوبراو کومه ليک له و چه ند
 لايه نيا نه بوو که هيچ ترسيكى
 له دژ بوون نه بوو. نه م رسته يه
 که رۆلان له ستايشى پگى دا
 نووسي بووى ره نگه بکړى
 سه باره ت به خو شى
 به کار به يندريو پنى داگرت که
 دژايه تى ناوبراو له لاي نه و
 ديارده يه کى به ته و او ي پواله تى
 بوو. رۆلان ته و او ي ژيانى خوى
 ته رخانى وه فادارى هيتريكى
 ناديارو خوا وه نديكى نه هينى
 کردبوو که دنيا ي ده خسته
 جوله، نه م رسته يه ي تريش له
 باره ي ناوبراو وه جتي خويه تى
 "هيچ حيزيک، هيچ هاوپى يه ک.
 هيچ موريدىک، نابى نه و گيانه
 نازاده به ته نيا هه ر به هى خوى
 بزانه ي!" مه خابن رۆلان
 چاره نووسيکى زور خه مفاکترى
 له "پگى" هه بوو زور جار
 سه باره ت به و نه يوت: "نه و
 سيما له هه موو لايه که وه
 جوان" هه بيجگه ديمه ن گه ليکى
 مه سخ کراو له چوارچيپوه دا
 هيچى تر به ديار ناکه وئ.

به ره م هه چيرؤکيه کانى رۆلان
 له لايه نى به ريلواينه وه شياوى
 سه رنجيکى تايبه تين، يه که مين
 رۆمان له "رۆمان-پووبار" هکانى
 واته ژان كريستوف تا نيستا
 شوپينيکى حاشاهه لته گرى له
 ميژووى رۆماننوسى داگير
 کردووه "کولابرنينون" خه لکى
 ترين رۆمانى ناوبراو که له
 سه رانسهرى جيهان دا
 به زورترين که رت وه رگيردراوه
 سه باره ت به "گيانى شهيدا"
 بؤچوونه کان جياوازن. بايه خى
 زنجيره شانقنامه کانى شوپش
 زياتر به هوى سريوه يه کى
 دلرپيته که دانه ر له گيانى
 گه پاندوون. به لام نرخى رۆلان
 وه ک رۆمان نووس په يمانى
 ناوبراو له "به سه ر سه رى
 شه پروه" لايه نى
 موسيقاناسيه که ي و
 ليها توويه که ي له دانانى
 ژياننامه ي پياوه گه وره کان دا
 (بيتهوئن. پگى...) له بير ناکا.
 له ناو به ره م هه کانى دا نه وه ش که
 سه باره ت به ژيانى خوى
 نووسيويه تى نه مره، به تاييه ت
 "ره وتى ده روونى" و
 "بيره وريه کان و کومه ليکى زور
 له نامه کانى که زور يه يان
 هيشتاش نه ناسراون.

سه رچاوه:

کتيبى "خاطرات جوانى"
 نوسينى رۆمان رۆلان، وه رگيرپانى
 بؤ فارسي ناسر فکوهى، لاپه رې

Sardam

Foreign culture magazine

No. 8 April. 2000

Concessionaire :

Sherko Bekas

Editor-in – chief :

Raoof Begard

Editing Director :

Azad Berzinji

Editorial Staff :

Rebeen Hardi

Shwan Ahmed

Shaho Sa'eed

Art production work :

Kader Meerkhan

Sardam Printing & Publishing House